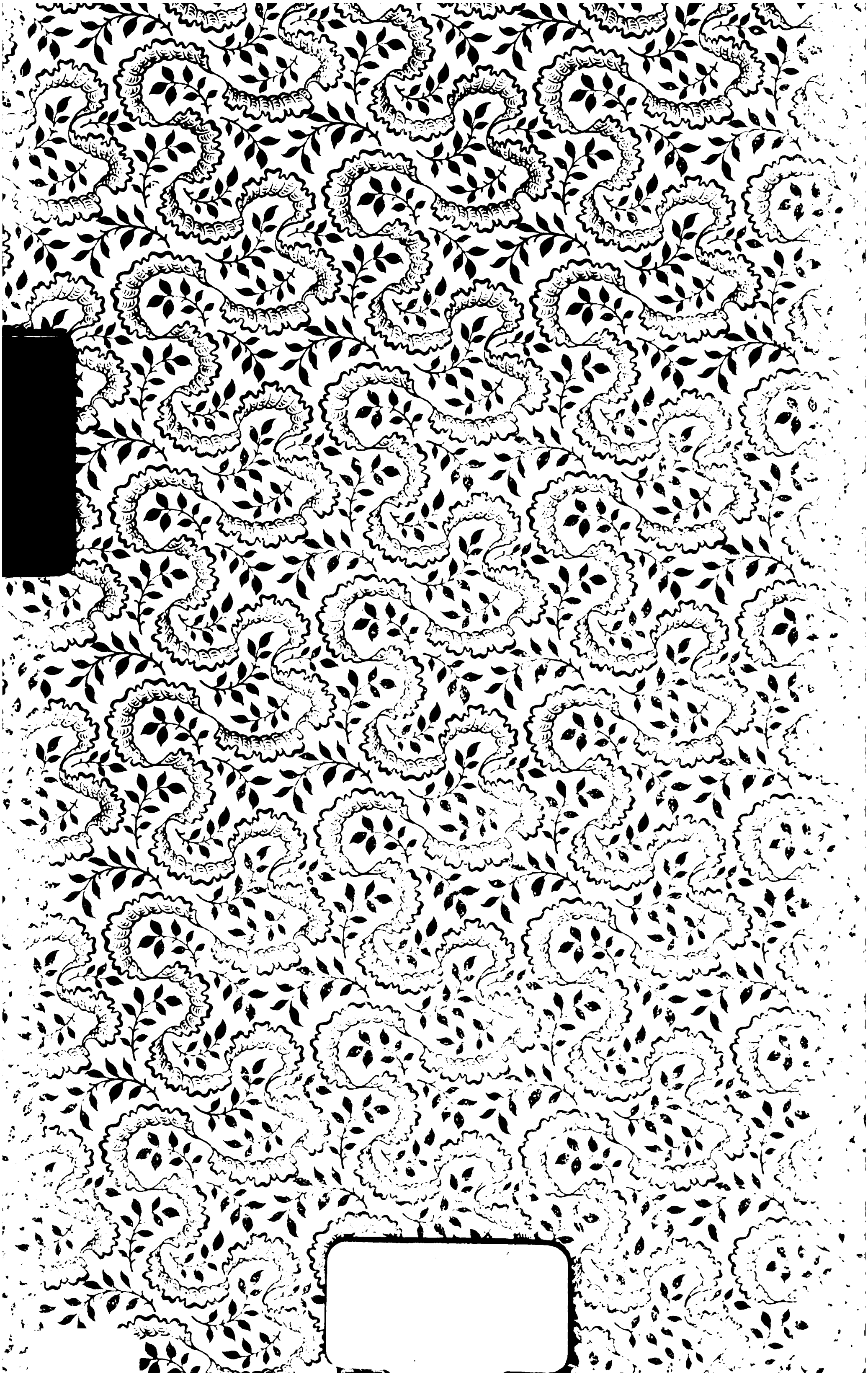
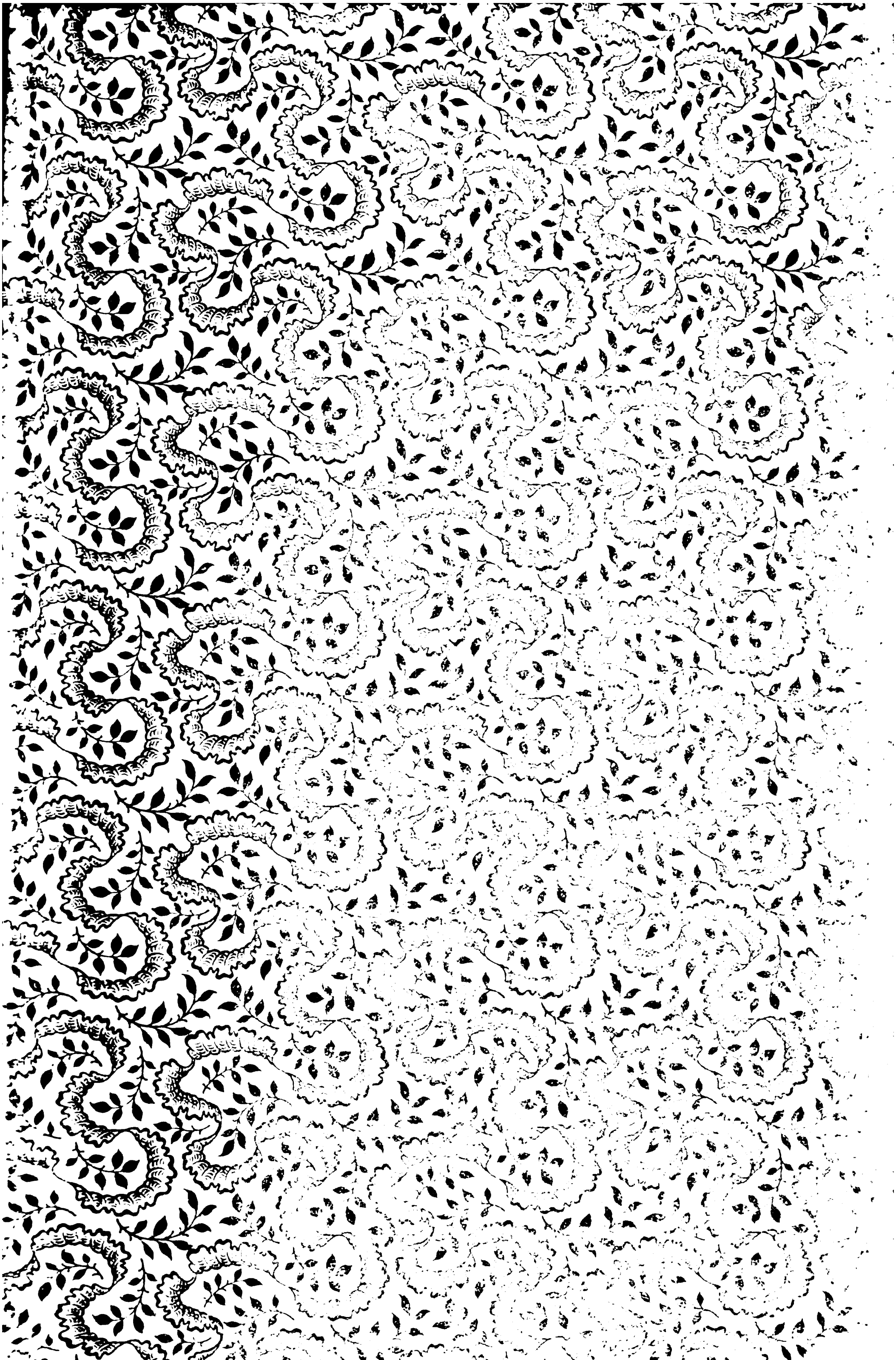

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SEXTENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1907—1908

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

Alf Torp, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Dines, professor, dr. phil. Kbhvn.
Bøgholm, N., adjunkt, dr. phil. Birkerød.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Gustafsson, F., professor, dr. phil. Helsingfors.
Hammer-Jensen, I., magistra art. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Larsen, J. K., cand. mag. Kbhvn.
Norvin, William, arkivassistent. Odense.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Sarauw, Chr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Siesbye, O., docent, dr. phil. Kbhvn.
Thomsen, Ada, mag. art. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Torp, Alf, professor, dr. phil. Kristiania.
Wulff, K., cand. mag. München.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.
Østergaard, Carl V., cand. mag. Aalborg.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Nekrologer.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

S. 99 l. 5 f. n. læs *ὠργίσθησαν*.

Bemærkninger til Aristophanes' „Fuglene".

Af J. L. Heiberg.

I.

Man er vel nutildags saa temmeligt enig om at forkaste de ældre Forsøg paa at opfatte «Fuglene» som et gjennemført politisk Tendensstykke[1]; de discrediterede sig selv ved at føre til diametralt modsatte Resultater. Det er ubestrideligt, at Fuglestaten med dens glimrende Fremtidsperspectiv personificeret i Erhvervelsen af Basileia har hentet sine Farver fra det Verdensrige, mange Athenienserе drømte om, og forsaavidt er den aldrende atheniensiske Borgermand Peisetairos[2] jo — Alkibiades. Vel er den ny Stat et Luftcastel i egenligste Forstand; men den har altfor gunstig Vind i Sejlene til at kunne være en Parodi paa Atheniensernes politiske Phantasterier. Vel skal den være en Modsætning til Athen i alle Retninger, renset for de Skavanker og Plager, som har bragt Peisetairos til at udvandre; men den er jo dog et Værk af en Nutidsathenienser, der ved sin Kløgt og sine politiske Erfaringer sætter Skik paa de hidtil foragtede og magtløse Fugle. I hvilken Retning man end vil forsøge at føre en haandgribelig Allegori igjennem, indvikler man sig i Urimeligheder og sønderriver det Phantasiens lette Spind, som bølger over Stykket og betinger dets Særstilling ikke blot i Aristophanes' Production men i hele den græske Litteratur.

Til denne Stykkets Charakter kan det have bidraget, at det er opført ved de store Dionysier, hvor Aristophanes siden Kleons Klage over «Babylonierne» var bleven forsigtigere af Hensyn til de tilstedeværende Repræsentanter for Forbundsfællerne, samt at man lige havde gjort et Forsøg paa at indskrænke Komødiens Angreb paa de ledende Politikere. Men Hovedgrunden maa sikkert søges i de indre og ydre Forholds Tryk, Hermokopideprocessens

---

[1] Sammenstillede af Behaghel, Geschichte der Auffassung der Aristophanischen Vögel, Heidelberg 1878 og 1879.

[2] Han kaldes πρέσβυς V. 255, 627, 1401, han og Euelpides 320, 337.

Uhygge og den sikeliske Expeditions Skuffelser, som nok kunde bringe Aristophanes til med sine to Landsmænd at udvandre fra Athen til Phantasiens Land. Det er forlængst bemærket[1], at der saa godt som ikke hentydes til den nærværende Situation eller den lige overstaaede Række af Processer og Domfældelser og de Mænd, der havde spillet en Rolle derved. Men det kan være nyttigt til Belysning af Stemningen at sammenstille, hvad der findes af slige Hentydninger, og betragte deres Beskaffenhed lidt nøjere.

Naar Euelpides V. 145 ff. afviser Tanken om at bosætte sig i en Søstad, selv om den ligger nok saa langt borte, med den Motivering, at der *ἀνακύψεται κλητῆρ' ἄγουσ' ἕωθεν ἡ Σαλαμινία,* maatte enhver i Theatret bringes til at mindes den skæbnesvangre Tilbagekaldelse af Alkibiades, som ved sin Ankomst med Flaaden til Katane netop blev modtaget af *ἡ Σαλαμινία* «med Stævningsmanden ombord» (Thukyd. VI 53). Naar Athen V. 108 charakteriseres som den By *ὅθεν αἱ τριήρεις αἱ καλαί*, kunde ingen lade være med at tænke paa den pragtfulde Flaade, der for knap 3 Fjerdingaar siden var sejlet ud fra Piræus under almindelig Deltagelse og store Forventninger (gribende skildret hos Thukydid VI 30—31, hvor Flaaden betegnes som *πολυτελεστάτη δὴ καὶ εὐπρεπεστάτη τῶν ἐς ἐκεῖνον τὸν χρόνον*). Og hvem maatte ikke i Euelpides' Svar (124) paa Spørgsmaalet, om han da søger en større By end Athen: *μείζω μὲν οὐδέν, προσφορωτέραν δὲ νῷν*, høre en stilfærdig Misbilligelse af Stormagtsdrømmene, der havde givet sig Udslag i Toget til Sicilien, en Misbilligelse, som nu, hvor Tilliden til det vovelige Foretagende var rokket, maatte finde Genklang hos mangen brav Borgermand. Naar man erindrer, hvor skarp en Lud Aristophanes i sine ældre Stykker udøser over de krigsgales Hoveder, bliver Spagfærdigheden og Dulgtheden i denne Stykkets eneste Protest mod det største og farligste Krigsforetagende, Athen nogensinde havde indladt sig paa, en god Maalestok for, hvor trykket Stemningen var. Med dens Tone i Øret vil man kunne høre den samme Klang i de to andre Hentydninger; det ligner mere et beklemt Sinds Suk end Komødiens sædvanlige Pift i Fingrene. Det er ogsaa i samme Tonart, naar Fugleriget foruden Athens Fortrin *Σοφία*, *Πόθος* (menes dermed skønne Kvinder?) og *Χάριτες* ogsaa har *τὸ τῆς ἀγανόφρονος Ἡσυχίας εὐήμερον πρόσωπον* (V. 1320 ff.), som savnedes i Athen

---

[1] Droysen Rhein. Mus. IV 27 ff.

(sml. Plutarch, Nik. 13). Den fælles Følelse af, hvad det galdt, har brudt Brodden af Kritiken, og hvad der fyldte alles Sind, maatte berøres med varsom Haand for ikke at forstyrre Festglæden hos et Publicum, der sad i Angst for Slægt og Venner Derimod var der intet ivejen for i Alvor at pege paa, hvad de nyeste Begivenheder havde lært. V. 376 ff.

ἀλλ' ἀπ' ἐχθρῶν δῆτα πολλὰ μανθάνουσιν οἱ σοφοί.
ἡ γὰρ εὐλάβεια σώζει πάντα. παρὰ μὲν οὖν φίλου
οὐ μάθοις ἂν τοῦθ', ὁ δ' ἐχθρὸς εὐθὺς ἐξηνάγκασεν.
αὐτίχ' αἱ πόλεις παρ' ἀνδρῶν γ' ἔμαθον ἐχθρῶν κοὐ φίλων
ἐκπονεῖν θ' ὑψηλὰ τείχη ναῦς τε κεκτῆσθαι μακράς.
τὸ δὲ μάθημα τοῦτο σώζει παῖδας, οἶκον, χρήματα

er i mine Øjne ganske ubegribelige, hvis de ikke sigter til Syrakusanerne, der først ikke vilde tro paa Faren (Thukyd. VI 32, 3), men derefter paa Hermokrates' Tilskyndelse (VI 33) tog sig sammen og traf de nødvendige Forsvarsforanstaltninger (VI 45), bl. a. ved Befæstningsarbejder (VI 75) efter det første uheldige Sammenstød med Athenienserne; i Hermokrates' Tale efter dette (VI 72) hedder det netop, at Faren vil lære dem den *εὐταξία*, de mangler. De, der mener, at den gamle Komødie er rene Løjer, som ingen tog alvorligt, vil have ondt ved at angive, hvorfor Aristophanes saa har indlagt denne udførlige moraliserende Replik, som der ikke er det mindste morsomme eller vittige ved. Af Chorets Svar 381—82:

ἔστι μὲν λόγων ἀκοῦσαι πρῶτον, ὡς ἡμῖν δοκεῖ,
χρήσιμον· μάθοι γὰρ ἄν τις κἀπὸ τῶν ἐχθρῶν σοφόν

plejer man med Hamaker at stryge V. 382, og det kan ikke nægtes, at baade Gjentagelsen, Ordstillingen og det substantiviske *σοφόν* er paafaldende; men fjernes det, faar *ἔστι* en underlig Betydning (det gaar an), og *καὶ δίκαιόν γ' ἐστί* V. 384 (ja, og det er desuden ogsaa r.) synes at kræve et foregaaende Adiectiv. Det kan være, at *χρήσιμον* har faaet den usædvanlige Plads efter *ὡς ἡμῖν δοκεῖ* for at betone, at Choret nu er kommet til Erkjendelse af, hvad det bestred V. 374; isaafald betyder Gjentagelsen i 382 af det ordsproglige Udtryk (*fas est et ab hoste doceri*): man kan jo virkeligt lære noget af sine Fjender, som du og Ordsproget siger, og understreger da yderligere Alvoren i

den foregaaende Replik: gak hen og gjør ligesaa, lær Forsigtighed af Syrakusanerne.

En Hentydning til den almindelige Misfornøjelse med Nikias' Nølevornhed (Plutarch Nik. 16; i Cap. 8 henfører Plutarch urigtigt Verset til Nikias' Optræden i Affairen ved Pylos) forklædes V. 640 i det selvgjorte Ord *μελλονικιᾶν*, som efter sin Form også kan betyde: har Trang til snart at sejre. Hentydningen til Nikias' Krigsmaskiner V. 363 er ganske neutral og gælder neppe særligt hans Krigsførelse paa Sicilien (en antik Fortolker forstod det om Belejringen af Melos og Thukydid III 51 omtaler hans Anvendelse af *μηχαναί* ved Erobringen af nogle Fæstningsværker i Megaris 427). En lignende uskyldig Hentydning ligger vistnok i Branderen V. 815—16[1]:

Σπάρτην γὰρ θείμην ἐγὼ τῇμῇ πόλει;
οὐδ' ἂν χαμεύνῃ πάνυ γε — κειρίαν γ' ἔχων.

Der spilles naturligvis med *σπάρτη* i Betydningen Gjord (et fra Kratinos laant Ordspil, Pollux X 186); derfor er *ὄνομα* udeladt ved *θείμην*, der underforstaas i næste Vers i Betydningen: indsætte (i); altsaa: end ikke i min Smule Brix vil jeg synderligt gjerne sætte *σπάρτα* — saalænge jeg da har *κειρία* dertil (kun saaledes kan det dobbelte *γε*, som alle gode Hss. har, forstaas). *κειρία* maa altsaa være noget bedre end *σπάρτα* (disse betegnes som *strata rustica* Plinius n. h. XIX 27); men selv med dette *ἀπροσδόκητον* savner man noget. Nu havde man opholdt sig over, at Alkibiades havde ladet skære Hul i Dækket paa sit Skib og *κειρίαι* indsætte deri, *ὅπως μαλακώτερον ἐγκαθεύδοι* (Plutarch, Alkib. 16). Først naar man antager en Hentydning til denne ny og opsigtsvækkende Comfort, faar Vitsen en Pointe; hvorfor skulde *κειρία* ellers nævnes?

Hentydningerne til Hermokopideprocessen er endnu sparsommere. Men naar Rabulisten V. 1054 truer Peisetairos med at anklage ham, *ὅτι τῆς στήλης κατετίλας ἑσπέρας* (en *στήλη* er nu det helligste, som *ψηφισματοπώλης* kjender), kan man dog vanskeligt undgaa deri at se en Spot over de løse og latterlige Anklager, der mylrede frem i de Dage fra fromme Sjæle. En lig-

[1] Fordelingen af Replikerne i hele Stykket 801—836 er meget usikker; jeg antager, at 815 siges af Peisetairos, 816 af Euelpides, hvem de værste Brandere gjerne betros.

nende Spot ligger sikkert ogsaa i den fingerede Bekjendtgjørelse V. 1073 ff., naar der udloves en Talent til den, som dræber en af de afdøde Tyranner; man fablede jo i Anledning af Hermernes Molestering om hemmelige Statscoupsplaner. Sammesteds hen hører den dybeste Ironi i hele Stykket, V. 1583 ff., hvor Peisetairos staar og steger nogle Fugle, som *ἐπανιστάμενοι τοῖς δημοτικοῖσιν ὀρνέοις ἔδοξαν ἀδικεῖν* — altsaa i den ny By Højforræderiprocesser og Domfældelser *ὥσπερ καὶ πρὸ τοῦ*. Den indirecte og skjulte Maade, hvorpaa Uvillien over den vanvittige Opskræmthed og Mistænkeliggjørelse, der havde raset for faa Maaneder siden (Thukyd. VI 53, 2; 60, 1—2), kommer til Orde i disse Steder, viser, at den samme Uhygge endnu sad Folk i Blodet, som dengang, da Sammenkaldelsen af Raadet udbredte Panik i Byen (Andokides, Myst. 36).

Netop fordi Allusionerne er saa fordækte, vil man være tilbøjelig til at give Droysen Ret i hans Fortolkning af V. 68, hvor Peisetairos i Forfærdelse navngiver sig som den Fugl *Ἐπικεχοδὼς Φασιανικός*. Andokides' Fader Leogoras var berømt for sine Phasaner (Nub. 109 med Scholl.), og *φασιανός* benyttes ogsaa Ach. 726 til et Ordspil med *φαίνειν* (angive); det ligger da ikke for fjernt at antage en Hentydning til Andokides, der af Frygt angav sine Medskyldige.

Ikke mindre betegnende, end hvad der siges, er, hvad der forties. Den opsætsige Søn sendes ud til Krigstjeneste i Thrakien (1368—9), ikke paa Sicilien, hvad der dog laa nok saa nær. Kleonymos, der havde faaet udsat en Belønning for Angiverier i Mysteriesagen, haanes her som i andre Komødier for sin Fejhed, sin Forædthed og sin Sykophantvirksomhed (V. 289 ff., 1473 ff.), men hans nyeste Bedrift berøres ikke, saalidt som Peisandros' omfattende Virksomhed i samme Sag, uagtet han ikke skaanes (V. 1556 ff.). Om den ubekjendte «Peisias' Søn», der vil aabne Portene for *οἱ ἄτιμοι* (V. 766), har noget med Hermokopidesagen at gjøre, er aldeles uvist. At han ikke betegnes nærmere, hænger rimeligvis sammen med det nyligt udstedte Syrakosios' Psephisma, der efter Phrynichos' samtidige Ytring (i Monotropos, Scholl. Av. 1297) forbød Digterne at spotte *οὓς ἐπεθύμουν* (formodenligt fungerende Embedsmænd). Man har flere Steder i «Fuglene» Indtrykket af, at der hentydes til noget virkeligt passeret, ogsaa hvor intet Navn nævnes, saaledes ved den storsnudede *ἐπίσκοπος*, der har persiske Forbindelser (1021 ff.), og ved den skændige Trafik, Sykophanten driver overfor Fremmede

(1453 ff.), som det er den unge Mands Specialitet at snyde (1431).

Naar *ἐπίσκοπος* roser sig af at have sat noget igjennem i Athen for Pharnakes (1028), den persiske Satrap i Daskylitis, ligger deri en bitter Spot over Persiens stigende Indflydelse paa Athens Politik. Det hjælper til Fortolkningen af et andet Sted, der hidtil ikke er blevet fuldt forstaaet. Paa Spørgsmaalet, hvem der skal være Indehaver af den ny Bys *Πελαργικόν*, svarer Peisetairos V. 833—35:

ὄρνις ἀφ' ἡμῶν τοῦ γένους τοῦ Περσικοῦ,
ὅσπερ λέγεται δεινότατος εἶναι πανταχοῦ,
Ἄρεως νεοττός,

og at der er ment noget med, at Hanens (sml. 483 ff.) persiske Herkomst udtrykkeligt fremhæves, er utvivlsomt allerede i og for sig og endnu mere ved Tilføjelsen, at den allevegne anses for særligt drabelig; det bekræftes yderligere ved Euelpides' Fortsættelse:

ὦ νεοττὲ δέσποτα·
ὡς δ' ὁ θεὸς ἐπιτήδειος οἰκεῖν ἐπὶ πετρῶν,

hvor *δέσποτα* nødvendigt maa minde om Perserkongen og det følgende Vers indeholde en Hentydning, hvis det ikke skal være rent meningsløst; Hanen lever jo ikke paa Klipper. *θεός* viser nu, at det at «have Byens Pelargikon inde» skal forstaas som «være den ny Bys Borggud», og Meningen bliver altsaa den ret bitre, at med den nuværende Respect og Frygt for Persernes Militairmagt kan en moderne By ikke være tjent med Athene som Borgens Beskytterinde; hun maa afløses af en Perser — ak, hvor forandret siden Perserkrigens Dage, da en Græker kunde tage det op med 10 af disse feje Kongetrælle!

II.

En Vanskelighed for Forstaaelsen af Aristophanes, som allerede antike Læsere og Fortolkere maa have følt, særligt efterat Komødiens ydre Apparat var blevet ændret, er Manglen paa Sceneanvisninger. Hvad Tilskueren fik til givendes, maa vi nu reconstruere ud af Texten. Men dertil kræves Forsigtighed og

Evne til at abstrahere fra moderne Iscenesættelse, der raader over langt flere Hjælpemidler og er langt mindre naiv. Naar man saaledes af Peisetairos' Replik 656 ff. ἄγε δή, Ξανϑία καὶ Μανόδωρε har sluttet, at han og Euelpides hele Tiden har været ledsagede af to Slaver, saa er dét ganske sikkert en Misforstaaelse; foruden at der ikke er Spor af dem i Introductionsscenen, hvor deres Nærværelse vilde være højst generende, er det ganske ubegribeligt, hvad de skulde have taget sig for under Kampforberedelserne 354 ff., hvor de to vitterligt er alene (sml. 392 νῷν). De to almindelige Slavenavne betegner to vilkaarlige Theatertjenere, som er tilstede naarsomhelst og hvorsomhelst, naar der er Brug for dem, uden Hensyn til Situationen eller paa Trods af den. Ogsaa σὺ καὶ σύ V. 435, som har givet Anledning til saa mange Speculationer, forstaas simplest paa denne Maade, og ganske tydeligt er det V. 463 παῖ, 1309—1311 σὺ μέν — Μανῆς δέ, sml. 1693 δότω τις. Det er neppe tilfældigt, at denne Opfattelse stammer fra en Italiener (Romagnoli, Studi Italiani di filol. class. V 337 ff.), der er vant til primitivere sceniske Opførelser.

I Reglen optræder Vanskeligheden i den Form, at Textens Ord hentyder til Scenearrangements og Udstaffering, hvori den talende optræder, uden at dè beskrives for os, og den Fordring, der maa stilles til Antagelsen af saadanne, er, at først den gjør en nøjagtig Fortolkning af Texten mulig. Saaledes forstaas Peisetairos' Udbrud ved Synet af ψηφισματοπώλης V. 1037 τουτὶ τί ἔστιν αὖ κακὸν τὸ βυβλίον;, som man har villet rette paa, let og naturligt, naar man antager, at denne er skjult af et uhyre Stykke Papir, hvoraf han læser sit Psephisma op (1035): hvad er det nu igjen for et Uhyre, den Bog der! (andet kan Ordene ikke betyde). Han er en vandrende Bogrulle. Paa lignende Maade optræder Mathematikeren Meton med en Oppakning af Instrumenter, og her giver Texten tydelig Anvisning, idet han paa Peisetairos' Spørgsmaal V. 999 ταυτὶ δέ σοι τι ἔστι; svarer: κανόνες ἀέρος og dernæst 1001—4 maneuvrerer med to Linealer og en Passer; Ordene er med Villie vrøvlagtige, idet man sikkert maa forbinde τὸν κανόνα τουτονὶ τὸν καμπύλον (*contradictio in adiecto*), men naturligvis ledsagede af en Demonstration ad oculos med Apparaterne. Hvorledes Meton jages væk, er klart af ἐπίκεινται αὐταί (1018, sc. αἱ πληγαί 1014) og hans Av! 1019, og ἐπίσκοπος faar ogsaa Prygl (1031 μαρτύρομαι τυπτόμενος). Mindre klart er det derimod, hvad der vederfares Kinesias. Efter V. 1401 χαρίεντά γ', ὦ πρεσβῦτ', ἐσοφίσω καὶ σοφά tager han

det først for en Ubehændighed af Peisetairos, og det maa være noget, der med en ironisk Hentydning til 1390 kan betegnes som πτεροδόνητος γενόμενος (1402); rimeligvis fejer han den magre Spirrevip Kinesias overende under et tilsyneladende Forsøg paa at bringe ham et Par Vinger, og 1401 siger Kinesias, mens han ordner sin derangerede Habit.

V. 1164 οὗτος, τί ποιεῖς; ἆρα θαυμάζεις, ὅτι osv. forudsætter, at Peisetairos har givet sin Forbauselse Luft i meget kraftige Fagter. Paa lignende Maade synes det pathetiske φεῦ φεῦ V. 162 saaledes at forstaa, at Peisetairos siden V. 142 har staaet i dybe Tanker og nu bryder triumferende ud i et Funtus!

Naar af Gesandtskabet V. 1565 ff. kun Triballeren er anmeldt iforvejen (1533), kan man deraf slutte, at Poseidon og Herakles er optraadt med Attributer, som strax gjorde dem kjendelige (Trefork og Løveskind f. Ex.). V. 1551 ff., hvor Prometheus forlanger en Parasol, forat Zeus skal forvexle ham med en af de unge Metoikdøtre, der bar Parasollen for de attiske Jomfruer i Panathenaieroptoget, bliver først vittige, naar man tænker sig Prometheus saa ulig en ung Pige som muligt, f. Ex. som en gammel Graaskæg med strittende Haar osv., løbende bort i meget uprocessionsmæssigt Tempo (V. 1549 ἀποτρέχω).

Meget vanskeligt er det at danne sig en tydelig Forestilling om Slutningsoptoget. Efter Bebudelsen V. 1709 ff. kommer Peisetairos i pragtfuld Dragt med en Tordenkile (1714) i Haanden og med Basileia ved sin Side. Tordenkilen maa have været meget iøjnefaldende, da Choret ofrer den en hel Række Vers (1748—53; σέ 1752, som man har villet fjerne ved Coniectur, kan ikke undværes paa Grund af de foregaaende Vocativer, der utvivlsomt gaar paa Tordenkilen) efter udtrykkelig Opfordring af Chorføreren[1]. Baade dette Udstyr og Analogien med Zeus og Hera i Brudesangen 1731 ff., der utvivlsomt er tilvogns (1737 ff.), gjør det sandsynligt, at Peisetairos og Basileia kommer kjørende. Ogsaa Chorets Evolutioner V. 1720 taler for, at Optoget er noget extra, som skal præsenteres Publicum. Choret, der som sædvanligt staar κατὰ στοίχους (med Front paa 6 Mand), retirerer (ἄναγε) først henimod Bagvæggen, forat Brudetoget fra Parodos kan trække op foran Publicum; derpaa deler det sig (δίεχε) saaledes, at de

[1] Til ham henfører Kock rigtigt V. 1743—47. Man har kun Valget mellem ham og Peisetairos, og da denne er udelukket fra ἄγε V. 1744, er det urimeligt at tillægge ham de første 1½ Vers.

bagerste Geledder kan marchere op paa Frontlinien (*πάραγε*) og det hele saaledes danne Espalier bag Brudetoget (*πάρεχε* sc. *χώραν*, sml. Vesp. 1326). Idet dette drager forbi, skal Choret danse om det (*περιπέτεσθε* 1721) til Brudesangen og derefter følge det ud (*ἕπεσθε* 1755)[1]. Imens er Peisetairos og Basileia (formodenligt under Brudesangen) steget af Vognen og danser nu ud i Spidsen for Choret (1759 ff.); Vognen og Tordenkilen, som han daarligt kan danse med, især da han løfter sin Dame ivejret under Dansen (1761), transporteres vel ud sidst i Toget.

Endnu vanskeligere at faa fat paa er Peisetairos' og Euelpides' Forsvarsforanstaltninger V. 356 ff., og intet af de mange Forklaringsforsøg er tilfredsstillende. Det gælder først at komme paa det rene med, hvilke Apparater de raader over. V. 43 nævnes som deres Oppakning *κανοῦν καὶ χύτραν καὶ μυρρίνας*, som skal bruges ved Ofringen, der ledsager Grundlæggelsen af den ny By[2]. Dertil behøves aabenbart kun 1 *χύτρα*, og der staar ogsaa Singularis ikke blot her men ogsaa 358, 365, 386, 391; *λαμβάνειν τῶν χυτρῶν* 357 beviser intet, da det kun er en Vits for *τῶν ὅπλων* (gribe til Køkkentøjet), som allerede Genetiven viser. Men dermed falder den siden Oldtiden almindelige Forklaring, at de bruger Køkkentøjet som Rustning (*χύτρα* som Skjold). Den umuliggjøres forøvrigt allerede af V. 365 *κόπτε πρώτην τὴν χύτραν*; man giver da ikke Ordre til først og fremmest at hugge i Fjendens Skjold. Den passer heller ikke med 359, hvor Spiddet rammes ned i Jorden, eller med 363, hvor Foranstaltningerne sammenlignes med Nikias' *μηχαναί*. Dette Sted giver Forklaringen: de bygger sig en Feltbefæstning af *χύτρα*, der tjener som Skansekurv (365), Spiddet, der er Palisade, og et Par mindre Fade (*ὀξύβαφον ἢ τρύβλιον* 361), der tilligemed Spiddet maa have ligget i Kurven. Hvorledes disse har været anbragte, ses ikke tydeligt af *ἐντευθενὶ προσθοῦ* 361; men af 387 *τώ τε τρυβλίω καθίει* fremgaar, at der var anvendt to og at de var hængt op, formodenligt paa Spiddet, siden de 361 anbringes lige efter det; i Forening med det har de maaske dannet noget, der

---

[1] V. 1755—58 maa med Hss. tillægges Chorføreren allerede paa Grund af *Διός* 1757, som betegner Peisetairos, til hvis Slot Toget naturligvis gaar.

[2] Om *χύτραι* ved Grundlæggelser Plut. 1197, scholl. Pac. 923. At den skulde indeholde Ild til den ny Arne, er et daarligt Paafund fremkaldt ved en gal Fortolkning af 358.

lignede en *πλαταγή*, hvormed man skræmmede Fugle (Apollon. Rhod. II 1055). Dette passer ogsaa til V. 386 ff.:

ὥστε τὴν χύτραν τώ τε τρυβλίω καθίει· | καὶ τὸ δόρυ χρὴ τὸν ὀβελίσκον | περιπατεῖν ἔχοντας ἡμᾶς | τῶν ὅπλων ἐντὸς παρ' αὐτὴν | τὴν χύτραν, ἄντην ὁρῶντας[1] *| ἐγγύς· ὡς οὐ φευκτέον νῷν*

hvor Befæstningen i en Haandevending bliver til en Feltlejr (*τὰ ὅπλα*) og Spiddet fra Palisade til Lanse (for at understrege denne Forvandling er det ellers ret overflødige *τὸν ὀβελίσκον* tilføjet). *χύτρα* er nu Lejrgrænsen, hvor Euelpides[2] gaar Skildvagt med skuldret Stegespid; *καθίει* kan i Forbindelse med *χύτρα* ikke som ved *τρυβλίω* have sin egenlige Betydning; det viser, at *χύτρα* hidtil har staaet paa Højkant og nu lægges ned (med Bunden ivejret).

Motiveringen af Befæstningens Nytte V. 358 ff.

ΕΥ. τί δὲ χύτρα νώ γ' ὠφελήσει; ΠΕ. γλαῦξ μὲν οὐ πρόσεισι νῷν.
ΕΥ. τοῖς δὲ γαμψώνυξι τοισδί; ΠΕ. τὸν ὀβελίσκον ἁρπάσας
εἶτα κατάπηξον πρὸ σαυτοῦ. ΕΥ. τοῖσι δ' ὀφθαλμοῖσι τί;
ΠΕ. ὀξύβαφον ἐντευθενὶ προσθοῦ λαβὼν ἢ τρύβλιον

indeholder endnu en Vanskelighed, hvis Natur man ikke har været tilstrækkeligt klar over. At *χύτρα* skal stanse Uglen, forklares ved, at Pottemageriet, Athens Hovedindustri, staar under Athenes særlige Beskyttelse, saa at hendes Fugl kan forventes at ville respectere dets Product. Suidas' Notits (s. v. *χύτραν τρέφειν*), at man satte Ildgryder paa Tagene for at skræmme Uglerne bort, kan, selv om den ikke er et *αὐτοσχεδίασμα*, ikke bruges til Forklaring, da det jo vilde forudsætte, at der var Ild i *χύτρα*, hvorom der intet forlyder; det er denne Forklaring, der har foranlediget den ovenfor berørte Opfattelse, at *χύτρα* medbringes som Beholder for Ild til den ny Stats Arne. At der til *τοῖς δὲ γαμψώνυξι* maa underforstaas: hvad skal jeg stille op mod dem?, følger af sig selv. *γαμψώνυχες* er hos Aristoteles det systematiske Navn for Rovfuglene; men at det her ikke kan have denne Betydning, fremgaar allerede af, at de her modsættes Uglen, som Aristoteles (600^a 26) udtrykkeligt henregner til *γαμψώνυχες*. Der er ogsaa

[1] Hss. har *ἄκραν αὐτὴν ὁρῶντας*, hvad der er metrisk umuligt. *ἄκραν* er vel Glossem til *αὐτήν*. *ἄντην* er Bentleys Rettelse.

[2] *ὀβελίσκον* i Sing. viser tydeligt nok, at *ἡμᾶς* ikke betyder, at begge gaar paa Vagt hver med sit Spid; det er kun Officerssprog.

Spor af, at først Aristoteles har givet Ordet dets specielle Præg. I Aischylos' Prometheus V. 490 bruges det om Varselfugle, der jo ikke alle er Rovfugle; her V. 1306 staar det parallelt med *πτερῶν* om Fugle i Almindelighed; og hos Aristoteles selv (De generat. animal. III 1) hedder det om Duefuglene, at de staar *μεταξὺ τῶν γαμψωνύχων καὶ τῶν βαρέων*; ved *τῶν βαρέων* maa der menes Hønsefugle, og *γαμψωνύχων* maa følgeligt omfatte mere end Rovfuglene. Her maa Ordet i Modsætning til Uglen, der repræsenterer Rovfuglene, betegne de Fugle, der plejer at spises stegte og derfor har en medfødt Angst for Stegespiddet; man kan tænke paa Kramsfugle og andre uccellini. At det følgende *τοῖσι δ' ὀφθαλμοῖσι* er galt, er indlysende. Den sproglige Parallelisme med *τοῖς δὲ γαμψώνυξι* kræver, at Dativen maa forstaas paa samme Maade, og det er ufatteligt, hvorledes en Eddikeskaal[1] og et Fad skal kunne beskytte Øjnene. Sammenhængen kræver nødvendigt en Slags Fugle, der serveres med *ὀξύβαφον* og *τρύβλιον*[2] i Modsætning til dem, der behandles med *ὀβελίσκος*. Der skal vistnok staa *τοῖσι δ' ἑφθαλέοισι*: mod dem, som egner sig til at koges, og som serveres paa et *τρύβλιον* med sur Sauce (V. 534) eller maaske Salat til (Høns o. l.); *ἑφθαλέον· ὀπτοῦ* Hesychios. Man maa næsten antage, at der har existeret en Køkkenregel om, at *γαμψώνυχες* skulde spises stegte, *οἱ βαρεῖς* kogte; Aristophanes har i hvert Fald givet Anvisning til at forstaa Vittigheden ved at sætte *ὀβελίσκος*, hvormed Meningen er utvivlsom, i Spidsen og saaledes lede Tanken hen i den rigtige Retning.

III.

Til Nub. 150, hvor der tales om en Loppes *πόδε*, bemærker en Scholiast: *δυικὸν τὼ πόδε ἐπὶ τῆς ψύλλης κακῶς· ἱστορεῖται γὰρ ἓξ πόδας ἔχουσα.* Baade den Fiction, at han kun kjender Lopper af lærde Værker (*ἱστορεῖται*!), og Stupiditeten overfor Morsomheden er charakteristisk for Pedanten og desværre ikke uden Sidestykker i nyere Aristophanesfortolkning.

V. 1539 ff. opregnes de Herligheder, som Basileia raader over foruden Tordenkilen:

---

[1] *ὀξύβαφον* betyder ogsaa en Slags Drikkeskaal, men den oprindelige Betydning er utvivlsom.

[2] Ideen til at søge Rettelsen i denne Retning skylder jeg Prof. A. B. Drachmann, hvem jeg meddelte min Tvivl om Stedet.

τὴν εὐβουλίαν,
τὴν εὐνομίαν, τὴν σωφροσύνην, τὰ νεώρια,
τὴν λοιδορίαν, τὸν κωλακρέτην, τὰ τριώβολα,

hvor *λοιδορία* (Partiskænderiet i Folkeforsamlingen) gjør en ypperlig Virkning *παρ' ἀπροσδόκητον* i de andre politiske Goders brogede Selskab. Hertil bemærker Kock: «wie *λοιδορία* . . . zu dem olympischen (oder dem athenischen) Staatshaushalt gehören soll, ist schwer zu sagen», og B. Keil finder i V. 1539—40 de fire sokratiske Cardinaldyder, i 1541 Tyranniets Kjendetegn.

V. 16 hedder det om Tereus: *ὃς ὄρνις ἐγένετ' ἐκ τῶν ὀρνέων:* «som blev Fugl af Fugleadel, en ægte Fugl», i Analogi med *βασιλεὺς ἐκ βασιλέων, ἀγαθοὶ ἐξ ἀγαθῶν*, med Artiklen tilføjet for at faa en Brander med *ὁ ἐκ τῶν ὀρνέων* V. 13 (fra Fugletorvet, en af Philokrates' Bekjendte, Kollega af Kragen og Alliken); man venter naturligvis *ἐξ ἀνθρώπου.* Det er fast utroligt, hvor mange Forsøg der lige siden Oldtiden er gjort paa at aflive denne uskyldige Vits, lige fra det heroiske Middel at stryge Verset til de voldsomste og fadeste Rettelser *(ἐξ ἀνδρός ποτε)* og umuligste Fortolkninger (*Ὄρνις* Fuglenes Konge, *Ὀρνεῶν* med Hentydning til Træfningen ved Orneai 416, hvortil der hentydes V. 399).

Den morsomme Vending V. 102: *πότερον ὄρνις ἢ ταῶς;* erklærer Kock for «wunderlich genug», og man har villet opfatte *ὄρνις* som «Hane», uanset at Morsomheden derved forvandles til en regulair Taabelighed, og at Svaret lyder fra Hærfuglen: *ὄρνις ἔγωγε*, med Euelpides' Fortsættelse: *κᾆτά σοι ποῦ τὰ πτερά;* Paafuglen var nyligt bleven indført i Athen og vistes frem for Penge; af V. 269 ses det, hvor nysgjerrige Folk var efter denne Raritet. Man brugte Ordet som spottende Betegnelse for en Nabob (Lukian, Nigr. 13, sml. Acharn. 63) og kunde altsaa sige: *πότερον ἄνθρωπος ἢ ταῶς;* (Menneske eller Guldfugl?), hvilket Spørgsmaal her i Fugleverdnen maa lyde *ὄρνις ἢ ταῶς.*

Den saa taknemlige og til alle Tider saa yndede[1] Form for Morsomhed *παρ' ἀπροσδόκητον* («hun er ikke kjøn, men hun synger skidt») bliver overhovedet ofte miskjendt af Folk uden komisk Sans. V. 1476 kaldes Kleonymos *δένδρον χρήσιμον μὲν οὐδέν, ἄλλως δὲ δειλὸν καὶ μέγα* (man gjorde Nar ad hans Fejhed og Førhed); den dumme Variant *δεινόν* tiltaler Kock. V. 1549,

[1] «notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus aliud dicitur» Cicero (der heri havde en respectabel Praxis) De orat. II 255.

hvor Prometheus paa Peisetairos' Bemærkning *ἀεὶ δῆτα θεομισὴς ἔφυς* svarer: *Τίμων καθαρός,* synes man ikke engang at have bemærket Spøgen; Timon var jo Menneskehader, mens Prometheus udtrykkeligt fremhæver om sig selv: *ἀεί ποτ' ἀνθρώποις γὰρ εὔνους εἴμ' ἐγώ* V. 1545.

Særligt vanskeligt har disse Alvorsmænd ved at forstaa det, naar Morsomheden bestaar i, at Talen praeter exspectationem bliver Vrøvl («gaar det saaledes med det grønne Træ, hvordan skal det saa gaa med det blaa»). V. 930 har man havt meget travlt med *τεΐν*; det er og skal være aldeles meningsløst; Digteren anbringer et gammeldags poetisk Ord, der lyder godt ved Siden af *ἐμίν*, blot som en Zirat. I det Psephisma, som *ψηφισματοπώλης* overbringer V. 1035 ff., har man villet rette paa *τοῖσδε τοῖς* og *ψηφίσμασι,* som ganske vist ingen Mening giver; men Morsomheden bestaar i, at iuridiske Ord og Formler anvendes meningsløst (ligesom de mathematiske V. 1001 ff.), og at *ψηφισματοπώλης* vil have, at den ny By skal tage sine *ψηφίσματα* fra hans Udsalg, er i og for sig forstaaeligt nok. Da det i saadanne Tilfælde gælder «jo galere des bedre», er V. 1040 ff. vist ment som Eftersætning til 1035, hvorved Vrøvlet bliver complet: «men saafremt nogen Luftcastellenborger forgriber sig paa en Athenienser, saa have Luftcastellenborgerne at rette sig efter Maal og Vægt og Dagsordner som følger». Ellers bliver det underligt, at den V. 1035 paabegyndte Paragraph 1 i Forbundstraktaten ikke læses tilende men afbrydes med en Stump af en anden Paragraph. At Prometheus V. 1503 svarer meningsløst («ja, saa vil jeg paa Øjeblikket give mig tilkjende», som om *οἴμωζε μεγάλ'* var en fuldkomment beroligende Oplysning), har man indset, maaske fordi det allerede er bemærket i Scholierne. Men hans vrøvlagtige Forfjamskelse viser sig ogsaa andre Steder. V. 1498 svarer han paa Spørgsmaalet *τίς δ' εἶ σύ;* med at spørge: hvor mange er Klokken da? (*πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*), og da han har faaet Svaret: lidt over Middag, spørger han igjen: er det Fyraftenstid eller senere paa Dagen (*βουλυτὸς ἢ περαιτέρω* 1500). Netop paa Grund af dette forvirrede Vaas siger Peisetairos: du er ikke til at holde ud (*οἴμ' ὡς βδελύττομαί σε* 1501), hvortil Prometheus bemærker: hvad bestiller da Zeus? (*τί γὰρ ὁ Ζεὺς ποιεῖ;*). Man synes heller ikke at have bemærket, at ogsaa Metons Replik *ὑπάγοιμί τἄρ' ἄν* V. 1017 («ja, saa maa jeg jo se at liste af») lyder komisk meningsløst efter Peisetairos' Oplysning, at man er bleven enig om at banke alle Humbugmagere.

V. 1410, hvor Sykophanten kommer syngende en Vise *ὄρνιθές τινες οἴδ' οὐδὲν ἔχοντες πτεροποίκιλοι;*, som i Versemaal og enkelte Ord skal minde om en af Alkaios, har man antastet *οὐδὲν ἔχοντες*, som naturligvis er tilsat af Aristophanes selv for Løjers Skyld; Sykophanten er selv en fattig Fugl (1416 ff.) og spörger, om han er saa heldig at træffe Colleger. Hvis man tænker sig ham i en lappet Dragt af brogede Klude, forstaar man, hvorfor Aristophanes har erstattet Alkaios' *ποικιλόδειροι ταννσίπτεροι* med *πτεροποίκιλοι*. Scholierne har forstaaet, at han hentyder til sin egen Fattigdom, men fortaber sig saa i søgte Subtiliteter.

Af V. 139 er der virkeligt dem, der har villet slutte, at Stilbonides var Peisetairos' egenlige Navn, Peisetairos hans først V. 644 antagne nom de guerre; andre har søgt forskjellige Hentydninger deri. Meningen er blot, at i det beskrevne Slaraffenland ombytter han sit borgerlige Navn med et, der ved sin Etymologi og sin Form har en prægtig og fornem Klang og saaledes passer til den øvrige Herlighed. Helt latterligt er det, naar Aristophanes i Anledning af V. 126 *καὶ τὸν Σκελλίου βδελύττομαι* faar Ros for det Skarpsyn, hvormed han gjennemskuede den forlorne Demokrat Aristokrates; Sammenhængen viser lige det modsatte: jeg er saa antiaristokratisk, at jeg endog afskyr en saa god Demokrat som Aristokrates alene paa Grund af hans Navn.

En anden Grund til manglende Forstaaelse er den, at man finder det under sin Værdighed at tage til Takke med en haartrukken Vits eller en daarlig Brander. Aristophanes har ikke fundet det under sin Værdighed at lade et og andet af den Slags løbe med; det havde han Raad til. Det er saaledes et temmelig søgt Argument, at mange Guder staar med en Fugl paa Hovedet (515); det var ikke almindeligt i Datidens Kunst. Men det kan ikke nytte at ville ombytte *τῆς κεφαλῆς* med *τοῦ σκήπτρου* eller *τῆς χειρός*; først naar Fuglene er over Hovedet paa Guderne, kan det bevise deres Overlegenhed. Heller ikke Vittigheden med Kallias—Hipponikos—Kallias V. 283 er i mindste Maade dybsindig; der menes blot: «den anden Epops er fra Philokles' Tragødie, jeg fra den ældre Sophokles'; da vi begge hedder Epops, er jeg hans Bedstefader, ligesom en Kallias altid bliver Bedstefader til en Kallias» — hvormed der er opnaaet Tilknytning for et Hib til Kallias. Ogsaa med de foregaaende Vers (277 ff.) har man gjort sig unødig Ulejlighed. At Fuglen *Μῆδος* ikke

kan være Hanen, er klart; den behøver Peisetairos da ikke at spørge om Navnet paa. Der menes neppe andet end: hvor er den pludseligt kommen den lange Vej uden Medernes sædvanlige Kamelbefordring? Ogsaa V. 292 ff. indeholder en frygtelig Brander, som man ikke maa blive dybsindig over. De 4 Musikfugle[1], som alle har Toppe, staar oppe paa Bagvæggens Klippedecoration — *ὥσπερ οἱ Κᾶρες . . . ἐπὶ λόφων οἰκοῦσιν . . . ἀσφαλείας οὕνεκα.* Der er nu ikke noget om, at Karerne bor paa Høje; derimod er de Opfindere af Hjelmbusken (*λόφος*), hvormed der spilles allerede V. 290; Ordspillet er desuden forberedt V. 279 *ἕτερος αὖ λόφον κατειληφώς τις ὄρνις οὑτοσί*, hvor *λόφον κατειληφώς* baade gaar paa den Klippetop, hvor Fuglen pludseligt dukker op, og paa den Top, den har bjerget sig i Theatergarderoben. Ordene *ἐπὶ λόφων οἰκοῦσι* maa altsaa foruden den naturlige Betydning «de bor paa Høje» (som de 4 Fugle her) ogsaa give en Slags Mening med *λόφος* i Betydningen Hjelmbusk; de kan da ikke betyde andet end: «lever med Hjelmbusk paa (altid)» og maa sammenstilles med Udtryk som *ἐπὶ πολλῆς ἡσυχίας, ἐπὶ σχολῆς, ἐπ' ἀδείας* (Madvig, Synt. 73[3] e). Naturligvis er Udtrykket tvungent, men hvad kan man vente andet af en saadan Kældermand. Noget mildnes det maaske ved militaire Udtryk som *ἐπὶ φάλαγγος, ἐπὶ τριῶν ἀσπίδων*, og Tilføjelsen *ἀσφαλείας οὕνεκα* er ganske pudsig ved sin Absurditet; Hjelmbusken, som man ved Nævnelsen af Karerne ledes til at tænke paa, yder jo ingen Beskyttelse.

Ligesaa lidt er der Grund til at rette paa V. 484 (om Hanen, der var indført fra Persien):

ἦρχέ τε Περσῶν πρῶτον πάντων, Δαρείου καὶ Μεγαβάζου

«den regerede først og fremmest over alle Persere, selv saa fornemme Folk som Dareios og Megabazos». Haupts Rettelse *πρότερος πάντων Δαρείων καὶ Μεγαβάζων* er en palæografisk ganske usandsynlig Bessermachen. Man gjør ogsaa bedst i at tage til Takke med den lille beskedne Morsomhed i V. 317 *λεπτὼ λογίστα* «højere Mathematikere» ad modum den skæve Friseur hos Horats (sml. *λεπτολογεῖν*), og det er pure Fordringsfuldhed, naar man ikke vil forstaa Euelpides' forfærdede Udraab ved Synet af det fremmylrende Fuglechor V. 305:

---

[1] Wieseler har rigtigt set, at det ikke er Medlemmer af Choret (som opregnes complet V. 297 ff.), men 4 extra Musikanter; en af dem leverer Nattergaletrillerne V. 222, er Nattergalen 665 og Ravnen 859.

ἰοὺ ἰοὺ τῶν ὀρνέων, ἰοὺ ἰοὺ τῶν κοψίχων.

Da der ingen *κόψιχοι* (Kramsfugle) er i Choret og, selv om der var det, ingen Grund er til at nævne denne ufarlige Fugl særligt, kan Ordet kun være valgt, fordi det minder om *κόπτειν*; «Slagdrosler» varsler Prygl.

IV.

«Fuglene» er gjennemgaaende ret godt overleveret; det Pergamentblad fra 6. Aarh., som er fundet i Fayum (H. Weil, Revue de philol. 1882 S. 179 ff.) og indeholder V. 1057—85, 1101—27, yder ingen væsenlige Varianter. Man maa derfor være meget forsigtig med Rettelser; de allerfleste, der er foreslaaede, bliver overflødige, naar man ser nærmere til.

V. 63 *οὕτως τι δεινὸν οὐδὲ κάλλιον λέγειν*, som Kock o. a. opgiver som haabløst corrupt, synes mig at kunne forstaas, som det er overleveret: «det er slet ikke pænt at sige noget saa fælt», som det *οἴμοι*, hvormed Dørvogterfuglen V. 62 modtager de to Fremmede; det er en net Modtagelse, man plejer at sige *χαίρετε* til Folk. Om *κάλλιον* se Madvig 93[b], om *οὐδέ* = slet ikke f. Ex. Herodot VII 16, 2.

V. 345 f. *πτέρυγά τε παντᾶ ἐπίβαλε*, hvor Reisig vilde skrive *περίβαλε*, er ganske i sin Orden, naar man tænker paa *χεῖρας ἐπιβάλλειν*, der oversat paa Fuglesprog maa blive til *πτέρυγας ἐπιβ.*; sml. 1760 og 1070 *ὅσαπερ ἔστιν ὑπ' ἐμᾶς πτέρυγος*, i Analogi med *ὑπὸ χειρός*[1]. Scholierne forstaar det, som om Vingen skulde tjene til Skjold; men saa maatte der staa Medium.

V. 492 har man stødt an ved *οἱ δὲ βαδίζουσι*. Naar man opfatter *οἱ δὲ* som «andre Folk» i Modsætning til de 490 ff. nævnte Haandværkere, bliver Meningen: andre (pæne) Folk, der har siddet og sviret hele Natten, tager deres Sandaler paa og gaar paa Gaden. Det passer til den Historie, Euelpides fortæller 493 ff., *βαδίζουσι* er Modsætningen til deres Nattesæde, og Hanens Magt maa helst ikke indskrænkes til Haandværkerne; at Menneskeheden deles i Banauser og Svirebrødre, kan man nok tilgive Aristophanes.

V. 631 er der ingen Grund til at rette *παρ' ἐμὲ θέμενος*

[1] Maaske hellere *ὑπ' ἐμὰς πτέρυγας* som *ὑπὸ χεῖρα*.

med Madvig[1]; *λόγους θέσθαι παρά τινα* staar for *ὅπλα θέσθαι*, fordi *λόγοι* er Peisetairos' Bidrag til Forbundet. En ganske lignende Vittighed V. 401: *τὸν θυμὸν κατάθου· κύψας παρὰ τὴν ὀργὴν ὥσπερ ὁπλίτης*, hvor *θυμός* er Skjoldet, *ὀργή* Lansen, og *κύψας* baade betegner Hopliten, der bukker sig, og Fuglen, der kryber i Ly (Eq. 1354). *ὥσπερ ὁπλίτης* er en Pegepind til Forstaaelse af Vitsen.

V. 726 ff. *ἕξετε χρῆσθαι μάντεσι, Μούσαις,*
αὔραις, ὥραις, χειμῶνι, θέρει,
μετρίῳ, πνίγει

forstaas almindeligt, som om der kun var Tale om Fuglenes *μαντεία*, der virker ved alle Aarstider. Saa maa man ændre baade *Μούσαις* og *αὔραις* og kommer saa dog i Forlegenhed med *μετρίῳ πνίγει*. Udgangspunktet for Forstaaelsen maa være, at en saadan asyndetisk Opramsning med Nødvendighed kræver, at alle Leddene er ens byggede og har samme grammatiske Function. Altsaa er alle Dativerne styrede af *χρῆσθαι*, og *μετρίῳ* hører hverken til *θέρει* eller til *πνίγει*, men er et Led for sig som alle de andre. Der staar følgeligt, med en lidt forskjellig Betydning af *χρῆσθαι* i Forhold til de forskjellige Obiecter: saa vil i (i os) have Spaamænd og Sangersker (til at gjøre Musik for jer, sml. 733, 737), i vil kunne benytte gunstig Vind (til at seile i, se 596, 711) og Aarstiderne rigtigt (709 ff.), baade Kulde og Hede (Apposition til *ὥραις*), baade middels (om Foraaret) og kvælende (om Sommeren; *μετρίῳ* og *πνίγει* Apposition til *θέρει*).

V. 1081 *τοῖς τε κοψίχοισιν εἰς τὰς ῥῖνας ἐγχεῖ τὰ πτερά* anser de fleste for forskrevet, fordi man ikke har lagt Mærke til, at der her er en ganske lignende Substitution som i V. 631 og 401. Philokrates, den Seelenverkooper, behandler Fuglene som Slaver; han sælger dem *συνείρων* (knippevis, men ogsaa om Slaverne, der føres til Markedet lænkede til hinanden) og underkaster dem Tortur; *ἐς τὰς ῥῖνας ὄξος ἐγχεῖν* nævnes som Torturmiddel Ran. 620, og at stikke en Fjer i Næseborene paa den skudte Bekkasin er endnu Jægerskik. Saa maa *φυσῶν* V. 1080 ogsaa kunne betegne en Slags Tortur, foruden at det betyder: puster dem op, forat de skal se federe ud. Billedet fortsættes

[1] Derimod skal der vist V. 633 med Bergk læses *ὅσιος* af metriske Grunde; *ὅσιος ἐπὶ θεοὺς ἴῃς* er desuden morsomt.

V. 1082—83, hvor der tænkes paa Slaver i Fængsel, der maa gjøre Straffearbejde i Lænker.

I V. 1344 *ὀρνιθομανῶ γὰρ καὶ πέτομαι* gjør man Ophævelser over, at den unge Mand «flyver», skjønt han først 1360 ff. faar Vinger, og retter derfor over Stok og Sten. Men naar han V. 1342 (1343 er uægte, som det fremgaar af Scholierne) siger: *οὐκ ἔστιν οὐδὲν τοῦ πέτεσθαι γλυκύτερον*, saa maa han jo komme flyvende ɔ: med Flyvebevægelser, og at han har øvet sig i denne Sport, motiverer han med — ellers bliver *γάρ* meningsløst —, at han sværmer for Fugle og «flagrer» (er en «løs Fugl», se V. 167); denne «Flagren» har lært ham, hvor sødt det er at flyve.

Jeg tilføjer endnu et Par Smaabidrag til Fortolkningen.

V. 954—55 *νὴ τὸν Δί᾽ ἀλλ᾽ ἤδη πέφευγας ταυταγὶ*
τὰ κρυερὰ τονδὶ τὸν χιτωνίσκον λαβών

som Peisetairos siger til Digteren, der har tigget sig en Klædning og nu forsvinder med en Spot over det kolde Klima (950 ff.) i den nys saa højt priste By, har aabenbart dobbelt Bund: «naa, vort kolde Klima, som du klager over, er du da beskyttet imod ved de Klæder, du har tigget dig» og «aldrig saa snart har vi udstyret dig med Klæder, saa forsvinder du fra vort kolde Klima». Desuden ligger der i *ταυταγί*: vor Kulde er du sluppen for, men ikke din egen (*κρυερός frigidus*, fad); ellers er *γε* meningsløst. Meget morsom er Modsætningen mellem den gode Behandling, den fattige Collega faar tiltrods for sin Taabelighed — *δεῖ γὰρ τὸν ποιητὴν ὠφελεῖν*, som det hedder 947 med et ikke tilstrækkeligt paaskønnet *ἀπροσδόκητον* for *τιμᾶν* —, og saa de Prygl, der vanker til Spaamanden, Meton, *ἐπίσκοπος* og *ψηφισματοπώλης*. En lignende Klimax foreligger 1337 ff., hvor den opsætsige Søn slipper med at sendes i Felten, Kinesias viftes overende og gjøres Nar ad, men dog ikke værre, end at han nøjes med en moderat Beklagelse over den Mangel paa Respect, hvormed han, den berømte Mand, behandles (1403 ff.), men Sykophanten faar Pisk og Grovheder (1464 ff.). Da denne Forskjel naturligvis skal udtrykke Aristophanes' Sindsstemning overfor de tre — hele Skildringen af Sykophanten dirrer af Forbitrelse —, kan man formulere Digterens (sikkert alvorligt mente) Dom om Athens Ungdom saaledes: daarligt opdragne Labaner, uden Respect for den ældre Slægt, men der er Tømmer i dem og ved fornuftig Behandling kan de nok blive til noget. At denne Ungdom repræsenteres af en Søn, der vil af med sin Fader, har sin Grund i

Ønsket om at anbringe Vittighederne med Hanekyllingen 1347 ff. og Storkeretten 1354 ff.

V. 1265 ff. *μηδέ τιν' ἱερόθυτον ἀνὰ δάπεδον ἔτι*
τῇδε βροτῶν θεοῖσι πέμπειν καπνόν

forbinder man *ἱερόθυτον* med *καπνόν*. Men saa bliver *ἀνὰ δάπεδον*, der ikke kan betyde: paa Jorden, ganske tomt, og Ordstillingen taler afgjort for, at *ἱερόθυτον* hører til *δάπεδον*: paa Helligdommens Grund, paa Offerpladsen; sml. Kaibel, Epigr. ex lapid. conl. 750a S. 531 *σεμνῷ ἐνὶ ζαπέδῳ*. Den vage Betydning af sammensatte Adiectivers andet Led er bekjendt fra den tragiske Diction.

V.

Det lille lyriske Mesterværk V. 227 ff., hvor Epops kalder alle Fuglene sammen, udmærker sig ved ideligt skiftende Versemaal. Da denne Skiften falder sammen med en tydelig Gruppedeling af Fugleverdnen[1], er den Tanke uafviselig, at Versemaalet skal male de forskjellige Fuglearters Ejendommelighed, og til en virkelig Forstaaelse kræves altsaa, at man saavidt muligt klarer sig, hvilke Fugle der paa hvert Sted er ment[2].

Efter Indledningen 227—29 falder Samlingssignalet i 4 Dele: 230—37 Markfugle, 238—42 Have- og Skovfugle, 243—49 Sumpfugle (og *ἀτταγᾶς*), 250—51 Strandfugle, derefter en sammenfattende Afslutning henvendt til dem alle 252—62. De to første Afsnit afsluttes hver med et Fugleskrig, og samme Rolle spiller ved Slutningen af 3. Afsnit 249 *ἀτταγᾶς ἀτταγᾶς*. Dette Afsnit er tredelt, de to første tydeligt tvedelte.

Markfuglene deles i:

1) *φῦλα μυρία κριθοτράγων σπερμολόγων τε γένη* 230—33

⏑ — — ⏑ — | · ⏑ — — ⏑ —
⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ —
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ —
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑

Det er Spurve og Finker; V. 233 *ταχὺ πετόμενα μαλθακὴν ἱέντα γῆρυν*, hvor *ἱέντα* er underordnet *πετόμενα* (som flyver

[1] O. Schroeders metriske Analyse (Berliner philol. Wochenschr. 4. Marts 1905) stemmer i Hovedsagen med mit deraf uafhængige Resultat, ogsaa angaaende Læsemaaden i V. 247.

[2] For velvillig og kyndig Hjælp hertil skylder jeg Hr. Mag. sc. Winge den største Tak.

hastigt, idet de osv.) gælder særligt Stillidsen, som flyver i Flokke under velklingende Pippen med raske Sæt.

2) 234—37 ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
— ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑
— ⏑ ⏑ — — —
— ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑

Disse Fugle, der «smutter i Plovfuren under lystig Pippen», er de gesvindte Vipstjerter, der piller Orm op efter Ploven, og hvis kvikke Pip gjengives «ziuwis»; derfor maa *τιό* 237 læses som — ⏑.

De Fugle, der lever paa træbevoxede Steder, deles i:

1) Havefugle 238—9 ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — —
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ —

Der kan tænkes paa Musvitter o. l.

2) de bærædende Skovfugle 240—42
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — —
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ —

De mange (20 + 10) korte Stavelser efter hinanden maler Droslernes og Kramsfuglenes hastige Flugt, og V. 242 gjengiver Kramsfuglens Skrig, naar den skræmmes op.

Sumpfuglene deles ligeledes i 2 Classer ved *οἵ τε* — *ὅσα τε*, uden at det er muligt nærmere at charakterisere dem. Det kretiske Metrum leder Tanken hen paa spankulerende Vadefugle, men dertil passer det daarligt, at de snapper Myg.

At *ἀτταγᾶς* indtager en Særstilling, viser Tredelingen. Efter den fortrinlige Beskrivelse hos Athenaios IX 387 f kan det ikke være Sneppen, men maa være Stenhønen *(caccabis saxatilis)*, der findes i Masser i Grækenland; dens Skrig lyder Tschattibit—Tschattibitz, hvilket forklarer, at *ἀτταγᾶς* staar 2 Gange og svarer til Fugleskrigene 237 og 242; det vilde ogsaa være paafaldende, om Hønsefuglene helt manglede. Dermed er det givet, at *τε* V. 248 er rigtigt; det staar kun i et ringe Haandskrift (Paris. 2715 s. XVI) og er vist kun en Coniectur.

250—51 — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — —
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — —

maler meget godt Strandfuglenes Flugt.

Det er ikke uden Interesse, at Aristophanes har kunnet og villet give sit Publikum dette fine lille Naturmaleri; man mærker, at han er voxet op i landlige Omgivelser.

Anmeldelser.

Hermann Möller, Semitisch und Indogermanisch. Erster Teil: Konsonanten. Kopenhagen 1907 (1906), Hagerup. XVI + 395 ss.

Siden den sammenlignende Indoeuropæiske sprogforsknings grundlæggelse har det for den aldeles overveiende del af sproghistorikerne været en given ting at et slægtskab mellem den Semitiske sproggruppe og vor æt ikke er til at paavise. Der er vel i disse snart hundrede aar fra tid til anden gjort forsøg paa at godtgøre en genetisk sammenhæng, saaledes af R. von Raumer og Ascoli i treserne, af Friedrich Delitzsch (Studien über Indogermanisch-Semitische Wurzelverwandtschaft, Lpzg. 1873) og andre; men disse forsøg har ikke formaaet at fremkalde noget omslag i den herskende opfattelse af forholdet, og var i sig selv ogsaa for lidet uddybede og for lidet omfattende til at kunne bryde en modstand der støtter sig til en rodfæstet opfattelse af vilkaarene for sammenstilling af sprog til en slægtskabskres.

Derimod har andre forskeres bestræbelser for at finde tilknytning for hver af de to ætter paa andet hold været kronede med større held. Efter Benfeys forsøg (Über das Verhältniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm, Lpzg. 1844) er det under Ægyptologiens stadige udvikling blevet mere og mere klart, og kan efter Adolf Ermans to redegørelser (Zs. d. Deutsch. Morgl. Ges. 1892, p. 93—129 og Sitzb. d. Berl. Akad. 1900 I p. 317—353) betragtes som en endelig fastslaaet kendsgerning, at det gamle Ægyptiske sprog er beslægtet med de Semitiske sprog. Her er netop overensstemmelse i det fundamentale, i det man i de sidste 90 aar har lagt hovedvægten paa ved sprogsammenligning. Den Semitiske sprogtypes eiendommelige lydsystem, rodbygningen med den gennemgaaende trikonsonantisme, verbalformer, pronomener, træder saa tydeligt frem ogsaa i Ægyptisk, at ogsaa de strengeste sammenlignere maa give sig tilfreds. Langt mindre klart er derimod endnu stadig visse andre Afrikanske sprogs forhold til Semitisk. Paa den anden side har i de senere aar antagelsen af en sammenhæng mellem Indoeuropæisk og de Finsk-Ugriske sprog stadig vundet mere terrain.

Naar nu forfatteren af dette skrift, i et stateligt bind der

endda kun giver sig som første del, genoptager til drøftelse den gamle tanke om en Semitisk-Indoeuropæisk sprogsammenhæng og dermed udfører en plan hvormed han har syslet i tredve aar, saa sker det efter et omfattende og indtrængende studium og tankearbeide, gennemført med saa stor energi og saa stor skarpsindighed, at det stiller forgængernes forsøg helt i skygge. Ingen kyndig vil da lægge bogen fra sig uden at have gjort de alvorligste bestræbelser for at trænge ind i forfatterens tankegang og vinde klarhed over værdien af det her ydede bidrag til løsningen af et af sproghistoriens vanskeligste problemer.

Rigtignok vilde forfatteren have gjort læseren arbeidet betydelig lettere, om han strax her havde givet, hvad han muligvis har bestemt for skriftets anden del, en sammenfattende oversigt over de grammatiske ligheder der kan tale for en oprindelig sammenhæng. Medens han kun leilighedsvis i forbigaaende berører grammatiske forhold, fremfører han et stort materiale til paavisning af Semitisk-Indoeuropæiske lydlove, idet han aabenbart tillægger disse en særlig overbevisende kraft. Men det er dog ikke saa sikkert at de vil have denne virkning paa en kølig læser, der veier og vrager de enkelte opstillinger og idet han skyder ud og skyder ud hvad der forekommer ham forfeilet eller usikkert, ser det tvingende bevismateriale svinde ind i en grad der kan give anledning til bekymring. Forfatteren kan jo efter alt hidtil foreliggende regne paa principiel modstand fra mange sider, og burde vistnok fra første færd have imødegaaet den mere planmæssigt og med et mere samlet angreb, der hvor erfaringen viser at den er stærkest.

Det er jo nemlig en given ting at der grammatisk set er et svælg mellem de to sprogætter, at det hele system af former hviler paa meget forskelligt grundlag i hver af dem. Dette udelukker nu vel ikke antagelsen af et fjernt slægtskab, da disse forskelligheder kan have udviklet sig i tidernes løb; men det kaster ganske vist en skygge over forfatterens arbeide, saalænge han ikke fremlægger en hel opgørelse af dette forhold.

Sagen er dog i hvert fald ikke saa haabløs som man finder den fremstillet af tidligere slægtleds repræsentative forskere, f. ex. Aug. Schleicher (Beiträge zur vergl. Sprachforschung II (1861) p. 236—44, Die Deutsche Sprache 1860, p. 21 ff.). Man mente ikke blot at maatte nægte tilstedeværelsen af grammatisk overensstemmelse, man fandt ogsaa i rodbygningen principielle modsætninger der gjorde sammenligningen umulig. Den Indoeuro

pæiske sprogforsknings udvikling siden Schleichers tid har, som forfatteren af dette skrift forlængst har fremhævet (sml. forordet p. V), medført en hel omvæltning i opfattelsen af dette forhold, der ganske tager braadden af hine indvendinger. Medens i Semitisk roden blot bestaar af konsonanter (*qtl*, *bịn*, *qụm*), saaledes at vokalerne udelukkende tjener formdannelsen, navnlig stammedannelsen, hævdede man at den Indoeuropæiske rod i sig selv var vokalholdig og ansatte rodformer som *dik* (*δείκνυμι*), *bhug* (*φεύγω*). Nu derimod er alle enige om at disse rødder har tre konsonanter (*dịk bhụg*) lige saa godt som *τρέφω* o. s. v. Ogsaa i Indoeuropæisk er altsaa roden blot konsonantisk, de oprindelige vokaler blot formative, saa at den formentlige principielle modsætning reducerer sig til en vilkaarlig forskellighed i grammatiker-kutyme. Dette er særlig klart ved rødder med aflyden *e* : *o*' (*λειπ* : *λοιπ* : *λιπ*), men kan dog ogsaa antages for de øvrige aflydsrækker (*φᾱμι* : *φωνή* o. s. v.), idet man i disse tør se afændringer af rækken *e* : *o* fremkaldte af forsvundne konsonanter, som forfatteren af dette skrift nærmere bestemmer som strubelyd i lighed med de Semitiske. Saaledes er det der stod som en uoverstigelig hindring blevet til en betydningsfuld overensstemmelse. — Noget lignende gælder om den i ældre tid hævdede mening at den Indoeuropæiske rod skulde være enstavelses i modsætning til den Semitiske: en nyere betragtning, hvoraf navnlig Svenske forskere[1] har fortjenesten, slutter fra dubletter som *περκνός* : *πρεκνός*, *ὀρέγω* (*ὀργυιά*) : *rego*, tilbage til fuldere grundformer som *perek*, *'ereg*, der i alle maader kan sidestilles de Semitiske rodformer.

Heller ikke i den eiendommelige Semitiske triradikalisme kan man se en afgørende hindring for sammenligningen, omend i det enkelte talrige vanskeligheder knytter sig til den. Ganske vist var dette princip allerede i det Semitiske grundsprog fuldt gennemført for alle verber og de fleste nomina, saaledes at kun smaaord og vel en del enkelte substantiver dannede undtagelser; ogsaa de saakaldte 'svage' rødder (med *ụ* eller *ị*, eller identisk anden og tredje radikal) er ikke biradikale men i visse former svækkede triradikale, og bør af sprogsammenligningen betragtes fra samme synspunkt som de stærke. Men intet tvinger os til at antage at den Semitiske sprogtype er kommen til verden i

[1] Saaledes P. Persson, Studien zur Lehre von der Wurzelerweiterung und Wurzelvariation. Upsala 1891.

denne stive mundering. Tværtimod taler dels almindelige overveielser, dels bestemte forhold ved selve disse triradikale rødder for at principets strenge gennemførelse er sekundær. Man har selvfølgelig længe været opmærksom paa, hvad der i dette skrift dokumenteres med righoldige samlinger, at disse rødder for en del ordner sig i grupper med væsenlig fælles betydning som *gzz*, *gzr*, *gzl*, *gzm*, *gzʿ* 'skære' el. l., eller *gmm*, *gmr*, *gmʿ*, *gml* 'samle', o. s. v., o. s. v., hvor altsaa de til gruppen hørende kun adskiller sig indbyrdes ved tredje radikal. Med rette har man paralleliseret dette med det velkendte Indoeuropæiske system af roddeterminativer: *tr-s*, *tr-m*, *tr-p* 'skælve'. Naar nu i Indoeuropæisk korte og udvidede rodformer bestaar ved siden af hinanden, *χϝ*: *gut* 'gyde' o. s. v., saa ligger den slutning nær, at noget lignende ligger bagved den Semitiske uniformitet. I Semitisk er de trikonsonantiske former, dels vel som følge af oprindelig numerisk overvægt, dels vel tillige under gennemførelsen af den formative vokalisation, der til fuld udfoldelse maatte raade over tre konsonanter, blevne eneherskende, medens de kortere former efterhaanden døde ud.

Hermed skal nu selvfølgelig ikke være sagt at det er muligt, eller overhovedet vor opgave, at føre de Semitiske rødders masse tilbage til biradikal form. Hovedsagen er at vi ved sammenstilling af Semitiske og Indoeuropæiske rødder maa have lov til at lægge mindre vægt paa og se noget bort fra den konsonant der optræder som underordnet rodvarierer. I forstaaelsen af disse determinativers natur er man i ingen af ætterne kommen, og kommer maaske aldrig, ret vidt. I Semitisk har man heller næppe gjort sig stor anstrengelse i den retning. I Indoeuropæisk skønner man en vis sammenhæng mellem determinativer og stammedannende suffixer, nærmest saaledes at grænsen mellem dem er flydende og, vilde jeg tilføie, det ikke altid uden videre staar fast, paa hvilken side prioriteten er. Under disse forhold er det ikke principielt udelukket at identificere en Semitisk tredje radikal med et Indoeuropæisk suffix, som det ofte sker i dette skrift. Indenfor Semitisk selv kender man jo meget vel exempler paa at et suffix ved sekundær denominering bliver radikal i et quadrilitterale, og kan forsaavidt godt tænke sig lignende processer ved de trikonsonantiske rødders tilblivelse. Et bekendt sikkert exempel er verbet *kšṭ* (Syrisk, for *qšṭ*) 'skyde med bue', afledet af substantivet *qeš-t-*, hvor *-t-* egenlig er hunkønsendelse. Men sammenstillinger med Indoeuropæiske suffixer kommer ikke let ud

over det ganske vilkaarlige, fordi den overensstemmende funktions kriterium altid vil mangle og mange andre muligheder ligger for[1]. En gennemført undersøgelse af disse forhold i Semitisk vilde maaske, om den gav nævneværdige resultater, snarest føre til paavisning af forskellige paa forhaand uberegnelige faktorers hinanden krydsende virkninger, kontaminationer og sligt. De quadrilitterale rødder kunde formentlig give vink i den retning ogsaa.

I modsætning til forfatteren, og maaske den blandt Semitister herskende opfattelse, ser jeg ikke i rodformen *plpl* noget sikkert bevis for et ældre *pl*. To gange to er nu ikke det samme som to. Ialfald, selvom typen og maaske enkelte exemplarer er gamle (*gargara* som *καρκαίρω*), saa maa det have været muligt paa yngre trin efter dette mønster at danne nye former af trekonsonantiske rødder. Jeg regner f. ex. Arabisk *ra'ra'a* 'dreie øinene, stirre, blinke' for yngre end Semitisk *r'i̯* 'se', og saaledes i andre tilfælde.

I virkeligheden taler altsaa rodbygningens overensstemmelse for et oprindeligt slægtskab, og den lighed der fremkommer ved vokalernes anvendelse i formdannelsens tjeneste formindskes ikke afgørende derved at de Semitiske sprog sammenstiller deres tre lange og tre korte vokaler (*a i u*) til en broget mangfoldighed af klangskemaer, overfor hvilke Indoeuropæisk med sine færre vokaler (*e o*, i visse tilfælde ogsaa *ē ō*) kun har temmelig faa aflydsskemaer. Uden her at kunne gaa nærmere ind paa sagen, skal jeg blot sige at jeg næppe vil kunne følge forfatteren i hans forsøg (Nachträge passim) paa at føre den Semitiske vokalisme tilbage til een grundvokal, ligesom han (og for en del man) gør ved den Indoeuropæiske. Hans udgangspunkt er selvfølgelig den sætning at to vokaler ikke kan staa i aflydsforhold til hinanden, danne grammatisk veksel med hinanden, uden at have fælles oprindelse (Zs. f. Deutsche Philologie xxv p. 368). Dette er vel i almindelighed rigtigt, men gælder efter min mening ikke uden videre, hvor vokalismen er formativ, altsaa udfører lignende hverv som suffixer o. sl. (omend selvfølgelig en sekundær lydspaltning kan tages i formdannelsens tjeneste). Jeg ser ingen hindring for at antage at sproget oprindelig havde vokaler uden grammatisk

[1] Jeg tænker saaledes paa sammenstillingen af Semit. *'χr* 'bag' med Sanskr. komparativ *ápara* (p. 210 f.): man kunde da ogsaa gøre Semit. *qdm* 'foran' til superlativ af *qdqd* 'hovede', altsaa 'headmost' — men jeg indestaar ikke for rigtigheden.

funktion og at disse sekundært blev associerede med grammatiske forestillinger; efter visse toneangivende mønsterords vokalisme har da for hver enkelt formkategori de øvrige ord rettet sig. En saadan omvokalisering af ord efter givne mønstre finder vitterlig sted i Semitisk, tydeligst maaske ved tilpasning af laaneord efter sprogets vaner, og kan antages at have spillet en hovedrolle ved den oprindelige gennemførelse af klangskemaerne i ord med analog funktion. Urvokalen *a* tror jeg ikke paa, saalidt som paa de 'forskellige accenter og accentstillinger' (forf. p. 144) som skal have foranlediget dens spaltning. Naar forf. overfører sine theorier om den Indoeuropæiske vokalismes opstaaen paa Semitisk, vilde jeg snarere slutte omvendt: da det er ganske haabløst at ville forklare den Semitiske vokalisme ved lydspaltning, skal vi heller ikke tænke os den Indoeuropæiske aflyd *e* : *o* opstaaet saaledes. Kun den aflyd der fremtræder som vokalreduktion beror paa accenten.

Idet jeg gaar over til at omtale muligt fællesskab i præ- og suffixer, vilde jeg ønske jeg turde følge forfatteren i den antagelse at det prothetiske *s* i *στέγω* : *tego*, *smelzan* : *meltan* hører sammen med det Semitiske kausativsmærke *s*- (*šafel*). Forf. mener at kausativsbetydningen er gaaet tabt i Indoeuropæisk (§ 221). Dette kunde jeg godt gaa med til for verbernes vedkommende, men nominalformerne volder vanskelighed. Jeg ser ialfald ikke for hvilken sprogperiode og i hvilken forstand man skal tænke sig *stier* som kausativ til *tyr*[1]; ordet maa jo, naar tanken om slægtskab overhovedet skal opretholdes, med Semit. *þaur*- gaa tilbage til en sprogperiode hvor *s*- havde sin kausativsbetydning i fuld kraft. Sikker kan sammenstillingen iøvrigt aldrig blive, saalænge ingen overensstemmelse i betydning er paavist. — S. 11 identificeres det Indoeuropæiske participialsuffix *-m* med det Semitiske participialpræfix *m*-. — S. 54 søges det Semitiske hunkønsmærke *-t* i Græske former som *θουριδ*-, *Τρῳάδ*-, der dog vel beror paa speciel Græsk udvikling; andre endnu mere usikre tilfælde forbigaar jeg. Omvendt skal (p. 285) hunkønsendelsen Græsk *-α* høre sammen med alef i Phønikisk (Byblisk) femin. *z'* 'denne'. Men det rimelige er at denne forms køn var udtrykt ved vokalen (som i Hebr. *zō* = Aram. *dā* = Æth. *zā*) og at alef ligesom i Hebr. *hū'* 'han', *hī'* 'hun' intet har med kønnet

[1] Man har engang foreslaaet at tage *šamajim* som kausativ til *majim*, aabenbart fordi himlen ubestridelig giver vand.

at gøre. Alef i Arab. femin. *ṣafrā'u* o. l. er vel gammelt *u̯*, sml. Barth, Nominalbildung § 242 ff. — S. 28 sammenstilles 'das pluralbildende *i̯* der nordsemitischen pluralendung des nomens im mask. -ai̯, stat. construct.' tvivlende med Indoeurop. i̯ i *τοί* o. s. v. Den Nordsemitiske endelse er iøvrigt, hvadenten man tager den som oprindelig totalsendelse eller følger en nyere forklaring af Barth, hvorefter den hører hjemme i flertal af stammer III i̯, oprindelig mærke for de oblique kasus, og kun 'flertalsendelse' der hvor kasusforskellen er tabt. — Ulastelig, men ikke særlig vægtig, er sammenstillingen af adjectiva relationis med suffix i̯ som Sem. miṣrī-i̯- : *Αἰγύπτιος*.

Hvis udbyttet her foreløbig er noget magert, saa kan det jo tænkes at forf. endnu har en del i baghaanden. Ved en række pronominale elementer gaar sammenstillingen lettere. Det Semitiske præformativ for 1ste sg. '- genfinder forf. (p. 257, p. 264 f.) skarpsindigt som personendelse i *ϝοῖδ-a, φέρω* (* *bhero-'*). Det Semitiske præ- og afformativ for 1ste pl. *n* stemmer med Indoeurop. *n* i *nō-s*, *na-s* (p. 15, p. 303). For 2sg. har Semitisk et *t*, der stemmer med Indoeuropæisk pronomen *t-*, *t-u̯-* (p. 49). Ved 2pl. har Semitisk præformativ *t-*, afformativ *-tunu*, *-tum*: Indoeurop. personendelse *-te*, *the* (p. 51). — S. 243 sammenstilles det Assyriske demonstrativ *šū*, fem. *šī* (Ægypt. pron. absol. *su̯*, fem. *si̯*) med Indoeuropæisk *s-u̯* (Lat. *suus*) og *s-i̯* (Sanskr. masc. *si̯a*, fem. *si̯ā*). Da *ū* og ī i Semitisk er kønsmærker, og Indoeurop. *-u̯-* og *-i̯-* ikke er det, bliver det vel korrektest blot at sige at begge ætter har en demonstrativ rod *s-*. En anden demonstrativ rod svarende til Indoeuropæisk *t-* kan man genfinde i forskellige Semitiske pronominalstammer, f. ex. *ṯamma* 'der', eller i Assyr. *šua-ti*, Æthiopisk masc. *zen-tū*, fem. *zā-tī*, efter forf. ogsaa i stammen *δ-*.

Ved talordene er der ringe overensstemmelse: der kan vel i det høieste være tale om sammenhæng ved sex og syv; men allerede for Ægyptisk og Semitisk er kun faa talord identiske. Sammenstillingen af *ὀκτώ* med Semit. *ʿašr-* 'ti' (p. 320) maa jeg udtrykkelig afvise: den forudsætter en totalsforestilling som aldeles ingen betegnelse vilde have i Semitisk.

Det er allerede efter omfanget uoverkommeligt og iøvrigt af mange grunde besværligt og pinagtigt at gennemgaa forfatterens ordsammenstillinger i det enkelte. Enhver der vil benytte bogen maa selvfølgelig selv prøve dem igennem en for en. De danner en lang skala fra de brillante som Semitisk *ḥi̯u̯* 'leve' : *αἰϝ-*, de

plausible, de fristende som Semit. *ʿaịn-* 'øie' : *ok-n-* (s. 320), ned til de betænkelige, haartrukne, forkastelige. Forfatteren udfolder en høi grad af skarpsindighed for at faa de vanskeligere tilfælde til at stemme; men det gaar jo gerne saadan at det mest kunstfærdige er det mindst overbevisende. Jeg er meget betænkelig ved de vidtdrevne rodoptrævlinger og de enkonsonantiske urrødder, hvormed der jævnlig opereres. Den dristighed hvormed forfatteren giver sin tekniske virtuositet frie tøiler har ofte noget foruroligende; fordi en kombination ikke er umulig, er den dog ikke med det samme overbevisende. I almindelighed kan man sige at sammenligningerne hellere maa undlades, hvor det dreier sig om ord der er lidet udbredte i ætten og derfor vanskeligere at kontrollere med hensyn til oprindelig form og betydning: sammenstillinger f. ex. mellem specielt Germanske og specielt Arabiske eller Æthiopiske ord (endda med overført betydning) veier ofte slet ikke. — Følgende kombinationer forkaster jeg ubetinget: § 93 Sem. *ṣịd* 'jage: Oldn. *veið-r*; § 97 Aram. *bar* 'søn': *gebären* (vil man ikke sætte *bar* = Semit. *bin-*, hvad jeg foretrækker, saa ligger det, efter forfatterens sædvanlige fremgangsmaade, nærmest at antage to Semitiske rodvarianter *b-n* og *b-r*); § 109 Semit. *ʿḍ* 'træ' : *ὄζος*; § 176 Aram. Arab. Æth. *zṷg* 'par' : *ζευγ-* (decideret laan af Græsk *ζεῦγος* der ogsaa ligger til grund for biformen *zṷṷ*, Nöldeke Mand. Gr. p. 44, Fraenkel Fremdw. p. 106 f.); § 233 Sem. *rḥm* : *ἔραμαι*; § 268 Sem. *ṭʿm* 'smag' : Got. *dōm-s*. — Naar forf. § 217 foretrækker at skille den Arabiske frase *sanada fil χamsīna* 'he approached or drew near to [the age of] fifty' fra udtryk som *sanada fil gabali* 'han steg op paa bjerget' (som om man ikke skulde kunne sige 'han steg op til de halvtres') og kombinere den med Latinsk *senex*, saa er det snarere zünftigt ordkløveri end en lapsus. — Sammenstillingen af *τίθημι* med Æthiopisk *'a-ṭā'ṭe'a* 'bene disponere' (p. 265) bør jeg gøre indsigelse imod: dette *ṭ'ṭ* maa jo høre sammen med Arabisk *ṭ'ṭ* 'gøre lav' og, som Dillmann siger, Arab. *ṷṭ'* 'træde ned', II 'jævne jord', *ṷaṭi'uⁿ* 'jævn, glat', saa at roden bliver *ṷṭ'* med grundbetydning 'træde ned, stampe jævn'. — Ogsaa i anledning af kombinationen af *dịṷ*, *dịn* 'dag' med Arab. *ẓuhruⁿ* 'middag' maa jeg protestere; den Semitiske rod betyder 'rygg', og 'middagen' er efter rigtig tydning solbanens rygg. Forfatteren anfører verbet *ẓahara* 'it appeared, became apparent' til støtte for sig, uden at ænse idiomet *ẓahr wa baṭn* 'ryg og bug' for 'det ydre og det indre, det aabenbare

og det skjulte', som viser hvorledes sagen hænger sammen. Mere af den art kunde vel fremdrages, men det vilde være ubilligt at lægge særlig vægt dérpaa.

Det samlede etymologiske stof har forfatteren gennemarbeidet i et omfang og med en grundighed og skarpsindighed som end ikke tilnærmelsesvis nogen af forgængerne. Her er meget af interesse ogsaa uden hensyn til slægtskabet. Nærliggende maaske for en Indoeuropæist, men sikkert overraskende for Semitister, er den tanke at føre en række Semitiske spiranter tilbage til palatale klusiler. I denne forbindelse fremhæver jeg bestemmelsen af שׂ (§ 43). Derimod er Arab. ظ urigtigt bedømt (§ 105): det var i klassisk Arabisk et *ð* med iṭbāq (Sībawaih II p. 455), i det Semitiske grundsprog sandsynligvis den tilsvarende ustemte lyd, saa at dets stilling i systemet og den forhistoriske udvikling bliver helt forskellig fra hvad forf. tænker sig; ogsaa bestemmelsen af ض er urigtig, men feilen vanskeligere at rette. — Et langt kapitel (s. 134—203) optages af en fremstilling af den bekendte veksel mellem homorgane mutae i Indoeuropæisk (*γένυς*: *hánu-* o. l.), og af en lignende vaklen i visse Semitiske rødder mellem stemte og ustemte, 'emphatiske' og uemphatiske lyd. Forfatteren anspænder her det sparsomme og skøre Semitiske materiale til det yderste[1], og det ender med at hele det Indoeuropæiske system af mutae, og alle Semitiske klusiler og spiranter (undtagen *s*), føres tilbage til grundlydene *p t k*, der tænkes differentierede efter visse regler, tildels under indflydelse af accenten. Hele denne urlydhistorie er i mine tanker meget doktrinært konstrueret. — Forfatteren er selv bleven betænkelig ved at opdage en 'veksel' mellem *s* og *k* (p. 241 anm.; her kunde den gamle og veltjente kombination *šariba* : *sorbeo* have fundet en plads): konsekvent skulde han vel ogsaa have ladet *s* gaa op i *k*. Hvor man ad denne vei tilsidst vilde komme hen, skal jeg ikke antyde. — Forf. kombinerer § 51 (under indflydelse af H. Grimme) de Æthiopiske labiovelarlyd med de Indoeuropæiske. Jeg for mit vedkommende slutter mig til den opfattelse, at de Æthiopiske ganelyd først paa Afrikansk grund er blevne labialiserede, eventuelt under Kuschitisk indflydelse.

[1] Da assimilationer (og dissimilationer) mellem konsonanter af disse klasser, ogsaa paa afstand, vitterlig til alle tider har spillet en stor rolle i de Semitiske sprog, maa man selvfølgelig se bort fra alle tilfælde der kan gaa ind derunder. Der bliver da noget, men næppe ret meget sikkert, til rest.

Idet jeg slutter disse bemærkninger, som jeg venter at faa leilighed til at supplere og, hvor det behøves, nærmere begrunde andensteds, præciserer jeg min stilling til hovedspørgsmaalet saaledes at jeg holder det for antageligt, at der bestaar et fjernt slægtskab mellem de to ætter, og at visse grundtræk af det gensidige forhold mellem deres lydsystemer i det væsenlige maa tænkes saaledes som i det foreliggende skrift antaget. Dog maa jeg tilraade den største varsomhed i anvendelsen af den sammenlignende metode paa dette stof. Navnlig bør man ikke lade hensyn til sammenligningen indvirke forstyrrende paa den naturlige bedømmelse af sproglige forhold indenfor den enkelte æt, ikke hente maalestokken for fænomenernes vurdering udefra. Kun de sammenstillinger der utvungent byder sig frem, naar arbeidet indenfor den snævrere kres er virkelig ført til ende, kan faa nogen blivende betydning. Man tjener derfor sagen bedst ved foreløbig, navnlig indenfor Semitisk, at stræbe efter at fuldføre det arbeide som er den første betingelse for at man med rimeligt haab om varigt udbytte kan gaa videre ad veien. Der kræves nemlig ganske utvivlsomt endnu adskillige aars arbeide med de Semitiske sprog, en metodisk gennemforskning af sprogbygningens historiske udvikling, hvoraf vi endnu kun har rudimentære fremstillinger, tilveiebringelse af rationelt sigtende og ordnende etymologiske ordbøger, fremfor alt løsningen af den store opgave: *Etymologisk Ordbog over det Arabiske Sprog*, inden den sammenlignende Semitiske sprogforskning har naat en saadan position at det er forsvarligt at indbyde Indoeuropæister til udflugter til det ordrige Arabiske sprogs guldgrube. Men jeg haaber og venter at det foreliggende skrift vil bidrage væsenligt til at fremskynde udførelsen af disse nødvendige arbeider, saaledes at det, selvom mange af dets enkeltheder vil blive skudt til side som uholdbare, vil komme til at danne indledningen til et nyt afsnit i sprogforskningens historie.

Chr. Sarauw.

Edwin Mayser, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten verfassten Inschriften. Laut- und Wortlehre. Leipzig 1906, Teubner. XIV + 538 SS.

Nicht ohne Grund hat die classische Philologie sich neuerdings mit einer gewissen Vorliebe der alexandrinischen Periode zugewandt. Sie hat hier ein altes Unrecht gut zu machen von der classizistischen Zeit her, für die es nach ungefähr 330 v. Chr. eigentlich kein Griechenthum mehr gab, und die desshalb eine Menge lohnender Aufgaben hatte liegen lassen, deren Zahl ausserdem durch die Papyrusfunde der letzten Jahre bedeutend vermehrt worden. Und sobald man mit einer entwickelungsgeschichtlichen Betrachtungsweise Ernst machte, musste man auf die grosse Rolle aufmerksam werden, die gerade dieser Zeitraum gespielt hat für die Verquickung von Orient und Griechenthum wie für die Uebermittelung der griechischen Cultur an Rom und damit an die ganze abendländische Civilisation. Es liegt sogar die Gefahr nahe, dass das eigentliche Alterthum, das doch wesentlich die geistigen Werthe geschaffen hat, woran wir heute noch zehren, nun im Eifer hinter den so zu sagen neuentdeckten Alexandrinismus zu sehr zurücktrete, der allerdings in der Wissenschaft ein Lehrer der Menschheit geworden, aber in Poesie und Kunst fast nichts geschaffen hat, das dem Altgriechischen an die Seite gestellt werden könnte, so sehr seine Produkte auch dem verwandten heutigen Barockgeschmack zusagen.

Auch für die Entwickelung der Sprache ist die alexandrinische Zeit von hervorragender Bedeutung; hat sie doch die Allerweltsprache der *Κοινή* ausgebildet. Für ihre Erforschung hat man schon verschiedentlich Inschriften, Originalurkunden und einzelne Litteraturwerke benutzt (die Litteratur verzeichnet Mayser S. X—XIII). Aber eine vollständige Ausbeutung der so zahlreichen Papyri der Ptolemäerzeit zu diesem Zwecke fehlte noch. Und gerade sie versprechen wesentliche Aufschlüsse über die lebendige Sprache. Nicht nur war Aegypten damals nach vielen Seiten hin massgebend, sondern die Papyrusfunde haben auch Originaldocumente der Sprache in allen Abstufungen gebracht, Abschriften von Litteraturwerken, officielle Schreiben der Kanzlei und der Behörden, Privaturkunden, Concepte, Briefe bis zu den flüchtigsten Aufzeichnungen des täglichen Lebens, woraus man hoffen kann ein Gesammtbild der Sprachentwickelung in Aegypten entwerfen zu können und so einen Stein zum künftigen Bau einer Geschichte der griechischen Sprache zu tragen. Das vorliegende Werk, das diese mühe- und entsagungsvolle Arbeit leistet, und zwar, so weit ich es beurtheilen kann, mit grosser Sorgfalt, ist daher dankbar zu begrüssen. Der Verf. hat benutzt, was bis

dahin an Material vorlag (ein Verzeichniss der Quellen S. VII—X)[1]; aber bei der Ergiebigkeit des ägyptischen Bodens kann vorausgesehen werden, dass sein Werk in kurzer Zeit nicht mehr vollständig sein wird. Das ist natürlich ein Uebelstand, aber ein unvermeidlicher, und die Arbeit musste doch einmal angefasst werden.

Die Einleitung (S. 1—43) skizzirt den «allgemeinen Charakter der ägyptischen *Κοινή*» und weist nach, dass sie fast keine Dorismen und gar nichts Aeolisches enthält, was nicht wundern kann. Etwas mehr Einfluss hat der ionische Dialekt gehabt, wenn auch nicht so viel, als man zuweilen angenommen hat; er beschränkt sich auf eine Anzahl Lehnwörter. Grösser ist die Zahl der Lehnwörter, die aus der Poesie stammen; dieser Mangel an Stilgefühl ist in der That auffallend, z. B. bei Polybios. Aber der Grundstock ist Attisch, nicht so sehr die attische Vulgärsprache als der Kanzleistil, wie mit Recht gegen Thumb hervorgehoben wird; den «papiernen» Charakter der litterarischen *Κοινή* empfindet wohl jeder[2]. Aber offenbar ist mit dieser Ableitung nicht alles erklärt. Wenn z. B. die richtige Form *νίτρον* die attische Umbildung dieses semitischen Lehnworts, *λίτρον*, verdrängt, hat die *Κοινή* ja dennoch das Attische umgangen, wo *λίτρον* noch aus dem Ende des IV. Jahrhunderts inschriftlich belegt ist. Für solche Wörter konnte offenbar nicht der Kanzleistil massgebend sein sondern nur die Sprache des täglichen Lebens, und es ist begreiflich, dass hier die Eigenthümlichkeiten attischer Zunge keine besondere Rolle spielen konnten. Aehnlich wird es sich mit *οἶς* verhalten, das von *πρόβατον* vollständig verdrängt ist (S. 269). Merkwürdig ist die Sprödigkeit auch der *Κοινή* gegen Fremdwörter; nicht einmal das Aegyptische hat mehr als einige Bezeichnungen für Waaren u. ä. beigesteuert.

Nach kurzen Bemerkungen über «Orthographisches» (S. 43—54) — Silbentrennung, Interpunction, Zahlzeichen — folgt der erste Haupttheil des Werks, die Lautlehre (S. 55—248), worin die einzelnen Vokale und Consonanten der Reihe nach durchgenommen werden, dann die «Wortlehre» (S. 249—509), die in «Flexion» und «Stammbildung» zerfällt. Ein Sach- und ein Wortregister bilden den Schluss.

Für alle Erscheinungen werden die Belege vollständig beigebracht. Dass auch solche angeführt werden, die nur das Fortleben eines Worts oder einer Form feststellen, könnte überflüssig scheinen, ist aber für das Gesammtbild der Sprache nothwendig

[1] Auch die von Dr. Blinkenberg in den Sitzungsberichten unsrer Gesellschaft der Wissenschaften 1901 veröffentlichte unbedeutende Urkunde ist nicht übersehen worden (S. VIII oben).

[2] Als Beispiel sei (das aus den Papyri nicht belegte) *ὁ προειρημένος* fast als Demonstrativpronomen angeführt, z. B. im Aristeasbrief (s. den Index von Wendland), ein würdiger Bruder zu «derselbe» und «derjenige».

und führt öfters zu interessanten Ergebnissen; so die Bemerkung über das Absterben der Krasis S. 158, die Sammlungen über zusammengesetzte Verba S. 486 ff. (Zusammenfassung der Ergebnisse S. 504 ff.), und die statistischen Zusammenstellungen über *οὐθείς* (S. 182), das im III. Jahrh. gewaltig überwiegt *οὐδείς* gegenüber um dann wieder etwas zurückzugehen, oder über *πᾶς* — *ἅπας* (S. 162), woraus hervorgeht, dass *ἅπας* nach und nach auf den höheren und officiellen Stil beschränkt wird.

Der im letzt genannten Falle beobachtete Stilunterschied wird auch sonst vom Verf. berücksichtigt, z. B. in der Statistik über *ἑαυτ* — *αὑτ* S. 305 ff. Dock könnte man eine übersichtliche Zusammenstellung über dies interessante Thema wünschen; jetzt ist es sehr schwer die zerstreuten Einzelbemerkungen (vgl. S. 4 Anm.) zu einem Bilde zusammenzufügen.

Die litterarischen Abschriften kommen natürlich nur insofern in Betracht, als gewisse, einigermassen häufige orthographische Irrthümer über die gesprochene Sprache der Abschreiber Aufschluss geben. Was aber in Abschriften älterer Litteraturwerke geradezu als Schreibfehler bezeichnet werden muss, gewinnt in Originalurkunden ein anderes Aussehen.. Selbstverständlich kommen auch hier reine Irrthümer vor, die ganz ohne Bedeutung sind; manche Stücke sind ja von so ungebildeten Leuten geschrieben, dass ihre Versuche wiederzugeben, was sie sprachen, höchstens ein pathologisches Interesse haben, wie z. B. das S. 100 richtig beurtheilte *προσοίσωσιν*. Aber wo eine lautliche Erscheinung häufiger auftritt und zwar in officiellen oder sonst sorgfältig geschriebenen Urkunden, muss sie als Zeugniss gelten für einen thatsächlichen Lautwandel, so die Vermischung von *ο* und *ου* (S. 116 ff.), der erst gegen das Ende des II. Jahrhunderts Ueberhand nehmende Schwund des *ι* nach *ᾱ* und *η* (S. 119 ff., mit vielen interessanten Einzelbeobachtungen), auch negative Ergebnisse wie S. 140 ff. der statistische Nachweis, dass zwischen Vocaldehnung und Betonung kein Verhältniss besteht. Besonders wichtig sind die Fälle, wo der Einfluss ägyptischer Sprechgewohnheiten wahrscheinlich gemacht werden kann, wie bei dem Uebergang von *ᾰ* in *ε* S. 55 ff. (koptisch?), das parasitische *ν* vor Dentalen (ebenfalls durch koptischen Einfluss erklärlich) S. 197 und wohl überhaupt die anorganischen Nasallaute S. 197 ff. Dagegen hat sich der Gebrauch des Artikels als Relativ als speciell ägyptisch nicht bestätigt (S. 311), und das im NT, bei Philon und Iosephos vorkommende *ἐραυνάω* = *ἐρευνάω* findet sich in den ptolemäischen Papyri nicht; mit welchem Recht es dennoch S. 114 mit Thumb als «ägyptisches Griechisch» bezeichnet wird, ist nicht ersichtlich.

Natürlich ist die Grenze gegen die blossen Schreibfehler nicht scharf. Als Beispiel nenne ich die Bemerkungen über sog. Haplologie S. 246 ff., wo der Verf. selbst manches als

bedeutungslos bezeichnet; aber auch die Fälle, die er gelten lässt, sind (abgesehen von *κατήν* = *κατὰ τήν* und vielleicht *ἀνηνεγμένης* u. ä.) so sporadisch, dass man sie wohl richtiger als Schreibfehler betrachtet, ebenso gut wie die S. 248 zusammengestellten Dittographien. Zuweilen bringt die spätere Sprachentwickelung die Entscheidung, wie wenn *μβ* vereinzelt für *β* auftritt (S. 169) oder ein anlautendes *ε* und *α* wegfällt wie im Neugriechischen (S. 144 ff.); eine hiermit verwandte Erscheinung, *τὸ θῆκον* = *τὸ καθῆκον*, *σημβρινός* = *μεσημβρινός* u. ä., wird zwar richtig aus dem Accent erklärt, aber sollte nicht unter Haplologie stehen (S. 247). Merkwürdig, aber kaum anders zu beurtheilen als die Schwankungen *δύδυμαι* — *δύδιμαι* — *δίδιμαι* — *δίδυμαι* (S. 101), ist die Häufigkeit der Schreibung *ἥμυσυς* im III. Jahrh., während im II—I. Jahrh. *ἥμισυς* und *ἥμυσυς* fast sich die Wage halten und jenes in den Ostraka regelmässig ist (S. 100); das sieht doch sehr nach Zufall aus. Im allgemeinen urtheilt der Verf. in diesen schwierigen Grenzfällen vorsichtig und vernünftig.

Die im ersten Hauptheil behandelten Lautwandlungen haben fast nur für den Sprachphysiologen ein grösseres Interesse; für die Textkritik der Classiker haben sie nur geringe Bedeutung. Anders steht es mit der «Wortlehre». Hier wird manches für die Beurtheilung von Varianten nützlich werden können; wenn z. B. die Bildungen auf *-αρχης* auf Kosten von *-αρχος* vordringen, so dass Neubildungen fast nur jene Form kennen (S. 256 ff.), oder wenn in den *σ*-Stämmen der Eigennamen die Bildungen nach den *α* Stämmen immer mehr überwiegen (S. 277 ff.), gewinnen in Zweifelsfällen die diesen Neigungen zuwiderlaufenden Varianten grössere Gewähr. Aber auch sonst ergiebt sich für die Weiterbildung der Sprache manches, das auch den Philologen interessirt. Als Beispiele greife ich heraus die Neubildungen in der Coniugation *ἐλαμβάνοσαν*, *ἤλθοσαν*, die seit der Mitte des II. Jahrhunderts auftreten, wenn auch nicht gerade häufig (S. 322), das seit etwa 170 v. Chr. häufigere *εἴληφαν* = *εἰλήφασιν*, das Sextus Empiricus als speciell alexandrinisch bezeichnet (S. 323), das Schwanken beim Augment S. 333 ff., wodurch Formen wie *ἀνηλίσκω* (S. 345) erklärlich werden, das Zurücktreten des starken Aorists S. 368 ff. (das ionische und seit Aristoteles allgemeiner gebräuchliche *εἰδῆσαι* kommt nur 1mal vor, S. 370), das Unterliegen der kurzen Formen von *ἕστηκα*, von denen nur *ἐνεστώς* = *praesens* sich hält (S. 371). Auch der Abschnitt über die Zahlwörter S. 312 ff. bringt interessante Beobachtungen; die letzte Spur des Dualis (vgl. S. 249) ist mit *δυοῖν* erloschen (S. 314), Formen wie *δεκαδύο* sind im täglichen Leben alleinherrschend (S. 316), unzweifelhaft wegen der Schreibung mit Zahlzeichen *ιβ̄* usw., die überhaupt die Voranstellung der grösseren Zahl begünstigt hat, die Ordnungszahlen neigen zur Nichtflectirung des ersten Theils

(*τρεισκαιδέκατος* usw., S. 318). Auf das Gebiet der Syntax spielen hinüber die Bemerkungen über das Zurücktreten des Optativs S. 326 und über die Vermengung des Futur- und des Aoristsystems S. 384 ff.; die vereinsamte Infinitivendung -(*σ*)*αι* hat sich -(*σ*)*ειν* gegenüber nicht behaupten können, und die Vermischung der activen Infinitive hat dann auch die medialen angesteckt; so ist das Hervordringen des futurischen Infinitivs von Haus aus eigentlich kein syntaktisches Phänomen sondern ein Werk der schier allmächtigen Analogie. Vom Standpunkt des Philologen, der sich für die Sprache als Trägerin des menschlichen Gedankens mehr denn als Naturproduct interessirt, kann man nur wünschen, dass die Papyri bald für die Syntax ebenso sorgfältig ausgebeutet werden als in dem vorliegenden Werk für die Formenlehre.

J. L. Heiberg.

A. Meillet, De quelques innovations de la déclinaison latine. Paris 1906, Librairie Klincksieck. 47 S. 8°. 2 fr.

Meillet behandler i det foreliggende Skrift de Forandringer, den oprindelige Deklination er undergaaet i Latin; nyt Materiale bringer han ikke, derimod nye Forklaringer for visse latinske Former. Indholdet skal her refereres uden Hensyn til Anm.s Stilling til de opkastede Spørgsmaal.

I en Indledning omtales kort Latinens Udvikling og forskellige tekniske Sprogformer, særlig den officielle og juridiske, hvis Ejendommeligheder tildels skyldes Laan fra de rustike Dialekter: *-os*, *-us* i Gen. Sg. 3 Dekl., Nom. Pl. paa *-eis*, *-es*, *-is* i 2 Dekl. (sædv. med Dualisbetydning[1]), Dat. Sg. *opere*, *iure*, *aere* o. l.; andre Dialektformer er *hirci* for *hirqui*, *anser* for **hanser*, *bos* (med *b*), *bufo* (med *f*) og den af Augustus brugte Genetivform *domos* (af **domous*); ligeledes *bovem* for **bavem*. *bōbus* kan ikke have faaet *-ō-* efter *bōs*, da i 3 Dekl. sædvanlig kun Nom. Sg. falder udenfor det øvrige Paradigma, og den ikke har særlige Berøringer med Dat.-Abl. Pl.; *bōbus* er derfor en rustik Form, *būbus* den ægte lat. (begge af **boubus*[2]), sml. *opilio* : *up-i-lio*. Nom. Sg. *bōs* er dannet efter Akk. **bōm*, sml. gr. *βῶν, βῶς*. *būs* er usikker. *bovem* efter *bovis* etc. som *patrem* : *patris*. umbr. har gennemført *-ō-* i hele Bøjningen : Akk. Sg. *bum*, Abl. Sg. *bue*, Gen. Pl. *buo*, Akk. Pl. *buf*.

---

[1] M. følger her Ernout: Le parler de Préneste. M.S.L. XIII 293 ff. — Hos Schneider (Inscr. Lat.) er der i 9 sikre Tilfælde Tale om to, i 12 om flere! cf. lex rep. 14: *CDL vireis . . lectei erunt.* ib. 77.

[2] *bōbus* < *bovibus* som *mōtus* < **movitus* (?), og ligesaa *ōpilio*; *ūpilio* ved Synkope (af **ovi-pilio*) sml. *nōnus* : *nūndinum*.

Derefter følger en Oversigt over de oprindelige Deklinationsformer, som er tabt i Latin: I) **Tal**: Dualis, maaske i fællesitalisk Tid, medens oldir. har Dualisformer i Forbindelse med Talordet 2; *duo*, *ambo*, *duobus*, *ambobus*, *duabus*, *ambabus* er Ejendommeligheder ved Talordets Bøjning, ikke for Dualis. — II) **Køn**: Forskellen mellem Mask. og Fem. beror i indo-eur. ikke paa **Bøjningen**, men kun paa det til Substantivet hørende Adjektivs **Stammedannelse** (*bonus*, *-a*, sml. *fagus*, *scriba*); i Latin er kun *ā*-St. bevaret som Fem., *-i̯a-* *-ī*-St. faldt sammen med *-ĭ* St. (M. og F.). Forskellen mellem Neutr. og M.-F. beror derimod paa Bøjningen; særskilt Endelse for N. kun i Pron. (*-d*), sandsynligvis oprindelig kun de demonstr. *-o*-St., uopr. i *-i*-St., sml. skt. *kim*, *im*, av. *čim*, *hīm*, arm. *in-č*. Ellers karakteriseres N. dels ved at mangle Endelse i Nom. Sg. ligesom tildels M.-F., dels ved Endelsen *-m*, Akk.s Endelse for M.-F.

De kollektive Former paa *-ā* i N. Pl. (ved. *yugā́*) er «**Neutrumsformen** for Nom.-Akk. Sg. af *ā*-St.»; derved bortfalder den Anomali, at *ā*-St. ikke som alle andre Stammer[1] danner alle tre Køn, og den Vanskelighed, at Nominativformen ogsaa blev brugt for Akk.[2]. Udenfor Nom.-Akk. er der ingen Forskel paa Kønnene, derfor mangler *yugā́* Kasus obliqui; herpaa beror ogsaa den hyppige Vexlen mellem M. og N., navnlig i *o*-St. (sml. Delbrück Grdr. I (III) p. 123 ff. Neue I[3] p. 789 ff. og Walde s. v. foris, aevum, uterus, nidus). *virus*, *-i* (N.) er en Kompromisdannelse (sml. skt. *viṣám*, gr. *ἰός*) under Indflydelse af *genus* etc., sml. *modus*, *glomus*, *pondus*; maaske lignende *volgus*; Laaneordet *pelagus*. Typen *locus*, *-a* er, bortset fra gr., mest udbredt i Sprog, hvor Forskellen mellem M. og N. er forsvunden, i hvert Tilfælde i Pl. (balt., russ., sml. av.). Denne Proces begyndte i Latin i forhistorisk Tid (*audax*, *ferens*). — Af Adj. har Vokalst. paa Lat. forskellig Form i M. og N. Sg., ellers er M.s Nom.-Endelse *-s* overført til N.; at det skulde stamme fra Part. Præs. (*-nt* > *-ns*), afviser Forf. med Ehrlich (I. F. XI 299 ff.) og Buck (osk.-umbr. Gr. p. 80); snarere vil han forklare det ud fra det av. Part. Perf. paa *-us* i M., der ogsaa skal have været N., og tilsvarende Former i slav.; om *memor* og *cadaver* er Rester heraf, er tvivlsomt. — *vetus* er opr. Stamme paa *-us* (lit. *vetušas*, oldbulg. *vetŭxŭ*) med *-us* i Nom. Sg. for alle Køn (*-er-* i de øvrige Kasus som i *socerum*: skt. *çvaçuram*.) Fælles Form ligeledes i *uber* (med *-ĕ-* som i *pecten*, *flamen*, *pater*, *mater*), og i *degener*, *dedecor*, *bicorpor*. Ord som *concors* har *-s* i Nom. Sg. N., sandsynligvis fordi Stammer paa *-rt* og *-rd*[1] ved at miste Dentalen i Udlyd vilde blive for stærkt forandrede.

---

[1] *-i-*, *-ū-*, *-iē-*, *-iā-*, *-ī-* St.!

[2] sml. *-i-*, *-u-* og Kons.-St.!

[3] *sollers (in-)*; *expers*; *consors (ex-)*; *diffors*. Ellers kun Sammensætninger med *cor*.

III) Reduktion i Kasussystemet: Vok. Sg. er udenfor *-o*-St. dels faldet sammen med, dels erstattet af Nom. (i Analogi med Pl.); *-ī* i *-io*-St. er opr. (lit. *gaidỹ*), Kontraktion af *-ie* (umbr. *Fisie*) er usandsynlig. Betoningen *Váleri* (Nig. Fig. apud Gell. 13, 26) er derfor regelmæssig og uangribelig. Pl. har ligesom i osk.-umbr., ir. og germ. kun een Form for Dat., Abl., Instr. og Lok., sml. gr. *-φι*. Centum-Sprogene har hvert kun een *-bh-*, *-m*-Endelse, altid i alle disse Funktioner (undt. de isolerede *tibi* etc. i lat.); i Satem-Sprogene er de tilsvarende Endelser forskellige efter Tal og Kasus; i ir. og germ. findes de i alle Dekl., i lat. ikke i 1. og 2. (*-abus* er Nydannelse, kun brugt, hvor Tydeligheden kræver det). — Lok. Sg. har kun egen Form i Ord, der bruges uden Præp., ellers bruges Abl.; med Præp. bruges kun den for Abl. og Instr. fælles Form (Heckmann: Diss. og I. F. XVIII 296). *-e* i Abl. Sg. 3. Dekl. er derfor næppe = ar. *-i* (ellers usikker i den athemat. Bøjning), men svarer til ar. *-ā* i Instr. Sg.; skiftende Kvantitet i Udlyd er hyppig (f. Ex. Sekundærendelsen *-mĕ* i 1 Pers. Pl. Akt.; Dual. gr. *κύνε*, skt. *çúnā*; Lok. Sg. lit. *-è* < *-ē*; sml. Oldenberg: Z. d. M. Ges. 60, 115 ff.). Brugen af Abl. uden Præp. paa Latin svarer nøje til oprindelig Instr. — Andre Reduktioner skyldes lydlige Processer i *lupō(d)*, *lupō(i)*; *-ae* i *ā*-St. for Dat., Gen. og Lok. (uden Præp.) i Sg.

I den lat. 3. Dekl. er fra den ældste Tid *-i*-St. og Kons.-St. ikke holdt rent ude fra hinanden: i Gen. Sg. er Kons.-St.'s, i Nom. og Dat.-Abl. Pl. *-i*-St.'s Form gennemført (undt. *bubus*, *subus*); i Nom.-Akk. Sg. og Pl. N., Akk. Pl. M. og F., Gen. Pl. og i Abl. Sg. har den oprindelige Forskel holdt sig nogenlunde indtil Kejsertiden. Sammensmeltningen af de to Deklinationer maa være udgaaet fra Nom. og Akk. Sg. M. og F. og fra Dat. Sg., hvor Formerne faldt sammen; hertil kommer nogle Tilfælde, hvor der fandtes *-i*-St. og Kons.-St. jævnsides. — I Akk. Sg. M. og F. er Endelsen *-im* en Uregelmæssighed: den bruges udelukkende i 10 Ord, ved Siden af *-em* i 13 (*lentim* og *partim* er usikre) (Neue I³ p. 301 ff.). Det er uforstaaeligt, hvorfor kun disse faa, tildels sjældne Ord skulde have beholdt *-i*-St.s gamle Endelse, og hvorfor ellers Kons.-St.s skulde være trængt igennem, medens det i de andre Kasus er klart (i Dat.-Abl. Pl. undgik man i Kons.-St. vanskelige Lydforbindelser, i Nom. Pl. udbredtes en fra Gen. Sg. forskellig Form, og Gen. Sg. hører nøje sammen med Dat. Sg., hvor Formen var fælles). Overførelsen af *-em* til *-i*-St. kan ikke forklares ved Analogi, men er Forudsætning for Sammensmeltningen i de andre Kasus (særlig klart i Abl. Sg., hvor *-e* kun, og først sent, fortrænger *-ī(d)* i Ord der (ogsaa) har *-em* i Akk.[1]; sml. Neue I³ p. 327 ff.).

[1] dog ogsaa sjældent *site*, *tusse*; de øvrige Ord er næsten alle meget sjældne; *vis* staar for sig.

-em er derfor lydret udviklet baade af *-m̥* og af *-im* : *-e-* og *-i-* behandles altid ens i Ultima (*lupe* : *dulce*; Gen. *patris* : Nom. *ovis*, *legit* : *capit*), og *-en* < *-in* foreligger i *sanguen*[1], sml. *sanguīs* < **sanguins*; man maa da vente *-im* > *-em* (*un-decim* < *-*decimi*: M. S. L. XIII 207). *-em* < *-im* foreligger særlig tydeligt i *quem*, aldrig **quim*, hvor Analogi er udelukket, da Dat.-Abl. Pl. ligger for fjærnt. — *-im* er da opr. *-ī*-St.s Endelse; af Ordene med *-im* er *vis*, *neptis* og *pelvis* sikkert *-ī*-St., de øvriges Etymologi er oftest ubekendt, men sml. *cratīcula*, *febrīcula*, *clavīcula* overfor *pellĭcula* etc.[2]; alle er de Fem. undtagen *Tiberis* og *ocris* (Laaneord?). — *-im* overført til *-ĭ*-St. f. Ex. i *securis* : *securĭcula*; *navim* efter *puppim* (sml. *prorim*). *-im* findes kun i Ord uden eller med sjælden Plur.[3], hvor *-ĭ-* og *-ī*-St. tidligt faldt sammen; de oprindelige -u-St.-Adjektiver har derfor altid *-em*[4]. Pron. *is* har *em* og *im* : sml. skt. *im-am* og *īm*. *-ĭ-* og *-ī*-St. faldt sammen i Abl. Sg., Akk. Pl. og overalt, hvor Endelsen begyndte med Vokal. — I Adv. paa *-tim* gennemførtes *-ī*-St.s Endelse; *-tī-* *-ti̯ā*-St. findes i germ. (oldn. *gunnr*; got. *baurþei*).

Dat. Sg. har Endelsen *-ei* (*-ī*, rustik Form *-e*) baade i *-i*-St. og Kons.-St., oprindelig *-ei* : osk. *-eí* kan ikke være Lok. (*-i*-St.), da Lok. her er levende Kasus[5], og man ikke ser, hvorfor alene i denne Kasus (og derefter i Gen.) *-i*-St.'s Form skulde være overført til Kons.-St — gr. *-αι* i Inf. er en tilføjet Partikel (sml. ved. *ētavā́i*). — En svækket Form af Endelsen *-ei* er gr. *-ι*, der vanskelig kan forklares som Lok.; *-oi* maaske i oldbulg. *mĭně*, *tebě*, *sebě*; sml. Dat. *-ei*, *-oi*, *-i* : Gen. *-es*, *-os*, *-s*. — *-ei* er paa Latin i *-i*-St. opr. *ēi* < *-ei̯ei* og faldt sammen med Kons.-St.'s Endelse; efter Dat. Sg. fik Dat.-Abl. Pl. fælles Form for begge Slags Stammer.

I Nom. Sg. M. og F. blev *-ti*-St. ofte ved Synkope = Kons.-St., og netop i disse Tilfælde fortrængtes i Abl. Sg. *-īd* af *-e*; Gen. Pl. og til Dels Akk. Pl. blev da de eneste Kasus, hvor Stammerne holdtes ude fra hinanden. *-ium* gik over til nogle Kons.-St. paa *-nt-* (*dens*).

-i-St. og Kons.-St. jævnsides: *-tāt-* og *-tāti-* (Brg. Grdr. II² p. 171 ff.; 422 ff.; sml. Neue I³ 365; 388; 408). Ligeledes i *nox* (Walde) og *sal* og i *mare* : *marum* (Naev.) og Abl. Sg.

---

[1] *sanguen* til *sanginis* efter *inguen*, *-inis* o. l.?

[2] *sitīculosus*, *turrīcula*; sml. ogsaa *Tiberīnus*, *Rumīna* og *fatīgo* til *affatim*: *litīgo*, *mitīgo*, *navīgo*. Derimod *tussĭcula*, *restĭcula* og *tussĭcus*, *raucus* (< **ravicus*). — *turris* (Laaneord) maatte være optaget efter Overgangen *-im* > *-em*. — Til Nominerne paa *-ĭger*, *-ĭfer* sml. *calĕfacio*.

[3] *tusses*, *crates*, *claves*, *cutes*, *febres*, *naves*, *neptes*, *puppes*, *restes*, *secures*, *sementes*, *strigiles*, *turres*.(!)

[4] ligesom alle andre Adj.

[5] kan kun belægges i *-o*-St.; i Plur. er den overalt erstattet af Dat.-Abl.

mare (Abl. *rete* hører til *retes*, ikke til *rete*). — Fem. af Part. Præs. (opr. -ī- -ịā-St.) blev -ī-St. og ved Synkope i Nom. Sg. = Mask.; i Abl. Sg., Akk. og Gen. Pl. baade -*i*-St.'s og Kons.-St.'s Former dog uden den oprindelige Forskel, de første regelmæssig i adjektivisk Funktion, derimod *parente*, -*um* og Abl. paa -*e* i Abl. abs.; i Nom.-Akk. Pl. N. altid -*ia*. — -*i*-St. er følgende Adj.: *atrox* og *ferox*, Talord paa -*plex; praecox;* (*con*)-*cors*; (*an*-)*ceps* (sml. Neue). Det er -*i*-St. af samme Art som *imberbis*, *exsomnis* o. l. (Brg. I. F. XVIII 66 f.), hvor Stammeordets Stavelsetal har hindret Synkope. -*i*-St. er fremdeles *felix*, Adj. paa -*ax* og Fem. af Præs. Part., og disse talrige Adj. er Skyld i, at -*i*-St.'s Former blev de almindelig herskende i alle Adj., medens Forskellen er udvisket i Subst. *(canis, juvenis)*.

I Bogens sidste Kapitel forkaster Forf. Sommers Forklaring (Handb. p. 470 ff.) af de pronominale Genetiver og Dativer paa -*ius* og -*i* uden dog selv at kunne løse Gaaden. Da Formerne er fælles for alle Køn, maa Udgangspunktet være -*i*-Stammen *qui*- (sml. *quis* som Fem. i arch. Latin); og da disse Kasus ikke har baade -*i*- og -*o*-St., er det sandsynligt, at det er Kontaminationsdannelser: *cui* en Sammenblanding af **quei* og **quōi*; *cuius* er fremdeles uforklarligt.

München, Maj 1907.

K. Wulff.

Johannis Vahleni Professoris Berolinensis Opuscula Academica. Pars prior: prooemia indicibus lectionum praemissa I—XXXIII ab A. MDCCCLXXV ad A. MDCCCLXXXXI. Lipsiae MDCCCCVII, in aedibus B. G. Teubneri. XI + 511 pp.

Efter at have været ansat ved universitetet i Wien som professor i klassisk filologi i 16 år blev Johannes Vahlen 1874 ved Moriz Haupts død kaldet til samme stilling i Berlin. Det blev så tillige overdraget ham også på en anden måde at fortsætte Haupts embedsgjerning, nemlig ved at affatte de latinske indledninger hvormed de halvårlige *Indices lectionum* skulde begynde ifølge en bestemmelse der var taget nogle år efter universitetets stiftelse. Hensigten med disse indledninger, som affattedes i universitetets rectors og det akademiske senats navn, uden angivelse af forfatteren og uden titel, var at opfordre de studerende til en flittig og grundig benyttelse af den akademiske undervisning. Mellem den første række indledninger, som alle er forfattede af Boeckh, er der adskillige som kun har et sådant parænetisk indhold, men allerede han valgte dog mest æmnerne af den klassiske

filologi, og dette har senere, da affattelsen var tilfaldet först Lachmann, så Haupt, og nu sidst Vahlen, været det almindelige, så at en filologisk afhandling er bleven hovedsagen og parænesen indtager en ringe plads bagefter eller helt forsvinder[1]. De af Vahlen forfattede *Prooemia* har han nu samlet som Opuscula Academica; förste del indeholder de 33 förste, af anden del, hvori der foruden de følgende skal leveres indholdsregistre, rettelser og tilföjelser, er allerede endel trykt. Det er efter tidligere disciples anmodning og tildels ved økonomisk støtte fra deres side at han har besluttet sig til at udgive dem; selv havde han næret tvivl om nytten af et sådant foretagende. Afhandlingerne fremtræder uden forandring i den skikkelse hvori de oprindelig fremkom, kun med enkelte små tilföjelser; for så vidt disse findes under texten, er de betegnede ved klammer.

Den opgave Vahlen har ment at burde stille sig ved et forfatterskab af denne art er, som han flere steder udtaler, kortest ved ordene *scribere non doctis, sed discentibus*, at vejlede de studerende til en sikker forståelse af de gamle forfattere, bygget dels på en almindelig sproglig kundskab, dels, hvorpå han lægger særlig vægt på en ved gjentagen læsning af vedkommende forfatters skrifter tilvejebragt skarp indtrængen i hans ejendommelighed[2], for derved at nå det han sætter som filologiens höjeste opgave: *non divinare sed intelligere*[3]. Nu kan jo ingen text forstås tilfulde med mindre den er rigtig overleveret, og da dette ikke altid er tilfældet, bliver textkritik et nødvendigt element i textfortolkningen. Der er da heller ikke en eneste af afhandlingerne hvor ikke textkritiken spiller en rolle, og ved flere af dem er dette tilkjendegivet ved overskriften, f. e. *emendationes Theocriteae, de emendando Taciti dialogo, de sermone Liviano observationes criticae.* Selv en afhandling (no. XVI) der begynder med en prøvelse af Bernays's ugunstige bedömmelse af Lukian ender med en kritisk behandling af et enkelt sted hos denne[4]. Hvis imidlertid nogen venter her at finde en overvældende mængde större textændringer, vil han blive skuffet. Skjönt her findes ikke ganske få forslag til sådanne, er dog vist antallet af de steder

---

[1] Parænesen fra Oktober 1880, som findes i Vahlens Opuscula p. 153, lyder saaledes: *Sed iam desinimus nec vos, Commilitones carissimi, quorum haec causa scripsimus, diutius morabimur quominus a minutulis adnotationibus philologis mentem advertatis ad dapes opiparas exquisitarum doctrinarum quas tabulis lectionum videtis expositas.*

[2] Pag. 90: *Interpretis est morem scriptoris sui nosse.*

[3] Praefat. p. V.

[4] Det er i skriftet *περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς* kap. 11. Når Vahlen her for at forsvare *ὡς θεὸν αὐτὸν ἡγοῦντο*, hvor man har stødt an ved *ὡς*, foruden analogien af *νομίζειν τι ὥς τι* kun anfører et sted hos Diodor, må det være mig tilladt at bemærke, at også Platon har denne construction i Phædr. p. 266 A.

overvejende hvor den overleverede text enten forsvares mod foreslåede ændringer eller ændres ved et simpelt middel som omflytning af et par bogstaver eller en bedre interpunction; en afhandling har til titel *de distinctionis usu critico*. Han advarer de studerende mod at lade sig blænde af en conjecturs tilsyneladende nødvendighed eller rigtighed, mod strax at forkaste en overleveret text af æsthetiske hensyn[1] eller fordi noget i den synes at stride mod en almindelig sprogbrug, mod at anlægge den samme målestok på alle forfatteres text; han advarer dem mod de kritikere der blot siger *Sic est scribendum* og ikke vil indlade sig på nogen discussion, og opfordrer dem til, for ikke at komme til at rette forfatteren mens de tror at rette afskriveren, för de antage en fremsat conjectur for rigtig, nöje at prøve hvorfor den overleverede text ikke kan beholdes, at veje de argumenter der kan anføres for eller imod at ændre den; han råder dem til ikke at sky selv meget detaillerede grafiske undersøgelser, som det altid vil hævne sig at forsömme, men på den anden side ikke under fordybelsen i skrifttrækkene at sløve deres sprogsans eller glemme tankegangen i det foreliggende sted[2].

De ændringsforslag Vahlen opponerer mod er tit fremsatte af fremragende og berömte lærde, hvem han for det meste omtaler med stor agtelse samtidig med at han søger at gjendrive den eller den af deres conjecturer. Det er en statelig mængde filologer hvis navne man træffer i hans bog, fra Scaliger og Lipsius til det nittende århundredes mænd som Lobeck, Heindorf, Dobree, Cobet, Haupt, også Vahlens colleger Diels og v. Wilamowitz-Moellendorff. En forkastende dom over en navngiven filologs exegese i det hele, ikke enkelte påstande af ham, er meget sjelden. Hvad der især forekommer mig at udmærke hans egen textkritik, er, ved siden af det nødvendige grundlag: den omfattende kjendskab til den antike litteratur og de gamle sprog, den fine analyse af tankegangen i de behandlede steder; undertiden aftrykker han temmelig lange stykker for at tilvejebringe den rette opfattelse af en enkelt verslinie eller et enkelt ord. Som en afhandling hvor en sådan indtrængende analyse især træder glimrende frem vil jeg fremhæve den der har til titel *Disputatio Aristophanea*; den er tillige den længste af dem alle. En art af textændringer overfor hvilken han især viser og tilråder varsomhed er atheteser, både af enkelte, eet eller flere, ord, f. e. Cic. Tusc. I 52 af ordene *quo monet*, og af hele verslinier eller strofer,

---

[1] Pag. 209 hedder det: *Quid deceat quid non deceat poetam, magna diudicatio est, in qua satis caveri non potest, ne libidine magis quam consilio agamus.*

[2] Pag. 23: *Ita sentimus ... cavendum esse ne rimandis litterarum apicibus errorumque viis indagandis occupati sensum veteris sermonis hebescere patiamur.* Jfr. pag. 471: *non rimari apices volebamus sed sententias declarare.*

f. e. af Hor. Sat. II 3, 163, Epist. I 1, 56 og I 18, 91, Od. I 6, 13—16. I de nye oplag han har besørget af Haupts elegante udgaver af Horats og de romerske elegikere er han mange steder vendt tilbage til håndskrifternes text hvor Haupt havde ændret den.

Sophokles, Euripides, Aristophanes, Platon, Aristoteles, Kallimachos, Theokrit, Lukian, forfatteren til skriftet *περὶ ὕψους* — Ennius, Terents, Lucrets, Catull, Cicero, Vergil, Horats, Properts, Livius, Verrius Flaccus, Juvenal, Tacitus som forfatter af Dialogus de oratoribus, Svetonius, det er de ikke faa forfatternavne der findes i fortegnelsen over afhandlingerne, men de giver kun en ringe forestilling om antallet af de forfattere der ellers nævnes i bogen. Den förste meget korte afhandling handler om et sted i Aristoteles's rhetorik; foruden den er der ingen der vedkommer denne forfatter, mens som bekjendt ellers flere af Vahlens arbejder netop vidner om et indgående studium af hans skrifter. Derimod er der fire der drejer sig om steder hos Platon; en af dem ender med følgende ord: *Subsistimus, sed ita ut iuvenes doctos quibus haec quae scribimus dicata esse volumus incitemus et adhortemur ut Platonis divinum ingenium et Atticam urbanitatem gustare et deamare ne umquam intermittant neve fidem habeant cantilenam inertiae cantantibus, posse etiam expertes sermonis Graeci Graecas litteras quantum satis cognoscere, sed ita sibi persuadeant vel unum Platonem penitus cognovisse satis grande pretium esse laboris in Graeci sermonis studio consumpti*[1]. Hans textkritiks konservative karakter træder stærkt frem i dem alle, idet han dels holder fast ved overleveringen, dels, hvor han foretager ændringer, gjör det på en læmpelig måde. I den förste forsvarer han således, efter mit skøn med held, ordet *ἑταῖραι* i *Πολιτεία* II p. 373 A, som har vakt fleres anstød og fremkaldt tre conjecturer, i den anden ligeledes det i Phileb. p. 66 A af Badham indklamrede *πέμπων*, idet han med anførelse af flere lignende steder forklarer ordene *ὑπὸ ἀγγέλων πέμπων*, der vakte Heindorfs betænkelighed, som = *ὑπὸ ἀγγέλων πέμπων αὐτούς*, en sprogbrug som Madvig kortelig har berørt i sin græske ordföjningslære § 174 b mod slutningen. I Phædon p. 75 B, hvor Hirschig og efter ham Schanz har slettet ordene *ὅτι...φαυλότερα*, redder han dem ved efter *ἀνοίσειν* at indskyde *καὶ ἐννοήσειν*. I Symposion p. 194 A, hvor dels *μᾶλλον δὲ ἴσως* dels *εὖ καὶ μάλα* har vakt anstød, forsvarer han det förste ved henvisning til *Πολ.* 589 D og Aristoph. *Σφηκ.* 1486, og fjerner den anden vanskelighed ved at interpungere: *ἐπειδὰν καὶ Ἀγάθων εἴπῃ εὖ, καὶ μάλ' ἂν φοβοῖο*, en ændring der bekræftes både ved Agathons umiddelbart efter

---

[1] Hermed kan jævnføres en lovtale over *Πολιτεία* s. 7. At Vahlen forøvrigt ikke nærer nogen absolut beundring for hele den antike litteratur, fremgår både af andre steder og af hans ytring om Juvenal: *cuius nos ingenium non magnopere admiramur.*

følgende svar og ved Eryximachos's ord p. 198 A: *μαντικῶς μοι δοκεῖς εἰρηκέναι, ὅτι Ἀγάθων εὖ ἐρεῖ*; tilladeligheden af ordstillingen *εἴπῃ εὖ* påvises ved anførelsen af fire lignende hos Platon. I Phædros p. 260 E, hvor Heindorf ikke kunde klare *φησὶν ὁ Λάκων*, anfører han en række lignende tilföjelser, som *ἔφη Πίνδαρος* o. a., der uden skade for indholdet kunde været borte[1]; han får herved tillige lejlighed til at vise hvorledes homeriske reminiscenser hos Platon er at opfatte. Det kunde være fristende at anføre endnu flere af de behandlede Platonsteder, men jeg tör ikke opholde læserne altfor længe.

Af danske filologer nævner Vahlen fremfor alle, som rimeligt er, Madvig, fremdeles Wesenberg med anerkjendelse af hans *subtile iudicium quod toties epistolis Ciceronis opem attulit*, og Ussing, med hvem han erklærer sig enig med hensyn til behandlingen af et par steder hos Plautus[2]. Hans udtalelser om Madvig vil det særlig interessere tidsskriftets læsere at kjende. Han omtaler pag. 9 hans *singularis plurimisque exemplis spectata divinandi sollertia*, og fremhæver særlig hans fortjenester med hensyn til behandlingen af Livius's text (pag. 23: *Livii librorum emendationem praeclare fundavit et auxit*), men disse anerkjendende udtalelser udelukker naturligvis ikke, at han i enkeltheder kan være uenig med Madvig, både ellers og med hensyn til steder hos Livius. Uenigheden træder særlig frem i to afhandlinger, no. IV og no. XXXI. I den förste behandler han dels Liv. XLII 42, 1, hvor han ved en række citater søger at vise, at Madvig med urette har betegnet håndskriftets *Delphi—Delphos* som et *orationis vitium*, dels tre steder af samme pentade (XLI 23, 7, XLIV 36, 1, XLV 37, 2), hvor der sikkert er en fejl, som Madvig, tildels efter andre, har fjernet ved ændring af de overleverede skrifttræk, mens Vahlen antager at der er en lacune, som han søger at udfylde. En lignende uenighed, der strækker sig til en hel række af steder, viser sig i et af de sex afsnit hvoraf no. XXXI består; talen er her om sådanne steder hvor et *que* synes at tyde på at et led er faldet ud; Madvig har her, som han siger i fortalen til XXVI 7, 6, ikke anseet det for nødvendigt overalt at anbringe et supplement, men flere steder slettet *que*; Vahlen derimod vil, for det meste i overensstemmelse med andre, overalt tilföje noget, hvorved der så igjen bliver spörgsmål om dettes plads, f. e. når der på det anførte sted er overleveret *ad omnia audendaque*, om *agenda* helst skal tilföjes för eller efter *audenda*. Ved de øvrige afsnit af denne afhandling skal jeg ikke opholde mig, så lidt som ved andre steder

---

[1] Selv har han anvendt denne udtryksmåde et sted p. 4: *Verum — οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος, aiebat Melanippa.*

[2] I en privat henvendelse til denne kaldte han ham, som Ussing engang fortalte mig, *homo Plautinissimus.*

udenfor de to nævnte afhandlinger hvor Vahlen lejlighedsvis opponerer mod Madvig[1]. Kun maa jeg anføre, at han i Ciceros breve til Atticus I 18, 1 vel ligesom Madvig forkaster Wesenbergs *Me tellus!*, men simpelthen vil beholde *Metellus*, som han forstår om årets consul, mens Madvig var tilböjelig til at skrive *Tullius* med henvisning til VIII 11 B, 4.

Franz Bücheler har i en smuk anmeldelse af Vahlens bog i Berl. philol. Wochenschr. 1907 s. 577 ff. sammenstillet den med Madvigs Opuscula Academica, ikke i det hele, men med hensyn til den fylde af fine sprogbrugsiagttagelser som findes i dem begge. En videre gående sammenstilling vilde også have været urimelig, da der ikke her findes afhandlinger der angår romerske statsindretninger, heller ikke sådanne behandlinger af et antikt skrift kapitel for kapitel som Madvig har givet f. e. af Ciceros tale for Cælius; nærmest hertil kommer Vahlens behandling af Dialogus de Oratoribus. — Af Vahlens sprogbrugsiagttagelser har jeg allerede anført et par; jeg skal her tilföje dem der findes pag. 67 om sætninger indledede med *nisi* efter udtryk som *parum est*, pag. 107 fgg. om sådanne appositionelle udtryk som (Corn. Thrasyb. 1) *illud sine dubio*, pag. 179—180 om vanskeligheden ved at udlede alle et ords anvendelser fra dets grundbetydning, pag. 440 om rigtigheden af genitiv i vendinger som (Arist. Ὄρν. 26): *βρύκουσ' ἀπέδεσθαί φησί μου τοὺς δακτύλους*, hvor Cobet vilde have dativ.

Hermed anbefaler jeg altså Vahlens Opuscula Academica til alle dem i de tre nordiske riger der har interesse for den gamle græske og latinske litteratur. Hvis en læser synes, at forfatterens konservatisme, som han selv et sted spøgende kalder *superstitio*, undertiden går for vidt, og mener lige overfor den at kunne anvende Epicharms ord *Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν*, som Vahlen et sted anbefaler lige overfor textændringer, vil den berömte lærde neppe tage ham det ilde op; han har selv pag. 105 betegnet som *inutile aut pravum* noget han havde fremsat pag. 60.

O. Siesbye.

[1] Hvor vidt Madvig, hvis han nu kunde læse Vahlens bog, vilde give ham ret i enkelte punkter, er det ørkesløst at spörge om; med hensyn til et enkelt havde han allerede gjort det inden sin død. Liv. XXXV 50, 11 havde han 1863 slettet *ut* foran *inde in Epirum transmissurus* med følgende begrundelse: *Non simulatio consilii, sed consilium significatur.* I afhandlingen XXXI, som er dateret december 1889, bebrejder Vahlen ham dette, og anfører flere steder hvor *ut* står således om en virkelig grund; Madvig havde selv, da han 1884 udgav pentaden påny, gjenoptaget partiklen med anførelse af XXVIII 26, 2, XXXI 42, 5, XLII 63, 5, *fragm.* 49, hvor den er brugt på samme måde.

M. Annaei Lucani De bello civili libri decem, G. Steinharti aliorumque copiis usus iterum edidit *Carolus Hosius*. Lipsiae MCMV, in aedibus B. G. Teubneri. LX + 374 pp. 8:o. (Bibl. Teub.)

Hosius tillhör förtjänsten att efter en lång väntan ha gifvit oss en filologiskt användbar text af Lucanus och, att döma af den föreliggande andra upplagan, en text som kommer att bestå en god tid framåt. Efter hans första upplaga, som delvis grundade sig på förarbeten af Steinhart, Usener och andra, har från flera håll uppmärksamheten riktats på Lucanus, särskildt på hans text. Äfven nya handskriftsbidrag till textgestaltningens historia hafva gifvits, men någon märkbarare förändring i själfva texten synes icke vara att förvänta, och de nyare inläggen har Hosius gifvit en mångsidig och i det hela öfvertygande belysning i tillägget till sin förra praefatio (nu pag. XXX ff.), hvilken tyvärr — af typografiska eller stereotypografiska skäl — oändrad återgifvits med sitt numera betydligt omformade handskriftsstemma.

De nya handskrifter Hosius nu självständigt granskat, delvis själf jämfört, äro Ashburnhamensis, Z Parisinus bibl. nat. 10314, Erlangensis, fragment i Parisinus 10403 (Q), Parisinus 7502 (den förra P har fått beteckningen *Π*) samt några andra. Hosius ådagalägger att de förut af honom använda BC liksom A hänstamma från Z, efter det denna handskrift undergått korrektur. Z och Q stå nära Montepessulanus. P liknar Vossianus i de 8 första böckerna, men beror därefter af M, afskrefs således antagligen ur samma handskrift som M, men senare, då M undergått korrektur från en codex liknande V, hvilka korrekturer dock mot verkets slut förbisågos i P. Närmast P står den andra Vossianus, XIX f. 63 (U). Ordningen i textkonstitutionen är då denna: M och Z, därefter P och U, så V (hvilken Heinsius gaf första rummet). Texten är fortfarande konservativt hållen, och sin åsikt om Pauli recension bibehåller och förstärker Hosius (p. LI). Nya försök i bedömandet af handskrifter upptagas till pröfning, men konjekturer nämnas sparsamt och intagas högst sällan i texten.

De båda företalen äro med all sin detaljrikedom så till vida bristfälliga, att de icke med tillräcklig fullständighet och öfversiktlighet upptaga de ställen, på hvilka utgifvaren stöder sin uppfattning af handskrifternes slutliga värde. I detta afseende hänvisas vi till uppsatser annorstädes. Så t. ex. anföras (p. XV) ur *M* ensam I 534 *de*, hvilket dock återfinnes i den nu använda Z, likaså II 392 *descendens*, III 149 *non*, 433 *vibrare*, IV 562 *iuguli* MZP.

Naturligtvis kan man tvista om flere i texten tagna läsarter. Jag anför blott några exempel på varianter, som möjligen kunnat föredragas eller åtminstone icke bort utan vidare förkastas: ur

Gemblacensis (p. XVI) VI 137 *gemit*, VII 3 *currum*, VIII 454 *sors*, 642 *vis;* ur *Π* VI 43 *campis;* ur båda VI 237 *tenentem;* ur N V 300 *virum* (hjälte), VI 420 *digna;* ur MZP¹U VI 312 *laborum* (vedermöda); ur MZ P₁ V VI 565 *figens;* ur MZ V VIII 567 *adpellere;* ur G (M) VIII 756 *mobile* (jfr. 754 *pendebat* och 839). Heinsii konjektur VIII 638 *vir ferre* synes mig lika lätt som nödvändig. VI 18 bör kanske läsas *vel montis turribus* (jfr. 38 *montes*) och VI 535 *nigro fragrantia fumo.*

Hosius' nya upplaga har icke mycket påverkats af andra arbeten på detta fält, och har väl därför att vänta skarp kritik från en del håll. Mig synes han hafva i det mesta gjort hvad han kunnat och bort.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

Roman Dyboski, Tennyson's Sprache und Stil. (Wiener Beiträge zur englischen Philologie, XXV. Band.) Wien u. Leipzig 1907, W. Braumüller. XXXVII + 544 s. Preis 15 mark.

Mit grosser freude heisse ich diese ausserordentlich fleissige arbeit willkommen als die ausführlichste und reichhaltigste darstellung der sprache und des stils eines neuenglischen dichters, die wir bis jetzt besitzen. Der verfasser, ein schüler Heinzels und Schippers, hat keine mühe gespart, um sein buch zu einem würdigen «tribut ausländischer bewunderung auf dem grabe des grossen meisters englischer sprache und dichtung» zu machen.

Nach einer biographischen einleitung (s. I—XXXVII) werden auf 533 seiten die syntaktischen, stilistischen und lexikographischen eigentümlichkeiten Tennysons eingehend behandelt. Dabei wird aber das hauptgewicht immer auf das stilistische gelegt, und in dem ersten, der überschrift nach rein syntaktischen teil, findet man sehr vieles, das vielmehr stilistischer als rein sprachlicher natur ist (prolepse, aposiopese, oxymoron, u. dgl.). Diejenigen sprachlichen erscheinungen, die mit dem dichterischen ausdruck nichts oder sehr wenig zu schaffen haben, interessieren den verfasser offenbar sehr wenig, und ein sprachforscher, der das buch aufschlagen möchte um zu sehen, wie Tennyson sich zu einer der gewöhnlichsten morphologischen oder syntaktischen erscheinungen verhält (ob er z. b. *lighted* oder *lit* sagt, ob man bei ihm *of which* oder *whose* findet, ob er den sog. split infinitive verwendet, u. dgl.) würde vielleicht recht oft im stiche gelassen werden. Wer dagegen die sprache als ausdrucksmittel

poetischer gedanken studieren will, der findet bei Dyboski eine fülle der interessantesten und scharfsinnigsten ausführungen, sehr oft mit schlagenden parallelen aus griechischer und altnordischer litteratur, die von grosser belesenheit zeugen. Nur ausnahmsweise kommen die vergleiche des verfassers gesucht und unnatürlich vor, wie wenn er s. 410 sagt, dass T.s «Pleasure who flaunts on her wide *downway*» dem Shakespeare'schen «the primrose way to the everlasting bonfire» nachgebildet ist. Als besonders wertvoll möchte ich den lexikalischen teil, s. 456 ff., hervorheben, der sehr viele beobachtungen semasiologischer natur enthält und die lieblingsausdrücke des dichters vielseitig beleuchtet.

Die meisten der folgenden einzelaussetzungen gehen darauf aus, zu zeigen, dass der verf. nicht immer mit dem alltäglichen englischen sprachgebrauch vollständig vertraut ist, so dass er bisweilen ganz gewöhnliche erscheinungen aus der umgangssprache mit poetischen blumen zusammenstellt.

S. 3 *strange and cold*, *strange and pleased* aus den dialektgedichten (vgl. das überaus gewöhnliche *nice and warm*) kann doch gar nicht mit solchen fällen von «parataxe für hypotaxe» wie «airing a snowy hand and signet gem» (= with . . . on it) verglichen werden. — S. 5 wird eine ganz natürliche wendung wie «to purchase his own boat» mit hochpoetischen ausdrücken wie «he blew the swoll'n cheek of a trumpeter» (= blew up his cheek to make it look swollen like a trumpeter's) auf gleiche linie gestellt (prolepse). — S. 25 *the wherefore, the great Hereafter*, nicht speziell Tennysonisch. — S. 36 steht als beispiel «verbaler wendung statt einer erwarteten substantivischen» «pass on! the sight *confuses*» statt *is confusing*, wo der verf. doch eine art von entschuldigung für diese merkwürdige classification macht. — S. 57: unerklärlich bleibt dem verf. das *shall* in «the statesman that shall jeer and fleer at men, makes enemies for himself and for his king»; aber dieses *shall* ist doch gar nicht selten in solchen relativsätzen, die eine bedingung enthalten; auf den tickets des British Museums steht: «Permission to use the Reading-Room will be withdrawn from any person who *shall* write or make marks on any part of a Printed Book», und Kipling schreibt: «And that wife that *shall* keep it [the law] may prosper, But the wife that *shall* break it must die». — S. 60 ff. wird zu der lehre von den «aktionsarten» recht vieles gestellt, das damit doch herzlich wenig zu thun hat, z. b. «the limes *are* tall» für *appear*. — S. 71 wird als «ganz singuläres beispiel» «die kühne substantivierung eines infinitivs» angeführt: «oft we saw the *glisten* of ice»; das ist aber doch nicht so ganz singulär: das NED hat vier weitere beispiele desselben substantivs, und die ganze bildungsart von subst. = verbum ist ja im englischen ungemein häufig, vgl. mein «Growth and Structure» 166 ff.; der verf. hat ja auch selbst s. 25 viele ähnliche beispiele verzeichnet. — S. 71 wird «went

nutting» als etwas für T. besonderes angeführt und gesagt «das gewöhnlichere *a-* fehlt, was der wendung partizipiales aussehen gibt» — aber dieses *a-* fehlt ja jetzt immer in der gebildeten umgangssprache und in der gewöhnlichen schriftsprache (wo man aber gew. *out* nach *go* hat). — S. 78 wird der gebrauch von partizipien statt adj. besprochen: *chasten'd* für *chaste*, *soften'd* für *soft*, und dann wird gesagt: «ein kapitales dialektbeispiel schliesslich ist «a *niced* red faäce». Es ist wohl mehr als zweifelhaft, ob es ein verb *to nice* gibt: wir haben hier vielmehr mit dem gewöhnlichen rein phonetischen zusatz eines *t* nach *s* zu thun, wie in [wʌnst] für *once*; verschiedene beispiele von *nyst*, *nicet*, *niced* aus dem vulgärengl. sowie von anderen *t*-zusätzen habe ich in Studier over eng. kasus 1891 s. 198 gesammelt. — S. 129 wird es als «krampfhaft», bezeichnet, wenn T. «eine temporalbestimmung unterwegs in eine zusammensetzung einpackt und mitnimmt» in «*winter-clad* in skins». Ist das aber wirklich so sonderbar? Aus dem gew. *winter-clothes* löst sich doch ganz einfach das ptz. aus, und das ganze ist von den s. 412 behandelten fällen *summer-rich*, *autumn-changed*, *June-blue* nicht sehr verschieden. — S. 131 scheint Dyboski die bedeutung von *abroad* = ,widely apart' nicht gefasst zu haben, ganz wie in Keats, Hyp. II 89 «Thea spread abroad her trembling arms». — S. 134 *million* in «hundred million spheres» ist nicht kollektiver singular, sondern ein adjektivischer gebrauch wie ja ganz gewöhnlich; vgl. two *thousand* years. — S. 198 *there and then* in der bedeutung ,at once, immediately' ist in der gewöhnlichen sprache durchaus üblich. — S. 295: dasselbe gilt von *tell one sister from the other* und von *crow* s. 312. — S. 399 *appraise* ist doch nicht eine von Tennyson gebildete kontamination von *praise* und *approve*, sondern ganz gewöhnlich in der bedeutung ,estimate'; der ganze paragraph enthält eine bunte sammlung verschiedenartiger erscheinungen. — Schliesslich bemerke ich, dass Longfellow's «There was a time when I was very small» nicht, wie es s. 515 angegeben wird, «from German», sondern «from the Danish» (Baggesen) ist.

Gentofte bei Kopenhagen, august 1907.

Otto Jespersen.

Thesaurus linguae latinae.

Af K. Wulff.

Paa de sammensluttede Akademiers sidste Aarsmøde i Wien gjordes ogsaa den græske Thesaurus til Genstand for Forhandlinger, og der nedsattes en Kommission for nærmere at overveje Spørgsmaalet. Naar man overhovedet har kunnet tænke sig, at en saadan Kodifikation af hele den græske Ordskat laa indenfor Mulighedernes Grænse, skyldes det utvivlsomt de Erfaringer, man har gjort med Thesaurus linguae latinae; det har gennem disse Arbejder vist sig, at selv de Vanskeligheder, der skulde synes uovervindelige, kan besejres, og de har tillige vist den Vej, ad hvilken man kan naa til et bedre Resultat, end man før var berettiget til at vente. En græsk Thesaurus vil utvivlsomt møde Vanskeligheder, som den latinske ikke har kendt: Sprogets overordentlige Rigdom, dets Splittelse i mange Dialekter, Litteraturens Omfang, der er omtrent ti Gange saa stort som den romerskes, og dens Udstrækning over et endnu langt større Tidsrum. Paa den anden Side har ogsaa den latinske Thesaurus haft sine store Vanskeligheder, som den græske vil blive sparet for; medens den paa en Maade kan betegnes som Forarbejde for den græske, har den selv ikke kunnet lære meget af vor Tids andre lexikografiske Storværker, den Grimmske Ordbog, The New English Dictionary, Schweizerisches Idiotikon: Stoffets Forskellighed betinger de vidt forskellige Arbejdsmethoder. I Modsætning til disse Værker, som bearbejder levende Sprogs Ordforraad, og hvis Stof derfor er uudtømmeligt, har det latinske Lexikon sit ganske vist store, men dog bestemt afgrænsede Arbejdsfelt; er dette paa den ene Side en Lettelse, saa mangler man til Gengæld, hvor det drejer sig om et dødt Sprog, Muligheden for ved Iagttagelse af det talte Sprog at supplere, hvad man paa Grund af den skriftlige Overleverings Ufuldstændighed savner, og ad denne Vej at forklare, hvad der er dunkelt. Og medens de nævnte Værker væsentlig kun skal tjene Linguistiken, skal den latinske Thesaurus foruden at være et Hjælpemiddel for Sprogvidenskaben — den latinske, den indoeuropæiske og den romanske — byde Materiale for Studiet af alle den latinske Filologis mange Grene; den skal derfor

forarbejde sit Stof ud fra alle disse forskelligartede Synspunkter, og netop fordi det er saa bestemt afgrænset, kan og maa man af den vente en langt større Fuldkommenhed end af de andre Ordbøger. Thesaurus linguae latinae var det første Værk i sin Art, den har selv maattet uddanne sig sin Methode; hvis Filologien faar sit næste store Ønske om en græsk Thesaurus opfyldt, vil denne, hvad enten hele Stoffet skal sammenfattes i eet stort Værk eller, som Diels mener, deles i ti Dele efter de forskellige Litteraturarter, kunne følge de nu viste Veje og benytte de først nu uddannede Hjælpemidler, saaledes som den ægyptiske Ordbog har gjort. Thesaurus linguae latinae faar derved foruden sit selvstændige videnskabelige Værd en ganske særlig methodologisk Interesse, som kun kan forøges ved de Planer, der nu er oppe, og hvis Udførelse, hvis den viser sig at være mulig, vil betyde et uberegneligt Fremskridt for Videnskaben.

Til den videnskabelige Lexikografi, der gør det til sin Opgave, ikke at være et Hjælpemiddel til Oversættelse fra et Sprog til et andet, men at give en udtømmende videnskabelig Beskrivelse af et Sprogs Ordforraad og dets Historie, blev Grunden lagt i det 16de Aarhundrede af Robertus Stephanus; hans Thesaurus linguae latinae (2den Udg. Paris 1543, 3 Bind i stort Folio), det første Værk, der bar dette Navn, maatte ifølge Sagens Natur være mangelfuldt, skønt flere betydelige Filologer havde ydet Bidrag til den; den blev som Henricus Stephanus' græske Thesaurus udgivet paany flere Gange, men uden som denne at blive væsentlig forbedret; det var da naturligt, at det store Opsving, Filologien tog navnlig i den sidste Del af det 18de Aarh., maatte fremkalde en levende Trang til at faa en Afløser for den.

Den første, der offentligt fremsatte en Plan til Tilvejebringelsen af en mere tidsvarende latinsk Thesaurus, var G. D. Köhler, Rektor i Detmold; i en til Fr. Aug. Wolf henvendt Afhandling «Ueber die Einrichtung eines Thesaurus der lateinischen Sprache», der i 1820, Aaret efter Forfatterens Død, blev trykt i Wolfs «Litterarische Analekten» (IV p. 307—369), paaviste han med et rigt Materiale, hvor mangelfulde de foreliggende latinske Lexika var, hvorefter han udførligt udvikler de Principer, efter hvilke et saadant nyt Værk maatte udarbejdes. Han gør bl. a. opmærksom paa, hvor meget værdifuldt Materiale Indskrifterne, Scholierne og Kirkefædrene indeholder, paa Egennavnenes Betydning for Semasiologien og fremfor alt paa Nødvendigheden af at samle et saa fuldstændigt Materiale som muligt, baade for

Bøjningsformernes, Betydningsudviklingens og den syntaktiske Brugs Vedkommende, ligesom han med Vægt hævder Kronologiens Betydning som ledende Motiv; det er da ogsaa væsentlig de i denne interessante Afhandling fremsatte Principer, der i videre Udførelse senere er blevet fastslaaede af den lexikologiske Methodologi. Köhler retter til Slut den Opfordring til Wolf, at tage sig af Planen: han maatte bedre end nogen anden være i Stand til at skaffe den det fornødne Antal af kvalificerede Medarbejdere; men Wolf mente ikke mere at kunne paatage sig dette — han var da 61 Aar gammel. I en Efterskrift til Artiklen meddelte han, at han selv 20 Aar tidligere havde haft en lignende Plan om at samle 10 eller flere Videnskabsmænd i Tyskland, Holland, Frankrig, Italien og England om denne Opgave; de skulde samle Materiale fra hele den romerske Litteratur lige til Latinens Forsvinden som levende Sprog og stille det til Raadighed for en selvvalgt Redaktør. Dette Projekt blev ivrigt drøftet i mange Aar (navnlig med Ruhnken) — i saa mange, at man tilsidst mente at maatte overlade dets Udførelse til yngre Kræfter; nu opfordrede han den nye Generation til at føre det ud i Livet.

Wolfs Anbefaling bragte dog ikke Sagen videre, og der gik 37 Aar, inden den blev taget op paany. I Aaret 1857 stillede Kong Maximilian II af Bayern 10,000 Gylden til Raadighed i dette Øjemed, en Sum, som antoges for tilstrækkelig for de 10 Aar, som skulde medgaa til Forarbejderne, og til Honorarer; Halm, Ritschl, Fleckeisen og den da 20-aarige Privatdocent i Bonn, Franz Bücheler, der var udset til Redaktør, udarbejdede i Foraaret 1858 en detailleret Plan og kom overens med Forlæggeren (Teubner); i September samme Aar kunde Halm paa Filologmødet i Wien fremkomme med en udførlig Redegørelse, der blev modtaget med den største Tilslutning, og meddele, at man i nær Fremtid vilde søge Medarbejdere. Planen gik ud paa følgende[1]: til Hovedforfatterne indtil den augusteiske Tid skulde der udarbejdes og udgives Speciallexika, fra de øvrige indtil det 6te Aarh. e. C. vilde man samle det vigtigste ud, og paa Grundlag af dette Materiale skulde «hvert enkelt Ords Historie skrives»; dertil skulde ogsaa de beslægtede Sprog, navnlig de romanske Døtresprog, yde deres Bidrag; Egennavnene skulde udgives som et særligt Onomastikon, redigeret af Hübner. Til at gennemføre Foretagendet ventede man Hjælp fra de filologiske Seminarer og

[1] Verh. d. 18. Philologenvers. zu Wien 1858 p. 6—14.

fra Gymnasierne, der gennem lexikografiske Programafhandlinger kunde skaffe meget værdifuldt Materiale til Veje — en Tanke, som allerede Wolf havde udtalt. Komiteen var dog ikke blind for, at det maaske egentlig var lidt for tidligt: Corpus inscriptionum var først lige paabegyndt, og af de færreste Forfattere havde man tilfredsstillende Udgaver; desuden ventedes der en ny Udgave af Forcellini. Ikke desto mindre mente man ikke at skulle udsætte Paabegyndelsen af Arbejdet, Vanskelighederne lod sig nok overvinde.

Dette viste sig imidlertid at være umuligt; Kommissionen kunde tilsidst ikke blive enig, man kunde ikke skaffe Bücheler et Professorat i München, og da endelig den italienske Krig truede med at bryde ud, blev Løftet om de 10,000 Gylden taget tilbage, og saaledes strandede Sagen. Forgæves søgte Martin Hertz i 1862 og 1863 at bringe den paa Tale igen paa Filologmøderne, for at der fra disse skulde indgives en Petition om Understøttelse til Regeringen; Halm modsatte sig det saa bestemt, at Hertz maatte afstaa fra sit Forehavende.

I de følgende 20 Aar, i hvilke Thesaurustanken hvilede, udførtes der indenfor den latinske Filologi et stort Arbejde; medens man hidtil kun af de færreste Forfattere havde haft gode kritiske Udgaver, der kunde danne et tilfredsstillende Grundlag for en Thesaurus, udgaves nu en Mængde Værker af den ældre Litteratur paany, medens en Del af Kirkefædrene udkom i Corpus Vindobonense, et Foretagende, der var en direkte Følge af Halms Bestræbelser i 1858; disse fortræffelige Udgaver med gode Indices verborum suppleredes af de ikke mindre værdifulde i Monumenta Germaniae historica. Samtidig udkom Keils Grammatici latini, Samlingerne til Corpus glossariorum gjorde hele den hidtil ubenyttede Skat af gamle Vokabularer tilgængelig, og Corpus inscriptionum med sine rige Indices muliggjorde Benyttelsen af det saa enestaaende vigtige Indskriftmateriale i en Udstrækning, uden hvilken man aldrig kunde faa en Thesaurus i Ordets egentlige Betydning. Samtidig og tildels som en Følge af denne Udvikling blev et videnskabeligt latinsk Lexikon mere og mere uundværligt; thi den nye Forcellini-deVit, der udkom 1858 og de følgende Aar, viste sig snart at være lidet tidsvarende og alt andet end fyldestgørende. Ikke blot for Textkritiken og Exegesen var en langt mere fuldstændig og nøjagtig Ordbog et uundværligt Hjælpemiddel: derved, at nu et saa rigt Sprogstof forelaa i renset og videnskabeligt bearbejdet Skikkelse, var det blevet muligt at ud-

vikle en latinsk Sprogvidenskab paa et fast og solidt Grundlag som aldrig før; og en saadan latinsk Linguistik var ikke alene et almindeligt videnskabeligt Krav, den havde ikke sit Værd alene i sig selv: for den klassiske Filologi var den en Nødvendighed, den var det for den indoeuropæiske Sprogvidenskab, og fremfor alt havde den unge romanske Filologi et uafviseligt Krav paa at faa en fast Basis for sit Studium af Latinens Døtresprogs Historie. Det første Skridt i denne Retning maatte være en fuldstændig Bearbejdelse af hele det latinske Sprogstof, hvori alle Sider af Sprogudviklingen blev belyst. Det var da paa det rette Tidspunkt, at Wölfflin, Halms Efterfølger ved Universitetet i München, 1882, med sin Afhandling «Ueber die Aufgaben der lateinischen Lexikographie» (Rh. Mus. N. F. Bd. 37 p. 83—123) indledede den Kampagne, som han med saa stor Energi og saa store Ofre af Tid, Kræfter og Penge har fortsat, indtil Tilvejebringelsen af Thesaurus linguae latinae forelaa som en Kendsgerning.

Havde Wölfflin i denne Afhandling først slaaet til Lyd for sin Plan, saa var Opgaven derefter den at paavise de Veje, ad hvilken den lod sig realisere; dette mente han bedst at kunne gøre ved at indrette «eine grossartige Versuchsstation» med et Tidskrift som Organ. Med en aarlig Understøttelse fra Akademiet i München begyndte han da i 1883 foreløbig for tre Aar Udgivelsen af sit «Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik mit Einschluss des älteren Mittellateins. Als Vorarbeit zu einem (siden 1900 «als Ergänzung zum») Thesaurus linguae latinae herausgegeben von Eduard Wöfflin» (aarlig fire, senere kun to Hefter). Sit Program udviklede han i Forordet til Archivets første Bind: Maalet maatte være at bevæge videnskabelige Selskaber til at paatage sig at udføre den Opgave, som private aldrig vilde kunne magte; thi kun naar dette skete, kunde man naa et Resultat, der aldrig vilde tabe sit Værd; for at faa alt med, der kunde blive af Betydning, baade grammatisk, orthografisk, semasiologisk og stilistisk, var det nemlig nødvendigt til Udarbejdelsen for hvert Ord at undersøge hvert enkelt Sted, hvor det var overleveret i Litteraturen (derunder indbefattet Indskrifter, Papyri, Love, diplomatiske Dokumenter o. l.) fra den ældste Tid ned til Karl den Store, og dette uhyre Arbejde maatte ikke være afhængigt af enkelte Personer, ved hvis Død det hele kunde gaa i Staa. Endvidere maatte Projektet, inden man skred til Udførelsen, ikke blot drøftes theoretisk fra alle Sider, men ogsaa

prøves i Praxis, og denne Opgave skulde «Forsøgsstationen» løse; i dette Øjemed inddeltes hele den ældre Litteratur og de vigtigste senere Forfattere indtil Hieronymus og Augustin samt enkelte endnu senere i ca. 250 Dele; hver af disse tildeltes en frivillig Medarbejder, hvis Opgave det var at gennemlæse sit Pensum og udskrive alle vigtige Steder, hvor visse opgivne Ord forekom, hvorpaa hans Samlinger afleveredes til Archivets Redaktion. Paa Grundlag af det saaledes indvundne Materiale udarbejdede man grammatiske, kulturhistoriske og navnlig lexikografiske Prøveartikler for ad denne Vej at høste de nødvendige Erfaringer; en Del af disse Artikler blev aftrykt i Archivet Side om Side med saadanne, der drøftede theoretiske Spørgsmaal (f. Ex. Gröber: «Sprachquellen und Wortquellen des lateinischen Wörterbuches» I p. 35—67; sammes «Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter» fortsat gennem flere Bind; Sittl: «Zur Beurtheilung des sogenannten Mittellateins» II p. 550 ff.; Thurneysen: «Die Etymologien des Thes. ling. lat.» XIII p. 1—40; Wölfflin: «Die alten und die neuen Aufgaben des Thes. ling. lat.» IX p. 3—16 og en Række andre Artikler af samme Forfatter); andre lignende Afhandlinger blev udgivne i Programmer, til Brug for hvilke Seddelmaterialet udlaantes.

Med den tredje Aargang skulde efter den oprindelige Bestemmelse Archivet gaa ind; for imidlertid at føre de paabegyndte Arbejder til Ende, udgaves der endnu et fjerde, og efter dette fulgte et femte: Akademiet havde fordoblet sit Aarsbidrag til 1000 Mk., saa at Wöfflin til Trods for de store personlige Ofre, det krævede af ham (hvor store Vanskelighederne var, fremgaar med al ønskelig Tydelighed af Redaktionens Aarsberetninger i Tidskriftet), besluttede sig til at fortsætte det endnu et Aar; Abonnentantallet var da ogsaa vokset saa meget, at der var Haab om, at Foretagendet snart vilde kunne bære sig. Men i Juni 1890 meddelte Wölfflin, at dette vilde blive det sidste Bind, hvis ikke en anden overtog Redaktionen; inden Aarets Udgang var der imidlertid atter sket Ting, som bevægede ham til selv at fortsætte det, og dermed var ogsaa, skønt Akademiets Tilskud bortfaldt i 1892 for at overdrages til Krumbachers «Byzantinische Zeitschrift», den Tid forbi, da det maatte kæmpe sig frem fra Aar til Aar.

Havde Wölfflin forstaaet at vække en mægtig Interesse for Thesaurustanken, saa blev det dog ikke ham, der gav det direkte Anstød til dens Virkeliggørelse. I Efteraaret 1889 holdt Martin

Hertz paa Filologmødet i Görlitz[1] et Foredrag om dette Spørgsmaal og udtalte det Haab, at Akademierne i Berlin, München og Wien, eventuelt ogsaa andre lignende Institutioner vilde komme overens om at føre Projektet ud i Livet; ikke længe efter lykkedes det ham at interessere Berlinerakademiet og den preussiske Regering for det, den preussiske Kultusminister Gossler lovede at overveje Sagen nøjere, og han holdt Ord. Et Aar efter, i Februar 1890, afholdtes der i Kultusministeriet en Konference, hvori foruden Hertz deltog Althoff som Ministeriets Repræsentant, Mommsen, Vahlen og Diels paa Akademiets Vegne; Resultatet af Forhandlingerne blev, at det overdroges Hertz at udarbejde en Indstilling, der skulde forelægges Akademiet i Berlin; dette skete efter Samraad med Dziatzko, Hartel, Keil, Bücheler, C. F. W. Müller og Wölfflin i Juli 1891[2]. Efter Hertz's Beregning skulde Materialet, der maatte opbevares i en særlig i dette Øjemed oprettet «Centralstelle», kunne samles i Løbet af sex Aar efter Forarbejdernes Begyndelse; med to Assistenter, der helt ofrede sig for dette Arbejde, og syv andre Hjælpere, maatte man dernæst i 12 Aar kunne faa de ti Bind à c. 1200 Sider, som Thesaurus skulde udgøre, udgivet med en Bekostning af alt i alt 500,000 Mk., naar Indtægterne beregnedes til 120,000—150,000 Mk. Materialet skulde for alle sjældnere Ords Vedkommende være fuldstændigt for alle Forfattere indtil det 2det Aarh. e. C., for de hyppigere forekommende maatte man samle et Antal typiske Exempler, ligesom af den senere Litteratur indtil Isidor kun det vigtigste skulde samles ud. Akademiet udtalte i sin Betænkning om denne Plan, som det i det hele sluttede sig til, at den kun vilde kunne gennemføres, naar Staten tog Udførelsen i sin Haand, men dette kunde og burde ogsaa ske i Tyskland; det var dog ikke tilstrækkeligt, at hele Litteraturen kun blev excerperet, alle vigtigere Forfattere maatte forarbejdes til et absolut fuldstændigt Seddelmateriale, kun for de mindre vigtige af de senere Skribenters Vedkommende kunde man nøjes med mindre; til at udarbejde Værket maatte der ansættes 8—10 Lærde, som i 10—12 Aar kun havde dette Arbejde, og derved vilde Udgifterne komme til at beløbe sig til mindst 1,000,000 Mk., en Udgift, man dog ikke burde vige tilbage for.

Efter to Aars vanskelige Forhandlinger var man naaet saa

[1] Verh. d. 40. Phil.-Vers. zu Görlitz 1889, p. 8 ff.

[2] Berliner Akad. Sitzungsber. 1891 p. 671 ff., Arch. VII p. 507 ff.

vidt, at Wölfflin, Bücheler og Leo kunde forelægge en detailleret Oversigt over Arbejdets Organisation og de pekuniære Ofre, det vilde kræve, for en Konference i Berlin, hvor Diels, Wilamowitz, Ribbeck, Wölfflin og Hartel mødte som Repræsentanter for Akademierne i Berlin, Göttingen, Leipzig, München og Wien; den her d. 21.—22. Oktober 1893 udarbejdede Plan blev henimod Slutningen af dette Aar underskrevet af de fem Akademier, og dermed var Foretagendet endelig sikret. Efter at de sidste Anordninger var trufne paa et Delegeretmøde i Göttingen i Maj 1894, kunde man da straks begynde paa Arbejdet efter følgende Plan[1]: Til Udførelsen skulde der medgaa c. 20 Aar, nemlig 5—7 Aar til Materialets Samling og Ordning, de øvrige 12—15 Aar til den egentlige Udarbejdelse af Værket; Omkostningerne beregnedes til 605,000 Mk., hvoraf hvert Akademi aarlig skulde udrede 5000, medens Forlæggeren (Teubner) foruden at bære Udgifterne ved Udgivelsen skulde betale de resterende 105,000 Mk.; Berliner Akademiet havde 3 Aar før regnet med 1,000,000 Mk., hvilket endda næppe er mere end Halvdelen af den Sum, der vil være medgaaet, naar det hele Arbejde er afsluttet. De Penge, som bruges ud over det beregnede, udredes dels af de fem Akademier, dels har i de senere Aar flere tyske Regeringer, der ikke var Deltagere i Foretagendet, ydet større eller mindre Tilskud til Thesauruskassen (Baden, Würtemberg, Elsass-Lothringen, Hamburg), Teubner har stillet en betydelig aarlig Sum extra til Raadighed, og ogsaa fra Privatfolk (navnlig Wölfflin) har man modtaget større Beløb. Arbejdet ledes af et Direktorat bestaaende af Leo, Wölfflin og Bücheler med to Sekretærer under sig (den ene af disse, Dr. O. Hey, er endnu Sekretær for Thesaurus); Akademiernes Delegerede, der aarlig træder sammen til en Konference, fungerer som Tilsynsraad — det er for Tiden Diels, Leo, Brugmann (tidligere Ribbeck), Wölfflin og Vollmer; Wiener-Akademiets nylig afdøde Delegerede W. v. Hartel vil sandsynligvis blive efterfulgt af Gomperz. Materialet skulde være fuldstændigt for alle Forfattere indtil Antoninerne, de vigtigste af Indskrifterne og enkelte senere Skribenter, der var særlig typiske for deres Tid og Stilart (Apul., Dele af Tert., Aug. civ.); fra alle de øvrige Sprogmindesmærker indtil de to Gregorer og enkelte endnu yngre, skulde det vigtigste samles ud.

Den første Opgave var nu at revidere de Texter, der skulde

[1] Diels: Verh. d. 49. Phil.-Vers. zu Köln 1895, p. 24—26.

lægges til Grund, et Arbejde, der udførtes af en Mængde Lærde i og udenfor Tyskland; alle usikre Konjekturer fjernedes, de vigtigste Varianter udskreves i Marginen, og paa vanskelige Steder vedføjedes der korte orienterende Bemærkninger; flere Forfattere maatte udgives nyt for Thesaurus og tildels paa dennes Bekostning, saaledes Fronto, Manil., Cels., Ps. Apul. herb., Chiron. For Ciceros Taler og filosofiske Skrifter, Caesar, Tacitus, Vulgata og Juristerne havde man fuldstændige Specialordbøger (Merguet, Meusel, Greef, Dutripon, Vocabularium iurisprudentiae udg. af Berlinerakademiets Savigny-Stiftung, dertil Dirksen og Eicherts Justinlexikon), der kunde klippes i Stykker og saaledes indlemmes i Materialet, for en Række andre Forfattere og en Del af Corpus inscriptionum kunde man benytte de foreliggende Indices verborum, for atter andre skænkede en Række Filologer mere eller mindre fuldstændige private Samlinger til Thesaurus (saaledes fik man hele Ammians og Commodians Ordforraad i Seddelmateriale som Gave). Alle de øvrige af de senere Forfattere, officielle og diplomatiske Dokumenter, Indskrifter, Papyri og Mønter excerperedes, d. v. s. de blev gennemlæst af Fagmænd, der ud fra semasiologiske, grammatiske og stilistiske Synspunkter paa Sedler udskrev alle de Ord med saa meget af Omgivelserne, som var nødvendigt for Forstaaelsen, der kunde tænkes at være af Betydning; dette Arbejde fortsættes stadig og i bestandig større Omfang, for en stor Del af Medarbejderne ved Thesaurus; paa samme Maade excerperedes ogsaa en stor Del af den moderne grammatiske og lexikografiske Litteratur for at Thesaurus kan henvise til denne. — Medens Berliner-Akademiet i sin Tid havde foreslaaet at skaffe det fuldstændige Materiale for den ældre, og de udvalgte Dele af den yngre Litteratur til Veje paa samme Maade, som det sker ved Juristordbogen, nemlig ved at skære to Exemplarer af hver Text i Stykker, saa at man faar hvert Ord for sig, der saa klæbes paa hver sin Seddel med Vedføjelse af Citatet, valgte man nu den «Meuselsche Verzettelung», der ogsaa benyttes ved Udarbejdelsen af den ægyptiske Thesaurus; den foretages paa følgende Maade: de reviderede Texter afskrives med de vedføjede adnotationes Stykke for Stykke paa c. 11 × 17 cm. store Sedler, der hver kommer til at indeholde et Afsnit paa mellem 65 og 85 Ord; øverst til venstre angives Forfatterens Nummer i Thesaurusbibliotheket, der er ordnet kronologisk, til højre derfor hans og Skriftets Navn, Bog, Kapitel og Paragraf, resp. Side og Linie; øverst til højre bliver en Plads aaben til Lemmaet, og i

det nederste Hjørne til venstre angives Antallet af de Ord, som staar paa Sedlen. Efter en Revision foretaget af Sekretæren fremstilles nu hver Seddel hektografisk i ligesaa mange Exemplarer, som den indeholder Ord, og paa hver af disse hektograferede Sedler udhæves ved Understregning i fremadskridende Rækkefølge et Ord, der som Lemma skrives i det øverste Hjørne til højre. Paa denne Maade fik man hvert Ord paa hvert Sted, hvor det findes hos hver Forfatter, paa en Seddel for sig og i hele den Sammenhæng, hvori det staar; ogsaa dette Arbejde fortsættes stadig, og det er Meningen, at Excerpterne efterhaanden helt skal erstattes af saadan «Verzettelung». For Tiden arbejder man saaledes med Tertullian og de Dele af Cicero, for hvilke man foreløbig kun har Merguets Lexikon; da Citaterne i dette ikke er ordnede efter Betydningen men efter rent ydre Forhold og ofte er for korte til, at Betydningen paa hvert Sted kan ses med Sikkerhed, spildes der uhyre megen Tid med, at Artikelforfatterne maa slaa efter i Texten og udskrive Stederne paa særlige Sedler.

Det saaledes og ved Excerpering fremstillede Seddelmateriale samledes dels i Göttingen (Poesi og Indskrifter), dels i München (Prosaforfatterne) og ordnedes her alfabetisk for hver Forfatter for sig, saa at man fik et fuldstændigt eller ufuldstændigt Speciallexikon for hver. I Løbet af lidt over fem Aar var dette Arbejde saa vidt fremskredet, at man i Efteraaret 1899 kunde begynde paa Værkets Udarbejdelse; i Modsætning til den oprindelige Plan besluttede man sig da til at oprette et Centralbureau, hvor hele Arbejdet skulde udføres af fast ansatte Filologer, hvorved man undgik at splitte det værdifulde Materiale ved at forsende det til Medarbejdere, der opholdt sig paa forskellige Steder, og tillige opnaaedes der det, at Artikelbearbejderne stadig havde Adgang til hele Materialet ogsaa for alle andre Artikler og til Thesaurusbiblioteket, hvori alle de benyttede Texter, det vigtigste af den græske Litteratur og det nødvendige filologiske Apparat forefindes; og ikke den ringeste Fordel ved denne Ordning var det, at alle Medarbejderne uden at være bundne af anden Gerning kunde bearbejde Artiklerne direkte under Redaktionens Øjne og i stadig Berøring med hinanden. Materialet blev da installeret i Akademiets gamle Bygning i München, hvor Thesaurus indtil nu har haft Lokaler, forhaabentlig for snart at flytte til et mere egnet Sted. I dette Bureau bliver Thesaurus linguae latinae til, Seddelmaterialet maa ikke fjernes herfra; det udgjorde i 1899 c. 4 1/2 Million og udgør nu c. 6 Millioner Sedler, der ordnede al-

fabetisk for hver Forfatter for sig (medens Forfatterne er ordnede kronologisk) opbevares i Papkartoner og saaledes fylder Væggene i de fem store Rum; Livius alene fylder næsten en hel Væg, hans Ordforraad udgør 128 Kartoner à 1500—1800 Sedler.

Til at forarbejde dette Materiale ansattes der en Generalredaktør (Fr. Vollmer), en Sekretær (O. Hey) og 12 faste Assistenter; for Tiden beskæftiger Værket en Generalredaktør, Prof. Ernst Lommatzsch, der afløste Vollmer i 1905, en Redaktør (B. Maurenbrecher), en Sekretær (O. Hey), 13 Assistenter, 3 faste og flere midlertidige Hjælpearbejdere; Assistenterne er tildels Gymnasiallærere, der paa et eller flere Aar udsendes til München af den østrigske, preussiske, bayerske og sachsiske Regering; ogsaa fra fremmede Regeringer har man ventet Hjælp ved Udsendelse af saadanne Medarbejdere.

Arbejdet inddeltes saaledes, at man paa en Gang begyndte paa Vol. I (A—AM) og II (AN—BY), som udgaves jævnsides; det første Hefte kunde udsendes i Slutningen af 1901, Vol. I afsluttedes i Maj 1905, Vol. II i Juni 1906. Udgivelsen sinkedes i Begyndelsen noget af Egennavnene, der bearbejdes af en eller to særlige Assistenter; man havde af økonomiske og tekniske Grunde lige til det sidste tænkt at udelukke disse fra Thesaurus, men da Udarbejdelsen skulde begynde, besluttede man alligevel at optage dem; man havde da det fuldstændige Materiale fra hele den ældre Tid, og hvad der manglede, blev suppleret saa godt, som det lod sig gøre, ved Hjælp af de foreliggende Indices og ved ny Excerption. Ved Bearbejdelsen sammenfattedes de etymologisk sammenhørende til større Grupper, en Ordning, som dog viste sig at være umulig at gennemføre paa Onomatologiens nuværende Standpunkt, og som derfor blev opgivet, da de to første Bind var afsluttede; da man tillige havde lært, at Egennavnene ofte var langt senere at bearbejde end de almindelige Artikler, ændrede man samtidig de oprindelige Dispositioner saaledes, at der fra Vol. III af udgives et særligt Onomastikon, hvori Navnene i første Linie behandles fra den formelle Side; denne Del af Værket frembyder ganske særlige Vanskeligheder, da Materialet fra Indskrifterne, der her er langt det vigtigste, er udgivet saa spredt og stadig forøges ved næsten alle, selv de ubetydeligste nye Fund; tillige savner man her endnu mere end ved det øvrige Værk en græsk Thesaurus.

Seddelmaterialet er som nævnt ordnet alfabetisk for hver Forfatter for sig; efterhaanden som nu Artiklerne skal bearbejdes,

samler Officialen Materialet for hvert Ord sammen, udarbejder en Lemmaliste med Angivelse af Sedlernes Antal for hvert Lemma, og sammenligner den med Forcellini og Georges, for at der ikke af Vanvare skal kunne springes noget over; derefter udleveres det til den Assistent, som skal udarbejde Artiklen; naar denne er trykt, ordnes Seddelmaterialet kronologisk og opbevares da samlet og i den samme alfabetiske Rækkefølge som Thesaurusartiklerne, ikke mere som Speciallexika. Artiklerne, i hvilke der kun benyttes det latinske Sprog, disponeres saaledes: efter Lemmaet følger Etymologien; hvor det drejer sig om Derivata, henvises der til Stamordene; for disse anføres, for saa vidt Etymologien kan angives med Sandsynlighed, de nærmest beslægtede Ord i og udenfor Latinen, navnlig tages der Hensyn til de italiske Dialekter; ved denne etymologiske Del, som udarbejdes af Thurneysen i Forening med Schulze (deres Etymologier betegnes ved *Th.*), haaber man at kunne udrydde de i de moderne latinske Ordbøger gængse, oftest urigtige og hyppigt ganske meningsløse Etymologier, der for en stor Del gaar tilbage til det 1662 af Vossius udgivne Etymologicum linguae latinae. Derimod skal Thesaurus ikke kunne erstatte et etymologisk Lexikon; der bydes kun saadanne nogenlunde sikre Etymologier, der kan belyse Ordets oprindelige Betydning; usikre Formodninger og al Diskussion er udelukket. Derefter følger etymologiske Forsøg fra den antike Literatur, derpaa Ordets Former, Orthografi og Prosodi, for saa vidt der er noget at bemærke herom, ligeledes de almindelig brugte Kompendier; sjældnere Former belægges med alle Steder. Derefter anføres Oldtidsforfatteres Udtalelser om Ordets Betydning, herunder Glosserne og de græske Ord, for hvilke det bruges i Oversættelser; for hvert Ord angives endvidere den første Forfatter, hos hvem det er overleveret, i interessante Tilfælde ogsaa saadanne, som undgaar at bruge det eller har særlig Forkærlighed for det; navnlig lægges der ogsaa Mærke til, om det eller enkelte af dets Former mangler i enkelte af Sprogudviklingens Perioder, Dele af Riget eller Stilarter, om det kan paavises helt eller overvejende at tilhøre enten Litteratur- eller Vulgærsproget. Fremdeles anføres i denne Del af Artiklen saadanne korrupte Steder, der ikke kan forklares med Sikkerhed, medens andre textkritiske Bemærkninger vedføjes til Citatet i Artiklens anden Del; «Hovedet» slutter med de romanske Ord, der direkte fortsætter det latinske, derimod udelukkes alle «mots savants»; disse Opgivelser stammer fra Meyer-Lübke og betegnes med *M. L.*

I Artiklens anden Del, den semasiologiske, maa dens Forfatter selv afgøre, efter hvilke Synspunkter Stoffet bedst kan ordnes; hvor det ikke naturligt falder i større Grupper efter de forskellige Betydninger, maa man som Regel inddele det efter ydre Forhold, grammatiske Konstruktioner o. l., ligesom en saadan Ordning kan gennemføres indenfor de enkelte Betydningsgrupper; ellers ordnes Citaterne altid kronologisk, Afvigelser fra denne Regel, som kan være nødvendige for at samle Steder, der ligner hinanden, betegnes ved, at de Citater, der falder udenfor den kronologiske Rækkefølge, indesluttes i Parentheser. Artiklens Grupper og deres Undergrupper betegnes ved Alinea, og ved Romertal, store Bogstaver, arabiske Tal, smaa Bogstaver og græske Bogstaver, altid skiftende i denne Rækkefølge; Angivelsen af Betydningerne sker paa Latin, saa vidt muligt ved Synonymer, altid saa kort som muligt, og trykkes spærret og, som alt, der er Artikelforfatterens egne Ord, kursiv (en saadan Benyttelse af forskelligt Tryk fordrede allerede Köhler). Indenfor de saaledes betegnede Afdelinger kan igen et større Antal Citater samles til særlige Underafdelinger adskilte ved tredobbelte Spatier. — I Artiklens tredje Del samles under Overskriften *iuncturae, structurae* eller lign. saadanne grammatiske Forbindelser, Epitheta o. s. v., som er af særlig Interesse, og som ikke ovenfor er benyttet som Grundlag for Inddelingen. Ved Verber efterfølges den af Participierne og Gerundiverne i adjektivisk eller substantivisk Funktion med de deraf afledede Adverbier, og endelig slutter Artiklen med en Optælling af de Synonymer og Opposita, hvormed Ordet er stillet sammen i de bearbejdede Steder, hvorved Thesaurus yder sit Bidrag til Synonymiken, og af dets Derivata; hver Artikel er forsynet med sin Forfatters Navn.

Under de Lemmata, hvor Materialet udgør c. 200—250 Sedler, anføres som Regel alle Steder enten citerede saa kort, som det er muligt, uden at de bliver uforstaaelige, eller blot angivet ved Forfatterens og Skriftets Navn og Stedet i Tal; er Materialet større, gives der kun et større Antal typiske Steder, og saadanne Artikler betegnes da siden Begyndelsen af Vol. III som Udtog af Materialet ved en Stjerne sat foran Lemmaet. Forfatternes Navne trykkes helt med store, Skriftets med smaa Bogstaver, Tallene er kun arabiske (f. Ex. CIC. fin. 4,23; ligesaa INSCR. christ. Brit. 125,10); for alle benyttes bestemte Sigler, der alfabetisk ordnede efter Forfatterens Navn og med Opgivelse af hans Biblioteksnummer og Levetid samt de benyttede Udgaver

er samlede i en Index librorum scriptorum ex quibus exempla adferuntur, der er udkommet som et særligt Hefte af Thesaurus (109 S. 1904, 7,20 Mk.; Supplement dertil i Thesaurus Vol. III fasc. 1.). Med Udgivelsen af denne «Citierliste», der oprindelig kun blev trykt til Brug for Medarbejderne, har man villet gøre det muligt, at et ensartet Citeringssystem trængte igennem og afløste den hidtidige Forvirring paa dette Omraade. Et andet lignende Hjælpemiddel for Medarbejderne er en Canon chronicus, hvori alle Forfatterne og tildels deres Skrifter, Indskrifterne etc. er trykt i kronologisk Rækkefølge med Angívelse af deres Tid.

Assistenternes Manuskripter revideres af Redaktørerne, der hver besørger Udgivelsen af et af de to Bind, der samtidig er under Arbejde; herved fjernes de Ujævnheder, der er en uundgaaelig Følge af, at Artiklerne udarbejdes af saa mange forskellige Personer; de første, enspaltede Korrekturark sendes foruden til Bureauet, hvor hver Assistent kun korrigerer sine egne Artikler, medens Redaktørerne korrigerer dem alle, til en Del «Mitleser» (Leo, Thurneysen, Meyer-Lübke, Vollmer, Ihm, Denk og nogle af de ældre Assistenter, tidligere ogsaa Traube, Schmalz og flere andre), der indsender dem til Bureauet, eventuelt med Forslag til Ændringer; efter denne første Korrektur trykkes de tospaltet for efter endnu en anden Korrektur at forsynes med imprimatur. Udgivelsen sker i Hefter à 15 ottesidede Ark i stort Kvart[1], forsynede med Trykningsdato. Siderne er tospaltede med Spaltetælling for Sidetælling, hver Spalte har 84 Linier med Linietælling; 7—8 saadanne Hefter udgør et Bind, og hele Værket skal om muligt foreligge fuldstændigt i 12 Bind à c. 1000 Sider (2000 Spalter); hertil vil der dog slutte sig et Supplement i særlige Hefter, hvori det vigtigste af det Materiale, som indløber, efter at Artiklerne er trykte, vil blive samlet; en Del deraf, der har større Betydning, vil blive offentliggjort snarest mulig. Subskriptionsprisen er beregnet til 48 Pf. Arket, 7,20 Mk. for Heftet, mellem 50 og 60 Mk. for hvert Bind; Prisen for de færdige Bind er c. 20 % højere. Foreløbig er udkommet Vol. I (XIV + 2032 Sp., 74 Mk., indb. 82 Mk.) og II (2270 Sp., 68,40 resp. 76,40 Mk.), Vol. III fasc. 1 (c — candidus), Vol. IV fasc. 1—3 (con — continor); til IV 4 foreligger de fleste Artikler i

[1] En Amerikaner (Kirby Flower-Smith, Am. Journ. of Phil. XXII, 1901) har regnet ud, at der paa hvert Ark staar 83,000 Bogstaver.

Manuskript; da imidlertid Udgivelsen af Vol. III er stærkt forsinket, arbejdes der nu næsten kun paa dette.

I den Skrivelse, som i Oktober 1893 udarbejdedes i Berlin for at forelægges de fem Akademier til Underskrift, fremhævedes det, at Opgaven blev vanskeligere og vanskeligere, jo længere Tiden skred frem, idet de idelige Diskussioner, uden at fremdrage nye Synspunkter af Betydning, kun førte til, at de Krav, man stillede til den ventede Thesaurus, bestandig blev større for tilsidst at blive saa store, at de umulig kunde opfyldes af et Værk, som for første Gang skulde bryde nye Baner, der aldrig havde været prøvet før. Man faar en tydelig Følelse af Sandheden heri, naar man i Heerdegens Lexikografi (Iwan Müllers Handb. II³ 1900) læser Afsnittet om den latinske Lexikografis Theori (p. 500 ff.), hvori Wölfflins Principer er udført i alle deres Konsekvenser, og saa hermed sammenligner de forholdsvis beskedne Krav, man stillede i 1858 og dengang vilde have været lykkelig over at faa opfyldt. At den nu paabegyndte Thesaurus ikke kan opfylde saa vidtgaaende Forventninger, er sikkert og ogsaa naturligt; med dette Værk skulde, som Wölfflin har bemærket (Arch. VII p. 516), først den latinske Lexikografi udvikles som en egen Videnskabsgren, der hidtil ikke havde existeret. Naar dette paa den ene Side yderligere forøger det store Foretagendes Værd, saa er det paa den anden Side en Omstændighed, der medfører Vanskeligheder, som ikke maa underkendes, og nægtes kan det ikke, at disse Vanskeligheder har sat deres Spor, der heldigvis allerede er ved helt at forsvinde i de to nye Bind; de Fejl, som blev begaaet i Begyndelsen af den egentlige Redaktionsperiode, maatte naturligvis konsekvent gennemføres i de to første Bind, der udgaves jævnsides, og først i de følgende kunde man ændre de oprindelige Dispositioner. Det maa da ogsaa siges, at Kritiken som Regel, om end ikke altid, har vist Forstaaelse for, hvilke Krav Organisationen, inden man gennem det praktiske Arbejde havde kunnet skabe en fast og færdig Methode, stillede til Redaktionen og Udførelsen til dens endnu ikke tilstrækkelig skolede Medarbejdere.

Et Par af de Punkter, paa hvilke Theorien[1] saaledes har stillet sine Fordringer uden at betænke Konsekvenserne deraf, kan der være Anledning til at belyse. Det er ofte nok fremhævet, at en Thesaurus, der skulde kunne tilfredsstille Viden-

[1] Se navnlig Heerdegens Lexikografi p. 523 f.

skaben, maatte udarbejdes paa Grundlag af et absolut fuldstændigt Materiale, d. v. s. at alt, hvad der er overleveret af det latinske Sprog indtil en vis Tidsgrænse, som man i Almindelighed med Gröber har fastsat til de to Gregorer, skulde forarbejdes til et Menselsk Seddelmateriale. Betænker man imidlertid, at alene Hieronymus og Augustin fylder 25 Migne-Bind à 1200—1500 tættrykte Sider, og hvor stor en Del de udgør af den senere Litteratur, saa kan man lige ane, hvilket Omfang Materialet vilde have faaet, om dette skulde være gennemført; Forarbejderne vilde da have krævet mindst 10 Aar mere, og da man tilmed for en stor Del af den ekklesiastiske Litteratur er henvist til at benytte de upaalidelige Migne-Udgaver, og det meste af den i Forhold til sit Omfang kun indeholder temmelig lidt af Interesse, vilde Resultatet næppe lønne de Ofre af Tid og Penge, som var bragt for denne utaknemmelige Opgave; det synes da at være en langt rigtigere Ordning, som man har valgt, idet man foreløbig nøjes med Excerpter, der ganske vist ikke fører til absolut sikre Resultater, og af hvilke man ikke tør drage Slutninger ex silentio, og først senere erstatter dem med fuldstændig «Verzettelung».

Men ogsaa bortset fra dette vilde den overvældende Stofmængde lægge næsten uoverstigelige Hindringer i Vejen for Arbejdets Fuldførelse; Artiklerne regnes for mellemstore, naar Materialet udgør 1500—1800 Sedler, og hver af Assistenterne kan gennemsnitlig forarbejde c. 1000—1200 Steder om Maaneden. En saa enorm Forøgelse af Materialet vilde derfor gøre Arbejdet næsten uoverkommeligt for en Mængde Artiklers Vedkommende; til at udarbejde Artiklen AB brugte en af de dygtigste Assistenter, den nuværende Generalredaktør, 8 Maaneder; til CVM, der lige er blevet færdig i Manuskriptet, har den ældste Medarbejder, Prof. O. Hey, brugt over 6 Maaneder; Materialet til CAVSA beløber sig til over 10,000 Steder, og disse store Artikler er det næsten umuligt at bearbejde uden Afbrydelser; til at blive Herre over det absolut fuldstændige Materiale vilde der derfor for mange Ords Vedkommende medgaa Aar, og dermed vilde Udgivelsen komme til at strække sig over et saa stort Tidsrum, at man aldrig kunde gøre Værket til en sammenhængende Enhed, selv om Foretagendet kunde tænkes at blive gennemført, uden at den filologiske Verden blev ked af det længe før Afslutningen.

Der er i Amerika udkastet en Plan[1] om at faa udarbejdet

[1] Transact. & proc. of the Am. phil. Assoc. XXXV (1904) p. 22—24.

et Supplement til Thesaurus, hvori alle de Steder skulde optages, som dette Værk udelukker; man skulde kun angive Stederne, hvor Ordene fandtes, ingen Citater skulde udskrives, og derved skulde dette Supplement kun faa et Omfang, der svarede til $^1/_8$ af den egentlige Thesaurus — sikkert en alt for sanguinsk Beregning; hvorledes nogen Filolog skulde kunne benytte et saadant Værk, der kun indeholdt Tal, forklares ikke. Til Grund for dette Projekt, der imidlertid synes at være opgivet, ligger naturligvis den rigtige Tanke, at en videnskabeligt begrundet Dom kun kan udtales, naar man har alt Materialet for sig; naar det alligevel maa betegnes som i højeste Grad forfejlet, saa ligger det i, at det er baseret paa en fuldstændig Misforstaaelse af Thesaurus' Opgave; vil man bestemme denne, maa man skelne mellem Bogen og Seddelmaterialet. Formaalet med det trykte Værk er at byde Videnskabsmanden de Kendsgerninger og det Materiale videnskabeligt forarbejdet og overskueligt sammenstillet, som han under almindelige Forhold behøver; det skal ved Hjælp af et betydeligt Antal Exempler give ham de ønskede Oplysninger uden at indlade sig paa lange Forklaringer og Diskussioner, der altid maa faa rent subjektiv Karakter og derfor mangle absolut og varigt Værd. Filologen behøver i Almindelighed ikke at have alle, ogsaa de uvigtige Steder for sig, han kan som Regel nøjes med et godt Udvalg, der viser de store Linier; et alt for stort Stof vilde kræve saa lang Tid til Orienteringen, at Værket kun vilde være brugeligt som Grundlag for Detailstudium; dets Opgave er imidlertid at være et Kompendium, som, idet det er udarbejdet paa Grundlag af et tilnærmelsesvis fuldstændigt Materiale, kan befri Videnskabsmanden for selv at foretage de vanskelige og tidspildende Enkeltundersøgelser, som nu udføres af dertil særlig ansatte Filologer, hvis Opgave det er at udsøge og sammenstille alt, der kan skønnes at være af Betydning for det almindelige filologiske Arbejde. Beror Thesaurus' Værd saaledes i første Linie paa det Materiale, der ligger til Grund for dens Artikler, og paa, hvorledes dens Arbejdere har benyttet det, saa kan en endelig Dom om den først udtales, naar den er prøvet tilstrækkelig længe i Praxis; imidlertid er det Materiale, den byder, heller ikke uden Betydning, og herom kan man allerede danne sig en Mening ved at sammenligne den med Forcellini; nogle vilkaarlig valgte Exempler vil vise Forholdet imellem dem: Ordet *contemptibilis* belægges i Thes. med 100 Steder, der fylder 140 Linier; i Forcellini svarer dertil 6 Steder i 10 Linier; *controversia*:

Thes. 636 Steder i 570 Linier, Forcellini 38 i 59 Linier; *controversus*: Thes. 45 i 57 L., Forcellini 7 i 16 L. o. s. v. Den, der vil undersøge et lexikalsk Spørgsmaal i alle Enkeltheder, kan naturligvis ikke nøjes med det Materiale, som Thesaurus byder ham, og han maa henvises til Seddelmaterialet; dette vil selvfølgelig ikke blive tilintetgjort, men tværtimod blive opbevaret som det værdifuldeste Resultat af Foretagendet; det er nu og vil i Fremtiden være tilgængeligt for Videnskabsmænd, som ønsker at benytte det; de, der ikke selv kan komme til München, kan for en rimelig Betaling gennem Officialen faa Udskrifter af det saavel som alle andre Oplysninger, det kan give. Hvor det vil blive opbevaret, naar det trykte Værk er fuldendt, er endnu ikke afgjort; sikkert vil et af Akademierne overtage det.

Et andet Punkt, der kan være Grund til at omtale, er dette: Lexikografiens Opgave bestaar i «at skrive hvert Ords Historie», som Parolen har lydt siden 1858; hertil kræves, at dels dets Former, dels dets Betydninger, dels de Maader, hvorpaa det forbindes med andre Ord, forfølges i alle deres Udviklingsfaser saa fuldstændigt og saa nøjagtigt, som det overleverede Materiale tillader det; medens Lexikografien saaledes fremstiller Sprogets Udvikling gennem «biografiske Monografier» af hele dets Ordforraad, for saa vidt som det er os tilgængeligt, er det Grammatikens og Semasiologiens Sag at sammenfatte og i Sammenhæng at bearbejde det, der er fælles, og forklare, hvad der er forskelligt, for derigennem at naa til en Erkendelse af Sprogudviklingens hele Retning og enkelte Faktorer. Naar man har identificeret denne den ideale Lexikografis Opgave med Thesaurus linguae latinae's og har ventet, at den skulde løse denne, saa beror det atter paa en Miskendelse af det i Praxis opnaaelige og det praktiske Lexikons Bestemmelse. For at kunne skrive et Ords Biografi maa man først finde det eneste mulige Udgangspunkt: dets oprindelige Form eller Former og dets oprindelige Betydning eller Betydninger for derfra at forfølge Udviklingen; det er da ogsaa dette, man har krævet af Thesaurus[1]. Da imidlertid det store Flertal af Sprogets Ord har gennemgaaet en lang Udvikling i forhistorisk Tid, saa at man ved Overleveringens Begyndelse forefinder en hel Række af Betydninger (thi her ligger den største Vanskelighed), der alle har samme Krav paa at være Grundbetydningen, er det umuligt at finde dette Udgangspunkt i Sproget selv; vil

[1] Heerdegen l. l.

man da ikke konstruere sig det gennem usikre og uvidenskabelige Formodninger, maa man tage de beslægtede Sprog til Hjælp, og de Etymologier, der findes ved Artiklernes Begyndelse, har da ogsaa den Bestemmelse at give et Fingerpeg i denne Retning. Den etymologiske Videnskab er imidlertid endnu langtfra naaet saa vidt, at den med tilnærmelsesvis Sikkerhed kan fastslaa blot de fleste Ords Oprindelse og Grundbetydning, og alene derfor er det umuligt at gennemføre en saadan biografisk Fremstilling; man maatte da søge ved Hjælp af de Rester af Sproget, vi har til Raadighed, at bestemme hvert Ords Begrebsindhold paa det Tidspunkt, da Overleveringen begynder, og saa at paavise dets følgende Udvikling og de Faktorer, der har betinget dens Retning og Tendenser; begge Dele er praktisk umulige, ikke alene fordi Overleveringen er for ufuldstændig. Der kræves nemlig hertil et indgaaende Studium af de Begrebers Historie, som Ordet udtrykker, og af hele den eller de Begrebssfærer, det hører ind i; at Forfatteren til en Lexikonartikel umuligt kan foretage minutiøse Undersøgelser paa de mange forskelligartede Omraader, som han vilde komme i Berøring med, er en Selvfølge — sin klassiske Gendrivelse har denne Fordring fundet i Diels' «Elementum» (Leipzig 1899), hvori Forfatteren som en Advarsel og et afskrækkende Exempel har prøvet at vise, hvad det betyder at skrive et Ords Historie, eller rigtigere dets Begrebsindholds Historie, thi for Semasiologien falder disse to Ting sammen. Og, som Diels fremhæver, netop for Latinens Vedkommende er det foreløbig udelukket at naa saa vidt; en nødvendig Forudsætning derfor er nemlig et indgaaende Kendskab til de tilsvarende Begrebers Historie i Grækenland; et grundigt Studium af den aandelige Kulturs Udvikling i de romerske Lande kan kun baseres paa et nøje Kendskab til dens græske Underlag, og til at skaffe sig dette Kendskab mangler man foreløbig det vigtigste Hjælpemiddel — den græske Thesaurus; stiller man den latinske Thesaurus saadanne Opgaver, bliver den uhjælpelig det Hysteron Proteron, Diels har stemplet den som. Men vi mangler ikke alene Forudsætningerne, vi mangler ogsaa Midlerne; et af disse er Semasiologien, en Videnskab, der endnu er i sin første Vorden; fremdeles: til en Fremstilling af hvert enkelt Ords Liv hører en Klarlæggelse af, hvorledes det helt eller paa enkelte Punkter fortrænges af eller selv fortrænger andre Ord, og her bliver da den historiske Synonymik det nødvendige Hjælpemiddel; men heller ikke dette har man færdigt, thi den kræver som sin Forudsætning en udførlig lexiko-

grafisk Behandling af hele Sprogets Ordforraad — netop det Arbejde, hvis Resultat bliver den Thesaurus, vi nu faar. Denne bliver da kun et Forarbejde, og det er ogsaa dens Bestemmelse, den gør ikke Krav paa at være mere; den vil samle og forarbejde det Materiale, af hvilket den latinske Grammatik, Semasiologi og Synonymik skal fremgaa som Grundlag og Hjælpemiddel for Sproghistorien. Tillige vil den være en praktisk Haandbog ikke alene for Sprogvidenskaben, men ogsaa for Kulturhistorien og dermed for Kritiken og Exegesen, og denne Bestemmelse betinger de Methoder, der maa anvendes ved dens Udarbejdelse. At skrive Ordenes Historie maa den overlade til Monografier: en Samling af saadanne vilde aldrig blive et praktisk Lexikon, som nogen Filolog kunde benytte; for at den kan blive det, maa Stoffet inddeles med praktiske Formaal for Øje, og dette kan kun ske ved, at man, hvor lidet tilfredsstillende det end kan være, bruger Dissekerkniven i stort Omfang — en i og for sig lidet videnskabelig Fremgangsmaade; at den historiske Faktor indenfor disse Rammer maa komme til sin Ret saa meget, som det paa nogen Maade er muligt, er en Selvfølge.

Naar den Tanke, der har beskæftiget hele det forrige Aarhundrede, nu er ved at virkeliggøres, og det Haab, hvorpaa den latinske Filologi har levet i flere Slægtled, ved at opfyldes, saa er maaske det bedste Bevis paa det store Foretagendes Værd og Betydning de Ofre, der er bragt for det, den ringe Modstand og den almindelige Tilslutning, det har mødt; at det tilfredsstiller en virkelig Trang, derpaa tyder ikke mindst den Omstændighed, at Abonnentantallet, der ved Begyndelsen beregnedes til c. 700, beløber sig til omtrent 1800 til Trods for Værkets høje Pris. Naar det foreligger afsluttet, vil Filologien staa i Gæld til mange, som med Anspændelse af alle deres Kræfter har arbejdet for at kalde det til Live. Af de to Mænd, hvis Navn fremfor alle andre er knyttet til Thesaurus, oplevede Martin Hertz kun at se Værket sikret og de første Forarbejders Begyndelse; han døde i September 1895, 77 Aar gammel, og det blev ham ikke forundt selv at deltage i de afgørende Arbejder: hans Anskuelser afveg for vidt fra Akademiernes til, at han kunde virke med i Kommissionen. Den anden, Eduard Wölfflin, har indtil den Dag i Dag levet og arbejdet for dette sit Livsværk; i Kommissionen var han stadig en af de virksomste, gennem sit Arkiv har han virket og agiteret for det med usvækket Energi, den første The-

saurusartikel, der aabner Værket, *A, prima littera,* er forfattet af ham; nu lever han, efter at den tidligere Generalredaktør, Fr. Vollmer, er blevet hans Efterfølger ved Universitetet i München, over 76 Aar gammel ved Bodenseen, hvor han agter at tilbringe Resten af sit Liv. Er saaledes disse Mænds Forhold til det vordende Værk blevet ret forskelligt, saa vil de dog begge i lige Grad have rejst sig et monumentum aere perennius i Thesaurus linguae latinae.

München, Okt. 1907.

En austrisk Etymologi.

Kern (Fidjitaal p. 182) forbinder de to Ord i Viti (¹)*tu* «staa» og (²)*tu* «der» og sammenligner med dem Batak *tu* «(hen) til», Dayak *in-tu* «ind til, hen til» (sml. ogsaa Malajisk *itu* «den, der»). Rimeligvis maa dog de to Ord skilles ad, idet de indonesiske Former viser opr. vokalisk Udlyd for (²)*tu*, medens (¹)*tu* ikke kan skilles fra polynesisk *tu* «staa» (Mosblech, Vocabulaire océanien-français angiver «debout, ferme, soutien appui, colonne; aborder, s'accorder»); dette er opr. **tul*, sml. Pass. Samoa *tulia*, Maori *turia* (regelm. r < l), Samoa *tula'i* «rejse sig, staa op»; dertil melanesisk: Mota *tur* «staa», Espiritu Santo turi, o. s. v. Af samme Grund er den af W. Schmidt (Mon-Khmer-Völker p. 131 Nr. 42) givne Etymologi umulig; S. selv tvivler om dens Rigtighed, da beslægtede indonesiske Former ikke kan paavises. En saadan foreligger dog vistnok i Malaj. *bĕtul*, Batak *botul* «sand, rigtig, sandfærdig, oprigtig», uden Præfix Malagasy *to* «sand, retfærdig» (sml. Tysk *aufrecht*: *aufrichtig*, gr. *ὀρθός*); Malag. *to teny* (*teny* «Ord») «qui accomplit ce qu'il dit, dont on accepte les paroles, parce qu'il inspire de confiance» (Abinal-Malzac) svarer da nøje til vort «at staa ved sit Ord». Denne Etymologi støttes kraftigt af det malaj. Udtryk *bĕrdiri bĕtul* «holde sig oprejst, staa oprejst» (*bĕrdiri* «at staa») Javansk *tulyå*, *tuli* «sand» er nok Sanskr. *tulya-*.

Sikkert beslægtede Former i de austroasiatiske Fastlandssprog, hvis Slægtskab med de malaj.-polynes. Schmidt har paavist, kan jeg ikke nævne; det er vist ikke usandsynligt, at Nikobar *ḥaṭol-ḥaṭa* «løfte», Bahnar *tŏl* «løfte, støtte» og *tŏl* «hænge op», Santali *tul* «løfte» hører herhen (sml. Schmidt l. l. p. 103 Nr. 103).

K. Wulff.

Randgloser til engelsk sprogbrug.

Af **N. Bøgholm.**

Tal.

Moderne Engelsk har stor forkærlighed for en kollektiveren af substantiver, der tit beror på abstraheren af konkreter.

Dyboski fremhæver i sin bog om Tennysons sprog (s. 88) dette som noget ejendommeligt for eller meget almindeligt hos T. Moderne Engelsk har ofte dette fænomen, som ovenfor sagt.

Eksempler herpaa hidsættes:

those mighty boundaries of rock and snow and ice (Daily News $^4/_{I}$ 07). Dette tilfælde er ikke ekstremt som de følgende; for når to eller flere substantiver står sammen har man også på Dansk almindeligt singularis: *skov og mark* osv.

Men i de flgd. eksempler bruges på Dansk pluralis: *the actual dimensions of his printed utterance* (Daily News $^2/_{II}$ 07), *he was noted in his day for happy retort* (ibd. $^8/_{II}$ 07), *he let forth a blast of blunt fact* (ibd. $^{13}/_{II}$ 07), *another great mass of stone-coursed red brick* (ibd. $^{14}/_{II}$ 07), *the remnants of orange peel* (ibd. $^9/_{IV}$ 07), *the lobbies of the House of Commons were vocal with complaint* (ibd. $^{30}/_{IV}$ 07), *Dan's strength of muscle was known* (Caine, Deemster s. 243), *he was a keen reader of character* (F. Hume, A Midnight Mystery s. 38). Vel hedder det: *be no respecter of persons*, men singularis kan også træffes, således: *remove abuses without respect to person. Circumstance turned him into a cynic* (Fortnightly December 06).

Af andre substantiver som ofte forekommer abstraherede nævnes: *blossom*, *intrigue*, *invective*, *detail* osv.

Som det ses kollektiveres både abstrakter og konkreter.

Særlig almindeligt er nævnte fænomen efter ord som *kind, sort* osv.

A. Smith skriver Englische Studien XXX s. 16: That this tendency to shrinkage in the subject, when a certain amount of time is allowed to elapse, is a real tendency will be admitted by every English-speaking person. When Ophelia says, «*And there is pansies, that's for thought*» she may or may not have

used pansies as a real plural; but she unquestionably thinks of it as one idea when she uses «*that's*».

Eksempler på det modsatte, «expansion» findes dog ikke sjældent: *But the club* [repræsentativt] *still fills . . . They are still bound up* (Fortnightly April 07 s. 653). Endvidere ved ord på *-ics*: *Nothing about politics, I hope? They don't interest me* (Wilde, Dorian Grey s. 60). Ligesom der i første tilfælde er længere mellemrum mellem substantivet og the expanded pronoun end i Shakespeare-citatet, er der det vel også i det sidste, at slutte efter spørgsmålstegnet. Det samme fænomen ses i *Neither woman spoke as they crossed the lobby* (L. Malet, Sir Richard Calmady II 101), endv. i alm. udtryk som: *everybody in their senses* (hvor *their* = *his* + *her*).

Det mod. eng. og danske udtryk: *he is great friends with him, han er gode venner med ham* forklares jo som opstået under påvirkning af det enstydige udtryk: *de to er gode venner.*

Det er dog muligt man kommer sagens kærne nærmere ved at betegne plur. som et forsøg på at udtrykke det reciprokke; singularis vilde kun betegne A's venskab for B, mens plur. på en nem måde angir det gensidige. På eng. kan man da også sige: *Friends with all the world, she felt desperately tender towards him* (Fortnightly Oct. 07 s. 709).

I Englische Studien (vol. XXIV) gør Morris opmærksom på at, mens de legemsdele der fungerer parvis ved omtale af flere stadig sættes i plur., gælder det ikke sbst. som *elbow, arm* osv.

Nu siger man jo: *come and shake hands.* Er det ikke rimeligt at opfatte plur. her som et forsøg på at gengive det reciprokke?

Man tør måske også se et reciprokt pluralis når Daily News $^{30}/_{IX}$ 07 skriver: *There was something patriarchal in the relationships of the Duke and his people.* Dog her er altid mulighed for indvirkning fra sbst. *relations.*

Relativer.

Da *which* og *that* så ofte ækvivalerer kan man komme til at bruge *which* for *that* = at, som sket er i flgd. eksempel: *The fact is that it is not of defence, but of aggression which the advocates of conscription are thinking* (Daily News $^{28}/_{X}$ 07). Men der er dog den anden mulighed at her findes et tilfælde af hvad Alph. Smith kalder «kortslutning».

The which er jo tabt for moderne engelsk rigsmål. Hvorledes skal da følgende eksempel i Jeromes Third Floor Back (Tauchn.) bedømmes? Der står s. 50: *The truth is, Forty-eight Bloomsbury Square was coming to a very good opinion of itself: for the which not Bloomsbury Square so much as the stranger must be blamed.* Det forekommer mig at her med *the* må være gjort et forsøg på at skelne mellem *which* som ordrelativ og *which* som sætningsrelativ.

Latest — last.

Det er en praktisk nem regel at skelne mellem superlativerne *latest* og *last* (når de bruges som tidsbestemmelser) således at det første betegner: relativ sidst, det sidste: absolut sidst.

Men denne regel overholdes ikke strængt. Man taler om en endnu levende forfatters arbejde som *his last book.*

Snarere kommer man den virkelige forskel mellem de to superlativformer nærmere ved at sige, i *latest* ligger forestillingen om det relativt sidste parret med en værdibestemmelse, altså blir *latest* omtrent = sidste til dato og foreløbig det bedste; medens *last* udelukkende betegner noget rent faktisk (at dog også *last* kan få et følelsesbetonet skær over sig omtales senere).

Latest mails er en stående avisoverskrift over fortegnelser over postgangen. Her synes den relative betydning alene at være fremherskende.

Men den følelsesbetonede eller måske bedre den vurderende bibetydning ses tydeligt i flgd. tilfælde: *the latest and the most reliable statistical returns* (Fortnightly Sept. 07 s. 432); *the latest War Office improvement* (Anstey, Salted Almonds Tauchn. s. 24), *a band playing, and serviettes, and everything of the latest* (ibd. s. 95), *the latest results of modern research* (Wyld, Historical Study of the Mother Tongue s. 166), *the latest proposals in Wales create a very instructive situation* (Daily News $^{21}/_{X}$ 07).

Når Wyld, Historical Study s. 295 skriver: *even the Northern features find their way into the latest charters of the fifteenth century* synes *latest* her at være brugt som udtryk for overraskelse = selv der, en antagelse som jo støttes af det forangående *even.* Det sene tidspunkt står her ikke (som i de tidligere eksempler) i bedste forhold til sit begivenhedsindhold, men er netop inkongruent dermed.

Kunde man kalde de tidligere eksemplers *latest* for objektivt værdibestemt, er dette sidste *latest* subjektivt værdibestemt.

Latest kan afsvækkes noget i betydning således at det ikke betegner: til dato sidste og bedste, men til dato sidste og som sådant interessant.

Denne brug foreligger formentligt i: *the enthusiasm with which Mr. Oscar Asche's latest Shakespeare production was received* (Daily News $^{8}/_{X}$ 07), *the subscription book of the latest Brazilian loan* [lay on the table] (Daily News $^{9}/_{X}$ 07), *the latest Court Scandals* (Anstey, Salted Almonds s. 288).

I forbindelser som: *my first book shall also be my last* (Anstey, Salted Almonds s. 102), *the last item on his programme* (ibd. s. 139) kan man vel ikke ombytte *last* med *latest*. Gjorde man det fx. i sidste tilfælde vilde det vel betyde: det nyeste (og som sådant bemærkelsesværdige) nummer i hans program.

Som antydet kan *last* også være følelsesbetonet men sikkert i mindre objektiv grad fx. i udtryk som *The Last of the Mohicans*, nemlig for de mennesker der med vemod ser på Mohikanernes udryddelse.

Endv. *have you heard Prof. X's last?* der af Oxforderordbogen oversættes: *latest joke*; men her er et forkortet udtryk.

Latest bruges endelig også i betydningen: senest, således ofte i: *the latest comers*.

Præpositioner.

For *arrive to* har Oxforderordbogen ingen sene eksempler, skønt sådanne forekommer. Det bruges således af Jane Austen i Pride and Prejudice (Tauchn. s. 86): *the dignity to which she was arrived*; Scott, Guy Mannering (Adam & Black s. 123): *when such a rare event arrived to Mr. Sampson.*

Ja endnu i vor egen tid træffes *to* ved *arrive*; således har jeg noteret Daily News $^{29}/_{XI}$ 06: *the conclusion to which they arrived*, ibd. $^{1}/_{XI}$ 07: *a conclusion to which other Germans have arrived*; Tit Bits $^{3}/_{X}$ 03: *we had no conception to what alarming dimensions it would eventually arrive. All that had arrived to them in that dim past had happened* ... (Jerome, Third Floor Back 107).

Også i mere prætentiøs stil har jeg truffet det. Men jeg kender det kun i overført betydning.

Der foreligger to muligheder. Udtrykket kan skyldes ana-

logidannelse, således som vel tilfældet er når man på mod. træffer *insight of, acquaintance of* ($\neq$ *knowledge of*).

Men den anden mulighed at den moderne sprogbrug er en fortsættelse af den gamle, der fx. endnu fandtes hos Austen, synes mig sandsynligere under hensyn til at vi hos Austen og Scott fandt *arrive to* i overført betydning.

Hvad iøvrigt analogiindflydelser på præpositioner angår, er de meget almindelige, særlig naturligvis når det præpositionelle udtryk står langt fra det styrende ord.

Således læses Fortnightly Review, July 07 s. 78: *The intensity of the demands she* [woman] *was making of him* [man] *did not secure his fulfilment of her requests.* Her spiller vel ind det verbale udtryk *demand sth. of one.*

Det mod. *admit to,* fx.: *I admit to that,* skyldes vel påvirkning fra *confess to. Admit to* opføres ikke i Oxforderordbogen.

På lignende måde må vel forklares flgd. sætning fra Daily News $^{25}/_{I}$ 07: *he knows more than Vincy thinks for.* Man kan her tænke på udtryk som: *more than he bargains for*; endvidere på enstydige udtryk som: *the thing has been arranged* og ∾ *arranged for, want sth.* og *want for sth.* osv.

From out foran substantiver er jo almindeligt; men derfra overføres det til pronominer: *from out it* (Lucas Malet, Sir Richard Calmady Tauchn. II 61).

* * *

Bevægelsesbegrebet og dets udtryk er jo langt fra kongruent på Dansk og Engelsk.

På den ene side kræver, som bekendt, Engelsk efter modalverberne bevægelsen udtrykt (her ses bort fra den højtideligere stil og enkelte stående udtryk, som *murder will out,* hvor iøvrigt bevægelsesforestillingen sikkert føles som adækvat udtrykt i *out*; jvf. det vulgære: *he ups and says*[1]).

Men på den anden side skal her anføres en del tilfælde hvor Engelsk netop ikke kræver bevægelsen udtrykt: *some of them were supported out* (Dickens, Great Expectations s. 482), *he beckoned the officer away* (ibd. 484), *the innkeeper watched*

[1] Jvf. den så stærkt fremtrædende bevægelsesbetydning i mod. adv. *down,* når det bruges i egentlig betydning, idet man til at betegne ophold gærne tilføjer ord som: *there, here, below.*

him down the quay (Jacobs, Lady of the Barge s. 167), *a neighbour who had happened in* (Katherine Green, Agatha Webb s. 51).

Dette samme forhold ses også i udtryk som: *motion a person to a seat, order a person off, allow a person out of sight* o. l.

Selve bevægelsesbegrebet er som fremhævet heller ikke kongruent på Engelsk og Dansk.

På Engelsk ventes man på et sted, på Dansk til et sted: *he is expected at Southampton to-morrow* (Daily News $^{17}/_{\mathrm{VIII}}$ 06); på Dansk ønsker man sig selv «hjemme», på Engelsk «hjem»: *he wished himself home* (Hunecker, Visionaries 238), på Dansk fyldes keddelen ved vandhanen, på Engelsk almindeligt (almindeligst?) *from the tap* (Daily News $^{8}/_{\mathrm{VI}}$ 07), på Dansk savnes èn i Rigsdagen, på Engelsk siges: *every one misses J. C. from the House of Commons*, på Dansk går man i skole hos èn, på Engelsk siges: *go to school to the older playwrights*, på Engelsk er et brev *dated from London*.

Derimod i et udtryk som *she stayed home from Mass* (George Egerton, Discords) foreligger vel et tilfælde af *home* brugt = *at home*, fremhjulpet ved en svag baggrundsforestilling om bevægelse, der skyldes *from*. Vi nærmer os her spørgsmålet om aktionsarterne på Engelsk, hvorom muligvis mere senere. Her skal blot henvises til at *absent oneself from* både betyder: fjærne sig fra og: holde sig borte fra.

Anmeldelser.

J. Brynildsen, **Engelsk-dansk-norsk Ordbog. For Danskens Vedkommende gennemset af *Johannes Magnussen*. Udtalebetegnelsen af *Otto Jespersen*. I—II Bind. Kbhvn. 1902 & 1907, G. B. N. F. 727 + XV + 1150 Sider.**

Dette anselige Værk, der begyndte at udkomme for 7 Aar siden, er nu afsluttet med 40. Hæfte, som bl. a. bringer Forfatterens Forord og deri den længe ventede Redegørelse for Værkets Maal og Plan. Ordbogen, hedder det her, «tager fortrinsvis Sigte paa det engelske Nutidssprog i Tale og Skrift og søger at fremstille det med tilstrækkelig Udførlighed for den store Flerhed af Læsere, som ikke forfølger specielle, rent faglige Formaal. Forøvrigt er der lagt forholdsvis ikke liden Vægt ogsaa paa Fagudtryk. Derimod er ældre Forfattere, en Shakespeare, en Milton, en Spenser, kun komne med, forsaavidt Steder af dem gaar igen som Citater eller Erindringer i den senere Literatur . . . ».

Det vil vinde almindeligt Bifald, at Bogen er anlagt, og stort anlagt, som en (længe savnet) Vejleder i Nutidens Engelsk. Man kunde nok ønske, at Grænsen mellem ældre og nyere var nøjagtigere angivet. (Har man f. Eks. Lov at bebrejde Forf., at der savnes Ord, som Burns har, skønt denne Digter citeres i Ordbogen, der ogsaa (navnlig i Tillægget) meddeler en Mængde skotske Ord, som gør det nogenlunde muligt at læse Burns?) Men hvad enten nu Ordbogen gaar en Snes Aar mer eller mindre langt tilbage i den engelske Litteratur, synes det sikkert, at den i alt Fald for Tiden fra 19. Aarhundredes Begyndelse og indtil Dato giver fyldestgørende Besked om det engelske Sprog i alle dets Afskygninger. Foruden det regelrette Bogsprogs Ord og Vendinger rummer den ogsaa det mere utvungne Talesprogs rigt varierede, tit lunefulde Udtryk, almindelige og sjældne Ting, Slangudtryk, Amerikanismer, Dialektord o. s. v. Dertil kommer en stor Mængde tekniske Udtryk, Egennavne og Betegnelser for Forhold af litterær, historisk og politisk Interesse o. l., anbragte efter Bogstavorden mellem det sproglige Stof og i Reglen ledsagede af en Forklaring[1], hvorved Bogen ogsaa bliver en for-

[1] Det undrer, at Forf. undtagelsesvis ikke føjer en Forklaring til *bank-holiday*, men nøjes med Oversættelsen «Bankferie», som han nu i sit Forord forsvarer som «nok for den nogenlunde kyndige». Den, der

trinlig Navne- og Realordbog. Dens Rigdom paa Eksempler gør den meget skikket til Brug for Studium som Materialsamling, og med Jespersens ypperlige Udtalebetegnelse til hvert enkelt Ord er den tillige en udmærket Udtaleordbog.

Absolut fuldstændig paa sit Felt kan en saadan Ordbog ifølge Sagens Natur ikke være. Sprogets Udvikling, dets Berigelse ved nyoptagne Ord, Nydannelser, Udvidelse af Ords Funktion til andre Ordklasser o. desl. foregaar saa frodigt, at det altid vil være muligt især i den nyeste Litteratur at finde Gloser, Betydningsafskygninger og Forbindelser, hvormed Ordbogen kunde suppleres. Desto beundringsværdigere er det at se, hvor nær den kommer til Fuldstændigheden. Undertegnede Anmelder har ved at prøve den over for ældre og nyere Nutidslitteratur af højst forskellig Art fundet, at den i stort og smaat slaar til, er korrekt og sjældent lader En i Stikken. De fleste Fejl og Mangler, jeg i Tidens Løb har antruffet, ses at være rettede i Tillægget, og jeg kan ikke tro andet, end at det vil være forsvindende, hvad der fremdeles kan være at tilføje eller korrigere[1].

I den foreløbige Anmeldelse i dette Tidsskr.[3] IX S. 53—60 fremsatte jeg nogle Indvendinger mod Ordbogens Indretning. Jeg savner fremdeles Overskuelighed i flere af de længere Artikler, som man nødes til at læse helt igennem for at finde et

---

ved, hvad *bank-holiday* er, søger ikke i Ordbogen, og den, der ikke ved det men søger i Ordbogen, faar det ikke der at vide.

[1] Jeg anfører nogle blandede Smaating, som jeg ikke har fundet i Ordbogen: *baby car*; *baby-comforter* (Sut); *backwater* (Betydningen: et Vand uden for Strøm og Færdsel; ogs. overført [norsk: Bagevje? Red. Anm.]); *how many beans make five* (hvor David købte Øllet); *bedchair*, *chair-bedstead*; *in his best bib and tuckers* (i fuld Puds); *no blessing on* (ved) *it*; *blind-roller*; *clean up* abs., gøre rent; *medicated* (*surgical*) *cotton wool* (Sygevat); *cutting out* = Kaperi; *dampness*; *on the expiration of*; *you don't look very first-class*; *gutter-boy*, *gutter-cat*; *high cheek-bones*, *high-featured*; *less hours* (kortere Arbejdstid); *say something inside*; *the Ladies Hope* (jfr. *the Misses Smith*); *long-wearing* (holdbar); *make one's moan at* (gi' sig ynkelig ved); *money-back* (prissvarende) *tobacco*; *play at nap* (faa sig en Lur); *night-spell* (Nattur); *I know him to nod to*; *off-turn hands*; *overbalance* intr. = faa Overbalance; *puff-puff* (Futtog); *a reader-aloud*; *a roofed-in courtyard*; *self-absorbed*, *self-engrossed* o. fl.; *all of a shake*; *society smile* (Konveniensmil); *I am so sorry*; *supplementary order* (ringere Art Billet til Parlamentet); *starvation prices*; (*local*) *this and* (*local*) *the other* (foragteligt om forsk. lokale «Væsener»); *throw over* = slaa op med; *trust* (om Hunde: «sitze»); *underclothing*; *van* (Vifte el. Vinge).

enkelt Udtryk, saasom *up* og Subst. *run* og *sight*. Andre Artikler, som *see*, *set*, *strike*, fremtræder derimod klart og overskueligt, takket være en simpel Benyttelse af typografiske Hjælpemidler. Lignende Midler — kraftige Adskillelser og Udhævelse af Ordnings-Ord eller -Bogstaver — burde efter min Mening have været anvendte i rigeligere Maal. En almindelig indgaaende Vejledning i Ordbogens Brug kunde ogsaa have hjulpet; det er for lidt, hvad der siges i Forordet: «Ordenes (tit ogsaa Talemaadernes) Opstilling [er] alfabetisk; . . . i de vidtløftigere Ord vil der ofte findes antydet et Skille foran det paa hver Oversættelsesrække følgende Frase-Udvalg». M. H. t. Frasernes Rækkefølge gaas der frem «efter de elementære, fra Grammatiken kendte Kategorier (Inddelinger), fra det enkelte til det mere sammensatte, og mest muligt alfabetisk». Uden en mere klart detailleret Redegørelse for Systemet hjælper det kun lidt. — Da de grammatiske Inddelinger spiller en vis Rolle, maa deres Anvendelse ikke medføre nogen Vanskelighed for Læseren enten paa Grund af Inkonsekvens eller Afvigelse fra de gængse Forestillinger («Skolegrammatiken»); saadanne Afvigelser maatte i hvert Fald utvetydigt forkyndes. Et Par Anker fra min Side over herhen hørende Ting har fremkaldt en Imødegaaelse fra den højtærede Forf.s Side i Forordet, men jeg maa renoncere paa her at diskutere de paagældende grammatiske Teorier og kan det saa meget mere, som Forf. dog ses for største Delen at behandle Verber med følgende *ing*-Form eller *to* + Infinitiv paa traditionel Maade. Saadanne Afvigelser herfra som *begin* (modsat *commence*) og *keep on*, samt *venture* og *start* med Infin. (modsat *start* med *ing*-Form) forekommer mig da fra et praktisk Synspunkt uheldige. Opfattelserne af, hvad der er transitiv og hvad intransitiv Funktion af *answer* og flere Verber, er sikkert saa divergerende og upaalidelige, at en Stofordning paa dette Grundlag lejlighedsvis kan volde en almindelig Ordbogs-Bruger lidt Bryderi. Sagen har i det hele ikke stor Betydning, men det er dog en af de Detailler, der peger paa Ønskeligheden af en almindelig indledende Redegørelse.

Under hvilket Ord sammensatte Udtryk skal søges, er ikke altid let at vide; der er ikke givet og kan maaske vanskelig gives Regler herfor; men der er som oftest henvist fra det ene Ord til det andet. Naar jeg i Anmeldelsen af de to første Hæfter efterlyste nogle Udtryk, som ikke fandtes der, forekommer det ikke mig saa urimeligt, som Forf. i Forordet vil gøre det til. Under *again* som «forstærkende» synes jeg vedblivende, der burde

staa flere Eksempler eller dog Henvisninger f. Eks. til *ring* og *roar*. Det er heller ikke unaturligt at søge *move an amendment* under *amendment*, hvor der dog staar *put an* ∾, eller at efterlyse det savnede Udtryk, naar der ikke fandtes en Henvisning til *move*. Dog dette er jo kun Bagateller.

Ordbogens Oversættelsesprincip fører efter min Mening, som tidligere udtalt, undertiden til lovlig stor Vidtløftighed, men har et stort Fortrin deri, at det giver Vejledning til at følge de engelske Ords Betydninger ud i de fineste Afskygninger. Selv om man fra et praktisk Synspunkt ofte kunde nøjes med mindre, maa man dog sætte megen Pris paa den minutiøse Omhu, hvormed dette Arbejde er gjort, og den Træfsikkerhed, hvormed i Reglen det rette danske Udtryk er fundet. Da Forf. ogsaa i Forordet har en Bemærkning til mig i Anledning af et Par Smaaudsættelser, jeg har gjort over enkelte mindre heldige Oversættelser, maa jeg her udtale, at jeg fastholder min Anke mod de tre «papirdanske» Ord og undrer mig over, at de udanske Ord, jeg har paatalt («unem», «han om det», «til og med» og «Fuskelap»), er forblevne urettede[1]. Men jeg maa samtidig udtale, at

[1] Jeg kan med det samme paatale som udansk «en kongelig Proposition» (S. 92, skal være «Lovforslag») og «Bilov» (S. 130, skal være «(kommunal) Vedtægt» el. lign. «Bilov» er i hvert Fald ukendt og maaske hvilende paa en falsk Etymologi). For «Sengerederske», som ingen siger, kan efter Omstændighederne bruges «Rengøringskone» eller blot «Kone» eller eventuelt «Regenskone»; *assaulter* kan vel bl. a. gengives ved «Voldsmand».

Endnu een Bemærkning maa jeg gøre mod Docent Brynildsens Antikritik. Den gælder det Ord *atomy*. Ordbogen har (I S. 59) «*atomy* Benrad *c* & *n*, Skelet *n*. Shakesp.» Hertil bemærkede jeg i den førnævnte Anmeldelse af de 2 første Hæfter kun, at «Shakespeare dog snarere bruger [Ordet] i Betydn. «Atom» el. «Pusling» end «Benrad»». Rigtigheden af min Bemærkning er ubestridelig. Shakespeare har Ordet 4 Gange. I «As You Like it» III 2, 245 betyder det afgjort «Atom», i samme St. III 5, 13 lige saa afgjort «Støvgran», i «Romeo» I 4, 57 afgjort «Pusling» og i «2 Henr. IV» i Munden paa Mrs. Quickly, der vil sige «anatomy», er det «Benrad». Ordbogens Tillæg har saa: «*atomy*. Efter enkelte: Pusling, Pygmæ *c*. Urigtigt.» og dertil et Citat af Besant, hvor *a*. betyder «Skelet». Og i Forordet skriver Forf. direkte imod min ovenanførte Udtalelse om Shakespeares Sprogbrug, som citeres, følgende: «At *atomy* kan staa for *atom*, er muligt. At det skulde være en fremherskende Brug, benægtes.» Jeg forstaar ikke denne Polemik. Det, jeg har sagt, er rigtigt, og det der benægtes, har jeg ikke sagt. For øvrigt sætter flere Leksika *atomy* = *atom*, og *The Slang Dictionary* har *atomy* = *a diminutive or deformed person*. — Apropos Shakespeare! Hvor findes det «Shakespearske» Ord *badger-legged*?

jeg til Trods for slige Enkeltheder finder det danske i Ordbogen i sin Helhed ganske fortræffeligt.

Alle Indvendinger mod dette Ordbogsarbejde vejer forholdsvis lidet imod den Ros, det fortjener, og hvad Besvær der kan være ved dets Brug, lønner sig mange Gange ved det Udbytte, det giver. Forfatterens udstrakte Belæsthed og dybtgaaende Kyndighed har sammen med en sjælden Samvittighedsfuldhed og Nøjagtighed virket til at frembringe et Værk, der er temmelig enestaaende i vor Litteratur og ikke blot i Forhold til vor tidligere Fattigdom paa dette Omraade, der efterhaanden var bleven skrigende, men ganske absolut en stor Berigelse. Al Læsning og alt Studium af nyere Engelsk vil ved Brugen af Ordbogen vise sig langt mere lønnende og tilfredsstillende, end det før har kunnet være, og alle engelskinteresserede, som kan overkomme det, bør anskaffe Bogen. Det Arbejde, der er nedlagt i Ordbogen, fortjener en Tak, som jeg ved at jeg kan udtale paa manges Vegne.

Horsens, Oktober 1907.

V. Østerberg.

Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser III. Tillegnade Axel Kock. Lund 1906, Gleerup. 313 s. (5 Kr.)

Dette statelige bind indeholder følgende 20 større og mindre afhandlinger:

Ernst A. Kock: Gibt es im Altsächsischen einen Gen. Sing. *suno*? (s. 1—4), besvarer med gode grunde dette spørsmaal benægtende.

E. Walberg: Classification des manuscrits de la Vengeance d'Alexandre de Jean le Nevelon (s 5—30).

Fr. Wulff: Le développement de la canzone *Amor*, *se vuoi*, de Pétrarque (s. 31—42).

Hjalmar Lindroth: Dagsmeja (s. 43—58), en etymologisk undersøgelse af et i de nordiske sprog vidt udbredt ord, der betyder «solvarme om dagen» (medens det endnu fryser om natten) og som optræder i en mængde forskellige former, der af forf. inddeles efter 18 forskellige typer.

Emil Olson: Svensk *Kippa* m. m. En semologisk-etymologisk studie (s. 59—74), giver mange interessante sammenstillinger.

Gustaf Ernst: La grammaire française de Pourel de Hatrize (1650) (s. 75—94), refererer indholdet af en af de ældste

franske grammatikker for svenske, forfattet af en franskmand og derfor af en vis sproghistorisk interesse. Om end ikke alle oplysninger er nye, findes der adskilligt til belysning af fransk udtale i det 17de aarh.

Axel W. Ahlberg: De latini verbi finiti collocatione et accentu quæstiones (s. 95—128).

Axel Moberg: Kleine Notizen (s. 129—136), omhandlende æmner fra semitisk filologi.

Knut Stjerna: Mossfynden och Valhallstron (s. 137—161), hævder at vaaben osv., der findes i moserne, ikke er ofre til guderne, men bestemte til brug for kæmperne i det andet liv.

Theodor Hjelmkvist: Rättelser och förklaringer till några äldre nysvenska texter (s. 162—168).

Ernst J. Wigforss: Några fall av oregelbunden behandling av framljudande vokal i de nordiska språken (s. 169—180), paaviser vokalforlængelse i forlyd i en række sydsvenske dialekter.

Evald Ljunggren: Passiar (s. 181—185), viser, at dette ord, laant fra hollandsk, oprindelig er et malajisk ord *bitjāra* (atter laant fra sanskrit: *vicara*) med betydningen «raadslagning». «At holde passiar» betyder opr. i dansk og svensk sømandssprog at holde krigsraad.

Claes Lindskog: De Plutarcho Atticista (s. 186—188).

E. Wallstedt: Enklisis oder nicht? Zur Betonung des Possessivums bei Plautus und Terentius (s. 189—219).

Jul. Swenning: Skärkindsstenens runinskrift (s. 220—222), foreslaar at tyde *skiþaleuƀaʀ* (som Bugge har læst som *skinþaleuƀaʀ* = *Skinnliúfr*) saaledes, at der blir to ord, hvoraf det første staar i dativ: *skinþale uƀaʀ* = *Skinnle Úfr* ɔ: Ufr (satte stenen) for Skinnal.

Martin P. Nilsson: In legem Bantinam (s. 223—24), viser, at udtrykket *in poplico luci* ikke kan tjene til bevis for, at *lux* i ældre latin kunde anvendes som masc., idet der kan læses *in poplico, luci* analogt med *palam, luci* et andet sted i lex Bantina.

Carl Collin: Semasiologiska studier över abstrakter och konkreter (s. 225—261). Denne smukke afhandling frembyder for saa vidt mest almen interesse af hele samlingen, som den til genstand har et afsnit af sprogets liv. Efter en righoldig samling af velvalgte exempler paa overgangen mellem abstrakt og konkret betydning (i anledning af s. 234 med note kan gøres opmærksom paa, at stedsnavnet Solbjærg findes mindst en halv snes steder i Danmark), gaar forf. over til at undersøge aarsagen til denne overgang og finder den deri, at grænsen mellem abstrakt og konkret betydning ofte svinder bort, d. v. s., at et ord eller et udtryk kan bruges paa en saadan maade, i en saadan sammenhæng, at man lige let kan forbinde en konkret og en abstrakt betydning dermed. Som typisk exempel anføres isl. *hvíla* «seng» paa grund af, at *ganga til hvílu* er ensbetydende med *ganga til*

rekkju. Dette er et aldeles utvivlsomt rigtigt forklaringsprincip, og det anvendes saa i det følgende paa en stor mængde enkelttilfælde, f. ex. tysk *Neige* = *Hefe* paa grund af udtryk som «ein Glas bis zur Neige leeren». Forf. har indskrænket sig til at anvende det paa forholdet mellem abstrakter og konkreter, men det finder ogsaa anvendelse i mange andre tilfælde. Naar saaledes paa dansk *tog* og *jærnbane* ofte forvexles, saa at det sidste faar betydning af det første (f. ex. Gjellerup, Germ. Lærling s. 444: Sidebanen holdt rede og dampede strax efter vest paa; sml. fr. *tramway* = sporvogn), beror det paa, at bægge ord blir ensbetydende i forbindelser som «tage med banen», «tage med toget». Paa fransk siges alm. *le pharmacien est fermé*, *l'épicier est ouvert* osv. af lignende aarsager. Ogsaa hele syntaktiske forbindelser kan skifte betydning gennem saadanne forvexlinger, hvad jeg andetsteds haaber at komme nærmere ind paa.

Ebbe Tuneld: Udbhaṭas framställning av *upamā*. Ett kapitel ur den indiska poetiken (s. 262—278).

Herm. Söderbergh: Den tvåstafviga takten i svensk hexameter (s. 279—301).

Niels Robert Palmlöf: *Labet* och *bet* (s. 302—313). Resultatet af undersøgelsen er, at *labet* er opstaaet gennem udtrykket *faire la bête* = «tabe spillet» i det ældre franske l'homme-spil — ikke at forvexle med l'hombre — der tidligt derved fik navnet *la bête* (labet), og at *bet* i betydningen «straffeindsats» rimeligvis stammer fra l'hombre spillet og muligvis er paavirket af spansk *puesta* som tidligere formodet af dr. Gigas.

Kr. Sandfeld Jensen.

Mémoires de la Société Néo-philologique à Helsingfors. IV. Helsingfors 1906. (8 Fm.)

Dette bind, der paa en smuk maade slutter sig til sine tre forgængere, indeholder fem afhandlinger, samt en fortegnelse over de «nyfilologiske» arbejder der er fremkomne fra finsk side i 1902—1905.

Oiva Joh. Tallgren leverer med sin paa spansk skrevne afhandling «Las z y ç del antiguo castellano iniciales de sílaba» (s. 1—50, med tillæg s. 397—401) et bidrag til den udenfor Spanien kun lidet dyrkede spanske sproghistorie. Fra et spansk haandskrift fra det 15de aarh. meddeler han en række værdifulde «belege» til belysning af det vigtige og indviklede spørsmaal om udviklingen af lat. *tį* og *kį* i romansk.

Torsten Söderhjelm: «Die Sprache in dem altfranzösischen

Martinsleben des Péan Gatineau aus Tours» (s. 51—233), underkaster sprogformen i dette oldfranske digt en indgaaende og omhyggelig undersøgelse. Titlen svarer dog ikke ganske til indholdet. Det er ganske vist en vidt udbredt skik at betitle saadanne undersøgelser paa denne maade, men i næsten alle tilfælde savner man som her vigtige sider af sproglivet, først og fremmest syntaxen. Da forf. fremhæver, at afhandlingen tildels kan søge sin existensberettigelse deri, at vedkommende digt er saavel steds- som tidsfæstet, altsaa er af betydning for sammenhængende undersøgelser i fransk sproghistorie, er det en utilgivelig fejl uden videre at forbigaa syntaxen. Thi lige saa vel som en specialundersøgelse af lyd og bøjning i et bestemt skrift er af betydning for lyd- og bøjningslære i sin helhed, har en syntaktisk specialundersøgelse værdi for den historiske syntax. Disse bemærkninger paatrænger sig saa meget mere som forf. ellers i det hele har løst sin opgave fortræffeligt og givet et meget klart billede af skriftets interessante sprogform indenfor den grænse, der er afstukken i afhandlingens undertitel: «Eine Untersuchung über Lautverhältnisse und Flexion, Vers und Wortschatz». Endnu maa bemærkes, at det ved den slags undersøgelser ogsaa vilde være i allerhøjeste grad ønskeligt, om hele ordforraadet medtoges i det lexikalske afsnit.

Hugo Pipping: «Zur Theorie der Analogiebildung» (s. 235—318) er samlingens betydningsfuldeste bidrag, vigtigt baade for de nordiske sprogs lydlære og for den almindelige sproghistorie. Brydnings- og omlydsforholdene i nordisk har som bekendt givet lydhistorikerne meget at bestille, og de mange uregelmæssigheder, der findes (*bjarg* — men *bergbúi*, *setberg*; *fjall* — *Mosfell*; *bjǫrn* — *bjarndýr*; *skjǫldr* — *Skjǫldulfr*, *Skjaldulfr*, *Skeldulfr*; *brullaup* — *bryllaup* osv.), har givet anledning til en mængde komplicerede forklaringer, hvor man drukner i et virvar af brydnings-, omlyds- og akcentueringslove. Forf. viser nu slående, idet han gør opmærksom paa, at alle disse tilfælde jo i virkeligheden er ganske ensartede og derfor ogsaa kræver samme løsning, at alle uregelmæssighederne beror paa analogivirkninger, vel at mærke ikke de almenkendte, hvorved nye former skabes, men bevarende analogi. Ligesom f. ex. *bjarg* oprindelig har heddet **berga* har *bergbúi* heddet **bergabúi*; her svinder nu -*a* tidligere end i simplexformen og skulde egenlig medføre brydning af det foregaaende *e*, men dannelsen af en form *biargbúi* hindres af analogien med **berga*. Først senere bliver **berga* til *bjarg*, men dette faar ingen indflydelse paa den færdige form *bergbúi*, da der dertil vilde kræves skabende analogi. (Dette skal derimod, hvis jeg har forstaaet forf. ret, være tilfældet med en form som *biargskora* for **bergskora*, hvortil kan siges, at det jo ogsaa kan være en helt ny yngre sammensætning ligesom det side 262 nævnte *mjǫðdrekka*.) Paa samme maade er **Haruðangr* blevet

til *Harðangr* og ikke *Hǫrðangr* fordi **Haruðar* bestod ved siden af og først senere blev til *Hǫrðar*. I et andet hovedafsnit af afhandlingen anvender forf. dette princip paa *i*-omlydsfænomenerne, hvorved han vender sig mod hele den tidligere maade at opfatte disse ting paa. En bedømmelse heraf kan jeg som ikke-germanist ikke indlade mig paa, men saa meget er sikkert, at der her saavel som i det foregaaende gives en mængde træffende exempler paa det hidtil temmelig oversete faktum, at den bevarende analogi er en vigtig faktor i sprogudviklingen. Den har endog en større virkekreds end den skabende analogi, for saa vidt som den kommer betydeligt lettere i stand.

Artur Långfors: «Li Ave Maria en roumans par Huon le Roi de Cambrai» (s. 319—362), en hidtil uudgivet poetisk parafrase af Ave Maria, med indledende noter, varianter osv.

J. Poirot: «Quantité et accent dynamique» (s. 363—396), en experimentalfonetisk studie, der bekæmper den af Rosengren fremsatte anskuelse om identiteten af kvantitet og akcent. Forf. beskæftiger sig navnlig med det af Rosengren paaviste besynderlige tilfælde, at *si'garros* og *sa'gitta* talte i en fonograf og reproducerede baglængs viser akcent paa første stavelse: *'sorragis*, *'attigas* (hvilket for øvrigt Jespersen benægter, Grundfragen 132), og hans forsøg viser, at det beror paa, at i stavelser med kort vokal foran en lang konsonant er vokalens intensitet størst nærmest ved konsonanten og det samme gælder vokalen efter konsonanten. Der er altsaa fra bægge sider en stigning i intensitet, der kulminerer i konsonanten, og dette forklarer, hvorfor *si'garros* omvendt kan lyde *'sorragis*. De experimentalfonetiske undersøgelser bekræfter her paa det smukkeste en formodning der er bleven fremsat af Wallensköld i Neuphilol. Mitteilungen 1903, s. 113, og som ogsaa er bleven næret af andre, bl. a. af undertegnede.

Kr. Sandfeld Jensen.

J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten. (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern.) Leipzig und Berlin 1907, Teubner. XLIII + 333 S.

Denne Bog byder langt Mere, end Titlen lover. Tilsyneladende er den kun en kommenteret Udgave af de to christelige Apologier, som skyldes Aristides fra Athen og Athenagoras, men i Virkeligheden maa man sige, at, skjøndt Forfatteren i Fortalen siger: «Eine Geschichte der Apologetik war völlig ausgeschlossen», — saa har Behandlingen af de nævnte to Skrifter nærmest haft den Betydning for ham, at den har givet ham en passende Anledning til at fremlægge Resultaterne af sine omfattende Studier

over hele den gamle christelige Apologetiks Historie. Det vil da være naturligst her først at omtale selve Behandlingen af de to Apologier og dernæst de videre Synspunkter, som Forfatteren gjør gjældende.

Aristides's Apologi er et Arbejde, som kun har været kjendt siden 1878, da der fremkom en Del af en armenisk Oversættelse af den, som snart efterfulgtes af en fuldstændig syrisk Oversættelse, hvorefter endelig den Opdagelse blev gjort, at den græske Original findes i en ikke synderlig ændret Skikkelse indarbejdet i den byzantinske Munkeroman «Barlaam og Joasaph». Da nu imidlertid Oversættelserne ere ret frie, og paa den anden Side den græske Text selvfølgelig har maattet undergaa adskillige Ændringer ved at blive indarbejdet i Romanen, frembyder der sig for en Udgiver den lokkende Opgave at rekonstruere Originalen saa nøjagtigt som muligt. At foretage en Tilbageoversættelse har Geffcken nu ganske vist ikke vovet, men han nøjes med at give den Del af Texten, som er taget fra Romanen, paa Græsk, medens det, der er taget fra Oversættelserne, gives paa Tydsk, og da han snart giver Fortrinet til den ene Text, snart til den anden, faaer Rekonstruktionen et mærkeligt, mosaikagtigt Udseende og er højst ubehagelig at læse, saa meget mere som Læseren jævnlig nødsages til at søge ned i Noterne for — snart med fede, snart med spærrede Typer — at finde enten et nødvendigt Supplement eller en Textform, som efter Udgiverens Mening maaske fortjente Fortrinet fremfor den, han har optaget i Texten. I Kommentaren — som efter den i denne Samling anvendte upraktiske Skik er anbragt bagved — findes saa en Diskussion angaaende de forskjellige Textformers Fortrin paa hvert enkelt Sted. Geffcken holder her i Modsætning til flere tidligere Udgivere paa, at den græske Text, som er overleveret i Romanen, kommer Originalen nærmest. En Drøftelse af, om han paa de enkelte Steder har Ret heri, er der ingen Grund til at komme ind paa her, men det skal blot bemærkes, at Afvigelserne mellem de forskjellige Texter ere meget betydelige og endog strække sig til hele Skriftets Disposition. Medens nemlig Dispositionen i den græske Text er grundet paa en Inddeling af Menneskeslægten i Hedninger (Polytheister), Jøder og Christne, saaledes at den første Gruppe igjen deles i tre Underafdelinger, Chaldæere, Hellenere og Ægyptere, gaa de to Oversættelser alene ud fra en Firdeling i Barbarer, Hellenere, Jøder og Christne. Paa dette Punkt maa man vistnok give Geffcken Ret i, at den første Inddeling har størst Sandsynlighed for at være den oprindelige.

Naturligvis indskrænker Kommentaren sig ikke til at behandle Spørgsmaalet om Apologiens oprindelige Form, men undersøger ogsaa Forfatterens Arbejdsmaade ved at fremdrage hans Kilder eller i alt Fald Steder, hvor lignende Betragtninger gjøres gjældende, og Aristides viser sig herved som en temmelig ubegavet

Person med ringe Evner til selvstændig Tænkning. I et ganske andet Lys fremtræder den anden Apologet, Athenagoras, for os. Ved Behandlingen af hans Apologi frembyder Texten langt ringere Vanskeligheder, og i Kommentaren er derfor den kritisk exegetiske Enkeltbehandling væsentlig henvist til Fodnoter, medens Undersøgelsen af Tankegangen og af Forholdet til Kilderne har faaet Hæderspladsen. Athenagoras viser sig her som en langt betydeligere litterær Personlighed, der arbejder efter bedre Kilder og med større Selvstændighed, men ganske vist ofte er ude af Stand til at beherske sit Stof. Geffcken betænker sig ikke paa at kalde ham «en ægte Athener».

Behandlingen af de to nævnte Apologeter fremtræder som sagt hos Geffcken kun som Led i hele den christelige Apologetiks Historie. Først giver han i en Indledning en Udsigt over den ældre Apologetiks Forudsætninger og paaviser dens Afhængighed baade af græsk-philosophiske og af jødiske Kilder; dernæst følger Aristides (omtr. 150 e. Chr.), hos hvem den apologetiske Methode endnu kun har naaet et lavt Udviklingstrin; efter ham Justinus og Tatianos, hvem Geffcken vurderer en hel Del lavere, end man i Reglen har gjort, og endelig efter Behandlingen af Athenagoras's Apologi (omtr. 180) giver han en sammenhængende Oversigt over hele den christelige Apologetiks Udvikling lige til Oldtidens Slutning. Hans Formaal er her at sondre imellem den faste Stok af Bevismidler, som gaaer igjen hos den ene Forfatter efter den anden, og saa den Indsats — større eller mindre —, som hver enkelt Apologet giver af sig selv. Paa den ene Side finde vi saaledes en kraftig Fremhævelse af, at de christelige Apologeter i en uhyre høj Grad var bundne af Traditionen, og det en Tradition, som rækker langt tilbage før den Tid, da Christendommen blev til. Ikke blot hos Jøder som Philon og Josephos hente de deres Vaaben, men et stort Bidrag ydes af selve den hedenske Philosophi. Mange Træk, som findes hos hedenske græske Forfattere, gaa saaledes igjen hos de christne Apologeter: Grækernes Beundring for de orientalske Kulturer, Philosophernes Polemik mod Polytheismen og Spotten over de mythologiske Fabler, Stoikernes allegoriske Mythefortolkning og mangen anden stoisk Tankegang, medens de Christne derimod med Hensyn til Spørgsmaalet om Villiens Frihed ere afhængige af andre philosophiske Skolers Polemik mod Stoikerne; endelig viser endnu den stadige Brug af Kompendier og Florilegier de christne Forfatteres Afhængighed af den hedenske Litteratur. Overhovedet er Fremhævelsen af den stærke Paavirkning, Christendommen i de første Aarhundreder har modtaget fra hedensk Side, et Hovedpunkt, hvorpaa Geffcken lægger den største Vægt, og hvor han ogsaa er forberedt paa den stærkeste Modsigelse. Dog kan det være tvivlsomt, om denne hans Forventning egentlig er saa stærkt begrundet. Det er jo ikke saa helt nye Paastande, han opstiller,

og fra de forskjelligste Sider synes man virkelig allerede at være naaet til Enighed om, at den faktisk foreliggende Christendom er bleven til ved en Samvirken af de mest forskjelligartede Kræfter. Men Spørgsmaalet om dens Værdi afhænger ikke heraf.

Dette er imidlertid kun den ene Side af Sagen. I Modsætning hertil fremhæver Geffcken ogsaa, at der blandt Apologeterne ved Siden af de ringere, traditionsbundne Aander er optraadt enkelte Personligheder, der enten som Eusebios selvstændig have behersket det hele Stof og selv fremdraget nyt i rig Mængde og skabt en ny Tradition, eller som Augustinus have formaaet at indblæse det Hele en ny Aand. Men ogsaa til Forstaaelsen af disse Personligheder er det selvfølgelig nødvendigt at være kjendt med det Stof, der har foreligget for dem. Til Opnaaelsen af dette Formaal yder Geffckens Arbejde et værdifuldt Bidrag. Kun kunde man have ønsket, at Enkeltundersøgelserne ikke havde bredt sig i den Grad, at det er vanskeligt at faa det rette Overblik — men Bogen er jo ogsaa i første Linie en kommenteret Udgave af et Par enkelte Apologier. Hvem der ønsker en hurtigere Orientering, vil finde Hovedlinierne optrukne i en Afhandling af Geffcken i Neue Jahrb. XV (1905). Som et Fortrin ved Bogen bør man endelig fremhæve Forfatterens Objektivitet, som er saa stor, at det i Virkeligheden er umuligt at afgjøre, om han selv med sin Sympathi staaer paa de christelige Apologeters eller deres hedenske Modstanderes Side.

Hans Ræder.

Epistulae privatae Graecae quae in papyris aetatis Lagidarum servantur. Edidit *Stanislaus Witkowski.* Lipsiae 1906 [paa Omslaget 1907], Teubner. XXVI + 144 S.

Det er et fortjenstfuldt Arbejde, Udgiveren har gjort ved at foranstalte en let haandterlig og bekvemt indrettet Samling af alle de græske Privatbreve, der ere opbevarede i Papyri fra Ptolemæertiden, et Forarbejde, som han selv siger, til et ventet Corpus epistularum Graecarum. Fra 15 forskjellige Samlinger har han sammenstillet 59 Breve, som han har ordnet væsentlig chronologisk. Det er for største Delen Breve af et ret tørt og forretningsmæssigt Indhold, men de have dog en stor Interesse paa Grund af det Indblik, som de give, i de Tiders daglige Liv. Udgaven er tildels grundet paa nye Kollationer, og Texten fremtræder paa mange Steder i forbedret Skikkelse, hvorover der aflægges Regnskab i det kritiske Apparat. Endvidere har Udgiveren i Modstrid med, hvad der ellers er Skik i Bibliotheca Teubneriana, tilføjet forklarende Noter, som ganske vist ikke ere udtømmende,

men dog yde en fortræffelig Hjælp til Forstaaelsen. Navnlig har han givet talrige Ordforklaringer, som ogsaa ere højst fornødne, da de sædvanlige Lexika ikke strække til paa dette Omraade. Brevene have jo netop ogsaa en stor sproglig Interesse ved at udvide vort Kjendskab til det daglige Omgangssprog; ofte finde vi i dem Ordbetydninger, der ere helt forskjellige fra de sædvanlige, eller saadanne, som ellers kun findes i Septuaginta eller i det nye Testamente. Foruden af de forklarende Anmærkninger varetages de sproglige Interesser endelig ogsaa af udførlige Indices, en hel lille Grammatik (Lydlære, Formlære, Syntax og Orddannelseslære) paa 10 Sider, et Navneregister og et Ordregister, som ogsaa indeholder adskillige forklarende Oplysninger. Den lille Bog kan i det Hele taget anbefales paa det Bedste.

Hans Ræder.

Hermann Usener, Vorträge und Aufsätze. Leipzig und Berlin 1907, Teubner. IV + 259 S.

Som en Slags Forsmag paa en planlagt Udgave af Useners «Kleine Schriften» fremkommer nærværende Udgave af nogle for en videre Kreds af Læsere beregnede «Vorträge und Aufsätze», besørget af Albrecht Dieterich. Det er en meget læseværdig Bog, hvis enkelte Afhandlinger ganske vist ikke høre til dem, der i større Omfang have beriget Videnskaben med nyt Stof, men som paa den anden Side giver et smukt Indblik i, hvor vide Synspunkter Usener forstod at anlægge under sin Forskning. Den første Afhandling (fra 1882), «Philologie und Geschichtswissenschaft», giver paa en Maade Programmet for hele Useners videnskabelige Virksomhed; den stiller den Fordring til Philologen, at han skal betragte sin Videnskab som et Led i den Videnskab, der har hele Menneskehedens Udviklingshistorie til Gjenstand, men hævder paa den anden Side den strengeste philologiske Nøjagtigheds Uundværlighed ogsaa for den, der beskjæftiger sig med de mere omfattende Problemer. Dette Standpunkt faaer i den følgende Afhandling «Mythologie» (fra 1904 — Udgaven følger ikke nogen chronologisk Ordning) sin Anvendelse paa Religionshistorien, den Videnskab, som Usener med størst personlig Interesse syslede med. Han opstiller her som en af Philologiens største og smukkeste Opgaver at hæve Religionshistorien op fra Enkeltundersøgelserne til Erkjendelsen af almindelige Love — «da könnten die armen Leute, welche behaupten, die klassische Philologie sei fertig und habe nichts mehr zu tun, noch lohnende Beschäftigung für sich und ihre Kinder finden» (S. 61). Den næste Afhandling «Organisation der wissenschaftlichen Arbeit»

(1884), giver ogsaa paa en Maade et Arbejdsprogram, idet det platoniske Akademis videnskabelige Arbejdsmethode opstilles som Forbillede for Nutiden. I Afhandlingen «Über vergleichende Sitten- und Rechtsgeschichte» (1893 — omarbejdet 1902) viser Usener, hvorledes kulturhistoriske Studier af Nutidsforhold, særlig af gamle Skikke, som leve blandt Bønderne, have Betydning for Forstaaelsen af Steder hos Oldtidsforfatterne. De sidste Afhandlinger i Bogen behandle særlig religionshistoriske Emner. I «Geburt und Kindheit Christi» (1903) gives en mønsterværdig klar Oversigt over Forholdet mellem Evangeliernes afvigende Beretninger om Christi Fødselshistorie, og i «Legenden der Pelagia» (1879) og «Die Perle» (1892) gives Exempler paa den Indvirkning, som græske mythologiske Forestillinger — særlig om Aphrodite — have haft paa Udviklingen af christelige Legender og christelig Tankegang overhovedet. Til Slutning aftrykkes en oprindelig pseudonymt udgiven «oldchristelig Novelle», kaldet «Die Flucht vor dem Weibe» (1894), en Bearbejdelse af en gammel Legende. Med god Grund har Udgiveren anbragt dette Stykke for sig i et Tillæg, da det, hvor læseværdigt det end er, gjør en underlig Figur ved Siden af de ganske vist almenforstaaelige, men dog videnskabelige Afhandlinger.

Hans Ræder.

Magnus Olsen, Valby-amulettens runeindskrift (Chria. Vidensk.-Selsk. Forh. 1907. No. 6.) Chria. 1907, Dybwad (komm.). 19 s.

Forf. har i denne afhandling taget den lille indskrift på den såkaldte Valby-amulet (en lille hjærteformet sten) op til behandling. Indskriften består af to linjer med henholdsvis 5 og 4 runetegn uden ordadskillelse og desuden en enkelt rune (R), der står midt under de 2 linjer. Runerne er ret tydelige og, bortset fra sidste rune i første linje, næppe omtvistelige. Ganske vist har þ-runen, der forekommer i begge linjer, temlig afvigende former, hvorfor både Bugge og Wimmer med tvivl har læst runen på sidste sted som þ. Forf. mener imidlertid at runen betyder det samme bægge steder, idet han anfører eksempler på forskellige former for den samme rune i den samme indskrift. Dette passer også godt til forf.s fortolkning og er formentlig rigtigt. Större vanskelighed gör det sidste tegn i den første linje; det består af en lige stav og to bistave, der udgår (ikke fra toppen, men) hver fra sin side af hovedstaven, den til venstre nedad, den til höjre opad. Bugge har opfattet denne rune som identisk med į- el. E-runen og søgt en fortolkning af indskriften, der imidlertid lyder meget kunstlet og lidet naturligt. Bugge har også selv tvivlet om rigtigheden deraf.

Forf. mener nu, at dette runetegn er identisk med et lignende tegn på Overhornbæk-brakteaten, hvor det må have betydningen: A (indskriften har forf. meget skarpsindig behandlet i Aarbb. f. nord. Oldkh. 1907). I henhold hertil fortolker forf. amuletindskriften som: *wiþr afunþ* R (dette sidste står her kun som et magisk tegn), som betyder: «mod avind». Indskriften lyder således meget simpelt og naturligt og er formentlig rigtig læst og tolket. De sproglige betænkeligheder (*þ* i *afunþ* og *f* for ƀ) forklares meget skarpsindigt. Hvad ordet «avind» angår, forklares dette i henhold til (norsk) folketro og (norske) udtryk som «det onde öje», idet der også henvises til Feilbergs afhdl. «Der böse blick in nord. überlieferung» (Zt. des vereins f. volksk. XI). Den hele udvikling heraf gör forklaringen meget sandsynlig.

16/8 1907. **Finnur Jónsson.**

M. Fabi Quintiliani institutionis oratoriae libri XII. Edidit *Ludovicus Radermacher*. Pars prior libros I—VI continens. Leipzig 1907, Teubner. XIV + 359 pp.

Efterat Spalding kort før Afslutningen af sin store Quintilianudgave havde haft Lejlighed til i Milano at gøre sig bekendt med codex Ambrosianus, kom dette hidtil upaaagtede Haandskrift til at spille en Hovedrolle ved Fastsættelsen af Texten ved Siden af de lidt ældre Bernensis og Bambergensis, saaledes at de fleste har regnet A for det vigtigste; de yngre codd. har man indtil den allersidste Tid ikke regnet videre med. Paa dette Punkt betegner Radermachers Arbejde noget nyt, idet han foruden A og B, som han fremdeles betragter som Textkritikens Grundlag, og om hvis indbyrdes Stilling han ikke mener at kunne give nogen almengyldig Formel, tillige fremdrager en tredie Gruppe. Denne, som han kalder P, bestaar af yngre, mere eller mindre kontaminerede codd., hvis mange taabelige Rettelser og vilde Interpolationer i tidligere Forskeres Øjne gjorde dem ganske ubrugelige. Nu mener R. igennem de gode Læsemaader, som de faktisk indeholder, og som man tidligere tilskrev senere Lærdes heldige Rettelsesforsøg uden Sammenhæng med gammel Tradition, netop at kunne skimte adskillige Spor af gammel Overlevering. Denne Opfattelse bygger han paa den Omstændighed, at disse codd. paa mange Steder, hvor de afviger fra A og B, stemmer med et Par rhetoriske Værker, der indeholder større eller mindre Excerpter af den klassiske Tids Talelærere bl. a. ogsaa af Quintilian, nemlig Julius Victors ars rhetorica fra c. 400 og en ubekendt Forfatters Afhandling om Talefigurer. Disse Overensstemmelser er saa talrige, at Forholdet ikke kan forklares som en Tilfældighed, og

paa den anden Side kan det heller ikke godt tænkes, at de ovenfor nævnte senere Lærde skulde have arbejdet med saa mange forskellige Ting sammen, tilmed da en saadan Textbehandling i dette Tilfælde maatte antages at være foregaaet paa en ubegribelig planløs og overfladisk Maade. Det maa derfor antages, at der her foreligger spredte og mishandlede Rester af en gammel Textkilde, som ved forsigtig Benyttelse kan afgive værdifulde Korrektiver til A og B, og som R. derfor tager op til samlet Undersøgelse og Bearbejdelse.

Hvor stor Betydning denne nye Behandling af Quintilians Text vil faa, lader sig endnu ikke fuldtud bestemme. Det har medført et omfattende og besværligt Arbejde at kollationere de mange, i flere Henseender slette Haandskrifter, der ofte er rettede af flere Hænder. R. har selv udført en stor Del af dette Arbejde og støtter sig desuden paa Kollationer af sin afdøde Forgænger Ferd. Becher, og Undersøgelser af Fierville og Peterson. R. bebuder i sin Fortale en samlet Fremstilling af sine Resultater, og naar denne og den sidste Halvdel af Textudgaven foreligger, vil det være muligt at fastslaa Rækkevidden af dette utvivlsomme Fremskridt i Recensionen af Quintilians Text. I Realiteten bliver Betydningen vistnok knap saa stor, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tro; en hel Del Læsemaader fra det af R. fremdragne Materiale findes nemlig f. Ex. i Halms Udgave, da denne ved Siden af A og B har benyttet Jul. Victor og gamle Udgaver (f. Ex. III 6,$_{25}$ *locum*; III 9,$_{7}$ *constiterit*; IV 1,$_{52}$ *quid*). Men da Halm jo afgjort lagde Hovedvægten paa de ældre codd., bliver hans Benyttelse af det andet Materiale ret tilfældig og vel nærmest anvendt som Kontrol ved egen Konjekturalkritik af fordærvede Steder, medens R. rationelt og systematisk benytter denne Gruppe ved Siden af A og B. Dette er naturligvis af Vigtighed med Hensyn til mange Enkeltheder, men Steder, hvor Textens Forstaaelse i væsentlig Grad ændres eller forbedres i R.s Udgave, er næppe talrige.

R. siger selv i Fortalen, at der ved Benyttelsen af saa vanskeligt Materiale naturligvis altid kræves judicium, cautio, dubitatio, og det maa ogsaa siges, at hans Arbejde i Praxis er præget deraf paa en absolut tillidvækkende Maade. Navnlig synes han ikke at være tilbøjelig til at overvurdere Betydningen af det nye, han selv fremdrager; han gaar saaledes undertiden imod Halm selv paa Punkter, hvor denne har P's Tradition for sig, og det gør et meget vederhæftigt Indtryk at se f. Ex. II 11,$_{6}$, hvor han beholder *tamen*, men anfører P's Læsemaade *tantum* med Tilføjelsen: speciose sed falso. I Slutningen af sin Fortale bemærker R., at han ikke sjælden vrager Læsemaader i A, fordi de forekommer ham for fine og elegante. Han sigter vel hermed til Quintilians bekendte Opposition mod Seneca (Quint. X 1,$_{125}$ ff.). Dette er naturligvis for os et vanskeligt Kriterium at anvende,

men i R.s Haand er der næppe Fare for, at det skal blive misbrugt; han synes, efter alt at dømme, at besidde den Smag og Takt, som kræves ved Benyttelsen af den moderne Videnskabs fine Instrumenter.

J. K. Larsen.

Die griechische und lateinische Literatur und Sprache, von *U. v. Wilamowitz-Moellendorff*, *K. Krumbacher*, *J. Wackernagel*, *Fr. Leo*, *E. Norden*, *F. Skutsch*. 2. verb. u. verm. Aufl. Berlin & Leipzig 1907, Teubner. VIII + 494 S. M. 12.

Af Hinnebergs store encyclopædiske Værk: Die Kultur der Gegenwart, hvis Opgave er at udrede, forstaaeligt ogsaa for Læsere uden Specialviden, de Resultater, de enkelte Videnskaber er naaet til, som samlede uvilkaarligt fremtræder som Menneskeaandens Historie under de stadigt skiftende Betingelser, som de sociale og ökonomiske Livsforhold sætter, er de Bind kommet som handler om Kultur-, Religions-, Litteraturhistorie, Philosophie, Retsvidenskab, og altsaa allerede anden Udgave af den græsklatinske Litteraturs Historie. Og det er intet Under, at den sidstnævnte Bog gör Lykke. I skön, festlig Stil fremtræder den og förer Læserens Tanker, aandrig som kun Lærdommen kan være, gennem Aarhundreders frugtbare Egne og vildsomme Ørkner, og finder frem Skatte af nyttig Kundskab og mangfoldige Impulser til Adspredelse og Opbyggelse. Hvert Afsnit er skrevet af sin Mand, og man aner en dybere Sammenhæng mellem Forfatterne og deres Stof. Wilamowitz og Fr. Leo har en grundforskellig Opfattelse af Historien; mellem dem er den gamle Strid, om det er de enkelte store, der skaber Litteraturen, Folket, Historien, eller om det er Tidens og Folkets Rörelser og tilkæmpede Resultater, de enkelte store former i Ord. Og med saa stor Kunst og Personlighedens Magt har de fortalt den Historie, de hver havde at fortælle, at Læseren ser med deres Øjne, og ser den græske Kultur og Litteratur skabes af enkelte, kæmpende, fejlende, stræbende Mennesker, der fik Skaberkraften, mens de store Mænd indenfor den latinske Kultur bliver et Udtryk for deres Tids Maal og Stræben, blot med individuelt Præg. Og som den græske Oldtid tegner sig Overgangstiden mellem Oldtid og Middelalder i Vesteuropa i E. Nordens Skildring. Ogsaa det er sikkert Udtryk for noget personligt, at Wilamowitz har lagt Tyngdepunktet i sin Fortælling om den græske Litteraturs Liv og Död ikke i den klassiske Tid, men i den Tid der fölger efter. Dog er han i sin gode Ret; thi med Grund bebrejder han dem, som Grækernes Værker særligt blev betroede, at de har ladet, som om den græske Litteratur hörte op med Alexander den Store,

baade overfor andre og i deres eget Forhold, skönt langt de fleste Værker höre hjemme i den Tid, der fölger efter. Og alligevel maa man ikke maale Behandlingen af den hellenisk-attiske Periode med Sidetallet. Det er Forf.s Kunst, at han kan skrive et Stykke som f. Ex. Karakteristiken af de homeriske Digte og den Tid, da de endnu levede og voxede, förend de — for Resten jo for halvtredietusind Aar siden — stempledes som klassiske og blev Skolelæsning, saaledes at han tager Stilling til hvert af Homerforskningens store Problemer uden at Læseren et Øjeblik mærker denne næsten causerende Skildring tynges af den megen filologiske Lærdom. Og saaledes er Lærdommen, Belæstheden, stadig skjult, saa meget tit i en Spög eller Aandrighed. I Lærdom som er usynlig bunder ogsaa Forf.s Interesse for det personlige, som giver ham en Lyskaster i Hænde, i hvis Felt man ser Personerne bevæge sig med en Skarphed i Linierne, der huskes længe, som, for at tage et Exempel blandt mange, den rutinerede Journalist Isokrates, den almene Dannelses Fader, der er dannet og kun dannet, tom Form, tom for Indhold, tom for Sjæl, men med en Stil saa fuldkommen som det doriske Tempel; eller hans aandsbeslægtede, Theopomp, der ogsaa er en behændig Reporter. Da Kendskaben til Personerne imidlertid saa godt som altid er indirekte, gennem deres Værker, kommer Talen naturligvis især til at dreje sig om disse, og ikke mindst interessant er her den stadige direkte eller indirekte Sammenligning og Afvejen mellem det moderne og det antikke. Saaledes f. Ex. den stærke Betoning af den græske Tragedies Forskel fra den moderne, hvori det karakteristiske er Heltens Undergang, som slet ikke er nödvendig i den græske Tragedie, hvor Heltens Lidenskaber og Lidelser ikke paa den Maade interessere udelukkende; der sker nemlig noget, og den væsentlige Interesse knytter sig derunder til den reale Kamp mod Stat eller Religion eller Moral og den dialektiske for og imod disse Magters Ret, som udfolder sig som Begivenhedernes Gang i Verden, der taler for sig selv uden at behöve Digterens Pegefinger. Forskellen viser sig ogsaa deri, at den græske Tragedie aldrig opgiver sin Stil, aldrig bliver et Bytte for den Smag, der nu identificerer Sandhed og Plumphed, og degraderer Prosaen til Dialektefterligning, mens den for Fölelsernes rigt nuancerede Sprog sætter uartikulerede Lyde. Den græske Digter bevarer altid Agtelse for Musen, der har hjemme i Himlen og ikke i Rendestenen. Og den græske Komedie har intet til Fælles med den moderne Farce; dens stærkest fremtrædende Egenskab var betegnende nok Ynde. Wilamowitz mener, at de gamle Komedier var Poesi og kun Poesi, at Aristophanes aldrig vilde have gjort Fordring paa nogen praktisk politisk Indsigt. Heri har han vel næppe Ret; snarere bære hans Komedier Præg af en Mand, der med noget bittert Lune og hensynslös Kraft kæmper for en Sag, litterært eller politisk. Uenig med Forfatteren af

en saa personlig Bog föler Læseren sig naturligvis tit, især naar det angaar personlige Synspunkter, som naar Pindar og Aischylos ganske træder i Skygge for Semonides og Sofokles; hertil hörer vel ogsaa Spörgsmaalet om Platons «Protagoras», som W. synes at mene er skrevet för Sokrates' Död. Men til faktisk Fejlgreb har hans personlige Fölelse fört ham, naar han ikke lader Antisthenes nyde en Smule godt af K. Joels tit dygtige Arbejde, der afvises som Hypothesemageri. Og dog er Forf. slet ikke bange for selv at opstille Hypotheser, hvor Materialet — ikke saa sjældent — er mangelfuldt. Med hvilken Genialitet han kan faa det mest mulige ud af et mangelfuldt Materiale viser Behandlingen af den hellenistiske Tid, der aabenbart fremfor nogen anden har hans Kærlighed; i at give Læserne en rigtigere Opfattelse af denne Tid end den gængse har han set en Opgave, der gör ham varm og veltalende. Det indrömmer han til Dels selv: «dasz die hellenistische Dichtung überhaupt epigonenhaft wäre, wird zwar oft gesagt, kann aber nur behaupten, wer sie weder historisch noch poetisch zu begreifen versteht. So viel wenigstens hofft diese Darstellung zu erreichen, dasz die konventionellen Vorstellungen von dem Wesen des «alexandrinischen» Zeitalters in ihrer vollkommenen Nichtigkeit erkannt werden». Forat man skal forstaa dette, maler han först i store Træk denne Tid, hvis fire förste Generationer, fra Aristoteles til Eratosthenes, staar for ham som den helleniske Kulturs Kulmination, hvis sande Storhed er dens Videnskab (som mere og mere viser sig at være Kilden, hvoraf Kejsertidens Videnskabelighed blot har haft at öse), men som i det hele taget har frembragt en uhyre Mængde betydelige Mennesker, og givet den almindelige Dannelse et Omfang i Bredden og Dybden, som Sofisternes Oplysningsarbejde havde tenderet henimod men endnu ikke naaet, nu hjulpet frem af det rige personlige og litterære Samkvem, der omspændte hele den hellenistiske Verden og til Dels erstattede vor Presse. Og mod alle der mener, at den «alexandrinske» Litteratur kun var for et lille kræsent Publikum, betoner Forf. stærkt, at der ved Siden af den raffinerede Kunst, der vel kun var for de faa, blomstrede en frodig Litteratur for det store Publikum, en uoverskuelig Masse Verdenshistorie, Special- og Lokalhistorie, hvorunder ogsaa hörte Ethnografi og Geografi, kynisk Populærfilosofi, til en vis Grad Digterværker som Aratos', og Romaner. Og paa Romanen mærker man ikke mindst, at denne Kultur og Litteratur, der omspændte en hel Verden trods Forskelle i Sprog og derfor ene kan lignes med den moderne og ganske forkert kaldes «alexandrinsk», var som en Sö, der i sig optog Særkulturernes Strömme; da Vandene igen delte sig og löb tilbage i de gamle nationale Lejer, kunde de dog ikke udskille sig i de gamle Bestanddele: for dem blev den helleniske Sö Kilden. Romanerne var især historiske Romaner, rigtignok med en Frihed,

som Nutidens kyndige Kontrol ikke finder sig i; og Grækerne (og Curtius Rufus) digtede alle de Fortællinger om Alexander, som har levet som Historie til i Dag, eller gjorde Antiochos I. til Helten i en Bearbejdelse af Eventyret om «den syge Prins», og en Rhetor Myron digtede Historien om den første messeniske Krig, der længe har figureret i Historieböger; Jöderne skrev de to Makkabæerböger og latinske Romanskrivere lavede den ældste romerske Historie af græske Sagn, som blandedes ind i blod-dryppende Noveller om Tullia, Lucretia, Verginia, Tarpeia.

I Fremstillingen af hvorledes den klassiske latinske Litteratur kun er en Provins af den hellenistiske, som adskillige andre, blot langt betydeligere, gaar W.s og Fr. Leos Arbejde Haand i Haand, supplerende hinanden; kun betoner W. stærkt, at det er hellenistisk Rhetorik der har dannet en Cicero, hellenistiske Satirer og Kynikerdiatriber (lat. sermones) der er Horats', Senecas, Lukians Rustkammer, hellenistiske Biografier der er Forbilledet for Scaurus, Sulla, Rutilius, Corn. Nepos, hellenistisk Grammatikerarbejde Asconius er afhængig af, hellenistisk Digtning og Prosalitteratur som betinger Ennius, Plautus, Terents, Catul, Lucrets, Cæsar, Vergil, Ovid, som hele den latinske Elegi. Udredningen af alt dette og Karakteriseringen af denne Tids enkelte Værker meddeler Forf.s Beundring til Læseren, faar ham til at tro paa denne Tids Storhed. Og Oprejsning fortjener den sikkert — selv om man standser forskrækket, naar Kallimachos hyldes som «den store Tids store Digter», og det om hans Digtning hedder: «Kaviar für das Volk ist es; wer keinen Gaumen dafür hat, mag sich an die Klassiker halten; aber was ihm nicht schmeckt, soll er nicht ungeniessbar schelten: der Dichter hat es ja nicht für ihn zubereitet».

Behandlingen af den fölgende Periode har ogsaa en egen Art Interesse. Fra disse tre Aarhundreder, de förste e. Chr., er der bevaret i det mindste dobbelt saa megen Litteratur som hele den latinske fra Plautus til Lactantius; men Rekonstruktionen og den filologiske Behandling af en overordentlig stor Del af det er knapt begyndt endnu; skönt der iblandt findes megen fornöjelig og belærende Lekture, og ikke lidt der har Krav paa at blive taget op til Behandling — om ikke for andet saa for den store Magt det i lange Tider har haft over Mennesker. Opgave efter Opgave paapeger Forf., Landstrækning efter Landstrækning der skal vindes ind. Dette gælder i endnu höjere Grad den östromerske Periode, de næste halvtrediehundrede Aar, endnu mere ugjort Arbejde, endnu flere Problemer at löse. Og frem af denne Taage, som har al det uforstaaedes og uberörtes hemmelighedsfulde Magt, dukker lige saa mægtige og ejendommelige Skikkelser som fra Bogens förste Sider, i Dekadencelitteraturens Mudderpöle skinner Perler. Saaledes er Bogen skrevet med samme Kunst fra först til sidst.

Fr. Leos Beretning om den latinske Litteratur og dens ejendommelige Præg er nævnt. Til det hörer ogsaa en forstaaende og indtrængende Skildring af den romerske Nationalkarakter, der gör Romerkulturens Hengivelse til den græske Overvinder med den ejendommelige Blanding af Modtagelighed og Modstand forstaaelig. Det er ogsaa nævnt, at hvad vi har af romersk Litteratur er et Produkt af dette Forhold: da Liv. Andronicus Aar 240 f. Chr. opfandt Oversættelsens Kunst, dræbte han alle Rudimenter til en national Digtning, som maatte være i Rom ventende paa at faa Form. Som denne græsk-romerske Kulturs fyldigste og mest glimrende Udtryk staar Cicero for Forf. Vel med Rette hævder han, at til ingen af Oldtidens Personer har Nutiden et saa intimt Bekendtskab som til Cicero, og ud fra dette forsvarer han Totalbilledet af ham overfor alt, hvad der kan vække Anstød og Betænkelighed. Lige saa bred Veltalenhedens Strøm glider, naar det gælder Cicero, ligesaa knap er Omtalen af Cæsar: Mens Cicero talte og skrev, vejede Cæsar Verdens Skæbne i sin Haand. Ogsaa han var Taler og Forfatter, fordi hans Maal krævede det, og en Mester deri som i alt, hvad han foretog sig. Med sin Uddannelse til denne Beskæftigelse havde han heller ikke taget sig det let: mens han lavede det Stykke Verdenshistorie, han havde i Sinde at skrive om, forfattede han i Krigspavserne et grammatisk Skrift og tilegnede det den Mester, som han anerkendte uden at stemme overens med ham, Cicero. Ogsaa i den latinske Litteraturs Historie her er Stilen Kunst, og svøber sig anderledes om den ordrigeste end om den vældigste Romer. Men det er ikke alene Stilen som fornøjer og forfrisker, lige saa tit er det Tankernes og Synspunkternes Originalitet. Hvad der fremkommer i den latinske Litteratur før Augusts Død vil Forf. nødig høre dadlet, og han finder altid Forsvar. Saaledes f. Eks. i Karakteristiken af Livius: han fremhæver at hele Livius' Skildring af den samtidige Historie er gaaet tabt, alt hvad der er tilbage hører den gamle Tid til og giver ingen Ret til at frakende Livius Evner som Historiker; thi af den, der skrev om længst forgangne Tider forlangte Oldtiden ikke videnskabelig Forskning, men kunstnerisk Fremstilling. Hvad han skulde gøre var: af det forhaandenværende Stof at fremstille et nyt Kunstværk, der svarede til Tidens Stilfordringer. Det har Livius gjort; med fuldendt Fortællerkunst har han af alle de forskellige Kilder skabt et Værk, der er en kunstnerisk Enhed. Denne Forstaaelse af de gamle Værker bunder i Leos Grundopfattelse af Historien; Livius er et Udtryk for sin Tid, som Vergils og Ovids Digte er Spejlbilleder af forskellige Sider af den samme Tid. Med Ovid tager Rhetoriken Digtningen i Besiddelse og fra nu af fremtræder alt hvad der skrives som Rhetorik i forskellige Former. Selv et Værk som Plinius' Naturhistorie er i sin hele Udstrækning en Samling Notitser i Tidens figur- og pointrige Stil. Kun Skælmen

Petronius staar höjt over al Rhetoriken. Fra Slutningen af andet Aarh. bliver Litteraturen mere og mere sofistisk og helleniseret og hører efterhaanden op med at være romersk Litteratur og bliver Verdenslitteratur. Der tager E. Norden fat, og nu er det igen enkelte Mænd, der skaber Kulturen under den sidste dramatiske Kamp mellem Hedenskab og Kristendom og i de urolige Tider, der følger efter, indtil den karolingske Renaissance. Fantasifuldt og tit med et eget stille Lune males dette brogede Galleri af vældige lidenskabelige Karakterer der ikke kender Maade, af milde rolige Mænd, af taagede uklare og af skarpe Hoveder, af Mænd der er rörende i deres Kærlighed til den gamle Kultur eller fanatiske i deres Had til den. Ved Siden af denne Periode tager den byzantinske Litteraturs Historie sig saare fattig ud; dog faar man det Indtryk, at den i al Fald har haft en Historieskrivning gennem disse tusinde Aar, der nok er værd at stifte Bekendtskab med. Af stor Interesse er ogsaa dens Bevogtning og Pleje af den gamle græske Litteratur, indtil Vestens Folk var blevne modne til at overtage den og dermed grundlægge Nutidens Kultur og Videnskab. Studiet af Byzantinismen er jo en ganske ny Videnskab, og det allermeste staar endnu tilbage at göre her; engang naar flere har arbejdet for den som Forf. af denne Oversigt, K. Krumbacher, vil Billedet af Byzantinismen maaske tage sig anderledes ud. — Endnu to korte, populære, underholdende Afhandlinger rummer dette indholdsrige Bind: en Oversigt over det græske Sprogs Historie af J. Wackernagel, og over det latinske af Fr. Skutsch. Den sidste slutter med et Citat af Schopenhauer: «Der Mensch, welcher kein Latein versteht, gleicht einem, der sich in einer schönen Gegend bei nebligem Wetter befindet: sein Horizont ist äusserst beschränkt: nur das Nächste sieht er deutlich, wenige Schritte darüber hinaus verliert es sich ins Unbestimmte. Der Horizont des Lateiners hingegen geht sehr weit, durch die neueren Jahrhunderte, das Mittelalter, das Altertum». Men at ingen bliver «Latiner» uden et Forhold til den græske Kultur, taler denne Bog höjt om.

I. Hammer-Jensen.

Scholia in Lucianum, ed. *Hugo Rabe.* Leipzig 1906, Teubner. (Bibl. Teubn.) X + 336 S. u. 2 Tafeln. Mk. 6.00.

Die Lukianscholien gehören wol sämtlich der byzantinischen Zeit an; das Altertum hat sich mit der Erklärung dieses Autors kaum abgegeben. Für das Verständnis des Textes werfen sie deshalb so gut wie nichts ab; dagegen sind sie wertvolle und keineswegs uninteressante Zeugnisse für die Arbeitsweise der Byzantiner, für ihre Auffassung der Antike und für den Umfang des gelehrten Materials, womit sie wirtschafteten.

Eine kritische Ausgabe fehlte bis jetzt; diesem Mangel hat Rabe abgeholfen. Er hat selbst alle irgendwie bedeutenden Hdss. collationirt und auf dieser Grundlage die Scholien in einer Vollständigkeit zusammengestellt, die nichts zu wünschen übrig lässt. Dass ganz junge und wertlose Notizen übergangen sind, ist nur in der Ordnung. Für seine Grundsätze hat der Herausgeber selbst Rechenschaft abgelegt, teils in einer (sehr kurzen) Vorrede, teils etwas ausführlicher in zwei Abhandlungen (Die Ueberlieferung der Lukianscholien, und Die Lukianstudien des Arethas, in den Gött. Nachr. von 1902 u. 1903).

Die Hauptmasse der Scholien zerfällt in zwei Gruppen, die man Γ-Scholien (nach der Haupthds. Vat. 90) und Arethas-Scholien nennen kann. Beide Gruppen sind in sehr alten Hdss. (9. bis 10. Jhdt.) überliefert, die Arethas-Scholien sogar teilweise von Arethas eigener Hand. Diese alten Hdss. haben nur selten ein Scholion gemeinsam. Andere Hdss., z. T. ebenfalls von beträchtlichem Alter, bieten beide Gruppen in mehr oder weniger vollständiger Auswahl. Sie sind wichtig, nicht allein wo die ältesten Hdss. überhaupt fehlen, sondern auch um deren Lacunen auszufüllen; einige von ihnen haben nämlich durch Beschneidung sehr gelitten. An neuem Stoff bietet diese Mischklasse nur wenig; doch hat ein Zweig derselben durch Sammlung von allerlei Notizen die Scholienmasse etwas vermehrt.

Die Ausgabe ist natürlich nach modernen Grundsätzen eingerichtet: jedes selbständige Scholion wird für sich herausgegeben nach den Hdss. die es wesentlich gleichlautend enthalten. Die Siglen der Hdss. hat der Herausgeber nach jedem Scholion gesetzt; es scheint mir praktischer, sie am Rande beim Anfang des Scholions zu führen; doch hat R.s Verfahren, wie die Verhältnisse in den Lukianscholien sind, keine grösseren Nachteile. Um anzugeben, welche Hdss. ein Lemma enthalten, stellt der Hrsg., der gewöhnlichen Ordnung entgegen, die Sigle der betreffenden Hds. voran; wenn nun mehrere Hdss. das Lemma haben, oder nur die Hds., deren Sigle nach der gewöhnlichen Ordnung voranstehen sollte? Darüber hat er uns nicht belehrt. Da der Fall überhaupt selten ist, hätte es wol genügt, das Vorhandensein des Lemma zu bezeichnen (was der Hrsg. sehr geschickt durch einen nachgesetzten Doppelpunkt tut) und das Nötige im Apparat zu vermerken. Auch sonst ist die Ausgabe mitunter etwas unpraktisch eingerichtet. Rabe hat im Apparat die Parallelstellen aus den Lukianscholien vermerkt, was sehr zu loben ist; er führt sie aber unter dem Titel der betr. Schrift auf (z. B.: cfr. sch. Ver. hist. II 20; cfr. sch. Pro laps. 7), was den Leser nötigt, vor dem Auffinden im Verzeichnis S. X die Seitenzahl der betr. Schrift aufzusuchen. Da die Schriften aber in der Ausgabe durchgezählt sind, von 1—80, hätte er viel bequemer die Zahl angeben können (also in den obigen Fällen: cfr. sch. 14, 20;

cfr. sch. 64, 7); man hätte dann die Stellen sofort. — Die Lemmata sind nur nach den Kapiteln gezählt; da die Kapitel in den Lukianausgaben oft eine ganze Druckseite einnehmen, ist das Auffinden mitunter recht schwer. — Eine Uebersicht über den Bestand der Haupthdss. an Schriften fehlt; sie hätte sich bequem geben lassen, wenn der Hrsg. in dem Verzeichnis der Schriften S. X die wichtigsten Siglen beigefügt hätte; also z. B.: de sacrificiis B*Γ*V*ΩΔ*, oder wie man nun die Auswahl treffen würde.

Parallelstellen aus der sonstigen grammatischen Ueberlieferung sind durchgängig nicht angeführt. Der Hrsg. beklagt dies selbst; es ist ihm aber unmöglich gewesen, weil er keine grosse öffentliche Bibliothek zur Hand hatte. Man sollte doch meinen, ein Anderer hätte diese Arbeit übernehmen können; gerade bei diesen Scholien wird ein derartiges Verzeichnis schmerzlich vermisst. Im Ganzen geben nämlich die Lukianscholien freilich nur sehr alltägliche Schulweisheit; daneben kommen aber Stellen ausgesuchtester Gelehrsamkeit vor, mit Citaten und sonstigen Nachrichten die anderswoher nicht bekannt sind. Solche Stellen finden sich sowohl in den Arethasscholien (vgl. S. 83, 167, 170, 181 in Rabes Ausg.; ausserdem S. 275 u. 279) wie in den Alexandrosscholien (S. 114—15); man wundert sich wie diese Stücke in einen Kommentar von so spätem Ursprung hineingeraten sind.

Um über die Beschaffenheit der Ueberlieferung und die Arbeit des Herausgebers ein Urteil zu bekommen, habe ich einige Stücke durchgearbeitet, über die ich Bemerkungen beifüge. — Die *Γ*-Scholien (auch diejenigen aus 2. Hand, die von Alexandros, Bischof von Nicaea, geschrieben sind) und die Arethas-Scholien sondern sich im Ganzen sehr reinlich in zwei durchaus getrennte Massen. Das ist um so auffallender, als offenbar sowohl die beiden Schreiber von *Γ* als auch Arethas vielfach mit älterem Material wirtschaften (vgl. Rabe, Ueberlief. d. Lukianschol. S. 15—18). Bewiesen wird dies für alle drei durch offenkundige Schreibfehler, die nur bei Benutzung einer Vorlage denkbar sind; für die eigenhändigen Scholien des Arethas werde ich im Folgenden ein Beispiel anführen. Ueberhaupt ist die Ueberlieferung keineswegs so gut wie man nach dem Alter der Hdss. und der Jugend der Scholien erwarten sollte. Die bessernde Hand des Herausgebers ist sehr oft notwendig, am seltensten natürlich in den eigenhändigen Scholien des Arethas. Auch dieser Aufgabe ist Rabe im Ganzen gerecht geworden; ab und zu, besonders in verhältnismässig einfachen Dingen, lässt er eine gewisse Gewandtheit vermissen. S. 148, 19 (von Meleager): *ὠργίσθησαν ἐπὶ τούτῳ οἱ θεῖοι* [*καὶ*] *οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἀλθαίας*; dazu die Note: *καὶ del. Graeven.* Wenn man hier etwas streichen will, so müssen es die Worte *καὶ* — *Ἀλθαίας* sein; das *καὶ* an sich ist ganz in der Ordnung (= d. h.). — S. 150, 7 *κυνοπρόσωπον*]

ἐμοῦ γε ἕνεκα εἴθε καὶ ὀνοπρόσωπον, ὡς ἂν ἐνθεέστερον αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ ὀνωδέστερον εἴη τὰ τῆς θεοποιίας. ∾ ΔB. Was bei R. steht, ist kein Griechisch; das *εἴθε* mag vielleicht richtig sein, die Verbindung des Neutr. Plur. mit dem Adj. Sing. ist doch wol unmöglich. Nun fehlt *εἴη* in B, wodurch sich bis *ὀνωδέστερον* ein guter Sinn ergibt; daran müsste der Hrsg. festhalten, wenn er auch *τὰ τῆς θεοποιίας* nicht erklären könnte. (Vielleicht: *ἐμοῦ γε ἕνεκα· εἴτε καὶ ὀνοπρόσωπον, ὡς—ὀνωδέστερον. ὦ τῆς θεοποιίας.*) — 16 *ὁ Νῖσος βασιλεὺς ὢν εἶχεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μίαν τρίχα πορφυρᾶν.* So geringere Hdss. (CM); dagegen hat *Γ* mit VΩ *ὢν ἔχων*. Das führt auf *ἣν ἔχων*, was richtiges Scholiengriechisch ist. — 23 *τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τοῦ Σαμψὼν λέγεται ἔχειν τρίχα χρυσίζουσαν καὶ ταύτην ἐνέχυρον εἶναι κτλ.* Hierzu die Note: *vix scrib. ἔχοντος.* Ja, hat denn jemand das vorgeschlagen? und wenn auch, so wäre ihm wol mit Stillschweigen besser gedient. — 160, 16 *τίνι γὰρ καὶ παρασιτήσει βασιλεὺς ἄνθρωπος καὶ ὅλην τὴν Πύλον μεθ' ἑαυτοῦ ἄγων κτλ.* Dazu Rabe: *ἄνθρωπος suspectum.* Das ist ein ganz ungerechtfertigter Verdacht; *ἄνθρωπος* wird in derartigen Verbindungen keineswegs allein verächtlich gebraucht. — 162, 11 *μέχρις ἂν τῆς γυναικὸς σκεψαμένης κτλ.* Der Sinn verlangt *σκηψαμένης*. — 163, 18 *γραφεὺς ὁ Πολύκλειτος, . . . καὶ πῶς ⟨ὡς⟩ ἀγαλματοποιὸς νῦν εἰσάγεται, θαυμάζω.* Dazu im Apparat: *ὡς addidi.* Wol ohne Noth. — S. 165, 22 *ῥήτωρ] Δημοσθένης ἐν Φιλιππικοῖς ταῦτά φησι, τοῖς τῶν νοσούντων ἐοικότα σιτίοις, ἃ οὔτε σῴζουσιν οὔτ' ἀπολλύναι δύνανται.* Bei Lukian steht: *ἐπεὶ δέ, ὡς ὁ καλός που ῥήτωρ ἔφη, τοῖς τῶν νοσούντων σιτίοις ἐοικότα λαμβάνουσι, τίς ἔτι μηχανὴ κτλ.*; u. bei Demosthenes: *τοῖς ἀσθενοῦσι παρὰ τῶν ἰατρῶν σιτίοις διδομένοις ἔοικε· καὶ γὰρ ἐκεῖν' οὔτ' ἰσχὺν ἐντίθησιν οὔτ' ἀποθνῄσκειν ἐᾷ.* Das führt Rabe alles richtig in der adnotatio an, und dazu eine ganz tolle «Emendation» von Fritzsche. Das Scholion ist wol in Ordnung, wenn man schreibt: *ῥήτωρ] Δημοσθένης—φησιν.* ∾ *τοῖς τῶν ν. ἐοικόσι σιτίοις] ἃ — δύνανται.* Das Scholion ist von Arethas' eigener Hand überliefert; wenn es im Harleianus wirklich so steht wie es Rabe gedruckt hat, so ist es zugleich ein Beweis — wenn es eines bedurfte — dass Arethas ältere Scholien abgeschrieben hat.

Im Ganzen sind jedoch solche Fälle selten. Der Herausgeber hat, soweit ohne eigene Kenntnis der Hdss. ein Urteil möglich ist, seine Aufgabe mit grosser Sorgfalt gelöst; auch gebricht es ihm keineswegs durchgängig an gesundem Urteil. Man weiss jetzt was in den Lukianscholien steht, und das ist und bleibt die Hauptsache — das was ein Herausgeber vor allem leisten muss. Was in Rabes Ausgabe noch vermisst wird, kann durch eine Specialuntersuchung ersetzt werden; eine solche wäre ein keineswegs undankbares, jo sogar recht interessantes Unternehmen.

A. B. Drachmann.

Sophus Bugge

Sophus Bugge.

[illegible] bud om prof. [illegible] Bugges sygdom i be-
[illegible] blev sikkert [illegible] hans venner og be-
[illegible] man håbede på [illegible] han vilde komme sig
[illegible] luft, hvor han [illegible] sig. Imidlertid
[illegible] længe inden [illegible] videnskab

[illegible] døde 8. juli [illegible] Han
[illegible] 1833. Kun 15 år [illegible] blev han
[illegible] kastede sig over [illegible] filologiske
[illegible] sitet. Her absolverede [illegible] embeds-
[illegible] udenastet som få i hans [illegible] til sin
[illegible] sine lærere omtaler [illegible] som
[illegible] med den störste ærbødighed og tak-
[illegible] og nordisk sprogvidenskab [illegible] han
[illegible] sammenlignende sp[illegible] var
[illegible] som videnskab[illegible]
[illegible] ter. Året för han [illegible]
[illegible] marken, denne sang [illegible]
[illegible] r, dette er meget [illegible]
[illegible] studier der i særlig [illegible] ham.
[illegible] te udenlandsrejse [illegible] uddan-
[illegible] København, hvor [illegible] herte
[illegible] og til Berlin. I København af-
[illegible] håndskrifter, som han [illegible] Han
[illegible] og knyttede her venskabsforbindelser
[illegible] var født i et land med en så storslået,
[illegible] n af Sællands naturskönhed og dets
[illegible] omtalte med begejstring
[illegible] B. ansat ved Kristiania universitet som
[illegible] lignende sprogvidenskab [illegible] 1864 blev
[illegible] r i samme fag; to [illegible] des der
[illegible] sk og samtidig udnævnt [illegible] professor
[illegible] to nævnte fag; denne stilling indtog han

Sophus Bugge

Sophus Bugge.

Da telegrafen bragte bud om prof. S. Bugges sygdom i begyndelsen af juli måned, blev sikkert alle hans venner og bekendte ængstelige, men man håbede på, at han vilde komme sig der oppe i den friske fjældluft, hvor han opholdt sig. Imidlertid varede det desværre ikke længe inden det sörgelige dødsbudskab spredtes rundt omkring.

Sophus Elseus Bugge døde 8. juli, 74 år gammel. Han var født i Larvik 5. januar 1833. Kun 15 år gammel blev han student 1848, hvorefter han kastede sig over det filologiske studium ved Kristiania universitet. Her absolverede han embedseksamen 1857 og var da udrustet som få i hans alder til sin fremtidige gærning. Blandt sine lærere omtaler han mænd som P. A. Munch og R. Keyser med den störste ærbødighed og taknemlighed. Både klassisk og nordisk sprogvidenskab havde han studeret og ligeledes den sammenlignende sprogvidenskab, og var allerede som student optrådt som videnskabelig forfatter og bidragyder til lærde tidsskrifter. Året för han blev kandidat havde han rejst omkring i Telemarken, denne sang- og sagnrige egn, og samlet gamle folkeviser; dette er meget betegnende for hans interesser og viser, hvilke studier der i særlig grad lå for ham. 1858 foretog B. sin første udenlandsrejse for sin videre uddannelses skyld. Den gik til København, hvor han særlig hørte I. N. Madvig og Westergaard, og til Berlin. I København afskrev han tillige islandske håndskrifter, som han vilde udgive. Han befandt sig godt i Danmark og knyttede her venskabsforbindelser for hele livet. Han, der var født i et land med en så storslået, herlig natur, var betagen af Sællands naturskönhed og dets bøgeskove, som han ofte omtalte med begejstring.

Allerede 1860 blev B. ansat ved Kristiania universitet som stipendiat i sammenlignende sprogvidenskab; 1864 blev han extraordinær lektor i samme fag; to år senere knyttedes dertil docentur i oldnorsk og samtidig udnævntes han til professor extraordinarius i de to nævnte fag; denne stilling indtog han

til sin død. Hans livsbane blev således tidlig bestemt og blev uden ydre omskiftelser. Hans virksomhed afbrødes kun af de videnskabelige rejser, han foretog i ind- og udland. I Norge foretog han flere rejser i samme öjemed som den første med godt udbytte. 1862 (sommeren) opholdt B. sig atter i Kbhvn. I Norge og Sverrig foretog han endvidere flere runologiske rejser (således 1865, 1868, 1872, 1876 osv.); i årene 1880—84 rejste han omkring i Norge for at studere de norske gårdnavne. Flere udenlandsrejser har han senere foretaget. På en af disse undersøgte han Piræusløven i Venedig.

S. Bugge udfoldede til sin død en så udstrakt og mangeartet videnskabelig virksomhed, at det overstiger en enkelts kræfter at omtale den i dens helhed og vurdere den som den burde. Jeg skal søge at give en oversigt over den, men jeg føler, at den vil blive ufuldstændig og mangelfuld.

Som klassisk filolog finder vi B. virkende i den første del af hans videnskabelige virksomhed. Som det overhovedet var et kendemærke for ham at kaste sig over de vanskeligste æmner, gav han sig her i lag med — iøvrigt en af de mest tiltalende — latinske digtere, Plautus; denne fik i ham en betydelig og skarpsindig kritisk forsker. Han udgav «Tekstkritiske bemærkninger» til Plautus' komedier både i dette tidsskrifts 1. række, VI. og VII. bind (1865—66), samt i Philologus XXX. og XXXI. bd. og endelig i Opuscula philologica ad I. N. Madvigium 1876. Disse bemærkninger vidner ikke blot om et nöje kendskab til det Plautinske håndskriftmateriale og literatur, men også om en indtrængende indsigt i det gamle latinske, særlig Plautus' sprog, samt om en udmærket filologisk metode, — denne havde han iøvrigt fra første færd af vist fortrinlige prøver på. 1873 udgav han Mostellaria til skolebrug.

Det er vistnok disse studier, der tildels har ført ham til studiet af de gamle italiske dialekter og fremkaldt hans afhandlinger derom: «Altitalische studien» 1878, «Beiträge zur erforschung der etruskischen sprache» 1883 (i Deeckes Etrusk. forschungen u. studien), «Oskische sprachdenkmäler» (i Zeits. für vergl. sprachforschung II, V, VI), «Umbrisches» (sst. III, VI) «Altitalisches» (sst. VIII, XXII).

Angående hans lykiske og armeniske studier har min kollega prof. H. Pedersen været så venlig på min opfordring at tilföje et supplement (s. 125 ff.).

På den sammenlignende filologis område har B. ikke

skrevet noget större sammenhængende arbejde. Men han har i mangfoldige afhandlinger givet udmærkede bidrag til oplysning om enkelte ords og ordgruppers etymologiske sammenhæng, og på forskellig måde fremmet det komparative studium, især ved sine afhandlinger vedrørende germanske sprog og deres lydlove. I så henseende kan nævnes: «Das schwache germ. præteritum» (Zs. f. vergl. sprachforsch. XXIII), «Etymologische studien über germ. lautverschiebung» (hvorledes förgerm. *k*, *t*, *p* genfindes i germ. sprog, Paul-Braunes Beitr. XII, XIII; 1886, 1888), «Zur altgerm. sprachgeschichte» (germ. *-ug* aus *uw*, sst. XIII), »Förgermansk *p* af *gw*» 1905 (Arkiv f. nord. filologi XXII). Herhen kan også regnes hans afhandling: «Über den einfluss der armenischen sprache auf die gotische» (Indogerm. forsch. V; 1895). Om alle disse afhandlinger gælder det, at de er overordenlig skarpsindige, originale og givende rige impulser til nærmere overvejelser og videnskabelig drøftelse, men flere af deres resultater er omtvistede og tvivlsomme — hvad der tildels følger af de behandlede vanskelige spörsmåls natur.

Bugges hovedvirksomhed angår de nordiske sprog. Her er der næppe et område, hvor hans indtrængende forskning ikke har efterladt sig mere eller mindre dybe spor; det er her, han har udført sine störste og glansfuldeste videnskabelige bedrifter.

Som udgiver har B. ikke udfoldet nogen synderlig omfattende virksomhed, men til gengæld er hans udgaver af oldskrifter så meget betydningsfuldere. De valgte oldskrifter stod i nöjeste samklang med hans inderste interesser; det var oldtidens sagn og sange, han påtog sig at fremføre i ny, kritiske udgaver. 1861 havde B. sammen med andre norske lærde stiftet det norske oldskriftselskab. Det begyndte meget energisk sin virksomhed. Noget af det første, der blev udgivet, var 1. hæfte af B.s «Norröne sagaer af sagnhistorisk indhold» (1864); derpå fulgte to hæfter 1865 og 1873; disse sagaer var: Hálfssaga, Nornagests þáttr (I), Vǫlsungasaga (II), Hervararsaga ok Heiðreks (III). Desværre blev udgaven aldrig færdig; der mangler både titelblad, indledning (med redegörelse for de benyttede håndskrifter bl. a.) og registre. Udgaven er fortræffelig i kritisk henseende; den viser tillige, hvor udmærket en håndskriftlæser B. var. Den ledsages af oplysende filologiske og andre bemærkninger til de enkelte sagaer af stor værdi. Af langt större betydning skulde dog hans udgave af de gamle Eddadigte blive. Den udkom under titlen «Norrœn fornkvæði» 1867 og blev epokegörende, mønster-

værdig som den var så at sige i enhver henseende. Her blev hovedhåndskrifterne for første gang udgivne med den tilbörlige omhu og nöjagtighed; deres forkortelser blev gengivne ved kursivbogstaver helt igennem og i noterne gjordes yderligere rede for tvivlsomme steder og her, såvelsom på anden måde, gaves helt igennem kritiske og eksegetiske oplysninger og ekskurser, hvorved forståelsen af de gamle digte på mange måder fremmedes. I indledningen undersøger han meget grundig hele håndskriftspörsmålet og viser, at alle papirsafskrifter hidrører fra codex regius. Denne udgave er endnu det uovertrufne grundlag for alle senere udgaver og Eddastudier. Siden 1891 og 1896 haves ganske vist de fototypiske udgaver, men desuagtet har B.s udgave sin gyldighed. Under udgivelsen af codex regius stillede B. sine optegnelser vedrørende skrivemåder i håndskriftet til udgivernes rådighed; de aflagde et smukt vidnesbyrd om hans skarpe blik for bogstavernes former og skriverens fejl (jfr. udg. s. LXXIV). I Aarbb. 1869 gav B. et «Efterslæt» til sin udgave, indeholdende forklaringer til teksten m. m. og i Arkiv II en afhandling af lignende art, hvor han især kommer ind på forskellige yngre rettelser i cod. regius. Endvidere forklarede han «Nogle steder i Eddadigtene» (sst. XIX; 1903), hvor hans forslag til ændringer dog er ret tvivlsomme. B. planlagde tidlig en ny udgave af Eddadigtene, og han gav i Zeits. f. deut. Phil. VII en prøve derpå. Han udgav her Hamðismál, først efter håndskr. linje for linje, så i en restitueret tekst, efterfulgt af kritisk-eksegetiske oplysninger. Bortset fra en fotografisk gengivelse var der ikke andet at göre end foranstalte netop en sådan udgave; besörget af B. vilde den være bleven et arbejde af blivende betydning i den nordiske filologi, men desværre — planen kom ikke til udførelse; udgaven kom aldrig videre.

Andre udgaver af oldskrifter kom B. aldrig til at give, men han havde planlagt f. eks. at udgive Rǫgnvaldr-Halls Háttalykill, men det blev heller ikke til noget. På et andet område havde han, som för antydet, allerede som ung optrådt som samler og udgiver. Frugten af hans første vise- og sagn-samlingsrejser i Telemarken blev «Gamle norske folkeviser» 1858. Denne udgave er beundringsværdig, ikke mindst ved den sikkerhed, hvormed den unge lærde håndhævede den eneste rigtige kritiske udgivermetode og hævdede en udgivers rigtige stilling til de i den mundtlige tradition bevarede digtformer både m. h. t. sprog og indhold. Ikke mindre vidner udgaven om hans sikre

sproglige sans og indsigt (f. eks. i oldsproget). Denne havde han iøvrigt endnu tidligere aflagt smukke prøver på (hvorom nedenfor). En fortsættelse af disse folkeviser («fra øvre Telemarken») fulgte året efter. Sammen med Moltke Moe udgav B. 1897 i regeringsjubilæets festskrift «Torsvisen» efter de norske opskrifter og med et fuldstændigt kritisk-fortolkende apparat. Når udgiverne hævder, at de islandske Trymsrimer har haft indflydelse på visen, går de sikkert ud over hvad der er sandsynligt. Iøvrigt er udgaven fortrinlig.

Vi har allerede berørt Bugges sproglige kundskaber. På det rent filologiske område har han på flere måder gjort et overordenlig alsidigt, frodigt og vækkende arbejde. Hans afhandlinger vedrører først og fremmest de nordiske sprog. En af hans tidligste afhandlinger overhovedet er den «Om konsonantovergangene i det norske folkesprog» (Norsk tidsskr. for videnskab og litt. V, 1851—52). Der behandles her forskellige især sjældnere overgange, der af Aasen kun ufuldstændig var omtalte. Den 18-årige lærde viser her en mærkelig modenhed, viden og metodisk sikkerhed, som i virkeligheden er forbavsende. Iøvrigt var det mere den leksikalsk-etymologiske side end den lydliggrammatiske, som interesserede B. I så henseende kan følgende afhandlinger nævnes: «Sjældne ord i norrön skaldskab» (Tidsskr. for Philol. og Pæd. VI; 1865), «Etymolog. beiträge aus dem nordischen» (Bezz. Beitr. III; 1878), «Vokalverkürzung im altnord.» (Paul-Braune: Beiträge XV; 1891), «Blandede sproghist. bidrag I—II», hvoriblandt der findes hans træffende bemærkninger om «oldisl. nasalvokaler» (den 1. grammat. afhdl. i Sn. Edda); (Arkiv II; 1885), en fortræffelig afhandling, «Oldnorske sammensætninger på *-nautr*» (Sprogl.-hist. studier, tilegn. prof. C. R. Unger, 1896, og atter, i anledning af fremkomne indvendinger, i Arkiv XXI); «Det oldisl. elliptiske udtryk *sólsetra*, *sólsetrum* (Arkiv XVI; 1900); «Sproglige oplysninger om ord i de gamle nord. love» (dette tidsskr. ny række III; 1877), «Svensk ordforskning» (Arkiv IV; 1888), indeholdende fortolkning af forskellige svenske ord i anledning af et par afhandlinger af E. Brate (jfr. Bugges bemærkninger til Medeltidsordspråk, udg. af Kock og Petersens; Arkiv X, 1894), «Foranskudt *s*, især i navne» (Arkiv XXI; 1904), en meget interessant, men m. h. t. resultatet vistnok meget problematisk afhandling, hvor *s* i navne som *Sásgerðr* søges forklaret som opstået af pron. *sá*, der skulde smælte sammen med det følgende navn. Hertil kan fremdeles,

trods titlen, regnes afhdl. «Mindre bidrag til nord. mytologi og sagnhistorie (Aarbb. 1895); disse bidrag, der betegnes som I, består hovedsagelig af en forklaring af ordet *finngálkn*. Forklaringen bærer stærkt præg af hans mytologiske navnetydning; *gálkn* forklares som *gandlíkan*, ligesom *tálkn* som *tannlíkan*.

En særlig interesse nærede B. for navneforskningen, både personnavne og stedsnavne. Både direkte (f. eks. under det akademiske møde i Kristiania 1896[1]) og indirekte har han mægtig støttet og fremmet den nordiske forskning ang. denne. Bidrag hertil findes i afhandlinger som «Altnord. namen» (*-ríðr*, *ríðr*, *jǫfurr-jór* m. m. i Zs. für vergl. sprachf. III, 1854), «Oldsvenske navne i Rusland» (Arkiv II), «Navnet *Daner*» (sst. V), «Helgeland» (i Norsk hist. tidsskr. I; 1871; her tolkes også «Skæreið» hos Tjodolf som en kenning *skæ-reið* 'hestens vogn' = jorden, afgjort urigtigt). «Bidrag til nord. navnes historie» (*-þjófr*, Daner [atter], Sælland, Anholt; Arkiv VI), «Om forandring af genus i norske stedsnavne» (sst. VII) og endelig «Norske stedsnavne» (sst. XX; jfr. også den nævnte afhdl. om «forånskudt *s*»). Sidst at nævne men ikke mindst er B.s overordenlig rige bidrag til oplysning om norske stedsnavne i O. Ryghs mægtige hovedværk: «Norske gårdsnavne», ikke mindst for de binds vedkommende, der er udgivne efter Ryghs død. Her findes ikke et ark, næppe en side, der ikke indeholder bemærkninger og oplysninger af «S.-B.» Jfr. også Ryghs «Norske Elvenavne» (1904) med et «tillæg» af B. Ved en kgl. resolution 11. april 1878 var der blevet nedsat en kommission for at revidere navnene i den norske matrikel; B. var selvskreven som medlem af kommissionen; de to andre medlemmer var Rygh og Fritzner. Denne kommission, hvor det naturligvis var Rygh, der gjorde hovedarbejdet, afsluttede sin virksomhed 1892. Ryghs nævnte værk er bl. a. frugten af denne virksomhed; det er foreløbig et i Norden enestående arbejde og B.s navn er uopløselig knyttet dertil.

Under udarbejdelsen og udgivelsen af 2. udgave af Fritzners ordbog støttede B. også denne, ligesom han efter Fritzners død var den, der hovedsagelig sørgede for udgivelsen af hvad der var

[1] Ved et privatmøde foreslog B. med sin sædvanlige livlighed og energi, at man skulde göre noget mere for navneforskningen. På foranledning heraf udarbejdede O. Rygh, der var tilstede, en vejledning bestående af en fremstilling af, hvad der var udrettet i Norge og hvorledes. Ryghs vejledning findes desværre kun autograferet.

tilbage utrykt og gav flere selvstændige bidrag af sproglig betydning ved værkets afslutning. I Ross' ordbog over de norske dialekter findes en selvstændig liste over dialektord samlet af B. Så stærk en interesse som B. — af rent sproglige grunde — havde for de norske dialekter og Aasens forskning, for folkets sange og viser, ligeså afgjort tog han standpunkt imod det radikale målstræv. Som flertallet af hans kolleger ved universitetet og som Björnson holdt han fast ved det dansk-norske skriftsprog som det eneste norske bog- og kultursprog. Dette var i fuld overensstemmelse med B.s hele vidtskuende ånd og hans samnordiske følelse, der aldrig svækkedes i tidens løb — tiltrods for begivenhedernes gang.

Disse B.s sproglige afhandlinger har blivende værd for den nordiske sprogvidenskab, og det var ønskeligt, om de kunde blive udgivet samlede, ligesom i sin tid P. A. Munchs (og Keysers). Det er i det hele en ublandet glæde at følge B. i hans sproglige afhandlinger; selv om man undertiden er uenig med ham, bliver der altid en rig belæring tilbage. Dristig kan han undertiden være, således, for blot at nævne ét eksempel, i forklaringen af *gålkn*; man forstår ikke, hvorledes et overhovedet så sjælden benyttet ord som dette kunde afslibes og sammentrækkes så stærkt, som han antager, at der af det, oprindelig selvfølgelig temlig stærkt betonede, led *-líkan* kun bliver de 3 konsonanter tilbage. Bedre kunde det forstås om *tálkn*, der i hvert fald hos fiskerbefolkningen forekommer ret hyppig; men *tannlíkan* er intet naturligt ord for fiskens gæller; *líkan* betyder heller ikke — Fritzner anfører i øvrigt ordet kun som led i *mann-* og *stein-líkan* — 'noget der har en fjærn lighed med noget, minder om noget' (hvad det måtte betyde i disse to ord), men 'noget, der ganske svarer til et andet, en genpart, kort sagt: et nöjelignende billede'.

I nært slægtskab med disse studier er den egenlige tekstkritik, der vistnok altid hos B. — når det var muligt — er gået hånd i hånd dermed. Også her har han udøvet en udstrakt virksomhed på mange felter. Vi har omtalt hans Plautinske studier; vi vil senere nævne hans Beowulf-kritik. I sine udgaver, og da først og fremmest af Eddakvadene har han haft lejlighed til at udøve nordisk tekstkritik. For en mand med B.s sproglige indsigt og fine sprogfølelse var der her en udstrakt arbejdsmark; han havde heller ikke den falske overtro angående bogstaven i de gamle håndskrifter, som fra visse sider endogså i de seneste

tider er hævdet og forsvaret. Dertil kendte B. håndskrifterne altfor godt af selvsyn og egen erfaring. Selvfølgelig krævede B. af enhver tekst en nogenlunde forståelig mening og i et sprog, der syntaktisk og grammatisk-leksikalsk var rimeligt eller dog muligt; hvor dette ikke var tilstede, var han ikke bange for at konstatere fejl — være sig afskriverfejl eller andre slags fejl — uden at bryde sin hjærne med at forklare hvad der var uforståeligt eller umuligt.

De i form så simple Eddadigte har B. i det hele haft held med at rette og forbedre. På grund af sine forelæsninger er han flere gange vendt tilbage til dem, og hans rastløse studier på andre beslægtede områder har vel flere gange givet ham eller foranlediget hos ham en ny eller modificeret opfattelse. Hans mytologiske studier var i den sidste tid — hvad der jo var naturligt nok — ikke uden indflydelse også på hans opfattelse af teksten, ja selve ordlyden, hvad der dog langtfra har været til gavn for den rigtige opfattelse. Af herhenhørende arbejder skal først og fremmest nævnes B.s fortrinlige afhandling: «Bemærkninger til norröne digte» (Arkiv I—II); det gælder her især Hyndluljóð og Rígsþula, som bægge, og måske særlig det første, findes i en bedrøvelig forvansket overleveringsform. Der er ingen tvivl om, at B. her i alt væsenligt har truffet det rette både m. h. t. ordlyd og versenes ordning, forsåvidt som han berører denne. Hertil slutter sig afhdl. «Nogle steder i Eddadigtene» (Arkiv XIX; 1903), hvor hans rettelsesforslag dog vistnok står betydeligt tilbage for hans ældre. I Paul-Braunes Beiträge osv. XXII (1896) offenliggjorde B.: «Die heimat der altn. lieder von den Welsungen und den Nibelungen», hvor det dog nærmest er Sigurðarkv. en skamma, som behandles (fortsættelsen kom her heller aldrig), og det søges påvist, at dette digt indeholder endel ord, der skulde være halvengelske og bære vidne om dets forfatters ophold i de vestlige lande. Det var B.s agt, herigennem at vise, at de fleste af disse digte var oprundne i de nævnte egne. Han finder f. eks. ags. *æbere* 'manifestus' i *sváberi*, der dristig rettes til *áberi* (der mangler vokalsk rimbogstav), ags. *æror* 'för' i *árar* (*árar titt*), ags. *geara* 'fordum' i *ara* (der så skrives *ára*; dette er tidligere blevet rettet til *aura*). Uagtet denne afhdl. indeholder endel godt, må det sikkert siges, at B. her i sin tekstkritik er kommen ind på en beklagelig afvej.

Hvad Skjaldekvadene angår, har B. ikke været synderlig

virksom i det hele taget. Dog har han også her givet bidrag og impulser af værdi. Nye bøger, nye udgaver synes ofte at have fanget B.s særegne opmærksomhed og ført ham til et indtrængende studium deraf, hvoraf der så igen resulterede afhandlinger om deres indhold. Jfr. hvad Sv. Grundtvig oplyser om B.s forhold til 1. bind af DgF. («Udgiveren må dernæst udtale sin agtelsesfulde taknemmelighed mod hr. cand. philol. S. B. i Christiania, der har viist udg. og benytterne af denne samling den fortrinlige tjæneste . . . nöjagtig at gennemgå det hidtil udkomne . . . og at meddele udg. alle de berigtigelser og bemærkninger, hvortil han derved har fundet anledning» osv., bd. 2 s. IX—X). Da prof. Th. Möbius i Kiel udgav sin Kormáks-saga (1886), ledsagede han den med en udførlig versfortolkning, men Möbius var aldrig nogen dygtig skjaldekvadstolker, endskönt han havde beskæftiget sig en hel del med skjaldekvad, og Kormáks vers frembyder især på grund af overleveringen særlige vanskeligheder. I Aarbb. 1888 offenliggjorde B. M. Ólsen udførlige bemærkninger til dem og året efter kom B.s afhdl. om versene. Han oplyser selv, at det var læsningen af selve udgaven, der gav stødet til hans optegnelser. B. giver en række rettelser, ofte meget skarpsindige og gode eller antagelige. På den anden side mærkes det, at B. ikke var nær så fortrolig med skjaldenes ånd og deres måde at tale på som med Eddakvadene. Bl. a. antager han, hvad man fra anden side har forkastet, de såkaldte «halvkenninger» efter en temmelig stor målestok, medens forholdet uden tvivl er det, at sådanne ikke eksisterede för end meget sent (næppe för end i 14. årh.; de er opståede ved misforståelse og forvanskede tekster i de ældre digte). B.s opfattelse af omskrivninger var i det hele noget tung, og dette mærkes på de rettelser han foreslog, der ofte er noget tvungne (jfr. et par småbidrag i Arkiv III).

På et andet område, som grænser nær til det her omtalte og hvor man ikke egenlig skulde tro, at B.s interesser havde været udprægede, har han virket banebrydende. Det er den gamle metrik, der sigtes til. För 1876 var denne så at sige ganske forsömt og siden Jón Ólafssons berömte og for sin tid fortræffelige prisskrift «Om Nordens gamle digtekonst» (1786) var fremkommet, fandtes ingen indgående behandling af den gamle verslære. Dr. E. Jessen havde lejlighedsvis antydet et bestemt kvantitetsforhold i slutningen af en drotkvædet linje. I tilslutning hertil påviste B. i et foredrag ved det 1. filologmøde (1876)

klart og koncist de for oldsproget (og digtene) gældende kvantitetsregler, hvilke stavelser der var lange og hvilke korte; samtidig viste han, hvorledes udgangen af langlinjen i ljóðaháttr var bygget. Disse påvisninger har været grundlæggende for den gamle metrik; ved dem og prof. E. Sievers' omtrent samtidige undersøgelser af drotkvædede skjaldekvad er den videnskabelige verslære for Nordens vedkommende fastslået.

Runeforskningen er måske det område, hvor B. har indlagt sig de störste fortjænester og hvortil hans navn altid vil være knyttet. Tidlig er han også kommet i lag med denne gren af den nordiske oldtidsvidenskab, som han sammen med prof. L. Wimmer er grundlæggeren af i moderne forstand.

1865 gjorde B. sin første runologiske rejse i Norge og samme år offenliggjorde han sin læsning af den berömte guldhornsindskrift i Tidsskr. for Philol. og Pædag. VI. Han læste den således som den siden altid har været læst og forstået. Fra de famlende og meget ufuldstændige tidligere forsøg var man efterhånden kommen til bedre erkendelse af visse meget betydningsfulde enkeltheder m. h. t. runeskriften; således havde P. A. Munch og Rafn allerede tidligere antydet, at runen ᛉ betød *r*. B. opfatter runen som en egen art af *r*, men udtaler tvivl om, hvorvidt den «er tegn for R i enden af ord eller for den bløde «s, hvoraf R i almindelig oldnordisk er opstået»; «dog taler overvejende grunde for det første»; det er dette, tiden har givet ham ret i. «Heller ikke afgör jeg nu, ytrer B. fremdeles, om HORNA her er flertalsform eller entalsform» — men det varede ikke længe, inden der kom vished også på dette punkt. B.s korte læsning står i tidsskriftet på en meget afsides plads og i meget lidet fremtrædende typografisk udstyr; ikke desto mindre danner denne læsning en epoke i opfattelsen af de «ældre» runer. To år efter udkom Wimmers berömte afhdl. mod Stephens: «De ældste nordiske runeindskrifter» (Aarbb.). Samtidig hermed offenliggjorde B. sine første större runologiske afhandlinger i Tidsskr. for Phil. og Pæd. VII—VIII (1866—69): «Bidrag til tydning af de ældste runeindskrifter». Her behandles først og fremmest guldhornsindskriften, der udførlig forklares i alle dens enkeltheder, og nu bevises det, at *horna* må være acc. sing. Så følger i en lang række Tune-st., Varnum-st., Berga-st., Etelhemspændet [hvor B. læste: m(i)k m(a)r(i)la, en læsning som han altid senere fastholdt], Tanum-st., Himlingöjespændet, Istaby-st. osv., osv. Til afhdl. i VII. bd. er der knyttet nogle bemærk-

ninger mod dr. E. Jessens imidlertid fremkomne indvendinger og forsigtigheds-formaninger. B.s svar er karakteristisk for ham. Han protesterer imod at blive kaldt «læreren» (som Jessen havde kaldt ham); han vil lade sit værk blive betragtet fra et helt andet synspunkt: «jeg har i mine bidrag hverken kunnet eller villet optræde som læreren, men jeg har efter bedste evne søgt at hjælpe til ved et rydningsværk». Bugge har ikke helt ret i dette; navnlig dette «hverken kunnet» protesterer man uvilkårligt imod; i disse sine afhandlinger var B. netop «læreren» og det i en eminent grad.

B.s tydninger af de således tolkede indskrifter har i det hele og store vist sig holdbare. Af hans senere runologiske afhandlinger kan der særlig anføres følgende. Prof. K. Gíslason skrev en meget vidtløftig afhandling: «De ældste runeindskrifters sproglige stilling» (Aarbb. 1869) hvor han gör afvigende meninger gældende m. h. t. runesprogets nordiske karakter og de antagne stammeudlydende vokaler; han antog, at de ældre indskrifters sprog havde været talt af en stamme, der var gåt under. Tiltrods for den grundige behandling af spörsmålet modbeviste B. ham i en afhdl. omtrent med samme titel (Aarbb. 1870), idet han hævdede antagelsen af de udlydende stammevokaler, samt at Gíslason ikke havde bevist, at de senere tiders nordisk ikke direkte kunde afledes af de pågældende indskrifters sprogformer. Eftertiden har givet B. ret heri.

Om runeskriftens oprindelse udtalte B. sig i Christiania Vidensk.-Selsk. forh. 1873, hvor han udtaler sig så at sige på alle punkter i overensstemmelse med de anskuelser, som prof. Wimmer gjorde gældende i sit bekendte arbejde, der udkom 1874. Senere har B. på dette punkt, som bekendt, betydelig ændret sin opfattelse, idet han til slutning antog, at runerne kun tildels havde deres udspring i det latinske alfabet, medens de ellers måtte udledes af det græske.

Af hans senere runetolkende arbejder er først og fremmest at nævne hans store afhdl. om Rök-st., der udkom i Antiqv. tidsskr. för Sverige V (1878). Længe forberedte B. en ny udgave af denne sin tydning af den længste og i flere henseender meget mærkelige indskrift; den udkom i Antiqvitetsakademiens handlingar XXXI (1893) under titlen: «Rökstenen og Fonnåsspænden». Denne indskrift frembyder ikke få vanskeligheder og B.s tolkning deraf var noget af en bedrift. Jeg indskyder her en kort omtale af en enkelthed. B. havde antaget ordet *vilin*

(*wilin is þat*) som et mandsnavn. Herimod gjorde Fr. Burg indvendinger og gav en helt forskellig tydning af ordet (*uilin* = *uillin* = *villuletr*). Det smærtede ikke B. at måtte give afkald på sin fortolkning, på «helten» Vilin; han havde længe selv næret tvivl om hans eksistensberettigelse. B. behandlede sagen med den ham egne, stilfærdige lune og velgörende ironi: «Når nu hr. Burg — udtaler han — offentlig og höjtidelig har givet Vilen dødshugget, skal jeg ikke søge at puste liv i ham. Fuít heros, fuit Vilinus»; så tager han «stedfortræderen» nærmere i öjesyn og viser grundig, at det rigtignok ikke er bedre bevendt med «ham». 1872 behandlede B. Veblungsnæsindskr. (Aarbb.), 1877 den mærkelige indskr. på Forsakirkeringen med et sandt mesterskab. De senere tolkninger, der af svenske lærde er gjort gældende, forekommer mig at stå betydeligt tilbage for Bugges. Han skrev om de «Nordiske runeindskrifter og billeder på mindesmærker på øen Man» (Aarbb. 1899), osv. Flere afhdls. indhold findes nu i hans store hovedværk. Det følger af sig selv, at på et sådant område som dette, hvor indskrifterne ofte er vanskelige at læse og tyde, måtte B. i tidens løb ændre sin tidligere opfattelse. Derfor kom han undertiden til at behandle samme indskr. flere gange som f. eks. Fyrunga-st. (Arkiv XIII, XV). För jeg går over til at omtale B.s hovedværk skal her kort anføres, at såsnart Sv. Söderbergs «Ølands runinskrifter» var udkomne, granskede B. dem på sin sædvanlige vis og skrev bemærkninger dertil (Aarbb. 1900), samt at han deltog i E. Brates undersøgelse og behandling af runevers på svenske stene. Frugten af dette samarbejde (Brate gör i en «efterskrift» rede derfor) blev det i mange henseender fortræffelige «Runverser» (1891); Bugges mange bidrag er indførte in extenso. Hvad der særlig kan indvendes imod dette arbejde er at bægge forfattere er altfor tilböjelige til at antage vers, hvor der virkelig ingen vers er tilsigtede.

En ikke ubetydelig del af det gamle runemateriale udgör de såkaldte guldbrakteater; her findes större og — i reglen — mindre indskrifter med de ældre runer; de er meget vanskelige at tyde, da de ofte kun består af nogle få runer og fantasien har her frit spillerum. B. havde skrevet om dem i Aarbb. 1871; senere tog han dem op igen til samlet behandling (Aarbb. 1905). Tiltrods for B.s glimrende fantasi og kombinationsævne må tolkningen af de fleste indskrifter siges at være enten meget tvivlsom eller måske helt umulig. Hvor vanskelig den er kan man göre

sig en forestilling om ved f. eks. at sammenligne B.s tydning af brakteat 28 (s. 241 ff.) — og her er der dog tale om en længere indskrift — med hans elev, M. Olsens tolkning af samme (Aarbb. 1907).

Det værk, som B. i mange år havde forberedt sig til og hvortil han var kaldet som ingen anden, en samlet udgave af Norges runeindskrifter, begyndte at se lyset i 1891. Det første ark er trykt 31. maj. «Norges Indskrifter» med de ældre runer udkom — tildels med store afbrydelser — i de følgende år, foruden 2 hæfter indskrifter med de yngre runer. Det lykkedes B., tiltrods for at hans syn i de sidste år var meget svækket, at føre selve udgaven til afslutning, medens indledningen foreløbig ikke er færdig. Men ifølge en velvillig meddelelse af M. Olsen, der fra september 1902 var B.s medarbejder ved udgivelsen, er der heldigvis udsigt til, at indledningen ved hjælp af B.s optegnelser vil kunne bringes til afslutning.

«Norges Indskrifter» vil blive stående som et nationalt storværk. Her er alt samlet hvad et snille som B.s kunde sige om disse gamle indskrifter, som tit og ofte er vanskelige at læse, hvoraf der undertiden kun eksisterer kopier, ja, hvor der ikke engang endnu er opnåt fuld enighed om enkelte tegns rette forståelse. B. var sig vanskelighederne vel bevidst og han lægger ikke skjul på dem, ligesålidt som han er bange for at rette sig selv eller give en afvigende tolkning af enkeltheder endogså med temlig korte mellemrum. Ordningen af stoffet er efter amter. Først gives der en fortegnelse over den ældre litteratur og ældre tydninger — her synes B. undertiden at gå unødvendig vidt —, tilligemed runemindesmærkets omtale i skrifter og dets historie. Derpå følger en omhyggelig beskrivelse af selve monumentet og af indskriften, hvor hvert runetegn gennemgås på det nöjagtigste. Herpå følger tolkningen selv, og endelig göres der bemærkninger om indskriftens form (versform), dens alder og hvad der ellers var anledning til at omtale. Under behandlingen af indskrifternes sprogformer finder B. rig lejlighed til at göre grammatisk-sproglige bemærkninger, der ofte har en langt större almindelig betydning end netop for det behandlede sted. Det behøver ikke at siges, at hele værket vidner om B.s udstrakte læsning og fuldstændige kendskab til hele runelitteraturen. B. giver «ekskurser» om vigtige æmner, når han finder det hensigtsmæssigt. Her kan særlig den interessante ekskurs om tegnet ᛇ fremhæves. Ikke mindre interesse knytter der sig til B.s righoldige indledning

(2. bind), hvor så vigtige spörsmål som runernes udbredelse, navne, oprindelse m. m. behandles. Det er runologiens kardinalspörsmål det her drejer sig om, og med længsel vænter man afslutningen.

Hvad der karakteriserer dette hovedværk er B.s samvittighedsfuldhed, glimrende skarpsindighed og — under selve tolkningen, hans — fantasifuldhed. I den faktiske beskrivelse af monumentet, dets tegn og sprogformer er B. den strænge filolog. Hans ærlighed kommer ofte på en velgörende måde tilsyne og han er, som för bemærket, ikke sen til at erkende sine fejl (jfr. ang. Vilin ovf.). Fyrunga-indskriften (jeg anfører dette her, uagtet den ikke hører med til N. I.) «har givet mig en ydmygende lektion», udtaler B. (Arkiv XV, 142), og han bemærker, at han kan undskylde sig med at kendskabet til urnordisk skrift og sprog er yderst mangelfuldt. — B.s meninger om sig selv og sine ydelser var vist altid meget beskedne. — Dette kendskabs mangelfuldhed hindrer dog ikke B. i meget dristige kombinationer. Metodisk sikkerhed hører til B.s bedste egenskaber; det er kun undtagelsesvis han synes at göre brud herpå, som når han f. eks. forklarer Tune-stenens ᛇ som *j*, medens han ellers opfatter dette tegn som *ng*. Iøvrigt synes hans opfattelse af Tune-st. stadig at have været noget usikker[1]. B.s dristighed fremtræder klarest, hvor han tolker en indskrift, der er meget usikker enten fordi tegnene er slidte eller af andre grunde. Andre forskere vilde her helt have opgivet ævred i erkendelse af at opgaven var uløselig. Jeg kan henvise til B.s behandling af Ågedalsbrakteaten og Ødemotlandbenstykket, hvis indskrifter efter B. skulde være kopier efter ældre indskrifter og hvor runeristeren skulde have misforstået originalen. Det siger sig selv, at her kun kan være tale om en meget subjektiv opfattelse af det hele, og værdien af en tolkning bliver i disse tilfælde meget tvivlsom. Men B. tænkte altid — endogså under den största usikkerhed — som så, at disse famlende forsøg dog kunde blive til nytte og virke vækkende.

Som eksempel på B.s fantasifulde tydning vil jeg nævne Fonnås-spændets indskrift. Denne vokalfattige indskrift, der frembyder særlige vanskeligheder, læser B. således:

---

[1] Det er påfaldende, at han s. 35 gör en anden opfattelse gældende end s. 25, ligeledes s. 36 end s. 27. Man skulde tro, at han for længe siden var kommen til et for ham selv holdbart resultat.

ηlsklR | wkshu | iηRsAηsrbse | a | ihspiðultl;

dette foreslås læst som: *AngilaskalkR Wakrs husingR sa ingisarbiske aih spinðul tel* («Angilaskalk, Vakrs huskarl, fra Ingesarv, ejer den gode nål»). Tilsyneladende er der her en udmærket mening, en ret naturlig ordstilling og for såvidt alt i orden. Efter at have fundet denne tolkning, som enhver anden sikkert ikke havde fundet, erfarede B. at der i Sverrig virkelig fandtes stednavnet «Ingesarv», og det var nu en forholdsvis let sag at knytte en forbindelse med det sted i Norge, hvor spændet var fundet. Man skimter en vis indre glæde hos B. over dette mærkelige sammentræf, der syntes så tillidvækkende. Men — med et suk, synes man — må han (s. 527) give afkald på sin tolkning og betegne netop de vigtigste ord som usikre — fordi han imidlertid havde erfaret, at stedsnavne på *-arv* vistnok ikke var synderlig gamle. Noreen har ikke optaget B.s tolkning i 3. udg. af sin grammatik.

Det forefalder undertiden som B.s forklaringer ikke altid fyldestgör de krav til simpelhed og naturlighed, som man i disse gamle indskrifter ventede, selv om man gærne indrömmer, at de kan have været affattede i et sprog noget afvigende fra det daglige, hvad udtryksmåde og ordstilling angår, skönt netop dette i og for sig ikke er så ret sandsynligt. Jeg for mit vedkommende vil hævde, at når det, man får ud af en indskrift, ikke falder forholdsvis mundret (hvad Fonnås-indskr. dog gjorde) og naturligt, kommer det af, at læsningen ikke er sikker. Som eks. vil jeg anføre B.s læsning af Gimsø-st. (s. 403):

Nokki Á *sa bróðir ræisþa hér*
æft útstað-nið
náoesun [skr. *nafEsun*] *þæssą*
ah þą ænn þá kynnstu
stæina þæssa.

Bortset fra at der her ikke er spor af rytmisk bevægelse, endsige en versform, er udtryk som *útstað-niðR*, «en slægtning, som havde fæstet bo i fremmed land», eller *náoesun* (för af B. læst som *nafR*, ɔ: *nafar, sun*), «opholdssted for den døde mand (ɔ: gravhöj)» så skruede, at man vanskelig kan tro på dem[1].

[1] *vera* (kunde der overhovedet være tale om et *vesa*, f. *veRa*?), bet. ikke opholdssted, men «væren, ophold».

Men retfærdigheden byder at sige, at B. ikke udgiver sin tolkning for andet end som forsøg eller mulighed. Af en lignende art er B.s læsning og tolkning af Hönen-indskr., hvor både ordstilling — og denne især —, sprog og versform er lige unaturlig og usikker. Indholdet er heller ikke tillidvækkende (Vinlandsrejsen). Selve Hönen-st. eksisterer ikke, og B. har kun haft — dårlige — kopier. — Dristig og fantasifuld er B.s forklaring f. eks. af runenavnet *uuaer* (II 88) osv.

I denne sammenhæng vil jeg endnu fremhæve en ejendommelighed ved B.s videnskabelige fremgangsmåde, der dog ikke blot vedrører hans runologiske afhandlinger. Det var som han, ligesom den gamle, ukendte islandske grammatiker, stadig tænkte på modstandere eller dog på sådanne, der kunde göre indvendinger mod eller bemærkninger til hans opfattelse af de forskellige spörsmål. B. er stadig på sin post overfor dem og vil komme dem i forkøbet ved selv at fremføre alle de muligheder, der kunde tænkes (eller som han nu kunde tænke sig), selv om de, efter vore begreber, ligger temlig fjærnt. Undertiden virker dette lidt mærkeligt. Efter at han således i sin tolkning af Forsaringen har givet den brillante, formelt uangribelige forklaring af *staf* (acc. sg.), tilföjes der i en note: «I staf bör man ikke søge *stá af*» — dette var en tilvisse ganske overflødig advarsel.

Tiltrods for de mange indvendinger, der kan göres mod B.s runetydninger, er de så godt som altid på mange punkter lærdomsrige og vækkende; de er glimrende vidnesbyrd om hans frodige fantasi og utrættelige forskningsiver, der ikke viger tilbage for de vanskeligste opgaver og problemer, men de taler lige så höjt om hans aldrig svigtende retskaffenhed og ærlige sandhedssøgen.

Den gamle norske og islandske litteraturs historie har B. ikke beskæftiget sig videre med, og det er kun få bidrag, han har givet til den. I Aarbb. 1873 offenliggjorde han en undersøgelse vedrørende Historia Norwegiæ: «Bemærkninger om den i Skotland fundne latinske Norges Krönike», hvor han søgte at bestemme dette skrifts «tilblivelse og forhold til andre historiske kildeskrifter». B. kom herved til andre resultater end G. Storm tidligere var kommen til og denne skrev også derimod (sst.). B.s bemærkninger er meget alsidige og grundige og hans bestemmelse af skriftets tilblivelsestid, efter min mening, langt rigtigere end Storms. Yderst vigtig er hans påvisning af dets afhængighed af Adam af Bremen, samt hans tekstkritiske rettelser.

Ikke fuldt så heldig var B. i en anden afhdl.: «Biskop Bjarne Kolbeinssön og Snorres Edda» (Aarbb. 1875), hvor han behandler de såkaldte navneremser i nogle håndskrifter af Snorres Edda. Som sædvanlig giver han mange rigtige bidrag til forståelsen af remserne og de enkelte navne og ord, men når han søger at göre det sandsynligt, at de hidrører fra Ørknøerne og er forfattede af en bestemt mand, biskop Bjarne (d. 1222), har han afgjort taget fejl. Denne «glimrende opdagelse», som Müllenhoff (der ellers ikke kendte til skånsel overfor B.) kaldte den, har B. senere selv opgivet, fordi han erkendte den hypoteses litteraturhistoriske umulighed.

I anledning af, at B.s mytologiske studier blev erklærede for uforenelige med ægtheden af de ældste skjaldekvad og disses mytologiske indhold og antydninger, forfattede han «Bidrag til skaldedigtningens historie» (1894). Her søger han at bevise, at de ældste skjaldekvad (af Brage og Tjodolf især) er digtede, ikke af de skjalde, traditionen har henført dem til, men af andre og senere (i den sidste halvdel af det 10. årh.); altså skulde de være værdiløse som vidner imod hans studier. Jeg tror ikke at jeg går sandheden for nær, når jeg hævder, at beviset for B.s påstande ikke her er lykkedes.

I Norsk hist. tidsskrift 1901 begyndte B. en længere afhdl.: «Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland», der dog aldrig blev fuldført. B. kommer her til resultater, der er höjst urimelige, og som går ud på, at nordboer allerede meget tidlig skulde have begyndt at forfatte «sagaer» i vesten; særlig skulde der her være tale om en «saga» om Brianslaget (Clontarfslaget) 1014, der senere skulde have forplantet sig til Island. Ubetinget er denne afhdl. en af B.s svageste, men den indeholder dog meget af interesse f. eks. vedrørende det gamle Bråvallakvad.

Litteraturhistorisk betydning har B.s forskellige afhandlinger om og bemærkninger til folkeviser og lignende digte og fremfor alt hans påvisning af, at Eddadigtene på grund af deres sprog ikke kunde være ældre end fra det 9. årh.

Vedrørende andre germanske sprog har B. på mange måder været virksom. Flere af hans alt nævnte afhandlinger giver bidrag i så henseende. Allerede i sin ungdom skrev han afhdl.: «Die formen der geschlechtlosen persönl. pronomina» (Zs. f. vergl. sprachforsch. 1855). Men hvad der her har störst betydning er hans beskæftigelse med angelsaksisk sprog og litteratur og da først og fremmest med Beowulf. Hans virksomhed her

var både af sagnhistorisk og tekstkritisk art. Resultaterne deraf findes nedlagt i afhandlinger i Tidsskr. f. Phil. og Pæd. VIII, Zs. f. deut. Philol. IV og Paul-Braunes Beiträge XII (1887). B.s bidrag til tekstforbedringen i Beowulf betegnes af kendere som noget af det ypperste, der er fremkommet på dette område.

Hvad andre sprog angår skal her for fuldstændigheds skyld anføres, at fra B.s hånd foreligger der en afhandling om Sigöjnersproget: «Vermischtes aus der sprache der Zigeuner» (Kuhns Beitr. I; 1858), samt afhandlinger om franske og romanske etymologier i Romania III og IV.

Bugges måske kæreste og egenligste studium var, trods hans vidtstrakte virksomhed i den rent sproglige verden, sagn og folkeviser. Det begyndte han med og dermed fortsatte han til sine sidste dage. Mange og mærkelige er frugterne af hans beskæftigelse hermed.

Først og fremmest var det de nordiske folkeviser, som B. helligede sit indtrængende studium. Det er allerede bemærket, at han samlede og udgav telemarkske folkeviser i årene 1858—59. Også den tidlige beskæftigelse med Eddadigtene kunde regnes hertil. Da Sv. Grundtvig havde udgivet 1. bind af sine gamle danske folkeviser, fandt han ingen mere opmærksom læser og flittig gransker end B., og fra 2. bind af er han på en måde Grundtvigs medarbejder, idet denne optog B.s overordenlig rige bidrag til den rigtige forståelse af visernes ordlyd og indhold. De er anførte in extenso og med B.s signatur. Det var et frugtbart samarbejde og et aldrig afbrudt venskab, der hermed var indledet. För jeg går over til B.s hovedværk på myteforskningens område skal jeg nævne hans vigtigste afhandlinger vedrørende folkeviser og sagn: «Mytologiske oplysninger til Draumekvæde («det norske Sólarljóð»; Norsk tidskr. for Vidensk. og Litt. VII; 1854—55), «Bidrag til den nordiske balladedigtnings historie (Mindeskrift 1879), «Harpens kraft» (Arkiv VII; 1891), «Den danske vise om Gralver» (sst. XII; 1896), hvortil slutter sig afhdl. om forbindelsen mellem Grógaldr og Fjǫlsvinnsmál (Vid. Selsk. forh. 1860). «Torsvisen» er för nævnt. I alle disse afhandlinger er der givet vigtige bidrag til de enkelte visers historie og forståelse. Angående den nordiske sagn- og mytehistorie har B. offentliggjort: «Bidrag til den nord. heltedigtnings historie» (Arkiv XVII; 1901), der handler om de 8 første kapitler af Vǫlsungasaga, «Iduns æbler» (Arkiv V; 1889); bægge disse afhandlinger er nærbeslægtede med hans mytiske studier.

Fremdeles anfører jeg: «Mytiske sagn om Halfdan svarte og Harald hårfagre» (Arkiv XVI; 1900), «Sagnet om, hvorledes Sigvat Tordssön blev skald» (sst. VIII; 1897), og endelig — fordi der ellers ikke er plads dertil — hans mærkelige afhdl. «Oplysninger om Nordens oldtid hos Jordanes» (Arkiv I; 1883. Arkivets allerførste afhdl.). Den handler om «Rosomonorum gens» og dette bidrag betegnedes som I, men der kom desværre — som oftere — aldrig mere.

Allerede de her nævnte afhandlinger og forskninger vilde være tilstrækkelige til at sikre B. et fremragende navn på den nordiske sagn-forsknings område. Men det arbejde, hvorved B. har gjort störst opsigt og vundet störst ry er hans «Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse», hvoraf 1. række udkom i årene 1881—89; den 2. række udkom 1896 og handler om Helgedigtene; det er denne, prof. H. Schofield oversatte på engelsk under titlen: «The home of the Eddic Poems» (London 1899), med en ny indledning vedrørende den gamle nord. mytologi.» Om disse studier kunde der skrives afhandlinger eller hele bøger og de vakte i den filologiske verden, og udenfor denne, en sjælden opsigt på grund af deres revolutionære karakter. Med al sin belæsthed, lærdom og filologiske kløgt søgte B. her at give en helt ny opfattelse af den gamle mytologis oprindelse. Ifølge en velvillig meddelelse af prof. L. Wimmer skal B. være kommen ind på disse studier ved at overvære H. Petersens disputats på universitetet i København i december 1876. Afhandlingen og den forhandling, der da fandt sted, virkede stærkt på B., bragte ham til at tænke over hele det mytologiske spörsmål og gav ham lysten til at optage det til en grundig, selvstændig behandling. Han havde jo også tidligere beskæftiget sig med sagn. B.s første direkte optræden foranledigedes ved A. C. Bangs helt igennem forfejlede afhdl.: «Vǫluspá og de Sibyllinske orakler» (1879) og V. Rydbergs kraftige bekæmpelse deraf (Lett. tidsskr. 1880). Da trådte B. frem med nogle, men temlig spagfærdige indvendinger mod Rydberg, hvis bemærkninger han i realiteten erkender for rigtige. Ikke desto mindre mener han — bortset fra hvorvidt Vǫluspá virkelig er påvirket af Sibyllinerne, hvad han ikke vil påstå —, at der dog er mulighed for Sibyllinernes tilstedeværelse i de vestlige lande så tidlig, at de kunde have gjort sig gældende. På et enkelt punkt mener han bestemt at kunne påvise en direkte afhængighed af dem hos Geoffrey af Monmouth i Merlins profeti (fra den første halvdel af 12. årh.). Derhos be-

mærker B., at de sibyllinske orakler «ved midten af 6. årh. var almindelig bekendte og udbredte i mange afskrifter i den græske verden», samt anfører den kendsgerning, at «vel hundred år senere», henimod 670 sendtes to mænd, Hadrian og Theodor, fra Italien til England, hvor de oprettede skoler og samlede mange disciple om sig, hvem de underviste i kirkens og teologiens fag. Hadrian var fra et kloster nær ved Neapel og født i Afrika, Theodor fra Lille-Asien, bægge altså fra egne, «hvor de sibyllinske orakler var bleven til og hvor de havde været mest bekendte». Ganske vist indrömmes, at der intet vidnesbyrd foreligger om, at de to nævnte mænd har kendt noget til oraklerne, men der spörges, om der «under sådanne forhold» er nogen umulighed i at meddelelser eller optegnelser om og af disse digte er kommet til Britannien og om sådanne meddelelser har udbredt sig, navnlig blandt de gejstlige. «Herom ved vi intet — lyder svaret — men intet væsentligt taler såvidt jeg ser herimod» osv. Jeg har taget dette eksempel, ti det er typisk for Bugges hele metode i hans pågældende studier. Han udtaler sig tillige meget klart om, hvad det for ham drejer sig om; hovedspörsmålet er, hvorvidt digtet gennem Nordboernes forbindelse med Vesten i vikingetiden er påvirket af de ægyptisk-asiatiske Sibylliner i al almindelighed, derimod er spörsmålene: «hvor? når? hvorledes? gennem hvilke mellemled? i hvilket omfang? af hvilke eller hvor mange Sibylliner?» bispörsmål. For andre er netop disse spörsmål af kapitalbetydning, som det er umuligt at komme uden om og uden hvilke digtets «almindelige» afhængighed af Sibyllinerne ganske svæver i luften. At B. ikke er blind for at det drejer sig om muligheder, følger af sig selv, men han tillægger dem en ret stor gyldighed. At han heller ikke var så ligegyldig for «bispörsmålene», viser hans studier på hver side; han er meget ivrig efter at påvise kilder og mulige mellemled, for ikke at tale om så eksakte enkeltheder som hans navnetydninger og kombinationer.

Den første række af studier — hvoraf begyndelsen åbenbart allerede var udarbejdet, da B. havde sin polemik med Rydberg — behandler myterne om Balder (de isl. og dem hos Saxo), samt om Odin i galgen og i forbindelse dermed Yggdrasilsmyten. De forskellige myter og mytetræk forklares som hæntede fra sagn og legender om Kristus og fra den klassiske myteverden. Sagnene er på mange måder kombinerede, tildels ved mellemleddene omdannede og misforståede; endelig er det Nordboernes egen fantasi

og selvstændige digteævne, der til slutning har virket og skabt de storslåede skikkelser og mytetræk og deraf dannet et harmonisk hele. Sin opfattelse formulerer B. således: «Mangfoldige nordiske gude- og heltesagn tör efter min mening siges at gengive eller i det mindste at være opståede under påvirkning af sagn, digtninger eller legender, religiøse eller overtroiske forestillinger, som halvhedenske og hedenske Nordboer på de britiske øer i vikingetiden har modtaget fra kristne mænd, fra munke og mænd uddannede i munkeskolen. Oftest har Nordboerne hørt disse meddelelser på engelsk . . . sjældnere på irsk . . . . men stundom havde engelskmændene igen af Irer hørt, hvad de fortalte».

Der kan ikke her være tale om at komme ind på en gengivelse af disse «Studiers» indhold. Det må forudsættes som bekendt. Kun nogle bemærkninger skal her göres.

Studierne forbavsede læserne deraf først og fremmest ved B.s overvældende læsning ikke blot i den klassiske litteratur, men også i den middelalderlige, kristelige legendelitteratur m. m. Det er en lang liste, der her kunde opstilles. Dernæst vidnede de om en glimrende — mange vilde tilföje: og töjlesløs — kombinationsævne og ævne til at opdage lighedspunkter. Endelig kom jo de store rent filologiske kundskaber til anvendelse. Også keltisk sprogkundskab måtte B. nu til en vis grad tilegne sig. Intet under, at der fremkom et arbejde, der ikke blot ved den nye opfattelse, der gjordes gældende, vakte så stor opsigt og — hos mange straks i begyndelsen — en begejstring. De tilsyneladende slående eksempler virkede betagende på mange. Her i Norden havde man siden midten af det 19. årh. overhovedet ikke synderlig beskæftiget sig videnskabelig med den gamle mytologi, og man var fra gammel tid vant til i den at se en ægte nordisk ånds- og trosfrembringelse. Nu hævdedes det til gengæld at meget store og vigtige bestanddele deraf ikke blot var af fremmed oprindelse, men også af et meget ungt datum. Ikke ældre end fra hedenskabets allersidste århundreder skulde de være. Som sagt mange lod sig straks blænde. Men der viste sig lige så hurtigt skyer i horizonten, bebudende kritikkens lyn og torden. Mange forargedes over den tilsyneladende ganske respektløse optræden overfor hvad man havde betragtet som det helligste og Nordens dyrebareste eje. Andre fandt, at hele B.s metode var ret mangelfuld og at hele grundlaget var for spinkelt til at opføre en sådan bygning på; man fandt, at det hele var så temlig unaturligt, for

ikke at sige umuligt, at det kunde være gåt således til som B. vilde og i virkeligheden på en så grov, ydre måde, som det ved et nærmere eftersyn måtte være gåt til — uagtet man iøvrigt intet havde at indvende imod, at den gamle tros ideer og sagn blev knyttede til andre folks religiøse forestillinger, ja at flere af dem endogså konstateredes som lån. Til sådanne modstandere af B.s hypoteser — for andet er det ikke — hører forf. af disse linjer.

Man fandt det fremdeles ensidigt at søge alle originalerne i de vestlige lande, og fremfor alt hævdedes, at der måtte en længere tid til at frembringe alt, hvad B. vilde at der således skulde være opståt i vikingetiden. En så glimrende fantasi og skabende ævne, som B. forudsatte hos Nordboerne og som han dristig sammenlignede med Hellenernes, vilde eller kunde man ikke tro på. Ikke engang al den forudsatte og tildels postulerede lærdom hos Angelsakser og Irer kunde man fæste tillid til. B. regnede her altfor stærkt med muligheder og kombinationer af sådanne. Et typisk eks. er allerede blevet anført, og der kunde nævnes et utal af lignende. I det hele er det karakteristisk for B. at han fæster blikket på enkeltheder og kombinerer dem, selv om der kunde være tale om en mangfoldighed af andre muligheder. Jeg skal anføre et par eksempler herpå, der ganske vist ikke er hæntede fra Studier, men er i fuld samklang med hvad der dér göres gældende. Han udtaler — der er tale om en episode i Vǫlsungasaga —, at den nordmand, som har digtet denne fortælling, har «kendt det hos Fredegar [en frankisk forfatter] meddelte sagn om Langobardernes oprindelse fra en mundtlig beretning, som han havde havt i Britannien» (Arkiv XVII, 45)[1]. Karlevi-sten-versets digter har kendt digtet Grímnismál, fordi der findes bægge steder fælles ord (jǫrmungrund, Viðurr, prúðr — ord som kendtes overalt), men han har ikke fåt dem i Norge, efter som digtet «efter min mening» er forfattet «af en nordmand fra Hålogaland i Britannien» (Aarbb. 1900 s. 4—5). Her lægger man særlig mærke til to ting, dels det mundtlige mellemled (i 1. eks.), dels det, at Britannien fremfor alt skal være stedet, hvor meddelelserne er modtagne. Som eks. på en dristig kombination af anden art er B.s udvikling ang. Loddfáfnir = Leucius-Carinus. Derved står man også overfor B.s navnetydninger, om hvilke det med rette kan siges, at

[1] Udhævelserne er mine.

dristigere forklaringsforsøg har næppe nogen videnskab til nogen tid haft at opvise. Det er da også denne bestanddel af Studierne, der er faldet folk stærkest for brystet og som man i almindelighed helst vil helt se bort fra. Men de er en altfor omfangsrig og vigtig bestanddel til at de kan skæres bort. Ifg. B.s hele metode er det klart, at der så at sige ingen grænser er for, hvad han med sin begavelse og lærdom kunde få ud af kilderne og hvilke kombinationer han kunde bringe istand, — men heri ligger netop svagheden ved hele det store arbejde. En hovedfejl — forekommer det mig — er den store ensidighed, den fikse idé, kunde man godt sige, at henføre alle fremmede indflydelser til så sen en tid og til de vestlige egne. B. stirrer mod vest og kun mod vest og er ganske blind for alle de andre veje, ad hvilke et kulturstof af enhver art kunde vandre ind til Norden og som arkæologien i så rigt mål og med gode grunde antager. Det er tilvisse psykologisk set mærkeligt, at B. med sin store alsidighed og vidtskuende blik på det rent sproglige område kunde i den grad lade alle andre strömninger eller muligheder for sådanne uænsede. I den grad går han så helt op i denne veströne kulturindflydelsestanke, at Nordens sydlige horisont forsvinder.

Af de skrifter, der fremkom i anledning af B.s Studier, bör i en fortrinlig grad fremhæves H. Vodskovs fornöjelige «Guder og gloser», en bog, som B. med sit joviale sind sikkert har forstået at nyde. Müllenhoffs ret ubeherskede polemik i hans Deutsche altertumskunde V gjorde derimod större skade end gavn.

Den 2. række af Studier, Helgedigtene, indeholder meget af lignende art som den første, men også meget fortræffeligt og virkeligt holdbart angående flere gamle sagn.

Det høres undertiden og ses fremsat, at B.s mytologiske meninger i det hele og store har sejret. Dette må dog siges at være langtfra tilfældet. I det höjeste kan det siges at B. har fuldkomment ret i at antage, at den nordiske mytologi ikke er fuldstændig autokton, men på mange punkter må sættes i forbindelse med og forklares udfra almene forestillinger og at den rimeligvis indeholder mere eller mindre direkte lån og påvirkninger fra andre folks forestillinger. Men ad hvilke veje dette er sket, det har B. ikke bevist, endnu mindre at det skulde kun være sket ad én — vestlig — vej. Af B.s forskninger og forskningsresultater vil hans mytologiske studier vistnok vise sig at besidde mindst livskraft.

Der er i det foregående givet en sikkert altfor ufyldestgörende oversigt over B.s videnskabelige virksomhed, således som den fremtræder i litteraturen. Men B. har på mange andre måder støttet og fremmet sin videnskab. Om hans universitetsvirksomhed må andre udtale sig; men jeg skulde tage meget fejl, om han ikke som lærer har virket æggende og vækkende ved sin livlighed og sine alsidige interesser, samt klare forståelse af vanskeligheder på forskningens område. I de nordiske studier var B. i sit hjemland sjælen, og sikkert var det ham altid om at göre at få noget sat i gang. Han var således en af hovedstifterne af det norske oldskriftselskab (1881), senere af Foreningen for norske dialekter og folketraditioner (1881), ligesom han var bestyrelsesmedlem i flere andre foreninger. Fra 1866 var B. medlem af dette tidsskrifts redaktion. Ved det 2. filologmøde var det vistnok ham, der tog initiativet til oprettelsen af et for Norden fælles tidsskrift for nordisk filologi (Arkiv f. nord. filol.). För er hans virksomhed for navneforskningens fremme bleven omtalt. Som professor deltog B. i höj grad i universitetets praktiske gærning, og man fik i det hele det indtryk, at han nød den höjeste tillid hos sine kolleger — foruden at alle så op til ham som den höjtfortjænte videnskabsmand. Det hedder i sagaen om Njal, at ingen domme ansås for lovlige, medmindre Mörd gige var med at fælde dem; noget lignende gjaldt vist også B. — efter hvad man lejlighedsvis fik indtryk af. Hans ærlighed og redelighed, åndsfinhed og noble tænkemåde svigtede aldrig. Hans personlige elskværdighed var ubegrænset. Hans fine smil og smukke, noget ejendommelige ansigt glemmer ingen, der nogensinde har set det. Hans skikkelse var statelig og ærefrygtindgydende, hans tale betagende og i forbindelse med hans vidunderlige stemme gående til hjærtet. B. var ikke blot åndens, men også hjærtets mand i bedste og fuldeste forstand.

Mild og hensynsfuld var han i al sin færd. Aldrig vilde han göre nogen uret; at såre i skrift undgik han med den störste varsomhed og han omtalte altid sine modstandere med den störste hensynsfuldhed. Kun en enkelt gang mindes jeg at han har udtalt sig ualmindelig bestemt.

Det var kun naturligt, at B. nød stor anseelse overalt i den videnskabelige verden og at alle så at sige kappedes om at vise ham hæder og ære. Han var således æresdoktor ved Upsala universitet 1877, medlem af alle nordiske og en mængde andre

videnskabsselskaber og akademier, hvad der ikke nærmere skal opregnes.

I sin smukke nekrolog over G. Storm (Arkiv XIX)[1] udtaler B.: «Intet menneske er uerstatteligt. Men når en mand af en så omfattende virksomhed går bort, føles det, som om han var uerstattelig». Disse tilvisse rammende ord passer netop i en særlig grad på Bugge selv, og vistnok er der dem, der med rette mener, at det tab, som den nordiske videnskab og ikke blot den led ved hans død, er uerstatteligt i virkeligheden.

Finnur Jónsson.

Supplement.

Bugge har som bekendt i en Række Afhandlinger beskæftiget sig med armenisk Etymologi: Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache, Kristiania 1889, og Afhandlinger med samme Overskrift i «Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft» Bd. 32 og «Indogermanische Forschungen» Bd. I. Om denne Side af Bugges Virksomhed har Hübschmann udtalt sig i Forordet til sin armeniske Grammatik S. XIX. Det hedder her bl. a., at Bugge har opstillet en stor Mængde Etymologier og Lydlove, «die, wenn sie richtig wären, die Arbeiten der Vorgänger überragen und einen bedeutenden Fortschritt bezeichnen würden». Hübschmann indrömmer, at enkelte Etymologier er rigtige, men anser de fleste for urigtige eller idetmindste usikre. Derfor har han da også udelukket en Mængde af Bugges Etymologier fra sit Værk, «freilich nicht ohne schwere Bedenken, da sie nicht die leichte Arbeit irgend Jemandes, sondern die Frucht gründlicher Forschung eines ausgezeichneten Gelehrten sind. Wenn mein Urteil dennoch im Wesentlichen das Richtige treffen sollte, so muss man, um dies zu erklären, wohl annehmen, dass das Feld der armenischen Etymologie, nachdem es mehrfach bebaut worden ist, aufgehört hat so fruchtbar und ergiebig zu sein wie früher». Der er ikke Tvivl om, at hele dette Sted er ment som en eftertrykkelig Advarsel mod Bugges Arbejder, og at Udtalelsen trods al den Høflighed, hvori den er indsvøbt, indeholder en meget ugunstig Dom. Men noget objektivt rigtigt Billede giver den ikke. Det er allerede en Mangel, at Lydlovene skæres over én Kam med Etymologierne. Med Lydlovene har Bugge virkelig

[1] B. viede også Unger et smukt eftermæle sst. XV.

ikke haft meget Held, men desto værdifuldere er en stor Del af Etymologierne. Allerede Hübschmann selv har i sin Liste optaget meget mere end «enkelte Etymologier» fra Bugge; og mange af dem, han har udeladt, er udeladt med urette. Andre Forskere (f. Eks. Brugmann og Meillet) har derfor også anerkendt adskillige af de Etymologier, som Hübschmann havde ekskluderet af det gode Selskab. Og lige til den nyeste Tid har man af Bugges Arbejder kunnet fremdrage Etymologier, som med en anden lydhistorisk Begrundelse end den hos Bugge givne har vist sig at være aldeles rigtige og slående. Bugge havde således, for blot at nævne et enkelt Eksempel, sammenstillet armenisk *anic-ane-m* 'jeg forbander', Aorist *anēc* 'han forbandede' med gr. *ὄνειδος*; *a-* svarer efter en senere nærmere bestemt Lydlov regelmæssig til gr. *ὀ-*; *-i-* i Præsens og *-ē-* i Aorist er efter en af de Lydlove, som man aldrig har været i Tvivl om, opstået af *-ei-*; *c* (udtalt *ts*) var efter Bugges Mening under særlige Betingelser opstået af ievr. *d* (der i Regelen i Armenisk bliver til *t*). Denne sidste Antagelse var uholdbar, hvorfor Etymologien ekskluderedes hos Hübschmann. Men der er ikke det mindste i Vejen for at forklare *c* såvel i Aorist som i Præsens af ievr. *-ds-*. Etymologien er i sig selv indlysende og vel skikket til at åbne Öjnene for den vigtige morfologiske Kendsgærning, at en Række Præsensformer på *-ane-m* i Armenisk er dannet af Aorister, ganske det samme som i Græsk er Tilfældet med adskillige Verber på *-άνω* (*ἁμαρτάνω* er således afgjort sekundært i Forhold til *ἁμαρτεῖν*). At Hübschmann ikke i langt höjere Grad, end Tilfældet er, har formået at fremdrage de i Bugges Arbejder skjulte Skatte, må sikkert for en stor Del forklares af, at han har haft sin Opmærksomhed rettet på andre Sider af Forskningen end Bugge. Hans Arbejde har væsentlig bestået i at udsondre Låneordene, først og fremmest de persiske, men dernæst også de syriske, græske og andre Låneord, for derefter at kunne påvise det armeniske Sprogs Stilling indenfor den indoevropæiske Sprogæt og lade dets elementære Lydlove springe i Öjnene. Den i det enkelte gående Undersøgelse af de ægte armeniske Bestanddele af Sproget har for en meget væsentlig Del været overladt til andre.

Bugge har på forskellige Måder ment at kunne bringe Armenisk i Forbindelse med andre Forskningsområder. Et fuldstændigt Fejlgreb var det at ville forklare Etruskisk ved Hjælp af Armenisk. Jeg må for mit Vedkommende også forkaste den Antagelse, at der skulde findes armeniske Låneord i Gotisk («Indo-

germanische Forschungen» V 168—180). Alle Bugges oprindelige Eksempler er ganske usandsynlige, og den fra Torp hidrørende af mange billigede Formodning. at Ordet 'Hedning' (got. kun overleveret i Fem. *haiþno*) skulde stamme fra det armeniske *het'anos*, kan jeg ligeså lidt billige. Hvordan skulde *e* være bleven gengivet med *ai*, *t'* (udtalt som *t* i dansk *tale*) med *þ*, og hvorledes skulde *-os*, der i Armenisk ikke var en Endelse, men en integrerende Del af Ordet og tilmed betonet, være blevet udeladt? Så var det dog rimeligere at forklare det gotiske Ord af gr. *ἔθνος* (hvorfra det armeniske stammer); men vælger man denne Opfattelse, må man lade Armenierne ganske ude af Spillet og forklare *h-* udelukkende ved gotisk Folkeetymologi. Også den armeniske Indflydelse på Runealfabetet, som Bugge formodede i et Foredrag ved Filologmødet i Kristiania 1898, er mig ganske tvivlsom.

Bugges lykiske Studier [Lykische Studien I—II, 1897, 1901; Kria. Vidensk.-Selsk. Skr.] har jeg tidligere omtalt i nærværende Tidsskrift og skal ikke igen komme ind derpå. Dog vil jeg ikke skjule, at det er her ligesom ved Armenisk: Bugges første Afhandlinger om Æmnet er de bedste. Og Bugges Bidrag til Knudtzons Bog om Arzawabrevene anser jeg for helt forfejlet.

Det kan ikke være min Opgave at gå ind på alle de Sider af Bugges Virksomhed, som falder udenfor Germansk. Men jeg skal dog endnu minde om den Afhandling om Albanesisk, som Bugge skrev i «Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen» Bd. 18. Der findes her så slående Etymologier som alb. *darðə* 'Pære, Pæretræ' gr. *ἄχερδος* 'vildt Pæretræ'.

Holger Pedersen.

Platons Kriton 54 a.

ἀλλὰ δὴ τῶν παίδων ἕνεκα βούλει ζῆν, ἵνα αὐτοὺς ἐκθρέψῃς καὶ παιδεύσῃς; τί δέ; εἰς Θετταλίαν αὐτοὺς ἀγαγὼν θρέψεις τε καὶ παιδεύσεις, ξένους ποιήσας, ἵνα καὶ τοῦτο ἀπολαύσωσιν; ἢ τοῦτο μὲν οὔ, αὐτοῦ δὲ τρεφόμενοι σοῦ ζῶντος βέλτιον θρέψονται καὶ παιδεύσονται, μὴ ξυνόντος σοῦ αὐτοῖς; οἱ γὰρ ἐπιτήδειοι οἱ σοὶ ***ἐπιμελήσονται αὐτῶν.*** *πότερον ἐὰν εἰς Θετταλίαν ἀποδημήσῃς, ἐπιμελήσονται, ἐὰν δὲ εἰς Ἅιδου ἀποδημήσῃς, οὐχὶ ἐπιμελήσονται; εἴπερ γέ τι ὄφελος αὐτῶν ἐστι τῶν σοι φασκόντων ἐπιτηδείων εἶναι, οἴεσθαί γε χρή.*

I sin kommenterede udgave (1888) har Schanz slettet de fremhævede ord med følgende begrundelse: «Dieser Satz ist auffällig, weil er ganz überflüssig ist, denn in der Frage liegt ja schon ausgesprochen, dass, wenn Sokrates nicht mehr da ist, unter allen Umständen seine Freunde für die Kinder Sorge tragen werden. Auch stört der Mangel jeder Verbindung». Schanz' formodning er omtalt i Burnets Oxforderudgave, og Gertz har i sin oversættelse forbigået ordene.

Den af Schanz givne begrundelse er imidlertid højst svag. I det foregående spørsmål er aldeles ikke, som han påstår, udtalt at Sokrates' venner vil tage sig af sønnerne; der er kun antydet at deres opfostring og opdragelse i det opstillede tilfælde vil blive ligeså god. Vigtigere er det dog, at den påståede «Mangel jeder Verbindung» ikke foreligger, da det er almindelig græsk sprogbrug, som ikke behøver at støttes ved exempler, at nøjes med at sætte svarets motivering, hvad enten det er bekræftende eller benægtende. Sætningen betyder da: nej, for dine venner vil tage sig af dem.

I de nærmest følgende ord forkaster Schanz Venetus' læsemåde *ἐὰν μὲν* med bemærkningen: «Selbst in scharfen Gegensätzen kann *μὲν* fehlen», idet han anfører endel fra Platon hentede exempler, der imidlertid i denne sammenhæng er ganske betydningsløse, da der ikke i et eneste af dem er tale om den af Madvig syntax § 189 a påpegede sideordnende sætningsforbindelse, som vi her har et så udmærket exempel på.

Karl Hude.

Nogle bemærkninger om Platonoverleveringen[1].

Af

William Norvin.

Den nødvendigste forudsætning for, at exegesen af en antik forfatters skrifter kan arbejde med nogen sikkerhed, er en text, der hviler på så pålideligt grundlag, som det med de midler, der står til rådighed, er muligt at tilvejebringe, og det har derfor stadig været følt som et stort savn, at der endnu ikke forelå en virkelig kritisk, på nu gældende grundsætninger baseret udgave af det samlede corpus Platonicum, ganske særlig da i de sidste decennier, siden de sprogstatistiske undersøgelser er kommet til at spille en rolle ved løsningen af det chronologiske problem. En sådan udgave, der hviler på meget omfattende forarbejder, foreligger nu fuldført i den i Oxford udgivne serie af classiske værker, besørget af professor ved St. Andrewsuniversitetet John Burnet, der dels i de vedføjede præfationes, dels i en separatudgave af *Staten* og i flere andetsteds publicerede afhandlinger har gjort rede for de grundsætninger, han har fulgt, og det arbejde, han har ydet. Det turde da have sin interesse at standse et øjeblik og se på den vej, der er tilbagelagt, hvad der er nået, om opgaven er definitivt løst eller hvad der endnu måtte stå tilbage; spørgsmålet er jo ikke blot ifølge sin natur af almengyldig betydning, men også i sig selv vigtigt, da talen er om oldtidens centrale tænker.

Fra editio Aldina til ind i afvigte århundrede fulgte man det almindelige princip at lægge et enkelt eller nogle få håndskrifter til grund, så gode som man havde dem ved hånden, og derefter udgive texten; hvor grundlagets læsemåde da syntes mindre god, uklar, uforståelig eller det helt svigtede, hjalp man sig igennem ved coniecturer, egne eller andres, som allerede Renais-

---

[1] *Platonis* opera, recognovit brevique adnotatione critica instruxit *Ioannes Burnet.* Tomi I—V. (Script. class. bibl. Oxon.) Oxonii MCM—MCMVII.

sancens philologer havde gjort det i deres håndskrifter. Nu var vel dette arbeide, hvortil flere af philologiens ypperste har ydet deres bidrag, ingenlunde uden værdi, men har tværtimod for alle tider overvundet ikke få vanskeligheder; men — da opgaven formuleredes forkert, kunde heller ikke resultatet blive tilfredsstillende. For at opgaven, at give Platons text så nær som muligt ved den form, den fik af hans egen hånd, kan siges at være løst, må hele overleveringens materiale lægges til grund, de talrige håndskrifter må på grundlag af omhyggelige undersøgelser bestemmes i værdi og i indbyrdes relation, og de resultater, der nås, sammenholdes med, hvad den senere antike og muligvis også den middelalderlige litteratur kan lære os om spørgsmålet — med andre ord overleveringens historie bør i hovedtrækkene fastslås, såvidt det lader sig gøre. At dette i mange tilfælde er et kæmpearbejde, i mange på grund af manglende materiale helt uigennemførligt, ved enhver, der har syslet med den art spørgsmål, men at opgaven bør formuleres således, har talrige udgiverarbeider belært os om, ikke mindst de, der virkelig har hvilet på sådanne undersøgelser.

For Platons vedkommende lagdes grunden til dette arbeide af Immanuel Bekker, der collationerede ikke mindre end 77 håndskrifter og søgte at udnytte dem alle; har end disse collationer af og til hastværkets præg, var der dog her samlet et stort og meget nyttigt materiale. For den kritiske sigtelse deraf betød Bekkers arbeide derimod kun lidet; han fastslog vel, at Bodleianus for de seks første og Parisinus A for de to sidste tetralogiers vedkommende indeholdt den bedste overlevering, men nogen egentlig classificering forsøgte han ikke at give. Endnu mindre var dette tilfældet med Stallbaum i hans i andre henseender så værdifulde udgaver; han forøgede yderligere Bekkers materiale, men manglen på ordning og sigtelse gjorde det hele så forvirret og broget, at følgende udgivere som Züricherne og K. F. Hermann med det Lachmannske reductionsprincip for øje indskrænkede sig til de håndskrifter, som Bekker havde erklæret for de bedste, og bødede på deres mangler ved coniectur, et standpunct, der sanctioneredes og udtryktes i sin mest yderliggående form af Cobet[1].

Også Martin Schanz, der henimod år 1870 tog det store spörgsmål op fra grunden af og ofrede det megen tid og kraft, stod til at begynde med på det samme standpunkt, at alene de

[1] Mnemos. IX, 1860, p. 337; ib. N. S., III, 1875, p. 195.

få gode håndskrifter havde betydning for textens constitution, medens de ringere højst kunde anvendes til udfyldning af de andres lacuner, men iøvrigt havde fået deres gode læsemåder ved coniectur og derfor var uanvendelige. Efter en indgående specialundersøgelse af Bodleianus[1] tog han sig for at tilvejebringe en virkelig classification af det hele materiale[2]; udgangspunktet tog han i Bekkers apparat, hvis beskrivelser han supplerede med udførligere oplysninger om flere af håndskrifterne, og hvortil han føjer et par enkelte nye. Resultatet er, at alle vore håndskrifter viser tilbage til den tetralogiske ordning af dialogerne, som almindelig tilskrives Thrasyllos, og at de må stamme fra en archetypus, der har omfattet det hele corpus, fordelt i to bind, således at det første har indeholdt de syv første, det andet de to sidste tetralogier, *Definitiones* og *Spurii*; med hvilken antagelse stemmer, at Par. A netop svarer til det formodede andet bind og at flere håndskrifter efter *Menexenos*, der slutter den syvende tetralogi, har ordene *τέλος τοῦ πρώτου βιβλίου*. Af Bekkers bedste håndskrifter indeholder intet alle skrifterne; Par. A er hovedrepræsentanten for archetypus' andet bind, medens Bodleianus kun omfatter de seks første tetralogier. Forholdet stiller sig da ikke blot forskelligt for de to bind, men er også indenfor det første særegent for den syvende tetralogi. Schanz vendte sig nu først til det første bind af sin archetypus, hvis almindelige karakter han søgte at bestemme ud fra vore håndskrifters ejendommeligheder, og hans resultat var i visse henseender lidet opbyggeligt. At skrivefeil, forkert ordadskillelse o. lign. forekom ret almindeligt var ikke at undres over og ejheller af synderlig betydning, da den art feil oftest let lader sig gennemskue og emendere; værre var opdagelsen af ikke få interpolationer, som allerede må have været at læse i archetypus, ikke blot af enkelte ord men undertiden af hele sætninger[3]. Nu tør det vel nok siges, at Schanz har drevet sin antagelse af interpolationer for vidt, men selve det factum, at sådanne findes og det i ikke helt ringe antal, lader sig ikke betvivle. Disse undersøgelser af archetypus turde være Schanz' væsentlige fortjeneste af Platonkritiken, og det en ikke ringe; han slog fast, at vor overlevering i det hele og store er at betragte som en enhed, der først i middelalderen har spaltet

[1] Novae commentationes Platonicae, Wirceburgae 1871.
[2] Studien zur Geschichte des Platonischen Textes, Würzburg 1874.
[3] Exempler se Schanz Stud. etc. p. 30 ff.

sig, og dette stadfæstedes af alle hans følgende collationer. Af første bind har der nu været taget to afskrifter, en fuldstændig, som viser en ringere overlevering og er repræsenteret ved flertallet af vore håndskrifter, og en ufuldstændig, hvis overlevering er bedre og foreligger for os i Bodleianus, Tubingensis (C), Venetus *Π* og Vaticanus *ΔΘ*, hvoraf dog den sidste som ligefrem afskrift af Bodleianus er uden betydning; da de andre tre hver for sig indeholder ikke få feil og correctioner, er de alle nødvendige for textens constitution, for de seks første tetralogiers vedkommende i første linie Bodl. Den ringere classe, der væsentlig adskiller sig fra den gode ved interpolationernes større mængde, tillægger Schanz kun ringe værdi; helt undværes kan den vel ikke, da den må tjene til at supplere de for den gode classe fælles lacuner, men dertil er det nok at udvælge et eller to; at undersøge dem alle vil være uden nytte. Dette standpunkt skulde dog snart vise sig uholdbart, da det kendskab til den ringere classe, hvorpå det hvilede, var for ufuldkomment; og da Schanz fortsatte sine undersøgelser af disse håndskrifter, foregik der snart en svingning i hans opfattelse. Det blev ham således efterhånden klart, at Venetus t, hvis værdi samtidig fra anden side[1] fremhævedes, repræsenterede den ringere classes overlevering i den reneste form[2], og dette synspunkt skærpedes yderligere dertil, at det nævnte håndskrift var archetypus for hele denne classe[3]. Efter indgående undersøgelse[4] tillagde derfor Schanz Veneteren en vis betydning for fastsættelsen af texten, men mente samtidig i henhold til sit standpunkt at kunne se bort fra alle de andre håndskrifter, som var at henføre til dens classe. Erkendelsen af t's værdi var et betydningsfuldt fremskridt, men også denne gang skulde det vise sig, at Schanz havde været for hastig og overfladisk i sine conclusioner. Det blev med rette gjort gældende[5] mod Schanz ikke blot, at den hele ringere håndskriftclasse ikke således lod sig reducere og undvære, men også, at flere håndskrifter åbenbart viste en overlevering, der syntes at

[1] Alb. Jordan: Jahrbb. f. class. Phil. 1876, p. 773 og VII Suppl. 1875, p. 607 ff.

[2] Philologus, XXXV, 1876, p. 643 ff.

[3] Philologus, XXXVIII, 1879, p. 359 ff.

[4] Ueber den Platocodex der Markusbibliothek in Venedig, Append. class. 4, Nr. 1. Leipzig 1877.

[5] Alb. Jordan: Hermes XIII, 467 ff. Gött. gel. Anz. 1879, I p. 36 ff. M. Wohlrab: Jahrbb. f. class. Phil. 1876, p. 117 ff.

være en blanding af de to classers og ikke lod sig henføre til nogen af dem. Schanz søgte vel stadig at vise sine angribere tilbage, og det med en ret exempelløs skarphed, men de med lange mellemrum udkommende bind af hans udgave viste dog vaklen og skiften i grundsætningerne, som ikke lod sig tilsløre, og det blev særlig et Wienerhåndskrift, hvoraf hans opfattelse gentagne gange havde skiftet, der blev skæbnesvangert for ham. Vindobonensis 54, suppl. phil. Gr. 7., var bleven fremhævet af Wohlrab[1] og havde i det hele været genstand for megen drøftelse, men det var dog først Joseph Králs collationer og indgående undersøgelse deraf[2], der bestemte dets karakter og plads i overleveringen. Král satte Vind. til det 12. årh., da Vat. r, der er en utvivlsom afskrift deraf, er dateret fra slutningen af dette århundrede; han påviste dets uafhængighed af Bodl. og af Venetianeren t, at det af og til har Bodl.'s læsemåde med t's som rettelse, medens af og til det omvendte er tilfældet, og han når ved et meget rigt og omhyggeligt sigtet materiale til den slutning, at Vind. repræsenterer en af de to andre classer uafhængig overlevering, som går tilbage til en særlig afskrift af archetypus, som allerede har indeholdt varianter, der har foranlediget classernes afvigende læsemåder. At således dette håndskrifts værd var slået fast, betød ny landvinding for Platonkritiken, og Burnet har også i sin udgave vidst at drage nytte deraf. For de første seks tetralogier er naturligvis også for ham Bodl. hovedgrundlaget, suppleret af dens apographa Tubingensis (C) og Venetus *Π* (D), og nærmest derefter stiller han den af Schanz fremdragne Venetus t (T), som repræsentant for den ringere classe; men også Králs Vindobonensis kommer nu til sin ret, omend først helt for de to første tetralogiers vedkommende i andet oplag af første bind, idet nemlig Burnet uheldigvis først efterhånden er nået frem til et klart standpunkt i det hele overleveringsspørgsmål, og derfor det første bind ikke helt harmonerede med de følgende i grundsætningerne; ved et i 1905 besørget nyt optryk af dette bind er manglen for en væsentlig del hævet.

For de to sidste tetralogier, som svarer til Schanz' archetypus' andet bind, er det hele forhold simplere og var iøvrigt omhyggeligt bearbejdet og lagt til rette af Lewis Campbell i hans

[1] Jahrbb. f class. Phil., Suppl. XV, p. 641 ff.

[2] Wiener Studien, XIV, 1892, p. 161 ff., hvor også findes righoldig litteraturangivelse vedrørende det pågældende håndskrift.

og Jowetts mønstergyldige udgave af *Staten*. Hovedgrundlaget er her, som Bekker constaterede, Parisinus A, men ikke således, at alle de andre er dennes apographa; direkte, selvstændig afstamning fra archetypus hævdede allerede Schanz for Venet. *Π* i *Staten* og for Vindob. 21 (*Y*) i *Timaios* og hertil føjede Campbell for *Statens* vedkommende Cesena håndskriftet Malatestianus plut. 28,4 (M), der vel stod Parisineren nær men ikke var en afskrift deraf[1]. Hertil har nu Burnet føjet de excerpter, som indeholdes i Palat. Vatican. 173, som han har ladet collationere, og som viste sig at indeholde selvstændig gammel overlevering, beslægtet med en af A's correctorer; om disse anstillede han fornyede undersøgelser, som han dog desværre ikke her giver tilstrækkelig udførlige oplysninger om men vil meddele andetsteds. Imidlertid var Burnet gennem Schneiders collationer i hans udgave af *Staten* bleven opmærksom på visse ejendommeligheder i et ellers ikke synderlig påagtet håndskrift: Vindobonensis 55, suppl. phil. gr. 39 (F); her ligger det mest betydningsfulde nye, denne udgave bringer, og det Burnet selv lægger mest vægt på; jeg skal derfor omtale det lidt nærmere. Allerede Schanz har ganske vist været opmærksom på F men ikke fuldt ud forstået at vurdere dets betydning; han havde eftervist[2], at Flor. x er afledet af F og Ang. *v* af x, og Burnet sluttede sig til denne opfattelse[3] imod Jordan, der mente[4], at F, x og v alle tre stammede fra Laur. 59, 1. F omfatter dialogerne fra *Gorgias* til *Minos* inclusive og er bleven til i det 14. århundrede. Burnet hævder nu for det første, at det er afskrevet middelbart eller umiddelbart efter et meget gammelt håndskrift og påviser dette ved hjælp af en række læsemåder, der kun kan forklares ved feillæsning af uncial; således står der i F *ἔχεται ἃ* for alm. *σχέτλια* (Gorg. 467 b), *ἐδίδου* for *ἐν αἴδου* (ib. 525 c), *πλείστοις* for *πᾶσι τοῖς* (Hipp. mai. 291 a), *εὐνοῇ* for *εὐήθη* (ib. d), *οἶσθ'* for *εἰς ὃ* (ib. 299 d), *ἂν δίκαιον* for *ἀναγκαῖον* (Resp. 358 c), *δολιότητος* for *ἀθλιότητος* (ib. 576 d) etc. Derefter viser Burnet F's uafhængighed af de bedste håndskrifter og en række overensstemmelser med Platoncitater hos antike forfattere. Denne F's ejendommelige karakter gjaldt altså

---

[1] Se den udførlige redegørelse med collationer i udgaven.

[2] Platonis opera, vol. IX, præf.

[3] Hele spørgsmålet er udførligt behandlet foruden i præff. til udgavens voll. III og IV og til separatudgaven af *Staten*, i de to afhandlinger i Classical Review XVI, 1902, p. 98 ff. og XVII, 1903, p. 12 ff.

[4] Hermes XIII, 467 ff.

ikke blot den ottende tetralogi, hvor Burnet først constaterede den i sin separatudgave af *Staten*, men også den syvende, hvor det var af særlig vigtighed at få fremdraget en gammel kilde, da vi her ikke har Bodl. at støtte os til. I sin undersøgelse af denne tetralogi havde Schanz[1] hovedsagelig lagt t (T) til grund, men havde samtidig omend ikke directe og med fuld redelighed måttet indrømme, at der her fandtes en overlevering, som ikke var at henføre til nogen af hans to familier. Det var nemlig blevet ham klart, at Venet. 189, som han kaldte S (Bekkers *Σ*), og Vind. F i *Hippias minor, Ion* og *Menexenos* gik tilbage til en fælles ældre kilde, som han kaldte N; for *Gorgias', Menons* og *Hippias maiors* vedkommende stammer texten i S fra Vindob. 21 (*Y*), og Schanz mente, at det samme var tilfældet i F, men herimod hævder Burnet på grundlag af sine anførte steder, at F overalt viser sig at indeholde gammel overlevering og således også bliver en værdifuld kilde for texten i den syvende tetralogi. Iagttagelsen synes rigtig, omend ikke alle Burnets steder har samme beviskraft, og de indvendinger, der er rejst særlig af I. Adam[2], træffer vel en del af enkelthederne, men synes mig ikke at være fældende for hovedresultatet, hvorved man vist må indrømme Burnet, at han ikke blot har fremdraget en ny og betydningsfuld textkilde, men også bidraget til at kaste nyt lys over hele overleveringshistorien.

Undersøgelsen af Vind. W havde gjort det sandsynligt, at den repræsenterede en særlig fra archetypus direkte stammende gammel overlevering, og havde desuden constateret en række særegne overensstemmelser med antike citater; noget lignende havde Burnet nu påvist for F's vedkommende. Disse citater, som findes i ikke ringe mængde hos adskillige forfattere fra oldtidens slutning, ikke blot hos de commenterende Nyplatonikere, men også hos kirkelige forfattere som Justinos og Theodoret, grammatikere og andre, som Stobaios, Eusebios og Athenaios, var vel lejlighedsvis blevet benyttet til textforbedring men aldrig systematisk undersøgt, og det må indrømmes, at det er et vanskeligt materiale at arbejde med, da man ikke med sikkerhed tør slutte noget af et sådant citats afvigende læsemåde, før den citerende forfatters text hviler på et kritisk undersøgt, solidt grundlag. Imidlertid var der

[1] Udgavens vol. IX, præf.

[2] I en recension af Burnets separatudgave af *Staten*, Classical Review XVI, 1903, p. 215 ff.

fremkommen en afhandling af Alphons Schaeffer[1], der havde undersøgt en række af disse citater, specielt hvad der kunde udvindes af Nyplatonikernes skrifter, og dette arbejde bragte flere nye synspunkter frem. Citaterne stemmer vel ofte, som naturligt er, med vore gode håndskrifters læsemåder, men der er på den anden side en anseelig række steder, hvor citaterne har en afvigende og ofte bedre læsemåde. Når Schaeffer vilde påstå, at citaterne oftere stemmede med den ringere classe, så er han vistnok her gået noget for vidt, idet han under sin undersøgelse har inddraget flere temmelig unge håndskrifter, hvis læsemåder dog kan bero på coniectur og derfor ikke er brugbart bevismateriale; der bliver dog alligevel tilstrækkeligt tilbage, der berettiger til visse betydningsfulde conclusioner, dels citaternes overensstemmelse med Ven. t (T), der også styrker dette håndskrifts autoritet, dels og navnlig den påfaldende overensstemmelse med Vind. W. Det følger heraf og af, hvad nu Burnet har godtgjort for F's vedkommende, med nødvendighed, at der i oldtidens slutning har været en Platontext, afvigende fra den, der blev grundlaget for vor, men som derhos, hvad overensstemmelserne viser, på et eller andet tidspunkt har øvet en vis indflydelse på vor overlevering, men i forskellig udstrækning. At opstille en helt sikker forklaring på dette phænomen lader sig vanskelig gøre, men noget lader der sig dog med sandsynlighed formode derom.

At alle vore håndskrifter som helhed går tilbage til en fælles archetypus er en formodning, som alle undersøgelser har bekræftet, og som vist kan anses for sikker; omtrent ligeså sandsynligt er det, at den har stammet fra en meget tidlig tid og næppe er yngre end det 6. århundredes begyndelse. Da Justinians brutale magtsprog lukkede Nyplatonikernes skole i Athen i året 529 og splittede kredsen af den platoniske philosophis bærere, er studierne deraf hurtigt ebbet ud, underkuet som de var af kirkens ban, og dermed er også bøgerne for største delen gået tilgrunde af mangel på røgt og fornyelse; kun hist og her har et håndskrift fået lov at ligge gemt og uænset på en hylde i et klosterbibliothek i håb om bedre tider. Da så i niende århundrede svage spirer til interesse for den gamle tænkning påny begyndte at pippe frem hist og her, har en eller anden fortræffelig mand villet have sig et Platonhåndskrift; meget har der ikke været at få fat på, men en

[1] Quaestiones Platonicae, Argentorati 1898; en dissertation der er blevet til under Bruno Keils auspicier.

enkelt gammel codex, som omfattede det samlede corpus af platoniske skrifter, er det dog lykkedes at få opspurgt, og med den som forlæg er en eller flere afskrifter blevet til. Denne gamle codex er vor archetypus, moderhåndskriftet for vor middelalderlige overlevering. På en af afskrifterne deraf er der imidlertid øvet indflydelse fra anden side; man har erhvervet et andet gammelt håndskrift, hvis text på mange punkter var afvigende og ofte syntes så god, at man mente at burde optage dens læsemåder, enten ligefrem i texten eller dog som varianter i randen. At sådanne håndskrifter med overlevering forskellig fra vor archetypus enkeltvis har holdt sig til ind i den byzantinske tid og først da er gået tilgrunde, er i sig selv rimeligt nok; det er i høj grad sandsynliggjort ved de omtalte citaters afvigelser fra vore håndskrifters gode classe og har også fundet endnu en støtte. Den for en snes år siden fremdragne armeniske oversættelse[1] af nogle platoniske skrifter viser nemlig en række overensstemmelser med citaterne og med Vind. W; da nu denne oversættelse foruden dialogerne *Euthyphron, Timaios, Lovene, Minos* og *Apologien* tillige indeholder et af Proklos' skrifter, har dens græske forlæg utvivlsomt været af nyplatonisk oprindelse; oversættelsen selv kan ifølge Conybeare ikke sættes tidligere end til 11. århundrede, og er denne ansættelse rigtig, har vi jo her et bevis for den omtalte påstand, at en fra vor forskellig overlevering har holdt sig ind i den byzantinske tid.

Hvorledes det gamle håndskrift, som blev vor overleverings archetypus, var beskaffent, er ovenfor omtalt; det har allerede haft ikke så ganske få interpolationer, det har været forsynet med varianter og glossemer, som senere har foranlediget divergenserne mellem vore håndskrifter indbyrdes, og dets hele karakter har tydet på, at det havde sin oprindelse fra den kreds, som fremfor nogen studerede Platon, fra Nyplatonikerne i Athen, som utvivlsomt med omhu har noteret enhver variant, enhver tilføjelse til texten, de traf på — det var jo dog muligt, at netop dette ord kunde stamme fra selve den guddommelige mesters hånd. Usener har[2] med rette protesteret imod den antagelse, at interpolationerne skulde hidrøre fra de alexandrinske grammatikeres

[1] Fred. C. Conybeare: On the ancient Armenian version of Plato, The American journal of philology XII, 1891, p. 193 ff.

[2] Unser Platontext II, Gött. Nachrichten 1892, Nr. 6, 30. Marts, hvor man finder det her kort refererede udførligt begrundet.

recension af texten, noget sådant kan man ikke med grund mistænke philologiens grundlæggere for; alligevel kan de godt for en del være opstået allerede i oldtiden, så stærkt læst som Platons skrifter var, og opnoterede af de omhyggelige Nyplatonikere er de efterhånden trængt ind i texten. Vor archetypus har således allerede været belastet med feil og mangler, og dens overlevering kan vel ikke siges at være fuldt så ren, som navnlig Usener var tilbøjelig til at mene; i hovedsagen kan han derfor godt have ret i sin opfattelse af overleveringshistorien i oldtiden, som han med stor kyndighed har udviklet den i sin ovenfor nævnte lærerige afhandling. Vor overlevering beror, siger han, som den tetralogiske inddeling viser på den udgave, som almindelig tillægges Thrasyllos, men som langt snarere skriver sig fra grammatikeren Tyrannion, der i republikens sidste tid opholdt sig i Rom og var beskæftiget med udgiverarbeide for T. Pomponius Atticus; blandt de bøger, der her lagdes til grund, var også de skatte, som Sulla år 84 havde ført fra Athen til Rom, og som stammede fra Aristoteles' og Theophrasts bibliothek. Usener spinder herigennem, som man ser, forbindelsestråde fra vor overlevering op til selve Platons autographa eller dog til håndskrifter, der har stået dem meget nær; vore håndskrifters feil er tidens slid på overleveringen og berettiger ikke til at betvivle, at virkelig Tyrannions udgave har hvilet på så ypperligt grundlag. Denne udgave fik allerede i oldtiden almindelig udbredelse, men blev ikke enerådende, fortrængte ikke de andre som fandtes. At der var sådanne andre er sikkert, og at de bevaredes til slutningen af oldtiden, viser citaterne, og at enkelte udløbere derfra først er gået til grunde i den byzantinske tid er ovenfor henstillet som en i høj grad sandsynlig formodning. Allerede Schneider havde ved sine iagttagelser af Vind. F's gamle læsemåder talt om en antik Platonvulgata og Burnet har genoptaget denne tanke; herimod har nu Stuart Jones[1] rejst en del indvendinger, idet han hævder, at den jævnlige indbyrdes uoverensstemmelse mellem citater af samme Platonsted taler imod en vulgata i almindelig forstand, som han i det hele er meget skeptisk overfor. Burnet modificerer og præciserer da sit standpunkt nøjere derhen[2], at han ved Platonvulgataen forstår de mange forskellige texter, der har været i omløb, og støtter sig i sin antagelse af en sådan mangfoldig overlevering på Immisch's

[1] Classical Review XVI, 1902, p. 388 ff.
[2] Udgavens tom. III, præf.

undersøgelser[1]; også Usener betragtede det jo som en selvfølge, at Tyrannions udgave ikke blev eneherskende.

Formodningen om en sådan mangfoldighed får en meget betydningsfuld støtte ved de papyrusfragmenter, som er fremkommet blandt de sidste par decenniers rige ægyptiske fund. Af disse var det ældste det stykke af Phaidon, der sammen med en del andre stumper fandtes 1891 ved Arsinoe af Flinders Petrie og blev offentliggjort i facsimile, indledet, beskrevet og forsynet med noter af John P. Mahaffy[2]. Den yppige discussion mellem stærkt divergerende opfattelser, som fundet fremkaldte, skal ikke her refereres, blot summen af, hvad jeg tror det lærte os, lidt nøjere angives, så meget mere som Burnet tillægger det påfaldende ringe betydning både som textkilde og som bidrag til overleveringshistorien. Stykket begynder p. 67 d og går til p. 84 a, men er begge steder abrupt og ofte afbrudt ved større eller mindre huller; det indeholder altså i alt væsentligt dialogens første hovedafsnit, og den mulighed er jo ikke udelukket, at det aldrig har indeholdt mere, men blot har været et excerpt af dialogen, taget til opbyggeligt brug af en eller anden, der vilde bære det hos sig til styrkelse mod dødsfrygt, som senere tiders mennesker biblen, Imitatio Christi el. lign. Denne antagelse af Campbell[3] finder støtte ved håndskriftets hele karakter; det er nemlig overordentlig skødesløst affattet, så fuldt af skrivefeil og stavemåder, der synes at stamme fra den daglige tale, at man vanskelig kan tænke sig det udgået fra en boghandlers skrivestue eller affattet til litterært brug, i særdeleshed da skriftkarakteren viser, at det stammer fra det tredie førkristelige århundrede. Denne høje ælde vakte ved fundet en ganske særlig opmærksomhed og hos mange, som den første udgiver, stor begeistring og tillid til det nye[4], texten bragte. Mahaffy fremhævede navnlig de steder, hvor papyrus' læsemåde syntes at vise, at vor overlevering var interpoleret, og ud fra det factum, som ovenfor er omtalt, at dette i ikke ringe grad er tilfældet, mente han i papyrus at have vundet et middel til at vise

---

[1] Philologische Studien zu Plato II, Leipzig 1903.

[2] The Flinders-Petrie papyri with transcriptions etc. by John P. Mahaffy I—II, Cunningham memoirs VIII—IX, Dublin 1891—93.

[3] Classical Review V, 1891, p. 363 ff. og p. 454 ff.

[4] «— The difference between the readings of this MS. and those of our best mediaeval texts, though they do not affect the argument, are such in regard to style, that they clearly indicate a tradition distinct from that afterwards current.» Mahaffy I, p. 34.

disse interpolationers karakter og oprindelse, og pegede på de Alexandrinske grammatikere som ophavsmændene. I begeistringen over det nye fulgtes han af flere bl. a. Th. Gomperz[1], og Paul Couvreur, der netop stod i begreb med at besørge en udgave af Phaidon, og samtidig andetsteds[2] gjorde rede for de principper, han vilde følge, stillede sig på det standpunkt, at da papyrus var den ældste textkilde, måtte den lægges til grund og kun fraviges, når den frembød notoriske feil. Her ledte rigtignok begeistringen til en methodisk feil; den ældste kilde er jo ikke a priori den bedste, men også den bør først prøves og dens værd bestemmes efter ydre og indre kriterier. En sådan undersøgelse foretog Hermann Usener[3] med stor grundighed, men heller ikke han ganske uhildet; for ham stillede sagen sig nemlig i et ganske andet lys, papyrus havde vakt hans mistillid ved sine mange feil, og han følte sig på grundlag af den oprindelse han, som ovenfor er anført, søgte at godtgøre, overbevist om vor øvrige overleverings overlegenhed. Vilde man nu forlade denne til fordel for papyrus og søge at opstille almene regler efter, hvad denne lærte, så så han deri en fare for, at alle sluser skulde åbnes for subjectiv vilkårlighed[4], og at denne fare virkelig var tilstede, viser Couvreurs nævnte eksempel, og det er Useners fortjeneste i tide at have løftet sin advarende røst. Men på den anden side gik han for vidt, når han hævdede, at de fra vor overlevering afvigende læsemåder, som ikke lader sig forklare af håndskriftets skødesløse karakter, skulde bero på recension; for en sådan vil det vist være vanskeligt at finde en passende plads eller anledning. Af sådanne positivt afvigende læsemåder findes der nemlig flere, som ikke er til at komme udenom men kræver, at der tages standpunkt for eller imod, og det forekommer mig, at Burnet ved at frakende papyrus nogen væsentlig betydning ikke blot har berøvet sin text et par gode læsemåder, men også ladet et middel til

[1] Sitzungsberichte der Wiener Akademie, phil.-hist. Classe 1892, Bd. 125.

[2] Revue de philologie, vol. XVII, 1893, p. 14 ff.

[3] Unser Platontext I, Gött. Nachrichten 1892, Nr. 2, 17. Februar. Imod papyrus udtalte sig også Hartman, Mnemosyne 1892 og Wentzel, La cultura 1892, p. 28. — Jvfr. endelig Diels, Deutsche Litteraturzeitung 1891, Nr. 22, og Weil, Journal des Savants 1892, p. 623.

[4] — — — dem wüsten Dilettantismus der Conjecturenjagd und der Glossenspürerei, der allmählich abgelebt schien, thun sich die Thore weit auf.

overleveringshistoriens belysning ubenyttet. Tvivlsomt er vel stedet p. 68 a, hvor Ars. læser *ἢ παίδων ἕνεκα* for *καὶ ὑέων* og mangler *δὴ* efter *πολλοί*; Ars.' læsemåde turde være den rette, *ὑέων* glossem til *παίδων* og *ἕνεκα* kan da være strøget af en, der fandt det upassende ved den absolute genitiv, hvorefter *δὴ* er indsat i følelsen af mangel på sammenhæng mellem genitiven og *πολλοὶ ἑκόντες*; p. 68 d, hvor vor middelalderlige text har *τὸν θάνατον*, er der uenighed om Ars.' læsemåde, men har Blass ret i sin påstand om[1], at der står *τομμόρον*, har vi her ikke blot en åbenbar variant men også en virkelig forbedring. Endelig skal jeg nævne en særlig interessant og, som det synes mig, ganske sikker læsemåde p. 68 e; Ars. har her ikke *εὐήθη* men *ἀνδραποδώδη*, der ikke blot synes bedre men, som Blass anfører, direkte støttes af scholiet til Phaidros p. 258 e[2], medens *εὐήθη* er let forklarligt som glossem. Af mindre betydning er vel de øvrige fremdragne papyrus, der både er kortere og for største delen langt yngre, men også de viser flere interessante varianter. Således har et af stykkerne af Laches[3], som Burnet stiller sig mere forstående til, 190 b det gode *ἡμῶν*, som mangler i overleveringen, og *γενοίμεθ' ἂν* for *γενοίμεθα*; sammesteds står *τί*, men her har Burnet mærkeligt nok beholdt *ὅτι*. I *τὸ ἐκείνων* og *τό γε τῶν Ἑλλήνων*, som mangler i pap., har vi gode eksempler på utvivlsomme interpolationer. Også Phaidonstykket har sådanne steder, men dets hele omtalte karakter gør, at vi ikke med sikkerhed tør udstøde noget af vor overlevering som interpolation, da pap.'s skriver let kan mistænkes for at have sprunget ord over; ejheller i spørgsmål om ordomstilling og graphisk ubetydelige varianter tør vi tillægge det nogen autoritet, men om de væsentlige varianter både i den og i de andre stykker må hvert enkelt tilfælde nøje overvejes, og det ganske særlig, når pap.'s læsemåde støttes af et antikt citat.

Disse papyrusstykker synes mig at tale tydeligt om Platonoverleveringens veje i oldtiden, om skrifternes tidlige mangfoldiggørelse. I spørgsmålet om deres betydning som textkilde bør vist

[1] Blass' behandling af papyrus findes i Berichte der kgl. Sächs. Ges. der Wissensch. zu Leipzig 1898, p. 197 ff. og 1900, p. 161 ff.

[2] Se Bekker comment. crit. II, p. 316.

[3] Udgivet i Mahaffys nævnte samling og The Oxyrhynchus Papyri, ed. Grenfell and Hunt, II. Behandlet af Blass de ovenfor angivne steder og af Hartman, der ikke tillægger det nogen betydning, De emblematis in Platonis textu obviis, Lugd. Bat. 1898. Fortegnelse over samtlige Platonpapyri se Immisch l. l. p. 12.

den regel følges, at de stilles på linie med vore øvrige spor af den antike vulgata, i håndskrifterne W og F og i citaterne; hvor læsemåden ved sin natur anbefaler sig og har alle indicier for at være gammel, bør den følges og foretrækkes for den gode middelalderlige overlevering. Det er Burnets fortjeneste at have belyst hin overlevering, som han har betegnet som den antike vulgata, at have samlet forskningens resultater og udnyttet dem således, at vi ved hans arbejde er nået et betydningsfuldt skridt fremad på vejen, og hans udgave er da en philologisk begivenhed, ikke blot fordi det er den første fuldstændige i mere end en menneskealder, men den tør vel kaldes den første virkelig kritiske udgave af det samlede corpus. De kritiske grundsætninger er meget rationelle og besindige, og det må fremhæves, at Burnet udtrykkelig udtaler kun at ville optage coniecturer, når de er så godt som sikre; naturligvis kan sikkerheden af og til være omtvistelig, men i det hele må det siges, at grundsætningen er nøje fulgt og udgiveren viser sig som Campbells værdige landsmand og discipel. I det enkelte skal jeg iøvrigt ikke komme ind på en recension af den måde, Burnet har løst opgaven på, hans udnyttelse af håndskrifterne, hans valg og forkastelse af læsemåder. Der kan jo også her være meget at drøfte, men udgavens meget knappe apparat vanskeliggør det i høj grad altid at kunne danne sig en begrundet mening om, hvorvidt det rette er truffet, og da det derhos udtales, at der vil fremkomme en større udgave med udførligere redegørelse for materialet og dets anvendelse, er det naturligst at afvente denne, før enkelthederne kritiseres. Jeg har med dette lille referat blot villet henlede opmærksomheden på det fremskridt, jeg mener Platonkritiken ved denne udgave har gjort, men det skal heller ikke fordølges, målet er endnu ikke nået; de collationer, der navnlig af Schanz er foretaget af de mange ringere håndskrifter kan næppe betragtes som fyldestgørende; den mulighed er slet ikke udelukket, at et eller andet af disse endnu kan indeholde værdifuld overlevering, således som det nu sidst har vist sig med Vind. F, og før det er bragt på det rene, er materialet ikke udtømt. Og dertil kommer endnu: er end de formodninger om overleveringens forløb, som her er udviklet, i det hele og store rigtige, så trænger de dog til fastere underbygning; grundige studier af Platonismens historie i oldtiden og navnlig af Nyplatonikerne vil sikkert i stigende grad kaste lys over de platoniske skrifters skæbne gennem tiden og skaffe os klare omrids, hvor vi nu kun synes at skimte gennem tåge.

Etymologiske Blandinger.

Af

Alf Torp.

1. Vn. *fleyðr*.

Ordets Betydning er ikke ganske sikker. Betydningen «Spærre i Taget paa en almindelig simpel Reisverksbygning» (Hertzberg, Glossar til de Gamle norske Love) synes rimelig Gul. 307 (dog kunde her vel og tænkes paa Vægbordene; men *fleyðr* = laquearia, Stjórn 204, tyder paa «Tagspærrer»). Endnu usikrere synes Formen: Stjórn *fleyðr* nom. pl. f., Gul. *fleyðri* acc. sg. f.; men fleyðri acc. kan knapt være feilskrevet, og den sandsynlige Flexion blir da: nom. fleyðr, acc. fleyðri, nom. pl. fleyðrar (i Stjórn feil skrevet *fleyðr*), oprindelig nom. **flaudrí* (-*þrí*). Hermed er aabenbart beslegtet nyno. *flaut* n. «Støttetræ i en Slæde under Tværbjelken» (Tel.), *flauta* f. «Tværbjelke i en Slæde», sv. dial. *flöte* «Tværbjelken over Aksen, hvorpaa Vognkassen hviler». For holdet mellem *ð* i det gamle Ord og *t* i det nyno. er vel at forklare som ofte ellers: *t* er opstaaet ved Assimilation af et følgende *n* foran betonet Stavelse: ieur. **ploutnó-* (el. **plautnó-*). Beslegtet med *fleyðr* er lit. *plautaĩ* «die Querhölzer oder Stufen der Darre»: Grundbetydningen af det fælles lit.-germ. Ord var altsaa «Tværtræ» eller «Tværbjelke». Betydningen særskilt i sv. *flöte* synes at pege paa, at ogsaa lat. *plaustrum* (for **plaut-tro-*?) «Vogn, især Fragtvogn», hører hid.

2. Germ. *hnella, hnulla* m. «Isse».

Oht. *hnel* (-ll-) og *hnol* (-ll-) m. «Top, Isse», ags. *hnoll* m. «crown of the head» viser vel germaniske Grundformer *hnezla* og aflydende *hnuzla*. Hertil synes at kunne stilles lett. *knēse* «Hühnerkamm».

3. Got. *hnuþô*.

Got. *hnuþó* (Variant vel feilagtig *hnutó*) stemmer (se Et. Ordb.) med vn. *hnúðr* m. «Stok» (= lat. *palus*).

Hermed stemmer lett. *knute* «tynd Stang til Befæstelse af Straaet paa Taget» (sml. oldnorsk *torfvǫlr*).

4. Ags. (*ge*)*hroden*.

Til ags. (*ge*)*hroden*, part. til **hréodan* hører *gehyrst* «Udsmykning, Ornament» og t. rüsten o. s. v. Da (*ge*)*hroden* ogsaa betyder «fyldt, ladet med» er det her foreliggende germ. *hru-d* sandsynligvis Rodudvidelse af ieur. *kru-* i lit. *kráuju kráuti* «lægge paa hinanden, pakke, lade»; vn. *hrjóða* har vistnok den helt modsatte Betydning af «lade», nemlig «tømme, rydde», men dette maa skyldes Sammenblanding med *rjóða, ryðja*.

5. Vn. *hrefni*.

Dette Ord, som forekommer blandt Ordopregninger i Sn. Edda og i Norges Gamle Love (Byl. 9, 18), betegner, som det fremgaar af Ordets Brug endnu i det nordlige Norge (*remme*), et vist Bord i Fartøiet, sandsynligvis det første egentlige Sidebord efter Bundbordene (i Nordl. botnbord, se E. Sundt «Nordlandsbaaden» 20 ff.). At Ordet ikke kan være en Afledning af Fuglenavnet *hrafn* synes klart. Derimod forekommer det mig ikke urimeligt at tænke paa Slegtskab med *hriflingr* «en Art Sko», ags. *hrifeling*. Dette stilles til gr. *κρηπίς* i samme Betydning. Men *κρηπίς* saavel som det beslegtede lat. *carpisculum* betyder ogsaa «Grundlag, Sokkel, hvorpaa noget opføres», gr. *κρηπίς* ogsaa «Rand». Det kunde da tænkes, at den tilsvarende germ. Ordstamme ligeledes har havt begge Betydninger. I **hrafna-* eller maaske **hrafan-* kunde man da se en Aflydsform til *href* i *hriflingr*, og deraf videre afledet **hrafnia* med Betydning «Sokkel»- eller maaske «Rand-(bordet)». Om Betydningen «Sokkel»- her kunde antages, vilde dog bero paa, hvad der menes med det i Byl. 9, 18 nævnte *refnis skor*. Det har ikke lykkedes mig at fastslaa dette. Efter Fritzner er det «Fugen (eller Forbindelsen) mellem *hrefni* og det underliggende Bord», efter Hertzberg Glossar til Gamle Norske Love derimod «Forbindelsen mellem *hrefni* og det overliggende Bord». H. henviser til Nicolaysen «Gokstadskibet»; men der findes intet oplysende. Det er klart at hvis *refnis skor* er Forbindelsen mellem *hrefni* og Bundbordene, da regnes ikke *hrefni* til disse, men til Overbordene, og Betydningen «Underlag» eller «Sokkel» vilde ikke passe. Sandsynligvis har Fritzner her, som oftest i saadanne praktiske Spørgsmaal, Ret; thi i Nordland skjelnes nu mellem *botnbord* og *remme*, hvilken sidste Betegnelse ogsaa omfatter alle Sidebord. Isaafald maatte man blive staaende ved Betydningen «Rand», der ogsaa ellers passer fortrinligt, idet *hrefni* der skraaner opad fra de mere hori-

zontale Bundbord ligesom danner Randen. Men da kunde der ogsaa tænkes paa en anden Etymologi: *hrefni* kunde jo ogsaa være opstaaet af **hramnia*, og det til Grund herfor liggende **hramna* vilde stemme temmelig nøie med gr. *κρημνός* «Abhang, abschüssiger Rand», sml. osl. *kroma* Rand.

6. Mnd. *Kote* «Kode», beslegtede og ubeslegtede Ord.

I Etym. Ordbog er under Artikelen Kode flere indbyrdes ubeslegtede Ord stillet sammen. Vi maa, saavidt jeg nu ser, i den store Masse Ord som har en indbyrdes Lydlighed og tildels ikke ligger langt fra hverandre i Betydning skjelne mellem mindst to Hovedgrupper:

1. Ord som gaar tilbage paa en Rodform *kut*, en Videredannelse til *ku* «hvælve sig» eller lign. (gr. *γύαλον*, *γυῖον* osv.). Hertil mnd. *kote* «Kode», norsk og svensk dial. *kûta* «løbe med krum Ryg», mnd. *kotel* «rundagtigt Excrement», sv. dial. *kotte* «Furukongle», vel og svabisk *kotz* «Eiterbläschen». — Videre Ord dannede af en anden Rodudvidelse: *kud*: ags. *céod* «Pung», *codd* «Sæk», «scrotum», gsv. *kodde* d. s., norsk dial. *kodde*, *kodd* «scrotum», isl. *koðri* osv. Hertil ogsaa ags. *cudele* Blæksprut, norsk *kaule* d. s. (af *koðli*).

2. Ord som hører til en germ. Rodform *kut-* med Betydning «det bløde i Legemet, Indvolde»: mnt. *kût* n. og f. «das weiche, knochenlose im Tierkörper, Eingeweide», ndl. *kuit* f. «Læg» og *kuit* f. «Fiskemelke, Rogn», sml. skotsk *kite* Bug, Mave, og formodentlig nt. *kûte* «cunnus». Hertil ogsaa bair. *kütz* «ein Theil des Ingräusches oder der Eingeweide» og mnt. *kutel-* «Tarmer». Germanisk *kut* er formodentlig svageste Form af ieur. *gu̯ed: gud*, hvortil skr. *gudá* m. n. Tarm, maked. *γόδα· ἔντερα*. Til den fulde Form *gu̯ed* hører vn. *kjǫt* (Grundform *kwetwa*), sml. det i Betydning nærliggende nt. *kût*. Denne forudsatte ieur. Rod **gu̯ed* er vel Tvilling med **gu̯et*, hvortil g. *kviþus*, vn. *kviðr* (ohd. *quhiti* «cunnus» sml. *kûte* ovenfor) og dermed beslegtede Ord, som oht. *quoden* «interfeminium», mnt. *koder* «Dobbelthage, Doglæp», nhd. dial. *Köder*, sydtysk *kutteln* «Kallun» (som ikke kan være samme Ord som mnt. *kutel-*, med mindre dette er laant fra hint), ndl. *kossem* «Doglæp» (af *kuþs-*), norsk dial. *kusma* osv.

7. Germ. *munþa* Mund.

Germ. *munþa* Mund stilles almindelig (saaledes ogsaa af Falk og mig i vor Etym. Ordb.) med lat. *mentum* til den ieur. Rod

men «rage eller stikke frem». Men Munden er jo, ialfald hos Germanerne, ikke særlig fremstaaende, sikkert ikke i den Grad, at dette kunde blive et saadant Karaktermerke ved den, at den kunde kaldes simpelthen «den eller det fremstaaende»! Hertil kommer Vanskeligheden ved Forholdet til germ. **minþila* = vn. *mél* Mundbid, som aabenbart hører sammen med **munþa.* Man forklarer *minþila* som en aflydende Afledning, men da passer Suffixet *-il* daarligt, thi det maatte da være Diminutiv-suffixet, men saa maatte jo Betydningen snarere været «liden Mund». *minþila* kan saaledes ikke være ligefrem afledet af *munþa*, og det har ikke diminuerende men aabenbart Instrumentalsuffix. Men hvis dette er saa, og hvis Ordet hænger sammen med Mund, da lader Forholdet sig kun forklare ved den Antagelse, at begge Ord er afledet af en Rod, som betyder at tygge, germ. **menþ.* Hertil synes at svare gr. *μαϑ-* i *μάϑυιαι· γναϑοί*, Hesych (*μαϑ-* kan være ieur. **mn̥th* eller *math*, efter den germ. Form at dømme, helst **mn̥th*), hvortil videre *μασάομαι* «tygger» (efter Walde Lat. etym. Wb. 364 for **μαϑjαομαι*) og *μαστάζω* d. s., *μάσταξ* «Mund». Hertil kan da ogsaa høre cymr. *mant* «Kæve», men da den irske Form er ligelydende og knapt laant fra cymr., saa er vel heller med Stokes (Fick II[4] 200) at ansætte en Grundform **mandeto-* (sml. lat. *mando*, der er fjernere beslegtet med den her antagne Rod *menth*). Germ. *munþa* blir altsaa ligesom gr. *μάσταξ* «den tyggende», og *minþila* ligefrem «noget at tygge paa».

8. Ags. *ondrǽdan.*

Ved det vestgerm. reduplicerede Verbum: ags. *ondrǽdan*, osax. *antdrâdan*, *andrâdan*, oht. *intrâtan*, mht. *entrâten* «frygte», er flere Ting paafaldende. Den germ. Rod **drêd*, som her synes at foreligge, optræder i Osax. og Oht. kun i denne Præfixforbindelse (i Ags. ogsaa med *â-*, *of-*), nogen Afledning findes ikke. Til **drêd* findes intet tilsvarende i Nordisk, heller ikke er noget i Form og Betydning tilsvarende fundet i andre indoeur. Sprog. Dette er paafaldende nok, men endnu merkeligere blir Forholdet, naar dertil kommer, at Nordisk har et Rimord af ganske samme Betydning, som omvendt ikke gjenfindes i Vestgermansk, nemlig *hrǽða* «skræmme», der aabenbart er Kausativ til et **hrêdan-* frygte. Dette Verbum har heller ingen Afledninger (bortseet fra sene Dannelser som *hrǽðiligr* og *hrǽzla*). Det ligger da meget nær at formode, at det nordiske og det vestgerm. Verbum i Virkeligheden er et og det samme. Præfixet *and-* er her i Vestg.

vokset sammen med Verbet, saaledes at i Konsonantforbindelsen *-ndhr-* *h*'et meget tidlig er udstødt, og Præfixets *-d* er derpaa vokset sammen med Verbets nye Fremlyd, saa at Forbindelsen dels er opfattet som *and-drêdan-* saaledes som den osax. Skrivemaade *ant-drâtan* viser, dels som *an-drêdan* (som i Ags. *ondrǽdan*). I Ags. er saa, efterat Verbet selv var blevet opfattet som *drǽdan*, videre dannet Sammensætningerne **of-drǽdan* og *â-drǽdan*. Til **of-drǽdan* har vi et Kausativ **ofdrǽdan* (= vnord. *hræða*), hvortil partc. *of-drǽdd* bange, der ikke alene i Betydning, men, under den her fremsatte Formodning, ogsaa i Form svarer til vn. *hræddr*.

9. Lit. *rė́klės*, *rė̃klės* «Stangengerüst über dem Ofen zum Trocknen» osv.

I Lat. etym. Wb. 516 stiller Walde dette Ord — efter Zubaty A. f. sl. Ph. XVI 409 — til *rė́ju rė́ti* «schichten», altsaa Suffix *-klė*. At denne Sammenstilling ikke er rigtig fremgaar af Sammenligning med nordiske og germanske Ord af lignende Betydning. Temmelig nøiagtig samme Betydning som *rė̃klės* har vn. *rá-* (i *ráskerðing*) om den Stang som ligger paa en til Fiskens Tørring opført Hjell (se Fritzner, rá), nynorsk *raa* «Stage som er behængt med Korn til Tørring». Dette Ord (= *segl-rá*) hører til en vidtforgrenet Gruppe, der gaar tilbage til en germ. Rod *rêh* : *rah (rag)* «være stiv», hvortil bl. andet mht. *ræhe* «stiv» (samme Aflydstrin som i *rėklės*) og nht. *ragen*. (Ved Siden af dette ieur. *rêk* : *rak* staar **(rêg)* : *rag* i lit. *rãgas* «Horn»?). Ligebetydende med germ. *rêh* : *rah* optræder germ. *rih*, hvortil ligeledes en Gruppe Ord hører: norsk *rjaa* m. «Stang til Tørring af Høet» (germ. **rihan-*), sv. dial. *ri* f. «Pæl, Stang». Hertil mnt. og mht. *ric* gen. *rickes* «wagerechte Gestelle, Stangen oder Latten um etwas darauf zu hangen» (af ieur. **riknó-*). Sml. lit. *rikė* «Gjerdestør». Betydningen «stiv» ved denne Rod f. E. i vn. *rigr* «Stivhed», *reigjast* «kaste Nakken tilbage« og formodentlig i ags. *rǽge-rėose* «Rygmuskel». Som der ved Siden af ieur. *(rēk :) rak* staar *rag* i samme Betydning, saaledes staar ved Siden af ieur. *rik* (germ. *rih, rig*) ieur. *rig* i lat. *rigeo*, *rigor*. Saavel ved germ. *rah* som ved *rih* gaar af Betydningen «stiv» (og tynd) frem Betydningen «vakle», saaledes til *rah*: norsk *raga* svaie (og vist ogsaa som aflydende ensbetydende Ord med *rugg-*, *rukk* saavel i Norsk som i andre germ. Sprog); til *rik*: vn. *riga* «bringe til at vakle», nynorsk *riga* «svaie, vakle»,

schweiz. *rigeln* d. s. Til denne Rod *rih* (ieur. *rik*) hører lit. *rė̃hlės*, Sideform til *rė́klės*. Suffixet i *rė́klės* og *rė̃klės* er saaledes ikke *-klė*, men diminuerende *-lė*. Formelt svarer til *rė́klės* germ. *rĭgla-*, oht. *rigil* «Slaa» Paa Grund af Former med î (ældre holl. *rijgel*) kan dette Ord ikke, som man har ment, høre sammen med lat. *arceo*.

10. Vn. *skratti*.

Vn. *skratti* Troldkarl svarer som bekjendt til oht. *scraz* (*skrâz*?, skrevet *scraaz*) pl. *scrazza* og *screz* pl. *screzza* «pilosus, larvae, lares mali, monstra quaedam», mhd. *schraz*, *schraȥ*, *schrez* «Waldteufel, Kobold», nordeng. dial. *scrat* «Fanden, Hermafrodit», ags. (Ælfr. Gloss.) *scritta* (= germ. *skrettia*) Hermafrodit, sv. dial. *skratte* (og *skrate, skrat, skret*) «ande, spöke, tomtgubbe» (Rietz 596 b). En Sideform er oht. *scrato*, mhd. *schrat(e)*. Vi har saaledes et germ. *skrattan-* og *skradan*, der viser en germ. Rod *skreþ* (*tt* af *dn´*). Grundbetydningen har aabenbart været «forkrøblet lidet Væsen», hvoraf «Kobold», sml. bair. *Schrätz* «ein im Wachstum zurückgebliebener Mensch». Ordet hører saaledes sammen med mnt. *schrade* «dürr, mager, kümmerlich», norsk dial. *skreda* f. «skrøbelig Person, Stymper». Germ. **skreþ* er vel nær beslegtet med **skrenþ* i norsk *skrinn* mager, tynd (s. Falk og Torp under skrante). Sideformerne med enkelt *t*, sv. *skrate* (osv.), mhd. *schraȥ* maa vel høre til den beslegtede Rod *skre(n)t* (se skrante). Ags. *scrætte* f. «Skjøge» kan ikke høre hid, men maa være laant fra lat. (*scratta, scrapta*).

11. Sv. *sämre*.

Sv. *sämre*, gsv. *sämbre (sämaster)*, svarer til ags. *sǽmra (sǽmost)* «daarligere, ringere», af et Positiv germ. **sêma*. (Man ventede vistnok ags. **sémra*, men Forholdet maa vel være som ved *nám* og *sám*.) Med dette germ. Adj. **sêma* kunde man sammenstille skr. *kṣāmá-* «fortørret, mager, svag, ringe, ubetydelig», af ieur. Rod **ksē̆*, hvortil ogsaa skr. *kṣārá* = gr. ξηρός. Da skr. *kṣāma-* ogsaa betyder «forbrændt, sveden», kunde det ligge nær ogsaa at stille hid vn. *sámr* mørkegraa, om det end kunde synes betænkeligt at antage for det samme nordiske Ord saa vidt forskjellige Betydninger som «mørkegraa» (*sámr*) og «ringe» (sv. *sämre*). Men i norske Bygdemaal har virkelig *saam* en saadan Dobbeltbetydning: «mørkladen, sortagtig» og «uklar af Farve, mat, sløv (= uhvas)», *saama* «Person, som ser mat ud». Vi faar altsaa i Germansk

ligesaavel som i Indisk de to indbyrdes stærkt afvigende Betydninger: «sortgraa» (udviklet af «sveden») og «svag». Det gjør her lidet til Sagen, at den sidste Betydning kanske ikke beggesteds har udviklet sig ad samme Vei: i Indisk utvivlsomt af «fortørret, mager», i Germansk sandsynligvis af den endnu i Norsk optrædende Betydning «uklar, mat af Farve». Fra «svag» er der saa kun en kort Vei til «daarlig, ringe» i skr. *ksāmá-* og i ags. *sǽmra*, sv. *sämre.*

Jeg nævner i denne Forbindelse et andet Ord, hvor ogsaa efter min Mening germ. *s-* er opstaaet af indoeur. *ks-*: Fiskenavnet vnord. *seiðr*. Fisken har vist, som antaget i Falk-Torp Etym. Ordbog, sit Navn af sin lyse eller graa Farve. Men den der opstillede Formodning at *seiðr* skulde svare etymologisk til skr. *çyéta* eller til osl. *sědu* «graa» er lidet rimelig, thi Overgang fra indoeur. *k̂j-* til germ. *s-* er ikke paavist. Antager vi derimod *s* i *seiðr* opstaaet af indoeur. *ks-* — frembyder sig en nærliggende Etymologi i av. *χšaēta* «lys, straalende», som vilde svare til *seiðr* Lyd for Lyd.

12. Nogle Plantenavne.

1. Vn. *fífa* eriophorum, *fífill* leontodon.

I Et. Ordb. har Falk og jeg fremsat en lidet rimelig Etymologi for disse Ord. Sandsynligvis er *fíf-* af **fimf-* = den ieur. Rod *pemp* svulme (sml. lit. *pamplýs* «Dickbauch»). Egentlig altsaa «den svulmende» eller «udsvulmende», hvad der jo passer meget godt paa begge Planter i deres frøsættende Tilstand.

2. Germ. *gagula* m. myrica gale.

Ags. *gagel* m., *gagolle* f. (eng. *gale*), mndl. mnt. gagel, mht. gagel, nht. Gagel. Formelt kunde svare gr. (Diosk.) *κάχλα* = *βούφθαλμον*.

3. Karse.

Oht. *chresso* m., *kressa* f., nht. *Kresse* f., mnt. *kerse*, *karse* f., ags. *cœrse*, *cerse* f. Den germanske Grundform er vel *krasjan*. Ordet stiller sig naturlig til den germ. Rod *krês* : *kras* i vn. *krás* f. Sml. lat. *grâmen* (af **gras-men*) og gr. *γράστις* «Grønfoder». *Krasja-* er ligefrem «spiselig».

4. Ags. *merce.*

Ags. *merce*, *merece* f. apium, Grundform *markiôn*, forbindes

vel naturlig med gr. *βράγος* «Sump». Planten er vildtvoksende paa fugtig, saltholdig Grund.

5. Germ. *pursa* myrica gale, ledum palustre.

Vn. *pors*, mnt. *pors, porst*, kanske egentlig «den strittende», at stille til lat. *burra* «zottiges Gewand», *reburrus* «zottig», gr. *βερρόν· δασύ* Hesych. Til mnt. *porst* synes at svare nøie lit. *brìzdis* Heidekraut (men dette kunde ogsaa være ieur. *bhr̥zd-*).

6. Ags. *resc, risc, rysc.*

I Et. Ordb. har Falk og jeg forklaret disse Former som af 3 parallele Verber med Bet. «bevæge sig» eller «svaie» (*ras, ris, rus*, -*k*'et skulde da være suffixalt). Men det er neppe rimeligt at lægge forskjellige Verbalrødder til Grund for Ordformer som med afvigende Rodvokal viser samme Afledningssuffix og samme Betydning. Meget sandsynligere vilde man deri se forskjellige Aflydsformer. Saaledes opfatter jeg disse Former nu, kun at jeg ikke betragter *k*'et som suffixalt men som hørende til Roden. Jeg opstiller Aflydsformerne *ruska, ruskiô:* i norsk *rusk* m. og *ryskje* n. «Smele», mnt. *rusch* Siv, mhd. *rusch, rusche* f. d. s., ags. *ryse* og *rysce* f., eng. *rush*, og *reskô(n), riskiôn*: i ags. *resc, resce, risc, risce* f. d. s., mnt. *risch.* En nærliggende Sammenstilling frembyder sig i lit. *rezgù règsti* «flette», *rezgis* Fletverk, Kurv, lett. *reschgis* Si, skr. *rajju*-Strikke, Reb (af *razg-*), lat. *restis* (af **rezgti-*). Grundbetydningen af dette germ. Ord for Siv var da vel «Flettematerial».

Papyrusfundene i Oxyrhynchos V.

Af

Hans Ræder.

Det 5te Bind af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri* (London 1908) adskiller sig fra de tidligere Bind ikke alene derved, at det kun indeholder fem Stykker, men ogsaa derved, at disse Stykker alle ere af litterær Art; der findes denne Gang slet ingen Dokumenter. Og af disse fem Stykker er der et Par, som i Værdi langt overgaa Alt, hvad Gravningerne i Oxyrhynchos hidtil have givet os, og som overhovedet maa regnes iblandt de betydningsfuldeste, som Papyrusforskningen har bragt for Dagen. Det vil være naturligst at gaa de fem Stykker igjennem i den Orden, hvori de findes aftrykte.

Først møder der os et Fragment af et ukanonisk Evangelium; Haandskriftet sættes af Udgiverne med størst Sandsynlighed til det 4de Aarhundrede, Evangeliets Affattelse til før 200. At det er senere end de kanoniske Evangelier, sluttes af Brugen af Udtrykket «Frelseren» (*ὁ σωτήρ*), der som ligefrem Personbenævnelse er fremmed for disse. Hovedindholdet er, at en Ypperstepræst, som hørte til Pharisæerne, bebrejder Frelseren, at han med sine Disciple har begivet sig ind i et Rum, som kaldes *ἁγνευτήριον*, hvor de hellige Gjenstande (*σκεύη*) fandtes, uden at have vasket Fødderne og skiftet Klæder. Da han udgiver sig selv for ren, eftersom han har vasket sig i Davids Dam og taget hvide Klæder paa, erindrer Frelseren ham om, at han har vasket sig i Vand, hvori der er kastet Hunde og Svin Nat og Dag, og kun har renset den ydre Hud, hvad ogsaa Skjøger og Fløjtespillersker gjøre for at behage Menneskene; han selv og hans Disciple have derimod badet sig i det evige Livs Vand[1].

---

[1] Det er tvivlsomt, om Stedet er rigtig suppleret: af det formodede *ζωῆς αἰωνίου* er kun *ζω* bevaret.

Aanden heri er i ganske god Overensstemmelse med de kanoniske Evangelier, og Spor af Gnosticisme eller andet Kjætteri findes ikke. Men der er et Par Besynderligheder. Hvad det er for et Sted, der menes med *ἁγνευτήριον*, er ikke godt at afgjøre. Der kan ikke menes selve Templets hellige Rum, hvor de egentlige hellige Gjenstande fandtes, Bordet med Skuebrødene og den syvarmede Lysestage, for dér havde Lægfolk overhovedet ikke Lov til at komme ind, men paa den anden Side omtales det heller aldrig, at man skulde vaske sig og skifte Klæder, inden man betraadte Templets Forgaard. Ukjendt er ogsaa Davids Dam, hvori der kastes Hunde og Svin, og at en Ypperstepræst skulde vaske sig paa et saa uappetitligt Sted, lyder ogsaa noget underligt. —

En langt større Interesse knytter sig til den følgende Papyrus, som indeholder en Del nye Digte af Pindar. At det virkelig er Pindar, som er Digteren, kan der ingen Tvivl være om, endskjøndt hans Navn ikke nævnes. Sprog og Tone er ægte nok, og Overensstemmelse med tidligere kjendte Fragmenter, som ere overleverede under Pindars Navn, gjør Sagen ganske utvivlsom. Der kan heller ingen Tvivl være om, at idetmindste den største Del af de fundne Digte er Pæaner. Til Bevis herpaa tjener de Omkvæd, som jævnlig anvendes; i et af Digtene lyder Omkvædet *ἰήιε, παιάν, ἰήιε· παιὰν δὲ μήποτε λείποι*, i et andet *ἰὴ ἰὴ ὦ ἰεπαιάν*, i et tredie *ἰήιε Δάλι' Ἄπολλον*, og i et fjerde forekomme Ordene *ἰὴ ἰὴ τε νῦν μέτρα παιηόνων, ἰὴ τε νέοι*. De fleste af Digtene ere henvendte til Apollon.

Digtenes Overlevering er taalelig. Intet af dem er ganske vist overleveret helt, og af nogle findes kun faa Stumper, men Papyrusrullens Tilstand er saadan, at enkelte Partier ere saa godt som helt forsvundne, saa at det er ganske umuligt at faa Noget ud af dem, andre derimod saa godt overleverede, at Rekonstruktionen har kunnet foretages uden synderlig Vanskelighed. En stor Hjælp ved Rekonstruktionen har det ogsaa været, at Versemaalet næsten overalt kan fastslaaes med Sikkerhed, og desuden give de tilføjede Scholier, som ganske vist ogsaa ere mangelfuldt overleverede, en god Hjælp. Det er nemlig en ligefrem kritisk-exegetisk Udgave, som vi have faaet. Der er ikke alene forklarende Noter — ikke alle lige vellykkede —, men ogsaa Angivelser af afvigende Læsemaader med Tilføjelse af Forbogstaverne til forskjellige Navne paa Grammatikere, hvem de skyldes.

Vi skulle nu se paa de enkelte Digte. Af I er der kun bevaret en halv Snes Linier. Vi se, at Digtet er skrevet til en Apollonfest i Theben, i hvilken Anledning Digteren ønsker, at hans Landsmænd længe maa nyde *σώφρονος ἄνθεσιν εὐνομίας*.

Af II er der bevaret et Par længere, sammenhængende Stykker. Det er en Pæan til Apollon, skrevet for Indbyggerne af det thrakiske Abdera. Først henvender Digteren sig til Stadens mythiske Grundlægger Abderos, men efter en Lakune indføres Byen selv som talende. Den minder om Fortidens og Nutidens Kampe med Barbarerne: «jeg har seet min Moders Moder (ɔ: Athen, Moderstaden til Abderas Moderstad Teos) ødelagt af fjendtlig Ild; men hvis En for at hjælpe sine Venner staaer Fjenden haardt imod, saa fører hans Anstrengelser til Fred, naar de foretages i rette Tid». Abdera selv havde haft haarde Kampe at bestaa med Nabofolkene, men med Gudernes Hjælp havde de tilsidst faaet et lykkeligt Udfald. Da Digtet blev skrevet, synes Abderiterne endnu at have haft en svær Kamp i Vente, og Digteren ender Digtet, som han begyndte det, med en Henvendelse til Abderos, hvem han beder om at føre Folket til Sejr.

Af III ere kun faa Linier bevarede; IV foreligger derimod i en ganske god Skikkelse. Det er en Pæan til den deliske Apollon, skrevet for Beboerne af Øen Keos, hvor den var bestemt til at synges. Til denne Pæan sigter Pindar i Begyndelsen af den 1ste isthmiske Ode, hvor han siger, at han først vil digte en Sang til Ære for sin egen Fødeby Theben; Apollon maa vente, men bagefter vil han besynge ham paa Keos. Hovedindholdet af Keernes Pæan er imidlertid en Lovtale over den lille, fattige Klippeø. Keerne berømmes for deres Dygtighed som Athleter, og det nævnes ogsaa, at Øen har fostret Digtere — Pindar miskjendte ikke Simonides's og Bacchylides's Fortjenester. Keerne ville ikke bytte deres Fædreneø bort mod et andet, rigere Land, i hvilken Anledning der til Støtte anføres nogle mythiske Exempler: Melampus vilde heller ikke forlade sit Fædreland for at blive Konge i Argos og vilde ikke opgive sin Spaadomsgave, og Euxantios vilde ikke drage til Kreta for at dele Herredømmet med Pasiphaes Sønner (hans Halvbrødre) — begge disse Sagn kjendes ellers ikke i den Skikkelse.

Ogsaa V er en Pæan til den deliske Apollon, men kun et lille Stykke er bevaret; det handler om Ionernes Udbredelse over Øerne.

Derimod er VI, en lang Pæan, som er skrevet for Delphierne til Ære for Apollon, forholdsvis godt bevaret, og er ogsaa

i og for sig et mærkeligt Digt. Særlig smuk er allerede Prologen, hvor Digteren med ualmindelig Varme taler om, hvorledes han har følt sig draget til at digte; men saa kommer uheldigvis en længere Lakune. Senere hen synges Apollons Pris. Apollon var det, som i Paris's Skikkelse ramte Diomedes med sin Pil og derved forhalede Trojas Fald trods Heras og Athenas Modstand. Men Zeus vovede ikke at bryde Skjæbnen; for Helenas Skyld maatte Troja falde. Da Achilleus var jordet, gik der Bud til Skyros for at hente Neoptolemos, og han ødelagde Ilios's Borg. Dog ramte Apollons Vrede ogsaa Neoptolemos. For Guden havde svoret, at den, som havde dræbt Priamos ved Alteret, ikke skulde blive lykkelig eller naa til Alderdommen. Derfor dræbte han Neoptolemos i Delphi, medens han stredes med sine Svende om den Ære, der tilkom dem. Digtet ender efter en brat Overgang med Æginas Pris; Ægina var jo Æakideslægtens Hjemland. — Til dette Digt knytter der sig endnu den særlige Interesse, at Pindar sigter til det i den 7de nemeiske Ode, hvor han kommer tilbage til Historien om Neoptolemos's Død. Vi faa af Scholierne til denne Ode at vide, at Ægineterne havde taget Pindar ilde op, at han i sin Pæan havde skildret Neoptolemos's Død paa en formentlig nedsættende Maade; det noget dunkle Udtryk μοιριᾶν [μυριᾶν Pap. og Schol.] περὶ τιμᾶν var blevet opfattet, som om det var Pindars Mening at sige, at Neoptolemos var kommen som Tempelrøver til Delphi og kom i Strid med sine Svende om Byttet; i den 7de nemeiske Ode (v. 42) udlægger Pindar sine Ord saaledes, at Talen kun bliver om en Strid om Offerkjødet.

Af VII er der kun bevaret ubetydelige Stumper. — VIII er noget bedre bevaret; Digtet handler om Kassandras Spaadomsord, som hun udtalte, da Paris drog ud paa den skjæbnesvangre Rejse, idet hun mindede om den Drøm, som Hekabe havde, da hun bar Paris under sit Hjerte, at hun fødte en hundredarmet Erinys, som styrtede hele Ilios i Grus.

Endelig det sidste Digt, IX, har væsentlig Betydning derved, at det gjør os det muligt med større Sikkerhed at fastslaa Formen af det tidligere kjendte lange Fragment 107 (Ἀκτὶς ἀελίου . . .), som udgjør Digtets Begyndelse, men rigtignok er slemt medtaget; det er nemlig Fundet af det følgende, velbevarede Strophepar, der handler om Spaamanden Teneros, Søn af Apollon, som muliggjør Rekonstruktionen. Forøvrigt viser den fundne Papyrus os, at flere af Pindarfragmenterne, som vi kun

kjende gjennem Citater, foreligge hos Forfatterne i en meget molesteret Skikkelse.

Vor Papyrus har altsaa Betydning i flere Retninger; men først og fremmest har den lært os Pindar at kjende fra en ny Side; hans Pæaner synes virkelig at have staaet paa Rang med Sejrssangene. I ethvert Tilfælde kunne vi nu ikke underskrive Eustathios's Ord, som Udgiverne citere, at Sejrssangene havde en større almindelig Interesse, fordi de beskjæftigede sig mere med menneskelige Forhold og mindre med Mytherne, og fordi de ikke var saa dunkle; i ægyptiske Papyri have vi netop ogsaa fundet flere Prøver paa Digte, som ikke høre til Sejrssangene. —

Af en ganske anden Art, men ikke mindre mærkelig, er den følgende Papyrus, som indeholder nogle større Brudstykker af et historisk Værk, som med stor Udførlighed behandler Begivenhederne i de græske Lande i Aarene 396 og 395 f. Chr. Anordningen er annalistisk, hvorfor Skuepladsen stadig skifter. Først fortælles om en Expedition, som en Athenæer Demainetos foretog paa egen Haand med et Skib ud til Konon, som paa den Tid kommanderede den persiske Flaade mod Lakedæmonierne. Denne Fortælling giver Forfatteren Anledning til en Digression om de forskjellige Staters og Partiers Holdning overfor Sparta, som jo paa den Tid havde Overmagten i Grækenland. Han fortæller nemlig først, at Demainetos's Expedition vakte Bestyrtelse i Athen, hvor Førerne for det moderate Parti, Thrasybulos, Aisimos og Anytos, opfordrede til at desavouere Demainetos. Dette gik endogsaa Demokraterne ind paa, endskjøndt de ellers havde ført en spartanskfjendtlig Politik, hvis Motiver Forfatteren derefter giver sig til at udrede. Det var ikke det persiske Guld, som Timokrates bragte, der fik Demokraterne i Athen til at arbejde paa Krig med Sparta, siger han, men allerede længe, før de tog imod det, havde de ført en Krigspolitik, og det Samme var Tilfældet med Bøoterne. Forfatterens eget Partistandpunkt kommer for Dagen ved den Bemærkning, at Demokraterne i Athen arbejdede paa Krig for selv at faa Lejlighed til at tjene Penge paa Statens Bekostning (*ἵν' αὐτοῖς ἐκ τῶν κοινῶν ᾖ χρηματίζεσθαι*). Han hævder ogsaa i Modsætning til Xenophon, at ogsaa athenæiske (ikke blot thebanske) Politikere tog imod Guldet, men lader dog dette Motiv indtage en underordnet Plads for dem. Ogsaa i en anden Henseende er han i Modstrid med Xenophon, idet han lader Timokrates bringe Guldet fra Pharnabazos (i 396), medens Xenophon i Stedet for denne nævner Satrapen

Tithraustes, hvorved Bestikkelserne falde saa sent (395), at de ikke kunne have haft nogen Betydning for Krigens Udbrud.

Han fortæller dernæst om Konons Søkrig med større Udførlighed end Xenophon, der jo væsentlig interesserede sig for Agesilaos; men her er Texten meget hullet. Her findes dog en Overensstemmelse med Diodor (XIV 79, 8) angaaende en Forstærkning paa 90 Skibe, som Konon fik fra Kilikien og fra Sidon. Efter en større Lakune kommer derpaa Beretningen om Agesilaos's Kampe i Lilleasien i 395. Ogsaa med Hensyn til disse stemmer Forfatteren ret godt overens med Diodor, men afviger fra Xenophon, og ogsaa den paafølgende udførlige, men mangelfuldt overleverede Fortælling om Tissaphernes's Drab synes bedst at stemme med Diodor.

Derefter følger Beretningen om en Revolution paa Rhodos, ligeledes omtalt af Diodor, men ikke af Xenophon; under Medvirkning af Konon styrtede Rhodierne det herskende Oligarchi og opgav deres Forbindelse med Sparta.

Uden anden Tilknytning end den rent synchronistiske (*τούτου τοῦ θέρους*) springes derpaa over til Udbrudet af en Krig imellem Bøoterne og Phokierne. Men Fortællingen herom giver Anledning til en interessant Digression, som forsyner os med nye Oplysninger om de politiske Forhold i Bøotien paa det Tidspunkt, som Talen er om. Hovedsagen er den, at vi faa at vide, at Tyngdepunktet paa denne Tid ikke laa i Forbundsregjeringen, men i Enkeltstaterne. De fire bøotiske Raad, som omtales af Thukydid (V 38, 2), vise sig at have været en Institution, som fandtes i hver enkelt af de bøotiske Stater; for at faa Adgang til dem krævedes der en vis Formue, og de skiftedes til at føre Forsædet, saaledes at enhver Sag først blev forelagt eet af Raadene, som traf sin foreløbige Beslutning, men Sagen var først afgjort, naar de tre andre Raad havde bifaldet den. Ved Siden af de enkelte Staters Raadsforsamlinger omtales saa ogsaa en Fællesforfatning, hvis Organer var de elleve Boiotarcher, hvoraf Theben valgte fire, og de øvrige var fordelte paa de andre Byer efter en bestemt Regel, og desuden et Raad paa 60 Medlemmer for hver Boiotarch.

Efter denne Digression tager Forfatteren fat paa Fortællingen om Udbrudet af Krigen. Endskjøndt hans Sympathier hældede til den spartanske Side, giver han dog en ret upartisk Skildring af de Motiver, som Spartas Modstandere i Theben lod sig lede af. Med Hensyn til selve Krigens Udbrud er han i Mod-

strid med Xenophon, medens Diodor her er ganske kortfattet. Medens Xenophon fortæller, at Thebanerne fik deres Venner Lokrerne til at angribe Phokierne, lader vor Forfatter de antispartanske Partiførere i Theben føre en mere intrigant Politik, idet de skulle have lokket Phokierne til at angribe Lokrerne[1] for derved at skaffe Theben et Paaskud til at lægge sig imellem og angribe Phokierne, som derpaa paakaldte Spartas Hjælp. Denne Version, som er den mest indviklede, er maaske netop derfor den sandsynligste.

De sidste Kapitler, som handle om et Mytteri af Konons Soldater, der ellers kun omtales ganske kort af Justinus, og om Agesilaos's Felttog i Slutningen af 395, give ikke Anledning til særlige Bemærkninger. Det er tilstrækkeligt ganske kort at konstatere, at Forfatteren ogsaa her giver en Fremstilling, der er vidt forskjellig fra de hidtil kjendte; selv med Hensyn til Agesilaos, hvis Bedrifter Xenophon dog interesserede sig saa stærkt for, giver han nye Oplysninger.

Det Spørgsmaal, hvad det er for en Historieskriver, af hvis Værk vi her pludselig have faaet saa betydelige Partier overleverede, har naturligvis levende beskjæftiget Udgiverne. Det er utvivlsomt, at han ikke kan have levet i en Tid, der ligger saa meget fjernt fra de Begivenheder, som han fortæller om, ikke alene paa Grund af den Udførlighed og Nøjagtighed, hvormed han fortæller dem, men ogsaa fordi der er Steder, som vise, at han ikke kjender til Perserrigets Fald eller til de hellige Krige, som førtes i Midten af det 4de Aarhundrede. Paa den anden Side kan Beretningen, da Talen er om et historisk Værk af større Omfang, selvfølgelig heller ikke være nedskrevet umiddelbart efter de fortalte Begivenheder, hvilket ogsaa er udelukket af den Grund, at Forfatteren anvender stor Omhu for at undgaa Hiater, en Bestræbelse, som først Isokrates bragte paa Moden.

Dersom Forfatteren er en Historieskriver, hvis Navn er kjendt af os, er det ogsaa de to Disciple af Isokrates, Ephoros og Theopompos, der snarest kunne gjøre Krav paa Æren. Udgiverne, som kunne paaberaabe sig Autoriteter som Ed. Meyer og Wilamowitz-Moellendorff, holde trods mange og svære Betænkeligheder paa Theopompos, men opstille som en subsidiær Mulighed en vis Kratippos, som Blass holdt paa. Denne Historieskriver

[1] Han nævner udtrykkelig de vestlige Lokrer, medens Xenophon taler om de opuntiske.

er imidlertid næsten ganske ubekjendt, og hvad der berettes om ham, tyder paa, at han var Thukydids Samtidige, en Omstændighed, som reducerer hans Chancer til et Minimum. For Theopompos tale derimod adskillige Omstændigheder. Som bekjendt skrev Theopompos en «Hellenika», som dannede en Fortsættelse af Thukydids Værk, og ogsaa vor Forfatter omtaler et Sted, at han selv tidligere har fortalt om en Begivenhed, der fandt Sted umiddelbart efter det Tidspunkt, hvor Thukydids Værk standser, uden at der er Spor af, at han ogsaa har fortalt om endnu tidligere Begivenheder. Hans politiske Standpunkt, som er noget aristokratisk og spartanskvenligt, uden at han dog kan beskyldes for Mangel paa Objektivitet, kan ogsaa nok stemme med Theopompos's, og endelig kan der i de fundne Brudstykker paapeges et Par enkelte sproglige Særegenheder, som Grammatikerne netop anføre som ejendommelige for Theopompos (Brugen af Verbet *κατᾶραι* i Betydningen *ἐλθεῖν* og af Benævnelsen *Καρπασεύς*, en Mand fra Karpasos paa Cypern).

Imod Theopompos's Forfatterskab taler for det Første den jævne, ligefremme Stil, som er fri for enhver rhetorisk Pynt (undtagen netop Undgaaelsen af Hiater), og Manglen paa indlagte Taler. Hvis Theopompos er Forfatteren, maa vi i ethvert Tilfælde antage, at de Ejendommeligheder, der ellers anføres som charakteristiske for denne Historieskrivers Fremstillingsmaade, kun passe paa hans «Philippika» og ikke paa hans «Hellenika». Endvidere vilde vi, hvis Theopompos er Forfatteren, blive nødte til at ændre vore Anskuelser angaaende Kildeforholdet mellem forskjellige græske Historieskrivere. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at vor Forfatter enten direkte eller indirekte ligger til Grund for Diodors Fremstilling. Men at Diodor i det paagjældende Afsnit har benyttet Ephoros som Kilde og ikke Theopompos, betragtes almindelig som godtgjort. Hvis altsaa den ubekjendte Forfatter er Theopompos, maa vi enten opgive denne hidtil nærede Antagelse, eller ogsaa maa vi opstille den Hypothese, at Theopompos er bleven benyttet af Ephoros, hvilket volder chronologiske Vanskeligheder. Langt nemmere vilde det unægtelig være, hvis vi turde tilskrive Ephoros Forfatterskabet, og de Grunde, som Udgiverne anføre herimod — navnlig den af Blass fremsatte Betragtning, at Ephoros, der skrev en almindelig Verdenshistorie, ikke kan antages at have fremstillet saa mange uvæsentlige Begivenheder med saa stor en Vidtløftighed — synes ikke særlig afgjørende.

Spørgsmaalet er i Virkeligheden for Tiden uløseligt, og der foreligger heller ikke nogen Nødvendighed for at udpege nogen Historieskriver med et kjendt Navn som Forfatteren. Skriftet kan godt skyldes en Mand, hvis Navn tidlig er blevet glemt. Dette forringer ikke dets Betydning, som ikke alene ligger deri, at det for os er en primær, af Xenophon uafhængig Kilde til det Afsnit af den græske Historie, som omtales i det, men nok saa meget deri, at det ogsaa for andre Tidsafsnits Vedkommende bidrager til at forøge Diodors Troværdighed for os, idet det viser os, at denne Forfatters Fremstilling af de græske Staters indbyrdes Kampe i Begyndelsen af det 4de Aarhundrede hviler paa en samtidig og, som det synes, paalidelig og samvittighedsfuld Historieskrivers Beretning. —

Den store Interesse, som knytter sig til Fundet af nye Stykker af græsk Litteratur, gjør, at de to samtidig offentliggjorte Papyri, som indeholde hidtil kjendte Texter, ikke kunne vække saa megen Opmærksomhed. Og dog maa det betegnes som Noget af en Begivenhed i den philologiske Verden, at der bliver fundet et Haandskrift fra omtr. 200 e. Chr., som indeholder henved de to Femtedele (fra p. 200 E og til Enden med en Lakune fra p. 213 E til p. 217 B) af Platons Symposion. Men ligesom ved tidligere Fund af lignende Art viser det sig rigtignok, at det positive Udbytte er temmelig ringe. Papyrushaandskriftet hjælper os ikke til at afgjøre, hvilken af de Haandskriftklasser, man tidligere har lært at sondre imellem, der bærer Fortrinet, og kun paa faa Steder byder det Læsemaader, der ere bedre end de hidtil kjendte.

Af Overensstemmelser med B (Bodleianus) ere følgende at mærke: p. 202 C *τοὺς τἀγαθὰ καὶ τὰ καλὰ κεκτημένους* (*τὰ* om. cett.), p. 202 D *πῶς ἂν οὖν* (*πῶς δ' ἂν οὖν* cett.), p. 202 E *τὰς θυσίας καὶ τὰς τελετάς* (*τὰς* posterius om. cett.), p. 206 C *τοῦτο ἐν θνητῷ ὄντι τῷ ζῴῳ ἀθάνατον ἔνεστιν* (*ἐστιν* T [Marcianus] og W [Vindobonensis]), p. 221 E *σατύρου τινὰ ὑβριστοῦ δοράν* (post *σατύρου* add. *ἂν* TW, *δή* Baiter).

Paa andre Steder stemmer Pap. derimod med T, f. Ex. p. 202 A *τὸ ὀρθὰ δοξάζειν* (*τὸ ὀρθοδοξάζειν* B, *τὸ τὰ ὀρθὰ δοξάζειν* W), p. 202 D *ὥσπερ τὰ πρότερα ἔφη* (*ἔφην* B), p. 203 A *πατρὸς δέ, ἦν δ' ἐγώ, καὶ μητρὸς τίνος ἐστίν;* (den mere søgte og vist rigtigere Ordstilling *τίνος ἐστὶ καὶ μητρός* findes ikke blot i B og W, men er ogsaa ved Rettelse indført i T), p. 204 D *ἔτι ποθεῖ* (ligesaa W, *ἐπιποθεῖ* B), p. 218 A *τὴν καρδίαν γὰρ ἢ*

ψυχήν (ligesaa W, medens B har Ordstillingen *ἢ ψυχὴν γάρ*, og Usener sletter Ordene *ἢ ψυχὴν*, som Schol. B ikke synes at have læst, medens derimod ogsaa Libanios or. VI 17 har læst dem), p. 221 D *εἰ μὴ ἄρα οἷς ἐγὼ λέγω ἀπεικάζοι τις αὐτόν* (ligesaa W, medens B indskyder et andet *εἰ* efter *ἄρα*), p. 223 D *πρότερον* (ligesaa W, *πρῶτον* B).

Nogle faa Steder findes der ogsaa, hvor Pap. byder Læsemaader, som ellers kun findes i enkelte Haandskrifter af ringe Autoritet; saaledes har p. 201 A en senere Haand efter Ordene *ἄλλο τι* tilføjet et *ἤ*, som ellers kun findes i Marc. 184 og Vind. 21, p. 220 A findes *θαυμασιώτατον* ellers kun i Vind. 21 (*θαυμαστότατον* cett.), og p. 223 C findes Ordstillingen *Σωκράτη καὶ Ἀριστοφάνη* ogsaa kun i Pap. og de to nævnte Haandskrifter (*Ἀριστοφάνη καὶ Σωκράτη* cett.).

Mange Steder er der som sagt, der af de moderne Udgivere ansees for fordærvede, men hvor Pap. ikke desto mindre har samme Læsemaade som de andre Haandskrifter. Dette beviser selvfølgelig ikke, at Stedet er i Orden, men kun, at Fejlen, hvis der er en Fejl, er opstaaet i en tidlig Tid. Paa følgende Steder kan der i alt Fald næppe være nogen Tvivl om, at Pap. ligesom alle de andre Haandskrifter byder en forvansket Text: p. 204 D *ὧδε δὲ σαφέστερον ἐρᾷ* og p. 204 E *φέρε, ὦ Σώκρατες, ἐρᾷ*: begge Steder har allerede Aldinerudgaven med Rette *ἐρῶ*, og Fejlens Opstaaen er let at forklare, da der i den givne Sammenhæng stadig tales om Begrebet *ἐρᾶν*; p. 206 B *ὅτε δὴ τοῦτο ὁ ἔρως ἐστίν*: Meningen kræver *τούτου* (Bast); p. 208 B *ἀθάνατον δὲ ἄλλῃ* meningsløst: Udgiverne skrive med Creuzer *ἀδύνατον*; p. 209 A *ἡ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκήσεων διακόσμησις*: det uforstaaelige *τάς*, som formodentlig er opstaaet derved, at en Skriver har læst eller forstaaet *διακοσμήσεις* (saaledes Vind. 21), er af Sommer rettet til *τά*; p. 209 B *θεῖος* uforstaaeligt: *ἤθεος* Parmentier; p. 211 C *καὶ ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ μάθημα τελευτήσῃ*: man har her Valget imellem at rette *καί* (*ἕως ἂν* Stallbaum, *ὡς* Schanz) og at rette *τελευτήσῃ* (*τελευτῆσαι* Usener); p. 222 A *διοιγομένους δὲ ἰδὼν ἄν τις*: for *ἄν* skriver Bekker *αὖ*, Schanz *δή*; p. 223 D mangler i Pap. som i alle andre Haandskrifter et Subjekt til *ἕπεσθαι*: Hermann tilføjer *ἕ* foran *ὥσπερ εἰώθει*.

Det maa altsaa siges, at det ikke i nogen synderlig Grad styrker en Læsemaades Autoritet, at den findes i Pap., men nogen Støtte giver det dog altid, naar en Læsemaade kan følges

saa langt tilbage i Tiden. Saaledes forekommer det mig ret betænkeligt at rette paa Udtrykket *καίπερ ἐκεῖνό γε ᾤμην τι εἶναι* (p 219 C), som bekræftes af Pap., der blot i St. f. *καίπερ* har *και περι* (*καὶ* Schanz, *καίτοι* Burnet); ganske vist gjælder *καίπερ* med Indikativ ikke for godt Græsk, men skulde Platon dog ikke kunne lægge den halvdrukne Alkibiades en saadan Vending i Munden? Ogsaa det stærkt anfægtede *τῶν Ἰώνων* (p. 220 C) støttes af Pap. Navnlig er Pap.'s Støtte imidlertid værdifuld i de Tilfælde, hvor moderne Forskere have antaget senere Tilføjelser til Platons Text, da Pap. i intet Tilfælde bekræfter en saadan Formodning; hvad man end vil mene om saadanne Interpolationer, saa har man i ethvert Tilfælde ikke mere Lov til at skrive dem paa Nyplatonikernes Regning.

Endelig blive endnu de Steder at omtale, hvor Pap. har en Læsemaade, som afviger fra alle andre Haandskrifters; det frembyder her en stor Del Fejl, som der ikke er nogen Grund til at opregne, adskillige Læsemaader, der ere omtrent af samme Værd som de hidtil kjendte, og endelig nogle faa, som synes at fortjene Optagelse. Galt er sandsynligvis p. 201 C *φίλε* for *φιλούμενε,* og sikkert p. 201 D *ἀναβολὴν ἐποιήσατο νόσου,* hvor de andre Haandskrifter have *ἐποίησε τῆς* for *ἐποιήσατο*; i Pap. har en senere Haand ogsaa tilføjet *τῆς*. Et uheldigt Forsøg paa at rette en Fejl have vi sandsynligvis p. 206 C *ἀλλ' ἐγὼ δὴ σαφέστερον ἐρῶ*, hvor de andre Haandskrifter have *ἤδη* for *δή*, medens Bekker skriver *ἦ δ' ἥ*. Ligeledes mangler det uforstaaelige *ἂν* i Sætningen *καὶ ἐγὼ ἂν ἔλεγον* (*ἀνέλεγον* B) p. 207 C, hvor den rimeligvis rigtige Læsemaade *αὖ* ved Rettelse er indført i B. Lidet rimelig, men dog værd at notere er Udeladelsen af *τοῖς* baade foran *καλοῖς* og foran *ἀγαθοῖς* p. 203 D og Udeladelsen af *αὐτῆς* foran *ἡμέρας* p. 203 E. Paafaldende er Optativen *ἅψαιτο* p. 221 B, da der følger Indikativ *ἀμυνεῖται* efter; men ogsaa her er det Alkibiades, der taler.

Til de tvivlsomme Steder maa man regne dem, hvor Pap. afviger i Ordstillingen fra de andre Haandskrifter. Hyppigst er det her, at Pap. har en mere ligefrem, mindre søgt Ordstilling, saaledes p. 201 B *ὦ Σώκρατες, κινδυνεύω οὐδὲν εἰδέναι*, hvor de andre Haandskrifter have *ὦ Σώκρατες* efter *κινδυνεύω*; p. 201 D *ὃν οὖν λόγον ἐκείνη ἔλεγε* (for *ὃν οὖν ἐκείνη ἔλεγε λόγον*); p. 202 B *μεταξὺ τούτοιν ἔφη* (for *μεταξύ, ἔφη, τούτοιν*); p. 212 C *τὸν δ' Ἀριστοφάνη ἐπιχειρεῖν λέγειν τι* (for *λέγειν τι ἐπιχειρεῖν*). Dog har Pap. p. 201 E mere søgt *πῶς, ἔφην, λέγεις* (for *πῶς λέγεις,*

ἔφην) og ligesaadan p. 205 C *ἀληϑῆ, ἔφην, λέγεις*. Ikke uantageligt er p. 204 C *ἐξ ὧν σὺ ἔλεγες* (for *λέγεις*), p. 205 D *τὸ τοῦ ὅλου ὄνομα ἔσχον* (for *ἴσχουσιν*), p. 217 B *τούτων δὴ* (for *δ' οὐ*) *μάλα ἐγίγνετο οὐδέν*, p. 222 E *κατακλιϑῇ* (for *κατακλινῇ*), p. 223 A *πάντοσε* (for *παντὸς*) *μᾶλλον μεταναστήσομαι*, p. 223 B *ἑαυτὸν* (for *ἕ*) *δὲ ὕπνον λαβεῖν*. Udeladelsen af det i høj Grad overflødige *ἔφην* i Sætningen *κἀγὼ εἶπον· πῶς τοῦτο, ἔφην, λέγεις* (p. 202 C) seer derimod snarest ud til at skyldes bevidst Hensigt.

Paa de følgende Steder byder Pap. endelig en bedre Læsemaade end de andre Haandskrifter og bekræfter tildels nyere Konjekturer: p. 202 A udelader Pap. *καὶ* foran *ἄνευ* og bekræfter saaledes en Konjektur af Stallbaum, som er optaget af Schanz; p. 204 B *ὧν ἂν εἴη καὶ ὁ Ἔρως*: i de andre Haandskrifter mangler *εἴη*, og i Stedet for det uforstaaelige *ἂν* læse nogle ringere Haandskrifter *αὖ*, som Burnet har optaget, medens Usener skriver *δή*; p. 206 C bekræfter Pap. Badhams Udeladelse af *τῷ* foran *καλῷ* (foran det forudgaaende *αἰσχρῷ* mangler Artiklen i alle Haandskrifter); p. 208 B har Pap. som Stephanus *μετέχει* for *μετέχειν*; p. 209 A har Pap. *κυῆσαι καὶ τεκεῖν* (saaledes Hug), medens alle andre Haandskrifter have *κυῆσαι καὶ κυεῖν*; p. 210 A har Pap. *πειρῶ δὲ καὶ σὺ ἕπεσϑαι*, medens alle andre Haandskrifter udelade *καὶ σὺ*; p. 213 B findes i alle andre Haandskrifter Ordene *ὡς ἐκεῖνον καϑίζειν*, som Badham har slettet paa Grund af den usædvanlige Konstruktion af *ὡς* med Infinitiv: Pap. har derimod *ως εκεινον κατιδεν* (ↄ: *κατεῖδεν*), som i ethvert Tilfælde giver en god Mening; endelig bekræfter Pap. p. 222 D Hirschigs Konjektur *διαβαλεῖ* for *διαβάλῃ*. —

Noget positivt Udbytte, om end ikke saa meget, som man kunde vente, giver altsaa virkelig dette Platonhaandskrift; mindre er Udbyttet imidlertid af det sidste af de offentliggjorte Papyrushaandskrifter, som indeholder Dele af Isokrates's Panegyrikos, nemlig §§ 19—116, men med flere større Lakuner. Ogsaa her gjentager sig det samme Forhold, at Papyrushaandskriftet snart støtter eet, og snart et andet af vore senere Haandskrifter, og desuden har det en hel Del særlige Læsemaader, som ikke findes andre Steder, men de ere gjennemgaaende lidet heldige. I § 20 er Tilføjelsen af *τὸ* foran *πρότερον* næppe nogen Forbedring, ej heller Ordstillingen *ἡμῶν ἡ πόλις* for *ἡ πόλις ἡμῶν* eller § 38 *ἀρχὴν μὲν ἐποιήσατο ταύτην* for *ἀρχὴν μὲν ταύτην ἐποιήσατο* eller § 114 *ἔχοιμεν ἂν* for *ἔχω*; dog herom kan der maaske disputeres. Mest udmærker Pap. sig imidlertid ved sine Tilføjelser, der nær-

mest have Charakter af Interpolationer, saaledes § 35 Tilføjelsen af et *καὶ* foran *στρατηγοί*, hvorved et Par Participier blive gjorte sideordnede (omvendt udelades § 39 *καὶ* foran *τοὺς μὲν*), § 33 Tilføjelsen af *γεγενημένους* efter *τοὺς τηλικούτων ἀγαθῶν αἰτίους*, § 40 *τὰς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρας* i St. f. *τὰ πρὸς ἀλλήλους*, § 66 Tilføjelsen af *ἐσομένης* (rettet fra *ἐσομένους*) efter *τῆς ἡγεμονίας τῆς ἐπ' ἐκείνους*, § 68 Tilføjelsen af *καιρὸν* efter *ὃν* i Sætningen *οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀλλὰ καθ' ὃν ἑκάτεροι τῆς Εὐρώπης ἐπῆρχον*, § 89 Tilføjelsen af *ἄνθρωποι* efter *πάντες*. Endelig findes efter § 70 en længere Tilføjelse: *τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων οὐκ ὀκνητέον ἐστὶ περὶ τῶν ὑπολοίπων εἰπεῖν ἃ δὴ συμφέρει τοῖς πράγμασιν μνησθῆναι περὶ αὐτῶν*, som aabenbart er indkommet fra § 74. I Sammenligning med disse uheldige Egenskaber er det af mindre Betydning, at Pap. paa et enkelt Sted (§ 68) bekræfter en Konjektur af Cobet (Tilføjelsen af *γε* foran *τεκμήρια*).

Man vil se, at Udgiverne ikke have gjort sig nogen Umage for at afslutte Bindet med et særlig interessant og værdifuldt Stykke. De have fulgt deres gamle Regel, først at give de nye Texter og derefter Papyrustexter af hidtil kjendte Værker. Og mere og mere bliver det os klart, at det Udbytte, der kan vindes ved Fundet af gamle Papyrushaandskrifter af Værker, som ellers ere os overleverede gjennem Haandskrifter fra Middelalderen, ikke er saa stort, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at vente. Det er i overvejende Grad Forventningen om at finde helt ukjendte Litteraturværker, som gjør, at vi stadig med Spænding vente paa Offentliggjørelsen af et nyt Bind af de to højt fortjente Udgiveres Samling. Det følgende Bind, som allerede ventes udgivet i den kommende Sommer, skal bl. A. indeholde Stykker af Euripides's Hypsipyle og en ny Kommentar til Thukydids 2den Bog. Ogsaa det have vi Grund til at glæde os til.

Efterskrift. I Hermes XLIII 255 ff. slutter Busolt sig til Theorien om, at Forfatteren til det historiske Værk er Theopompos, men tillægger hans Beretning ringe Værdi i Sammenligning med Xenophons, hvis Fremstilling han endog mener at Theopompos bevidst har fordrejet, hvad netop ogsaa Porphyrius (hos Euseb. Præp. ev. X p. 465) beskylder ham for.

Anmeldelser.

Charles Newton Smiley, Latinitas and Ἑλληνισμός. The influence of the Stoic theory of style as shown in the writings of Dionysius, Quintilian, Pliny the Younger, Tacitus, Fronto, Aulus Gellius, and Sextus Empiricus. (Bulletin of the University of Wisconsin, Philology and Literature Series III 3, p. 205—272.) Doktordissertation. Madison Wisconsin, 1906. 30 cts.

Hovedinteressen ved denne Afhandling ligger deri, at den paa den rhetoriske Theoris Omraade, som jo i Oldtiden spillede saa stor en Rolle, paaviser og omhyggelig dokumenterer en hidtil upaaagtet Sammenhæng mellem græske og romerske Tanker. Forfatteren tager sit Udgangspunkt fra Stoikernes rhetoriske Ideal, som det først blev udformet af Diogenes fra Babylon. Udgaaende fra de almindelige stoiske Grundsætninger, som medførte det Krav, at Taleren skulde holde sig til Sandheden, alene bestræbe sig for at oplyse Tilhørerne om Fakta og endelig tale i Overensstemmelse med Naturen, kom den nævnte Philosoph til at opstille en Række Egenskaber, som en Tale burde have. Heriblandt nævnes først Ἑλληνισμός, der defineres som en fejlfri og korrekt Stil, dernæst Klarhed, Kortfattethed, Overensstemmelse med de virkelige Forhold (πρέπον) og endelig Undgaaen af Udtryk, der ikke høre hjemme i almindelig dannet Tale. Disse Fordringer, som de senere Stoikere fastholdt, maatte tillige medføre en Stræben efter at undgaa Barbarismer og efter at bruge netop de rette Benævnelser paa Tingene, en Stræben, der hænger sammen med Stoikernes grammatiske og etymologiske Studier, der ogsaa førte dem til at nære en særlig Forkjærlighed for de ældste Sprogformer, der forekom dem at være de mest ægte.

Forfatteren viser nu videre, hvorledes dette stoiske Ideal, omplantet paa romersk Grund, hvor Ἑλληνισμός bliver til Latinitas, fik en Historie, der strakte sig over et Par Aarhundreder. Han finder Spor deraf hos alle de Forfattere, som nævnes paa Titelbladet — ikke saaledes at forstaa, at de alle slutte sig dertil, men for Nogles Vedkommende tværtimod saaledes, at de bekjæmpe det af al Magt, selv om de maaske for deres eget Vedkommende mere eller mindre bevidst ere paavirkede deraf. Han finder det stoiske Ideal bagved Dionysios's Forkjærlighed for den rene, klare, koncise og kortfattede Stil, og han finder det hos alle de romerske Talere, som sluttede sig til den attiske Skole, og hos dem,

der nærede puristiske og archaistiske Tilbøjeligheder. Denne Retnings Hovedmodstander var Cicero, der ikke som Stoikerne og deres Lærlinge vilde nøjes med at oplyse Tilhørerne om Fakta — ikke blot vilde «docere», men ogsaa «delectare» og «afficere» —, og som krævede, at Taleren skulde tale «copiose et ornate». Hele denne Paavisning gjennemføres i det Enkelte ved Hjælp af talrige Exempler og er meget lærerig. Forfatteren glemmer dog ikke at minde om, at, selv om man fastholder, at de nævnte rhetoriske Bestræbelser have deres Udgangspunkt i stoiske Tanker, har der alligevel fundet en mærkelig Motivforskydning Sted. Ved Omtalen af Fronto (S. 255 f.) hedder det udtrykkelig, at denne Forfatters Stræben efter at udtrykke sig knapt og nøjagtigt og bruge netop de rammende Ord eller en archaistisk Vending i Virkeligheden ikke er ledet af de samme Motiver som Stoikernes lignende Bestræbelser, men tværtimod af Ønsket om at give Stilen en vis pikant Skjønhed, som kan glæde Tilhørerne.

Den lille, tankevækkende Bog, der selv er skrevet i en klar og knap Stil, kan meget anbefales til Læsning.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XVIII. Cambridge Mass. 1907, Harvard University. 218 S.

Dette Bind indeholder sex Afhandlinger. J. W. White skriver om det «logaødiske» Metrum i de græske Komedier, idet han giver en Analyse af de overleverede Chorsange, som synes at kunne falde ind under denne Kategori, under stadig Hensyntagen til de antike metriske Theorier. — Om Seneca's Medea handler en Afhandling af H. L. Cleasby, som, idet han følger et Vink af Leo, søger at vise, at Seneca i stort Omfang har benyttet Ovids nu tabte Tragedie af samme Navn. — I en ualmindelig smuk og varmt skreven Afhandling skildrer A. A. Bryant de unge Athenienseres Liv i Aristophanes's Dage. Han har formaaet at samle en Mængde spredte Træk, hentede ikke alene fra Aristophanes, men ogsaa fra mange andre samtidige Forfattere, til et Hele, som paa ingen Maade brydes af de talrige Noter, hvormed Rigtigheden af hvert enkelt Træk godtgjøres. Lidet heldig er ganske vist en Bemærkning (S. 104) om Platons Symposion, som siges ikke at være stort Andet end et smukt Forsvar for Elskov mellem Mænd, og hvor Pausanias's Sondring mellem de to Slags Eros uden videre skrives paa Platons egen Regning. — Ganske mærkeligt er det Forsøg, som A. P. McKinlay gjør paa ad sprogstatistisk Vej at bestemme Rækkefølgen af Boethius's

Skrifter. Han har særlig henvendt sin Opmærksomhed paa Brugen af forskjellige synonyme Partikler i Boethius's Værker og kommer gjennem sine Undersøgelser til Resultater, der stemme ret godt med dem, som S. Brandt tidligere har naaet ad andre Veje. Dog maa det siges, at hans statistiske Opstillinger ikke udmærke sig ved synderlig Klarhed og Overskuelighed. — Dernæst følger en omfangsrig Undersøgelse af E. Cary om den haandskriftlige Overlevering af Aristophanes's Acharner, hvori han foruden at opstille et Stemma over Haandskrifterne tillige gjør Rede for, hvilke Haandskrifter der ere benyttede af de ældste Udgivere. — Endelig skriver A. Searle ganske kort om Slaget ved Pharsalos, hvis Gang han søger at anskueliggjøre ud fra Cæsars Beretning.

Hans Ræder.

Harold L. Axtell, The deification of abstract ideas in Roman literature and inscriptions. Doktordissertation. Chicago 1907, University Press. 100 S. 75 cts.

Den store Mængde, mere eller mindre besynderlige, abstrakte Guddomme, som Romerne dyrkede, har lokket Forfatteren til en indgaaende Undersøgelse. Han har selv følt Vanskeligheden ved at begrænse sit Thema, idet han for det Første har bestemt sig til at udelukke Begreber af materiel Art (som Tranquillitas, «Havblik») og desuden har stræbt at overholde Grænsen mellem «deification» og den blotte «personification». Men denne Grænse er unægtelig meget vanskelig at trække.

Afhandlingen falder i to Hovedafsnit. I det første behandles de abstrakte Guddomme enkeltvis, først de officielt anerkjendte, saavidt muligt i chronologisk Orden, dernæst de vel ikke officielt anerkjendte, men dog almindelig dyrkede, derefter enkelte løsrevne og individuelle Tilfælde af Guddommeliggjørelse, og endelig de tvivlsomme Exempler. Forfatteren har selvfølgelig øst sit Stof baade af Litteraturen og af Indskrifterne, men erklærer selv, at han ikke har tilstræbt Fuldstændighed. Dog giver han en rig Fylde af Exempler, og de tvivlsomme Tilfælde, som han erklærer især at have haft Opmærksomheden rettet paa, behandles med megen Omhu.

Andet Hovedafsnit behandler mere almindelige Spørgsmaal, der knytte sig til disse Guddomme. Først Spørgsmaalet om deres Oprindelse, hvor Forfatteren med god Grund nærmest slutter sig til dem, der mene, at de udgjøre en oprindelig Bestanddel i den romerske Gudetro og ikke ere opstaaede ved Løsrivelse fra de personlige Guder; dernæst behandles Romernes egen Opfattelse af de abstrakte Guddomme, som den kommer til Orde i Litteraturen

og i Indskrifterne. Det vises, hvorledes Opfattelsen af dem stadig skifter, og Forfatteren ender med den Bemærkning, at Romerne selv ikke havde nogen klar Forestilling om denne Klasse Guddomme. Navnlig er det Spørgsmaalet om, hvor megen Personlighed Romerne tillagde dem, og hvorledes de tænkte sig Forholdet mellem dem og de virkelig personlig tænkte Guddomme, der stadig volder Vanskelighed. Nye Resultater bringer Afhandlingen ikke, men den behandler et vanskeligt Stof med Flid og Betænksomhed.

Hans Ræder.

Leges Graecorum sacrae e titulis collectae, ed. et explan. *S. de Prott, L. Ziehen.* II 1: Leges Graeciae et insularum, ed. *L. Ziehen.* Leipzig 1906, Teubner. VI + 372 S. Mk. 12.

Studiet af græsk Religion maa i første Række bygge paa de bevarede Indskrifter, navnligt paa Ritualiovene. Mange af disse findes i Dittenbergers fortræffelige Samling, men dette Værk er jo ret dyrt og giver ogsaa kun et mindre Udvalg. Det var derfor en god Idé at udgive Leges sacrae for sig, hvorved mange mindre og fragmentariske kunde medtages, og give dem en Kommentar, der tog specielt Hensyn til sakrale Spørgsmaal. Denne Opgave paatog afdøde v. Prott og L. Ziehen sig, men straks ved Delingen af Arbejdet skete en skæbnesvanger Fejl, idet v. Prott (foruden Indskrifter, der angik Alexanders og hans Efterfølgeres Kultus, en Samling, han ikke fik færdig, og som nu er opgivet som overflødiggjort af Dittenbergers Orientis Graeci inscr. selectae) som sin Del tog Fasti sacri. Det har kun vist sig uheldigt at udskille disse faa (28), som i religionshistorisk Henseende hører nøje sammen med de øvrige. Delingen har heller ikke kunnet gennemføres; dels er der i de senere Aar tilkommet Fasti (Ziehen Nr. 6, 16 a, 101), dels er Nr. 16 (og muligvis 15) ligefrem overset af v. Prott, og desuden danner Indskrifter som Ziehens Nr. 128, 138 og navnligt 151 en Slags Overgang. Meget uheldigt er det, at Nummereringen er begyndt forfra i Ziehens Samling; det gør Citeringen besværlig og vil jo ogsaa belaste Registrene. Nogen større Ulighed i Behandlingen er der ikke, undtagen hvad der skyldes Tidsforskellen; Fasti var i Trykken allerede 1893 og bærer Aarstallet 1896, medens Ziehens første Del først er udkommet 1906. Til denne skal jeg holde mig her.

Udvalget omfatter ikke alle bevarede Tempellove, idet de, der angaar Bortliciteringer o. l. og er uden Interesse for Reli-

gionshistorien, som f. Eks. Tavlerne fra Heraklea, ikke er optagne. I mange Indskrifter, der ikke er Rituallove, findes spredt sakrale Bestemmelser, men disse er ikke optagne, da Ziehen ikke har villet give Excerpter; kun i enkelte Tilfælde, hvor større Stykker lod sig udskille, som af Labyadeindskriften, har han med Rette brudt Principet. Arbejdet gør efter Stikprøver at dømme et solidt og meget flittigt Indtryk. Det vigtigste, selve Udgivelsen af Texterne, er ganske udmærket, hvorfor jeg ogsaa kan anføre en Autoritet som Professor Wilhelm. At Ziehen har været meget forsigtig med at optage Suppleringer af manglende Ord, kan kun roses. Under hver Text staar det kritiske Apparat; dette indeholder ofte (f. Ex. i Nr. 4, 13, 49, 98, 137) Ordforklaringer eller Henvisninger, der selvfølgeligt ellers findes i Kommentaren; denne Fejl bevirker, at man ofte maa se efter begge Steder, og det er ikke muligt i de enkelte Tilfælde at finde nogen fornuftig Grund til, at disse Noter er kommet ind i Apparatet. Noget lignende gælder Begrundelser og Forslag til Suppleringer, der for det meste findes i Apparatet, men f. Ex. til Nr. 9 i Kommentaren.

Kommentaren er vel nok den svageste Del. Rent formelt set er den altfor bred og vidtløftig; i Dittenbergers smaa mesterlige Noter staar der ofte lige saa meget som paa en halv Side hos Ziehen. Det er meget godt, at forskellige Anskuelser refereres, men en absolut fejlagtig kan nøjes med en simpel Henvisning. Ved Nr. 18, for at tage et Exempel, bruges $2^1/_2$ Side til de mærkelige *Κύνες* og *Κυνηγέται*, uden at Ziehen naar til et sikkert Resultat; her behøvede Kaibels Behandling ikke vidtløftig Gendrivelse, derimod er Blinkenbergs i *Asklepios og hans Frænder*, p. 22 ff. overset, den sædvanlige Lod for et dansk Arbejde. Forøvrigt er efter min Mening en udførlig Behandling af Guddommes Væsen slet ikke paa sin Plads i en Kommentar til Rituallove. Fortolkningen frembyder ofte store Vanskeligheder, men Ziehen synes her som Helhed at vælge det rigtige. Et Sted har han dog sikkert vovet sig for langt ud; p. 238 f. fortolker han *σκανεῖν* i Indskriften fra Anakeion ved Elatea som analogt med *οὐκ ἀποφορά*[1]. Dette Udtryk betyder selvfølgeligt blot, at Offermaaltidet skal holdes i en Hytte eller et Telt, som ved Romernes Neptunalia (Wissowa, Religion und Kultus der Römer S. 250) og den israelitiske Løvhyttefest, og Toepffers Forklaring (Ath. Mitth. XVI 413 f.) er fuldstændig rigtig, selv om han, som M. P. Nilsson, Griechische Feste S. 189_1 med Rette bemærker, fejlagtigt har medtaget Tilfælde, hvor Teltene kun rejses for at huse den tilstrømmende Skare og ikke har rituel Betydning. Endnu mindre Grund for denne Fortolkning er der ved

[1] Exemplerne herpaa er samlede til Nr. 48; hvorfor Udtrykket ἀναλίσκειν ikke anføres her, men til Nr. 49, S. 152, A 21, forstaar jeg ikke Sml. dette Tidsskrift XV S. 109 f.

σκανοπαγείσθων (det græske Ord for Løvhyttefesten er netop *σκηνοπηγία*) i Nr. 137 fra Kos, hvor det præcise Udtryk saa ofte findes, eller ved *θοινῆται* i den rhodiske Indskrift, Fasti Nr. 23. Tvivlsomt er det ogsaa ved Nr. 49, l. 18, hvor Ziehen følger Dittenberger, der læser: *τὰ δὲ λοιπὰ κατακοπτέτωι[ἐν τῶι]ἱερῶι* og fortolker i denne Retning; her er Tale om noget helt andet, nemlig hvad der tilfalder Guden (og muligvis Præsten), den ofrende faar af dette Offer kun *σκέλος καὶ ὦμον*. *κατακοπτέτωι* har rimeligvis en ganske speciel Betydning her.

Som Helhed vil Bogen sikkert vise sig at afhjælpe et virkeligt Savn, men egentlig brugbar bliver den selvfølgeligt først, naar anden Del med Indskrifterne fra Lilleasien[1] og de uundværlige Registre kommer. Forhaabentlig varer det ikke for længe, ellers bliver første Del forældet i Forhold til anden.

Ada Thomsen.

Homeri carmina recensuit et selecta lectionis varietate instruxit *Arthurus Ludwich*. Pars prior: *Ilias*. Volumen II. Leipzig 1907, Teubner. XII + 652 p.

Das grosse Werk, das der Königsberger Professor Arthur Ludwich, der Schüler Lehrs', vor Jahren angefangen, und woran er den nachhaltigsten Fleiss und seine in diesen Sachen unübertroffenen Kenntnisse verwendet hat, ist mit dem vorliegenden Bande zum Abschluss gebracht. Die Odyssee lag im Jahre 1889 vor, der Ilias erstes Volumen 1902.

Bei Gelegenheit des Erscheinens des letzteren Bandes wurde die Homerausgabe von Ludwich in dieser Zeitschrift (XII S. 28 ff.) des näheren erörtert. Bei der Vollendung des Werkes soll nur gesagt werden, dass der Plan in allen Einzelheiten so durchgeführt worden ist, wie es der Anfang versprach, so dass die Ausgabe in hohem Grade das Gepräge der Einheitlichkeit trägt. Die Einwendungen, die von verschiedener Seite laut geworden, und die mehr den ganzen Standpunkt Ludwichs als seine Ausgabe trafen, haben natürlich die Fortsetzung der Arbeit nicht beeinflussen können: das Buch bleibt stehen als ein Denkmal der Königsberger Homerologen, der unumwundenen Bekenner der Aristarchischen Autorität.

---

[1] Fra Kyrene, Syditalien og Sicilien synes der mærkeligt nok ikke at være Indskrifter, der falder ind under Bogens Plan.

Zugleich aber steht diese Homerausgabe in vielen Hinsichten als das heutigen Tages Erreichbare da: die Reichhaltigkeit des Apparats und die Genauigkeit und Consequenz der kritischen Anmerkungen verleiht ihr einen Platz in der Reihe, die mit den wenigen Namen Chalcondylas, Ernesti, Wolf, Bekker bezeichnet ist.

Aalborg.

Carl V. Östergaard.

Ad. Hansen, Engelske Stiløvelser med Glossarium. 3die gennemsete Udgave. Kbhvn. & Kria. 1907, G. B. N. F. VIII + 186 S.

Et kærkomment hjælpemiddel ved Engelskundervisningen i Gymnasiet foreligger i nærværende tredje udgave af Ad. Hansens Engelske Stiløvelser. Der er ikke foretaget større forandringer i den nye udgave. Til indøvelse af brevstil er indskudt fire nye stykker (stk. 103—06). Desuden findes mindre ændringer og forøgelser i glossaret.

Ved en fornyet gennemlæsning, særlig af de første treds stykker med løse sætninger, beundrer man den tålmodighed og omhu hvorved det er lykkedes at samle så mange idiomatiske udtryk. Et enkelt sted har måske den engelske gengivelse sat sine spor på Dansken, nemlig når det s. 3 hedder: Hvor rart et besøg til Windsor end kunde være . . . .

Det er meget udviklende for eleven at der i glossaret præsenteres ham flere forskellige gengivelser af det danske udtryk, og da særlig når de ledsages af så klare definitioner som her.

Et par småting er anmælderen, dels ved brugen, dels ved fornyet gennemgang, stødt på.

S. 114: er ikke *neighbour opposite* bedre end *opposite neighbour*?

S. 120: hvorfor anføre *luncheon*, der nu så godt som kun bruges i forbindelser som *a State Luncheon* og altså er et højtideligt ord?

S. 123 siges noget kategorisk at *public* og *audience* tager vb. i plur.

S. 131 foreslås af anm. at gengive sætningen: Ja vel er jeg færdig med det, ved det ene ord: *rather* (jvf. Oxforderordb. rather 7).

S. 150: hvorfor tvinge eleven til at lære: *bootmaker No. 1* i stedet for at lade ham sige som på Dansk: *the first bootmaker*?

S. 176: for at undgå misforståelser vilde det sikkert være det rigtigste at lære eleven at den danske mønt **krone** (også) hedder: [kroᵘnə], flt. [kroᵘnəz], ofte skrevet: *kroners* med dobbelt flt.

S. 178: hvorfor ikke *Dean Hurtigkarl* ≠ Dean Alford?

S. 184 kunde: Hatten af! lettest gengives ved: *Hat off!*

Birkerød, 8. December 1907.

N. Bøgholm.

The Cambridge History of English Literature, edited by *A. W. Ward* and *A. R. Waller*. Vol. I. From the beginnings to the cycles of romance. Cambridge 1907, University Press. XVI + 504 pp. 9 s. net.

This is another of those great co-operative scientific and literary works which have lately become customary and which testify to the growing specialization that makes everybody afraid of writing on more than one small narrowly circumscribed domain of human knowledge. Sixteen scholars to write on the English literature before Chaucer! Truly, our forefathers showed more pluck in their literary enterprises! But then, possibly, they committed more blunders in their books than it is possible for the critical spirit of reviewers to point out in this volume. The old method had its great advantages, and one sometimes in the modern highly specialized works misses a certain inspiriting feeling of personality and a breadth of sympathy, which in the old ones did one's soul «a world of good» and made one lenient with regard to any shortcomings in matters of detail. However, it is not worth while regretting the good old times, least of all the face of such a beautifully printed and extremely well and ably written volume as the first instalment of the Cambridge History of English Literature.

After a short introductory chapter by one of the editors, Miss Paues writes about «Runes and Manuscripts», relying naturally for much of her material on Scandinavian sources. Mr. Chadwick treats of the early national poetry, and Mr. Bentinck Smith of the Old English Christian poetry. These two chapters illustrate one of the dangers besetting co-operative works of this kind. For while Mr. Chadwick gives practically nothing but facts about his poems, their sources and possible dates, the historical events they allude to, etc., with scarcely a single word on their literary value, Mr. Bentinck Smith frequently speaks with enthusiasm on the literary beauties and æsthetic value of the

Christian poems. The reader who knows nothing about the subject beforehand, therefore necessarily carries away the wholly inadequate impression that *Beowulf*, the *Wanderer*, the *Seafarer*, etc. are of much less intrinsic value as poetry than the religious poems of Cædmon and Cynewulf. There is also a great lack of proportion if we compare the meagre 22 pages allotted to the whole of the national epic poetry with the 41 pages given to the comparatively uninteresting period between Alfred and the Conquest, or the 27 pages given to Latin Chroniclers from the 11th to the 13th centuries, or the 34 pages about the Latin literature of scholars of Paris and Oxford, etc., or to the number of pages given in various chapters to Arthurian legends. Mr. Chadwick has been at considerable pains to treat his important period as briefly as possibly, compressing a great deal of useful information into a short and in many respects admirable chapter; but I for one should have preferred a fuller treatment of Beowulf, etc., even if it had then been necessary to leave out some details about Gildas or Giraldus Cambrensis, say. One example will show how difficult it is sometimes to find in the book things which *are* there, to be sure, but not in the most practical way. On p. 28 we read: «An attempt has been made to show that Beowulf's adventure has a specially close affinity with a story told by Saxo of the Danish king Frotho I. But the resemblance between the two stories is not very striking.» The curious reader who should feel inclined to read a little more about this attempt, turns to the Bibliography, where he finds two pages of titles of books and papers dealing with Beowulf, but how is he to know that the following entry of all others «Sievers, Berichte der k. sächs. gesellsch. d. wiss. XLVII, 175—192» gives what he is particularly wanting?

In ch. IV Dr. Montague Rhodes James writes of the oldest Latin writers; then comes a good chapter by Professor P. G. Thomas on Alfred's prose. Mr. Westlake treats of the subsequent period up to the Conquest, the importance of which as a turning point is shortly described by the editor, Mr. Waller. Mr. Lewis Jones and Dr. Sandys have the two chapters on Latin literature alluded to above, while the Early Transition English is ably treated by Professor Atkins. Heuser's discovery of the early date of the *Ancrene Riwle* came too late for insertion in this volume. By the way, the title *Ancren Riwle*, which is always given, must be wrong, as the gen. pl. of *ancre* is invariably *ancrene*, at any rate in Morton's text, if I am not greatly mistaken. Professor Lewis Jones has the next chapter, on the Arthurian Legend, which is mentioned at some length in various other chapters as well. On the whole, overlappings have not always been successfully avoided. Professors Ker and Atkins divide the Metrical Romances between them in two valuable chapters, while Dr. Gol-

lancz has written ch. XV on his favourite poems, the Pearl, etc. Miss Thomson and Mr. Waller write about «Later Transition English», and this brings us to the close of the literary period dealt with in this volume, while we are promised chapters in vol. II on the fugitive social literature dating from the same time.

Three chapters remain, however, in which prosodical and linguistic questions are dealt with in totally different spirits. Prof. Saintsbury's chapter on the prosody of Old and Middle English is undoubtedly the least satisfactory chapter of the whole volume, besides being more or less superfluous, as most of the other writers speak of metre whenever an opportunity offers itself naturally. How is it possible for a professor of English literature to write such a sentence as the following (p. 377) with its eleven commas and two dashes and want of clearness generally? «In one all-important particular, however, the foreign influence exercised — by French altogether and, by Latin, in the greatest part by far of its recent and accentual verse writing — in the direction of strict syllabic uniformity, is not, indeed, universally, but, to a very large extent, and stubbornly, resisted.»

It is with a mighty sigh of relief that one next turns to Bradley's excellent chapter on Changes in the language to the days of Chaucer. It is written with the same masterly command of all the facts and theories and in the same lucid style that have made this author's little book «The Making of English» a perfect model of scientific and at the same time truly popular exposition. I have sometimes ventured to express ideas on linguistic development that are opposed to those of Dr. Bradley, but I must confess that in spite of all divergencies of opinion, I always return to his writings with the greatest pleasure imaginable. His chapter here is supplemented by a reprint of Maitland's short treatise on the Anglo-French Law Language.

An extremely useful Bibliography of 64 pages and a good index close this volume, which will probably for a long period remain the standard work on the earliest English literature, full as it is of solid learning and sound scholarship, and bearing as it does on nearly every page testimony to the splendid recent growth, in the universities of England, of truly scientific work on English language and literature.

Gentofte, Copenhagen, March 1908.

Otto Jespersen.

M. Tulli Ciceronis orationes. Divinatio in Q. Caecilium. In C. Verrem. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit *Gulielmus Peterson,* rector Universitatis Macgillianae. Oxonii [1907]. E typ. Clarendoniano. XVII + 1 Blad + 29 Ark (uden Paginering). 8°. 3 s. 6 d. (cloth 4 s.).

Et nyt Bind af Samlingen *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis,* Textudgaver med det væsentlige kritiske Apparat. Udgiveren, Professor W. Peterson i Montreal i Canada, er i Anledning af denne Revision af Verrinernes Text kommen ind paa Haandskriftundersøgelser af langt mere vidtrækkende Omfang, end Opgaven oprindelig syntes at gøre nødvendig, og har givet et betydningsfuldt Bidrag til Kundskaben om Haandskriftforholdene for Ciceros Talers Vedkommende. Forholdet her er altsaa noget lignende som ved Alb. C. Clarks fortjenstfulde Studier over Haandskrifter til andre af Talerne, der er omtalt i min Anmeldelse af hans Udgave af de paagældende Taler.

Peterson har, som allerede omtalt i den nævnte Anmeldelse (i dette Tidsskrift XV 97 ff.), fundet en Codex Cluniacensis (fra Cluny) og udgivet en Collation deraf i *Anecdota Oxoniensia,* part IX, 1901: Collations from the Codex Cluniacensis s. Holkhamicus. I Verrinerne er dette Haandskrift dog i sin nuværende Skikkelse meget mangelfuldt; der er kun nogle Stykker tilbage af Texten i II. Tale (af Actio secunda). Men Udgiveren har med Ihærdighed søgt at bøde paa det manglende. Ved omhyggelig Gennemgang af de Varianter, der i ældre Udgaver anførtes efter en vetus codex, har han ment at kunne godtgøre (i *Anecdota* og i *Classical Review*), at efter hinanden en Række af Lærde har haft denne Codex i deres Haand og har anført dens Læsemaader, saaledes Petr. Nannius (Scholia et Castigationes, 1548), og Fr. Fabricius Marcoduranus (v. Düren), hvis Optegnelser antages benyttede i anden Udgave af Lambinus's Text, endelig Gruterus (gennem Gulielmius), som nævner en Codex Metellianus som Kilde; Peterson anser alle disse Mænds Haandskrift for det samme som Cluniacensis (i dettes oprindelige Skikkelse, hvori efter P.'s Mening dog kun hele II. og III. Tale fandtes). Dog synes der at være nogen Usikkerhed ved den saakaldte Metellianus, da de anførte Læsemaader ikke ret passe med dem fra de andre Haandskrifter; Gruter mente, at det var den samme som Fabricianus, men Madvig (Epistola critica ad Orellium) har ytret Tvivl derom. P. mener at have godtgjort, at det er den samme som Cluniacensis. En stærk Støtte for sin hele Combination finder P. i et ungt Haandskrift Lagomarsinianus 42 (O) saec. XV, i Bibl. Laurentiana i Firenze, som han anser for en Afskrift efter Cluniacensis (hans Artikler derom i Class. Review, Journal of Philol., American Journ. of Philol. nævnes under et S. III not. 1).

Ved II. og III. Tale faar disse Haandskrifter altsaa en overvejende Betydning ved Siden af de andre Mscr., der ikke har noget med Cluniacensis at gøre.

Ved Div. in Caecil., Actio prior og I. Tale af Act. II er Schemaet for Haandskrifterne et andet, det er lutter unge Mscr. med Undtagelse af en Parisinus 7775 saec. XIII, men som kun indeholder en halv Snes Paragrafer af I. Tale af Act. II. Peterson anser den for Stamhaandskriftet til de andre (p. X).

Ved IV. og V. Tale har man et godt Pariserhaandskrift (7774 A) betegnet R, saec. IX; hertil føjer Peterson den samme Parisinus 7775 saec. XIII, betegnet S, hvoraf der ved I. Tale kun var faa §§ til overs.

Efter et Gennemsyn af II. Tale at dømme synes den dygtige Udgiver i det hele at have været heldig i sin Behandling af Texten.

C. Jørgensen.

W. M. Lindsay, Contractions in early Latin minuscule Mss. (St. Andrews University Publications, No. V.) Oxford 1908, J. Parker & Co. 54 S. 8vo.

Mange af Fejlene i de vigtigste latinske Haandskrifter fra X. og XI. Aarh. hidrøre vistnok fra, at Skriverne af dem var ukendte med de Forkortninger (contractions), som brugtes i irsk eller førkarolingisk Skrift, hvori de Originaler vare nedskrevne, som skulde kopieres. Naar en Udgiver nu vil søge Oplysning om Forkortningerne i disse tidlige Minuskelhaandskrifter, har han hidtil staaet temmelig hjælpeløs. De almindelige palæografiske Hjælpemidler giver kun lidt. Forf. af dette lille Arbejde har da taget sig for at samle og notere saa nøjagtig, som Tiden tillod ham det, Forkortninger i omtrent trehundrede Haandskrifter fra 8. og 9. Aarh., men gør dog Regning paa Undskyldning for enkelte Fejl. Han giver da en Liste over de almindelig forkortede Ord og over almindelig forkortede Stavelser først i irsk Skrift, derefter i den paa Fastlandet brugte Skrift, med Angivelse af de vigtigste citerede Haandskrifter af begge Slags.

I en ganske kort Indledning giver Forf. nogle Bemærkninger af almindeligere Indhold og føjer dertil dels *Nomina sacra* i deres Forkortninger, som var saa gængse i den gejstlige Verden, dels *Notae juris,* som jo ogsaa forekom i Lovbøger og Dokumenter.

Naar man betragter Udviklingen af Forkortningers Anvendelse i Latin i Haandskrifter fra den endnu ældre Periode, som ligger forud for Minuskelskriften (pre-minuscule contractions), ser man

efter Lindsays Betragtning en Stræben fra en utydeligere til en mere bestemt Betegnelse af det forkortede Ord. Paa det ældste Trin bruger man blot Begyndelsesbogstavet af et Ord f. Ex. *d* for *deus, p* for *populus, r* for *Romanus.* Det næste Skridt er at bruge Begyndelsesbogstavet af hver Stavelse i Ordet, f. Ex. *cs* for *consul.* I den christne Tid kommer en ny Mode, laant fra græske theologiske Skrifter, nemlig Tilføjelsen af Slutningsbogstavet, f. Ex. *ds* for *deus, scs* for *sanctus, do* for *deo, sco* for *sancto.* Disse tre Trin gaa da alle samme Vej, nemlig mod større Bestemthed (precision) i Betegnelsen. Brugen af Begyndelsesbogstavet alene er nemlig meget tvetydig, for *d* kan betyde baade *deus* og *dominus* og *donum* eller *dedit* osv., *c* kan staa for *consul* eller *causa* eller *crimen* el. a. Naar Begyndelsesbogstaverne af Stavelserne bruges, f. Ex. *c*(on)*s*(ul), er der større Bestemthed, men Ordets Kasus er utydelig: *cs* kan være *consul, consulis* osv. — Lindsay mener nu ogsaa, at man i Minuskel-Perioden i al Almindelighed maa siges at benytte de mindst bestemte Udtryk for Forkortningen i den tidligste Tid og de mere bestemte senere, f. Ex. *dx* (med Stavelse-Begyndelsesbogstaver) er tidligere end *dix* for *dixit.* Den sidste Slags Forkortning betegnes som contraction by suspension: Skriveren lader efter den fuldt ud skrevne Begyndelse af Ordet det øvrige holdes svævende.

Ofte kan man i Haandskrifter finde gammeldags og nye Forkortninger staaende Side om Side. Undertiden er Grunden, at Skriveren er bekendt med begge Slags. Men ofte kan det skyldes en særlig Omhyggelighed af en Skriver, som fordi han var ubekendt med Betydningen af Originalens Forkortning, simpelt hen kopierede den. I Cod. Bernensis af Horats (p. 10) staar saaledes .P.RVS., den gamle Forkortning af *populus Romanus,* men at Skriveren ikke forstod Betydningen, fremgaar af den Konjektur, han har skrevet oven over, *vel publicus.* Ofte kan saadanne Smaating give Oplysning om en Originals Tid og Skrift. En irsk Original kan man slutte sig til efter misforstaaede Tydninger af særlig irske Forkortninger (f. Ex. af *enim, autem, eius* osv.). Og en vestgotisk Original kan man forudsætte, naar Afskriften sætter *pro* i Steden for *per*, eftersom det karolingiske Tegn for *pro* har samme Form som det for *per* i vestgotisk Skrift. — Naar saaledes en Udgiver er kommen paa det rene med, til hvilken Skriftart Originalen til det foreliggende Haandskrift har hørt, vil han i Tanken kunne forestille sig den hele Række af Forkortninger, som har været brugt i Originalens Text. Men dette kunde han ikke tidligere; først dette særdeles praktiske Arbejde af den udmærkede Sprogforsker vil for Fremtiden sætte dem, der sysler med Haandskriftstudier af denne Art, i Stand til med Lethed at overse alle Muligheder for de ad denne Vej opstaaede Fejl.

C. Jørgensen.

Frank Frost Abbott, The Accent in Vulgar and Formal Latin. Reprinted from Classical Philology, Vol. II, No. 4, October 1907. Chicago, University Press.

Den Tid, da man rask væk erklærede, at Latin havde en Intensitets-Accent, og at alle de latinske Grammatikeres Vidnesbyrd om Accentens musikalske Karakter kun var tankeløs Eftersnakken efter Grækerne, er sikkert definitivt forbi. De, der vægrer sig ved simpelthen at anerkende Grammatikernes Vidnesbyrd, forsøger nu at finde en Middelvej. Forf. af den i Overskriften citerede Afhandling tænker sig, at Accenten i det dannede Sprog var musikalsk, i Folkesproget derimod en Intensitetsaccent. Naturligvis kan det tænkes, at Overgangen fra musikalsk Accent til Intensitetsaccent først er indtrådt i de mindre dannedes Sprog. Men den Tanke, at Accenten i forhistorisk Tid havde været Tryk (med et svagt Tone-Element), og at de dannede under græsk Indflydelse havde opgivet Trykket, som derimod vedblev at herske i det folkelige Sprog, må ganske afvises, da alle sproglige Kendsgærninger (bl. a. Former som *amiciō, concutiō*) med Bestemthed tyder på, at Accenten også i forhistorisk Tid var musikalsk, således som jeg har påvist det i Zs. f. vgl. Sprachf. XXXIX 232 ff. Forf. mener rigtignok, at jeg er bleven gendreven ved den «skarpsindige» Bemærkning af Ahlberg, at den musikalske Accent i Græsk ikke har haft de Virkninger, som jeg tillægger den for Latinens Vedkommende. Men denne Bemærkning kan man kun finde skarpsindig, hvis man er ganske uden Indsigt i Lovene for Sprogets Udvikling. De fonetiske Betingelser for en Udtaleforandring er jo ikke en Naturlov, der med Nødvendighed fører til et givet Resultat; «elles énoncent des possibilités, non des nécessités» (Meillet). Den Antagelse, at Forandringen af *k, t, p* i dansk *age, bide, købe* er afhængig af Lydenes Stilling mellem to Vokaler, gendrives ikke i mindste Måde ved en Henvisning til, at Lydene i Svensk står i samme Stilling og dog ikke har forandret sig (*åka, bita, köpa*).

København d. 25. April 1908.

Holger Pedersen.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen,* Kort over de danske folkemål med forklaringer. 6. hæfte (S. 89—96, Kort 45—52 samt fire unummererede Særkort). Kbhvn. 1907, Schubothe (Komm.).

Gentagne Gange (sidst XIV 179 f.) har jeg her i Tidsskriftet med tilbørlig Ros henledet Opmærksomheden på det vigtige dialektologiske Arbejde, hvoraf nu 6. Hæfte foreligger. Dette

Hæfte indeholder mindre Tekst, end Regelen er, men til Gengæld flere Kort, nemlig foruden de sædvanlige 8 farvede Kort endnu 4 ufarvede Særkort over Udtalen af Ordene **vågen, våd, noget, nøgen.** Udtalen af disse Ord er ligefrem angiven på Kortene, og Grænserne mellem de forskellige Udtaleområder er betegnede ved punkterede Linjer. — Den Del af Læren om Konsonanterne, som er fremstillet i Hæfte 5 og 6, er inddelt på følgende Måde: *Almindelige Bemærkninger* (om Udtalen af de nydanske Lukkelyd; om de nydanske Tungespidslyd og særligt om *l, r, s*). *Forlyd; A. Tungeryglydene, B. Læbelydene, C. Sammensat Forlyd. Baglyd.* Her undrer jeg mig meget over en Del af Forfatternes Overskrifter, ikke mindst over Overskriften «Sammensat Forlyd» over det Afsnit, hvori Forff. behandler *hj, hv, lj, mj, bj, sj* og ældre dansk *th.* Det er dog virkelig et stift Stykke at betegne ældre dansk *th* som en sammensat Forlyd; og de mærkelige Overskrifter bortleder ganske Opmærksomheden fra det Faktum, at adskillige sammensatte Forlydsgrupper er behandlede i de foregående Afsnit (således *sk, tj, stj* i Afsnittet «Tungeryglydene», der efter sit virkelige Indhold skulde have været betitlet «Palatalisation», *vr, hv, kv, tv, dv, sv* i Afsnittet «Læbelydene», der efter sit Indhold skulde have haft Overskriften «*w* og *v*»).

København d. 25. April 1908.

Holger Pedersen.

Platons Kriton 54 a igen.

I anledning af dr. Hude's tydning af ovennævnte sted må jeg bede om plads for en anden opfattelse.

Medens jeg må give ham ret i, at Schanz's indvendinger mod teksten er ugrundede og hans konjektur følgelig uholdbar, kan jeg ikke forsone mig med den forklaring, H. giver af stedet.

Lovene siger til Sokrates: Så er det vel for dine børns skyld, du vil leve? Vil du da altså føre dem til Thessalien og opdrage dem dér som fremmede i landet? Eller det måské ikke, men de vil muligvis, når du er i live, få en bedre opdragelse her hjemme end ellers, selv om du ikke er hos dem?

Dermed er tankegangen vel rigtigt gengivet; herom antager jeg ikke der kan være tvivl. Men så må efter mit skøn de følgende ord gå ind under samme formodede, Sokrates tillagte, tankegang, ikke være svaret derpå, men motiveringen deraf, og betyde: «idet nemlig dine venner da vil tage sig af dem».

Derefter falder da svaret naturligt og rammende: Tror du virkelig, dine venner vil tage sig af dem, ifald du går i landflygtighed, men ikke, hvis du dør?

Man kunde gøre det tydeligere gennem interpunktionen, ved at sætte *οἱ γὰρ — αὐτῶν* i parenthes og spørgsmålstegnet efter denne.

Randers, i febr. 1908.

Valdemar Thoresen.

V. Fausböll.

22. Sept. 1821—3. Juni 1908.

Michael Viggo Fausböll var født i Hove ved Lemvig, hvor hans Fader Chr. N. Fausbüll (stammende fra Gaarden Fagsbøl i Uge Sogn i Slesvig) var Præst, indtil han 1823 blev forflyttet til Blegind ved Aarhus. I en Alder af 12 Aar blev F. sat i Aarhus Latinskole, der paa den Tid var i en ret maadelig Forfatning. 1838 blev han Student (haud) og flyttede derefter sammen med sin ældre Broder i København. I Rusaaret holdt han sig udelukkende til philosophiske og æsthetiske Studier, hvorefter han, følgende Broderens Exempel, gav sig til at studere Theologi, ikke af Lyst, men for lettere at skaffe sig Adgang til Skoletimer. Anden Examen bestod han 1839 (laud.), men allerede paa dette Tidspunkt var hans Lyst til Sprogstudier vaagnet som Følge af Læsning af Rasks Skrifter, og han læste en Tid ivrigt Islandsk og begyndte tillige paa Sanskrit under Prof. Johansens Vejledning. Da denne døde i 1840, kom han i Berøring med Martin Hammerich, hos hvem han fortsatte Sanskrit-Studierne, saaledes at han allerede 22 Aar gammel vandt Universitetets Guldmedalje for sin Besvarelse af Opgaven: «Af Texten i Hitopadeça at udlede Grundtrækkene af Sanskritsprogets Syntax.» Med Theologien gik det kun langsomt, navnlig fordi han helt maatte ernære sig selv ved Informationer (Faderen var død 1840), og han fik derfor ikke taget Attestats før 1847 (haud). Han vedblev nu med sine Informationer i forskellige Pigeinstitutter, hvor han underviste i Dansk og tillige en Del i Engelsk, et Sprog, som han tidlig havde lagt sig efter; sin Fritid helligede han til sine indiske Studier, hvortil han nu i nogle Aar havde Vejledning af N. L. Westergaard, der efter sin Hjemkomst fra Orienten var bleven Professor i 1845. Men han indskrænkede sig ikke alene til San-

skrit; de mange Pāli-Haandskrifter paa Palmeblade, som Rask havde hjembragt, og som indeholdt et i Europa næsten enestaaende og ukendt Materiale, øvede en mægtig Tiltrækning paa ham. Allerede 1848 begyndte han at tage Afskrifter af Palmebladene, først de grammatiske Skrifter, som han efter Westergaards og Spiegels Exempel først transscriberede med Sanskrit-Bogstaver; men allerede det følgende Aar tog han fat paa den mærkelige Jātakabog for at udgive den. Han opgav nu Sanskrit-Transscriptionen og indførte et lignende System af latinske Bogstaver til Brug for Pāli som det, Rask allerede havde anvendt for Singhalesisk (det var udelukkende singhalesiske Haandskrifter han da syslede med). Westergaard raadede ham imidlertid til først at gaa løs paa et af de mindre buddhistiske Skrifter og anbefalede særlig Dhammapada, som derfor blev F.s første litterære Produktion i Pāli (1855). Dette Værk vakte strax uhyre Opsigt i den lærde Verden, og da det med ét Slag ledte Pālistudiet ind i det eneste rigtige Spor, kan F. med rette betragtes som Pālifilologiens Grundlægger. Fremkomsten af Dhammapada havde ogsaa til Følge, at en anden ypperlig dansk Orientalist, V. Trenckner, der hidtil havde beskæftiget sig med semitiske Sprog, fuldstændig ændrede Kurs og tilbragte Resten af sit Liv med Studium af Pāli-Haandskrifterne; han blev i mange Aar en udmærket Støtte for F. under dennes lange og besværlige Udgivervirksomhed. Til Udgivelsen af Dhammapada havde F. faaet Understøttelse af Regeringen (Madvig var dengang Kultusminister), og bagefter fik han det Smith'ske Stipendium ved Universitetet. Støttet paa denne Maade gik han med utrættelig Energi videre paa sit Afskriver-Arbejde, og hver eneste Dag saas han paa Universitets-Bibliotheket paa Rundetaarn beskæftiget med sine Palmeblade; selv paa Dage, hvor hans Lærervirksomhed kun levnede ham et Kvarterstid til at smutte indenfor paa Bibliotheket, forsømte han ikke Lejligheden til at gaa op og skrive et Par Linier videre, «thi», som han sagde, «Draaben, der ustandselig falder, fylder tilsidst Karret.» De mange Draaber blev i Løbet af henved 50 Aar til et helt Hav, og Resultatet blev som bekendt den fuldstændige Udgave, med alt hvad dertil hører af Kommentarer, af den store Jātakabog, et af Buddhismens Hovedværker, indeholdende i Form af Legender, Fabler, Eventyr og Sagn alt hvad Buddhisterne fortæller om Buddhas Oplevelser i hans forskellige Tilværelser, en sand Guldgrube for den moderne Folkloristik og, som en af den indiske Filologis Mestre (Bühler) har betegnet den,

«der grosse Thesaurus der indischen Staats- und Privatalterthümer.» Det var ingen let Sag at starte et saa uhyre kostbart Foretagende. Selv Westergaard fraraadede at tænke paa at levere en komplet Udgave af dette Værk; derfor maatte Fausböll foreløbig indskrænke sig til at udgive mindre Prøver (1861), og senere forskellige andre (1870—72), indtil han med Understøttelse af Regeringen, samt fra Berliner-Akademiet og den indiske Regering kunde begynde Trykningen i 1873. Udenlandske Forskere med ansete Navne som Albrecht Weber anbefalede og støttede bestandig hans Arbejde, og talrige Venner og Beundrere i det fjerne Østasien sendte ham efterhaanden deres bedste Haandskrift-Materiale, medens det ikke lykkedes ham at faa Adgang til de to europæiske Haandskrifter, der findes i Paris og St. Petersborg; Tilsendelsen af disse blev ham nægtet. Ikke desmindre førte han Udgivelsen sejrrig igennem, og sidste Ark af 6. Bind tryktes i August 1896. Efter Afslutningen af 4. Bind blev han (1888) af Berliner-Akademiet hædret med den store Bopp'ske Prisbelønning, og Royal Asiatic Society optog ham i 1890 som Æresmedlem. Herhjemme var han allerede i 1876 blevet Medlem af Videnskabernes Selskab og 1879 ved Universitetets 400-Aars Fest gjort til Æresdoktor af det filosofiske Fakultet. Til de to Pāli-Værker Dhammapada og Jātaka vil saaledes F.s Navn til evige Tider være uløselig knyttet, men ogsaa et tredie af Buddhismens allervigtigste Værker, Sutta-nipāta, har han Æren af at have bragt frem, baade gennem en fortrinlig Textudgave med et fuldstændigt etymologisk Glossar og en udmærket engelsk Oversættelse. Forøvrigt fik F. ogsaa jævnsides med sine Pālistudier af og til Lejlighed til at sysle med dansk Sprog og Litteratur, hvor hans Navn bestandig vil mindes i Forbindelse med Molbohistorierne, Vægterversene og hans Ordbog over Gadesproget. Sidstnævnte er ganske vist ikke i egentlig Forstand nogen Ordbog over det danske «Slang», men maa dog siges at have haft Betydning som Supplement til de danske Ordbøger; den er et Vidnesbyrd om hans stille, flittige Samlerarbejde, som han fortsatte næsten til sin Død, men den nye og forøgede Udgave deraf skulde han dog ikke opleve at se fuldendt. Ellers havde han Lykken med sig til alle sine Arbejder: et langt Liv med et muntert, lyst og nøjsomt Sind og en lykkelig Haand til at gribe det rette og det væsentlige. Lykken for ham var «den fuldendte Gerning», og med det bekendte Vers af Ingemanns Aftensang, «Lykken gækker Store, Smaa», sluttede han sidste Side af sin

Jātaka-Udgave. En lærd Hollænder, S. J. Warren, Rektor ved det erasmianske Gymnasium i Rotterdam, oversatte strax dette Verses Indhold paa Pāli:

Sirī mahante ca nīce ca vañceti,
suvaNNapāsakehi sā musā kīLeti.
Yo naro puññam me katan ti nandati
so va jināti sabbe jīvaphalake ti.

F. gjorde flere Rejser til Udlandet, særlig til England, hvor han ogsaa fandt sin Hustru, Ellen Louise Beckwith Lohmeier (født 1849), som han ægtede 1873. Den for hans Studier betydningsfuldeste Rejse var den, han 1858—60 gjorde til London, afbrudt kun af et kortere Ophold i Paris. «Mit Ophold i London,» skriver han, «hvor jeg hver Dag i Ugen arbejdede flittigt i British Museum og det asiatiske Selskabs Bibliothek og hver Lørdag Aften besøgte de saakaldte Debating Clubs for at blive fortrolig med den engelske Tankegang, regner jeg for den rigeste Periode i mit Liv. Det gik efterhaanden op for mig, at Englænderne have Ret, naar de paastaa, at der er en himmelvid Forskel mellem de engelske og de continentale Principer, idet alt i England væsentlig har sin Udgang fra Individet og sigter hen paa Individet, medens Continentet gaar ud fra og sigter tilbage paa Staten, Samfundet.» Han bevarede ogsaa hele sit Liv en vis Forkærlighed for alt engelsk, som bedst stemte med hans kosmopolitiske og liberale Anskuelser. Skønt han saa paa Buddha og hans Moral og Filosofi med den varmeste Beundring, blev han dog aldrig Buddhist, men forfægtede altid overfor den stærke buddhistiske Propaganda sit personlige Standpunkt som Theist (jfr. hans Selvbiografi i Journal of the Mahā-Bodhi Society, April 1900, og Arthur Pfungst, Aus der indischen Kulturwelt (1904) S. 111). — Efter sin første Udenlandsrejse blev F. ansat som Assistent ved Universitets-Bibliotheket (1861), der netop da flyttedes over i sin nuværende Bygning; her virkede han i 17 Aar, indtil han ved Westergaards Død i 1878 udnævntes til Professor ved Universitetet. Fra denne Stilling tog han sin Afsked 1. Maj 1902 paa Grund af Svagelighed; efter Afslutningen af Jātaka-Værket var hans Syn saa svagt, at han ikke mere kunde læse Haandskrifter, og hans Syn svækkedes senere yderligere, saa at han ved sin Død var helt blind. Sine sidste Arbejdsaar anvendte han mest til mythologiske Studier over Mahābhārata,

hvoraf et Par mindre Bøger var Frugten, men de har dog væsentlig kun Betydning som Materialsamlinger. Overhovedet ligger hans Fortjenester mest i hans Udgiver- og Samlervirksomhed; af originale Afhandlinger har han udenfor sine Indledninger, Anmærkninger og Fortaler kun ydet faa Bidrag. Det kom for ham an paa at faa saa meget som muligt af det værdifuldeste Stof lagt frem for Offentligheden, og derved lykkedes det ham virkeligt ogsaa at gøre et Rydningsarbejde af höjeste Rang. Han var saaledes et Modstykke til Trenckner, der med stor Skarpsindighed sad og tumlede saa længe med alle Enkelthederne, indtil hans Arbejde kunde blive «omnibus numeris absolutum». F. holdt sig til Traditionen, og i sine Udgaver gik han foreløbig ikke bort fra de indfødtes Kommentarer, et Princip, der nok kan anerkendes overfor en Editio princeps. Medens Trenckner fortsatte sine omhyggelige lexikalske og grammatiske Pāli-Samlinger lige til sin Død (1891), stansede F. sine originale Samlinger allerede ved Fremkomsten af Childers' Pāli Dictionary (1875) og nöjedes senere med at indskyde sine Iagttagelser i sit Exemplar af denne Bog. Derimod ejede han og samlede til Universitets-Bibliotheket en værdifuld Samling af Haandskrifter, som sammen med hans talrige Afskrifter vil faa stor Betydning for det fremtidige Studium af de af ham udgivne Texter. Efterfølgende Fortegnelser giver en Oversigt over hans litterære Produktion og efterladte Haandskrifter.

I. Bøger og Afhandlinger.

Smaahistorier fra Østerland. Efter det Persiske. Kbh. 1852.

Dhammapadam. Ex tribus codicibus Hauniensibus Palice edidit, Latine vertit, excerptis ex commentario Palico notisque illustravit V. Fausböll. Kbh. 1855.

Danske Stile af kjøbenhavnske Pigebørn [Udg. af V. Fausböll]. Kbh. 1856. — 2. forøgede Opl. med Udgiverens Svar til Hr. X. Kbh. 1856.

Five Jātakas, containing a Fairy Tale, a Comical Story, and Three Fables. In the Original Pāli Text, with a Translation and Notes. Kbh. 1861.

Vægter-Versene i deres ældre og yngre Skikkelse. Kbh. 1862. — Tillæg: Melodier til Vægter-Versene i tre forskjellige Optegnelser. — 2. forøgede Opl. Kbh. 1862. — 3. forøgede Opl. Kbh. 1894.

Beretning om de vidtbekjendte Molboers vise Gjerninger og tapre Bedrifter. Kbh. 1862. — 2. Opl. 1862. — 3. Udg. illustreret af Alfred Schmidt. Kbh. 1887; 2. Optryk. Kbh. 1906.

Bidrag til en Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale oplyste med over 5000 Exempler, hentede fra trykte Kilder, og med Henvisning til beslægtede Ord og Talemaader i andre Sprog. Ved V. Kristi-

ansen. Kbh. 1866. — 2. meget forøgede Udgave. 1—15. Hefte [A—Stage]. Kbh. 1906—07.

Two Jātakas. The original Pāli Text, with an English Translation and Critical Notes. (Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. Dec. 1870.)

The Dasaratha-Jātaka, being the Buddhist Story of King Rāma. The Original Pāli Text with a Translation and Notes. Kbh. 1871.

Ten Jātakas. The Original Pāli Text with a Translation and Notes. Kbh. 1872.

The Jātaka together with its Commentary, being Tales of the anterior Births of Gotama Buddha. For the first time edited in the original Pāli. Vol. I. Kbh. [1873—74] 1875—[1875—76] 1877; Vol. II—VI. [1877] 1879—1896; Vol. VII: Index to the Jātaka and its Commentary, containing a complete Index of Proper Names and Titles, together with a List of the introductory Gāthās and an Index of Parallel Verses. By Dines Andersen. Kbh. 1897 (Postscriptum by V. Fausböll, p. I—XII).

The Sutta-Nipāta, a Collection of Discourses, being one of the Canonical Books of the Buddhists. Translated from Pāli. Oxford 1881 (= Sacred Books of the East, vol. X, part 2). — 2. Edition, revised. 1898. (ibid.)

Om 3 Lyde i almindelig, dannet Dansk, der hidtil ikke have været anerkjendte og opførte som selvstændige Selvlyde. (Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 2. Hefte. S. 87—102. Kbh. 1882.)

Förteckning öfver de af Frih. A. E. Nordenskiöld från Ceylon hemförda Pālimanuskript. Jemte några inledande anmärkningar. (Ymer 1883, S. 200—205.)

The Sutta-Nipāta, being a collection of some of Gotama Buddha's dialogues and discourses. Part I. Text. 1884; Part II. Glossary. 1894. London (trykt i Kbh.), Pāli Text Society.

Catalogue of the Mandalay MS. in the India Office Library. (Formerly part of the King's Library at Mandalay.) (Journal of the Pāli Text Society, 1896. p. 1—52.)

Fire Forstudier til en Fremstilling af den indiske Mythologi efter Mahābhārata. Kbh. 1897 (Univ.-Progr. ved Reformationsfesten 1897.)

The Dhammapada, being a Collection of Moral Verses in Pāli Edited a second time with a literal Latin Translation and Notes for the use of Pāli students. London (Kbh.) 1900.

Indian Mythology according to the Mahābhārata in outline. London (Kbh.) 1902.

Palmeblads-Haandskrifter og Afskrifter.

A. *Solgte eller skænkede til Universitets-Bibliotheket.*

1. Et Birmansk MS., skænket 1879 af Købmand Hertz i Rangoon, indeholdende: [1]) *Nemi-Jātaka* (Pāli); [2]) *Nārada-Jātaka* (Birmansk); [3]) *Temiya-Jātaka* (Pāli); [4]) *Mahājanaka-Jātaka* (Pāli); [5]) *SuvaNNasāma-Jātaka* (Pāli); [6]) *Mahāsamaya-Sutta* (Pali og Birmansk); [7]) *Kaccāyana's* Pāli-Grammatik (Pāli med Birmansk Fortolkning); [8]) *Mahājanaka-Jātaka* (Birmansk).

2. Et Singhalesisk MS., skænket 1880 af Donald Fergusson i Colombo, indeholdende Afsnittet *Mahāvagga* af *Vinaya-Piṭaka*.

3. Et Singhalesisk MS., skænket 1880 af samme, indeholdende *Padyāpadânuvaṁsavaṇṇanā vaṁsatthappakāsinī*, en Kommentar til *Mahāvaṁsa*.

4. Et Siamesisk MS., skænket 1885 af Prins Devawongse fra Siam, indeholdende Afsnit af *Jātaka*bogen (af I. indtil *Nanda-Jātaka*, af II. indtil *Kacchapa-Jātaka*, samt enkelte mindre Brudstykker). (Ikke benyttet.)

5. Et Birmansk MS., skænket 1878 af Colonel Duncan i Mandalay, indeholdende et complet Expl. af *Jataka*bogen i 7 voll. (B*d*, benyttet fra *Jāt.*, Nr. 251).

6. Et Birmansk Papirs-MS., skænket 1881 af Prof. Forchhammer i Rangoon, indeholdende en Afskrift af Versene i *Jātaka*bogen, Nr. 1—480 (B*f*, benyttet fra Nr. 416).

7. Et Birmansk MS., skænket 1880 af Købmand Hertz i Rangoon, indeholdende en Birmansk Fortolkning *(Parivā-nissaya)* til Begyndelsen af *Parivāra*.

8. Et Siamesisk MS., erhvervet gennem Dr. S. Deuntzer i Bangkok, 2 Fasc. indeholdende *Temiya-*, *Mahājanaka-*, *Suvaṇṇasāma-*, *Bhūridatta-*, *Mahānārada-*, *Vidhurapaṇḍita-Jātaka*.

9. Et Siamesisk MS., erhvervet gennem samme, indeholdende *Cullahaṁsa-*, *&* *Sāma-Jātaka* (S*dr*).

10. Et Singhalesisk MS. i 6 Fasc. sendt gennem R. C. Childers fra Præsten Subhûti paa Ceylon, indeholdende *Nidāna*, *Jātaka* Nr. 42—47, Nr. 48—50, Nr. 62 (ikke benyttede), samt 2 Exx. af Nr. 148—157 (C*p*, C*s*).

11. Et Singhalesisk MS., skænket 1871 af Oberst Hoffmeyer, indeholdende *Çri-Vāsudeva-Nighaṇḍu*, en Sanskrit-Singhalesisk Ordbog.

12. Et Singhalesisk MS., *Kathāvastu-potāka*, indeholdende *Mahābhinikkhamana* og flere *Jātaka*'er paa Singhalesisk.

13. Et Singhalesisk Papirs-Haandskrift af *Jātaka*: a) *Nidāna* og *Jāt.* Nr. 1—50 (Fol.) afskrevet af Vijesinha (C*v*); b) Nr. 51—61, Nr. 141 (Fol.) og Nr. 164 til Enden (i 4to) afskrevet af Subhûti (C*s*). Enkelte Dele af sidstnævntes Afskrift findes in duplo. (10 voll.)

14. *Boudhā satākāyā*, et Singhalesisk Papirs-Haandskrift, Copi efter et do. paa Kgl. Bibl. (Westergaard, Cat. Nr. 17) af Fabricius-Möller (4to).

15. Fausbölls Afskrift af *Jataka*-MS. (Kgl. Bibl. Nr. 26) i 18 Bind (4to); særskilt Afskrift i 2 Bind af Verbalkommentaren til Vers 1—95 efter samme MS. (4to).

16. *Abhidhammatthasaṁgaha-pakaraṇa*, Fausbölls Afskrift efter et Birmansk Ex. i Royal Asiatic Society's Bibl. med Collation af et oldsiamesisk MS. sammesteds og et Birmansk MS. i British Museum, Add. 12, 246.

17. *Cariyāpiṭaka*, *Theragātha og Therīgāthā*, Fausbölls Afskrift af et Birmansk MS. i Phayre Collection i East India Office Library.

18. *Bālapaṇḍita-sutta*, et Singhalesisk Palmeblads-MS. med tilhørende Stilus, købt af H. Rink paa Ceylon.

19. *Mahāparinibbāna-sutta*, Fausbölls Afskrift efter det Singhalesiske MS. af *Dīgha-Nikāya* paa Kgl. Bibl. (Nr. IV), med Brudstykke af Begyndelsen af samme MS.

20. *R. C. Childers*: Letters to V. Fausböll concerning several difficult questions of Pāli Philology, 1869—1876.

21. *Saṁyutta-Nikāya*, Fausbölls Afskrift efter det Singhalesiske MS. Nr. XII paa Kgl. Bibl. 1. Del.

22. *Abhidhammatthasaṁgaha*, Fausbölls Afskrift af Cap. I—III, samt Begyndelsen af IV (jfr. 16 ovenfor).

23. *Sutta-nipāta*, Fausbölls Afskrift efter et Birmansk MS. i Phayre Collection i East India Office Library (B^{i}).

24. *Paramatthajotikā*, Commentar til *Sutta-nipāta*, Fausbölls Afskrift efter det Singhalesiske MS. Nr. XIX. paa Kgl. Bibl. (4 voll.)

25. *Sutta-nipāta*, Fausbölls Afskrift efter et Singhalesisk MS. i British Museum, Add. 27, 469 (C^{b}).

B. *Skænkede til D. Andersen.*

26. *Kaccāyana-sāra*, Fausbölls Afskrift (med Sanskrit-Alfabet) af Nr. XLVI paa Kongelige Bibliothek (fra 1848).

27. *Ākhyātapadam*, Fausbölls Afskrift (med latinske Bogstaver) af Nr. LIII paa Kongelige Bibliothek (fra 1851).

28. Glossarium in *Dhammapadum*, 192 Sider i 8vo, et af Fausbölls første Forsøg.

29. Et Bind indeholdende Fausbölls Afskrifter af [1]) De Singhalesiske Verber med engelsk Oversættelse af en unævnt, [2]) *R. Rask*: Samlinger til en singhalesisk Sproglære, [3]) *R. Rask*: Samlinger til en Pāli-Grammatik (efter Originalerne paa Kongelige Bibliothek).

30. *R. Rask*: Optegnelser til Elu, Fausbölls Afskrift efter Originalen paa Kongelige Bibliothek.

31. *Payogasiddhi*, en indholdsrig Pāli-Grammatik af *Vanaratana* afskrevet i London 1859—60 af Fausböll efter et Singhalesisk MS. i East India Office Library, 2 voll. (benyttet ogsaa af Burnell og Trenckner).

32. Et Singhalesisk Papirs-Haandskrift (77 S. i 4to), indeholdende en kortfattet Pāli-Grammatik (*Bālappabodhanī*?) af en ukendt Forfatter, skænket 1888 til Fausböll af Richard Morris.

33. Et Bind indeholdende Fausbölls Afskrifter af *Dhātumañjusā* og *Dhātupāṭha* (Kgl. Bibl. Nr. LIV—LV), samt af to Singhalesiske MSS. af de samme Værker i East India Office Library.

34. *Manorathapūraṇī*, Fausbölls Afskrift af første Del af et Singhalesisk MS. paa Kgl. Bibl. (Nr. XIV, b), Kommentar til *Anguttara-Nikāya*.

Dines Andersen.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SYTTENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1908—1909

FESTSKRIFT TIL LUDV. F. A. WIMMER

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.	**Vilh. Thomsen,** professor, dr. phil., Kbhvn.	**Ludv. F. A. Wimmer,** professor, dr. phil., Kbhvn.
Alf Torp, professor, Kristiania.	**Johan Vising,** professor, Göteborg.	**C. M. Zander,** professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Andersen, Vilh., professor, dr. phil. Kbhvn.
Bertelsen, Henrik, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Dahlerup, Verner, docent. Kbhvn.
Falbe-Hansen, Ida, mag. art. Kbhvn.
Guðmundsson, Valtýr, docent, dr. phil. Kbhvn.
Jakobsen, Jakob, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Kristensen, Marius, højskolelærer, dr. phil. Askov.
Kålund, Kr., bibliotekar, dr. phil. Kbhvn.
Mortensen, Karl, adjunkt, dr. phil. Odense.
Olrik, Axel, docent, dr. phil. Kbhvn.
Ólsen, Björn Magnússon, professor, dr. phil. Reykjavik.
Petersen, Carl S., underbibliotekar, cand. mag. Kbhvn.
Secher, V. A., rigsarkivar, dr. iur. Kbhvn.
Thorsen, P. K., mag. art. Kbhvn.

Indhold.

Til Ewalds „Kong Christian“.

Af

Vilh. Andersen.

I.

Mellem Johannes Ewalds Papirer paa det kongelige Bibliotek findes som bekendt Udkastet til Sangen «Kong Christian stod ved højen Mast». Det er fremlagt i Udstillingen som Nr. 148 og findes gengivet i Faksimile i Martin Hammerichs «Ewalds Levnet». Naar de udstregede Ord betegnes med Klammer, de tilskrevne med Løbeskrift, ser den sidste Strofe af Digtet i Udkastet saaledes ud:

Du Danskens Vey til Roes og Magt
Sortladne Hav
Føer *taus* hver [en?] Kjælen og Forsagt
Til Fred og Hvile og Foragt —
Du Danskens Vey til Roes og Magt
Sortladne Hav! —
Men [gjen] [lystig] *rask igjennem* [Skjærts] *Spøg* og Spil
Og Kamp og Seyer føer mig til
Min Grav.

Endnu i Renskriften var denne Form bevaret og først ved en Rettelse i Randen indførtes den Læsemaade, der gik i Trykken:

Du Danskes Vei til Roes og Magt,
Sortladne Hav!
Modtag din Ven, som uforsagt
Tør møde Faren med Foragt,
Saa stolt, som Du mod Stormens Magt,
Sortladne Hav!
Og rask igiennem Larm og Spil
Og Kamp og Seier før mig til
Min Grav.

Ved denne Forandring har Strofen mistet noget af den personlige Karakter, som maa have gjort den særlig betydningsfuld for Digteren. Thi netop den Modsætning mellem den modløse Uvirksomhed og den raske Daad, som fremhæves saa stærkt i Udkastene, men udredigeres af den endelige Form, udgør Grundmotivet i Ewalds heroiske Digtning («Balders Død» og især «Fiskerne») og et Hovedtræk i hans Karakter[1]. Maaske det er derfor, han paa Kladden har indfattet denne sidste Strofe med en Blyantsstreg og i den modsatte Rand tilskrevet først Datoen, da dette Digt er skrevet, og derefter en Udregning af hvor mange Timer han indtil da havde levet.

Men baade i lyrisk Syntaks og, hvad jeg her alene skal holde mig til, i lydlig Skønhed har Strofen afgjort vundet ved Forandringen.

Man sammenligne den majestætiske Brug af Allitterationen i den nye Strofes femte og sjette Linie

Saa *stolt*, som du mod *Storm*ens Magt,
*Sort*ladne Hav!

med de matte Bogstavrim i Udkastets syvende Linie:

Men rask igiennem *Spøg* og *Sp*il.

Men især maa man mærke sig den tilsyneladende hel ubetydelige Forandring af *Spøg* til *Larm* i denne Linie:

Og rask igiennem Larm og Spil
Og Kamp og Seier før mig til
Min Grav!

For i denne lille Ændring ligger ret beset Fuldendelsen af det hele Digt.

Rent logisk er den nye Forbindelse *Larm og Spil* langt at foretrække for den tidligere *Spøg og Spil*. *Spøg*, eller endog *Skerts*, *og Spil* betegner en magelig Tidsfordriv, *Larm og Spil* derimod et krigersk, orlogsmæssigt Arbejde, idet det sidste Ord ved Konteksten faar en ny Betydning: Lyden af Ankerspillet om Bord. Og de fire rask sammenkædede Led *Larm og Spil og Kamp og Sejer* giver nu en klingende eller klirrende Genlyd

[1] Jvfr. her Dr. Hans Brix' Analyse «Den danske Kongesang» i Jyllandsposten 3. Juni 1907. (Optaget i «Fagre Ord» 1908.)

af den første Strofes rent maleriske Udtryk *Røg og Damp*. Udtrykket minder ved sin bakkantiske Forvirring om det Navn *mort confuse*, hvormed Ewald kaldte sin Yndlingsdrik.

Men lydligt er det alene Indførelsen af den stærke *a*-Lyd i Ordet *Larm* (forberedt ved Ændringen af *lystig* til *rask* i Kladden), der virker saa afgørende tilbage paa den hele Strofe, ja det hele Digt.

Idet Linierne

Men lystig giennem *Spøg* og *Sp*il
Og Kamp og *S*eyer føer mig til·
  Min Grav

forandres til

Men r*a*sk igiennem L*a*rm og Spil
Og K*a*mp og Seier føer mig til
  Min Gr*a*v

skifter Versifikationen Princip, Vokal-Harmonien slaar igennem Allitterationen.

Ved dette Træk bliver man opmærksom paa den Plan, som Ewald har fulgt gennem det hele Digt: at give sit Sprog den Fuldklang, som Emnet kræver, ved en gennemført Brug af *a*-Lyden i de betonede Stavelser. I Lyset af denne ringe Forandring i Manuskriptet træder Digtets lydlige Arkitektur ganske tydeligt for Dagen som en Runeskrift i heldig Belysning.

Klarest i den sidste Strofe, hvor *a*-Harmonien — *a*-Lyden, understøttet af *o* — ganske behersker Arsisstavelserne, saa at Omkvædslinjen

  Sortl*a*dne H*a*v

er det lydlige Indbegreb af den hele Strofe. Det er denne Lydforbindelse *o-a-a*, der har bestemt Intonationen

Du D*a*nskes Vei til Roes og M*a*gt,
  Sortl*a*dne H*a*v

og derpaa med Nødvendighed krævet den meget smukke Variation

Saa st*o*lt som du mod St*o*rmens M*a*gt,
  S*o*rtl*a*dne H*a*v.

Det er muligt, at denne Omkvædslinje er det først konciperede Element af det hele Digt. I al Fald indeholder den

Skemaet ikke blot for den sidste Strofes, men for hele Digtets Vokalisation.

I første Strofe hersker *a*-Lyden, sløret af spredte *æ*- og *ø*-Lyde, omtrent i samme Forhold som i Indgangs- og Omkvædslinjen:

Kong Christian stod ved højen M*a*st
I Røg og D*a*mp

indtil i tredje-sidste Linje:

Fl*y*e, skreg de, fl*y*e, hvad fl*y*gte kan!

y-Lyden første Gang lader sig høre. Rimene i denne Strofe assonerer alle paa *a*, efterfulgt af Konsonanter. Den lydlige Bygning understøtter altsaa meget smukt Billedets maleriske Virkning. Man ser som gennem en tynd Taage, hører, at der skydes, og det med skarpt (Rimene paa *-ast*), og opfatter til sidst Raabet af den flygtende Fjende.

Anden Strofe

Niels J*u*el g*a*v *A*gt paa Stormens Br*a*g.
Nu er det T*i*d!

har i de fire første Lang-Linjer Rim paa *a* med enkelt Konsonant, i de to sidste *u* og i Kortlinjerne *i*. I Arsisstavelserne inde i Versene veksler *a*-Lyden ligesom i første Strofe med dunklere Vokaler. Lydbilledet, der nøje svarer til Teksten, maler den voksende Storm (Rimene paa *Brag*), der i Omkvædslinjerne blander sig med de kæmpendes Skrig («Nu er det T*i*d») til et Hvin («*I* Str*i*d»).

I tredje Strofe

O Nordhav! Glimt af Vessel brød
Din mørke Sk*y*e!

hersker efter den neutrale Indgangslinje *y*- og *ø*-Lydene efter samme Forhold som i Omkvædslinjen og dens Variant: Den tykke Sky. Ogsaa i Rimene er de trængt ind, den tredje Strofe er den eneste, som ikke assonerer paa *a*. Vokalisationen stemmer atter paa det fuldkomneste med Billedet i Teksten: det formørkede Hav og de fjerne Lyn, indtil i tredje sidste Linje

Fra D*a*nm*a*rk l*y*ner Tordenskj*o*ld

Heltens og Fædrelandets Navn ruller frem som en Torden.

Efter dette voldsomt stigende Vejr i de tre Strofers Tekst og det dertil svarende vældige Crescendo i Vokal-Akkompagnementet, hvor *a*-Harmonien stadig formørkes af de dunkle og sønderrives af de skarpe Vokaler, virker Overgangen til den sidste Strofe, hvor den paa ny bryder sejrende igennem, som en pludselig Opklaring. Solen skinner atter, og det store Hav vugger sig i vældigt afvejede Dønninger for til sidst i den bratte Slutningslinje: Min Grav — at lukke sig over det hele Skuespil som Døden over Livet.

Den, der har været med at synge netop dette sidste Vers over Holger Drachmanns Grav paa Skagen, vil give Bjørnson Ret, naar han siger, at «ogsaa det danske Sprog har et vældigt Naturelement i sig: Havet. Det gynger og toner, det skinner og mørkner af Havets Leg og Stemning»[1].

II.

Man kunde nu spørge, om Digteren har sammenstillet alle Enkeltheder i denne skønne Lyd-Bygning med en fuldt bevidst Hensigt. Næppe; nogle af de allerskønneste var vel dem som han selv først blev var, da de stod paa Papiret. Men i det hele maa han have været ganske klar over, hvad han gjorde.

Den Sans for de enkelte Lydes og Lydforbindelsers musikalske Værdi i det lyriske Udtryk, som har gjort vor Nationalsang til vort kunstfærdigste Digt, genfindes paa andre Steder i Ewalds Lyrik saa tydeligt, at det ikke er til at tage fejl af.

Man tænke f. Eks. paa hans forskellige Brug af *s*-Lydens Allitterationer: *skurrende* i Begyndelseslinjen af «Til min Moltke»

*S*værdets Hvinen og *S*kraldet af *S*kjolde,

hvor han først havde skrevet:

— Buldret af klirrende Skjolde,
Sværdets Hvinen —

hvislende i «Rungsteds Lyksaligheder» i Bækkens «steds-ensrislende Fald» og *plaskende* i anden Linje af Odelhjems Aria i «Fiskerne», tredje Handling:

[1] Morgenbladet 2. September 1908.

Saphirne Luft og gyldne Ager
Og sølvblaa stolte danske *S*trand —

en ypperlig Linie, hvor det gentagne Bølgeslag mod Stranden males ved den af Spondæen i anden Fod standsede Rytme.

Et Eksempel paa gennemført Vokal-Harmoni som i Nationalsangen findes i den operamæssigt behandlede Slutning paa første Akt i «Fiskerne». Her har første Strofe af Fiskernes Kor *a*-Harmoni med understøttende *æ*:

H*a*vets m*æ*gtige Betvinger,
T*a*el til Bølgen i din H*a*rm,
*A*lm*a*gt, grib Orc*a*nens Vinger
Med en v*æ*ldig udstr*a*kt *A*rm.

Ligesaa den umiddelbart derefter følgende Sang af Fiskerne i Baaden:

Lige Sl*ag*!
Dv*æ*l ei l*æ*nge!
S*e*ie Tag,
D*a*nske Dr*e*nge!

Derimod har Fiskerindernes Modstrofe *i*-Harmoni med understøttende *ø* og *y*:

B*ø*i, du L*i*vets m*i*lde Fader,
B*ø*i dit *Ø*re til vort Skr*ig*,
B*y*d, at Haabet ei forlader
Dem, som haabe kun paa d*ig*

og den dertil hørende Strofe af Sangen fra Baaden lutter *i*-Rim:

Nu er T*i*d;
Odder, snoe d*ig*!
Træk med Fl*i*d
Rask og mod*ig*.

Det eleganteste Eksempel paa en fint gennemført Vokalharmoni er dog de tre smaa Solopartier af Valkyriernes Tercet, som aabner den anden Handling af «Balders Død».

Den første har *y*-Rim med *i* eller *e* i første Arsis:

Den sv*i*rrende L*y*d
Af bl*i*nkende Sp*y*d
Er min *e*neste Fr*y*d.

Den anden har *ø*, understøttet af et enkelt *æ* og to *r*-Lyde i Arsisstavelserne:

Den Døendes *Røst*,
Det *r*allende Br*y*st
Er min k*æ*reste L*y*st.

Den tredje har skarp *i*-Harmoni:

De hv*i*nende Skr*ig*
Ved Kiæmpernes L*iig*
De mætte først m*ig*.

Man hører i første Strofe ikke blot Spydet synge gennem Luften, men i *y*-Rimene den dumpe Lyd, naar det rammer; i anden den saaredes hæse Stønnen og i tredje Skriget fra Sammenløbet over hans Lig. Saaledes omtrent vilde Gruppen «Menelaos med Patroklos' Lig» tage sig ud, hvis den skulde omsættes i Musik. Det er en hel homerisk Situation i sin Lydskrift.

III.

I den trykte Udgave af «Balders Død» er der paa de anførte Steder af Valkyriesangen foretaget et Par Forandringer. Da Ewald havde indgivet Manuskriptet til sit Stykke til Selskabet for de skønne Videnskaber, opfordrede Selskabets Bestyrelse ham til at foretage forskellige Ændringer og Omarbejdelser af Teksten. Først da dette var gjort, udkom Digterværket i Selskabets «Forsøg».

Den, der paa Selskabets Vegne forhandlede med Ewald om dette Arbejde, var dets virksomste Medlem Gehejmeraad Carstens, som efter en Samtidigs Vidnesbyrd «lod sig det ikke være surt at rejse til Rungsted, imedens Ewald opholdt sig der, og at konferere halve Dage med ham» (Baden: Svar paa Beskyldninger i Maanedsskriftet Minerva mod Selskabet for de skønne Videnskaber og dets Sekretær 1789 S. 28). Ved Hjælp af de bevarede Haandskrifter kan Carstens' Rettelser, til Dels med hans egen Haand, paavises i tre ewaldske Arbejder, Prologen «Cereris og Thetidis Strid» 1774, Skuespillene «Balders Død» 1775 og «Fiskerne» 1779.

Forandringerne paa det nævnte Sted i «Balders Død» er lidet betydelige. I første Strofes første Linie er *svirrende* ændret til *bragende* og den sidste Linie i den sidste Strofe: *De mætte først mig* er omskreven til: *De kun rolige mig*. Forbedringen er tvivlsom. Paa det første Sted forstyrres Lydmaleriet og paa det andet det plastiske Indtryk af den umættelige Krigsgudinde, Homers Ἄρης ἆτος πολέμοιο.

Men Rettelserne er ganske i Carstens' Stil. Et andet Sted i samme Stykke (Johannes Ewalds Samtlige Skrifter ved Liebenberg V 73) har han rettet: *lad Sværdet svirre* til: *lad Sværdet blinke*. Han har enten fundet Ordet *svirre* uædelt — ligesom *tylde*, som han (V 16, 31) forandrer til *gyde* — eller dets Velklang for materiel; i begge Tilfælde har det været ham for «realistisk».

Af samme Grund — og for at undgaa det urationelle i Forbindelsen: at mætte sig med Skrig — har han fjernet *mætte* i sidste Linie. Saaledes lyder en Strofe i Prologen «Cereris og Thetidis Strid» i Udkastet:

Ceres.

Norden, af dit Skiød udspringe
Mæthed, Styrke, Mod og Lyst!

Thetis.

Og min sølvblaae Bølge bringe
Pluti Skatte til din Kyst! (I 134)

Her retter Carstens egenhændig den anden Linje til

Fylde, Styrke, Mod og Lyst —

medens f. Eks. det udskudte Ord *Mæthed* i Slutningskoret af «Fiskerne»s anden Akt (V 149)

O skaan dem som daglig fortrolige finde
Liv, Mæthed og Lyst i dit frugtbare Skiød

fra Udkastet er gaaet upaatalt over i den trykte Udgave. Og her er Forandringen en aabenbar Vinding. Der er en meget kraftigere plastisk Kontur i Carstens' Linje end i Ewalds. Medens Ewald med sit «Mæthed, Styrke, Mod og Lyst» paa en prosaisk Maade opregner de objektive Virkninger af Frugtbarheds-

gudindens Gaver, ser man i Carstens' Vers Ceresbilledet selv «udspringe af Nordens Skød». Ogsaa er der i Linjen:

F*y*lde, St*y*rke, M*o*d og L*y*st

en fyldig og sluttet Vokalklang, som stemmer bedre med Forestillingen om den milde Moder (og med Sangerindens Alt) end Ewalds hæse Allitteration: *Mœ*thed—*M*od.

For at dømme ret om Betydningen af Carstens' Kritik for Ewalds Poesi maa man holde sig alle de tre her anførte Eksempler paa hans Rettelser i Digterens Tekst for Øje. De oplyser dens Svaghed og dens Styrke.

Hans Mangler paa den Plads, hvor han fandt sig stillet, som den første danske Nationaldigters intime Kritiker, var en noget akademisk Smag og rationalistisk Tænkemaade, der skyede den livagtige Passion og den levende Patos. Hans Fortrin et gennem indgaaende filologiske Detailstudier ganske overordenlig udviklet Øre for sproglig Vellyd.

Hvor Ewald selv i de stærkeste Ord udtrykker sin Taknemmelighed mod sin «kyndige, forsigtige og vise Vejleder» (i «Fortale til Joh. Ewalds samtlige Skrifter 1780», VIII 149 f.) nævner han netop sin Kritikers Begrænsning som s i n Vinding. For at forklare ret, hvad Carstens' Kritik har gavnet ham i det store: «ved at tæmme og styre min alt for brusende Aand, ved at vise mig de Afgrunde, som jeg havde at frygte for, de Stier, som jeg burde gaae osv.», glemmer han rent at oplyse, hvad han skylder den i det smaa. Men det er lige omvendt i det smaa, i Enkelthedernes kunstneriske Gennemarbejdelse, han har haft Gavn af denne Kritik; i det store — Planens Energi og Fantasiens Dristighed — har den snarere hemmet ham. Man tænke paa den ved Carstens' Indgriben stærkt svækkede Udgang af «Balders Død».

Selv har Carstens eller Selskabet ikke været uvidende om, hvad og hvor meget af Ewalds Poesi der faldt under deres Dom. Prisen for «Balders Død» tilkendtes ham efter Selskabets egen Kundgørelse (hos Rahbek og Nyerup Den Danske Digtekunsts Historie under Christian den Syvende S. 349), fordi dette Arbejde, hvis Fantastik forekom en af dets Medlemmer, Luxdorph, en gal Mands Gerning («non sani hominis») «viste i det poetiske Udtryk saa megen Styrke». Et senere Medlem af Selskabet, Suhm, dømmer saaledes om Carstens' Virksomhed, at «ingen gjorde sig mere Umag end han for at gennemgaa de indsendte Skrifter, ej alene

i Henseende til enkelte Ord, Udtryk og Vendinger, men og i Henseende til Velklang. Danmark maa takke ham for Ewald...» (Suhm Saml. Skr. XIV 262).

Danmark kan i al Fald takke Carstens for, at det ejer en af de klangfuldeste Nationalsange i Verden. Skønt Carstens, saa vidt man kan se, ikke har gjort en eneste Rettelse i Manuskriptet til denne Sang, havde Ewald ikke kunnet skrive den saaledes, hvis han ikke havde faaet sin Sans for sproglig Vellyd, især for Vokalharmonier, udviklet i Carstens' Lære.

Ved at gennemgaa de Carstenske Rettelser i Ewalds Tekst faar man dog ikke det fulde Indtryk af Forholdet mellem Digteren og Kritikeren. Hvor Carstens griber ind i det rent lydlige Udtryk, er det næsten altid for at fjerne Mislyd (jvfr. F. C. Olsen i Mdskr. f. Litt. XV 27) og meget sjældent for at indføre en Vellyd, som Digteren ikke selv har villet; han ønsker ikke at være Herre over Ewalds Tekst, men dens Tjener. For helt at forstaa dette Forhold maa man da ikke alene mærke sig, hvad Ewald har lært af Carstens mens han skrev paa sit Arbejde, men undersøge, hvad han maaske har lært af ham, før han begyndte at skrive.

I de af Selskabet udgivne «Forsøg i de skønne Videnskaber», hvor Ewalds Skuespil første Gang udgaves, «Balders Død» i 11. Stykke 1774 (d. e. 1775) og «Fiskerne» i 13. Stykke 1779, findes i 4., 5. og 6. Stykke 1766—1767 Carstens' skønlitterære Arbejder.

Det er to Digte og to Afhandlinger.

Digtene er Oversættelser eller rettere Omarbejdelser paa rimede fire- og femfodede jambiske Vers af et Par franske Originaler, udførte alene for at prøve det danske Sprogs Vellyd og Bøjelighed i det lette poetiske Ræsonnement. Versifikationen er meget elegant og Sproget ualmindelig vellydende. P. H. Frimans, Baggesens og Henrik Hertzes lyriske Periode, Chr. Winthers og Paludan-Müllers Fordanskning af Walter Scotts og Byrons episke Dimeter er allerede foregrebet i Carstens' poetiske Forsøg. Men da Ewald til det lettere Foredrag benyttede en anden Stil, nemlig i Stedet for de fluktuerende Jamber den antitetiske Aleksandriner («De brutale Klappere», «Harlekin Patriot»), har Carstens' praktiske Behandling af det poetiske Sprog kun middelbart kunnet være ham til Nytte.

Derimod har han lært sig meget af hans Teori.

Begge Afhandlinger er særdeles specielle i Emnet og detaljerede

i Fremstillingen. De handler om den kunstmæssige Brug af Hiater i græske, latinske, tyske, engelske og danske Vers.

Den første, som er den vigtigste, har til Overskrift «Om aabne Vokalers Medvirkning til det poetiske Udtryks Styrke og Livagtighed» og oplyser den kunstnerisk beregnede Hiats Forekomst og Funktioner — som: genlydende (d. e. lydmalende), standsende, forstørrende, formindskende osv. — ved en Mængde Eksempler fra antike og moderne Digtere, især Pope og Klopstock.

Dens Grundtanke er den Sætning, som Pope har fremsat i «Essay on criticism»:

Man Tankens Genlyd maa af Lyden kunne høre.

I at opspore denne Genlyd er Forfatteren en sand Mester. Ikke alene bemærker han i Iliadens første Vers

Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληιάδεω Ἀχιλῆος

hvorledes som Følge af den vægtige Hiat i femte Fod Achilles overskygger den paakaldte Muse selv og bliver det eneste Maal for vor Opmærksomhed, ligesom i Odysseens første Vers

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον κτλ.

«det bortviskede *μοι* vender vor Agtsomhed fra Poeten til hans Helt», og mere af denne Art, som ogsaa andre før ham har iagttaget. Han skelner hos Pope den «raabende» Hiat: *to arms!* fra den «klagende»: *Ah, see he dies!* og i Klopstocks Vers om Messias, der

Von Judäa langsam gen Golgatha herkam und schwerer,
Als sein Kreutz, das Weltgericht trug,
(Messiad. VIII 30 f.)

«det sendrægtige Judæa» fra «det stønnende Golgatha». Han kender de enkelte Vokalers maleriske Værdi og sjælelige Valører. Han ved, at «det lange *i* af Naturen er bestemt til at udtrykke den Art af Forundring, som er blandet med Bebrejdelse, Misbehag eller Ironi». Men hans Ørens Lyst er *a*- og *o*-Harmonien: Det er som en Konkylie, hvori han hører Havet koge. I Linien

Οὔτε θαλάσσης κῦμα τόσον βοάᾳ ποτὶ χέρσον
(Il. XIV 394)

hører han «Bølgernes stærke Lyd, idet de slaar tilbage fra Landet» og «den dunkle Genlyd, som Aabredderne paa begge Sider giver af Bølgernes Sammenstød og Brydning i Mundingen af en Elv» i denne

Ἠιόνες βοόωσιν ἐρευγομένης ἁλὸς ἔξω
(Il. XVII 265).

Han finder stærkere eller svagere Efterklang deraf paa Latin i Vergils *Georgica* III 260 f.

Scopulis illisa reclamant
Æquora —

— et ypperligt Lydmaleri af Brænding paa Klippegrund, da det gengiver baade Sprøjtet og Braget — og V. 223:

Reboant sylvæque et magnus Olympus

og henter en hel Række Eksempler paa lydefterlignende Hiater fra antike Digteres Skildringer af Havet i Storm og Stille. Han beundrer det hastigt faldende Mørke paa Vandet i

ruit Oceano nox (*Æn.* II 250)

og «Tummelpladsens vide Omkres» ved Hiaten i femte Arsis i

Jactari quos cernis in Ionio immenso
(Ovid *Metam.* IV 535).

Det er uden Tvivl denne Afhandling, som først ret har aabnet Ewalds Øre for det poetiske Lydmaleri, hvis ypperste Udtryk findes i «Kong Christian». Naturligvis har han ikke blot læst, men studeret den. Hvorledes skulde han kunne konferere «halve Dage» med sin Kritiker uden at kende Forudsætningerne for hans Kritik fra denne Afhandling, som Samtidens Kendere holdt for et Mesterværk? Det kan ogsaa bevises, at han har gjort det.

Som Eksempel paa en ilende Rytme anfører Carstens det Vers af Iliaden (XXIII 116), der skildrer Mændenes og Mulernes Tog til Bjærgene «Bakke op Bakke ned og paa Kryds og paa Tværs» for at hente Ved til Baalet over Patroklos:

Πολλὰ δ᾽ ἄναντα κάταντα πάραντά τε δόχμιά τ᾽ ἦλθον

og Popes engelske Oversættelse deraf (med de ilende Hiater):

O'er hills, o'er dales, o'er crags, o'er rocks they go.
(Iliad. XXIII 143).

Det er denne Ilen, der har foresvævet Ewald, da han skrev Valkyriesangen i «Balders Død» (II 1):

Over Bjerg over Dal,
Over brusende Søer
Utrættede svinger
Valhalliske Møer
De blodige Vinger — — —

Hverken Homer eller Pope tager nogen Skade af, at Ewald erindrer dem.

Det er ved saadanne frie Erindringer, Ewald har ført sig Carstens' Lære til Nytte. Han har ikke, som Carstens vilde det, efterlignet den antike Brug af Hiater i sit moderne Dansk, men han er ved Carstens' Eksempler og Analyser bleven opmærksom paa en Side af Lyrikkens Teknik, som hidtil havde været ham fremmed. Sproget i de Arbejder, han har skrevet, før han fik Carstens til sin Medarbejder, især i «Adam og Eva», er ikke mindre skønt end i de senere. Der er en logisk eller Linie-Skønhed deri. Det er Tanken alene, der toner. Man sammenligne Mandens og Mandindens Vekselsang i «Adam og Eva», som med Demonstrationens lige Løb og Antitesernes Krysning er formet stramt efter de logiske Figurer:

Tid kan blotte Flodens Grunde,
Havets Svælg kan øses ud;
Men ei Evigheder kunde
Tømme dig, algode Gud!
Stierner taltes, men dit Alt,
Godhed, bliver aldrig talt.

Adam.

Solen hielper spæde Poder
Med en Faders Omhu frem.

Eva.

Jorden, Blomsters ømme Moder,
Deler Liv og Kraft med dem.

Begge.
Men Guds Godhed og hans Ord
Skabte Blomster, Sol og Jord.

(III 51).

Og saa de maleriske Modsætninger i Intonationen til Fiskerindernes Tercet i første Scene af «Fiskerne»:

Gunild.
*Trods*ige og vilde
Brøle Bølgerne;
Nattes*t*ormen *s*vinger
Tung de våde *V*inger
Blant de skummende.

Lise.
L*i*vets r*i*ge K*i*lde
Moderlige H*a*v — —

Har Ewald tidligere kunnet tegne med Ordet, saa har han nu lært at male med det.

Og han ved god Besked om hvad han gør. Han kender trods sin Lærer Vokalernes Klangfarve og kan forklare dens suggestive Virkninger. I «Fiskerne» lader han en af Personerne, en ulærd Fisker, udtale sig saaledes om Lyden af Ordet *umuligt*:

*U*mu*e*ligt!
Alt Lyden af det skurrer i mit Øre
Som Ugleskrig, som Dødningklokkens Kimen,
Som Vinterstorm, der hyler giennem Rester
Af gamle Vrag.

(V 103).

Carstens kunde have brugt den hele Forklaring til at oplyse, hvorfor Vergils *femineo ululatu* (Æn. IX 477) virker saa meget uhyggeligere paa Øret end dets Forbillede, det homeriske *μεγάλῳ ἀλαλητῷ* (Od. XXIV 463).

Det vil da heller ikke være vanskeligt af dette sidste Skuespil, hvor Carstens' umiddelbare Indgriben kun er ringe, at sammenstille en Række prægnante Steder, som med vort Sprogs Midler giver et ikke mindre fuldstændigt Lydmaleri af Havet end Carstens' Eksempelsamling af Homer og Vergil.

Ledemotiverne er givet i den nylig nævnte Intonation i Modsætningen mellem det stormfulde Mørke i Lydbilledet i den første Strofe — Konsonanttrængselen, særlig Intonationen paa *trodsige* (oprindelig: *skummende*) og Stigningen paa *tung*[1], Allitterationen og ø-Harmonien[2] — og det opklarende Lys i Modstrofen, hvis Vokalskema *i—a*[3] er selve Aflydsklangen, de germanske Sprogs primitive Vellyd. Dog saaledes, at den først Klangfigur (A) som Følge af Emnet — en Skildring af et først imod Stykkets Slutning opklarende Uvejr ved Havet — forekommer meget oftere end den anden (B).

Her er straks i Begyndelsen Broddet paa Strandbredden:

Hør *St*ormen *st*ige,
Hør *St*randen *k*oge,
Og *spr*udle Taage —

(V S. 90)

og over Revlen (= *scopulis illisa reclamant Æquora*)

---

[1] Jvfr. Bellman:

De natliga skyarna draga
Tungt, tungt, tungt hän öfver Haga.
(Vald. Skr. VI 143).

[2] Jvfr. Begyndelsen til Valkyriernes Tercet i «Balders Død» III 2:

Buldrende brøle
Nastronds Flammer,
Dybene føle
Valhals Møe —

og m. H. t. Lydvirkningen af de sammenhobede Halvlyde i

Trodsig*e* og vild*e*
Brøl*e* Bølgern*e* osv.

Carstens' Citat af Reenbergs Vers:

Som Bøge-Bark det giver Klang,
Som brudden Klokke lyder.
(Poet. Skr. I 87).

[3] Saaledes altid hos Ewald, ikke omvendt *a—i*. I 131 er Linien «Men din Arm, din Ild allene —» med Opgivelse af Klimaksen rettet til «Men din Ild, din Haand allene —».

Hør Havet *sy*de
Blandt *S*kiær, som br*y*de
De*ts* hule *Stø*d —

(V S. 91)

og ude over Havet det frygtelige Lydkaos — efter Carstens' πολυφλοίσβοιο θαλάσσης (Il. XIII 798) — af

Nordhave*ts* Bølger
Som *tr*odsig vilde *spr*udle D*a*mp og bl*a*nde
Forb*ittre*de den hvide *Fraae* med Regnen[1].

(S. 101).

Her overdøves for et Øjeblik Havets Buldren af en anden Lyd, Stormens Drønen i Gaardsrummene:

Ha, hør dem, hør dem, *hø*r de *hu*le Vīndstød.

(S. 128 jvfr. 125)

og af Skrigene fra Vraget

De hv*i*nende Stemmer,
Som str*i*de mod Br*a*get
Af Himmel og H*a*v.

(S. 116).

Her stiger den frygtelige, treleddede Bølge:

Men se — bag *véd* ham *vœ*lter sig et *Vānd*bjerg[2].

(S. 144)

og her hugger Redningsbaaden sig op imod Vejret:

Lige Slag!
Dvæl ej længe!
Seie Tag,
Danske Drenge!

---

[1] Jvfr. med de to sidste Steder S. 160:

. . . som Stormen skertser med en Sejler,
Som hvide Bølger kysse Skiærets Toppe
Og sprudle Damp og brøle højt af Kaadhed.

[2] Jvfr. *Æneid.* I 105:

— *insequitur cumulo præruptus aquæ mons.*

Derpaa med en vældig Overgang til tredje Handling, hvor «Stormen har hørt op, og det er en skiøn Foraarsdag», B-Figuren:

> Saphirne Luft og gyldne Ager
> Og sølvblaa stolte danske Strand
>
> (S. 151)

hvis overdaadige Vokal-Instrumentation (*a—i—y—a*) og Allitteration (se ovenfor S. 2) netop paa dette Sted i Aktens Begyndelse paatvinger sig Opmærksomheden ligesom en farvet Initial eller Miniatur i et Haandskrift. Formen er indsat i Kladden ved en Randrettelse i Stedet for det mere farveløse

> O trygge Lund, o gyldne Ager
> Og rige, stolte, danske Strand.

Figuren vender majestætisk tilbage, med Korjambe i anden Linje, i Slutningssangen:

> I g*y*ldne Sletter, smiler trygge
> Brūs ĭ dĭn Stōlthed, sølvblaa Strand
>
> (S. 179).

Af de indlagte Sange om Havet er Orlogssangen væsenlig efter A, men Koffardivisen

> En Sømand med et modigt Bryst

med Rytmens raske «Trav og susende Galop» i B-Figuren. Dog foregaar der indenfor «Kong Christian» fra de tre første til den sidste Strofe en lignende Overgang i Lydbygningen som fra de to første Akter i «Fiskerne» til den sidste. Saa man kan sige, at i lydlig Henseende er denne Sang, som ogsaa efter sit Indhold er Kernen i Skuespillet, ligesom et kort Begreb af det hele Stykke.

IV.

Man kan nu efter den foregaaende Dokumentation gøre sig det ganske klart, hvad Ewald har lært af Carstens.

Spørgsmaalet er ikke uden Betydning for at forstaa den danske Poesis indre Historie ret.

Man skelner i dansk lyrisk Stil to Tonarter. Den ene er Sangen, det klangfulde Udtryk for en personlig Patos, den anden den i det sproglige Udtryk mere dæmpede og i Følelsesindholdet mere inderlige Vise. Den sidste Tone, der anses for mest national, er overvejende i Folkevisen og genfindes ved det stilfærdige og lidet paaagtede Gennembrud af ny-dansk Lyrik i Brorsons Salmer og Stubs verdslige Arier; i det nittende Aarhundrede møder man den hos Ingemann, til Dels hos I. P. Jacobsen og tydeligst hos Johannes Jørgensen. Den første lader sig næppe føre længer tilbage end til Kingos Salmer, derefter bliver den i det attende Aarhundrede Ewalds Tone og i det nittende Oehlenschlægers og Drachmanns.

Det er denne Tone, som nu ved den vigtige Overgang fra Salmen til den verdslige Lyrik kommer under Carstens' Paavirkning.

Det vil sige: under filologisk Kritik. Carstens havde filosofisk Dannelse, men var som Æstetiker ren Filolog og aldeles overvejende Latiner. Han var fra sin Barndom saa gennemtrukken af latinsk Poesi, at han, naar man opgav ham en latinsk Glose, paa staaende Fod kunde nævne et Vers, hvori den forekom. Hans Æstetik er ren humanistisk Poetik. Man finder som ovenfor nævnt hans Princip om Lydefterligningen udtalt af Pope og i det paa den Tid nyeste Værk over Digtekunstens Teori Marmontels Poetique Françoise Tom. I, Chap. VI p. 202—224 findes aandfulde Betragtninger over Vokalernes Klangfarve i samme Stil som Carstens'. Om *a*-Lyden, der betyder saa meget hos Ewald, siger Marmontel at den er «le plus éclatant de tous» og citerer Vossius, at den *suavitate destituitur, magnificentia aures propemodum percellit.* *o*-Lyden er «plein, mais grave», *i* er «plus grêle, plus délicat que l'*é*, l'*eu* est vague, mais sonore» osv. «L'*l*, si j'ose le dire, est elle même comme une huile onctueuse, qui répandue dans le style en adoucit les frottements» osv., alt sammen i Lighed med Carstens' Teori og Ewalds Praksis.

Men i Forsvar for den kunstneriske Hiat vender Carstens sig — ligesom Marmontel — mod Klassicismens Poetik og Boileaus Forskrifter:

Gardez qu'une voyelle à courir trop pressée
Ne soit d'une voyelle en son chemin heurtée.
(Art poét. I 109).

Og hans egenlige Læremestere er Renæssancens og Humanismens Kritikere. Han citerer Scaliger og Vida. Af Scaliger, i hvis store Poetik bl. a. det 17. og 44. Kapitel i fjerde Bog handler om Lyd-Harmonien i Vers, har han maaske først lært at bestemme de prægnante Lydforholds psykologiske Ækvivalenser. Han citerer hans Bestemmelse af *i*-Hiaten i Verset

Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error
(Verg. Eclog. VIII 41)

som *admirantis superciliosum hiatum* (Poet. IV 47).

Men især beundrer han Vida, hvis Poetik Scaliger sætter over Horatses, fordi «han skriver om Kunsten som en Kunstner» (Poet. I 6), og hvis Poesier Carstens giver «et meget højt Sted paa det latinske Parnas for hans Indsigt i Versets Kunst og rette Harmoni», idet han «idelig forandrer sin Tone for efter Vergils Maade at læmpe den efter Indholdet» (Forsøg V S. 196—202).

Tredje Bog af Vidas Poetik v. 355—454 handler da ogsaa om den Kunst at efterligne eller afbilde Indholdet ved Versenes Rytme og Ordenes Lyd. Sin Regel oplyser han ved et fuldstændigt Marinemaleri i Ord, sammenstykket af Stumper af Vergil:

Ergo ubi jam nautæ, spumas salis ære ruentes,
Incubuere mari, videas spumare reductis
Convulsum remis rostris stridentibus æquor.
Tunc longè sale saxa sonant, tunc et freta ventis
Incipiunt agitata tumescere, littore fluctus
Illidunt rauco atque refracta remurmurat unda
Ad scopulos, cumulo insequitur præruptus aquæ mons etc.

indtil Stormen har lagt sig, og

Labitur uncta vadis abies, natat uncta carina
(*Opera omnia Basiliæ 1537 P. 301 ss.*).

Som man ser, i Enkeltheder og i Overgangen fra A til B et fuldkomment Sidestykke til Ewalds «Fiskerne».

Paa samme Tid som det latinske Sprog forsvinder af den danske poetiske Literatur med Carstens' og Luxdorphs *Carmina*, virker Latindigtningens Teori med til at forme Udtrykket for den nationale Lyrik. Der er intet Latin i Ewalds Stil, men der er Latin og Græsk bag den. Med et epigrammatisk Udtryk kan

man sige, at han ikke vilde have kunnet skabe sit *sortladne Hav,* hvis han ikke havde kendt Vergils *mare cæruleum* og Homers *κῦμα κυάνεον*, at han ikke af sig selv var faldet paa at opløse Bækkens *steds ensrislende Fald* i Konsonanter, hvis han ikke gennem Carstens havde faaet Øre for dens Rislen i det romerske *rivus perennis*, og at ikke blot *Sværdets Hvinen og Skraldet af Skjolde*, men den hele «Kong Christian» ligger ligesom i Kimen i det af A- og B-Figurerne sammenflettede Vers af Æneiden

Clamorque virum stridorque rudentum,

som han før Bekendtskabet med Carstens nævner med Beundring i sin Disputats *De poeseos natura et indole* som Eksempel paa *physica sonorum elegantia* (VIII S. 40).

Det er i al Fald betegnende, at medens han tilstaar at skylde Carstens saa meget, nægter han baade i den ungdommelige Disputats og i den modne Fortale til Johannes Ewalds samtlige Skrifter, at han i det hele har lært noget som helst af de kunstfilosofiske Systemer. Der er i dette Forhold noget, som vil have sin Rigtighed til alle Tider. En arbejdende Digter vil vanskeligere kunne finde sig til Rette med den systematiske Æstetiks Rubrikker end med den filologiske Poetiks passionerede Fordybelse i den digteriske Tekniks levende Enkeltheder.

Herom taler Carstens med sikker Følelse for sit Arbejdes Værd og Begrænsning i Slutningen af sin Afhandling: «Overskrider det, jeg har sagt om aabne Vokalers Medvirkning i Versets Harmoni, ikke det Maal, som Poesiens og Musikkens Forskel og Digterens nødvendige Agtsomhed paa væsentligere Skønheder heri sætter for Kunstens Bestræbelser, saa ønsker jeg, at disse Tanker ogsaa kunne være dem til nogen Gavn, som ønske at give deres egne poetiske Forsøg de ægte Mønsteres stærke og levende Udtryk».

Dette Ønske opfyldtes i Ewalds Poesi og især i «Kong Christian».

Pro Scholis Puerorum.

Af

Henrik Bertelsen.

I Albert Bartholins bog *de scriptis Danorum*[1] nævnes blandt *publica scripta* en bog med følgende titel: «*Observationes pro Scholis puerorum generales. Hafn. 1517. in 8.*» Samme bog nævnes med ganske samme titel og årstal i Thuras *idea historiae litterariae Danorum* (1723) p. 27 sammen med kirkeordinansen, danske lov o. a., under omtalen af hvad de danske konger har gjort for skolevæsenet; da både titel og årstal, som det strax skal vises, er unøjagtige, er der grund til at tro, at Thura kun har kendt bogen gennem Bartholin. Denne er i hvert fald kilden for Langebek og Bruun, som nævner bogen i deres fortegnelser over den ældste danske trykte litteratur[2]; ingen af dem har selv set bogen, og Bruun har ikke fundet den nævnt i noget ældre bogkatalog. Bogen har ligeledes været ukendt for de forfattere, som i nyere tid har skrevet om ældre danske skoleforhold[3]; men H. F. Rørdam har omtalt den[4] og udtalt den formodning, at årstallet 1517 måtte være en fejl for 1617.

Bogen er imidlertid ikke tabt. Et exemplar af den fandtes i C. F. Wegeners bibliotek[5] og er nu indlemmet i statsbiblioteket i Århus. Dens format er lille oktav; den indeholder, inklusive titelbladet, 36 blade (A—E 4), og dens fuldstændige titel er:

---

[1] P. 129 i Thomas Bartholins udgave 1666.

[2] Videnskabernes Selskabs historiske Almanak 1764. Årsberetn. for det kgl. Bibliotek I 255.

[3] Den nævnes hverken i Nyerups skolehistorie (1804), Rietz's Skånska skolväsendets historia (1848), Gjellerups bog om Jersin (1870) eller Rørdams universitetshistorie.

[4] Historiske Samlinger og Studier I 176.

[5] *Bibliotheca Wegneriana* III nr. 2167. Bogen var i Wegeners bibliotek indbundet sammen med kirkeordinansen (udg. 1617) og *instructio visitationis Saxonicae* (udg. 1608), men er nu i særskilt bind.

Pro Scholis Puerorum. Ad usum vulgarem et familiarem eorum, quæ de M. R. in Tabella Scholastica, et Admonitionibus adjunctis, post Instructionem Visit. Sax. breviter proposita sunt, Et de officio novo Con-Rectoris simul in scholis majoribus. Hafniæ, Typis Salomonis Sartorij; Anno J. Chr. CIϽ IϽ, XVII.

Titlen hos Bartholin, «*Observationes pro Scholis puerorum generales*», er overskriften over bogens første afsnit, på andet blads forside. At Bartholin dog må have kendt det egentlige titelblad, fremgår af hans årstal 1517, som kun findes på titelbladet. Dette årstal er, som Rørdam har antaget, forkert for 1617[1]; det rigtige årstal findes bag i bogen (bl. E 2ª), og forøvrigt viser såvel titelbladet som indholdet tydeligt nok, at det ikke er det 16., men det 17. århundrede, bogen tilhører, og at titelbladets *M(ajestas) R(egia)* ikke er Kristian II, men Kristian IV. Selv om man således må berøve bogen 100 år af den alder, den tillægger sig, har den dog interesse nok til, at der bør gøres opmærksom på den.

Som titelbladet viser, falder indholdet af «*Pro Scholis* osv.» i to dele: først en vejledning til at gennemføre en bestemt undervisningsplan i latinskolerne; dernæst en redegørelse for det nyoprettede konrektorembedes stilling i skolen.

For forståelsen af bogens første og langt udførligste del (bl. A—D 8ª) er det nødvendigt at forudskikke nogle bemærkninger.

Latinskolens indretning i Danmark hviler som bekendt på kirkeordinansen, og dennes bestemmelser om skolevæsenets ordning bygger atter for en del på afsnittet om skoler i den bog, der nævnes på *Pro Scholis'* titelblad, nemlig Melanchtons, af Luther gennemsete og udgivne beretning om kirkevisitationen i Sachsen[2], som blev oversat på latin af Bugenhagen og udgivet til brug for den danske kirke i året 1538 under titlen *instructio visitationis Saxonicae*[3].

[1] Derimod har Rørdam (historiske Saml. og Studier I 176) uret i den formodning, at en del af bogen er bevaret i nogle bestemmelser *de recte conservandis scholis* fra en Roskilde-synode 1619 (hdskr. i gl. kgl. saml. 3190, 4to; aftrykt af Rørdam i ny kirkehist. Samlinger I 130 ff.). Disse synodalbestemmelser har ingen forbindelse med bogen *pro scholis puerorum.*

[2] Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn im Churfürstenthum Sachsen. 1528.

[3] I kirkeordinansen nævnes den som en for en landsbypræst uundværlig bog.

Kirkeordinansens i det hele udførlige og klare skolebestemmelser synes ikke at være blevet fulgt i den følgende tid. Der klages flere gange over mangel på metode og ensartethed i skolernes arbejde[1], og der gøres forskellige forsøg på at bringe større fasthed ind i skolevæsnet. 1546 vedtog en nationalsynode i Antvortskov at sende en af P. Palladius udarbejdet *tabula de exercitiis Scholasticis* til rektorerne som rettesnor for undervisningen[2]. Denne uniformitetsplan giver korte bestemmelser i tilslutning til kirkeordinansen og på ingen måde mere instruktivt end denne, om klassedeling, skolebøger, de religiøse øvelser og om læreres og disciples almindelige forhold.

Den næste egentlige undervisningsplan er den, som Kristian IV lod udarbejde 1604[3], da man var blevet opskræmt ved, at danske familier sendte deres sønner til fremmede jesuiterskoler[4]. Den 6. Oktober 1604 sendte kongen en rundskrivelse til bisperne med forbud mod at ansætte jesuiterlærlinge i kirke eller skole[5], og den 22. Oktober 1604 udstedtes et åbent brev om reformer i den lærde skole[6]. Brevet indeholder en skarp kritik over manglen på plan og ensartethed i skolernes arbejde: de forskellige skoler bruger forskellige bøger; lærerne er ofte ukvalificerede; de dikterer efter eget tykke grammatikalske regler og lange tillæg til lærebøgerne og forlanger dem lært; der ‚procederes‘ ikke systematisk nok i undervisningen og repeteres ikke nok; disciplene øves ikke nok i latinske samtaler, og de trækkes for tidlig over til græsken og dialektikken; heller ikke katekismen øves tilstrækkeligt. Derfor har nu universitetsprofessorerne efter kongens ordre udarbejdet en generalforordning, som man fra nu af har at rette sig efter, og som rektorer må for fremtiden

---

[1] Gjellerup: Jersin p. 20 ff.

[2] Rørdam: Kirkelove I 257. Palladius' *tabula* er sidst trykt i Rørdams Kirkelove II 35 ff.

[3] Den københavnske nationalsynodes bestemmelser 1555 (Rørdam: Kirkelove I 465) drejer sig nærmest om skoletugten, og det kgl. brev til bisperne af 1594 (Rørdam: Kirkelove II 519) indskærper kun et hyppigere og skrappere tilsyn med skolerne, især lærerne.

[4] Se herom Rørdams universitetshistorie III 153 ff.

[5] Rørdam: Kirkelove III 16.

[6] Senest trykt i Rørdam: Kirkelove III 17 og *Corpus constit. Dan. III 175.* Om brevets udarbejdelse se Rietz: Skånska skolväs. historia p. 86—87 og Rørdams universitetshistorie III 162—65.

kun ansættes duelige personer, ved hovedskolerne *magistri* eller *candd. mag. philos.*, ved de små skoler *baccalaurei*[1].

Den generalforordning, som det åbne brev af 1604 nævner, var udarbejdet af den bekendte Hans Povlsen Resen, dengang professor i teologi[2], og bestod af en *tabella scholastica* ɔ: en skematisk fortegnelse over hvilke bøger der skulde læses i de forskellige klasser, samt nogle *admonitiones* ɔ: nogle spredte anvisninger vedrørende de religiøse øvelser, hukommelsesøvelser, disciplin, ferier o. a. I det hele betegner undervisningsplanen af 1604 hverken i omfang eller metode noget synderligt fremskridt fra kirkeordinansen eller Palladius' *tabula de exercitiis Scholasticis*[3].

Paa grundlag af denne Kristian IV's skoleplan af 1604 og Melanchtons *instructio visitationis Saxonicae* er det altså, at bogen «*Pro Scholis puerorum*», ifølge titelbladet, er udarbejdet. — Nu lidt nærmere om dens indhold.

Efter et citat af *Quintilian*, som indskærper hukommelsens betydning, kommer[4] under den ovenfor nævnte overskrift «*observationes pro scholis puerorum generales*» en række bestemmelser vedrørende skolens almindelige formål, der er at indøve disciplene i gudsfrygt først og fremmest, dernæst i kundskab og gode sæder[5].

Kl. 6 om morgenen begynder skolen[6] med afsyngelsen af en hymne til den hellige ånd og en bøn, som afsiges af en af de ældre disciple; med sang og takkebøn ender også skolegangen[7].

---

[1] Allerede kirkeordinansen skælner mellem de større og de mindre skoler, og i Palladius' *tabula* siges, at rektor ved en større (5 klasses) skole bør være *mag. art.*, ved en mindre skole *baccalaureus.*

[2] Rørdams universitetshistorie III 164.

[3] *Tabella scholastica* er trykt i Nyerups skolehistorie p. 82. *Admonitiones* er trykt i den norske kirkeordinans og desuden sammen med en latinsk oversættelse af Kristian IV's brev af 1604 som tillæg til en udgave af *instructio visit. Saxon.* 1608 (bag i bogen 1609), besørget af Resen. Udgaven 1608 (1609) er optrykt 1616, og 1619 udkom en dansk oversættelse af den («Instruction og Beskeed paa den Visitatz»), dog uden kongens brev og *admonitiones.*

[4] Bl. A 2—A 8ª.

[5] «*in Pietate, ante omnia, et doctrina ac Moribus*».

[6] Skoletiden, som ikke nævnes i *Pro Scholis,* var ifølge kirkeordinansen 6—8 (om vinteren 7—9) og 12—4; i reglementerne for de forskellige skoler i det 16. årh. afviges undertiden derfra; således nævnes foruden kl. 6 også kl. 5 og 5½ som det tidspunkt, da skolen begynder.

[7] Kirkeordinansen nævner ikke morgengudstjeneste på skolen, derimod korsang af de øverste lektier i kirken kl. 8 og kl. 2, og i Palladius'

På søn- og helligdage samles disciplene før gudstjenesten i skolen og gaar i procession, to og to, over i kirken, hvor de uden at snakke eller trænge på hverandre indtager deres bestemte pladser. De deltager i korsangen og må give agt på at holde tempo med forsangeren. Under oplæsningen af den hellige skrift rejser de sig og lytter med ansigtet vendt mod alteret, og under prækenen blotter de hovedet og bøjer knæ, når Jesu navn nævnes. De disciple, der er gamle nok dertil, skal nedskrive prækenen eller i hvert fald mærke sig dens plan og hovedindhold, som de så skal gøre rede for, når de efter gudstjenesten er vendt tilbage til skolen[1].

Så meget om *pietas*. Med hensyn til *doctrina* og *mores* foreskrives det, at disciplene skal møde på skolen i god tid, kæmmede og vaskede, med rene sko og ordentlige klæder og forsynede med de nødvendige bøger, som de skal bevare hele og rene. De går strax på plads, slår bøgerne op og hører sig selv i lektierne, mens de i stilhed venter på læreren. Ingen må forsømme skolen uden gyldig grund.

Når læreren kommer og går, og når der kommer nogen standsperson ind i klassen, blotter disciplene hovedet[2]. De må vise ubetinget lydighed overfor rektor og lærere, hverken svare igen eller slå igen.

Lektien oplæses med høj og tydelig røst; især må man sørge for at udtale sidste stavelse tydelig. Når lektien fremsiges udenad, må bogen lægges til side, og ingen må hviske eller give examinanden lejlighed til at kigge i bogen.

Der må kun tales latin i skolen. Den som taler andet sprog såvel som den der fører uhøvisk eller usømmelig tale hvorved andre forarges, skal straffes strængt. Kun de der endnu er ganske ubehjælpsomme i latinen, kan efter indhentet tilladelse få lov til i nødsfald at bruge modersmålet[3].

---

tabula foreskrives et kvarters daglig gudstjeneste i kirken. *Pro Scholis* stemmer med *admonitiones* i skoleplanen 1604; i skolereglementet 1632 bestemmes det, at den daglige skolegudstjeneste skal være på dansk, og at rektoren skal fremsige bønnerne.

[1] Dette Stykke i *Pro Scholis* er en videre udførelse af *admonitiones* § 4.

[2] Af flere steder fremgår det, at disciplene som regel havde hovedtøjet på; jvf. ovenfor påbudet om at blotte hovedet i kirken når Jesu navn nævnes.

[3] I kirkeordinansen er det dog først i tredje lektie, at disciplene

Til håndhævelse af skoletugten ansættes i hver klasse to disciple som *observatores*. De skal våge over, at bestemmelserne om disciplenes sprog og opførsel overholdes, og de skal have opsyn med, at alle er til stede ved gudstjenesten i kirken, og at ingen under prækenen beskæftiger sig med uvedkommende ting, forstyrrer de lyttende, leger, falder i søvn eller læser; efter gudstjenesten skal de aflægge beretning til rektor.

Også udenfor skolen følger skoletugten disciplene. Efter skoletiden skal de strax gå lige hjem; de må ikke lege eller stå og måbe på torvet, gaden eller kirkegården; kiv og slagsmål må de holde sig fra. Slet selskab må de sky; de bør ikke have samkvem med folk, som ikke driver studier, særlig ikke med sådanne, som er vist ud af skolen på grund af forseelser. Standspersoner, oldinge og andre ærværdige mænd, matroner og jomfruer skal de vise skyldig ærbødighed ved at blotte hovedet for dem, vige til side hvis de møder dem, og rejse sig for dem hvis de sidder. Skoledisciplene skal klæde sig efter deres stand og ikke som hoffolk, narre eller soldater. At besøge ølstuer og vinstuer er strængt forbudt.

Dette er hovedindholdet af *observationes generales*. Hverken kirkeordinansen eller skoleplanen af 1604 indeholder et tilsvarende afsnit; men adskillige af bestemmelserne kan dog genfindes dels i de to nævnte skoleforordninger og i Palladius' *tabula*, dels i flere af det 16. århundredes reglementer for de enkelte skoler, og også i Olaus Theophilus' bog *Parœneses seu Præceptiones sapientes* osv. (1573). Både Palladius og Olaus Theophilus[1] giver således forskrifter for disciplenes klædedragt og opførsel, der temmelig nøje svarer til forskrifterne i *Pro Scholis*; lignende bestemmelser træffer et præstemøde i Lund 1569[2] og domkapitlet i Roskilde 1570[3]. Nogen direkte forbindelse mellem dem og afsnittet i *Pro Scholis* er der dog ikke grund til at antage; tilsvarende bestemmelser findes nemlig i tyske skoleordninger[4], og

altid skal tale latin. I Roskilde skolereglement 1570 siges, at de højere klassers disciple skal tale latin såvel i som udenfor skolen (Uldall Saml kgl. Bibl. 186 fol. II 95).

[1] *Parœneses* osv. bl. D 3, E 1, L 4.

[2] Rietz: Skånska skolväs. historia p. 70.

[3] Uldall Saml. kgl Bibl. 186 fol. II p. 90 ff.

[4] f. ex. *leges curiales* i slutningen af Joh. Sturms *classicae epistolae*, 1565.

for en del går de tilbage til Erasmus' skrift *de civilitate morum puerilium.*

Noget samlet afsnit om skolestraffe findes ikke i *Pro Scholis*; lejlighedsvis nævnes foruden formaninger *virga* og for den, som trods påmindelser ikke vil opgive en usømmelig påklædning, udvisning af skolen: «*ab hoc cœtu honesto scholastico exeat*»[1]. — Bestemmelser vedrørende lærernes forhold findes ikke i *Pro Scholis*[2].

Efter «*Observationes generales*» kommer[3] «*Observationes speciales de Lectionibus & Exercitijs singularum Classium*», en udførlig plan for undervisningen i de forskellige klasser. Den er en videre udførelse af *tabella scholastica* i skoleforordningen 1604, men er en langt mere indgående, omfattende og gennemtænkt vejledning til at føre denne skoleplan ud i praxis end de få og spredte bemærkninger, som findes i de før omtalte *admonitiones*, der ledsagede *tabella scholastica.*

Klassedeling. Allerede Melanchtons *instructio visitationis Saxonicae* nævner som en vigtig ting skolens deling i klasser. Kirkeordinansen skælner mellem tre- og fireklasses skoler (men giver læseplan for fem lektier), og delingen mellem større og mindre skoler gennemføres i Palladius' *tabula*, som giver to læseplaner, en for de mindre, toklasses, en for de større, femklasses skoler. *Tabella scholastica* 1604 og efter den *Pro Scholis* lægger planen for de større skolers sex klasser, men omtaler ikke de mindre skoler.

Hver klasses læseplan gives for sig i *Pro Scholis*, og ved hver klasse nævnes først, i nøje tilslutning til *tabella scholastica*, de bøger, som skal bruges i klassen.

Fagene. Latin er selvfølgelig hovedfaget gennem alle skolens sex klasser og tillige det sprog, i hvilket undervisningen i de øvrige fag drives, samt som ovenfor nævnt samtalesproget i skolen. Der oversættes fra latin til dansk, men fra græsk til latin[4].

---

[1] Kirkeordinansen omtaler ikke disciplinen; i Palladius' *tabula* nævnes *virga* og *ferula*, mens skoleordningen 1604 (*admonitiones*) nøjes med at sige, at den kloge rektor selv vil vide, hvordan han skal forholde sig overfor forseelser af disciplene og andre disciplinære forhold.

[2] Sådanne findes særlig i Palladius' *tabula.*

[3] Bl. A 8^b—D 8^a.

[4] I Olaus Theophilus' *Parœneses* 1573 anbefales det at oversætte fra græsk til dansk.

Skrivning drives daglig i første og for de ringere disciple også i anden klasse; både dansk og latinsk skrift indøves. Hvis læreren selv *«minus eleganter pingit»*, kan en *«magis idoneus»* discipel skrive forskrifterne.

Religion skal, i hvert fald i første klasse, især øves i morgentimerne. Grundlaget er Luthers lille katekismus, som i første klasse læses på latin med danske forklaringer, men allerede i anden klasse skal læres udenad med latinske forklaringer. Senere kommer Wittenberg-katekismen til og i de øverste klasser bibelske skrifter på latin og græsk; Luthers lille katekismus må dog ikke lægges helt på hylden; ja den følger endog disciplene fra skolen over til universitetet[1].

Græsk. Melanchtons *instructio visit. Saxon.* anbefaler af hensyn til latinen, ikke at læse græsk og hebraisk i skolen; således også kirkeordinansen, som dog nævner græsk blandt fagene i øverste klasse[2] ligesom senere Palladius' *tabula.* At græsk virkelig læstes i skolerne i det 16. årh., fremgår bl. a. af reglementerne for Herlufsholm og Roskilde skoler[3], og i skoleordningen af 1604 har græsken en fremskudt plads, idet der begyndes i tredje klasse og fortsættes med stigende kraft skolen igennem, med herredømme over det græske sprog i læsning, tale og til dels skrift som mål; dog indskærpes det i *Pro Scholis*, at græsken ikke må tage så megen tid, at det går ud over latinen.

Logik og retorik dyrkes i de to øverste klasser på grundlag af Melanchtons bøger og i nær forbindelse med læsningen af klassikerne.

Aritmetik og geometri opføres i *Pro Scholis* som fag i øverste klasse, og der henvises for deres vedkommende til *admonitiones.* I disse omtales de nævnte fag imidlertid ikke; derimod opføres i *tabella scholastica* aritmetik som fag fra fjerde klasse og geometri i sjette klasse.

Musik nævnes i indledningerne til læseplanerne fra anden til femte klasse; men der gives ikke nogen anvisning til øvelser[4].

Hebraisk, der i *tabella scholastica* nævnes som eventuelt fag i øverste klasse, omtales slet ikke i *Pro Scholis*, der altså

---

[1] Rørdams universitetshistorie III 389.

[2] Om modsigelsen se Engelstoft i ny kirkehist. Saml. II 71.

[3] Gjellerup: Jersin p. 24. Nyerups skolehistorie p. 28.

[4] I *instructio visit. Saxon.* og kirkeordinansen bestemmes timen 12—1 til musik; således også flere reglementer for de enkelte skoler.

på dette punkt synes at være enig med *instructio visit. Saxon.* og kirkeordinansen, som fraråder at læse hebraisk.

Dansk er for så vidt undervisningsfag, som disciplene i første klasse skal lære at læse dansk, før de lærer at læse latin; Luthers lille katekismus læses i første klasse med danske forklaringer, og disciplene i første klasse må i nødsfald benytte dansk som meddelelsesmiddel. Efter første klasse er danskens rolle i skolen indskrænket dertil, at der i latinundervisningen oversættes fra latin til dansk og omvendt.

Undervisningsmetoden. De forskellige klassers læseplaner beskæftiger sig naturligvis mest med latinundervisningen og giver til støtte for denne en række metodiske anvisninger, som for største delen ikke har noget sidestykke i de ældre danske skoleforordninger. Planen for latinundervisningen gennem skolen er i hovedtrækkene følgende[1]:

Så snart disciplene i første klasse har lært at læse, indøves de regelmæssige bøjningsmønstre af *nomina* og *verba*. Desuden læres latinske gloser udenad; hver discipel får sine gloser at lære hjemme; næste dag byttes der, og således bliver man ved, til alle har haft alle gloserne. Disse skal helst knytte sig til bekendte ting som maden, haven, skolen osv. Der læses ingen latinske texter i første klasse, og grammatikken anvendes altså ikke[2].

I anden klasse begynder læsningen af texter, som analyseres i tilslutning til den lærte grammatik, og til formlæren kommer nu de lettere syntaktiske regler. Men læreren må passe på at give så få regler ad gangen og så mange exempler på reglerne som muligt[3]: en dag indøves f. ex. hvad et *nomen* er, en anden dag inddelingen af *nomina* i *appellativa* og *propria*, substantiver og adjektiver; også i syntaxen må hver regel tages for sig

---

[1] Planen for græskundervisningen er ganske den samme som for latinundervisningen; kun sættes målet næppe så højt.

[2] Planen for begynderundervisningen i latin stammer uden tvivl fra Joh. Sturm, i hvis *classicae epistolae* den findes, til dels med de samme ord; f. ex. i *Pro Scholis: «vocabula earum maxime rerum, quæ in quotidiano usu versantur»;* jvf. Sturm: *«copia vocabulorum rerum earum omnium quæ in quotidiano uersantur usu»*. Gloserne, som gives de forskellige elever, skal efter *Pro Scholis* være *«diversa sub eodem tamen rerum genere posita»;* jvf. Sturm: *«diuersa, uerum sub eodem genere rerum posita»(class. epist.* B 3—4).

[3] Således også Joh. Sturm.

og indøves ved, at læreren giver hver af disciplene ord at sætte sammen efter reglen.

I tredje klasse kommer undtagelserne indenfor formlæren med, og alle vigtigere syntaktiske regler indøves gennem oversættelse fra dansk til latin og gennem diktat af latinske stykker, der indeholder talrige exempler på de gennemgåede regler.

I fjerde klasse medtages hvad der endnu mangler af syntaxen, og desuden prosodien.

I femte klasse kommer logik og retorik til, således at undervisningen nu ikke alene refererer sig til grammatikken, men også til disse to discipliner, der ligeledes indøves gennem talrige exempler.

I sjette klasse bliver de logiske og retoriske øvelser hovedsagen, og det er følgelig især talere og digtere, som læses, med omhyggelig påvisning fra lærerens side af indhold, bygning og sprogligt udtryk.

Latinsk stil drives, vistnok daglig, fra anden klasse skolen igennem; der oversættes fra latin til dansk og omvendt; som en gavnlig øvelse anbefales at lade disciplene oversætte lektien til dansk og fra dansk tilbage til latin «*non inspecto Archetypo*». I femte klasse begynder øvelser i at skrive latinske vers, og i sjette klasse skrives frie afhandlinger om logiske, etiske og politiske spørgsmål eller udviklinger af sentenser fra de latinske talere og digtere. Også kan man skrive modtaler, f. ex. anklage mod Archias, forsvar for Catilina; man behøver jo ikke at finde på nyt stof, men kan nøjes med at nægte hvad Cicero har påstået, og omvendt! Sådanne taler skal disciplene *publice* oplæse eller helst fremsige udenad for bagefter at modtage rektors kritik over præstationerne.

For at bedømme denne undervisningsplan retfærdigt må man være klar over, at formålet for latinundervisningen jo ikke var at bibringe disciplene klassisk dannelse ved at gøre dem fortrolige med de gamle forfattere; noget sådant antydes ikke med et ord i *Pro Scholis*. Undervisningen tilsigter kun et rent formelt herredømme over det latinske sprog i læsning, skrift og tale, især med Cicero og Terents som mønstre. Således var latinens stilling i det 16. århundredes Melanchtonske skole, og nogen ny opfattelse af den viser *Pro Scholis* ikke. Ligesom formålet for latinundervisningen er også metoden, som anbefales i *Pro Scholis*, i sin kærne den fra det 16. århundrede velkendte, den samme som forudsættes i kirkeordinansen: udenadslæren af den latinske

grammatik og af gloser, og en nøjagtig og mange gange gentaget gennemgang af et lille læsestof, således at også dette til sidst læres ganske eller omtrent udenad.

Imidlertid kan man ikke nægte, at læseplanen i *Pro Scholis* indenfor de gamle rammer rummer en hel del sund sans. Den søger at arbejde grammatikundervisningen, textlæsningen og stilskrivningen sammen til en enhed; den viser en prisværdig stræben efter at gå metodisk fra det lette til det vanskelige, tage vanskelighederne een ad gangen og knytte det ny til det allerede kendte. Exemplerne skal være mange, reglerne få; lærerne skal holde sig til lærebøgerne og må ikke besvære disciplene med unyttige tilføjelser[1]; lektierne skal være små, og det tidligere lærte skal stadig påny tages op i undervisningen. På disse punkter og overhovedet gennem sit forsøg på at lægge en gennemtænkt, fast og i enkeltheder gående plan for latinundervisningen peger *Pro Scholis* ud over de ældre danske skoleplaner og viser tilknytning til de tyske pædagogers, især Johannes Sturms bestræbelser[2].

En egentlig fremstilling af, hvorledes den daglige undervisning bør formes, giver *Pro Scholis* lige så lidt som en timeplan[3]; de forskellige bemærkninger, som vedrører dette spørgsmål, er tilmed ikke så ganske lette at forene. Fremgangsmåden ved latinundervisningen synes dog at have været følgende: Læreren gennemgår lektien om eftermiddagen, og disciplene forbereder sig hjemme på at examineres næste formiddag[4]. Gloserne, de får hjem om eftermiddagen at lære udenad, fordeles som ovenfor nævnt, således at hver får sine; grammatiklektien er naturligvis fælles for alle disciplene; derimod synes det, som man i hvert fald undertiden har udstykket texten på samme måde som glo-

---

[1] Det forkastelige i at plage disciplene med lange dictata fremhæves også i kongens åbne brev 1604 og findes forøvrigt allerede nævnt i Roskilde domkapitels skolereglement 1570 (Uldall Saml. kgl. Bibl. 186 fol. II 93).

[2] Gjellerup: Jersin p. 25. Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts[2] I 285 ff. Jvf. noterne 2, 3 p. 29.

[3] De spredte bemærkninger i *Pro Scholis* om timefordelingen stemmer med den timeplan, der gives eller forudsættes i de forskellige forordninger fra kirkeordinansen ned til skolereglementet 1632: om morgenen religion; derefter examination i latin; efter middag (12—1) musik og dernæst gennemgang af lektien til næste dag (jfr. note 6 p. 24).

[4] Således *instructio visit. Saxon.*; jvf. Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts[2] I 272. Muligvis er der dog også blevet examineret strax efter lærerens gennemgang; jvf. Fr. Paulsen l. l. p. 350.

serne, således at hver discipel fik sit stykke at forberede sig på.

Examinationen om formiddagen bør efter *Pro Scholis* foregå på den måde, at examinanden står frem på gulvet, midt i klassen, så alle kan høre ham[1], oversætter det ham tildelte stykke og fortolker det i tilslutning til den læste grammatik, mens læreren på katedret passer på, at alle følger med. Der oversættes ord for ord; først i øverste klasse kan det tillades at gengive mening ved mening. I reglen finder examinationen sted i bestemt rækkefølge, dog således at man ikke altid begynder med den øverste[2], og når læreren mistænker en discipel for uopmærksomhed, bør han slå ned på ham, selv om det ikke er hans tur; kan synderen ikke klare for sig, «*virgis admoneatur*»! Når en discipel er examineret, skal han strax, for ikke at sidde ledig «*ceteris construentibus*», sætte sig til at lære lektien udenad (altså ikke høre efter de andre!).

Denne examination skal tage halvdelen af den latinen tildelte tid; den øvrige tid skal, foruden til gennemgang, bruges til repetition af det tidligere læste. Repetitionen synes i højere grad end den første examination at have sat hele klassen i virksomhed, for så vidt som den ikke udstykker stoffet til de enkelte disciple, og det anbefales læreren at rette spørgsmål fra katedret med hele klassen for øje. Den som ikke efter gentagen repetition har tilegnet sig stoffet, må have været uopmærksom; «*luat igitur*»!

Lørdag morgen skal, i hvert fald i de lavere klasser, alt hvad der er gennemgået i ugens løb gengives udenad[3]; så gælder det for læreren at passe på, at der ikke hviskes eller kigges i bøgerne; både den der hvisker og den til hvem der hviskes, skal straffes: «*animadvertatur in utrumque severissime*».

Denne undervisningsform stemmer med hvad vi kender fra tyske skoler i det 16. årh.[4], og den peger ikke ud over, hvad kirkeordinansen og Palladius' *tabula* forudsætter. At den har

---

[1] Jvf. Joh. Sturms *classicae epistolae* B 4ᵃ: «*Vitium magistrorum maximum est: ad aures illius qui rogatur stare*».

[2] Advarsel mod altid at følge rækken fra den øverste findes også andetsteds, f. ex. i Odense skoles læseplan, givet af biskop Niels Jespersen (Saml. til Fyns Topografi og Historie I 45).

[3] I kirkeordinansen er det onsdag, i Olaus Theophilus' *Paræneses* og i Herlufsholms skoleordinans (Nyerups skolehistorie p. 40) både onsdag og lørdag, som er bestemt til overhøring.

[4] Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts² I.

været utilfredsstillende er indlysende: det er en enkeltmandsundervisning, som intet gør for at få klassen med, og den sløver ved den idelige repetition af et lille pensum og ved den åndløse udenadslæren.

Efter læseplanerne kommer som tidligere nævnt nogle bestemmelser om konrektorens stilling: «*De Conrectore hoc amplius*»[1].

Det første konrektorembede blev oprettet ved Vor Frue Skole i København 1616, og året efter fik stiftsskolerne konrektorer[2]; nogen almindelig instrux om konrektorens stilling har hidtil ikke været kendt.

Konrektoren skal være *mag. art.* eller *cand. mag. philos.* ligesom rektoren, men ugift ligesom underlærerne; han har samme myndighed overfor de øvrige lærere og disciplene som rektor, men skal selv lyde denne. I visse sager, f. ex. beneficiefordelingen, skal rektor tage konrektoren med på råd.

Rektor og konrektor skal dele undervisningen i øverste klasse, men dog begge stadig være på skolen, således at når den ene underviser, fører den anden tilsyn med skolen eller vikarierer for fraværende lærere; ved gudstjenesten i kirken skal i hvert fald een af dem være til stede. —

De sidste blade i bogen optages af en lille efterskrift[3], som beskedent anbefaler bogen til den velvillige læser og er dateret København Gregors dag 1617, samt af nogle latinske bønner og hymner til brug ved skolegudstjenesten[4].

Mens der, som allerede tidligere[5] berørt, næppe er nogen grund til at antage, at *Pro Scholis* har benyttet andre danske kilder end dem, som nævnes på titelbladet, er der ingen tvivl om, at bogen selv er blevet i høj grad benyttet i den følgende danske skoleforordning, nemlig det bekendte skolereglement af 1632, som i følge kongelig befaling[6] udarbejdedes af professorerne

[1] Bl. D 8ᵃ—E 1ᵇ.

[2] Gjellerup: Jersin p. 55. Rørdams universitetshistorie III 305 note 3 og 728. Herlufsholm havde dog allerede fra 1606 haft en slags konrektor (Gjellerup: Jersin p. 31).

[3] Bl. E 2ᵃ.

[4] Bl. E 2ᵇ—E 4.

[5] P. 26.

[6] Trykt i Rietz: Skånska skolväs. historia p. 629.

ved Københavns universitet og Sorø Akademi[1]. Mellem *Pro Scholis* 1617 og skolereglementet 1632 ligger nogle i den danske latinskoles historie bevægede år, idet der i årene 1618—25 efter kongens ønske gøres en række forsøg på at føre ny metoder ind i undervisningen, især ved at give modersmålet en mere fremskudt plads[2]. Ganske vist fulgte reaktionen hurtig på bevægelsen, men denne har dog afsat adskillige spor i skolereglementet 1632: klassedelingen og lærebøgerne er ikke som i skoleordningen 1604 og *Pro Scholis*; dansken spiller en større rolle i undervisningen, og den daglige gudstjeneste skal holdes på dansk; der skal afholdes examiner og årlige oprykninger osv. Ved siden af disse og andre forskelligheder er imidlertid lighedspunkterne mellem *Pro Scholis* og reglementet 1632 tydelige nok. Allerede reglementets titel, «*de scholasticae juventutis institutione observationes generales*», minder jo om titlen på første afsnit af *Pro Scholis*: «*observationes pro scholis puerorum generales*», og ligesom *Pro Scholis* er reglementet 1632 delt i en almindelig del med to underafdelinger, den ene om *pietas*, den anden om *doctrina* og *mores*, og en speciel del «*de lectionibus et exercitiis singularum classium*», inddelt i afsnit efter klasserne, alt med paragrafering af de enkelte afsnit. Særlig den almindelige del af reglementet 1632 er i høj grad bygget på *Pro Scholis*, hvis bestemmelser, især de der vedrører *doctrina* og *mores*, for en stor del går ordret igen i reglementet. Også i den specielle del er påvirkningen tydelig nok, om end mindre fremtrædende, dels på grund af de ovenfor nævnte ny ideer i reglementet, dels fordi dette har udeladt det meste af det, som er det interessanteste i *Pro Scholis*, nemlig forsøget på at give en pædagogisk vejledning.

Vil man spørge om, hvem forfatteren til *Pro Scholis* er, så giver bogen selv ikke mange fingerpeg. Fremstillingen er så upersonlig og opstillingen så skematisk og paragraferet, at man kunde fristes til at antage bogen for en officiel, f. ex. af bisperne eller universitetet udarbejdet vejledning. Således har åbenbart Albert Bartholin opfattet den, idet han opfører den blandt *publica scripta*[3]. Det kan imidlertid næppe være tilfældet. Dels vilde

---

[1] Rietz l. l. 89 ff. og 631 ff., hvor reglementet er trykt. Gjellerup: Jersin p. 96 ff.

[2] Se herom Gjellerup: Jersin p. 65 ff.

[3] jvf. p. 21. At Thura har samme opfattelse, siger mindre, da han formodentlig kun kender bogen fra Bartholin (jvf. p. 21).

det sikkert vides fra anden side, hvis der virkelig var udarbejdet en så udførlig officiel undervisningsplan; dels viser den ovenfor nævnte efterskrift til den velvillige læser en forfatterbeskedenhed, som er uforenelig med en officiel autoritet[1].

Forfatteren må da søges blandt tidens skoleinteresserede mænd, men kresen af dem, der kan komme i betragtning, indsnævres betydelig, når man gør sig det klart, at bogen er ganske upåvirket af de nyere pædagogiske ideer, som knytter sig til Ratichius og Giessen-professorerne, og som netop ved denne tid begynder at spille en rolle i Danmark[2]. Bogens pædagogiske grundlag er som tidligere omtalt Melanchtonismen, og de metodiske fremskridt, den viser i sammenligning med tidligere skoleplaner, peger ikke ud over det 16. århundredes pædagogers, især Johannes Sturms, ideer[3]. Af de ny ideer om modersmålets mere fremskudte stilling og den ny kritik af den megen udenadslæren findes der i *Pro Scholis* ikke noget spor.

Det er følgelig naturligt, når man søger forfatteren, ikke at vende blikket mod sådanne tilhængere af de nye tanker som Jersin og Knud Rikardsen, der på den tid (1615—17) opholdt sig i Giessen, optaget af at studere de ny bevægelser på undervisningens område, eller Rikardsens patron, Odensebispen Hans Mikkelsen, eller Ole Worm der som *professor pædagogicus* (1613—15) holdt forelæsninger over de ny metoder i grammatikundervisningen[4], men snarere at tænke på tidens mest fremtrædende autoritet i kirkelige og pædagogiske spørgsmål, Hans Povlsen Resen[5]. *Pro Scholis* er jo kun en videre udførelse af den af Resen selv udarbejdede skoleplan fra 1604;

[1] «*Hæc qualiacunque pro initijs, accipe eo animo, quo dantur, quisquis es, commodo juventutis Scholasticæ: atque ita:*
Vive vale, et si quid novisti rectius istis
Candidus imperti: si non, his utere, quæso.»

[2] Gjellerup: Jersin. Linderstrøm-Lang. Ratichius.

[3] Påvirkning fra jesuiterskolerne kunde man måske fristes til at finde, når der et enkelt sted i *Pro Scholis* tales om at lade disciplene «*disserere seu decertare*», med opflytning «*ad locum superiorem*» for dem «*qui probantur ingeniosiores, ac magis industrij, incitamento cæteris*». Tilsvarende ideer findes dog i Joh. Sturms *de literarum ludis recte aperiendis* p. 14.

[4] Gjellerup: Jersin p. 48 ff. Rørdams universitetshistorie III 305 note 3, og 386 f.

[5] På Resen som forfatter har allerede H. F. Rørdam tænkt (historiske Samlinger og Studier I 176), men rigtignok ud fra en urigtig forudsætning (p. 22 note 1).

Resen var ganske vist ikke længere professor, men biskop (fra 1615); men at hans interesse for skolen var usvækket, fremgår af den række skolebøger, som han endnu på den tid ikke var færdig med at udgive[1]. Resen var i det hele en modstander af ny bevægelser og havde mere end nogen anden bidraget til at slå de ideer ned, som knyttede sig til Ramus' navn og som her i Danmark var blevet ildesete ved deres forbindelse med kryptokalvinismen. Dette stemmer godt nok med det konservative præg, som *Pro Scholis* viser, og direkte i retning af Resen peger det, at bogen selv som sit grundlag nævner skoleforordningen af 1604 og Melanchtons *instructio visitationis Saxonicae*, den gamle pædagogiks grundskrift; thi netop Resen havde som tidligere nævnt[2] i året 1608 udgivet i eet bind *instructio visit. Sax.* og en latinsk oversættelse af Kristian IV's åbne brev af 1604 samt *admonitiones*, og utvivlsomt er det selve denne bog, som har ligget til grund for udarbejdelsen af *Pro Scholis*. Endelig kan det nævnes, at dateringen af efterskriften fra København vil stemme med den antagelse, at Resen er forfatteren; og for, snarere end mod denne antagelse taler også det nære forhold mellem *Pro Scholis* og skolereglementet 1632; i udarbejdelsen af dette tog Resen nemlig del[3].

---

[1] At Resens bøger nævnes i læseplanerne i *Pro Scholis*, siger intet, da de samme bøger også findes nævnt i *tabella scholastica* 1604.

[2] P. 24 note 3.

[3] Rietz: Skånska skolväs. historia p. 89 note 8.

Flensborg-håndskriftet af jyske lov.

Af

Verner Dahlerup.

Hovedudgaven af jyske lov er som bekendt P. G. Thorsens fra 1853. Om denne er det tit nok blevet udtalt, at den ikke fyldestgör de krav, man i nutiden stiller til en kritisk udgave, idet den så at sige helt igennem hviler på et enkelt håndskrift, Flensborg-håndskriftet, hvis fejl som oftest gengives uforandrede. Men som diplomatarisk aftryk af håndskriftet er udgaven næsten kun bleven omtalt med ros, og dens læsemåder er uden kontrol bleven anførte i sproglige afhandlinger, som om de i enhver henseende var pålidelige gengivelser af håndskriftet. Grunden til at udgavens pålidelighed aldrig er bleven prøvet, er naturligvis den, at håndskriftet lå gemt på rådhuset i Flensborg, indtil det for nogle år siden overførtes til det pröjsiske statsarkiv i Slesvig (det betegnes nu som: Cod. membr. des Jütschen Lov, Depositum der Stadt Flensburg, No. 6); det har altså stadig været opbevaret på steder, hvor det var lidet tilgængeligt for danske videnskabsmænd, og siden 1864 har det været på fremmed statsområde.

Men da «Palæografisk atlas» var under udarbejdelse, blev Flensborg-håndskriftet for en kortere tid udlånt til universitetsbiblioteket i København, og jeg fik da, med hr. gehejmearkivråd dr. Hilles tilladelse, lejlighed til i januar 1901 at sammenligne Thorsens udgave med håndskriftet. De vigtigste resultater af denne undersøgelse skal jeg herefter meddele[1].

Som hovedresultat må jeg strax fastslå, at udgaven i det hele og store[2] er omhyggelig og brugbar; de fleste af de fejl, som findes i den, er småting, som det ikke lönner sig at opregne fuldstændigt, f. ex. s. 4 l. 1: *scriuæn*, læs: *skriuæn*, s. 12 l. 9:

---

[1] En beskrivelse og et smukt faksimile af Flensborg-håndskriftet er givet i Palæografisk atlas, Dansk afdeling (1903) som nr. XV.

[2] Om udgavens side 1—36 se Thorsens «forerindring» s. 23 og «rettelserne» bag i udgaven.

qvinnæ, læs: *quinnæ*, s. 14 l. 4: *hørœR*, læs: *høreR*, s. 14 l. 6: *æruæ*, læs: *ærvæ*, s. 15 l. 7: *systær*, læs: *syster*.

Af uagtsomhedsfejl, som har större rækkevidde, findes der ikke særlig mange:

S. 6 l. 2: *for thy ær han skyldugh at them allær frith*; for *allær* har hdskr. *alł*, d. e. *allæ* (som Thorsen rigtig opløser forkortningen s. 138 l. 7); samme fejl s. 9 l. 1.

S. 11 l. 3: *han . . thær for sakum ær*; hdskr. har: *sakıı*, d. e. skriveren har villet skrive *sakin*, men har ikke fået *n*'et skrevet færdigt; med andet blæk er der over *i*'et sat en kort streg, altså for at rette det til *sakin*; Wimmers bemærkning i Navneordenes böjning s. 26 (§ 10) må altså bortfalde.

S. 16 l. 6: *sun*, læs *søn*; jvfr. Navneordenes böjning s. 79 (§ 43).

S. 51 l. 3: *mughæ ær*, læs *mughæ æi*.

S. 56 l. 2: *bondæ . . cøp annæn iord*; om formen *cøp* ytrer Lyngby (Udsagnsordenes böjning s. 25, note 3) én mening, Gislason (An. f. nord. oldk. 1862 s. 366) fremsætter en anden formodning; men hdskr. har en vandret streg gennem nedstregen af *p*'et d. e. *cøpær*; tilsvarende forkortelse findes i *dræpær* s. 5 l. 2, 122 l. 1, *Tapær* s. 184 l. 3.

S. 67 l. 4: *i kynæ*; *æ*'et er udraderet (jf. Navneordenes böjn. s. 63, § 28).

S. 98 l. 4: hdskr. har: *han drap sakløs man oc vsinum . oc forthə a han sin frith at mistæ*; ordene «*vsinum . oc forthə*» er i hdskr. overstregede, men med lysere blæk end texten. Det første *oc* bör rimeligvis udgå: «han dræbte en uskyldig mand på en uforsvarlig måde (så at der ikke kan fremføres noget til undskyldning for drabet)»[1].

---

[1] Ordet *vsinum*, som kun på dette sted forekommer i de danske love, svarer til glda. *usen* (*wusen* m. m.) «ulykkeligvis», som især bruges ofte i folkeviserne (DgF. III 536, jvf. Kalkar IV 693), og til fsv. *osini, osinom, osyniom* m. m., oldn. *úsynju(m)*, hvilket Bugge (NGL. V 672) forklarer som afledt af oldn. *syn*, i betydningen retfærdiggörelse, retsligt forsvar, jvf. got. *sunjōn*, retfærdiggöre. Ordet *vsinum* har imidlertid været forældet i denne form og betydning, da Flensborg-håndskriftet blev skrevet, hvorfor det er blevet streget af en senere ejer og er udeladt i alle de håndskrifter, hvorfra Kolderup-Rosenvinge anfører varianter. Men at det virkelig har hørt hjemme i den formular, som brugtes, når der skulde sværges om drab ved overfald, finder jeg bekræftet ved indskriften på den bornholmske Vester-Marie-sten VI (Wimmer: D. runemindesmærker III 305 ff.). Blandt de mange tolkningsforsøg, som er

S. 160 l. 4: *sæt hvm*, læs *sæth vm*.

S. 181 l. 4: *rætæ*, læs *oc rætæ*.

S. 195 l. 4: *æth innæs konæ*, læs *oc innæs konæ*.

S. 217 l. 2 og 3: *mer*, læs *mæn* (urigtig opløsning af forkortelsen).

S. 234 l. 1: *øværst*, læs *oværst*.

S. 259 l. 5: *thre marc*, læs *thre marc bot*.

Skönt Thorsen lader största delen af håndskriftets fejl stå urettede, foretager han af og til, men temmelig principløst, ændringer i texten, uden at man kan se, at læsemåden skyldes udgiveren, således findes ordene *æn druknær man i mylnæ dam . æth i fiskæ garth* (s. 124 = 2, 37) slet ikke i Flensborg-håndskriftet; og en stor mængde småfejl er stiltiende rettede rundt om: s. 30 l. 2 har hdskr. *tillæ fullæ* f. *til fullæ*, s. 54 l. 6 *gagær* f. *gangær*, s. 184 l. 14 *goghæ* f. *gothæ*, s. 270 l. 9 *laghdath* f. *laghdagh* m. m. Disse rettelser gör dog ingen anden skade, end at læserne ikke får indtryk af, hvor fuldt af skrivfejl Flensborg-håndskriftet i virkeligheden er.

En væsentlig mangel er det derimod, at Thorsen, der aftrykker registrene til loven fra den danske udgave (1590) og den plattyske (1593), helt har udeladt den gamle indholdsfortegnelse, som står i Flensborg-hdskr., uagtet den ikke altid stemmer med overskrifterne i lovens text; bl. a. frembyder den, som Thorsen selv omtaler (fortale s. 23), den mærkværdighed, at der i registret anføres et afsnit: *vm troldomæ*, hvilket fattes i loven selv.

Thorsens ændringer i texten er heller ikke altid af tilladelig art; han har f. ex. ikke antydet, at hdskr. temmelig sjældent har *æth* (eller), i steden derfor bruges som oftest et par sigler for latinsk *et*, tegn, som mere eller mindre ligner & (se faks. i Palæograf. atl.). Heller ikke bemærker Thorsen, at hdskr. bruger flere *y*-tegn: *ø*, *u* og *y*; Thorsen bruger kun *y*; af disse tegn er *ø* det almindeligste, *u* bruges en halv snes gange i ord, der også skrives med *ø* (s. 3 l. 6 har hdskr. *thurftlic*), og *y* (med eller uden prik) bruges kun i et lille antal ord, nemlig i låneordene

fremkaldte ved Wimmers skarpsindige tydning, må Marius Kristensens (Nord. tdskr. f. filol. 3 R. XV 152) ubetinget foretrækkes: *Drengr gōðr, drepinn ūsyni, ok Skōgi swēk saklōsan*, altså samme formular som i jyske lov, blot med en omstilling af ordene, foretagen bl. a. af hensyn til den allittererende form.

kyrki og *byskop*[1] (hvilke også skrives med *í*); *stiupfathær*, *-sun*, *-barn* osv. skrives afvexlende: *styvp-* (16 l. 6; 20 l. 3, to gange; 35 l. 7; 36 l. 2; 48 l. 8; 48 l. 9, to gange), *styup-* (33 l. 3, rettelse), og *styp-* (18 l. 11; 25 l. 2; 33 l. 4; 48 l. 8); yderst sjælden skrives *stivp-* (regist. t. 1, 30, to gange) og *stiøp* (19 l. 1); endelig skrives *lyvær* 19 l. 4 og *syskæ* (!) 34 l. 4; side 61 l. 2 er *mykit* rettet til *mukit*.

Virkelig skade gör Thorsen ved at fjerne (helt eller som oftest) en del «uregelmæssige» sprogformer, som han utvivlsomt har regnet for fejl, men som umulig kan være blotte skrivfejl. Han har ved stiltiende at ombytte disse sjældne sprogformer med andensteds fra kendte regelmæssige former berøvet sin udgave en del af den særlige sprogtone, som i ret höj grad udmærker Flensborg-håndskriftet.

Partiklen «som» hedder i Thorsens udgave stadig *sum* (*svm*), men hdskr. har på følgende steder den mærkelige form *sam*:

S. 6 l. 6 læs: *wæriæ æi sam ræt ær.*

S. 14 l. 9 læs: *swa sam there father skoldæ takæ.*

S. 15 l. 3 læs: *sua sam there mothær lifthe . sua magnhe* (således!) *sam the ære.* («*sam there mothær lifthe*» står i margen, vistnok med en anden hånd end textens).

S. 16 l. 6 læs: *æmmykit sam han.*

S. 17 l. 1 læs: *swa sam the waræ allæ søskin.*

S. 18 l. 10 læs: *swa sam ant boskap.*

S. 19 l. 1 læs: *tha skiftes theræ* (således!) *køpæ iord oc sam boskap.*

S. 20 l. 1—2 læs: *hvʀ manghæ collæ svm han hævær . swa sam annæn . . . iord.*

S. 84 l. 2 har oprindelig stået: *sum sam vm mølnæ,* men *sam* er udraderet.

At nu *sam* «som» ikke beror på en skrivfejl, bevises af overskriften til 1, 11 (s. 26 l. 1); hdskr. har, således som der står i Thorsens udgave: *Hwaræ sam søskæn* (således!) *ærvær meræ æn annæt*, og tilsvarende læses i AM. 286 (Rosenvinges udgave); men Flensborg-håndskriftets register har læsemåden: *Hwaræ ent samsøskæn æruær meræ thæn ant:* «(om tilfælde) hvor ét af

[1] S. 52 l. 11 står over *y*'et i *byskop* en krølle af samme udseende som det tegn, der i AM. 455, 12mo af de sjællandske love bruges til at betegne vokallængde (Wimmer: Oldnord. læsebog[6] XVII—XVIII); den samme krølle bruges over præpositionen *a* s. 164 l. 3, hvad Thorsen gengiver ved *å*.

samsøskende (fuldsøskende) arver mere end et andet». Allerede Kofod Ancher har bemærket, at dette ikke kan være rigtigt; artiklen handler ikke om, at det ene barn arver mere end det andet af samme kuld; den rette mening får vi først ved at læse: *Hwaræ sam ent søskæn æruær meræ thæn ant*: «hvor som (d. e. om tilfælde hvor) «ét søskende» arver mere end et andet». Da misforståelsen «*samsyskæn*» findes både i Fl.-hdskr. og i AM. 286, må formen «*sam*» altså have stået i begge håndskrifters (middelbare eller umiddelbare) grundhåndskrift. Det vil fremdeles ses, at «*sam*» kun findes i begyndelsen af Flensborg-hdskr., men at der senere kun skrives *sum* ell. *som*; det tyder på, at ordet har været fremmed for skriverens egen sprogbrug, hvorfor han, efter at han var bleven opmærksom på det, retter det til *sum* (*som*); jvf. rettelsen s. 84 l. 2; kun af vanvare har han ladet det blive stående i overskriften til 1, 11. Medens *sam* = *sem* i øvrigt næppe findes på andre steder i gamle håndskrifter, er der en mulighed for, at det kan påvises i en gammel jysk runeindskrift. Rimsøstenen (10. årh.) har nemlig efter Wimmers glimrende tydning (Da. runemindesmærker II 76): [*ua is*] [*t*]*auþi sam uarst maki*: «*wá es dáuði «sam» werst mægi*». Her kan *a*-runen naturligvis betegne en *e*- ell. *æ*-lyd ligesom i *uarst* og *maki*; men da *sem* findes skrevet med *i*-runen på en svensk runesten (se von Friesen i Skrifter utg. af K. Humanistiska Vetenskaps-Samf. i Uppsala IX. 3 s. 43), tyder brugen af *a*-runen på den jyske sten dog vel snarest på, at der har været ment «*sam*» ligesom i håndskrifterne af jyske lov.

Adverbiet «bort» skrives på 4 steder i Flensborg-hdskr. *børt* (124^9, 133^2, 163^5, 254^8); Thorsen gengiver det ved *byrt* 124^9, ved *bort* på de andre steder. 163^5 er der raderet ved ordet; der synes oprindelig at have stået *børt*; formen er da rimeligvis opstået ved omsætning af *brøt* (oldn. *braut*), som findes i VGL. I. Enestående er skrivemåden *Høræ* f. *Horæ* (hvorledes) 168^5. — En gammel konjunktivform foreligger utvivlsomt i *skølæ*, som findes 84^6, 166^2, 256^3 og i registret til 1, 33. Side 11^7 har hdskr. *skolæ* med prik over *o*'et.

S. 15 l. 6 har hdskr. *aldefaɪhær*, s. 29 l. 5: *aldæfarthær*, s. 46 l. 7: *faɪthærløsæ*, s. 51 l. 1: *aldefaɪhær*. Thorsen indsætter i alle disse tilfælde det regelrette: *fathær*. Men er *far*(*t*)*hær* simple skrivfejl? Jeg tror det ikke. Den mærkelige skrivemåde bör sikkert opfattes som vidnesbyrd om, at skriveren af Flensborg-hdskr. i sit talesprog har haft en anden form end den

almindelige litterære. At han nemlig ofte skriver andre former af ordene, end han har brugt i sin tale, er tydeligt af flere steder: han skriver flere gange *laght*, mens han i sit talesprog brugte *lagh*, hvorfor han også kommer til at skrive *laghtsot* (200^{6-7}) f. *laghsot*; han skriver *saghæ* (= sagde), men at han har vidst, at dèn litterære form for *saghæ* var *saghthæ*, fremgår af, at han s. 59[1] bruger *saghthæ* for *saghæ* i betydningen: de så (fsv. *saghu*)[1]. Formerne *farthær* og *farhær* opfatter jeg derfor også som mislykkede «etymologiske» stavemåder: den litterære form var *fathær*, talesprogsformen var *fār*, kompromisformen mellem begge blev *far(t)hær*[2].

En uomtvistelig talesprogsform er *sek* (195[1]), som Thorsen ændrer til *sik*; at det ikke er nogen skrivfejl fremgår bl. a. af, at det gamle «skriftemål», som Brandt har trykt i sin læsebog s. 57—59, flere gange har *mæk* og *thæk* (*thægh*) ved siden af *mik* og *thik*.

Blandt talesprogsformerne er de særlig mærkelige, som bærer spor af jysk dialekt. Nogle sådanne former har Thorsen ladet blive stående; blandt disse kan mærkes: *lottæ* (184[9]), som Lyngby (i «rettelser og tilföjelser» til Udso. böjn.) erklærer for uforståelig; det svarer imidlertid til jysk *lot* (lukte), som Lyngby anfører både fra nörre- og sønderjysk (Udso. böjn. 61, Sjy. sprogl. 67 og 101)[3]. — Men en del af de former, som mest afgörende tyder hen på Sønderjylland som Flensborg-håndskriftets oprindelige hjemsted, har Thorsen helt eller delvis fjernet[4].

Et af de tydeligste skelnemærker mellem nörre- og sønderjydsk i nutiden er, at sønderjysk har *v* og *j*, hvor nörrejysk har *hw* og *hj*[5]. Flensb.-hdskr. har *wat* f. *hwat* (Thorsens udg. 11[7],

[1] Jvf. Lyngby: Udsagnso. böjn. s. 30 anm. 5 8 og 9, Gislason i AnO. 1862 s. 367, Kock i Arkiv f. nord. filol. XI 337.

[2] Rimeligvis bör, som O. Nielsen mener (Gamle jydske tingsvidner s. XXVIII), skrivemåden *kalf garth* (s. 274[9]) = *kalgarth* opfattes som vidnesbyrd om, at *f* i *kalf* (kalv) var stumt. I det 14. og 15. årh. bliver slige «etymologiske» stavemåder talrigere; således kan man finde et får stavet *fader* (Bennike og Kristensen: Kort over danske folkemål s. 28); i Mandevilles rejse s. 99[1] skrives fortid af at vinde: *vadn*, jvf at Eriks lov s. 85 har *wadn* (vand) v. s. a. *watn* og *wan*.

[3] Jvf. P. K. Thorsen: Nörrejysk lydlære s. 74, O. Nielsen: Gamle jyske tingsvidner s. XVI, Laur. Boysen: Vokalismus des Jydske Lov, Flensb. 1906 s. 50.

[4] I sin fortale s. 24 siger Thorsen, at der er «Spor i Codex Flensb. af slesvigsk Mundart», men han nævner ingen exempler.

[5] Lyngby: Sjy. sprogl. s. 10, Thorsen: Njy. lydl. s. 9.

68[3], 88[7], 175[3]), *wilt* med sort blæk, udraderet og rettet til *Hwilt* (d. e. hvilket) med rødt blæk, 157[3]; *iorthran* (Thorsens udg. 126[3]) jvf. *hiorth ran* s. 132[1, 2]. At det nu ikke er almindelige skrivfejl, som Lyngby antog (Udso. böjn. s. 11), fremgår af, at der også kan skrives *hwil* i betydningen *vil*: s. 268[7] har hdskr. *oc hwil han* (rettet hos Thorsen). Rimeligvis sønderjysk er ligeledes *wærthær* 193[2] (forkortelsestegnet over *w* er det samme som over *h*; Thorsen har læst *warthær*); Flensborg stadsret har *wær* (62, 66 m. fl.). I de østdanske kilder er *wærthær* sjældent; jeg har kun optegnet det fra Er. l. 1, 42 og 2, 12. Men at den litterære form *warthær,* som bruges i Flensb.-hdskr. ved siden af det sjældnere *worthær,* har voldt skriveren vanskeligheder, kan sluttes af, at han idelig begår fejlskrifter i ordet: s. 28 l. 5 står der *w Rthæ* med et bogstav udraderet mellem *w* og *R* (der bör læses *væræ*); s. 64 l. 4 står der *wai*, en yngre hånd har tilføjet *thær*; s. 204 l. 4 er *a* i *warthæ* tilföjet over linjen; s. 262 l. 3 står der *warthær* med (det første) *r* tilföjet over linjen; s. 197 l. 5, s. 244 l. 5 og l. 7 står der *wathær* (jvf. *fathær* og *farthær*); alle disse ejendommeligheder forklares lettest, når man antager, at *warthær* har været skriveren en fremmed form; hans talesprog har sandsynligvis haft *wærthær* eller, som nuværende sønderjysk, *vær*[1].

Ligheder med det udpræget sønderjyske sprog i Flensborg stadsret[2] kan påvises i følgende tilfælde, hvor Thorsen har fordunklet forholdet: stadsretten har *hærscop* (jvf. Wimmer: Navneo. böjn. s. 67), Flensb.-hdskr. af jy. lov har *boskop* 36[1] og registret til 1, 6; s. 18[2—3] har hdskr. *boskøp*; kun *unskop* 3[1] og *vndskop* 42[4] har Thorsen ladet blive stående. — Flensb. stadsret har ofte *løt* (oldn. *hlutr*): *iauæn løt,* 1 (s. 56), *tvo løtæ* s. 112; Flensb.-hdskr. af jy. lov har *hwær attand løt* s. 233[8]; omlyden, som er sjælden i østdanske kilder, stammer rimeligvis fra flertal[3].

Lyngby angiver (Udso. böjn. s. 18 note 5): «I fremsætt. nutids ental (af *kumæ*) forekommer *kumær*, *komær* mange gange, *kymær* 1 gang, 1, 7». Angivelsen er urigtig, men skylden er Thorsens; håndskriftet har nemlig mange gange *kømær* (s. 21[5],

---

[1] Lyngby: Sjy. sprogl. s. 58, Marius Kristensen i Arkiv XVII 88.

[2] Nikolaj Andersen i Sønderjyske Aarbøger 1899 s. 1—58.

[3] Jvf. Wimmer: Navneo. böjn. s. 64—66. Noreen: Altschwed. Gram. § 413, 2.

162[8], 185[3], 203[3], 210[2], 260[4], 261[5], 274[5], 276[4]). På de andre steder har hdskr. ganske vist *kom*ær ell. *kum*ær; men da der ligeledes skrives (hvad kun undtagelsesvis kan ses i Thorsens udgave): *v*ær (f. *y*ær) 72[4], *kons* (f. *kyns*) 114[1], *flor* (f. *flyr*) 99[1], *sostœr* 64[2], *suskœt* 33 l. 3[1], ligesom der skrives *gomœ* (f. *gømœ*) 40[8], *forthœ* (f. *førthœ*) 42[12], *skotœ* (f. *skøtœ*) 198[1] m. fl., er det i det mindste muligt, at *kom*ær har skullet betegne *køm*ær.

Ligeledes omlydsformerne af *hauœ* har Thorsen indskrænket i antal; s. 18[11], 28[4], 30[10] har han ændret håndskriftets *hœv*ær (*hœvœR*) til *hav*ær (*havœR*). Derimod har hdskr. *hogg*ær 174[9], ikke *høgg*ær; men s. 241[4] har hdskr. *høgg*ær.

Disse omlydsformer af verberne hjælper nu yderligere til at stedfæste Flensborg-håndskriftets sprogform. Ser man dem nemlig i sammenhæng med de nysnævnte spor af sønderjysk sprog, vil indtrykket af sønderjysk sprogtone blive end mere forstærket. Sidestykker til *hœvœr, kømœr* og *høggœr* kendes nemlig kun fra sønderjysk; *hœvœr*, der også findes i Flensborg stadsret (f. ex. 2, 15, 41), svarer til nuværende sønderjysk *hœr*, som Lyngby opfører fra «Tinglev by og øst for Tinglev» (Udso. böjn. 90), Hagerup (Det danske sprog i Angel) fra Angel, Feilberg (Ordbog over jyske almuesmål) fra Brarup, Valsbøl,

---

[1] Jeg tror derfor ikke, at man (som Lyngby: Udso. böjn. s. 31 note 9) kan drage slutninger om manglende omlyd på grund af skrivemåden *dul* (f. *dyl*) 115[3], *Dol* 186[5]; jvf. F. Jónsson i Arkiv XIII 258. — Denne brug af *o*, *u* for *ø*, *u* kan også hjælpe til forståelse af det omstridte ord *urctœ fang* (Jy. l. s. 286): *Sœtt*ær *man eld i hethœ oc brœnn*ær *manz urctœ fang up . swa sum œr liu*ng . æth *torf*; — *fang* betyder «det, som fås, udbytte, produkter» jvf. det i Söderwalls ordbog (I 238) citerede: *usufructum habeant in eisdem (ɔ: siluis) videlicet löf oc luuk . fang oc feagangh.* Første led læser jeg som *yrktœ* og opfatter det som en afledning af verbet *yrkja* (med suffixet *-iþō-*, jvf. *bygþ, fylgþ* m. fl.). I alle nordiske sprog bruges *yrkja* om at opdyrke jord: *þeir er á morkina ortu*, Egils saga kap. 4, *yrkiœ ok bœtrœ sinœ iorþ* sk. l. 4, 6; jfr. Fritzners og Schlyters ordbøger; i jysk findes endnu ørke og ørkning:

Du Husmand, som ørker den stridige Jord

hedder det i indledningsdigtet til Johan Skjoldborgs: En stridsmand (1900); jvf. MDL og Kalkar IV 929 f. Jeg mener altså, at jyske lovs *urct* = *urkt* betyder: dyrkning (især plöjning) af jorden, og jeg oversætter stedet: sætter man ild på en hede og opbrænder en mands (en andens) dyrkningsprodukter (de ved opdyrkning af hedejord indvundne produkter) det vil sige (*swa sum œr*) lyng eller tørv.

Sundved og Angel, altså det mellemste og østlige Sønderjylland; omlydsformerne af komme og hugge findes ligeledes levende i det østlige Mellemslesvig (Sundved, Angel[1]), men er ikke påviste i middelalderlige skrifter[2], hvad der tyder på, at de allerede i middelalderen kun har haft en ringe udbredelse[3]. Der kan derfor ikke være nogen tvivl om, at deres tilstedeværelse i Flensb.-hdskr. skyldes indflydelse fra talesproget i den pågældende egn, rimeligvis det østlige Sønderjylland (f. ex. Sundved ell. Angel), mulig Flensborg selv, hvor håndskriftet indtil den nyeste tid har været opbevaret.

Det hovedresultat, jeg altså mener at være nået til, er, at Flensborg-håndskriftet er skrevet i en litterær sprogform, der i en del henseender afveg fra skriverens eget talesprog, og at dette må have været en dialekt, som ubetinget har været sønderjysk, rimeligvis fra den midterste og østlige del af Sønderjylland, hvad man kun ufuldkomment kan se af Thorsens udgave.

Når der en gang bliver tale om en kritisk udgave af jyske lov, vil det næppe blive Flensborg-håndskriftet, som lægges til grund; det er i virkeligheden ikke noget godt håndskrift, men er fuldt af skrivfejl, overspringelser m. m. Men kunde det ikke af sproglige grunde være ønskeligt, når Thorsens udgave har udtjent, at lade Flensborg-håndskriftet på ny komme i en diplomatarisk, helst faksimileret udgave? Vi har fotolitografiske udgaver af runehåndskriftet af skånske lov og af det ældste brudstykke af Valdemars sjællandske lov. Endnu större grund er der til at lade Flensborg stadsret og Flensborg-håndskriftet af jyske lov fremkomme i faksimileudgaver: de to ældste sønderjyske håndskrifter bör kunne studeres af andre end af dem, som har lejlighed til at opsøge originalerne på rådhuset i Flensborg og i statsarkivet i Slesvig.

---

[1] Lyngby: Udso. böjn. 89, Feilberg: Ordb. under vedk. ord.

[2] *syver* (= sover) findes i Skråen for St. Knuds gilde i Flensborg § 42.

[3] *stær, gær, fær*, som findes i flere sønder- og nörrejyske dialekter, er derimod almindelige i middelalderlige håndskrifter (Udso. böjn. s. 88 f.).

Rungsteds Lyksaligheder.

Et Tolkningsforsøg.

Af

Ida Falbe-Hansen.

Det er en ganske egen Skæbne, Evalds Digt *Rungsteds Lyksaligheder* har haft. Saa godt som lige fra sin Fremkomst har det været anset for det betydeligste af hans selvstændige lyriske Digtning, i hans nærmeste Eftertid har de mest fremragende Æstetikere givet beundrende Kommentarer til det, og endnu 1861 kalder N. M. Petersen Digtet «den skönneste Ode i den danske Litteratur». Ogsaa i vore Dage finder vistnok selv den mindste Lærebog i Litteraturhistorie sig forpligtet til at nævne det. Men — nu kommer det store men — i vore Dage nævnes det saa godt som aldrig, uden at der tilföjes nogle dadlende Ord. Og det er slet ikke saa lidt, man har fundet at udsætte paa det. Det er altfor overfyldt med Enkeltheder, Stroferne hænger ikke ordentlig sammen, det er altfor religiøst, meget mere, end det efter Reglerne bör være osv. osv.

Der er dog nogle enkelte, ogsaa i den sidste Menneskealder, der har kunnet skatte Skönheden i Evalds Digt. Jeg vil nævne et Par Navne, der vejer.

Vilh. Andersen har i «Aaret og Dagen» givet *Rungsteds Lyksaligheder* en fyldig Behandling, den fyldigste, det overhovedet har faaet. Naar han alligevel ikke er trængt ind til Kærnen, ligger det i, at Digtet for ham ikke saa meget har været et Maal som et Middel; han har föjet det ind som et Led i den Kæde af danske Digte, hvormed han vilde anskueliggöre dansk Natur og dansk Liv. Men Digtet er saa inderligt knyttet til Digterens Personlighed og bunder dertil saa dybt i Tidens Forhold, at man er nødt til at drage den og disse med ind i Beskuelsen, om man vil forstaa det helt.

Naar G. Brandes omtaler Digtet, sker det endnu mere lejlighedsvis. Det er i Afhandlingen om Chr. Winther med den

aandfulde Skildring af dansk Naturdigtnings Udvikling gennem Tiderne. Han kalder her Evalds Digt «den yndige Skildring af sjællandsk Natur», men mener rigtignok, at den er «skudt ned i en eneste stor stakaandet Bisætning, der indleder og forbereder Hovedsætningen, en Klopstocksk Lovsang over Almagtens Troner».

Jeg har aldrig kunnet frigöre mig for den Tanke, at G. Brandes kun har læst Digtet indtil det 6te Vers; dér traf han paa «Almagtens Troner», og saa lukkede han Bogen med et: «Det øvrige kommer ikke mig ved, jeg hører ikke til Sognet.» Det er Synd, at ikke netop han har taget Digtet op til Beskuelse, thi med sin sjældne Sans for Digterindividualitet og med sit Kendskab til Tidens Kaar vilde han da sikkert have fundet ind til Kærnen og set, at der var noget helt andet end Kristendom i Evalds Digt. At Evald var Kristen, endda en varmt troende Kristen, skal jeg være den sidste til at nægte; men hans menneskelige Følelser bevægede sig ingenlunde altid ad de Veje, som en ydmyg Kristens, især efter de Tiders Mening, bör gaa. Og det gælder ikke mindst denne Tid, da det er Lidenskabens Storme, der bruser gennem hans Sjæl. Da han har besluttet sig til at gifte sig, knæler han ganske vist for Gud, men hvorfor? Ikke for, som han efter god luthersk Anvisning burde, at «bede Gud om Forstand, om Samvittighed, om Kyskhed eller om et godt Valg», men for til sin Skriftefaders hellige Forargelse at sværge paa, at han vil have den, han har valgt, og ingen anden — det værste, man efter den gammel-lutherske Opfattelse af Ægteskabet kunde göre.

Ved en Gennemgang af Evalds Digtning skal man da ingenlunde gaa ud fra, at hvergang man træffer Guds Navn, er man borte fra almindelige menneskelige Følelser og inde paa en orthodoks Tankegang. Hvad man derimod rolig kan gaa ud fra, er, at der altid er Mening og Sammenhæng i hvad han skriver. Han havde gennemgaaet en grundig Skole hos ældre og nyere Lærere i Digtekunst og Veltalenhed; han ved altid, hvad han gör og hvorfor han gör det. Noget andet er, at hans Mening tit ikke er udtrykt med de Ord, vi vilde bruge. Han, der var en Nybegynder, en Banebryder, havde ikke til sin Raadighed Ord, hvis Indhold nu er enhver Skoledreng bekendt; han maatte famle efter Udtrykket, fandt ikke altid det efter vor Mening smagfuldeste; men hvor alvorligt han stræbte efter at finde det, der dækkede hans Tanke, det viser hans mange Udkast og Kladder.

Som *Rungsteds Lyksaligheder* ligger for os, er det heller

ikke Frugt af et flygtigt Indfald; Digteren har fulgt Horatses Raad, at gemme sit Arbejde en Tidlang, thi vi ved, at det er begyndt et Par Aar, för det kom offentlig frem. Dets ejendommelige Bygning er ikke en Tilfældighed. Det er ikke en Række planløst sammenhæftede Enkeltheder. Følger man Digterens Blik, vil man se, hvor roligt og sikkert det bevæger sig. Först ind over Landet: fra Rosenhækken, hvorunder han hviler, over den frodige Eng, begrænset af Skoven; saa ud over Havet, hvor Blikket snart følger den fjerne Kysts vigende Linier, snart de glidende Skibe; og endelig sammenfatter han det hele Naturbilledes Karakter i dette: det venlige, milde, det dulmende, det, som en lidenskabsfyldt Sjæl trænger allermest til. Fra Naturen vender hans Blik sig nu til Menneskene, og han finder hos dem det samme velgörende Præg: Godhed, Venlighed, Medlidenhed. Og endelig løftes Blikket opad til den mægtige, til al Godheds Fader, fra hvem al god og fuldkommen Skabning har sin Oprindelse. Dette er en simpel og naturlig Klimaks, der udtrykker, hvorledes hans Hjerte efterhaanden fyldes af större og större Glæde over alt det skönne, gode og store, han er omgivet af.

Men hvad der nu falder i Øjnene, er, at alt dette kun er, hvad G. Brandes kalder en Bisætning, det er ikke Digtets egentlige Emne. Rent sprogligt er Digtets Bygning jo ejendommelig; Evald selv har et Par Gange benyttet en noget lignende Form (f. Eks. i «Nattetanker»), men ellers har det, bortset fra de ligefremme Efterligninger, vist ikke mange Sidestykker i nordisk Litteratur. Der kan henvises til Grundtvigs Digt «Nordens Aand» og til Wergelands Hardanger-Hymne (i «Den engelske Lods»). Begge disse indledes paa lignende Maade med en lang Række Bisætninger. Og Hensigten er ikke til at tage fejl af: Forventningen om hvad der skal komme, spændes stærkt, og naar Hovedsætningen endelig kommer, falder den med en ganske særlig Vægt. Selvfølgelig er det den, der giver os Digtets Kærne, det, der skal synges om, hos Wergeland: det dejlige Hardanger, hos Grundtvig: hvad Nordens Aand er.

I *Rungsteds Lyksaligheder*, hvor Hovedsætningen först falder i Slutningen af 4de Strofe, maa vi da ogsaa vente her at finde Digtets Kærne. Sætningen lyder jo:

Her fyldte Camoenen mit Bryst.

Men hvad betyder saa disse Ord?

De kunde betyde: Her blev jeg Digter. Men det kan de aabenbart ikke betyde. Evald havde været Digter længe för han kom til Rungsted; han var ogsaa bleven erkendt som Digter. Og dette, at føle, at hans Sang gav Genlyd i Menneskenes Hjerter, var uendelig meget for ham. Hverken for ham selv eller andre var det, at han kunde digte, noget nyt. Meningen med Ordene maa altsaa være en anden, og jeg mener, vi finder den i Ordet *fyldte*. «Her *fyldte* Camoenen mit Bryst» vil sige: «her blev jeg *fuldt ud* Digter, Digter i en höjere Forstand, end jeg hidtil havde forstaaet». At dette maa være Meningen ser vi af, at i det næste Vers, som atter begynder med en Række Bisætninger, lyder Hovedsætningen: *Her vokste min Sang.* Og endelig lyder det i det næste Vers for tredie Gang: *Da vokste min Sang.* Nu först har hans Røst faaet sit fulde Omfang — dens mægtige Klang «raser», som det vældigt fremfarende Vejr raser, som Orgelet bruser, som Basunen runger. Nu, först nu er hans Digtervinger fuldt udvoksede; de bærer ham op i Höjder, hvor han aldrig för har været. Dette er, hvad Rungsted har skænket ham.

Men hvad gör nu Evald, da Skabningens og Digtningens Herlighed er gaaet op for ham?

Bliver han *stum* — saadan som alle den nærmeste Eftertids Digtere bliver, hvad enten de flyver lavt som Thaarup eller höjt som Baggesen? Udstøder han som sin Forgænger Brorson et stille, fromt Suk: «Hvad skal jeg sige? mine Ord vil ikke meget sige» —? Kaster han sig i Ydmyghed for Almagtens Troner og udbryder: «Vel er jeg en stor Digter, men overfor dig er jeg kun Støv og Aske!» —?

Intet mindre. Tvært imod.

Den Følelse, der besjæler ham, er Følelsen af *sin* Magt, *sin* Skaberevne, af Digterordets vidunderlige Kraft. «Se!» siger han til Skaberen, «du er stor og mægtig, du kan skabe denne skönne Verden, men jeg, den dødelige, jeg kan rumme al denne Herlighed i mit Hjerte, jeg kan klæde den i Ord, saa mine Medskabningers Øjne oplades, og ogsaa de fatter den og glæder sig. Se, da du skabte Jorden, da sang Morgenstjernerne til Hobe, og alle Guds Börn jublede, men naar jeg, Johannes Evald synger om Skabningens Herlighed, *da tier Keruberne,* Englene i Himlen og Menneskene paa Jorden flokker sig for at lytte til min Sang og lade deres Hjerter fyldes af Fryd! Lyksalige Digter!»

Dette er ikke den kristelige Ydmygheds Stemme; det er Digter-Titanen der tiltaler Skaberen, ikke i Oprör imod ham, men

som den, der føler sig hans Lige, er sig bevidst, at «Poet» vil sige «Skaber». — —

Den Slægt, der er vokset op efter 1864, vil være mest tilböjelig til at trække paa Skulderen ad en saadan Overvurdering af Digterens Magt. Den har vel ogsaa Grund til det. Vi havde vist för 1864 stolet lidt for meget paa vore Digteres Syner. Men der var en Tid, for hvem saadanne Ord var endnu langt mere meningsløse. Det var Evalds egen Tid.

Hvad var en Digter dengang? Holberg var respekteret til Trods for, at han var Digter; Tullin var naaet et Skridt videre, men dog egentlig kun til at agtes, fordi han, den velhavende og ansete Mand, ikke brugte sin Fritid til noget ringere. Og Digterens Opgave? Ja det var at sætte de Lærdomme, som Videnskaberne havde udfundet, paa pyntelige Vers, saaledes at de gled let i Folk — hvad de ej gad hørt i Prosa, skulde han liste i dem *sub rosa*. Derfor bör Digteren fremfor alt studere flittigt, «den hele Polyhistorie være hans Forraadskammer.» Samtidig med *Rungsteds Lyksaligheder* kom Ove Mallings tykke Bog om de Dyder, danske Mænd har udmærket sig ved, og her er Digternes Virksomhed meget rigtigt opført under «Flid i Studeringer». At Digteren selv kunde have noget at aabenbare Menneskeheden, drömmer ingen om.

Da er det, Klopstock træder frem og forbavser Verden ved at hævde, at Digteren er Arvtager efter Oldtidens Præster og Profeter som Forkynder af Livets höjeste Sandheder! Og i Evalds mest inspirerede Øjeblikke — men ogsaa kun i dem — fyldes hans Hjerte af den samme Følelse af Digterens og Digtningens Höjhed.

Der var ikke mange, der forstod dette. At Klopstock talte som den, der har Myndighed, hørte man jo, men Tiden forargede sig nærmest over, at denne Myndighed kom til Orde overfor Kongerne, «Jordens Guder». Saa vidt gik det dog ikke med Evald; naar han kom ned til Jorden igen, kunde han uden Blu synge om Christian den Syvende som den genfødte Balder. Da den unge C. G. af Leopold nogle Aar efter vovede at tale til Sveriges nyfødte Kronprins med Klopstocksk Myndighed, faldt Kellgrén over ham: at en Smule Student vover at tale til en Kronprins, som om denne var et almindeligt Menneske, vover at minde ham om, at han har Pligter!! Og Kellgrén var endda et Geni, en af dem, der som det er sagt, kom op paa Höjderne hvor man ser Solen staa op, för andre ser den. Hvad Under da, at Abra-

hamson og Rahbek, de förste Fortolkere af Evalds Ode, ikke kunde se noget; de stod paa den flade Mark og saa akkurat saa langt, som man ser derfra. — Med Evalds Død forsvandt hans Syn paa Digtningen.

Men Følelsen af, at hvad Poesien trængte til, det var netop igen at komme op paa Höjderne, at se sig selv som noget stort, den laa dog som et Savn i mange unge Hjerter. Den Kreds af unge Mænd, som hin Aften i 1800 sad og sörgede over, at Digtekunsten var sunket efter Evalds Død, mente vist ikke, at Tiden ingen Digtere havde. Sandt nok, der var ingen, der helt havde taget Evalds Kappe i Arv, men flere Sider af hans Digtervirksomhed var dog taget op med mer eller mindre Held af Samsøe, Sander, Thaarup, og Baggesen stod jo i sin rigeste Flor. I hvert Fald, naar man sammenlignede Tiden efter med Tiden för Evald, kunde ingen sige, der var Tilbagegang. Men i een Henseende var Tilbagegangen uhyre: den höje Vurdering af Poesien, den fandtes ikke mere. At være Digter var igen bleven noget overmaade jævnt.

Men «den skulde hæve sig igen». Kort Tid efter staar Henrik Steffens paa Katederet og taler om Geniet.

«Geniet er Guddommens egen Straale, der nu og da glansfuldt bryder ud af Massen ..... Det sande Geni bliver bestandig ubegribeligere, jo mere det udtaler sig, jo kraftigere det aabenbarer sin guddommelige Glans. Naar Geniets Stemme lader sig høre, tier enhver ..... Hele Generationer komme og forsvinde, hele Nationer gaa til Grunde i den evige Conflict, hans Producter er uforgjengelige som det Evige, af hvilket de have deres Udspring» ...

Det lyder jo næsten, som om Steffens citerede *Rungsteds Lyksaligheder*. Men gör han ikke det, er det blot hans eget og hans Tids Udtryk for det ny Syn paa Geniet, vi hører, saa turde netop det være et Vidnesbyrd om, at det er eet og det samme, han og Evald taler om.

Saa kommer Romantiken, og hele dens Opfattelse af Digtergeniet er den samme som Evalds og Steffens'. Fra de mest forskellige Digterindividualiteter har vi Vidnesbyrd om, hvad de har følt, naar Bevidstheden om deres Kald vaagnede hos dem. Snart er det det mystisk-betagende: «Det er underligt at være Skjald, ... Hvad vi sjunge ikke selv vi vide,» (Grundtvig). Snart det overvældende mægtige, der bringer selv en Kæmpe som Henrik Wergeland til at udbryde: «Angst, o Angst! jeg overvældes af himmelske

Syner og Verdens Storhed, af Livets brogede Hvirvel! . . .», snart den jublende Fryd over at høre sin Stemmes Klang:

«Jeg skal det aldrig glemme,
den allerförste Gang,
da jeg min egen Stemme
fik høre, at den sang.» (Chr. Winther.)

Det er denne Jubel over at «høre sin egen Stemme», der klinger gennem *Rungsteds Lyksaligheder*, kun at den ligger adskillige Toner höjere, og Aanden, der bruser igennem den, kommer med en saa langt vældigere Kraft, fordi det er förste Gang, den faar Lov at synge ud i vort Modersmaals Toner.

* * *

Efter det «mægtigt fremfarende Vejr» kommer der en «stille sagte Lyd.» Det er Digtets sidste og inderligste Vers, det som Digteren med den ömmeste Omhu har omskrevet og atter omskrevet for at faa det til at sige netop det, han vil, det Vers, som er det stærkeste Bevis for, at Digtet ikke er et kristeligt Digt. Det er henvendt til den, hvem han alene — alene! — skylder Fryden over den Klang, der er vaagnet i ham. Men den ene er ikke Gud den Almægtige, det er en jordisk Kvinde.

Hvem hun saa er? Ja, der har jo været fremsat forskellige Hypotheser. Allerede kort efter Evalds Død, skriver Abrahamson, i en Anmeldelse af Evalds Saml. Skrifter, at Digtet er rettet til en Kvinde «som vi formode, sal. Mad. Jacobsen.» Denne «Formodning» synes i den sidste Tid at skulle slaas fast som Vished. A. D. Jörgensen tager den som given; det gör endogsaa Vilh. Andersen, der dog ikke synes at være stærkt overbevist, han anfører egentlig kun een Grund: «det var jo rimeligt, at Moderen fik sit Digt, da Datteren allerede havde faaet sit.» Men da *Rungsteds Lyksaligheder* fremkom, havde jo Moderen netop ogsaa faaet sit Digt, Mindedigtet.

Det passer saa godt til vor Tids Sans for Idyllen at forestille os, at Evalds Ode handler om en rar gammel Kone, paa hvis Skød han som Barn havde siddet, og som siden har plejet og passet ham i hans Sygdom. Nu har vi, saa vidt jeg ved, ikke engang noget Vidnesbyrd om, at Mad. Jakobsen har vist Evald særlig Godhed. Man demonstrerer vist her i en Cirkel: da *Rungsteds Lyksaligheder* er rettet til hende, maa hun have været god

imod ham, og da hun har været god imod ham, har han altsaa vist sin Taknemlighed ved at tilegne hende Digtet. Der var en anden Kvinde, for hvem Evald nærede den dybeste Taknemlighed; det var Tømmermandsenken Mad. Skou, hos hvem han tilbragte sine sidste Dage. «Det er hendes mer end moderlige Omhu jeg har at takke, at jeg uagtet de smerteligste Legemssvagheder er bleven holdt i Live. Sin Tid, sin Rolighed, endog sit Helbred har hun opofret for at göre mig det mest smertefulde Liv fordrageligt,» saadan lyder hans Ord. Han lönnede hende ved at testamentere hende alt hvad han ejede, men — han skrev aldrig nogen Ode til hende. Mad. Jakobsen derimod, den stakkels anstrængte Husmoder, om hvem Evald selv siger, at halvt trættet gik hun den forhadte tunge Alderdom i Møde, og for hvem Døden, som det lyser ud af Mindedigtet, kom som en Lettelse, hun skulde have været i Stand til at inspirere en Höjsang som *Rungsteds Lyksaligheder*! Tro det, hvem der kan!

Nej, der er da heller ingen Tegn til, at Samtiden eller den nærmeste Eftertid, fra Rahbek og Oehlenschläger til Hammerich og N. M. Petersen, har troet paa Historien om «sal. Mad. Jakobsen». Det synes tvertimod at have været den almindelige Tro, at Digtet var rettet til den Kvinde, Evald elskede, hvem hun saa var. Abrahamson kunde have sine Grunde til at skyde Mad. Jakobsen frem. Er Verset henvendt til den Kvinde, Evald vilde gifte sig med, og af hvem Familien havde den Opfattelse, at Evald var en af de sidste i Snesen af hendes Elskere, da kunde der vel være Grund til at dække over den kedelige Kendsgerning, at hun havde fremkaldt hans skönneste Ode.

Endnu et lille Fingerpeg findes i Udtrykket: «hvor Venlighed pryder de strengeste Dyder.» Dette er ikke et Ord, der tilfældig er løbet Evald i Pennen; han var ganske overordentlig kræsen i Valget af sine Tillægsord. Men hvilken Grund kunde han vel have til særlig at prise den afdøde Mad. Jakobsen, fordi hendes Dyd var streng? Forhaabentlig behøvedes det heller ikke overfor Datteren, Anna Hedvig. Den Kvinde derimod, han vilde gifte sig med, hendes Dyd blev der jo i höj Grad tvivlet om. Selv har han vel ikke tvivlet. Man kunde fristes til at tro, at Digtet blev udsendt af Evald i det stille Haab derved at kunne forberede hans Digtnings Venner paa Meddelelsen om, at nu havde han fundet den Kvinde, han kunde ønske at knytte til sig for Livet. De maatte vel kunne forstaa, hvad hun var for ham;

hans andre Venner — — — naa ja, hvordan de vilde optage det, anede han vel, og vi ved, at han ikke tog fejl af dem.

Men hvorom alting er: hvilke Grunde en Del af hans Venner kunde have til at dække over et Forhold, der var dem ubehageligt, saa gælder de vel ikke nu, over hundrede Aar efter. Hvorfor da ikke tro, som den anden Kreds af hans Venner, hans Digtnings Venner, at *Rungsteds Lyksaligheder* er vor förste store Digters Tak til den Kvinde — hun være værdig eller uværdig — der har inspireret ham? Er noget saadant ukendt i Litteraturhistorien? Var der ikke en Digter, der hed Dante? Og havde Evald ikke en Samtidig, der hed Goethe? Mon danske Digtere er skabt af et andet Ler? —

Sølvkursen ved år 1000.

Af

Valtýr Guðmundsson.

Et af de vanskeligste spörgsmål, der møder én ved studiet af Nordboernes kulturforhold i vikinge- og sagatiden, er spörgsmålet om deres værdiberegning og prisforhold. Men uden at få fuld klarhed over dette spörgsmål vil det være overordentlig vanskeligt, ja ofte ligefrem umuligt, at afgöre en mængde andre spörgsmål vedrørende vore forfædres kulturforhold og daglige liv. Thi at forstå og give en skildring af et folks kulturelle liv og samfundsforhold uden at kende dettes opfattelse af ökonomiske værdier, lader sig nu en gang ikke göre. Dertil er den rolle, som værdiforholdene spiller i ethvert folks liv, altfor indgribende. Således er det i nutiden, og det gælder ikke mindre, når talen er om fortiden. Og for oldtidens vedkommende er det ikke nok at kende de den gang gængse værdibestemmelser (f. eks. forholdet mellem varer og penge eller ædle metaller), men man må også kende disse værdibestemmelsers forhold til nutidens værdimålere. Ellers bliver vi let udsat for grove fejltagelser, der kan føre til helt urigtige forestillinger om forskellige forhold i oldtidens samfundsliv.

Det er nu ikke min hensigt i nærværende afhandling at foretage en undersøgelse af alle de herhenhørende spörgsmål eller at give nogen sammenhængende oversigt over Nordboernes værdiberegning i sagatiden. En sådan oversigt har jeg allerede givet i «Grundriss der Germanischen Philologie», 2. udg., XII. Abschnitt, §§ 64—69 og i min afhandling «Manngjöld-hundrað» i «Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers» s. 521—554, i hvilken sidste afhandling de kildesteder, hvorpå jeg har bygget min fremstilling, findes anførte. Blandt de her anførte kildesteder er der dog ét, der står i bestemt modstrid med mine resultater, uden at der i afhandlingen göres rede for min opfattelse af dette. Jeg har herom i en an-

mærkning kun bemærket, at jeg for pladsens skyld måtte give afkald på at vise, hvorledes dette höjst tvivlsomme kildested burde opfattes. Da nu netop dette kildested af alle tidligere forskere er blevet betragtet som overordentlig vigtigt og som regel er blevet benyttet som udgangspunkt for deres fremstillinger af oldtidens værdiberegning, vil man sikkert finde den nævnte bemærkning fra min side lidet tilfredsstillende og med god grund kunne forlange, at jeg påviser, enten hvorledes det kan bringes i overensstemmelse med mine resultater, eller at det er af en sådan art, at dets udsagn bör helt forkastes som upålideligt og fejlagtigt. Det er da også dette sted, som jeg her ønsker at göre til genstand for en undersøgelse, hvorved jeg håber det vil lykkes mig at vise, dels at det hidtil altid er blevet misforstået, og dels at der ikke kan tillægges dette en sådan betydning, som tidligere forskere har tillagt det.

Det sted, jeg her sigter til, er § 245 i Finsens udgave af Grågåsen, Konungsbók, II 192, hvor det lyder således:

fra silfr gang

J þaN tið er cristni kom ut hingat til islandz gecc her silfr iallar stórsculdir. bleíct silfr oc scyllde halda scor. oc vera meire lute silfrs oc sva slegit at lx. penninga gerþe eyre vegiN oc var þa allt eitt talit oc vegit. Þat var iafn micit fe callat .c. silfrs. sem iiii. hundroð oc XX. alna vaðmala. oc varð þa at halfri mörc vaðmala eyrir.

Dette gengives i Finsens oversættelse (Grágás IV 191) således:

Om Sölvs Værdi.

I den Tid, da Christendommen kom her til Island, gik Sölv her som Betalingsmiddel ved Udredelsen af al stor Gjæld: blegt Sölv, der skulde tåle Indsnit (uden at forandre Farven), og hvoraf den störste Del skulde være Sölv (og kun en mindre Del andet Metal), og således udmöntet, at tredsindstyve Penninge udgjorde en veiet Öre, og var da veiet og tællet Sölv det samme (idet man regnede alene efter Vægt). Et Hundrede i Sölv blev regnet for ligeså meget som fire Hundrede og tyve Alen Vadmel, og var da en Öre (Sölv) lige med en halv Mark Vadmel.

Længe kendtes dette stykke kun i den her gengivne form, men senere har det vist sig, at det i en lidt afvigende form også findes i et andet håndskrift, AM. 624, 4to, og efter dette hånd-

skrift findes det udgivet i Finsens sidste udgave af Grågåsen, «Skálholtsbók og en række andre håndskrifter», s. 462, hvor det lyder således:

Þa er kristni kom til islands gec hier bleict silfr j allar skvlldir ok atti hallda skært ok vera meiri hluti silfrs ok so sleigit at .lx. peninga skyldv giora eyri veiginn ok var þa jafnt latit veigit ok talit. Þat var þa jafn micit fe kallat .c. silfrs ok iiij c uadmala. þa verdr at halfri Mork vadmals eyrir silfrs.

Den eneste væsentlige uoverensstemmelse mellem de to tekster er, som man vil kunne se, kun det, at medens det i Kgbk. hedder, at et hundrede sölv blev regnet lige med «iiii. hundroð oc xx. alna vaðmala», hedder det i Skhbk., at det blev regnet lige med «iiij c uadmala». Finsen har ikke rigtig vidst, hvilken af de to tekster her burde foretrækkes; thi i en anmærkning til den sidste tekst bemærker han: «ordet alna er her måske ved uagtsomhed udeladt», medens han i sit «ordregister», s. 669, siger: ««iiii. hundroð oc xx. alna» på förstnævnte sted må udentvivl berigtiges efter sidstnævnte sted».

Ingen af de to udveje, Finsen foreslår, synes mig tilfredsstillende, ligesålidt som de forklaringer, som tidligere er givne af teksten i Kgbk. af Hildebrand i «Svenska folket under hedna tiden», s. 138, hvor han sammenstiller de nordiske «hundreder» med El-Mamuns arabiske system fra det 9. århundrede, og af Dasent i hans afhandling «Money and Currency in the tenth Century» («The Story of Burnt Njal», Vol. II), hvor han (S. 403) giver følgende forklaring af de 20 alen, som i følge teksten i Kgbk. skulde lægges til 4 hundrede alen vadmel, for at blive lige med 1 hundrede sölv:

«These twenty ells were a margin or maketale, given over and above the proper quantity. They answer to the extra 6 d. in the pound which was paid into the early English Exchequer when payments were made by weight (ad scalem), and answered to the Trebuchet in France, as so much thrown in to turn the scale. See Madox Hist. Excheq.; and Thomas, «The Ancient Exchequer of England», p. 25.»

Efter min mening ligger vanskeligheden ved at forklare de overskydende 20 alen i Kgbk. kun deri, at denne tekst altid er bleven misforstået. Når den opfattes rigtig, bliver der hverken tale om nogen overskydende 20 alen eller om nogen som helst

uoverensstemmelse mellem de to tekster. De siger da bægge det samme, kun med andre ord, og alle rettelser bliver unødvendige.

Når vi nu först ser på teksten i Skhbk., så siger den, at «c silfrs» blev regnet lige med «iiij c uadmala» og «følgelig blev en halv mark vadmel lige med en öre sölv». Af den sidste forklaring fremgår, at der med «c silfrs» menes et hundrede *örer* sölv» og med «iiij c uadmala» fire hundrede (= 480) *örer* vadmel, eller med andre ord: 4 hundreder lovörer (*lögaurar*) eller som de også kaldtes 6 alens örer (*sex alna aurar*), fordi der gik 6 alen vadmel på en sådan öre. Forholdet mellem sölv og vadmel (eller varer) var da som 1 : 4, idet 1 öre sölv blev lige med 4 örer vadmel (= $^1/_2$ mark).

Tager vi dernæst teksten i Kgbk., så siger den, at «c silfrs» blev regnet lige med «iiii hundroð oc xx alna vaðmala», og «følgelig blev en halv mark vadmel lige med én öre». At der her med «öre« (*eyrir*) menes en «öre sölv», viser både sammenhængen og sammenligningen med den anden tekst, hvor der udtrykkelig står «*eyrir silfrs*». Men deraf følger igen, at der med «c silfrs» menes et hundrede *örer* sölv. Men hvorledes skal da «iiii hundroð oc xx alna vaðmala» opfattes? Det er hidtil altid blevet opfattet således, at der hermed mentes fire hundreder (= 480) og tyve alen vadmel, eller med andre ord 500 alen vadmel. Men dette står i fuldstændig modstrid ikke alene mod teksten i Skhbk., men også med den sidste sætning i Kgbk., «oc varð þa at halfri mörc vaðmala eyrir». Denne sætning viser så tydeligt som muligt, at meningen har været at fastslå det samme forhold mellem sölv og vadmel som i Skhbk., nemlig, at dette var som 1 : 4, idet en halv mark (= 4 örer) vadmel blev lige med én öre sölv. Hermed stemmer det kun dårligt, at 500 alen skulde være lige med et hundrede örer sölv, thi da der gik 6 alen vadmel på én öre vadmel og 48 alen på en mark vadmel, bliver 500 alen kun $83^1/_3$ öre vadmel eller 10 mark og $3^1/_3$ öre, hvorved 1 öre sölv bliver mindre værd end 1 öre vadmel, idet $83^1/_3$ öre vadmel bliver lige med 120 örer sölv. Nogle forskere har ganske vist søgt at klare denne vanskelighed ved at opfatte «c silfrs» som et hundrede alen sölv, men da en sådan beregningsmåde for sölv aldrig findes anvendt i oldskrifterne, må denne udvej absolut forkastes. Den vilde heller ikke hjælpe synderligt, thi i så fald skulde «c silfrs» være lige med 480 alen vadmel, men ikke som i meddelelsen angivet lige med 500 alen.

Nej, sagen er, at «iiii hundroð oc xx alna vaðmala» skal opfattes på en hel anden måde, nemlig: 4 hundreder og 20 (hundreder) alen vadmel, d. v. s. 24 hundreder alen vadmel, som bliver lige med 4 hundreder örer vadmel, idet der går 6 alen på én öre. I så tilfælde bliver forholdet mellem sölv og vadmel netop som i slutningssætningen angivet, som 1 : 4, og der bliver hverken brug for nogen forklaring af de overskydende 20 alen, eller for nogen rettelse i de to tekster. De siger nemlig bægge nöjagtig det samme; kun udtrykkene er forskellige, men meningen er den samme. I Skhbk. står der at 1 hundrede örer sölv (*c silfrs*) blev regnet lige med 4 hundreder örer vadmel (*iiij c uadmala*) medens det i Kgbk. hedder at det blev regnet lige med 24 hundreder alen vadmel (*iiij hundroð oc xx alna vaðmala*), hvilket omsat til örer netop bliver 4 hundreder örer vadmel. Der er således fuld overensstemmelse mellem de to tekster med hensyn til forholdet mellem sölv og vadmel, og den af mig i min afhandling «Manngjöld-hundrað» (s. 539—541) udtalte mening, at *hundrað* uden nogen tilföjelse i oldskrifterne vistnok altid burde opfattes som hundrede örer, idet ordet «alna» altid blev tilföjet, når der mentes hundrede alen, bliver herved yderligere bekræftet, noget som jeg den gang ikke havde anelse om kunde udledes af dette sted, medens jeg mente at kunne drage denne slutning af en mængde andre steder, navnlig i de gamle love, hvorimod jeg ikke i disse havde kunnet finde et eneste sted, hvor *hundrað* uden nogen tilföjelse skulde opfattes som hundrede alen.

Men selv om der således, til trods for den forskellige udtryksmåde, er fuld overensstemmelse mellem de to tekster, følger der ikke deraf, at den i bemeldte stykke givne meddelelse om sölvkursen ved år 1000 er så betydningsfuld og troværdig, som man hidtil har antaget. Hvad der i höj grad har bidraget til at man har tillagt den en så stor betydning, er den omstændighed, at dette stykke findes i et håndskrift af Grågåsen og derfor er blevet betragtet som en bestanddel af denne. Denne betragtning er imidlertid grundfalsk. Stykket er kun en historisk notits, som kun ved en tilfældighed eller om man vil ved en afskrivers vilkårlighed er kommet ind i et af Grågåsens håndskrifter. Det har aldrig haft noget med selve den islandske lovbog Grágás at göre, og dets udsagn står i bestemt modstrid med forskellige oplysninger i selve Grågåsen om sölvkursen i ældre tider, ja endogså i modstrid med virkelige lovbestemmelser, hvoraf i alt

fald nogle må antages at stamme fra det 10. århundrede. At det bemeldte stykke ikke er nogen bestanddel af selve Grågåsen, men kun en historisk notits, er da også blevet indset af Jón Sigurðsson (Dipl. Isl. I 163), hvad der, som han også med rette fremhæver (Dipl. Isl. I 240), med al ønskelig klarhed fremgår af bemeldte stykkes stilling i AM. 624, 4to, hvis indhold ikke står i det fjærneste forhold til Grågåsen eller de ældre islandske love.

Men selv om der her kun er tale om en historisk notits, kunde den både være gammel og indeholde en rigtig meddelelse om sölvkursen ved år 1000. Ingen af delene er imidlertid tilfældet. Dens indhold viser, at den ikke godt kan være ældre end fra det 13. årh., og dens angivelser er omtrent på alle punkter ganske fejlagtige. Det eneste rigtige er, såvidt jeg kan se, det, at ved år 1000 blev alle större gældsposter beregnede og udredede i sölv (men ikke som senere i varer), og at der den gang ikke skelnedes imellem talte og vejede penge. Det sidste bliver dog kun rigtigt, når man ser bort fra notitsens meddelelse om møntfoden, om det anvendte sölvs lødighed og dets værdiforhold til vadmel eller varer.

Angående møntfoden meddeles der, at sölvet blev således udmøntet (*slegit*), at der gik 60 penninge eller møntstykker på en vejet öre. Denne meddelelse står i fuldstændig modstrid med hvad man med sikkerhed ved om den nordiske møntfod i det pågældende tidsrum, og om en særlig islandsk møntfod kan der ikke blive tale, eftersom der aldrig blev præget nogensomhelst mønt på Island. Der kan derfor her næppe blive tale om anden møntfod end den norske, og her var møntfoden (ligesom i Danmark) den, at der gik 30 møntstykker eller penninge på en öre, idet der af en mark sölv blev udmøntet 240 penninge. Dette fremgår så klart såvel af de gamle norske love som af de fra oldtiden fundne mønter, at jeg anser det for overflødigt at anføre særlige beviser herfor. Disse vil man kunne finde i Schives «Norges Mynter i Middelalderen» (f. eks. s. XVI—XIX osv.). Man vil måske på den anden side göre gældende, at da man först i slutningen af det 10. årh. begyndte at præge mønt i Norden, så er der sandsynlighed for, at der i den heromhandlede meddelelse sigtes til en fremmed mønt, der var i omløb på Island. Men i så fald kan næppe nogen anden mønt end den angelsachsiske komme i betragtning, og da møntfoden her var den, at der af et pund (= 12 öre) sölv blev udmøntet 240 møntstykker, så der kun gik 20

penninge på én öre, bliver uoverensstemmelsen med bemeldte meddelelse endnu större. Den eneste mulige forklaring synes derfor at være den, at notitsens forfatter har vidst, at man engang i fortiden havde haft møntstykker eller penninge af en så ringe vægt, at der af disse gik 60 stykker på en vejet öre, men at han fejlagtig har henført en sådan mønt til året 1000 istedenfor til det 12. årh. Thi fra det 12. årh. har man virkelig fundet halvpenninge, som viser, at penningens vægt den gang kun var lidt over halvparten af vægtpenningens tyngde (jfr. Schive: Norges Mynter s. XVII), og först da indehaverne af møntretten begyndte at udmønte sådanne undervægtige penninge, begyndte man at skelne mellem «talte» og «vejede» penninge, idet der af de sidste altid gik 30 på en öre, medens der af de förste kunde gå indtil det dobbelte antal eller endog derover. Men ved år 1000 var en sådan sondring mellem talte og vejede penninge, som notitsen rigtig bemærker, fuldstændig ukendt. Den gang var vægtsystemet enerådende på møntvæsenets område.

En lignende fejltagelse gör notitsens forfatter sig skyldig i, når han meddeler, at der ved år 1000 til udmøntning anvendtes «blegt sölv» (*bleikt silfr*), som skulde tåle probering ved indsnit (ɔ: have samme lødighed indvendig som udvendig) og ikke være stærkere blandet med kobber eller messing end at over halvparten var sölv. At dette ikke kan være rigtigt, fremgår deraf, at det ved undersøgelse af mønter fra 10., 11. og 12. årh. har vist sig, at man den gang kun anvendte brændt eller rent (*brent, skírt silfr*) til udmøntning, og når undtages enkelte mønter fra Harald Hårderådes tid, viser alle mønter fra denne periode sig at være 14- à 15-lødige, eller af så rent sölv, som dette ved brænding kunde erholdes (jfr. Schive: Norges Mynter, s. XI). Först i det 13. årh. synes man at have begyndt at anvende det stærkt blandede blege sölv til udmøntning, og notitsens meddelelse om at et sådant sölv anvendtes ved år 1000, må derfor bero på en fuldstændig fejltagelse, idet forfatteren fra sin samtid eller nærmeste fortid har sluttet sig til tilstanden i ældre tider.

Endelig hedder det i notitsen, at forholdet mellem sölv og vadmel var ved år 1000 som 1 : 4, idet 1 hundrede örer sölv var lige med 4 hundrede örer vadmel og altså 1 öre sølv lige med 4 örer ($^1/_2$ mark) vadmel. Denne meddelelse om sölvkursen hænger sikkert nöje sammen med forfatterens fejltagelse med hensyn til møntfoden og det benyttede sölvs lødighed. Hvis man, som forfatteren tror, ved år 1000 havde benyttet sölv, som var

så stærkt blandet med kobber, at kun lidt over halvparten var rent sölv (*meire lute silfrs*), så var det ret naturligt, at et sådant sölv kun havde den halve værdi eller deromkring. Ligeledes vilde det have været naturligt, hvis der af en «vejet» öre blev udmøntet 60 penninge, at en «talt» öre på 30 penninge kun havde den halve værdi mod en vejet öre sölv. Men ingen af disse tilfælde forelå ved år 1000. Möntfoden var, som allerede fremhævet, den gang den, at der af en vejet öre sölv kun blev udmøntet 30 penninge, og man benyttede den gang til udmøntning kun brændt eller rent sölv, ligesom alle större beløb blev beregnede og udbetalte i den slags sölv.

Men at forholdet mellem brændt sölv og vadmel var som 1 : 8, således at 1 mark (= 8 örer) vadmel blev regnet lige med 1 öre sölv både i det 9., 10. og indtil midten af det 11. årh., derom foreligger der så fyldige og pålidelige oplysninger i oldskrifterne, at ingen tvivl herom er mulig. Dette ses for Islands vedkommende allerbedst og tydeligst af forskellige lovbestemmelser i Grågåsen, hvorfor jeg kan nöjes med at henvise til disse: Kgbk. I 241; II 141; Sthbk. 88, 91, 214 (f. eks.: «*brent silfr er enn, oc er eyrir at mörk lögaura*» — «*hann skal þá gjalda mörk sex alna aura fyrir eyri hvern . . . . í brendu silfri*» osv.). At forholdet var det samme i Norge i den ældste tid kan bl. a. ses af den bestemmelse i den ældre Gulatingslov § 218 (Ngl. I 74), at 10 mark sölv skal regnes lige med 32 køer og i samme lov § 223 (Ngl. I 75), at 1 ko skal regnes lige med $2^1/_2$ öre sölv. Da man nu ved, at 1 ko blev regnet lige med 1 hundrede (120) alen vadmel = 20 örer vadmel (hver på 6 alen), bliver forholdet netop som 1 : 8, når 20 örer (= $2^1/_2$ mark) vadmel regnes lige med $2^1/_2$ öre sölv. Og til ganske samme resultat fører naturligvis det andet eksempel, idet 32 køer (hver på 120 alen = 20 örer vadmel) bliver 640 örer = 80 mark vadmel, som skulde regnes lige med 10 mark sölv. Også her bliver forholdet mellem sölv og vadmel altså som 1 : 8.

Derimod ses sölvkursen i den sidste halvdel af det 11. årh. at være falden noget, så at forholdet mellem sölv og vadmel den gang, gennem hele det 12. årh. og noget ind i det 13. årh., var som 1 : $7^1/_2$, idet 1 öre sölv blev regnet lige med $7^1/_2$ öre vadmel (Kgbk. II 193, 247; Skhbk. 61; Dipl. Isl. I 97-8, 165, 316), og ved slutningen af det 13. årh. og i begyndelsen af det 14. årh. er forholdet mellem sölv og vadmel blevet som 1 : 6 (Jónsbk., Ngl. IV 308).

Når notitsens forfatter derfor siger, at forholdet mellem sölv og vadmel ved år 1000 var som 1 : 4, så må det skyldes en fejltagelse, som kun kan forklares derved, at han sigter, ikke til brændt sölv, men til et stærkt blandet møntsölv, som först synes at være kommet i brug i det 13. årh., men slet ikke blev anvendt i det 10. og 11. årh. Hans skildring af sölvet viser da også tilfulde, at han ikke har haft begreb om, hvad slags sölv man omkring år 1000 anvendte til udmøntning og udbetalinger, og hans fejltagelse med hensyn til dette måtte da nødvendigvis føre til en fejlagtig angivelse af sölvkursen.

Den tiltro, som tidligere forskere har skænket denne notits, viser sig således at være i höj grad ufortjent, idet dens angivelser omtrent på alle punkter viser sig at være fejlagtige. Når dertil kommer, at den på et vigtigt punkt tillige er bleven misforståæt, er det intet under, at den i den grad har kunnet forvirre adskillige forskeres begreber om de gamle Nordboers værdiberegning, som den virkelig har gjort. At göre rede for alle de fejlslutninger, som den har ført til, ligger imidlertid udenfor denne afhandlings ramme. Hensigten med den har kun været, dels at vise, hvorledes bemeldte notits hidtil er bleven misforståæt, og dels at påvise, at dens meddelelser med hensyn til sölvkursen ved år 1000 er så upålidelige og værdiløse, at der intet som helst kan bygges på den, hvorfor den ved fremtidige undersøgelser over Nordboernes værdiberegning bör helt lades ude af betragtning.

Strejflys over færøske stednavne.

Af

Jakob Jakobsen.

De færøske stednavne have ikke tidligere været gjorte til genstand for undersøgelse. Da øernes egenlige kolonisation først falder i det 9. århundrede, kan man ganske vist ikke vente at finde meget til belysning af ældgammelt nordisk stednavnestof, men dog frembyder det færøske stednavnemateriale flere lokale egenheder af interesse, når sammenligning foretages med moderlandet Norges stednavne og dernæst med de to nærmeste søsterlandes, Shetlands og Islands.

Da en undersøgelse af de færøske stednavne i deres helhed ikke kan foretages på dette sted, skal jeg begrænse den til et par hovedgrupper: først øernes og bygdernes navne, dernæst som denne lille afhandlings vigtigste æmne: å n a v n e n e, i sammenhæng med hvilke skal omtales et par indsønavne og fjordnavne. En samlet behandling af de færøske stednavne håber jeg at få lejlighed til at foretage andensteds.

De beboede øers navne ere: a) de sydlige øer: *Suðuroy, Stóra Dímun, Skúvoy* eller *Skúgvoy, Sandoy,* b) de vestlige øer: *Hestur, Koltur, Vágar,* f. plur., *Mykines* eller *Mykjunes,* c) centralt beliggende: *Streymoy,* og øst for denne ø *Nolsoy* og *Eysturoy,* d) i n o r d ø s t: *Borðoy, Kalsoy, Kunoy, Viðoy, Svínoy, Fugloy.* Denne sidste gruppe (d) sammenfattes under benævnelsen *Norðuroyggjar.*

Det må dog bemærkes, at den fulde endelse *-oy* [åi] nu sjælden høres. Tvelyden udviskes til -ı eller -e[1]. Man siger således: oi sūrı (*í Suðuroy*), oi sandı, oi skúuı el. skıgvı, oi nö°lsı, oi kūnı, oi svoinı, oi foglı. Derimod med bestemt artikel: oi

---

[1] Angående de i denne afhandling benyttede lydbetegnelser og deres lydværdi se nærmere «Færøsk Anthologi», udgiven af V. U. Hammershaimb for «Samfund til udgivelse af gammel nordisk literatur» 1891.

stræimåidnı, oi æ^{i}stóråidnı, oi bō^{e}råidnı, oi ka^{c}lsåidnı, oi vīaidnı (skr. *í Streymoynni* o. s. v.). I genitiv afkortes -oyar til -iar med ubetonet i og bitone på -ar (tildels også til -jar med forkortelse af lang hovedvokal). Således: til sūriar el. sorjar, til sandiar, til skúuiar el. skıvjar, til nö^{c}lsiar, til ka^{c}lsiar, til kūniar, til svoiniar, til fogliar — på Suðuroy ofte med tilføjet understøttende a (til sorjara, sandiara o. s. v.). Derimod: til el. oi stræimåidna, æ^{i}stóråidna, bō^{ə}råidna, vīåidna (skr. *Streymoynna* o. s. v.) — ikke: (til) stræimiar, æ^{i}striar, bō^{e}riar el. bårjar[1], vī(j)ar.

Ved overførelse til dansk sprogform ere nogle af disse ønavne blevne forvanskede. *Suðuroy* er således blevet til «Sunderø» eller «Syderø»; øen burde på dansk hedde Sydø eller Sønderø. Endvidere siges og skrives «Viderø» for det rettere «Vedø» (*Viðoy*) og «Myggenæs» for «Møgenæs» (*Mykjunes*).

Nogle af de nævnte navne tiltrænge ikke nærmere forklaring; men enkelte kan der være grund til at gå lidt nærmere ind på, hvor betydningen ikke er umiddelbart indlysende, tilmed da der tidligere undertiden er opstillet urigtige forklaringer af et par af disse ønavne.

Skú(g)voy har sikkert sit navn af øens tidligere rigdom på den art søfugle, som kaldes «skue» eller «storkjove» (fær. *skúgvur*).

Hestur er nævnt efter sit udseende. Aflang af form hæver øen sig fra en noget bredere basis brat op (skrånende på østsiden, lodret på vestsiden) til en smal ryg foroven, som er bleven sammenlignet med en hesteryg. I sammenhæng hermed skal anføres, at et fjæld sydlig på *Suðuroy* (nord for Sumbø) bærer navnet *Hesturin hái*, «den høje hest», efter fjældryggens form.

Koltur (med radikalt r; genitiv: Kolturs) er i forf.'s Diplomatarium Færoense I, s. XLIII, forklaret af et ord «koltr» i betydning «klump, fjældknude» (jfr. shetl. Kultersfell som navn på en høj i Conningsburgh og norsk «kultr», m., fjældknude).

Nolsoy [nö^{c}lsåi] kaldes i et færøsk aktstykke fra c. 1400 (om tingfaretold) nors-ǫy. Øen er smal af form og har en snæver landhals, et «ejd», hvor bygden ligger. Forleddet «nor» er i Dipl. Fær. I, hvor aktstykket findes aftrykt, sat i forbindelse med et forældet *nǫrr (nǫrv-), adj., smal, og dér nærmere begrundet (s. XLIII—XLIV). Genitivformen «nors» kan, ifald

[1] Formen «bårjar» (af *Borðoyar*) findes i sammensætninger som: bårjafjadl (*Borðoyarfjall*), bårjanē^{ə}s (*Borðoyarnes*).

ønavnet er en oprindelig sammensætning med «øy», tyde på, at ordet sigter fortrinsvis til den snævre landhals.

Streymoy har sikkert sit navn efter det stærke strømløb, kaldet *við Streym,* i den smalleste del af det smalle sund, *Sundalagið,* som adskiller Strømø og Østerø. Syd for det nævnte strømløb ligger på Strømøsiden næsset og bygden *Streymnes,* og på Østerøsiden findes lidt nordligere afsatsen *Streymhjalli* [-tʃadlı].

Borðoy [bōᵒråi] frembyder en vis lighed med en møggreb. Øens nordlige del kan sammenlignes med skaftet på en sådan greb, og dens sydlige del, bestående af tre langt fremskydende forbjærge, med tænderne på greben. Af disse forbjærge må øen have fået sit navn. I norske stednavne findes *barð,* n., *borða,* f., og *borði,* m., egl. bræm, kant, rand, brugt om fjældkanter eller høje pynter. I shetlandske stednavne findes *bard, bord, bordek* og *borr* som betegnelse for høje fremspringende pynter og forbjærge (se forf.'s Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland I og Shetlandsøernes Stednavne i Aarb. f. nord. Oldk. 1901). Den sydlige ende af Nolsøen, en lang og høj pynt, kaldes *Borðan* [bōᵒran], af *borða,* f. Ved forbjærget *Froðbiar Nípa,* «Frodbø Nipe», på *Suðuroy* rager en høj klippe (*stakkur, drangur*) ved navn *Borðadrangur* [bōᵒra-] op af søen. Forleddet *Borða-,* af *borði,* m., må her sigte til det nævnte forbjærg. Ud for et forbjærg på sydsiden af *Mykjunes* findes en høj søklippe ved navn *Borðudrangur* [bōᵒródræŋgór], på generalstabskortet: *Borðdrangur.* «bōᵒró-» må her vel komme af *borða,* f.

Ønavnet *Borðoy* kan enten stå for et oprindeligt **borða-øy* (*borða,* gen. plur. af *borði,* m.) eller være et oprindeligt **borð-øy,* hvor *borð,* n., står lig *borði* og *borða.*

Naboøerne *Kalsoy* og *Kunoy* ere nævnte efter to fritstående klipper ved nordenden af begge øer: *Kallurin* og *Konan.* De to sidstnævnte navne ere opståede ved sammenligning mellem de to klipper, idet *Kallurin,* «karlen», er forholdsvis høj og smal, *Konan* noget lavere og tykkere (sml. navnene *Risin og Kellingin,* «risen og kællingen», på to klipper i søen nord for Østerø, af hvilke *Risin* er lang og smal, *Kellingin* af meget større omfang). *Kalsoy* selv er iøvrigt lang og smal, *Kunoy* noget kortere og især bredere, så øernes navne sandsynligvis ere blevne til med henblik herpå ved sammenligning af de to naboøer. I navnet *Kunoy* indeholdes den gamle form *kuna,* der findes i oldnordisk ved siden af det almindeligere *kona.* I shetlandsk Norn er formen *kuna* bevaret som tabunavn, brugt til søs af fiskerne.

Viðoy har sandsynligvis sit navn af det dertil kommende drivtømmer (*viðr,* m.), snarere end af skovvækst i gamle dage. På østsiden af øen findes nemlig en stor bugt, kaldet *Viðvík* på grund af den store mængde tømmer, som i tidligere tid kom drivende derind.

Mykines, Mykjunes (i førnævnte aktstykke fra c. 1400 skrevet «mykiness») må vel i lighed med norsk «Møkenes, Møkjanes» udledes af et «myki (mykr)», f., lig «mykja», overleveret i betydning «møg». Skulde ordet i ønavnet sigte til guano?

Dímun i ønavnene *Stóra* og *Lítla D.* er i forf.'s afhandling «Shetlandsøernes stednavne», s. 231—32, under omtalen af shetlandsk «de Dimons» (to klipper) forklaret som et keltisk (irsk) navn — af «di», to (hunkønsformen af «da»), og «muinn», f., nakke, ryg, top. Hvor det omtalte navn forekommer (det er påvist på Shetland, Færøerne og Island), er det altid en tvedeling eller noget dobbelt, som betegnes — et af særkenderne for irsk stednavnedannelse.

Navnene på de forskellige øers beboere ere som oftest dannede med afledningsendelsen -ingur, således: *Suðringur* ved sammentrækning af **Suðroyingur,* mand fra Suðuroy, ligesom *Føringur* af *Føroyingur,* Færing. I lighed hermed: *Skúingur, Sandingur, Nolsingur, Eystringur, Norðingur* for **Norðroyingur,* mand fra en af Norderøerne, og nævnte efter de enkelte Norderøer: *Kalsingur*[1], *Kuningur*[1], *Viðingur*[1], *Svíningur, Fuglingur.* Derimod siges ikke *Borðingur* om en mand fra Bordø, hovedøen blandt Norderøerne. Delvis forældet er en uregelret dannet form *Borðoyarningur* [bårja-]. Heller ikke siges *Streymingur* om en Strømøbo; men også her gælder det, at en uregelret form *Streymningur* med indskudt n har været i brug, nu delvis forældet. De andre øers beboere betegnes ved endelsen *maður* [mæavòr]; således: *Hestmaður, Koltursmaður, Vágamaður, Mykjunesmaður.*

Bygderne have som oftest navn efter kystformationerne, især havindskæringer, idet de nybyggere, som have taget land på øerne, have bosat sig ved kysten, vel nærmest af hensyn til fiskeri og bådefart. De nuværende bygdenavne have oprindelig i

---

[1] På Norderøerne bruges dog betegnelsen *Kalsingar* særlig om mænd fra bygden *í Mikladali* (tildels også om mænd fra *Húsar*), *Kuningar* om mænd fra selve bygden *í Kunoy*, *Viðingar* om mænd fra *Viðoyareiði.*

de fleste tilfælde været navne på enkelte gårde. Ved udstykning ere gårdene blevne til bygder.

Der findes fem bygder, hvis navne ende på *fjørður* [fjø̄ᵉrór], fjord, nemlig: *Árnafjørður* [ådna-] på Bordø, *Oyndarfjørður* [åinda-], *Fuglafjørður* [fogla-] og *Sølmundarfjørður* [sölmonda-] på Østerø, *Kollafjørður* [kådla-] på østsiden af Strømø. Af disse have de fire første sandsynligvis navn efter nybyggere, som i landnåmstiden have taget stederne i besiddelse, nemlig *Árni, Øyvindr, Fugli* og *Sǫlmundr*. Bygden *í Oyndarfirði*, urigtigt daniseret «Andefjord», findes i det førnævnte aktstykke fra c. 1400 skrevet «óyndar firði», hvor «óyndar» må være en sammentrækning af «ǫyvindar» lig «øyvindar». *Fugli* kendes som mandstilnavn fra Norge og som mandsnavn fra Sverige. Det synes indeholdt i nogle norske gårdnavne som første led (O. Rygh, Gamle personnavne i norske stedsnavne, s. 77) og har derfor vel også i Norge været brugt som virkeligt mandsnavn og ikke blot tilnavn. Der findes ingen rimelig grund til at aflede det færøske fjord- og bygdenavn *Fuglafjørður* af fællesnavnet *fuglur*, fugl. *Sølmundarfjørður* er nu blot bygdenavn og ikke fjordnavn, men har sikkert været det oprindelige navn på den fjord, som nu bærer navnet *Skálafjørður* [skåa̹la-] efter bygden *á Skála*, beliggende på vestsiden af fjorden lige overfor bygden *í Sølmundarfirði* på østsiden. I Færøsk Anthologi I, s. 448—49, findes meddelt et sagn om to brødre, *Skeggi* og *Sølmundur*, boende i Solmundefjord i gammel tid og af hvilke Sølmundur, den yngre broder, ved forræderi tog livet af sin ældre broder, som styrede gården (stødte ham ned af det fjæld, som siden fik navnet *Skeggjanøv*). Efter denne Sølmundur skulde bygden ifølge sagnet have fået navn. Rimeligere er det at antage, at navnet Sølmundarfjørður er endnu ældre og bærer den landnåmsmands navn, af hvilken den i sagnet omtalte Sølmundur har været en efterkommer. — *Kollafjørður* på Strømø er vel nævnt efter de kullede fjældtoppe ved fjorden, ligesom isl. Kollafjörður (på flere steder) og shetl. Kollafirt' (Mainland). I den færøske Kollefjordbygd er dog bevaret et sagn om en mand *Kolli*, som i oldtiden skal have grundet bygden.

De allerfleste af de færøske bygdenavne ende på *vík* [voiᵉk], vig — 14 i alt foruden det usammensatte *Víkar*. Disse navne på *vík* ere: *Hattarvík* (Fuglø), *Klakksvík* (Bordø), *Elduvík* og *Lorvík* (Østerø), *Haldórsvík* [haldars-], *Tjørnuvík* [tʃödnó-], *Hval-*

vík [kval-], *Hórsvík* [hös-], *Hoyvík*[1], *Kvívík* (Strømø — Kvívík på vestsiden, alle de andre på østsiden, nævnte i rækkefølgen nord til syd), *Skálavík* og *Húsavík* [hùusa-] (Sandø, på østsiden), *Hvalvík*, ældre *Sandvík*, og *Øravík* (Sønderø, på østsiden). Desuden *Víkar*, *í Víkun*, plur., på nordsiden af Vågø. Af disse *vík*-navne er *Hattarvík* sandsynligvis nævnt efter et lille fjæld over bygden, et fjæld som skråner jævnt op fra alle sider og har en forholdsvis flad top. *Hattur* findes som høj- og fjældnavn flere steder på Færøerne. Ellers forefindes et gammelt mandsnavn *Hǫttr* efter O. Rygh som første led i nogle norske gårdnavne. *Klakksvík* (nævnt efter fjældet *Klakkur*) er egenlig kun en del af den større bygd *norður í Vági*, men bruges nu alm. i mere udstrakt betydning. *Lorvík* er i overensstemmelse med færøske lydregler opstået af et ældre *Leirvík. *Haldórsvík* må være opkaldt efter en nybygger Halldórr, som har bosat sig her. Bygden kaldes ofte blot *Vík*. *Tjørnuvík* indeholder ordet *tjørn*, oldn. tjǫrn, her i betydn. sump- el. moseland, fugtig jordbund, men ellers udenfor stednavne alm. i betydning: lille indsø. Den første betydning indeholdes også i det på flere steder forekommende færøske navn *Tjørnunes*. *Hórsvík*, *Hósvík*, er opstået af et ældre *Þórsvík*, Torsvig, indeholdende gudenavnet, på samme måde som *Hósdagur* [hös-] er opstået af oldn. Þórsdagr. Overgangen þ > h findes i enkelte af Þórr afledede navne, som nu ere forældede, men af og til forekomme i stednavne (således: Hóraldur, af Þórolfr?) samt i nogle demonstrative pronominer (f. eks. *hesin*, denne, af oldn. þessi) og stedsadverbier (*har*, dér, af oldn. þar). Ellers er þ så godt som allevegne udviklet til t. Navnet Torshavn skal omtales i det følgende. *Kvívík* findes i aktstykket fra c. 1400 skrevet «huignvik». Det nuværende Hvalvík på Sønderø kaldes i Færingesaga Sandvík. Navnene *Elduvík* og *Øravík* skulle omtales i det følgende under behandlingen af ånavnene.

Umiddelbart syd for det nuværende Kirkebø, sydvestlig på Strømø, er *Brandarsvík*, som nu kun er navn på en bugt, men i ældre tid også kan have betegnet det omgivende opland og været navn på en boplads. Første sammensætningsled må nemlig være et mandsnavn, mulig navn på en nybygger eller landnåmsmand, og dannet ved afledning af «Brandr» (enten *Brandarr eller «Brandulfr, Brandalfr»).

---

[1] urigtigt daniseret «Højvig» i stedet for «Høvig».

På *vágur* [våavòr], våg, bugt, ende fire bygdenavne, nemlig: *Sandavágur*, *Miðvágur*, *Seyrvágur* eller mere alm.: *Sørvágur* [sör-], alle på Vågø, og *Trungisvágur* eller nu mere alm. *Trongisvágur* på Sønderø. Desuden findes to usammensatte bygdenavne *Vágur, í Vági*, henholdsvis på Bordø: *norður í Vági*, og på Sønderø: *suður í Vági*. *Seyr-* el. *Sørvágur* må udledes af ordet *seyrur*, oldn. saurr, i betydn. søle, dynd, hvilken afledning siges at passe vel til stedets beskaffenhed. Formen *Seyrvágur* er iøvrigt kun meddelt fra Sønderø.

Om første led i *Trungisvágur*, et sandsynligt gammelt fjordnavn, skal meddeles i sammenhæng med omtalen af ånavnene. — Som fællesnavn bruges nu i færøsk alm. en hunkønsform *vág* [våa] i stedet for *vágur*.

På *sund*, sund, ende to bygdenavne: *Haraldssund* på østsiden af Kunø og *Hvannasund* [kvanna-] på Vedø. *Haraldssund*, som tillige er navn på det smalle sund mellem Kunøens sydøstside og Bordø, må være opkaldt efter en nybygger Haraldr. Mere tvivlsom er navnet *Hvannasunds* oprindelse. Det kunde tænkes at indeholde et mandstilnavn *hvanni. Hvannasund er også navn på den smalleste del af sundet mellem Vedø og Bordø.

På *høvn* [hövn], havn, nu som sidste sammensætningsled forkortet til *-un* [òn], ende to bygdenavne (i tidligere tid fire), nemlig *Saksun* paa nordvestsiden af Strømø og *Skopun* på nordsiden af Sandø. Bygden *Vestmanna* [væsmana], i dansk form: Vestmanhavn, hed tidligere **Vestmannahövn* og findes i det ovennævnte aktstykke fra c. 1400 skrevet «ves mana hofn». Navnet stammer sikkert fra «vestmænd» eller Irer ligesom de islandske «Vestmannaeyjar». Øernes hovedstad Torshavn på østsiden af Strømø, i Færingesaga kaldet Þórshǫfn og i to diplomer fra henholdsvis 1403 og 1407 «Þorshafn», hedder på færøsk nu blot *Havn* (*í Havn*) eller med tilføjet bestemt artikel: *Havnin*. — Saksun, i aktstykket fra c. 1400 skrevet «sagx hofn», har et meget smalt indløb med høje bratte klipper på begge sider. Det er sandsynligvis dette indløb, der betegnes ved ordet *saks* her. Det samme ord genfindes f. eks. i fjældnavnet *Saksaberg* på vestsiden af Sønderø (mellem Fámjin og Vágs Eiði), navn på en fjældvæg ud imod havet med nogle fremspringende pynter. *Sax*, som i oldnordisk dels betyder et kort sværd, dels bruges om et skibs forstavnsræling, betegner i stednavne ofte noget trangt og smalt, men synes også, da der gives tilfælde, hvor en sådan forklaring ikke passer til de pågældende steders beskaffenhed, at have

en grundbetydning «klippe» (lig det latinske «saxum»). Se herom «Hellquist, Svenska sjönamn», under Sax-. I fær. «Saksun» synes ordets betydning at være «klippekløft», i «Saksaberg» derimod «klippepynt». — Første led i Skopun (*Skop-hǫfn) synes at være det i svensk bevarede «skopa», f., kar, øsekar. I norske stednavne bruges (efter O. Rygh, Norske Gaardnavne, Indledning s. 38) ordene «ausa» og «koks», egl. øsekar, om runde og indelukkede bugter, og det med disse ord enstydige «skopa» kunde vel tænkes brugt om den temmelig indelukkede Skopun bugt. Men det ligger dog i dette tilfælde fuldt så nær at antage «skopa» brugt om det store skær (den lille klippeholm) ved indløbet til bugten, da dette skær netop siges at have en vis lighed med et hvælvet øsekar med håndtag[1].

Ordet *angr*, m., bugt, som oftere forefindes i norske bygdenavne ved kysten (Stavanger, Hardanger, Geiranger o. s. v), synes indeholdt i et enkelt færøsk bygdenavn, tidligere blot ånavn, nemlig *Saltangará* syd for Glivre på *Østerø*, nu alm. kaldet *Saltandará* med overgang fra ng til nd, men skrevet «Saltangeraa» eller «Salttangeraa» med tilknytning til ordet «tange». Saltangará er egenlig navn på den å, som fra indsøen Toftavatn løber ud i bugten nord for næsset *Saltnes*. Her findes i henhold til det store generalstabskort over Færøerne ingen nævneværdig tange. Den sandsynligste forklaring er, at den bugt, hvis sydside dannes af Saltnes, oprindelig har været kaldt *Saltangr, hvilket navn nu kun findes bevaret som første led i det omtalte ånavn. Den her liggende lille bygd er af ganske ny dato. Det ældre og egenlige navn for stedet, hvor den nu ligger, er *Heiðarnar* [haijanar].

I sammensætning med *nes* haves bygdenavnene *Skarvanes* (Sandø), *Trøllanes* [trödla-] (nordligst på Kalsø) og de nye bygder *Morskranes* og *Skipanes* på *Østerø* og *Slættanes* [sla'ta-] på Vågø. Usammensat: *Nes*, *á Nesi* (Østerø), øernes provstesæde. Første led i «Skarvanes» er sandsynligvis no. skarv, n., nogen stengrund eller klippe, hvilket passer vel til stedets natur. I flere tilfælde kan det ved stednavne, begyndende med Skarv-, være vanskeligt at afgøre, om det er dette «skarv» eller fuglenavnet *skarvur* (oldn. skarfr, m., skarv, ålekrage), som menes.

---

[1] Efterat ovenstående var skrevet, er udkommet bind XIII (Romsdals amt) af Norske Gaardnavne. Her oplyses s. 205 under «Ausnes» om ordet «ausa», at det også meget ofte bruges som navn på skær.

I sammensætning med *dalur* haves bygdenavnene *Norðri-* og *Syðridalur* [sīri-], nu alm. *Norðra-* og *Syðradalur*, *í N.-* og *S.-dali* (på vestsiden af Strømø), *Gásadalur* (Vågø), *Miklidalur* nu alm. *Mikladalur*, *í Mikladali* (Kalsø), og *Syðridalur* sydøstlig på Kalsø. Usammensat: *Dalur*, *í Dali*, på Sandø.

Andre bygdenavne efter naturformationer ere: *Eiði*, *á E.* [aiji; lokal udtale: åijı], nordligst på vestsiden af Østerø; *Viðareiði* for **Viðoyareiði*, hovedbygden på Vedø. *Strond* på Bordø og *Strendur*, *á Strondun*, på Østerø. (En mand fra *Strond* kaldes *Strandarmaður*, fra *Strendur* derimod *Strandingur*.) Det ældre navn for den sidstnævnte bygd var «í Ragtanga» (således i aktstykket fra c. 1400). *í Múla*, nordligst på Bordø. *á Skarði* (Kunø). *Glyvrar* [glıvrar], *á Glyvrun* (Østerø), af *glyfr, fær. glyvur [glīvör], n., kløft, klippekløft, shetl. «gløver». *við Gjógv* [vi dʒægv], udflytterbygd fra Funning, Østerø; *gjógv*, f., klippekløft. *á Sandi*, hovedbygden på Sandø. *á Oyri* (Østerø); *úti á Oyri* eller *á Norðoyri* (ved Klaksvig, Bordø). *Argir*, plur., *á Argjun*, lidt syd for Torshavn, Strømø; af en stamme *arg-, der indgår som forled i mange færøske stednavne, især i genitivformen Argis- (Argisá, -brekka, -dalur, -fossur, -gjógv, -hamar), og synes at betyde «stenet (gruset) jordsmon». Heraf er vistnok afledet fær. «örg» og «örga», f., om stenet eller gruset jordsmon; i hunkønsord på a og med a i stammen, indtræder i færøsk regelret ö for stammens a i nominativ. *Kaldbak* [kalbak], på østsiden af Strømø; egl. *undir Kaldbaki*, «den kolde fjældryg». Fjældet over og nord for Kaldbak kaldes nu *Kaldbakskambur*. *Depil*, *í Depli* (Bordø); oldn. depill, m., vandsamling, pyt. *Gøta* (i Færingesaga: Gata), *í Gøtu*, på Østerø, har navn efter en ældgammel forbindelsesvej, førende der forbi. Der er nu to bygder af dette navn: *Norðra* og *Syðra Gøta*. *Leynar*, f. pl., *í Leynun*, er dannet af stammen «laun», skjul. Ikke fuldt opklaret er navnet *á Sellátri* eller *Selatrað*, udtalt «sēᵉlatra, sēᵉlatræa», på Østerø. Dog har, til trods for udtalen, forklaringen af «sellátr» (sælhundeleje), opstillet ved V. U. Hammershaimb, sandsynlighed for sig. *Ánir* [åanır], *í Ánun*, også i bestemt form: *Ánirnar*, *í Ánunun* (på Bordø), er ikke «Åerne», som det skrives, men må udledes af *án = *ón, f., norsk «one», m., svensk dialekt «ån», f., og «åne», m., shetl. «*on*», lille (afgrænset) stykke land, engstrimmel eller agerlap.

Den anden gruppe af bygdenavne, som oftest oprindelige gårdnavne, er den, hvori et ord, betegnende bosted, gård eller

opdyrket mark, forekommer som andet led eller undertiden usammensat. Denne gruppe tæller langt færre navne end den foregående.

Sammensatte med *bøur* [bēᵉvòr], oldn. bœr, gård, i færøsk nu alm. i betydning hjemmemark, opdyrket mark, ere følgende fire bygdenavne: *Kirkjubøur* [tʃɪʿrtʃò-] på sydvestsiden af Strømø, øernes bispesæde i den katolske tid, og på Sønderø: *Sunnbø* [somba], *Fróðbø* [fråbba[1]], *Hvalbø* [kvalba]. — *Sunnbø* er den sydligste bygd på Sønderø; deraf navnet. *Fróðbø* er sandsynligvis et oprindeligt *Fróðabœr, opkaldt efter en ellers ukendt landnåmsmand «Fróði». En del vanskelighed med hensyn til den vedtagne skriftform Fróðbø volder det, at navnets udtale udenfor Sønderø nu alm. er «frōᵉba» med (langt) o og ikke, som man skulde vente: frouba eller fråbba; men det er dog rimeligst at gå ud fra den ældre lokale udtale, Sønderø-udtalen «fråbba», som den rette her. ðb er regelret blevet assimileret til bb og det foranstående ó derefter forkortet til å. Udtaleformen «frōba, frōᵉba» kan skyldes senere vokalforlængning. — Desuden findes *Bøur*, *á Bø*, på flere steder som gårdnavn eller navn på en *býlingur*, det er: en mindre afdeling af en bygd. Mærkes kan *Signabøur* som navn på en underafdeling af bygden Kollefjord (Strømø), liggende for sig selv på sydsiden af fjorden. Første led kan formelt udledes af et mandsnavn *Signi, men formen kan også vel tænkes opstået af det kendte kvindenavn Signý.

Lambi, í Lamba, på Østerø er derimod næppe et oprindeligt Lambbœr, men snarere i henhold til forleddet «lamb» et oprindeligt *Lambhagi (lammegræsgang). Jfr. Lamhoga på øen Fetlar blandt Shetlandsøerne som navn på en større græsgang. Lambi findes desuden fra gammel tid af daniseret til «Lamhage, Lamhauge», hos Lucas Debes» (1673): «Lamhawe» på det «Færøernes Beskrivelse» ledsagende kort.

Sammensat med *skáli* [skåalı], egl. stue, hus, haves *Norðskáli*, *á Norðskála*, på vestsiden af Østerø, og den nu nedlagte bygd *Blankskáli*, *á Blankskála*, på sydvestsiden af Kalsø. Desuden usammensat: *Skáli*, *á Skála*, på Østerø.

Oldn. *hof*, i oprindelig betydning: gård, er bevaret i bygdenavnet *Hov*, *í Hovi*, på østsiden af Sønderø. *Hov* var øens hovedgård i oldtiden, som det fremgår af Færingesaga; her boede

---

[1] Nu dog alm. udtalt med lang o-lyd: frōba, frōᵊba. På Sønderø derimod f. eks. «til fråbbiar» og ikke «frōᵊbiar».

høvdingen Hafgrímr. — Den syd for Hov liggende bygd *Porkeri* forklares bedst som et oprindeligt *Purkugerði, det er: indhegning for svin (*purka*, f., so). Her have da Hovsmænd i oldtiden haft svinegræsgang. I Kirkebø udmark (Sydstrømø) er en lille indsø, kaldet *Porkerisvatn,* hvor «Porkeri» bliver at forklare på samme måde.

Ordet *toft,* tomt, grund, findes i bygdenavnene *Norðtoftir* og *Skálatoftir* på Bordø. Usammensat *Toftir, á Toftun,* på Østerø.

Desuden: *Húsar, á Húsun,* sydøstlig på Kalsø.

Kun et enkelt færøsk bygdenavn (opr. gårdnavn) haves endende på *staður* [stæavòr], bosted, nemlig *Velbastaður* [vælba-] på vestsiden af Strømø nord for Kirkebø. Dette kan synes noget påfaldende, da gårdnavnedannelse med endelsen *staðr,* især som flertalsord: *staðir,* er så almindelig i vikingetiden i Norge. På Island findes en mængde gårdnavne endende på «staðir»; forholdsvis færre på Shetland, hvor ordet antager formerne *sta, ste* og *ster,* hvilken sidste dog glider sammen med den forkortede form af ordet *seter.* At kun et enkelt sådant navn forefindes på Færøerne kan vel delvis forklares deraf, at, da de færøske bygder ligge umiddelbart ved kysten, er opkaldelse efter kystens forskellige formationer den nærmest liggende. Bygdenavne på f. eks. «bœr» ere jo også kun fåtallige på Færøerne. Af de islandske gårde og bygder på «-staðir» ligge de fleste ikke umiddelbart ved selve kysten, men et lille stykke inde i landet. — Forklaringen af forleddet *Velba-* i det færøske navn volder nogen vanskelighed. En tidligere opstillet etymologi *Velbústaðr (det vel bebyggede bosted) kan man se bort fra, da en sådan sammenknytning af et adverbium (vel) og et substantiv (bú) strider imod sprogets natur. Overvejende sandsynlighed er der for den antagelse, at «Velba» er genitiv af et personnavn, navn på den nybygger, som i øernes landnåmstid har taget land her. Af de islandske navne på «staðir» have næsten alle et personnavn til første led, og det samme er i aldeles overvejende grad tilfældet med de norske «stad»-navne (så vel som de shetlandske). *Velbi* som mandsnavn kan tænkes opstået af et *Vilbi = *Vilbjǫrn eller af Valbi = Valbjǫrn. Vilbjǫrn har vel engang været nordisk; jfr. det oldtyske navn Wilbern hos Förstemann. Men nok så rimeligt synes det dog på grund af navnet Valbjørns gentagne forekomst i de nordiske lande i oldtid og middelalder at tænke på dette ved forklaringen af forleddet i det færøske stednavn, skønt hovedvokalen e i «Velba»

ikke er regelret udviklet, hverken af «Vilba» eller «Valba». En overgang Valbjǫrn eller Valbi > Velbi kunde skyldes en senere udviklet, sporadisk virkende i-omlyd, eller der kunde have fundet en vokalisk dissimilation sted i et oprindeligt *Valbjarnarstaðr eller *Valbastaðr. Med hensyn til den afkortede endelse -bi for -björn jfr. sådanne ældre færøske navneformer som «Ambi» af «Arnbjörn», «Sibbi» af «Sigbjörn», «Snæbi», tildels også «Snábi», af «Snæbjörn», «Tobbi» af «Torbjörn». Disse afkortede navneformer forekomme flere gange i stednavne, som *Ambadalur* (nordligst på *Østerø*), endvidere: Sibbatrøð, Tobbamörk o. fl.

Ånavnene frembyde en særlig interesse, dels fordi de gennemgående høre til de ældste navne på øerne, dels fordi de indeholde et interessant og mangfoldigt ordstof, dels endelig fordi i alt fald nogle af dem må være opkaldelsesnavne efter elve i nybyggernes oprindelige hjembygder. Åerne ere nævnte efter meget forskellige omstændigheder, som oftest efter egenheder i jordsmonnets beskaffenhed eller efter åernes forskelligartede løb og karaktér.

Jeg skal på dette sted indskrænke mig til at behandle sådanne ånavne, som indeholde selvstændige gamle elvenavnsstammer.

Enkeltleddet og uden tillæg af ordet *á* [åa], å, findes *Grøvin* som ånavn på Slettenæs, Vågø (jfr. nedenfor *Gravará* og *Gravargil*). «Grǫf», egenlig grav, fordybning, elveleje, er gammelt norsk elvenavn. Ellers have så godt som alle færøske ånavne nu tillæg af «á». *Vombin* er navn på et brat elvparti nordlig på Østerø, hvor flere små åer falde ned i et bækken og samle sig til åen *Argisá,* og i sammenhæng hermed kan bemærkes, at også det med *vomb,* vom, synonyme *kíkur* [koiᶜkôr], opblæst mave (spec. hvalmave), findes som fossenavn i sammensætningen *Kíkarfossur* nord for Velbestad (Strømø). «Vǫmb» er et gammelt norsk fossenavn og ligeledes «Sarpr» (oldn. sarpr, m., fuglekro). «Sarpur» findes også som fossenavn på Island (Kålund). — *Blásendi* [blåasændı], m., er navn på en stor å, som munder ud i en bugt lidt nord for bygden Selletræ på vestsiden af Østerø. Den indeholder et fossefald og er meget brat i den nederste del af sit løb. Skønt ånavne ellers så godt som altid ere hunkønsord, er «Blásendi» hankøn, sandsynligvis fordi den på en mindre strækning har karaktér af fos og fossenavne for det meste ere oprindelige hankønsord (jfr. nedf. «Mígandi» i Mígandadalur). Med hen-

syn til afledningen sendi jfr. norsk elvenavn «Senda» af ordet *sandr*, sand. Umiddelbart sydøst for «Blásendi» findes åen *Sandá*.

Af gamle færøske ånavne, senere udvidede ved tillæg af «á» — i reglen til genitivformen af ånavnet — kan nævnes følgende: *Gellingará* [dʒædlıŋgaråa] (Saksun, Nordstrømø), *Gravará* (Skálevig, Sandø. *í Gerðun*, Bordø), *Gæsá* [gæasåa] (Vestmanhavn, Strømø), *Lýsuá*, nu *Lýsiá* [lois(s)jåa, loisjåa] (Hvalbø, Sønderø), *Løksará* [löks-] (Vedø), *Marmaskallará* (*Skallará*) (Haldorsvig, Nordstrømø), *Mígandisá* [moijandısåa, moijansåa] (Skålevig, Sandø), *Sølvá* [sölvåa] og *Salvará* (begge på Østerø), *Tvífaldará* [tvoifaldaråa, tıffalda(r)åa] (mellem Sand og Skarvenæs, Sandø), *Týggjará* [toiddʒaråa] (nordfra ud i Kaldbak fjord på østsiden af Strømø), *Ørará* [ø̄ᵊraråa] (Torshavn, Strømø).

Gellingará, der løber gennem dalen «Gellingardalur», er sikkert fremgået af et oprindeligt *Gelling, dannet i lighed med norske elvenavne på -ing, -ung, og afledet af stammen i «gella, gjalla» (gjalde, klinge)[1]. Sandsynligt norsk elvenavn af denne stamme omtales i Ryghs Norske Gaardnavne I, s. 219 under nrr. 27—30 (Gjellestad). Med *Gelling kan jævnføres det i elvenavnelisterne i Snorra Edda og Grímnismál nævnte «Gjǫll», f. (gjallr, adj., gjaldende, klingende). «Gjallr», m., findes i oldnordisk som digterisk navn for «søen, havet». Forskelligt fra Gellingará er derimod navnet Kellingará (Hattarvík, Fuglø); jfr. hermed isl. Kerlingará (i Vestre Skaftafells syssel; således nævnt i Landnáma; nu Kerlingardalsá). — Det på et par steder forekommende Gravará har vistnok oprindelig heddet *Gröv [Grǫf: Rygh, Norske Elvenavne], og herefter har da den dal, hvorigennem Gravará på Bordø løber, navnet «Gravardalur». *Grøvin* anføres ellers på generalstabskortet som det nuværende navn på åens munding. Jfr. ovf. Vågønavnet «Grøvin» samt isl. Grafará og Grafaróss (Kålund). — Gæsá udgår vel fra et oprindelig enkeltleddet *Gæsa ligesom no. Gjæsa (NG. IV), «gåselven». — Lýsuá, Lýsiá er navn på den pågældende ås nedre løb og er sikkert et oprindelig usammensat *Lýsa. Dette sidste er et udbredt gammelt elvenavn i Norge og findes også på Island («Lýsa» i Snæfells syssel på Vestlandet; nævnt i Landnáma). Ellers findes oftere på Færøerne det til «Lýsa» svarende sammensatte *Ljósá* [ljɔusåa], af adj. «ljóss», lys, klar, skinnende. — Löksará går

[1] Efter meddelelse fra lokalkendte personer er det netop en egenskab ved Gellingará, at den frembringer en højt klingende eller gjaldende lyd.

tværs over landtangen eller «ejdet» på Vedø (Viðoyareiði), ned til begge sider, mod øst og mod vest fra den midterste høje del af ejdet. Her er altså egenlig to åer, og mellem disse går midt på ejdet en *løkur* eller en tildels underjordisk bæk. Löksará er sandsynligvis et oprindelig usammensat *Löks af *Lœks (*Lœx) og bliver i henhold til den nævnte ejendommelighed ved åens (åernes) løb at aflede af oldn. «lœkr», bæk, fær. løkur. De norske elvenavne Løksa (*Lœxa) og Leksa sættes af O. Rygh og S. Bugge i forbindelse med fiskenavnet «lax», men ved det færøske navn er der ingen anledning til at gøre dette. — Marmaskallará (egl. Skallará) betyder «den larmende og brusende» og betegner en å med brat og brusende løb, hvilket passer vel til naturforholdene ved Haldorsvig. Skallar- er genitiv af et gammelt elvenavn «Skǫll», f., kommende af «skall», stammen i «skella», at smælde, klinge højt, skralde; sml. ovf. *Gjǫll og (færøsk) Gelling. Oldn. skǫll, f., findes i betydning «høj (spottende) latter»; betydningen «larm, bulder» er bevaret i norsk «skoll», f. Første led Marma- i det færøske ånavn indeholder en forstærkelse af «skǫll» og er sandsynligvis en senere tilføjelse; det er det norske «marma», v., bruse, larme (om vind og bølger). — Mígandisá kommer af det gamle norske å- eller bækkenavn «Mígandi», egenlig betegnende en å (bæk) med stærkt fald, en fossende å (bæk). Navnet kendes også fra Island (se Landnáma og Diplomatarium Islandicum II) og fra Shetland. Jfr. nedf. *Mígandalur.* — Sølvá (Søndre Gata, Østerø) og Salvará (*á Sellátri* el. *Selatrað,* Østerø) udledes vel rettest af et ældre elvenavn *Sölv (*Sǫlv), som i så fald svarer til det af O. Rygh omtalte norske fjordnavn *Sǫlvi, betegnende en bugt i Trondhjemsfjorden. «Sǫlv» må høre sammen med engelsk «sallow», adj., gusten, gulbleg, oldhøjtysk «salo», adj., gulbrun, isl. sölur (sölugur), adj., sudlet, tilsølet, og sv. dial. sallva, v., tilsøle. På det gamle mandsnavn Sǫlvi (Salvi) er der næppe grund til at tænke her, da det færøske ånavn forekommer på to forskellige steder i forskellige former, og da ligeledes genitivformen «Salvar» taler derimod («Sölvi» omtales i Færøsk Anthologi I, s. 449, som gammelt færøsk mandsnavn). Derimod var på grund af den almindelige overgang af fl, vl til lv i færøsk sammenhæng tænkelig mellem Sölv- i ånavnene og no savla, v., søle, sudle. — Tvífaldará forudsætter et oprindeligt *Tvífǫld, f., «den tvegrenede». Her løbe to åer sammen. — Første led «Týggj» i Týggjará, en betydelig å med stærkt bugtet løb og flere små fossefald, synes at være det

gamle elvenavn *þý, gen. þýjar (O. Rygh, Norske Elvenavne under Ty-). Hvislelyden dʒ, skrevet «ggj», er her regelret udviklet ligesom i f. eks. «oyggj» af «øy», f., ø, «skýggj» af «ský», n., sky. Skønt det kan ligge nær at sætte «Týggj» i forbindelse med verbet «týggja», som i færøsk betyder «udmatte, udase og tilsøle» og hører etymologisk sammen med oldengelsk «þéowan, þywan, þyn», v., trykke, presse, drive frem m. m., isl. þjá, v., underkue, er der dog vel grund til med S. Bugge (i Ryghs Norske Elvenavne, Tillæg II) at sammenstille «þý» med elvenavnet «þjóð», den opsvulmende, den mægtige el. store. Mindre sandsynlighed er der for at antage det færøske ånavn for at være et oprindeligt «þíð», udviklet til «Tíggj» ved bortfald af ð; ti hvislelyden indtræder i færøsk almindeligvis **ikke** som erstatning for en efter í, ý, oy bortfalden ð-lyd. — **Ørará** udspringer «uppi undir Varða» og udmunder «í Horni (í Álakeri)» syd for det egenlige Torshavn. Navnet bliver sandsynligvis at afiede af et oprindeligt *Œr, fær. *Ør, med grundbetydning «den som farer sanseløst eller tumlende afsted» (oldn. œrr, fær. ørur, adj., sanseløs, vild)[1]. — Det er mulig det samme *Œr, der indeholdes i bygdenavnet *Øravík* [ø̄ᵊravoik, med lokal udtale: -voig] på sydsiden af Trangisvågbugten på Sønderø. Her findes mange vestfra og sydfra kommende bratte vandløb, der samle sig til større åer (vandrigest er «Dalsá», udmundende i vigens inderste del). Et af disse vandløb kommer fra fjældkløften *Øraskarð* imellem Øravík i øst og Fámjin i vest; igennem denne kløft går færdselen imellem de to bygder. Øra- kan være genitiv af en gammel flertalsform *«Œrar (í Œrum)» — den fra Øraskarð kommende å synes ikke betydelig nok til, at Øravík kan have fået navn efter den alene[2].

[1] «Ør» kan ifølge færøske lydforhold ikke udgå fra oldn. aurr, m., grus (hvoraf norsk elvenavn Aur, Aura) eller «øyrr», f., gruset strandbred, idet tvelydene au og øy i færøsk ere bevarede som henholdsvis ey og oy: *eyrur* [æirór], *oyri* [åiri]. — Et *Ǫr, dannet af adjektivet ǫrr (rask, hurtig; rigelig, yppig), skulde i genitiv have formen «Ǫrvar».

[2] Af lydlige grunde er jeg utilbøjelig til at skrive *Ørðavík* og udlede forleddet af et gammelt *ǫrð, gen. *arðar, om et **brat** sted — jfr. oldn. örðugr, örðigr, adj., opret, fær. *ørðugur* [øᵊrovor] el. *ørðóttur*, *ørðutur* [øᵊrotor], adj., brat og vanskelig at færdes ad, isl. örðugur, adj., vanskelig (brat), beslægtet med lat. **arduus**, brat m. m. Ganske vist er ø trængt igennem i færøsk i nominativ af hunkønsord med a i hovedstavelsen og endende på a (f. eks. «gøta» af «gata»), men derimod træder aldrig ø (ö) for a i genitivformer som «jarðar [jæarar]» af «jørð [jøᵊr]», f.,

En del gamle ånavne findes også som første led i dalnavne. Det er da efterhånden blevet glemt, at disse forled vare ånavne, og åerne have så fået nye navne, oftest efter dalene. Eksempler herpaa ere: *Driddalur* (Trangisvåg, Sønderø), *Farardalur* [fæara-] ([1])Skúvanes, sydvestlig på Sønderø; [2])på sydøstsiden af Vågø), *Gellingardalur* (Saxun, Strømø; se ovf. *Gellingará*), *Mígandalur* [moijan-] (Velbestad, Strømø), *Ryggjudalur* [rıddʒó-] (Skuø) og *Tundradalur* (Østerø). Med «Driddalur» ligger det nær at sammenstille shetl. «Driddadal» (elvedal mellem Delting og Lunnasting, Mainland), hvis første led må være det som ånavn på Shetland påviste *Dridda*, *D.*-burn (Wisdal); jfr. norsk elvenavn «Drita, Dritua» (egl. sandsynl. hentydende til urent vand). Muligheden af en udvikling *Drivdalur > Driddalur (jfr. no. Drivdal) er dog ikke udelukket, og i så fald måtte der tænkes på elvenavnet *Drífa. Men da í i færøsk udvikles til oi (ói) og ved forkortning ofte til oi, ói, har den sidst anførte mulighed til forklaring næppe stor sandsynlighed. — Farardalur må indeholdet elvenavnet *Fǫr (gen. Farar), der er påvist både i Norge og i Danmark (se Rygh, Norske Elvenavne, og O. Nielsen i «Blandinger», udg. af universitets-jubilæets danske samfund. I). «Fara» nævnes som elvenavn i Snorra Edda. Med fær. «Farardalur» jfr. shetl. Foradal (Lunnasting), der sandsynligvis indeholder et elvenavn *«For» eller «Fǫr» (Fora- vilde i shetl. Norn være regelret udvikling af *Farar- på grund af den almindelige overgang af a til o i hovedstavelse). — «Mígandalur (Velbestad) er opstået af et ældre *Mígandadalr, hvis forled er det ovenfor omtalte ånavn «Mígandi». Hvor åen i «Mígandalur» løber ud over den bratte kyst, er der en fos ved navn «Mígandalsfossur». Samme navn som fær. «Mígan(da)dalur» er shetl. «Mignadal» (Norwik, Unst), dal med en å, som indeholder en række små vandfald. — Ryggjudalur (Skuø) med åen «Ryggjudals á» (også kaldet «áin í Skorabyrgi») har til forled sikkert et ånavn *Ryggja, oldn. *Hryggja, dannet af ordet «hryggr» i betydning: landryg. Jfr. norsk elvenavn «Rygga» hos Rygh. — Tundradalur (í

«fjarðar» og (plur.) «fjarða» af «fjørður», m., «markar» og «marka» af «mørk (mörk)», f., «traðar [trǣar]» og «traða» af «trøð», f., indhegnet jordstykke, o. s. v. Var vig- og bygdenavnet en sammensætning med *ǫrð, *örð, skulde man have ventet formen *Arða(r)vík [*æara-]. Et eventuelt *örða af *arða, f., skulde i gen. sing. hedde «örðu» og i gen. plur. «arðna» (jfr. Flatnahagi af Fløtur, f. pl., som stednavn, vest for Torshavn). — For den daniserede form »Ørdevig» findes intet påviseligt grundlag.

Skálabotni, indenfor Skålefjorden, Østerø) er en dal med flere bratte åer, der samle sig til en større, mundende ud i den såkaldte *Fjardará* [fjæararåa] ved dennes udløb i Skålefjord. Forleddet i dette dalnavn er sikkert elvenavn, der dog kan være en sammensætning med «á»: *Tundr, f. (Tundra) eller *Tundr-á. «Tundra» (sandsynligvis af oldn. tundr, n., tønder) og «*Tǫndr», f. (beslægtet med oldn. tandri, m., ild, og tendra, v., tænde) nævnes som norske elvenavne hos Rygh. Af eksempler på elvenavne, indeholdende begrebet «slå ild, fænge» kan yderligere anføres: norsk «Eljannsaana» (sandsynligvis af «eldjarn», fyrstål; se Rygh, Gamle Personnavne i norske Stedsnavne, s. 64), isl. Fnjóská, ældre *Knjóská, af oldn. knjóskr, nyisl. fnjóskr, m., fyrsvamp.

Første led i vig- og bygdenavnet *Elduvík* [ældóvoiʻk], nordøstlig på Østerø, er sikkert det gamle norske elvenavn «Elda», der forekommer dels som endnu brugeligt elvenavn, dels som første led i sammensætninger, f. eks. Eldevik (Daviken, Sønd- og Nordfjord). Gennem bygden «Elduvík» løber en elv, nu kaldet *Stórá*, som deler bygden i to dele; men «Stórá» er sandsynligvis et yngre navn. O. Rygh vil aflede «Elda» af ordet «eldr», ild, og forklare elvenavnet som betydende «den sviende kolde», men dette synes tvivlsomt. På Shetland (øen Fetlar) forekommer «Eldin», de E. [ɛldɪn]», som navn på en fiskeplads på havet[1], og dette støtter en af professor E. Lidén (i «Blandade språkhistoriska bidrag» I, s. 6) opstillet formodning, idet han er tilbøjelig til at sammenstille navnet «Elda» med norsk «olda, olla, olle», svensk (dialekt) «ålla», i betydn. kilde, rende, trug el. trugformet fordybning, hulning m. m., kommende af et oprindeligt *alda, i stednavne snarest i betydning: trug- eller rendeformet fordybning i landskabet.

Et gammelt ånavn er sikkert bevaret i *Misa* [mīsa], *við M.*, navn på en «byling» eller del af bygden *suður í Vági* på Sønderø. Denne bygdedel kaldes af Landt i hans «Beskrivelse over Færøerne» (1800) «vi Miisaa» og er beliggende ved den å, som nu kaldes *Gjógvará* [Sønderø: jågvaråa]. Åen er brat i sit øvre løb; oppe fra fjældet *Mølirnar*, *uppi á Mølun*, løbe en hel del mindre åer sammen i Gjógvará. Noget påfaldende kan det synes, at man nutildags siger, ikke «Misá», men «Misa» med kort *a* i forbindelsen «við Misa» og ligeledes «í ovara M.» og «í

---

[1] Samme navn, også betegnende en fiskeplads, er sandsynl. shetl. *Elli* på vestsiden af Unst.

niðara M.», hvilket leder tanken hen på et hankønsord *Misi eller *Mysi. Imidlertid findes også Gjógvará som navn på en lille byling ved den modsatte åbred og i dette tilfælde med forkortet andet led: a i stedet for á. Bylingen kaldes «við Gjógvara», og der siges «í ovara Gjógvara, í niðara G.», hvilket viser, at i gård- og bylingnavnet er følelsen af, at her egenlig foreligger et ånavn, gået tabt, idet dette behandles, som om det var et hankønsord. På samme måde bliver overgangen fra á til a i *«Misá» at forklare. Overhovedet er forkortelsestilbøjelighed stærkere fremtrædende i Sønderødialekten end i de andre færøske dialekter. Skrivemåden «Miisaa» hos Landt viser desuden, at også han har opfattet navnet som et oprindeligt ånavn; mulig har udtalen på hans tid endnu været «mīsåa». At Misá (*Mysá) er det ældre navn for åen i dens nedre løb og Gjógvará i dette tilfælde det yngre, derpå tyder ogsaa de nævnte bygdedeles beliggenhed: «við Misa» mere centralt ved den nordøstlige åbred, «við Gjógvará» ved den sydvestlige og fjærnere fra den egenlige Vågsbygd. Derimod kan Gjógvará meget vel være et oprindeligt navn for det øvre åløb (nævnt efter en *gjógv* eller klippekløft, som findes der, og som åen løber igennem). Efterhånden er så navnet Gjógvará (støttet af fjældnavnet Gjógvaráfjall vest for åen) trængt igennem som navn for åen i dens hele løb. At åer have forskellige navne i deres øvre og nedre løb, derpå gives mange eksempler. — Den oprindelige form for det nedre åløbs navn er sandsynligvis *Mysa eller *Mysu-á, det samme som ordet *mysa* [mīsà], f., valle, i ånavnet vel sigtende til vandets uklarhed. Åen fører grus og sne ned med sig fra fjældet og er stærkt skummende. «Mysa» findes som forled i det norske elvenavn «Mysuholta» (Ringsaker, Hedemarken). Beslægtede ere elvenavne som a) norsk «Mylska» (oldn. milska, f., en med honning blandet drik), b) isl. Blanda (på nordlandet) af «blanda», f., vandblandet valle, i elvenavnet sigtende til det fra en jøkel kommende vands grumsede karaktér; c) fær. Mjólkará, sydøstlig på Kalsø, en brat og skummende å, hvis navn kommer af «mjólk», f., mælk, på grund af det skummende vands hvidagtige udseende.

En elvenavnstamme *Fám- indeholdes mulig i bygdenavnet «*Fámjin* [fåmjın]» på vestsiden af Sønderø[1]. Nedenfor fjæld-

[1] I «Færøsk Anthologi» I, s. 376 ff., findes meddelt et gammelt folkesagn om Fámjin og dette navns oprindelse.

sænkningen «Fámjins skarð» udspringer en å, som løber ned til Fámjins-bugten. Stammen Fám findes også i afledningen «Fámari [fåamarı]» som navn på en strækning syd for Fámjin: «vestur fyri Fámara», Fámaradalur, -sund, -stakkur. Karakteristisk både for Fámjin og Fámaradalur er jordsmonnets bølgende form nedad mod kysten, hvorved åerne på begge steder få et ujævnt og afbrudt løb. «Ujævn bølgende bevægelse eller form» synes at være grundbetydningen af «fám-» i disse stednavne, og stammen er derfor vel den samme, som indeholdes i færøsk «fáma», famle sig frem, norsk «faama», famle forvirret m. m. — hvoraf et elvenavn meget vel kan tænkes dannet. Som eksempler på navne, dannede af ord med lignende grundbetydning, kan nævnes norske elvenavne som Tomr- (af «tumra», v., gå usikkert og famlende), Tavlaa og Tevla (af «tava», v., gå møjsomt og småt) samt Taura (vel af «tauvra», v., gå og tumle, gå i vildelse). Dog kunde Fám- i Fámjin og Fámari også vel tænkes at sigte til hele jordsmonnets bølgen. Andet sammensætningsled i færøsk «Fámjin» kan ikke som i bygdenavnene Saksun og Skopun være oldn. «hǫfn», f., havn. Derimod taler dels j-lyden (-jin), dels genitivendelsen -s. Man siger «Fámjins bygd», «til Fámjins», men derimod «til Saksunar (*Saks-havnar), til Skopunar (*Skophavnar)». — Fámjin, rettere vel *Fám-mjin, kan med sandsynlighed forklares af et ældre *Fám-megin (= *Fám-vegin) eller *Fámar-megin, hvor det senere til adverbium blevne *megin* (retning, side, kant) er fremgået af *vegr*, vej; jfr. i færøsk: Havnarmegin [·mēᵊjın, forkortet: mejın, nu oftest: mın(n)ı], Sunnbiarmegin o. s. v. Allerede i oldnordisk findes dette ubøjelige «megin» i sammensætning med et stednavn som første led (således i Njáls saga: Hjarðarholtsmegin = ad den kant eller på den side, hvor Hjarðarholt ligger). Med hensyn til en udvikling *Fám-megin > Fám-(m)jin kan for betoningsforholdets vedkommende sammenlignes f. eks. udviklingen *Føroyar* (*Før-oyar*) > *Førjar* [förjar], Færøerne. För··oy·ar[1], Fám··meg·in» er ved aksentskifte blevet

[1] To prikker betegner hovedtone, en derefter følgende enkelt prik bitone, faldende på den stavelse, hvorefter prikkerne stå. — På en aksentflytning som den her omtalte findes i færøsk mange eksempler; således, for at fremhæve nogle enkelte, navnene på de fire himmel- og vindhjørner *landnyrðingur* (nordøst), *landsynningur* (sydøst), *útnyrðingur* (nordvest), *útsynningur* (sydvest), som nu i færøsk lyde «lan··nırıŋ·gor, laᶜn··sınıŋ·gor, øt··nırıŋ·gor, øs··sınıŋ·gor» med ubetonet første stavelse i andet sammensætningsled og med bitone på «ıŋ».

«Før··oyar·, Fám··megin·» med bitone på endelsen og ubetonet første stavelse i andet sammensætningsled, og derefter ved bortfald af henholdsvis o og e i de to ubetonede mellemstavelser: Førjar, Fám(m)jin. Til den her opstillede forklaring af navnet «Fámjin» passer godt den omstændighed, at det oprindelige navn på selve Fámjins-bugten og dens umiddelbare omgivelser var et andet, nemlig *Vesturvík* (se sagnet i Fær. Anthol.). Først efter bebyggelsen fra bygden «Hov» på Sønderøens østside skal ifølge traditionen «Vesturvík» have fået navnet «Fámjin». *Fám(ar)vegr, *Fám(ar)megin har da fra første færd af betegnet hele strækningen fra det mellem Hov og Vesturvík beliggende fjældskår «Fámjins skarð», benyttet som færdselsvej, vestpå langsmed den omtalte å til Vesturvík.

Grógv [græġv], *í G.*, er navn på to «bylinger» eller bygdedele, henholdsvis i Sydre Gata og på Skåle, *Østerø*. Dette er oldn. g r ó f, f., egl. «udgravning, fordybning», spec. «bækkeleje», men alm. brugt i betydning «flombæk, hastigt opsvulmende brat vandløb», norsk g r o v, f., bæk (bækkeleje), vandstrøm (oftere som stednavn). I Sydre Gata findes som bækkenavn *Gróvará* og på Skåle *Gróvargil.*

I flere tilfælde kan det være tvivlsomt, hvorvidt der foreligger et oprindelig enkeltleddet ånavn eller ikke. Med *Brúsá* (Lervig, Østerø) kan sammenstilles det svenske elvenavn «Brusan», og så fremdeles. Af den store mængde toleddede ånavne på -á skal her yderligere kun anføres nogle enkelte: *Argisá* (på flere steder; se ovenfor s. 72. *Beðá* [bēåa, beåa] (Hvalbø, Sønderø), af stammen «bed-» (leje). *Borá* (syd for Torshavn, ved sydenden af Strømø). *Bullá* [bodlåa] (Hórsvík, Strømø), af «bulla», v., boble. *Havaldaráir* (vestfra ud i Skålefjorden, Østerø): nogle jævnsides løbende retlinede åer. Sandsynligvis et sammenligningsnavn, dannet af ordet «havald», n., vævsylle. *Hespá*, syd for fjældet *Skælingur* [skæalıŋgòr], på vestsiden af Strømø; af et *hespa, v., som i norsk findes i betydning «vimse, slingre, fare hastigt og skødesløst afsted». *Hviná* [kvīnåa] (Sand, Sandø), hvormed kan jævnføres norsk *Hvin («Kvinelven» i Lister), egl. «den hvinende». *Keppá* (Sand, Sandø). *Kersá* (Hvalbø, Sønderø). *Matará* (på flere steder), betegnende en å, hvorfra man henter vand til madkogning. *Seyrgisá* (udmundende i den førnævnte Tvífaldará, Sandø), af *saurgi, n., afledning af oldn. saurr, m., søle, dynd. *Sjarráir* (Gata, Østerø); jfr. fær. sjarra, v., smågræde. *S(k)jatlá* (Vågø). *Skreytá* (Sand, Sandø). *Skōtá* (Æðu-

vík, Østerø). *Smalá* (Lorvík, Østerø); af «smali», m., småt kvæg (får); forholdsvis bred å. *Snæpilsá* [snæabılsåa] (vestfra ud i Sands Vatn, Sandø); *snæpil ved omlyd af *snáp-; jfr. no. snaap, adj., bekvem, behændig, rask, hurtig. *Spreingisá* (syd for *Oyndarfjørður,* Østerø). *Stevná* (Hestø). *Stökksá* (Vestmanhavn, Strømø). *Titlá* (Østerø), «den piblende»? Jævnføres kan mulig norsk elvenavn «Tita» (oldn. «títa» og «títlingr», småfugl, spurv). — *Hössis-á* (Vågø) og *Tossismýri* (Husevig, Sandø) vise i forening tilbage til et *þoss- (opr. þors ?). Jfr. norsk elvenavn «Tossa».

I forbindelse med ånavnene skal omtales to indsønavne, nemlig *Bessavatn* på Søndero og *Trælavøtn* [træalavötn] ved Fuglefjord på Østerø. «Bessavatn» svarer til norsk «Bessevand» og shetl. (Vest-Delting) «Bess-water»; det bliver at udlede af «bersi (bessi)», m., hanbjørn, ligesom de norske elvenavne Bera og Birna af oldn. bera, birna, f., hunbjørn. *Trælavøtn* er nogle små indsøer med udskydende arme. Træl- af *þræl- genfindes som elve- og indsønavn og fjordnavn i Norge og Sverige. Det sættes af S. Bugge i stammeforbindelse med ordet «þrǫngr» som betegnende noget trangt. På Shetland findes f. eks. «de Trol [trōᵒl] o' Birgi» som navn på en landtunge i Dunrossness.

I bugt- og bygdenavnet *Trongisvágur* [trɔndʒıs-, tråndʒıs-] eller med gammel lokal udtale *Trungisvágur* [trondʒısvåór] på østsiden af Søndero må første led, som genitivendelsen -is viser, være et oprindeligt fjordnavn, dannet med hankønsendelsen -ir, som regel er for sådanne gamle fjordnavnes vedkommende. Fjordens gamle, nu tabte navn har været *Trongir eller *Trungir, oprindelig vel *þrøngvir eller *þrungir, således kaldet på grund af det trange og smalle indløb. Af «Trongir» er så ved sammensætning dannet «Trongisvágur», vel nærmest om fjordens indre del, og deraf igen den treleddede sammensætning «Trongisvágsfjørður» om hele fjorden. «Trungisvágur» er den ældre Sønderøudtale, som endnu høres. På det kort over Færøerne, som ledsager Lucas Debes's Beskrivelse over Færøerne (1673), står navnet skrevet «Trüngesvaag»; men dette ü betegner hos Debes et u (jfr. f. eks. Füelöe, Sümbö = Fuglø, Sumbø).

Et andet gammelt fjordnavn er sandsynligvis *Funningur,* nordøstlig på Østerø. Den nu såkaldte *Funningsfjørður* skærer sig fra nordøst ind i øen i sydvestlig retning og er over $1^1/_4$ mil lang. Yderst ved indløbet er på nordsiden forbjærget *Funnings-*

múli, og den inderste del af fjorden kaldes *Funningsbotnur*. Omtrent midt imellem ligger bygden *í Funningi* ved en lille bugt på fjordens nordside. De anførte omstændigheder samt navnets dannelsesmåde med afledningsendelsen i hankøn: «-ingr» tyde på, at her foreligger et oprindeligt fjordnavn, dannet i lighed med norske fjord- og indsønavne på -ingr, -ungr. Det kunde stå i sammenhæng med det norske elvenavn «Funda, Funna», som i Ryghs «Norske Elvenavne» afledes af «finna» i en ældre betydning «gå el. søge henimod (i en vis retning)». Samme navn som fær. *Funningur* turde det svenske indsønavn «Funningen» være, der anføres hos Hellquist som navn på en lille vandsamling i Torpa sogn, Vedens herred i Vestergötland. Med hensyn til navnets oprindelse henviser H. til angelsaksisk «fundian», v., ile, skynde sig. Til dannelse af elvenavne vilde et sådant ord særdeles vel egne sig, og indsønavne, tildels også fjordnavne, stå i nær sammenhæng med elvenavne. Imidlertid passer en grundbetydning «søge, styre, stævne» nok så vel til et fjordnavn.

Versene i Hávarðarsaga.

Af

Finnur Jónsson.

I sagaen om Hávarðr ísfirðingr el. halti findes endel vers, i alt 15; deraf tillægges det første Hávarðs sön, den unge Olaf «med björnevarmen» (*bjarnylr*). De øvrige 14 tillægges Hávarðr selv, men ét af disse udgår, det, der findes s. 24, da dette vers kun er en sammenstøbning af vers af Hrómundr halti (det fælles tilnavn har vist bevirket sammenblandingen) og dennes sön Þórbjǫrn Þyna — vers, der findes i Landnáma og i Hrómundarþáttr. Her ses der bort fra dette vers, samt endnu et af Hásteinn, der ligeledes findes i ét hdskr. (se udg. s. 54). Der bliver således 13 vers tilbage, der må tillægges Hávarðr; desuden findes et halvvers i Snorra-Edda (I 232), der ikke genfindes i sagaen.

Sagaen findes kun i unge papirsafskrifter (i Ny kgl. saml. 1147, fol. findes ganske vist en membran, men denne er så ung, fra 17. årh., at den kun kan sidestilles med papirsafskrr.); disse afskrifter er meget mangelfulde — især er versene stærkt forvanskede —; men de beror alle på en og samme original. En af de bedste er vistnok AM 552 b, med Björn á Skarðsás hånd. Af disse afskrifter kommer kun følgende i betragtning: AM 160 fol., 157 b fol., 486, 502, 552 b, alle i kvart; i 486 og 502 findes versene dog kun delvis.

Mange af de fejl, der findes i udg., beror på simple fejllæsninger i hdskrr., som kan rettes ved første öjekast og ved et pennestrøg; versemål og bogstavrim viser da ofte det rigtige. Således må der læses *Þjóreks* 7_4 (: stór-; f. *Þjóðr-*), *órum* 5_5 (f. *vorum*), *hóts* 9_8 (f. *liotz*; *h* er hovedstaven), *fetilstingi* 4_6 (f. *fetils þingi*), *ógóligum* 11_4 (f. *ogurligum*; : *sólar*), *hjǫr* 1_6 og 8_6 (f. *hjer* og *her*; i 552 findes det rigtige bægge steder, men det ses ikke i udg.), *í þvi drengjum* 5_2 (f. *i þrengium*), *niorðum* 12_1 (f. *morðum*; det rigtige findes i 552), *þoinnils* 12_3

(f. *þinnils*), *svall* 12_7 (f. *snall*; rigtigt i 552); ligeledes er det let at rette *orðin* 11_7, der gör linjen for lang, til *orð*, *sunnar* . . . *minni* 6_2 til *sunnu* . . . *runni*, *gunnblaks* 6_8 til *-bliks*; 12_8 lyder i udg. *gengit mins far hefna* uden varianter; her er det let at rette *far* til *sonar* (f er fejllæst for ʃ med streg igennem = *son-*), men dette står desuden i 160; linjerimet viser, at *gengit* (hdskrr.: *geing, gegn, gengit*) er fejl for *Gefn*. Dette sidste eksempel viser tillige udgavens slethed. Fortolkeren af versene, Gísli Brynjólfsson, har rettet (i den til udgaven föjede tolkning) en hel del af den slags fejl, som de her nævnede og antydede, men hans tydning er i det hele ellers meget lidet tilfredsstillende. Jeg skal nu gennemgå de enkelte vers. De er alle digtede i Hávarðs alderdom i anledning af drabet på hans sön og hævnen for dette drab.

I udgaven af sagaen (1860) ser versene således ud:

1. Eigi hefir a augu
undskiðs komit siðan
dyggr þo af und eggjar
oddstefnum mer svefner
syzt hræstorðar harðan
hier gjörðu styr borvar
ott þeir er Olaf letu
allsaklausan falla.

2. Atta ek hœgt af hœgn
hlioð veiti mer sveitir
enn i elli minni
i vegstafi segia
syzt vel hressa vissak
vopna niorð at jorðu
minn er sonr at sönnu
sniallr aflstuðill fallinn.

3. Efna hygg þat, Yggjar
ek hef heitit má feitu
(Sundlíri flýgr sára
svangr fyrir eyrar tanga.)
veit ek at vær manum hljóta
(vel erfallit þat) allir,
(hljómr er af hildar glaumi)
Hallgrímr, farar tíma.

4. Motreyni klauf ek mana
malma brags i jaxla
segg let ek alms i augu
eitt högg staðar leita
sakaða ek hitt at hrykki
hringmerktr fetils þingi
hne gunnlogi gunnar
giallharðan sa ek falla.

5. Vær hofum fellda fiora
feing tel ek i þreingium
bratt þeir er bloðgan letu
Bjargeyiar son deyia
enn af vorum mönnum
einhver sollinn geyra
þion var hæfðr með hlunni
Hallgrimr kveðr nu fallinn.

6. Snar gekk sonr þa er sotti
sunnar bliks at minni
hvatr fra ek hior bra bitrum
bloðise gerdisar
enn reð Eyiolfr minnaz
eggleiks við kyn seggia
geymi balldrs at giallda
gunnblaks fyrra runnum.

7. Helldr hofum heiptir golldit
Hallgrimr saman allir
vigs iðrumz þess þeigi
þioðreks sonum storar
niorðr arske nyrðar
oddregns sauk vegnir
bor þioða veit ek eyði
inngiarna þorbiarnar.

8. Nu er jafnendum efni
angr solar frami ganga
vara elldz þeir er vilia
vegstemmendr fremia
vera kveða ham enn hoggvit
her saklausa baurna
Isfirðinga angrs
eirlaust skartit trausta.

9. Hlogu herþi draugar
vinnendr um sok minni
frons a frænda minum
falle domr í skelle
nu er syst hoggnir voro
viðniðingar verðu
hafs i hveri biargi
Liotz annan veg þiota.

10. Hallgrimr skulum heiman
hlit ek vættugi lita
uggi ek ognir mestu
oddvargs ur stað biþa
en vig þau er vær vogum
villda ek alldri giallda
geira gæti ara
giorvoll i stra falla.

11. þekkiliger var vigi
vertu hollr her þollum
enn ek æski runnum
ogurligum solar.
þann vissa ek mer manna
mest alls a hlyn fallinn
orðin spyrie fárlig fyrðar
flest andskotum mestan.

12. Varð at vœcki morðum
Valbrandz sonum handan
þess minn minzt um þinnilz
þveings vanbundin lengi.
þa er skerfolldar skylldi
skiallda hlunnz a sumri
garðer snall gylfirs siofar
gengit mins far hefna.

13. þat mun vestr ok vestan
varð ár roðinn saran
orð til Isafjarðar
oddregns komu þegna
at til geira glettu
gunnæringar væri
vogr er voxtr í augum
Valbrandz sonum handan.

1. vers (udg. 23) læser jeg således (i pros. ordf.): *Eigi hefr óf svefna komit mér síðan á augu — dyggr undskíðs óðstefnir hné und eggjar —, síz hræstorðar borvar, þeirs létu Áleif falla allsaklausan, gerðu ótt harðan styr hjǫr. — Óf* (= *óhóf*) *svefna* «megen sövn»; *undskíð* = sværd, dets *óðst.* «krigeren» (ɔ: sönnen Olaf). Her er *svefna* rettelse (G. B.) for hdskr.s *svefnir*, *svefnar* (552); *und*(*skíðs*) er der ingen grund til at rette til *unn-* (G. B. anfører dette fra hdskrr., men i de bedre og her benyttede findes ikke denne læsem.); *óf*: hdskrr. har *af*, *of* (552); ordet er stærkt betonet og metrum taler for vokalens længde. Med *oddstefnum* — som hdskrr. har — kommer man ingen vegne; jeg retter dette til *óðstefnir*; til dette som subj. må der søges et vb.; dette må ligge bagved *þo* (i l. 3); jeg ser

intet nærmere ved dette end *hné*. *Síðan* gentages i *síð* (f. *síz* l. 5). *Gerðu—styr*: hermed sigtes til Olafs drab; *hræstorð* (*storð* = træ, vånd) = sværd.

2. vers (udg. sst.). Dette vers er i det hele rigtigt og gennemsigtigt. G. B. har rettet *Atta ek* (l. 1) til *Ákat*, *hressa* (l. 5) til *hressan*, og *er* (l. 7) til *var* — alt rettelser, der så at sige giver sig selv. Pros. ordf.: *Ákat hægt segja ívegstafi enn í elli minni, — sveitir veiti mér hljóð af hægu — síz vissak vel hressan vápna Njǫrð fallinn at jǫrðu; snjallr sonr vas at sǫnnu aflstuðill minn.* *Ívegstafi* må være ét ord og betyde «beretninger om berömmelse, hæder, hæderfulde handlinger» («berömmelige runer» G. B.), men *ívegr* findes kun her; *í-* må her opfattes som forstærkende, skönt det ellers i lignende sammensætninger snarest er forringende («noget», *íheitr*); det samme er mulig tilfældet med *í-* i det tvivlsomme *iviþi*, Vspá 2, der kunde være at opfatte som *ívíði* (*víði* af *víðr*) = «store udstrækninger»; *ívegr* er sikret ved bogstavrim og linjerim.

3. vers (udg. s. 25-26). Pros. ordf.: *Hygg [ek] efna þats ek hef heitit feita Yggjar mǫ́; sára sundlíri flýgr svangr fyr eyrar tanga; veitk, at vér munum allir hljóta farar tíma, Hallgrímr; hljómr es af hjǫrva glaumi; þat 's vel fallit.* — Her er *þats* skrevet for hdskrs. *þar er*, *þad(er)* l. 1; efter *hygg* tilföjer de også *ek*; *feita* (l. 2) er rett. f. *feitu* (G. B. har foreslået *beitu*, hvad der også kunde gå an); *sára* er rettet fra *saran, sar* (G. B.) og *sundlíri* fra *sunntydi* (*tyri*; G. B.); *sára sund* = «blod»; *líri* er et slags fugl (jfr. Lex. poet., der anfører dansk *Lire* «sterna nigra»); jfr. tekstens *hrafna flokkr*. I l. 7 er *hjǫrva* optaget fra 502 (ikke anført i udg., men optaget af G. B.). I l. 7: *hljómr es* osv. synes *es* at være identisk med *verðr* «bliver, vil blive».

4. vers (udg. s. 29). Pros. ordf.: *Klaufk malma braks mána mótreyni í jaxla; létk eitt hǫgg leita staðar í augu alms hegg; sákat hitt, at hringmerkðr fetilstingi hrykki; sák harðan Gunnar hlyn falla; gunnlogi gall.* — For *brags* i hdskrr. må der selvfølgelig skrives *braks* (af *brak*); *malma brak* = «kamp», dens *máni* = «skjold», hvis *mót* = «kamp». G. B.s rettelse af *eitt hǫ́gg* (l. 4; sål. alle hdskrr.) til *eitrdǫgg* (*alms eitrd.* = «blod») er ganske overflødig og *eitr* særlig uheldigt; det samme gælder hans rettelse af *augu* til *augum*; akkus. er netop her på sin plads. Da nu *alms* ikke kan forbindes med noget andet ord, må der være noget galt; ved at rette *segg* til *hegg* (grafisk er

rettelsen meget ringe) kommer alt i orden. M. h. t. *hringmerkðr* om sværdet kan henvises til *Hringr es í hjalti* Helg. Hjǫrv. 9. — Når 7. l. lyder: *hné gunnlogi gunnar*, kan *hné* el. *hve* ikke være rigtigt, det er umuligt at få det til at passe i sammenhængen (i udg. er l. rettet til *þá er gunnloga grenni,* d. v. s. alle ord er her rettede); jeg retter blot *hné* til *hlyn* og behøver ingen yderligere ændringer undtagen den ringe rettelse at skrive *gall* f. *gjall* (hvad også G. B. gör, men hans *gallharðr* lyder ikke videre sandsynligt i denne sammenhæng); *gunnlogi* er sværd, jfr. Gísla s. Súrss. 6 og iøvrigt sagaen selv.

5. vers (udg. sst.). Pros. ordf.: *Vér hǫfum brátt felda fjóra, þeirs létu Bjargeyjar son deyja blóðgan, telk drengjum feng í því; enn af órum mǫnnum kveðr Hallgrímr nú fallinn þann's vas hæfðr með hlunni* — *«einhvor sollinn geyra»*. — *þeirs* i l. 3 er fuldkommen i sin orden, idet *þeir* attraheres til *es*, subj. i det følg. vb.; *þann er* har 502, 552, men det måtte ialfald hedde *þá er* (G. B.s *þeim* er umuligt og hans opfattelse ganske urigtig). *Drengir* er naturligvis Håvard og hans ledsagere. *Enn* (l. 5) er mulig fejl for *einn* (én, kun én). *þann* (l. 7) er rettelse f. *þion* (*þjón*), der ikke på nogen måde passer (G. B. formoder *Ánn;* sål. hed den dræbte). L. 6: de i anførselstegn anførte ord er stærkt forvanskede; udg.s *einhver sollinn geyra* (*hvor*, *hvorn* hdskrr.) er umuligt og G. B.s *einn, hver·sollins gera* metrisk umuligt og lidet forståeligt (i oversættelsen er disse ord, så vidt ses kan, udeladte). Kan der læses: *Eir vas sollin geira* = «kampen svulmede»; *geira Eir*, «spydenes gudinde» = valkyrje = kamp? Eller: *eirð vas fallin geira* = «spydenes fred, ro, var falden, var borte»?

6. vers (udg. s. 31—32). Pros. ordf.: *Sonr Geirdísar gekk hratt, þás sótti at bekks sunnu runnij frák, at hvatr brá bitrum blóðísi; enn réð Eyjolfr gunnbliks geymi-Baldr minnask eggleiks við kyn seggja, at gjalda jǫru runnum.* — Den her nævnte Geirdis nævnes ellers aldrig, men der synes ikke at kunne herske nogen tvivl om (jfr. udg. s. 142), at *Geirdís* har været Eyjolfs (ikke Håvards) moders navn (hdskrr. har *gerdysar*). I 1. l. er *Hratt*[1] rettelse f. *Snar*, *snart*, hvilket i og for sig kunde være rigtigt, men så får man 3 stuðlar (3 s) i linjen, og det går næppe an; herved vindes også et halvrim, hvilket i hvert fald ikke taler imod rettelsen. Om l. 2 se foran (*bliks* er af

[1] I udg. i Reykjavík 1896 er denne rettelse optaget s. 77.

G. B. rettet til *bekks*). I l. 3 har 502 og 486 henholdsvis *hiorvi*, *hiorfa* f. de andres *hjǫr brá*; G. B. retter det hele til: *Knǫttr sá eg hvar brá bitrum;* ialfald må noget være galt og da *hjǫr* er ganske overflødigt ved siden af det følgende, ensbetydende *blóðísi*, retter jeg *hjǫr* til *at*. L. 5—6 er rigtige og gennemsigtige; fejl må der derimod stikke i de sidste to linjer; her findes *geira* (sikkert urigt.) *Baldri* (*baldr*) i 502, 486 for de andres *geymi-Baldrs*; gen. er umulig. Det rette er *geymi-Baldr*, nom., appos. til eller genoptagelse af (subj.) Eyjolfr. Den sidste l. skriver G. B.: *gunnbliks* (*bliks* — jfr. ovf. — er sikkert rigtigt rettet f. *blaks*) *fura* (f. *fyrra*) *kunnum* (f. *runnum*). Jeg beholder *runnum*, men *fyrra* må være forvansket, metrisk er det urigtigt (⏊⏑ f. ⏑́⏑); jeg har intet ord kunnet finde, der bedre passede til metrum og mening end *jǫru* af *jara* = kamp, skönt dette i udseende fjærner sig en hel del fra hdskrr.s læsemåde. Endelig skal bemærkes, at inf. *at gjalda* er eksplikativt men løst föjet til den forangående sætning.

7. vers (udg. s. 32). Pros. ordf.: *Heldr stórar heiptir hǫfum, Hallgrímr, allir saman goldit Þjóreks sonum; iðrumk þeygi þess vígs; æski-Nirðir oddregns urðu vegnir of sǫk; veitk ætt Þórbjarnar ímgjarna eyði þjóðar.* — Den første halvdel er rigtig overleveret (kun bör der skrives *þjó-*, se ovf.) Den sidste halvdel er derimod betydelig forvansket. L. 5 lyder i hdskrr. *niordr* (*myrder*) *arske* (*æski, æska, æsku; æski-* er naturligvis det rigtige) *nyrdar* (*virdar*; G. B. skriver rigtig *nirðir*); for *niorðr* (*myrder*) formodede G. B. — vistnok med rette — *urðu*, ligesom han indsætter det af sprog og metrum krævede *of* i den følgende linie (*of sǫk*). L. 7 lyder *bor* (*ham, hør*) *þioda* (*þiodar*) *liet* (*leit*; kun 157 har det rigtige *veit*) *eg eydi* (*leida*, *leide*); både *liet* (*leit*) og *leida* (*leide*) er fremkomne for at få det rigtige bogstavrim, men mening er der intet af. Utvivlsomt er det første ord (*bor, ham, hør*) urigtigt; G. B. retter det til *aur*, ɔ: *ör* og skriver *örþjóða*, men hans opfattelse er i det hele lidet tiltalende. Jeg formoder, at *ætt* er det oprindelige. «Ætten» er den dræbte Torbjörns frænder, jfr. det kort foran i prosaen stående: eru enn margir frændr Þorbjarnar. I l. 8 står i de fleste hdskrr. *inngjarna* (ét har *ǫrþiäda*). G. B. skriver *im-*, det skal naturligvis hedde *ím-*, af *íma* = «kamp»; egl. bet. *íma* blot «strid, trætte», jfr. no. *imast*, «gjöre sig bister, vise tegn til vrede» (Aasen). *Eyðir þjóðar* er Håvard selv.

8. vers (udg. s. 33—34). Pros. ordf.: *Nú es angrsólar jafnǫndum, þeir varra lands viggs temjendr, es vilja fremja sik, efni ganga fram; kveða vesa farit trausti Ísfirðinga, en hǫgg saklaussa hjǫr-bǫrva urðu hǫggvin eirlaust.* — *Jafnendr angrsólar* (guldets) = mænd; *jafnendr* egl. «de, der gör noget lige», f. eks. ved at hugge ujævnheder af; her sigtes der til guldringene. *Vara* i l. 3 opfatter jeg som *varra*, af *vǫrr* = havet; men *eldr* passer ikke på nogen måde; jeg formoder *lands*, der næsten altid skreves *lðz*, hvilket let kunde blive læst som *eldz*. I l. 4 står der i udg. *vegstemmendr fremia* (i et hdskr.: *vigs teimendr fr.*, i et andet: *vijgs teimendur reina!*); G. B. skriver *vígs temjendr fr.*, men så mangler der jo en stavelse. Jeg læser *viggs temjendr* og tilföjer *sik*; havets *vigg* (hest) = skib; her står nom. i tilslutning til det følg. *es*, ganske som i v. 5. — *Ísfirðinga* ɔ: Håvards (nærmest) og hans venners. *Hǫgg* er G. B.s rettelse, der synes afgjort rigtig, *bǫrva* ligeledes f. *baurna, bera*. I l. 7 hedder det i udg. *Ísfirðinga angrs* (!); G. B. vil læse *orðít*, men i 502, 486 står der *urðu*, der ubetinget må foretrækkes. Den sidste linje findes kun i 502, 486, men her står *skartit trausta*, der rettes af G. B. til *farit trausti*. Meningen i den sidste halvdel har G. B. dog ikke gennemskuet; den er åbenbart følgende: «man (ɔ: vore uvenner) siger, at det er forbi med Isfjordingernes støtte (de står uden hjælp eller råd) — men de sagesløse krigeres (Håvards) hug blev dog givne uden skånsel»; heri ligger dels en indre hoverende tilfredshed med drabene, dels den tanke, at de måske ikke er så ilde farne endda, endnu kunde de vise den samme dygtighed.

9. vers (udg. s. 34). Pros. ordf.: *Herðidraugar hlógu hvinnendr of minni sǫk, þás fellidómr «frons» réð bella frænda mínum; nú mun þjóta hóts annan veg í hverju hǫrðu hafs bjargi, síz vígnjǫrðungar vǫ́ru vegnir.* — *Herðidraugar* = krigere, af *herðir* = sværd. *Hvinnendr* (sål. 552; uden *h* de øvrige) er sikret både ved bogstavrim og linjerim. Her foreligger vist et ellers aldrig i isl. forekommende vb. (i forb. med *hvinn* = en rapser kan ordet ikke sættes). Det synes at finde sin fulde forklaring ved det hos Ross anførte vb. *kvinna* «dreie raskt rundt, hvirvle som i en springdans»; grundbetydn. er måske «springende, drejende sig af overstadig glæde»; dette vilde passe udmærket her i sammenhængen. *Minni* må her være pron. poss., ikke kompar. til *lítill*, «de lo af min sag, af mig og min elendighed». I l. 3 læses *a*, hvad der ikke giver nogen mening; det

må være fejl for *er* (eller *þá er* ɔ: *þás*). L. 4 er meget forvansket: *falle domur j skelle* (*skalla* 552, sål. her ændret for at få helrim). Jeg læser *fellidómr* = «fældende dom» (her = «dødsdom»); jfr. *fellidómr* hos Sigvatr og *folkvandar dóms felliguðr* hos Glúmr. I lighed med det sidste skulde man her have væntet noget som «sværdets fældende dom»; jeg tror at *frons* indeholder dette: «sværdets»; har adj. *fránn* (egl. skarp, skinnende) været brugt i bet. «sværd»? Det findes ikke brugt således i den os overleverede litteratur. Eller er det hele at opfatte som *felli-fróns-dómr* af *fellir* 'sværd', hvis *frón* 'land' er skjold, dets 'dom' = kamp? *I skelle* formoder jeg er forvansket af *réð bella*; *b* og *sk* kan grafisk ligge hinanden meget nær; *r* i *dómr* kan have opslugt *r* i *réð* og lettet forvanskningen. I l. 5 må *nu er* rettes til *nú mun* (ikke *sér* [G. B.] på grund af metrum); *hoggnir* sst. er af G. B. rigtig rettet til *vegnir* (der skal stå et ord, der begynder med *v*). L. 6 er stærkt forvansket: *vijd nydingar verdu* el. (i 552) *nijdingar vurdu vijda*; dette er uheldig rettet af G. B. til *viðmiðjungar þriðja*, en umulig kenning. Nærmere ligger at formode *víg-njǫrðungar*, men så må der søges et ord i linjens slutning, der enten rimer på *víg* ell. *njǫrð-* (mindre sandsynligt på *-ung-*); nærmest ved *verdu* (*vurdu*) ligger *hǫrðu*. I l. 7 står *hafs* med varianten *hóps* fra 552, der mulig er det oprindelige; *hóp* = vig (meningen bliver den samme). Endelig er rettelsen af *liotz* (*hliötz* i 552) til *hóts* sikker nok; *li* er grafisk omtr. ligt *h*.

10. vers (udg. sst.). Pros. ordf.: *Hallgrímr, skulum bíða heiman ór stað*; *hlítik vætki ógnarmǫ́lum; uggik lítit íðvandr; en víg, þaus vér vǫ́gum, falli gǫrvǫll í strá*; *vildak aldri gjalda geira gæti-ǫ́ru.* — I l. 2 læses *vættugi lijta* (G. B. optager *níta* fra 502); der skal sikkert læses *vætki* og *lítit*; det første kan næppe kaldes en rettelse; fra 502 optager jeg læsemåden *malum* f. *mestu* i l. 3. Det vanskeligste sted i dette halvvers er det første ord i l. 4; det hedder i hdskrr.: *oddvargs* (el. *vangs*), *jdd vargs*; den første stavelse er sikkert *íð* (: *bíð-*). Jeg tror bestemt, at det ord, der skjules herunder, er *íðvandr*, der f. eks. findes i Rekstefja, «omhyggelig i (min) gærning». Den sidste halvdel er gennemsigtig nok og behøver ingen rettelser, undtagen de af G. B. foreslåede *ara* l. 7 til *áru* (akkus.) og *falla* l. 8 til *falli.*

11. vers (udg. s. 39). Pros. ordf.: *Vǫ́r þekð liggr á ógóligu vígi — vǫruð hollir styrþollum*; *ek ann ægis sólar*

runnum; *þann vissak manna fallinn mér alls mest at hlít; fyrðar vestan spyri flest orð, fárlig andskotum.* — Den første halvdel er meget forvansket. Den 1. linje lyder i hdskrr. *þekkiliger var vígi*; dette er af G. B. rettet til *þǫkk eigu vér víga,* vistnok rigtigt m. h. t. den tanke, der må søges; nærmere ved hdskrr.s skrivemåde er: *þekð* («velbehag») *liggr vár* (vǫr) *á* (må tilföjes) *vígi*; dette el. noget lign. må også af den grund søges her, fordi *ógóligum* ɔ: *ógóligu* (ang. dette se foran) sikkert må henføres til *vígi*; vb. *liggja* i denne forbindelse kan ikke vække betænkeligheder. L. 2 lyder: *vertu hollr her þollum*; *vertu* giver ingen mening; *her* med *h* kan ikke stå ved siden af *hollr*; G. B. skriver *voruð hollir mér, þollum,* men hans øvrige forståelse af halvverset gör dette umuligt; jeg bifalder hans rettelse af *vertu hollr* (digteren tiltaler to mænd), men jeg retter *her* til *styr* og forbinder dette med *þollum*; Håvard mener, uagtet han bruger plur., sig selv. L. 3 lyder: *enn ek æski runnum*; *enn* retter G. B. rigtig til *ann,* men *æski* kan ikke forklares; jeg formoder *ægis.* I l. 6 retter G. B. *a hlyn* sikkert rigtig til *at hlít*; ang. *orðin* (ɔ: *orð*) i l. 7 se foran. I l. 8 har 552 *vestan* for de andres *mestan* (meningsløst).

12. vers (udg. s. 44). Pros. ordf.: *þvengr varð-at lengi vanbundinn þvinnils viggja Njǫrðum handan, Valbrands sonum — þess minnumk nú —, þás skyldi hefna sonar míns á sumri, skerfoldar sólar Gefn «gylfirs»; garðr skjalda hlums svall.* — I l. 1. har hdskrr. *væcke, vecke,* der med stor sandsynlighed er rettet af G. B. til *viggja.* I l. 3 bör sikkert læsemåden *þess minnumk nú* foretrækkes for *þess minn* (rettet til *mun* af G. B.) *minzt um,* der öjensynlig kun er en forvanskning af hin. I l. 4 må *þveings* rettes til *þvengr* (G. B.). Den sidste halvdel frembyder flere vanskeligheder. L. 5 er rigtig, l. 6 ligeledes, når der læses *hlums* (rimstavelse og 552's læsem., for *hlunnz*); i l. 7 er ligeledes *garðr svall* (*garðr* = storm) f. *garder snall* (*svall* 552) sikkert nok. Ang. l. 8 se foran; den har sikkert lydt: *Gefn* (dette kræves af bogstav- og linjerim) *míns sonar hefna*; de ord, der nu er tilbage, er: *skerfoldar* (l. 5), *gylfirs siofar* (i l. 7) med v. l. *gylfurs; skerfoldar* må være en del af kvindekenningen: *Gefn* . . . .; *siofar* er ved siden af *skerfoldar* ganske overflødigt og sikkert forvansket; jeg formoder *sólar* («havets sol» = guld). Endnu er *gylfirs* (*-urs*) tilbage; det er vanskeligt at sige, hvad det er forvansket af. Man kommer snarest til at tænke på et adj. og da som attribut til *sonar* (*gǫfugs*?) eller til

garðr? (eller adv. til *svall?*). Endelig kunde der være tale om et adj., hørende til *Gefn*.

13. vers (udg. s. 49). Pros. ordf.: *Þat orð mun koma vestr til Ísafjarðar ok þegna vestan — oddregns ǫ́r varð roðin sǫ́rum —, at gunnnœringar fœri handan til geira glettu; vǫxtr es vægr í augum Valbrands sonum.* — Verset er i det hele temlig godt overleveret. *Oddregns* (i l. 4) kan kun være at forbinde med *ár* (*ǫ́r*) i l. 2; «blodets åre» = sværd; i denne linje findes et *saarann* (*sarni*), der af G. B. er rettet til *sára* (forbundet med *ǫ́r*; *oddregns* henfører han til *þegna*, men det er umuligt). Der må uden tvivl læses *sárum* (*sǫ́rum*) d. v. s. «i (el. ved) sårene» (det ud af dem vældende blod); *koma* (l. 4) findes i 552 (for de andres umulige *komu*). *-nœringar* (l. 6) findes ikke andre steder, men synes sikkert; det er identisk med det nogle gange forekommende *nárungar*; for *væri* (sst.) må der læses *fœri* (G. B.). Endelig er *vegr* (l. 7) i 552 og ikke *vogur* det rigtige. Den sidste sætning må forstås ud fra udtrykket: *e-t vex í augu* «noget antager en stor, forskrækkelig, farlig vækst i, for, ens öjne»; «for Valbrandssönnerne er der ikke meget, der tager sig stort, frygteligt ud», «de er ikke bange for meget».

Ved Håvards halvvers i Sn. E. skal ikke her dvæles.

Som bemærket er alle disse vers digtede i anledning af og om Håvards hævn efter sönnen Olaf. V. 1—2 udtaler faderens dybe sorg, tilmed føler han sig trykket af sin alderdom; v. 3 er udtryk for hans forhåbninger om et godt resultat, idet han stemningsfuldt tager varsel af nogle ravne, han ser flyve; v. 4—5 omhandler den 1. kamp, drabet på sönnens banemand, Torbjörn og flere; v. 6—7 den 2. kamp, overfaldet på Torbjörns broder Ljotr og dennes drab; de næste 3 vers, 8—10, siges i sagaen at være digtede hos hövdingen Steinþórr på Eyrr, hvis støtte Håvard søgte under den påfølgende tingstrid; v. 11 siges at være digtet ved efterretningen om Holmgǫngu-Ljóts drab; v. 12 er et lejlighedsvers, hvori Håvard mindes sin tidligere hævn og Valbrandssönnernes (hans hustrus brodersönners) raske færd; endelig er v. 13 digtet i anledning af en blodig kamp, hvor Valbrandssönnerne også udmærkede sig. Indholdet står for flertallets vedk. i nöje forbindelse med sagaens tekst og er overensstemmende dermed. Dette gælder v. 1 (der dog synes at måtte være digtet tidligere end den følgende prosa antyder), 2, 3, 4, 6, 7, 11, 12, 13, eller 9 vers; om de øvrige 4 gælder derimod noget andet. I v. 5 omtaler digteren, at der nu «er fældet fire mænd», me-

dens sagaen omtaler seks; dette er en betydningsfuld uoverensstemmelse. Om v. 8—10 gælder det, at de passer meget dårlig til sammenhængen og er løst knyttede til prosaen; det første synes at være digtet lige för en kamp (angreb), det sidste i Håvards eget hjem (ikke hos «Steinþórr»), og det andet synes rent vilkårlig anbragt. Alt dette er meget vigtigt for versenes ægthed; de er ialfald betydelig ældre end sagaen, det er klart; af andre grunde ses, at den er ret ung. I almindelighed må det siges, at versenes sprog og form intet som helst indeholder, der kunde vise deres uægthed; direkte beviser for deres ægthed af sproglig art gives der ganske vist — tilfældigvis — heller ikke, f. eks. former som *séa* el. lign.; dog kunde man pege på former som *þjórekr, ógóligr,* el. enestående ord som *hvinnendr, næringar,* der ialfald ikke vidner om sen tilblivelsestid. For ægtheden taler afgjort den friske, personlige tone og hele, om jeg så må sige, «samtids»følelse, i versene, der næppe kan tænkes at hidrøre fra en senere tids forfatter. I denne henseende afviger disse vers ganske fra bevislig uægte vers.

Hvad sagaernes lejlighedsvers eller de i dem antydede og nævnte improvisationer i det hele angår, er der hos mange en vis tvivl tilstede, tvivl om beretningens sandfærdighed, ja, tvivl om muligheden af en sådan tilblivelse overhovedet. Beretningens troværdighed er nu som oftest af den art, at der ikke gives direkte, ydre beviser derfor; dens indre sandsynlighed må da være det afgörende, ligesom også sproget tit og ofte lægger et tungt lod i vægtskålen. Tvivl om muligheden af en improviseret tilblivelse af sådanne vers er derimod ganske uberettiget. Versenes form var jo af gammelt datum og den var bleven så tilvant, den var så sammenvokset med bevidstheden, at der ikke skulde megen øvelse til i en kort tid at digte drotkvædede og lignende vers af den formelt fuldkomne art, forudsat at digteren havde det tilbörlige herredömme over sproget, hvad ganske vist ikke alle besad. Der gives da også en mængde fortællinger om sådanne improvisationer fra en sådan tid, der så at sige falder sammen med sagaens nedskrivningstid. Dette er iøvrigt et forhold, som man kender fra Island hele tiden igennem lige ned til vore dage. Jeg skal tillade mig at anføre et par eksempler. Jeg har selv været vidne til, at en forkarl ved sit høarbejde — en bondemand uden al uddannelse — gentagne gange fremsagde i «ferskeytt» digtede vers, der ganske sikkert blev til med det samme. En fuldstændig pålidelig mand har meddelt mig følgende vers, digtet af en lig-

nende person i løbet af et 100 favnes ridt, om dem, han red sammen med:

Verða greið ei ferðin fór,
fullir riðu saman,
herðabreiður Björn og Þór
bulluðu sniðugt gaman.

Verset er ganske vist ikke poetisk eller indholdsrigt, men det er jo ikke det, det her kommer an på. Det er formfuldendtheden og den indviklede form, der her er hovedsagen. Man lægger mærke — foruden til bogstavrim og slutningsrim, der jo altid er uundværlige — til ekstrarimene: *verð* : *herð* (l. 1 og 3), *greið* : *breið* (sst.), *full* : *bull*, *rið-* : *snið* (l. 2 og 4), m. a. o., her findes 2 ekstrarim i hver linje, og desuden et helrim i l. 1, hvis man vil tage alt med; dette sidste er dog vistnok tilfældigt. Disse vers var ganske vist kun firlinjede, men jeg kan anføre et drotkvædet vers, digtet i løbet af nogle få (4—5) minutter; det er ganske vist uden egenlige kenninger, men i formel henseende fejlfrit (når man tager hensyn til den nyisl. udtale):

Heyr hve fast í fossi
(fagrar hlíðir skrýða)
þýtur þúngu róti
(þallir grænar allar);
leika í laufi kvikvir
ljósálfar, en skjálfa
uppi eikartoppar
yndis-þýðum vindi.

Der kunde anføres en hel mængde af lignende eksempler.

Det er let forståeligt, at kendskabet til dette forhold bevirker, at man bliver mindre skeptisk overfor de gamle sagaers beretninger om deres improviserede vers, selv om man måske kan se, at beretningen om deres tilblivelse ikke fuldtud er den rigtige. Jeg nærer derfor ingen betænkeligheder, hvor ikke særlige forhold gör sig gældende, der leverer beviser for versets uægthed. Hvad særlig Håvard den haltes vers angår, nærer jeg ikke den ringeste tvivl om deres ægthed.

Hvor hørte Rydårbogens skriver hjemme?

Af

Marius Kristensen.

1. Blandt de gammeldanske håndskrifter af större omfang, der skelner mellem tre kön ved navneordene, er også Rydårbogen (E don. variorum 3, 8vo; udg. af R. Nyerup i Nye Danske Mag. V 3 H. s. 160 flg.). Det omtales i N. M. PETERSENS Danske sproghistorie s. 229, ligesom jeg mindes, at prof. WIMMER fræmhævede det i sine forelæsninger over dansk sproghistorie 1887—88. Men blandt disse håndskrifter indtager Rydårbogen en særstilling; dette fremgår indirekte af, at prof. VILH. THOMSEN ikke omtalte den i sit foredrag Om oprindelsen til nogle ejendommeligheder i den danske retskrivning (Forh. på det IV. nord. filologmøde s. 205 flg.), hvor en del andre danske håndskrifter med forskel mellem hankön og hunkön blev gennemgået. Medens Rydårbogen har den gennemførte skelnen mellem hankön og hunkön som et af sine ejendommeligste træk, afviger den næmlig i betegnelsen fra de andre.

Almindelig består forskellen mellem hanköns- og hunkönsformen i de gamle håndskrifter i, at bestemthedsendelsen i hankön ofte har formen *-end* el. *-ind*, sål. i de sællandske håndskrifter af Lucidarius, Rimkrøniken (også Gemens tryk), Roskilde Skomagerskrå af omtr. 1450 (Nyrop, Gilde- og Lavsskråer II 122 flg.), i Næstvedhåndskriftet af Mandeville, en sagnkrønike og et dyredigt, i de fynske hdskrr. af «Christiern Hansens». Komedier og af Odense Mariæ Rosenkrans Gildeskrå (Nyrop I 465), men i Rydårbogen (ligesom i Malmø Bødkerskrå af 1499, Nyrop II 285 flg.) er forholdet et andet.

Vi finder i Rydårb. (citeret efter Nyerups kapittelinddeling) *kuni(n)gin* (mindst 13 gg., eks. 16 tre gg.), *keyserin* (51, 78, 79, 81), *hertigin* (98), *markgrewin* (100), *fathærin* (73), *stadin* (85), *hemmelin* (58), *somarin* (67) som hankönsformer, mod *koningæn* (29), *pauæn* (87 to gg.), *biskopæn* (58), *morghenæn*

(19), *kollæn* (46), altså langt overvejende bestemthedsendelsen *-in*[1].

I hunkönsordene finder vi dærimod *-æn*, som *stowæn* (43), *kronæn* (90 to gg.), *solæn* (79, 95), *markæn* (55), mod *draningin* (95); på samme måde ik. flt. *korsæn* (62).

Denne forskel gælder imidlertid ikke genitiv, hvor vi har *æ* også i hankön: *kuningæns* (16, 26, 29), *keysere(n)s*, *-æns* (58, 63, 78, 79 to gg.), *hertigæns* (90), mod *kuningins* (98).

Samme forhold som i hunkönsendelsen træffer vi i biordene *sithæn* (11, 80, 90), *wthæn* (16), *northæn* (50), *wæsten* (54), *samæn* (51, 52, 98), *thædæn* (86), *sialdæn* (65), *siælden* (87).

Endvidere træffer vi *-æn* i navneord på oldda. *-an*, som *Holdæn* (13, 14), *afthen* (79).

Endelig har vi også *-æn* svarende til stavelsedannende *n* i olddansk, som *wabæn* (11, 59), *theghæn* (16).

Der kan da ikke være nogen tvivl om, at *i* i hankönsendelsen må skyldes det *nn*, som i oldda. var den sidste lyd i nom.-akk. hankön, og som utvivlsomt har været forskellig fra *n* ikke blot i længde, men også i art, hvad enten man nu vil bruge udtrykkene dental-supradental eller dorsal-apikal for at betegne forskellen. Men denne forskel fræmhæves ikke her som i de ødanske håndskrifter, der för er omtalte.

2. Går vi fra bestemthedsendelsen over til participiernes ubestemte form, finder vi ganske det samme forhold. Vi har *han word bygrawin* (64): *hun word ther bygrawæn* (15); *kuning thær fordriuin wor* (66, sml. 96): *fru I. word fordriuæn* (95); *word han thrysæ fangin* (64, sml. 75, 80, 93 to gg., 94 to gg., 98): *XV aar waræ framgangæn* (15). Nogen vaklen findes dog også her; vi finder som hankön *koræn* (96) v. s. af *karin* o. lign. mindst 9 gg. (eks. 95 tre gg.), *slawen* (82) v. s. af *slawin* mindst 16 gg. (eks. 97 tre gg.), *lething word bothæn* (80); desuden den mærkelige form *han word kallin* (16).

Hvad der gælder participierne, gælder også pronominale ord som *hwelkin* (64, 67), og atter her træffer vi mod reglen *ingæn* (58) v. s. af *ingin* (16), men *ingæn* hunkön (94).

I det hele kan der ikke være tvivl om, at vi har det samme forhold af samme grund her som ved navneordenes bestemtheds-

---

[1] Flodnavnene *Elwæn, Eyderæn, Thrauæn* har altid *æ*; sml. også 2 slutn.

endelse; og ligesom vi i Mandeville (Thomsen a. st. s. 217) finder *gammeld* v. s. af *galend, forfallind,* træffer vi også her hankönsformen *St. giørdis gamil* (44), men hank. *gamel* (7).

En bestemt afgrænset undtagelse synes der dog at være, idet der ingen forskel göres efter *œy.* Vel træffer vi en enkelt gang *han wor thœyn* (66, oldnord. *tiginn*), men *œyœn* er hank. 51, 68, hunk. 15, 18 (? itk. 94), og vi har på samme måde den bestemte form *wœyœn* (68).

3. I en række norske dialekter, hvor dativ endnu er en levende form, svarer dativsendelsen i hankön til nominativsendelsen i hunkön, og omvendt, selvfølgelig fordi hankön havde enkelt *n* (oldno. *-inum*), hunkön dobbelt *n* (oldno. *-inni*) i dativ, medens det omvendte var tilfældet i nominativ. I bestemte former af navneord finder vi — selvfølgelig kan man vel sige — intet spor til noget sådant i vort håndskrift; men i enklitiske former af pronomen synes vi at have det i *sithen drab han hannum oc sœnktœn wt i Slœ* (93), mod: *thœnnœ tind op bar . . . Syward oc flythin til monkœ nyttœ* (82).

4. Når vi i Rydårbogen vel finder en tydelig adskillelse mellem endelser med gammelt *nn* (og *ll*) og *n* (*l*), men dog finder denne udtrykt på en noget anden måde end sædvanligt, og navnlig aldrig ved *nd* (*ld*) som betegnelse for palatal (dorsal) lyd, som alm. i ødanske håndskrifter fra omtrent samme tid (1400 og noget senere), så ligger det nær at spørge, om de nydanske folkemål giver os nøglen til forståelsen heraf. Jeg nærer ingen tvivl om, at vi kan finde denne nøgle.

I de nydanske folkemål, som endnu skelner mellem tre kön i bestemthedsendelsen, participier og pronominer, er i reglen hankönsformens oprindelige *nn* stærkt forandret, ja afløst af en nasaleret selvlyd, ofte sluttende med en halvvokal (*i̯*). Dette gælder Vendsyssel, Læsø, Samsø[1], Fyn med Tåsinge, Langeland og de fleste småøer, Lålland, Falster, Møn, Sejrø (og tildels, dog endnu med bevaret konsonantisk udlyd, Bornholm). Kun på Djursland med Tunø (Anholt og Endelave tör jeg ikke udtale mig om), på Sælland og måske i Skåne[2] ligger forskellen især i, at hankön har *i*-lyd, hunkön *ə*-lyd foran ikke væsentlig forskellig *n*-lyd.

---

[1] Vist også Helgenæs.

[2] Om Skånes forhold i nutiden ved jeg kun ganske utilstrækkelig ·l.

Hvis vi da i en række håndskrifter finder denne forskel udtrykt ved afvigende konsonantbetegnelse, men i enkelte kun ved forskelligt vokaltegn, ligger det nær at henføre disse til egne af af den sidstnævnte gruppe. Der kan næppe være tvivl om, at Rydårbogens skriver da enten må høre hjemme i Djursland eller i Sælland-Skåne (sml. forholdene i Malmøskråen).

Hvilken af disse egne vi skal bestemme os for, afgöres imidlertid af to andre ejendommeligheder ved håndskriftet, en som angår böjningen, og en på lydlærens område.

5. I sællandsk-skånsk bevares hankönsendelsen *-ær* i tillægsordene langt op i tiden, ja i bornholmsk og dele af fastlandsskånsk er den bevaret til den dag idag. I Mandeville-håndskriftet findes sådanne former i snesevis, i sællandske gildeskråer træffer man så sent som efter 1500 i Herslev-skråen (Nyrop I 243) formen *vredher*. Men i Rydårbogen findes ikke et eneste eksempel på denne endelse, skönt håndskriftet må anses for ældre end Mandeville-hdskr.

Dette leder os til at søge vest for Store Bælt.

6. Der går, som vel kendt, et ældgammelt sprogskel gennem Store Bælt. Vest for dette har vi *o*-lyd i en række ord, som øst for Bæltet har *u*-lyd. I Rydårbogen træffer vi former som *Kollæn i Skanæ* (46), *neyerbrot* (95), *bothæn* (80), *sændebot* (63), og hertil slutter sig *forbath* (98), da Rydårb. ofte har *a* for *o* (ɔ: *å*): som *draning, karæ, klagh i kaglespel* (21). Herhen hører også *stowæn* (43).

Også denne række former viser mod vest.

7. Dersom da ikke meget tvingende grunde taler imod, må vi slutte, at skriveren har hørt hjemme i en egn, hvor

forskellen mellem hankön og hunkön i böjningen af visse ord og former endnu var bevaret fuldt levende;

forskellen mellem opr. *-in* og *-inn* væsentlig lå i vokalens art;

tillægsordenes hankönsendelse *-ær* var tabt; og

vokalisationen af *u* : *o* var vestdansk.

Denne egn må, efter nutidsmålene at dömme, søges i Djursland.

8. Der er imidlertid mere, som peger i samme retning.

Ved siden af *lankt* (50), som vel må betegnes som normal skriftsprogsform i datiden, træffer vi *lawnt* (63), en form, som

er særlig ejendommelig for Djursland (med Samsø), se Kort ov. de danske folkem. § 8.

Overgangen *ngd* > *nd* er alm. jysk; altså viser dobbeltformen *thwingdæ* : *thwindæ* (79) ikke særlig hen til denne egn; men efter *æ*-lyd har her i egnen fra Mariagerfjord syd på (Kort osv. § 74) udviklet sig en *j*-lyd, og ialfald i hængte, trængte træffer vi [hæj·n, træj·n] så langt syd på som i Mols (Dejret). Hermed stemmer *hæy(n)dæ* (10, 15, 33, 100), og måske viser *fæyndæ* (gennemgående) i samme retning, men jeg har af dette ord fra Mols kun fået opgivet former, som var påvirkede af skriftsproget.

Lagt til det foregående kan man sige, at formerne *lawnt* og *hæyndæ* giver det sikre bevis for, at Djursland virkelig er skriverens hjem.

9. Muligvis kan der lægges nogen vægt på *bøyd, boyd* (bygget, 73, 78 og oftere) og den tilsvarende indikativform *bøydæ* (13, 70, 76); fra nutidsjysk kender jeg kun fra sydsamsisk tilsvarende former (Taftebjærg [bọgh—bọj·—bọj']), men der er intet til hinder for at antage, at dette er det sidste sted, den har holdt sig, og at den för har gået adskilligt videre. Også i Skåne findes for øvrigt ganske tilsvarende former; men dette er af ringe betydning her, hvor vi dærimod må lægge mere mærke til, at Jysk ellers ikke kender en sådan form. Bort fra Djursland kan man ikke sige den peger.

Håndskr. har oftere *neyær*, *næyr* (58, 81, 95), dog også den alm. skriftsprogsform *nithær* (82). Den første kalder Rask i sine anmærkninger uden videre jysk, men hværken Feilberg eller andre kender, så vidt jeg ved, nogen anden tilsvarende form i nyjysk end samsisk [nɛj'ə]. Muligvis er formen videre udbredt på Djursland, Feilberg har ingen former fra Mols el. Nörre herred; men ellers vil denne form vel være at bedömme ganske som den foregående.

10. Også på et andet punkt har Samsø (og Helgenæs) bevaret, hvad der sagtens i en ikke så fjærn fortid var fælles Djurslandsmål. Medens största delen af Jysk allerede för 1300 kun kender fælleskönsform af participierne, har Samsisk til den dag idag bevaret betydelige rester af könsböjning i de stærke, men ikke i de svage participier (Danske Studier 1905, 121 flg.). Rydårbogen stemmer heri med Samsisk. Vi træffer uböjet form *bøyd, brænd* som

prædikatsnomen til intetkönsordet *claster* (73, 78, 92 o. fl. stt.), men de stærktböjede former har *-t* efter have: *slawet* (43, 44), *fordriwet* (51), *sworæt* (84), *scriwet* (67); efter stå: *scriwet* (43); endvidere *som scriwæt (scræwet) finnæs* (1, 2), *finnæ wi scriwet* (2). Vi finder både *Jherusalem word wnnæt* (80) og *Sæyæberg* (*thet*) *word w*(*u*)*nnæn* (51, 80), smlgn. også eksemplerne i § 2.

11. Måske vi også har grund til at se en Djurslandsejendommelighed i de mærkelige intetkönsformer *hard weth adhel wæy* (33), *hward sinnæ* (63), *stord rowf* (68). En overgang $t > d$ (*ð*?) efter *r* synes underlig, men i et andet, dog ikke ganske ensartet tilfælde, [kjå·'r] som bestemt form af [kja·'r] kær (ono. kiarr)[1], synes molbomålet (Tved) at forudsætte en ældre form **kjærð* < **kiarrət*. Jeg må dog sige, at jeg tvivler lidt på nogen forbindelse mellem denne overgang og de underlige stavemåder i Rydårbogen.

12. Langt mindre kan jeg tillægge den ikke særlig hyppige brug af *i* for *y* og den langt hyppigere af *y* for *i* nogen afgörende betydning. Brugen af *i* for *y* (*surkindig* (60), *skildig* (7, 8 og oftere), *skildæ* (72) og de fuldstændig forskrevne *stridhæ* (62) og *fitte* (89)) er langt hyppigere i håndskrifter som Mandev. og Lucid., som ikke godt kan mistænkes for molboindflydelse. Anderledes vilde forholdet have været, hvis vi også havde truffet forvirring i brugen af *e* og *ø* (som i Knud Juls Harpestrænghåndskrift), men heraf findes ikke spor. Jeg vover ialfald ikke hertil at henregne *ælløwæ* (38, 43): *ælleuæ* (77). Netop mangelen af denne sammenblanding gör, at jeg søger skriverens hjem i den nordlige del af Djursland, hvor *ø* og *e* endnu holdes fuldstændig ude fra hinanden.

13. Dersom ikke mangelen af *æ*-krølle og *ø*-streg i nogle tilfælde sikkert blot skyldes skriverens forglemmelse, kunde man fristes til at finde midtjyske ejendommeligheder i *fard* v. s. af *færd* (72) og *giordhæ* (ofte), *fordhæ* (44, 92, 93), *hordæ* (29) v. s. af *giørdhæ*, *førdy* (81), *førde* (97), *hørdæ* (93), *førd* (64, 87). Selv med fuld forståelse af, at *o* for *ø* og *a* for *æ* ofte kun beror på skriverglemsomhed, må jeg dog sige, at især formen *fordhæ* er så hyppig og stemmer så vel med nutidsmålet mellem

[1] Kort osv. § 80.

Randers og Vejle fjorde (Kort osv. § 56 sætter området for snævert mod vest), at jeg fristes til at tro, det er skriverens egen form.

Også *undgialdæ* (67), *sialdæn* (65) kan være ægte former (Kort osv. § 76) mod skriftsprogsformerne *giældæ* (16), *siælden* (87).

Dærimod er jeg, trods gentagen forekomst, tilböjelig til at regne *i mallæ* (68), *i mallum* (13 og oftere) for skrivefejl v. s. af det hyppige *i mellum*; på samme måde er *moghet* v. s. af *møghet* sikkert at betragte som ren skrivefejl.

Den modsatte fejl må vist forekomme i *føør* (77,78), uagtet den er temmelig uforklarlig. Det samme kunde måske også være tilfældet med den ganske enestående form *smæ* for *små* (3, 53, 76), men dens forekomst tre gange med så stort mellemrum gör det ret usandsynligt. Ingen nydanske mål har, så vidt mig bekendt, *æ* i dette ord; men er det ægte, må det vel skyldes indflydelse fra de gradböjede former. For *føør* i st. f. *foor* kan jeg slet ingen forklaring tænke mig.

14. Alm. jysk, eller måske endog alm. dansk, er bortfaldet af *v* i *for hwærdæ* (72) og *ærthæ* (13) v. s. af *ærfdh* (12), *ærfdæ* (13, 14, 52); ligesom af *gh* i *syrde* (44). Hermed må sammenstilles *forderdæ* (79, 92), men, som jeg har nævnt i Kort osv. § 80, er formen i anden henseende mærkelig, idet ordet i nyjysk alm. böjes som r e n s e og kun i Djursland og nærmeste egne kan vises at have haft tostavelsesfortid (bevaret i partic. [få'då·'r]).

15. Hermed tror jeg vi er færdige med de træk i hdskr., som med mere eller mindre grund kan opfattes som beviser for, at skriveren stammede fra Djursland, snarest fra Nörre herred. Men, som rimeligt er, må der være en del almindelig jyske ejendommeligheder, som kort skal nævnes.

Jysk må man kalde vokalen i *wal* (78), *walbydhæ*, *-byrghæ* (41, 96), mod *wælbyrdhæ* (41, 97), som Kort osv., kort 41 viser, må formen endda snarest være nörrejysk. Jyske er også snarest vokalerne i *møghæt* (*moghæt* alm.), *dattar*, *datær* (alm., eks. 88, 90, 98), *temmelfingræ* (44), sml. Kort osv. s. 62[8], *stollæthæ* (54 to gg.), sml. Kort osv. § 15, *vdreste* (yderste, uden omlyd, 88), fortidsformerne *sprang* (16, 17), *fæk* (8, 11 og oftere), mod de sællandsk-skånske *sprank, fik*.

Til den jyske side viser også, at vi enkelte gange finder udsagnsord i ental til grundled i flertal, som *aath lus* (17), *the . . . ær thær . . . . hwelkæ nu hethær* (48), *wolder grewær* (89).

Rimeligvis må det også regnes til den jyske side, at vi ikke finder *til* med genitiv af det styrede navneord.

16. Da håndskriftet antagelig hører hjemme i Sønderjylland, kunde man vænte at finde også sønderjyske ejendommeligheder i dets sprog. Der er heller ingen tvivl om, at sådanne findes. Således viser *bloysel* (15), *høyæ* no. (62), *hoy* to. (72) sønderjysk, og snarest østslesvigsk, lydudvikling. Sønderjysk er også *Løum* (79), men denne form har intet særlig østslesvigsk ved sig, se Kort osv. § 47 og 60.

Fælles sønderjysk er *dræyæs* (76) for drages, ja formen går endda et godt stykke udenfor det sønderjyske område. Måske har vi heller ikke lov til at opfatte de nævnte former med *øy* som særlig østslesvigske i hin tid, selv om de nu er det.

17. Dærimod synes vi ikke at kunne undgå at se afgjort vestslesvigske former i *brollup, brullup* (alm.) og *sextæ* (35), som Feilberg kender netop og kun fra Vestslesvig (Darum, Sem, Braderup).

Til samme egn viser også snarest *thæn samæ aar* (58 og oftere), og måske *Thoræ hænnæ søn* (ɔ: Thoræs sön, 68).

Formen *weyd, wæyd* (viet, 96, 97, 99) er vist ikke kendt i Østjylland, men alm. i Sydvestjylland; men jeg er tilböjelig til at tro, at den først sent er forsvundet i Østjysk, fortrængt af skriftsprogsformen.

Men det må bemærkes, at de sønderjyske former er af en sådan art, at de snart lettere forstås som opkomne ved et længere ophold på en fremmed egn end ved afskrivning af et håndskrift med fremmede ejendommeligheder. Da Løgum kloster hørte til samme orden som Ryd, kunde det vel tænkes, at afskriveren har opholdt sig længe i Løgum, og at dette har sat sig spor i hans sprog. Men selvfølgelig kan han også andensteds have haft dagligt samkvæm med nordvestslesvigske munke og være påvirket af deres sprog.

18. Enkelte sproglige ejendommeligheder synes at pege ud over Jyllands grænser.

Fra betydningens side kan vi mærke os *strand* i betydningen hav (13, 15), som jeg kun kender fra sællandsk, og som næppe er jysk. Men denne glose må stamme fra oversætteren, ikke fra skriveren, og kan da ikke være os særlig magtpåliggende.

Af böjningsformer er det mærkeligste bevarelsen af slutvokalen i *reynærethæ* (9, 20, 40 osv.), *kallæthæ* (15), *hetræthæ* (21), *talæthæ* (29), *støfthede* (39), *lewætæ* (67), mod det kun enkeltvis forekommende *regneret* (5). Snarest er jeg her tilböjelig til at se en påvirkning af det alm. skriftsprog.

Af lydlige ejendommeligheder bør her nævnes *sennælig* (90); former med *æ* af tillægsordet sand og dets afledninger kender jeg fra Povl Helgesen, Herman Vejer, AM 187, 8vo, Mandevillehdskr., Rimkrøniken, Peder Låle, «Chr. Hansen», Hr. Michael, Odense Hell. Trefoldh. skrå 1496 og Skinderes skrå 1493 (Nyrop I 761, II 230), Svendborg St. Annæ gildes skrå 1444 (Nyrop I 706), altså fra en række skånske og ødanske kilder. Men desuden findes *sænt* i Knud Juls Harpestrænghåndskrift, som efter alt at dömme ikke blot er jysk, men endog fra naboegnen til Nörreherred, Djurslands Sønderherred. Fra nutiden har jeg ikke kunnet få nogen sikker oplysning om tilsvarende former, men muligvis kendes de i Sydsællandsk.

Formen *bænt* (7) synes, selv om *æ* kan være skrivefejl for *a*, ved sit *t* at vise bort fra Jylland.

Som det vil ses, er de former, der taler for ikke-jysk påvirkning, få og lidet betydelige.

19. Endnu må omtales nogle ting, som ikke har betydning for fastsættelsen af skriverens hjemsted, men som ellers er ejendommelige for hans sprog.

Hertil regner jeg den stærkt fremtrædende overgang *gh* > *y* efter fortungevokal, som *slæyt* (ofte), *læyd* (ono. *legit,* 15), *thæyd* (ono. *þegit*, 29), *ræyæl* (ofte), *leybrothær* (82), *thæynheet* (4 to gg.), sml. § 3, næstsidste stykke, og også *sløyfærtsøn* (85), sml. § 16.

Endvidere regner jeg hertil de ikke få eksempler på *d* for ældre *th* i pronominale ord som: *i de thimæ* (3, sml. 2, 20), *dæssæ thidindæ* (29), *diit* (79), *dær* (12, 32, 79, 90), *for dy* (15, 22, 68).

Ligeledes et par tilfælde, hvor *at* synes at være brugt for *oc*: *tha bygynnæthæ lus at særæ at bythæ hanum* (17), *genstæn K. løfthæ sinæ øynæ opp at swo til St.* (43).

Endelig en del enklitiske former, foruden de i § 3 omtalte, især efter udsagnsord: *kallethet* (3), *fekkæt* (15), *vndfinget* (21), *sændet* (44), *gawet* (43), *forspilthæt* (69), *kiærdæt* (94), *giwet* (46), *screuæth* (81). En enkelt gang efter navneord: *som gutet wildæ* (64).

Alle disse former har deres historiske interesse, men man vil forgæves søge at stedfæste dem.

20. Dobbeltformer forekommer ret jævnligt, og en del er allerede omtalte i det foregående. Ofte kan forklaringen være let, sål. kan *waræt* (69): *wæræt* (79) bero på glemt *æ*-krølle (§ 13), næppe på indvirkning fra Skånsk-Sydømål. På lignende måde forholder det sig vel med *øwer, øwær* : *owær* (eks. 3), *søn* : *son* (eks. 2). Andre, som *fal* (44): *fiæl* (43, 91), *wekt* (87): *wæt* (64), *læwdæ* (67): *lewætæ* (sst.) og de vekslende fortidsformer af holde, er vel snarest vidnesbyrd om strid mellem forskriftens og afskriverens sprogform. I det hele betyder de ikke meget.

21. Den slutning, jeg kommer til, er da, at Rydårbogens skriver hører hjemme i Djursland, snarest Nörre herred, at han har været under ret langvarig påvirkning af nordvestslesvigske omgangsvenner, men at hvad der viser andensteds hen i hans afskrift lettest forklares enten som indvirkning fra de almindelige skriftsprogsformer eller fra hans forskrift, medens intet tyder på, at han hører hjemme eller endog blot i længere tid har opholdt sig i Angel. Jeg vil dærfor være tilböjelig til at tro, at denne afskrift ikke stammer fra Rydkloster, men snarere fra søsterklostret i Løgum.

Bidrag til digtningen på Island omkring 1500

fra Stockh. perg. 22, 4to,

med redegörelse for membranens marginalia.

Af

Kr. Kålund.

Det islandske pergamenthåndskrift 22, 4to i det Kgl. Bibliotek i Stockholm er en skindbog fra 16. årh., som antages at være ført til Sverig i 17. årh. af islænderen Jón Rugman, men om hvis historie ellers intet er bekendt. Det består nu af 93 blade fordelte på 16 læg, hvert på 6 blade med undtagelse af VII. og IX. læg (bl. 35—42 og 46—53), som tæller 8 blade, samt VIII. læg (bl. 43—45), som kun består af 2 sammenhængende blade med et efterfølgende enkelt blad og aldrig har udgjort mere. Af I. og XV. læg (bl. 1—4 og 84—87) mangler 1ste og 6te blad, så at disse læg nu kun tæller 4 blade hvert. Ved håndskriftets begyndelse mangler mindst 1 læg og ligeledes efter II., V. og XII. læg (d. v. s. efter bl. 10, 28 og 71). Læggene, som nu er sammensyede ved to tværs over ryggen gående sejlgarnssnore, ligger løst i det oprindelige bind, som består af to med to dobbelte skindremme forbundne træplader. Håndskriftet er helt igennem skrevet med samme, noget vekslende hånd. De temlig plumpe afsnitsinitialer er sædvanlig sort ornamenterede, undertiden prydede med figurfremstillinger. Rødt blæk anvendes af og til i overskrifter og som baggrund for initialerne. Skriften er på sine steder bortslidt, svækket ved fugtighed, eller blækket har smittet over fra den ene side til den anden.

Indholdet udgöres hovedsagelig af rímur: Skáld-Helga rímur (fragment, bl. 1—6), Egils r. einhenda (bl. 7 v—16 v, lakune efter bl. 10), Bjarka rímur (bl. 16 v—28, ender defekt), Máus r. (bl. 29—45 r), Rollants r. (bl. 46—55 r), Mansöngvar 1—4 af Þjófarímur (bl. 55 v—56 v), Mansöngvar 1—4 af Þorsteins r. Víkingssonar (bl. 57 r—58 r), Bærings r. (bl. 59—71, ender defekt), Hektors r. (bl. 72—90 r, to lakuner), Virgilius r. (bl. 91—93), —

men indeholder desuden forskellige mindre digte, som senere skal nærmere omtales. Endvidere bærer håndskriftet adskillige marginalia, så godt som alle med skriverens egen hånd; det er navnlig nedre margen, som er udfyldt med disse optegnelser, der dels har karakter af penneprøver eller personlige bemærkninger, dels og for störste delen er småvers af blandet indhold. De giver vink om håndskriftets hjemsted, vi får et indblik i den tids daglige liv og gennem en del af versene en ret interessant prøve på tidens erotiske digtning. Nedenfor vil samtlige marginalia findes anførte i rækkefølge under numrene 1—44 (med fremhævelse af de enkelte tilfælde, hvor særlig hånd forekommer). Nogle skyldes vistnok skriverens eget forfatterskab, andre viser tegn på afskrivning eller gengivelse efter hukommelsen, men spörgsmålet fortjæner en nöjere undersøgelse, under hvilken der tillige vil blive lejlighed til nærmere at belyse optegnelsernes art.

På forhånd er det sandsynligt at finde egne udtalelser af skriveren blandt de prosaiske tillæg. Sådanne er 3, 6, 7, 10, 14, 19, 34, 41, 44. Af disse kan det anses for givet, at 3, 10, 14, som henviser til indholdet, 6, 44, som undskylder skriften, 7, som giver anvisning til rigtig læsning af et fejlskrevet bogstav, er hans personlige bemærkninger. Det samme gælder utvivlsomt vejroptegnelsen 19, og ligeledes 34, der frembyder særlig interesse. Her omtales et besøg af den gamle Guðmundur fra Litla Fell hos Jón Hákonsson på Krossnes. Da der forekommer to nabogårde, Fell (tidligere delt i Minna F. og Stærra F.) og Krossnes, i Árnes sogn i Stranda syssel, er der næppe tvivl om, at det er disse gårde der sigtes til, og at skindbogens hjemsted således er i Islands allernordvestligste del, ved Trékyllisvík, en af den store Húna-bugts vestlige forgreninger. Jón Hákonsson må vel altså antages at være bonde på Krossnes og den mand, for hvem håndskriftet er istandbragt. Det lille 4-linjers vers, som den gamle mand fremfører, er rimeligvis for de to sidste linjers vedkommende Gudmunds improvisation, hvorimod de to forangående, hvortil de knyttes, sandsynligvis tilhører datidens erotiske digtning. Også dette håndskrift — som overhovedet flertallet af den ældre tids litteratur — tilhører således det nordvestlige Island, og vi ser her et vidnesbyrd om, at det åndelige liv endog har kunnet skyde knopper langt ude på den mod ishavet vendende del af Islands nordvestligste halvø.

Anderledes forholder det sig med 41, som giver navnene på en række gårde i Bardastrand syssel, også i det nordvestlige Is-

land, men vestligere og ved betydelige afstande skilt fra Árnes sogn. Listens nöjagtighed forudsætter en lokalkundskab, som ikke er sandsynlig på et så fjærnt sted som Árnes sogn, og de i denne forekommende rettelser og fejltagelser bestyrker, at skriveren her har sin kundskab på anden hånd. Mærkeligt nok røber håndskriftet en sekundær tilknytning til denne landsegn, idet den noget yngre penneprøve 25 (særlig hånd) lader formode, at dette ikke længe efter dets tilblivelse har befundet sig i Bardastrand syssel, i nabodistrikterne til gårdrækkens bygder, med hjemsted på gården Hagi på Barðaströnd, hvorfra det har været udlånt til en længere mod vest boende mand. I den omtrent samtidige, men med en derfra forskellig hånd skrevne penneprøve 43 nævnes en Jón Hákonarson, muligvis den samme som 34's Jón Hákonsson; dersom man turde antage, at J. H. med sin skriver var flyttet fra Krossnes til Hagi, vilde det være let forklarligt, at en gårdliste som 41 havde fundet plads i bogen[1].

Om end de fleste af skriverens prosaiske randbemærkninger er forholdsvis ubetydelige, viser de dog hans tilböjelighed til marginalia, så at man også blandt de poetiske optegnelser kan vænte hans egne udtalelser. Der mangler heller ikke vers, som det ved indhold eller andre omstændigheder ligger nærmest at henføre til skriveren som forfatter eller i al fald betragte som digtede paa Krossnes. Således synes en personlig stemning at komme til orde i 2 (skriverens ærgrelse over den fordringsfulde husbond), 4 (nidvers om en bonde, hvis navn er udraderet), 5 (rimet penneprøve), 17 (måske dog en konventionel ríma-afslutning), 20 (skriververs). Hertil kan også regnes nogle vers, som synes at have skriverens omgivelser til genstand, således $11^{1\text{-}3}$, som skildrer en vinterdag med drivis og kvindernes indendörsarbejde ved dunrensning, ganske som man kunde vænte det i en gård med Krossnes' beliggenhed, og hvor digteren til slutning nævner dagen for den beskedne digtnings tilblivelse og dertil knytter navnet Jón; endvidere 13 og 16: 13 skildrer et optrin, hvor en kvinde bliver til latter ved på vejen til de varme kilder at falde med vasketöjet,

[1] Dr. Jón Þorkelsson udtaler i sin bog «Om digtningen på Island i 15. og 16. årh.» den formodning, at Stockh. perg. 22, 4to har tilhørt den islandske stormand Magnús Jónsson prúði († 1591) og sandsynligvis er skrevet på hans foranstaltning. Det sidste er efter ovenstående ikke rimeligt; for det første kunde tale, at M. J. fra 1580 boede i den vest for Barðaströnd liggende bygd Rauðisandur, dog er hverken 25 eller 43 skreven med hans hånd.

og da kvindens navn er udraderet og der netop ved Krossnes findes varme kilder, taler dette stærkt for, at verset er født her[1]; 16 kan medregnes, for så vidt det her skildrede arbejde særlig passer for Stranda syssel. Atter andre tillægges naturligst skriveren, fordi så ubetydelige eller tilfældige rimerier ikke let vilde nedskrives af uvedkommende. Dette gælder således 1 (sammenrimede linjer uden indbyrdes forbindelse), 9 (dagligdags-hændelse), 12 (småbegivenhed). Hertil slutter sig nærmest 18, under forudsætning af at verset handler om gårdens hunde. Af spøgende eller spottende natur er ligeledes 24 og 26, medens 27, som tillige er naturbeskrivende, giver et situationsbillede[2]; i indhold nærmer de sig således de foregående og kunde formodes at være af samme forfatter; men ved versemål (afstumpet eller almindelig drotkvædet) knyttes de til en følgende gruppe, om hvilken dette næppe gælder. Ensartet metrum forbinder de tre vers 21—23, som besynger en elsket og tabt kvinde, uden at noget vink angående forfatterskab heri gives, lige så lidt som i det lille barnevers 39. Også flertallet af de følgende vers er af erotisk indhold, af hvilke 28—31, 35—36 (alle i afstumpet drotkvædet) danner en særskilt gruppe — med indbyrdes sammenhæng? —, hvori digteren udtaler skuffet længsel efter sin ungdoms elskede, fra hvem han ved hendes frænders hårdhed er bleven skilt, medens 38, 40[1.2], 42 i andre toner synger kvindens pris. De fejl, som forekommer i flere af versene, viser, at skriveren her indfører en digtning, som han ikke altid har kunnet opfatte rigtig, og sandsynligvis er i al fald samtlige vers fra og med 28 nedskrevne efter hukommelsen. En sådan optegnelse af fremmed stof bestyrkes ved, at mellem dette marginal-parti findes tre andenstedsfra kendte vers (32, 33, 37), som vistnok med rette almindelig tillægges Islands sidste katolske biskop Jón Arason († 1550), men som først i afændret form synes at være nåt skriveren. Overraskende er det at træffe prøver på Jón Arasons digtning i

[1] Den omstændighed, at nogle ord er glemte under nedskrivningen og tilföjede ved indvisningstegn og at sidste linje er tilsat i udradering, kunde muligvis tale for, at skriveren ikke var selve forfatteren, hvad yderligere bestyrkes ved, at dette vers har metrum til fælles med 38, som vistnok viser afskriverfejl.

[2] Det vilde være af interesse at få noget nærmere oplyst om stednavnene Sundhylur og «Fliodz»-hlíð, — at dette sidste betegner det bekendte Fljótshlíð i Rangárvalla syssel, er ganske usandsynligt. Kan ordet være Fljóðshlíð — mulv. med «fljóðs» indsat for «kvenna» eller lign.?

sådanne omgivelser, og til dels denne omstændighed har bevæget Jón Sigurðsson til at aftrykke versene 27—31, 35—36, 38—40$^{1 \cdot 2}$, 42 i Biskupa sögur II[1] blandt usikre vers tillagte J. A., hvorhos han som en medvirkende foranledning anfører, at disse vers står som marginalia under Hektors rímur, som ifølge et uhjemlet sagn (som heller ikke han tillægger nogen sandsynlighed) skal delvis være digtede af Jón Arason. Desuden har han mærkelig nok medtaget 18, 24, 26, men ingen af de andre vers. Til at fastholde formodningen om Jón Arasons forfatterskab til andet af membranens indhold end de tre ham fra gammel tid tillagte vers foreligger i virkeligheden ingen grund, og Jón Sigurðsson synes heller ikke at have megen tro til sagen, men nærmest at have aftrykt de pågældende vers i Biskupa sögur, for at de etsteds kunde blive offenliggjorte, hvad dog ikke har forhindret, at de senere er blevne henførte til Jón Arason som sikre. At det afstumpet drotkvædede metrum også anvendes af Jón Arason i hans enkeltvers, har intet at betyde, da dette overhovedet var et yndet versemål i den efterklassiske tid, og hvad indholdet angår, foreligger vel adskillige satiriske vers af J. A., men mest rettede mod politiske modstandere, og nogen erotisk digtning af ham er ikke kendt. Heller ikke kræver den omstændighed, at der blandt membranens brogede samling af marginaler findes nogle af J. A.s vers, anden forklaring, end at skriverens stofvalg er bleven bestemt af hans personlige smag og af hvad tilfældet samtidig bragte til hans kundskab.

Bestemt at drage grænsen mellem skriverens (eller Krossnesdigterens) egne vers og de andre er ikke let, og bedömmelsen af membranens marginalia vanskeliggöres ved dennes defekter. Når henses til hvor marginaler nu forekommer, er det ingenlunde usandsynligt, at samtlige lakuner har indeholdt flere eller færre tilsvarende.

Medens den blandt efterfølgende marginalia som nr. 8 opførte pennetegning ved de tilhørende overskrifter viser sig at hidrøre fra skriveren selv, forekommer hist og her andre marginale pennetegninger, som synes senere tilsatte (om end ikke meget yngre), således bl. 18 r i ydre mg. en kjortelklædt person på et fodstykke, bl. 18 v n. m. to bådbesætninger i kamp med et søuhyre, bl. 25 v —26 tre personer i knæstykke (kvinder?) med flad hovedbedækning, 78 r væbnede skikkelser (2 större og 1 mindre), 92 v det

[1] Normaliserede og med nogle afvigelser i tekstlæsningen.

obscöne slutnings-optrin af Virgilius-rimer. Bl. 66 v—68 r n. m. ses svage spor af skrift, bl. 91 r n. m. er to linjer udraderede[1].

Det er ovenfor bemærket, at skindbogen foruden sit hovedindhold af rimer indeholder forskellige mindre digte. Disse, hvoraf enkelte er hidtil uudgivne, er: det i denne afhandling Konukjör benævnte digt, 20 vers (bl. 6 r—7 r, utrykt), Allra kappa kvæði, 13 vers (bl. 45 r—v), udg. af G. Cederschiöld i Arkiv f. nord. fil. I, en mansang (bl. 55 r—v, utrykt), Hnakkakúlukvæði, 9 vers (bl. 56 v—57 r, utrykt), et Ástakvæði, 5 vers, efterfulgt af et Heillaóskakvæði, 7 vers (bl. 58 r—v), samt 2 Ástakvæði på henholdsvis 8 og 9 vers (bl. 90 v) — alle 4 udgivne af Ó. Davíðsson i Ísl. gátur etc. III 252—54, 165—66. Af disse digte består Allra kappa kvæði — for hvilket udgiveren udførlig har gjort rede — af en opregning og kortfattet karakteristik af i alt 72 sagahelte (84 personnavne), særlig hentede fra de romantiske sagaer. De 4 af Ó. Davíðsson meddelte digte, hvis titler skyldes disses udgiver, er alle rettede til unge kvinder, de tre elskovsdigte med lovprisning af deres legemlige fortrin, det som lykønskningsdigt betegnede med fremhævning af vedkommendes dyder og med gode ønsker for hendes fremtid. Af de tre hidtil utrykte digte er det første — som antydet gennem den valgte titel, der på dansk kan gengives «Hustruvalg» — en til kvinderne rettet fremstilling af hvad der gör en kvinde attråværdig som hustru, idet digteren fremhæver modsætningen mellem den pragtsyg-hovmodige og stille huslige kvinde; som advarende eksempler på, at kvindeligt hovmod overfor bejlere står for fald, anfører han eksempler fra tre romantiske sagaer, og digtet viser således i denne henseende slægtskab med Allra kappa kvæði og lignende frembringelser. Men forståelsen lider under, at læsningen flere steder, navnlig vers 1—3, er vanskelig, og ved forfatterens bredde og tilböjelighed til flere jævnsides løbende betragtninger. Det andet stykke er en mansang, som skjuler sig på en besynderlig måde, idet den — efter Rollant-rimernes afslutning — går umiddelbart foran de fire mansange af Þjófarímur, med hvilke den intet kan have at göre og som desuden er fremhævede ved tallene 1—4 i marginen. Den forekommer så vidt vides ikke andensteds og kan

[1] Skriveren skyldes derimod nogle i initial-ornamenteringen indgående figurer, nemlig bl. 12 r en skikkelse i grön kjortel, rød kappe og med flad hovedbedækning, bl. 19 v en mandsfigur med trefliget hovedbedækning (krone?), bl. 36 v en stående person.

næppe henføres til nogen nu kendt rime-flok. Sidste vers hører tydelig nok ikke til selve mansangen, men er 1ste vers af den ríma, hvortil mansangen har været knyttet. Efter versets indhold synes rimen at have handlet om en «Friggs ætling», som rådede for Danmark og indholdet altså at have været sagnhistorisk — kan hermed menes kong Skjold? Det tredje stykke, som i membranen bærer en overskrift, som kan gengives «Torskenakkekvæde», er af satirisk-spøgende indhold — foranlediget ved en digterlön af 4 vægte (346 ℔, 173 kg.) törrede fiskenakker, som en rimeskjald modtager, og har til æmne det gilde, som denne kærkomne — skönt efter almindelig opfattelse lidet værdifulde — gave medfører; men desværre vanskeliggöres også her forståelsen ved ulæselige steder i nogle af versene. Som digtning står disse 3 stykker ikke höjt, men hvert for sig har ved indhold sin særlige interesse, og de bidrager i hvert fald så meget til belysning af tidens åndsliv og sprog, at de vel fortjænte at udgives, tilmed da de kun foreligger i denne ikke let tilgængelige tekst. Forhåbenlig vil der andensteds blive lejlighed til den offenliggörelse, som den begrænsede plads i nærværende tilfælde forhindrer. Foreløbig tillader jeg mig at inddrage også disse i efterfølgende oversigt over enkelte punkter af membranens ortografi.

I midten af 16. årh., som på Island i så mange henseender sætter skellet mellem gammelt og nyt, fuldbyrdes vistnok også overgangen af *y* til *i* og dermed sammenfaldet af de to vokaler. Det har derfor sin interesse at se, hvorledes forholdet i denne henseende er så vel med hensyn til rimene i de her behandlede digte og vers som i den af skriveren anvendte retskrivning. Optæller man de rim, hvor et *y* forekommer i ordstammen, bliver resultatet følgende. De i marginalerne 1—44 forekommende vers har 4 rigtige rim (27, 31_{2-6}, 24 [halvrim]) mod et fejlt eller måske snarere mangelfuldt (24_8). Digtet Konukjör har 4 rigtige tilfælde (9, 13, 14, 19) mod 2 fejle (1, 14). Mansöngr har ingen eksempler på *y*-rim, men rimer 3 gange rigtig *ei* ∾ *ei*, 2 gange *ij* ∾ *ij*, 1 gang *i* ∾ *i*. Hnakkakúlukvæði har rigtig det eneste forekommende eksempel på *y*-rim (6), og rimer desuden 3 gange rigtig *í* – *í*. Til sammenligning kan bemærkes, at i det af prof. Cederschiöld udgivne Allra kappa kvæði (Arkiv f. nord. fil. I) forekommer 1 rigtig rimrække (10) mod 1 fejlt rimord i en anden (6), og at af de fire af Ó. Davíðsson i Ísl. gátur etc. III meddelte smådigte har Heillaóskakvæði (s. 165) 1 rigtigt rim (2) mod 2 fejle (1, 3) og af de tre Ástakvæði (s. 252—54) *a* det

eneste forekommende *y*-rim rigtigt samt 2 rigtige anvendelser af *í* – *í* og *ei* ∾ *ei*, *b* intet *y*-rim, men 2 gange rigtig *í* – *í*, *c* alle *y*-rim, i alt 5, fejle (31-2, 4, 6, 9). Det er således, foruden dette sidste og Heillaóskakvæði, kun digtet Konukjör, som gentagne gange (2 gg.) har fejle rim, og navnlig er det interessant at se, hvor nöjagtig *y*-rimene overholdes i marginalversene, hvis eneste undtagelse (248) sandsynligvis skyldes rimnød.

Hvad skriverens ortografi angår, anvender han *ij* som betegnelse for *í* og holder dette som regel ude fra *y* og *i*. I brugen af *y* viser han vel nogen vaklen, men dog med så stor overvægt af dets rette forekomst, at forskellen mellem de to lyd næppe har været ham helt ubevidst, som det af det følgende nærmere vil fremgå. I anvendelsen af *y* frembyder marginalerne i prosanotitsen nr. 14 et rigtigt tilfælde og desuden gårdfortegnelsen nr. 41 ti rigtige tilfælde (hvoraf det ene [Eyri] samme ord i 6 forskellige navne) mod 1 fejlt, versene 43 (41?) rigtige tilfælde mod 2 (4?) fejle[1]. Digtet Konukjör har 38 rigtige tilfælde mod 10 fejle og anvender endvidere urigtig 1 gang *i* og 1 gang *ij* for *y* (2, 10). Mansöngr har 12 rigtige tilfælde mod 3 fejle. Hnakkakúlukvæði har 8 rigtige tilfælde mod 3 fejle og 1 gang *ij* for *y* (5). Til yderligere belysning kan anføres, at Allra kappa kvæði har 21 rigtige tilfælde mod 3 fejle og 2 gange (? 11, 12) urigtig *i* for *y*, Heillaóskakvæði 14 rigtige tilfælde mod 3 urigtige, Ástakvæði *a* 5 rigtige tilfælde, men 1 gang *i* for *y* (2), *b* 5 rigtige mod 2 urigtige, *c* 16 rigtige mod 2 urigtige samt 1 gang *i* for *y*. Sammenligner man med disse partier det i membranen indeholdte fragment af de forholdsvis gamle Skáldhelga rímur, hvor selvfølgelig samtlige *y* – *i* rim er nöjagtige, viser det sig, at skriveren her 1 gang i rim fejlagtig anvender *ij* for *y* (hlijtur), og udenfor rim 3 gange *y* for *i*, 2 gange *i* for *y*, 1 gang *ij* for *y*. Dog må det ved denne opgörelse erindres, at skriveren som afskriver sandsynligvis er mere eller mindre påvirket af sit forlag.

Også med hensyn til overgangen *-r* til *-ur* danner 16. årh. skel, således at med århundredets udgang *-ur* er gennemført både i retskrivning og metrik. Allerede i 14. årh. var slutnings-*r* (*r* efter konsonant) begyndt at blive stavelsedannende, men i lang

[1] De utvivlsomme fejl foreligger i 4, 26; hertil kommer «Ytra, Ytrust (= Ítra, Ítrust?)» i 31, 36, hvor *y* som initial muligvis kunde repræsentere *ij*.

tid fremtræder *-ur* kun undtagelsesvis i skrift, og i vers kan *-ur* forekomme inde i linjen, men anvendes ikke som rim. Således er forholdet endnu i den her behandlede digtning. Vel skrives som regel *-ur*, men i rim anvendes udelukkende *-r*, og inde i verslinjen kræver metrum oftere *-r* end *-ur*. Således har de under 1—44 anførte enkeltvers 10 *r*-rim og inde i linjen 45 *-r* mod 13 *-ur*. Konukjör har 3 samrimende *-r* og i linjen 16 *-r* mod 6 *-ur*, Mansöngr intet tilfælde, hvor metret kræver *-ur*, men 5 *r*-rim og i linjen 8 *-r*, Hnakkakúlukvæði i linjen 5 *-r*, 2 *-ur*. Til sammenligning kan nævnes, at Allra kappa kvæði har i linjen 10 *-r* mod 4 *-ur*, Heillaóskakvæði 4 samrimende *-r* og i linjen 3 *-r* mod 2 *-ur*, Ástakvæði *a* 1 *-r*, *b* 5 *-r* mod 2 *-ur*, *c* 5 *-r* mod 1 *-ur*[1].

1 (1 r). [Fir]dar[1] fara til fiar,
hestur er margur sar[2],
af kappi kroppar már,
kungurinn ... henni(?) gár[3],
fullgroinn er flestur smar,
finst þo margur grar[4],
brognum bijtur liar,
borinn er matur i lár[5].

---

2 (1 v). Dreingurin giorir ad dára mig med dreyssi[1] sinu,
odling[2] seigir med orda limu[3],
ecki skrifi hann á deigi rimu[4].

---

3 (3 r). Nu fer Helgi ad hefna Skeggia hins pruda nordur i Greipar *er tilföjet som henvisning til de på denne side forekommende Skáld-Helga rimur V 41 ff.*

---

4 (4 v). Af bondanum ...[1] byrti eg spil,
bratt munu giord á sliku skil,
reida kulu reckurinn grefur[2],
rikur og ecki lengi tefur[3].
et setura.

---

5 (7 v). ... er stort stafkalla letur,
stendur odrum betur[1].

---

6 (8 v). Nu fer meir enn illa pilltar miner sem sia má[1].

---

7 (9 r). Haf þann uphafs staf S sem giort er L, og er mis-giort svo[1].

---

[1] I tilslutning til disse indledende bemærkninger må jeg fremhæve, at jeg i ganske særlig grad ved beskæftigelsen med denne digtning skylder professor F. Jónsson tak for mangfoldig bistand både med hensyn til læsning, tekstrettelser og oplysning af forskellig art.

8 (11 r). *I nedre margen forekommer en rødt koloreret pennetegning: længst til höjre vendte mod hinanden en mand med flad hat og en kvinde med spids hovedbedækning, som bægge holder om en ring, med overskriften* risinn *og* arinnefia, *i midten en mand med flad hue (eller stort hår?), som støtter sig til et sværd, med overskrift* eigill; *længst til venstre skimtes en gruppe af to mod hinanden vendte personer. Billederne sigter til 7de Egils rima.*

---

9 (11 v). Sperdil[1] gaf mier spiallda lundur[2],
sperdil beit eg i midiu sundur,
sperdill fra ec spratt i dryck[3],
sperdill fiec þar illan þyck.
Uti er.

---

10 (12 r). Nu er Arinnefia ad seigia æfi-sogu sijna, og er næsta skripislig.
Sigter til VIII. Egils rima.

---

11 (12 v). Fennir aa glugga,
sem firdar lijta,
fiuk er uti
og frost nockud.

Ijs rekur nu
ott ad landi
med vedri hægu,
vil eg ei liuga.

Dun tijna drosir
aa deigi þessum,
Halldora og Tota[1],
heitir ein Gunna[2].

Geingur þeim þad verck
greitt harla miog,
seggium vil ec þad
seigia fridum.

Ions messo sialfa
yrckta eg þessar
illar baugur,
sem ytar heyra.

Naud er i nafni
niflungs og ís,
os med aullu[3],
aa enda er frædi[4].
et cetura

---

12 (13 r). Um vadi[1] vil eg visu byria,
vadinnir hurfu allir,
vadina átu vargar,
vadina bitu og slitu,
vadi drou vondar tôur
vadina i gren baru,
vadina mistu virdar,
vadina durnir[2] borgar.

Palma dag durnir deydi,
durnir liggur þar sijdan,
durnir dreingir festu,
durnir vodunum fargar,
ions messa eptir paska
er nu komin sem ek hermi,
frædit falli ad sinne,
firdar leggi i minne[3].

---

13 (14 r). .....[1] sem hrodurinn tier
harla merck aa hreysti-
verck,
til hveranna fer su hrund-
in hier
med hvitan serck, og hun
er sterck,
brudurinn snioll ad ber þo oll
af brognum klædi hvit og smá[2],
fær þo foll og firna skoll,
fann-hvit eru þau epter á[3].

---

14 (15 r). Nu byriazt upp hin x-a eigils rijma *har skriveren tilföjet, og endvidere i ydre margen tillagt* og, svo nu nu svo for þad enn þo. — *Bl. 16 v, hvor Egils rimur ender, står med fin skrift, til dels ulæseligt, i øvre margen* hier vantar eigi (?) ..... til er af sijnu nidurlagi. *Rimerne ender i det 15de af sagaens 17 kapitler, men har aldrig været længere.*

---

15 (17 v). Gud giefi mier gott og gledi-samt, þvi velldur *(særlig hånd, c. 1600)*[1].

---

16 (18 r). Badir smijda brædur ott,
bellti og aska a þessare
nott,
fadir minn les nu furdu fliott,
fregna má þad lyda drott.

---

17 (19 r). Rauckvad er i ranni hier,
reckum mun eg þad glosa,
mitt er dafnad mærdar kver,
ma eg þvi ecki hrosa[1].

---

18 (19 v). Um Krok vil eg kvædi
byria,
kappann Trytil med,
Lomur sem lydir spyria,
liuf er Budda i gied,
Vingull er vakur og snar,
vinnur eigi Snati par,
Fundur er grimmur og firtinn
miog,
fliodum giefur eigi svar,
svo skal lykta liodum,
lofa ec hann eigi þiodum[1].

---

19 (20 r). Nu er micit fiuk uti 16. dag[1] iola.

---

20 (21 r). Liott er letur og penni,
lydum vil eg þad tia,
nu tru eg ecki nenni
neinum greina fra.
þeingils brial er þad
þo ec beri mig ad[1].

---

21 (21 v). Enn veit eg þann audar
lund,
hann er til iafns vid þetta
sprund,
sa hefur unnat audar hrund
afmorligana alla stund
vid elsku grund,
þeinckir hann upp á þeirra fund,
þegar hann bregdur sijnum blund[1].

---

22 (22 r). Nu er hann skilzt vid
skallaz nipt,
skopud er alldri vænni
skript,
blijdu allri er burtu skipt,
hiartad verdur hormum gipt
fyrir hringa nipt,
alldri fær sá yndit ript[1],
sem af er med aullu gamni svipt.

---

23 (22 v). Heimurinn hefur svo
heidrad þa
hringa grund eg minn-
unzt aa,
natturann þad nyta má,
lofazt hun bædi um laund og sía
.... ad kalla má
yfir kvinnur allar þær eg sá[1].

---

24 (29 v). Bordadi baugskord
blijdliga á einne tid,
hoskust brudur hafdi ask,
holdum voru kierinn vold.
Setti framm fyrir seggi riett
seima bil og baud til,
lyfti eigi loki lios nipt,
lyder brostu ad þvij[1].

---

25 (40 v). Nu fer þesse bok i burtu hiedann inn till Haga aa Barda-stron þadann led af einum heydarligum[1] vel vysum *(særlig hånd, 16. årh.s slutning)*[2].

---

26 (46 r). Heinrek hier vil eg greina,
hann er gylldaztur manna,
reckur er roskinn nockud,
raupar micit i kaupum.
Ærist opt og tidum
ædi-kollur med brædi,
þegnar beria þennann
þriot med hordu grioti[1].

---

27 (72 v). Hvijla giordi hladsol,
hvatur er eg ad skera mat,
naud er i at baka braud,
bylium lystir i Sund-hyl.
Faugur er hun Fliodz-hlijd,
fiollinn eru drifin mioll,
sunnann fara sumir menn,
selldu aptur mier felld[1].

---

28 (73 r). Manud hef eg menskord
.... þig,
fysir mig falldz frid
ad finna þic eitt sinn.
.... audskord
ottazt bædi dag og nott
þo eg hverfi þadan fra
hitt er þo skapit mitt[1].

---

29 (73 v). Ecki ser til mijn aud-hlock,
aunngvann kann eg mann-
saung,
fer eg sem eitt dapurt dyr
dreginn ut af gledi-veg.
Særer mic hit sama far[1]
svidandi hvern tijd,
settur er ec þvi þratt,
þrutinn, er[2] af gledi ut.

---

30 (74 r). Reikadi eg, fyrir baugs brik,
baulvi spentur og harms kvol
uti þa ed [aull mæt
inni er skipadur[1] dansinn.
Ytar hofdu um ord,
eg er sagdur kynligur,
mier er kunnigt mitt far,
ec ma þar egcki koma fra.

---

31 (74 v). Ytra[1] man eg enn snot,
ad mig lysti þijn fyst,
ad binda vid biart sprund
blijdu-leik á ein tijd.
þesse var hrings hnoss
hygginn og vel dygg,
bædi voru vid born ung,
bar hun lanngt af aullum þar.

---

32 (75 v). Virdizt mier Vatz-fiordur
vera, svo sem sagt er,
heidurliga husadur,
horfinn med grænt torf.
Olof hefur bygt best,
sem buit hefur hier nu,
heita má sá heppinn,
sem hlotit hefur þad kot[1].

---

33 (76 r). A aulldu kved eg afbragd skallda
Einar prest fyrir vestann,
Hallz son med hrodrar snilli,
hann er kunnur fyrir sunnann.
Blindan hafa bragnar fundit
bragar-traustann fyrir austann,
Gunna giet eg ad saunnu
greidordann fyrir nordann[1].

---

34 (76 v – 77 r øvre margen). *I bladenes øvre kant er med fin skrift skrevet*
Nu. Nu kom Gvendur kall undir Litla-felli hingat til Krosness til Jons Hakonssonar
Hring-þoll hefur mier hrygd og angur
hugad i lioda inni,
veturinn tru ec ad verdi langur
vist ad ætlun minni
sagdi kallinn[1].

---

35 (76 v). Nenne eg ecki nyt snot
nordra semia dreka bord,
virdum færa vant smid
vilian hef ec borit til.
Haullunzt eg harms-fullur,
af hrodri fæ eg illt mot,
temparadur mun trega vondur[1]
taca mier um allt bak.

---

36 (77 r). Ytrust[1] villdi aull ord
efna vid mig hladz gefn
agiæt og aud-miuk,
iockst mier strijd enn ecki tokst.
Frændur villdu gullz grund
gefa fyrir utan ef,
ristils fader rad-klokr
ripti af mier hladz nipt.

---

37 (78 v). Sunnann seigia menn
sum klaustur halldinn laust,
þyskir giordu þar rask
þeygi gott i Videy.

Olldinn er omilld,
Ala bruggar vont kal,
undarligt er Island,
ef eingin rettir þess stiett[1].

38 (79 r). Mansongs ord um menia skord
mun eg enn tia af baugana,
fræda bord og fiolnis stord[1]
fliodit þá ef villdi fá,

munda eg sprunndum motra[2] hrund
mærdir binda af brudi hier,
hrodrar blund skal hefia um stund,
hringa lindinn trudi mier.

39 (79 v). Skipit heiter audlingur,
er hefi þig upp á sett,
þu ert micill villingur,

leikur morgum prett,
nema þú styrir strakskapnum stafriett[1].

40 (80 r). Eg vil blanda bodna[1] vijn
bauga grund fyrir elsku þijn,
kann eg varla [kvædu[2] kyrtla lijn

kveda sem er um æru þijn
med ordinn mijn,
lifandi er su lindinn fijn,
leiptrar vijda og af henni skijn.

Ber hon af flestum blijdu og magt,
brognum mun þar mest af sagt,
hamingian hefur at henni lagt,

drosinn hefur sig dygdum þagt,
med dyrri agt,
viskann prydir vijfit spact,
veralldar fieck hon noga magt.

41 (82 v—83 r). Latra biarg[1]. Látur, Breida vik, Laga nupur[2], Kollz vijk, Straumnes[3], Hænu vik, Sellatur[4], Tunga, Geita gil, Hniotur, Vatz dalur, Qvielldis[5] dalur, Dalur[6], Sker, Skytiu[7]-dalur, Botn, Rakna dalur, Geirs eyri, Talni[8], Sudur eyri, Lambeyri, Hofda dalur, Botn, Eysteins eyri, Tunga, Holl, Eyri, Laugar dalir, Tradir[9], Fell og Backi, Sel latur, Arnar stapi, Krossa dalur, Selár dalur, nu eru Skotu dalir med sijnum bæium | Uppsalir, Nedra bær, Fijfu stadir, Osku brecka, Kluka, Kirkiu boll[10], Austmans dalur, Backi, Feitz[11]-dalur, Grandi og Holl, Hrisdalur, Hvesta[12], Efri Hvesta, Bylldu dalur, Eyri, Otrar dalur, Dugans[13] dalur, Foss, Reykiar fiordur, Trostans[14] fiordur, Steina[15] hlijd, Botn, Eyri, Steina nes, Steina nes[16].

42 (83 v). Byria eg brag um brudar hag,
baugskord riod er vitur og frod,
hrodrar lag ad hefia i dag,
hrindi mod aunnur fliod.

Sikling þeim[1] á solltum geim
mun sigurinn skaptur ad rioda fal
sem leidir heim lind med seim
lyk ec aptur lioda sal.

43 (84 v). Minum kiæra win Ione Haakonar sine er þetta til skrifad med winskap *(særlig hånd, c. 1600).*

---

44 (87 r). nu er miog illa krabbat sem sia ma: nu svo sem at vantt er.

Anmærkninger.

---

1. [1] Firdar, *eller* Virdar? *Ordets begyndelse er ulæselig.* — [2] sar. *Først er skrevet* grar, *men over dette ord er tilföjet* sar. — [3] *Efter* kungurinn *begynder en ny linje, hvis 1ste ord* (eptir?) *er ulæseligt; det derefter følgende* henni *er tvivlsomt.* — [4] grar, *lumsk.* — [5] lár, *skrin.* — *Verset er ved sine ensartede mandlige rim en art* «samhenda».

2. [1] Dreyss, *hovmod.* — [2] odling, *nom. sg. med bortkastet* -r. — [3] limu, *vistnok af latinsk* lima *(fil)*; orða lima = *tungen (prof. F. Jónsson). Digteren, i dette tilfælde vistnok skriveren, måtte da være latinkyndig. At skriveren har forstået latin, bestyrkes ved, at han i nedre margen bl. 61 v har skrevet* citarredus fidlu menntari. — [4] *Verset er i det «braghenda baksneidd» benævnte rima-metrum. — I umiddelbar fortsættelse af verset følger* haf þockina af henni .... oc sker ur henni ber (!) S. minn fyrir visuna, *hvor der foran* oc *på c. 4 bogstavpladser ved linjens begyndelse nu ikke ses spor af skrift.*

4. [1] *Navnet (3—4 bogstaver:* Ioni?) *er udraderet.* — [2] r. k. g., *vækker vrede?* — [3] *Versemålet er en art* «stafhenda» *eller* «stuðlaljóð».

5. [1] *Notitsen sigter vistnok til den dårlige skrift, som yderligere er skæmmet ved oversmitning af blækket på denne og følgende side. Bogstaverne i 1ste ord er afskallede. Mærkes kan den her forekommende betydning af* stafkarla-letr: *dårlig skrevne bogstaver.*

6. [1] *Sigter vistnok til sidens slette skrift og udflydende blæk.*

7. [1] *Sigter til begyndelsesordet* Sudra *i 2den Egils rima.*

9. [1] Sperðill, *pølse.* — [2] sp. l., *boglærd mand?* — [3] *Linjen sigter vistnok til den sure valle, hvori sådanne fødevarer gemmes. — Versemålet er en art* «stafhenda».

11. [1—2] *Forkortelse af* Þórunn *og* Guðrún. — [3] *Digteren giver i rune-omskrivning navnet* Ion, *sit eller sin husbonds navn; sml.* **4** *og* **34**. — [4] *Versformen er* «ljúflingslag» (fornyrðislag).

12. [1] Vaðr, *fiskeline af skind.* — [2] Durnir, *en dværg; her brugt om ræven, som havde bortført fiskelinerne. — Versemålet er* «háttlausa» *(rimfrit drotkvædet).*

13. [1] *Verset begynder med en udradering, som utvivlsomt har indeholdt et kvindenavn efterfulgt af* hier. — hvit og smá *tilföjet under*

verset med indvisningstegn. — [3] fann—á *indsat i udradering.* — *Versemålet er* «gagraljóð».

15. *Ændring af et gammelt danseoers, som begynder* Svo er mér gott og gleðisamt, því veldr þú. *Se J. Þorkelsson, Digtningen på Island i 15. og 16. årh., s. 187.*

16. *Ovenover disse linjer er verset gentaget med en noget yngre hånd, dog med* bragnar *istedenfor* brædur. *Versemålet er* «samhenda».

17. *Versemålet er* «ferskeytt».

18. *Versemålet er — som de fleste følgende — et af de mange i efterklassisk lyrisk digtning på Island uddannede. De i verset forekommende benævnelser er snarest hundenavne, skönt de også måtte kunne bruges som øgenavne om personer:* Krókr, *kroget,* Trýtill, *vims, ustadig,* Lómr, *lumsk,* Budda, *undersætsig (fem.),* Vingull, *forvirret,* Snati, *opsporeren (alm. hundenavn),* Fundr, *finderen. Sidste linjes* hann *må henvise til verset.*

19. [1] *Efter* dag *følger (ved gentagelse?) et* d'.

20. [1] *Skriververs; de to sidste linjer udsiger: arbejdet er fuskeri, hvor meget jeg end anstrænger mig.*

21. [1] *Dette erotiske vers hører efter metrum og indhold sammen med nr. 22—23.*

22. [1] ript, *d. v. s.* rífr, *rigeligt.*

23. [1] *Verset har aldrig haft mere end 6 linjer; begyndelsen af 5. linje er ulæselig.*

24. *Dette vers, så vel som adskillige af de følgende, er digtet i afkortet drotkvædet* (stúfr *eller* hnept). *Indholdet er spøgende; digteren gör sig lystig over, at maden fremsættes, uden at låget løftes af karrene.*

25. [1] h. *er gentaget.* — [2] *Sætningen ender afbrudt. Sml. n. 43.*

26. *Verset er forfattet i almindeligt drotkvædet metrum. Af de heri forekommende ord kan mærkes* ædikollur *i betydning «brushoved», hvad der stemmer med et Laxdøla-fragments vidnesbyrd om dette ords oprindelige form* œðikollr.

27. *Angående stednavnene se s. 111 anm. I linje 5 mangler assonans.*

28. [1] *Begyndelsen af l. 2 og 5 er ulæselig; l. 2 udfylder Jón Sigurðsson (Bps. II 590)* mjög girnzt að sjá þig. — *Sidens overkant bærer med skriverens hånd en nu kun til dels læselig linje ...* nu er ædi myrt eg skrifa þetta i ...

29. [1] far, *d. v. s.* fár. — [2] er *bör vistnok udgå.*

30. [1] aull—skipadur *bör ændres til* olld mæt inni skipadi *(prof. F. Jónsson).* — *L. 5 mangler assonans.*

31. [1] Ytra *er sandsynligvis* = ítra (*attribut til* sprund).

32. [1] *Dette vers (i noget ændret form) tillægges fra gammel tid biskop Jón Arason, som skal have digtet det år 1546 under et ophold på gården Vatnsfjörður i Isafjords syssel. De i Björn på Skardsås*

annaler og Espolins årbøger forekommende afvigelser er l. 2 sagður *for* sagt, *l. 4* h. um *for* horfinn, *l. 5* Christin *for* Olof, *l. 6* buit hér (ok b. þar *Esp.*) vel frú *for* sem—nu, *l. 7* hann kalla eg *for* heita—sa, *l. 8* gæti (fengi *Esp.*) slíkt slot [*Bj. var.* fengi þat kot] *for* hefur—kot. *Den vigtigste af disse er l. 5* Christin *for* Olof, *hvilket utvivlsomt giver den oprindelige læsemåde, idet herved sigtes til Björn Jorsalafarers datter Vatnsfjarðar-Kristín († 1458, gift med den rige Þorleifur Árnason); ved Ólöf betegnes muligvis dette ægtepars svigerdatter Ó. Loftsdatter «den rige» († 1479).*

33. *Også dette vers tillægges almindelig biskop Jón Arason. Björn på Skardså og Espolin giver det med følgende afvigelser: l. 1* Öld segir *for* A—eg, *l. 3* med *udgår*, *l. 4* hefir kunnad *for* h.—kunnur, *l. 5* Blind *for* Blindan, *l. 6* brag *for* bragar, *l. 7* er getid *for* giet eg, *l. 8* greidordr *for* greidordann. *De pågældende digtere er præsten Einar Snorrason († c. 1538), sysselmand Jón Hallsson (Rangárvalla syssel 1521—37), rimaskjalden Sigurður blindi og en præst Gunni på bispegården Hólar.*

34. *Den hele optegnelse (2 linjer) synes at udgöre en enhed. Angående indholdet se pag. 109.*

35. [1] vondur, *d. v. s.* vöndur. — *L. 2—4 står under verset med indvisningstegn.*

36. [1] Ytrust *er sandsynligvis* = ítrust (*attribut til* hl. gefn).

37. *Også dette vers — så vel som nr. 32—33 — tillægges biskop Jón Arason. Indholdet sigter til Vidø-klosters inddragning under kronen 1539 ved den tyske foged Didrik v. Minden; ved* Ála *betegnes abbeden Alexius. Björn på Skardså og Espolin giver verset med følgende afvigelser: l. 1* S. ad *for* Sunnann, *l. 2* Sundklaustur halldiz *for* sum kl. halldinn, *l. 3* gjöra *for* giordu, *l. 5* hefir *for* er, *l. 6* bruggad *for* bruggar, *l. 8* það slétt *Bj. for* þess stiett *(som dog gives som variant).*

38. [1] *Denne linje synes forvansket; muligvis skal for* og (z) *læses* or? — [2] o *i* motra *er forskrevet.* — [3] blund, *d. v. s.* blönd. — *Versemålet er* «gagraljóð», *sml. nr. 13.*

39. [1] *Dette lille vers er åbenbart digtet til brug ved barneleg, en slags islandsk ride-ranke.*

40. [1] bodna, *d. v. s.* bodnar. — [2] kvædu *bör vistnok udgå.*

41. *Fortegnelsen giver i rækkefølge gårdene i den vestligste del af Bardastrand syssel, fra Látrabjarg til Langanes i Arnarfjorden, med de vigtigste forbjærge (disse sidste, som det synes, fremhævede ved særlig stilling).* — [1] *Forbjærg, anbragt over linjen med nedvisningstegn.* — [2] Laga-nupur; *ifølge gammel sprogbrug sammensættes stednavne, hvis 1ste led er et adjektiv, med den uböjede stamme.* — [3] *Forbjærg, anbragt over linjen med nedvisningstegn.* — [4] Sellatur (*nu* Sellátranes) *er tilföjet over linjen med mindre skrift og nedvisningstegn.* — [5] Quielldis, *nu* Kvígindis. — [6] Dalur, *nu* Sauðlauksd. — [7] Skytiu, *nu sædv.* Skápa. — [8] Talni (*eller muligvis* Talnin) *er skrevet godt og vel en linje længere nede på siden som rettelse af et efter* Geirs eyri *oprindelig følgende, men ved overstregning slettet ord, til hvis plads rettelsen ved indcirk-*

ling er henvist. D. v. s. forbjærget Tálkni. — [9] *Stærkt slidt; navnet genfindes i A. Magnussons jordebog som benævnelse på et til det efterfølgende* Fell (*nu* Kvígyndisfell) *hørende fæstehus.* — [10] Skotu-dalir *må antages at omfatte de følgende 6 gårde; dette stednavn oplyses ved en meddelelse fra sysselmand Ormur Daðason til A. Magnusson, som på en forespörgsel om, hvorvidt endnu* Skautudalir *var bevaret som navn på det sted, hvor gården* Fífustaðir *ligger, fik til svar, at de små dale ovenfor Kolmúludal mod sydvest endnu kaldtes således, men dalen nede hvor gårdene eller bygden står, hedder Kolmúludalur (AM. 450, fol., på en løs seddel i brev til* A. M. *20/9 1728).* — [11] Feitz, *nu* Feigs. — [12] *Nu* Neðri H. — [13] *Sædv.* Dufans. — [14] *Opr. skrevet* ROSTANS, *men rettet ved et over* R *tilf.* t *og en underprikning af* R, *som dog kun med urette vilde kunne betegne udslettelse af dette bogstav.* — [15] Steina, *utvivlsomt fejl for* Sperdla. — [16] *Det sidste* Steina nes *er anbragt over linjen med nedvisningstegn; vistnok fejl for* Langa nes. *Tyder fejlene i 14—16 og rettelsen af 8 på, at fortegnelsen er en afskrift?*

42. [1] *Efter* þeim *står et eller to bogstavtegn* (sem?), *men som det synes atter udslettede.*

Et kapitel af dansk versbygnings historie i det 17. århundrede.

Af

Karl Mortensen.

Der er to hovedindsnit i dansk versbygnings historie, overgangen fra stavrimsverset til rimverset og ændringen fra middelalderens rimvers og disses udløbere i det 16. hundredår til renaissanceversbygningen, der endnu er grundlag i dansk metrik. For den første overgangs vedkommende hersker der idel uklarhed, først og fremmest fordi selve ændringstiden ingen skriftlige kilder har efterladt; men dernæst også fordi de nye former, der afløste allitterationsverset, tydeligvis har en forskellig oprindelse, men samtidig står i en indre forbindelse, som endnu ikke er blevet udredet. Det nordiske rimvers er sagtens en sen dannelse, fra ca. 1200, opstået på en tid da allitterationsverset endnu var levende og livskraftigt på Island og i Norge, i hvert fald ikke uddød i Sverige, ja næppe heller i Danmark. I det 13. og 14. århundrede har dernæst folkevisen haft sin udvikling og blomstring, og det ældste danske rimpar finder vi allerede i et håndskrift fra ca. 1300 (AM. 37, 4°):

Havú that skanunga ærliki mææn
toco vithær oræt aldrigh æn.

Som en tredje hovedform udvikler sig endvidere i middelalderens løb kirkelyrikkens mange verstyper. Disses oprindelse er relativ klarest, idet de på en eller anden måde er fremgået af den latinske kirkelyrik, der vel har haft væsentlig indflydelse på nordisk versbygning i det hele taget. Herfor taler med særlig vægt selve de historiske forhold, den katolske kirkes åndelige overvægt, gudstjenestens betydning og dens indflydelse på folkets »rytmiske disposition»; dernæst den faktiske overensstemmelse mellem visse nordiske rimvers og den latinske kirkelyrik: taktdelelighed og sangbarhed, enderim for stavrim, strofeformer afvigende fra det

nedarvede; fremdeles paralleludviklingen i de romanske sprog og i vestgermansk, hvor macaroniversene og Otfrids digtning viser vej; den samme udvikling er for de islandske rímurs vedkommende godtgjort ved undersøgelser både af Finnur Jónsson og E. Mogk; Otfrids virksomhed viser, at formidlingen kan ske bevidst, ad litterær vej. Men der er også faktiske afvigelser tilstede, således rytmeskifte, gennemgående eller dog sporadisk, springende stavelsetal, og verset oftest, i hvert fald i de ældste kilder logisk tvedelt, hvorved der opstår en mere eller mindre tydelig udtalt midtpause. Da nu ydermere en mere end tusindårig rytmedisposition og rytmeformer i tilslutning dertil næppe sporløst kan forsvinde, må vi også her regne med en krydsning mellem gammelt og nyt. Problemet bör stadig stilles således: ad hvor mange veje kan der, og ad hvor mange veje blev der bygget bro mellem oldtidsformerne og de takterende sangvers, der foreligger i kirkelyrik og folkeviser, og i den brede strøm af krønikerim og rimpar, som fylder middelalderen og det 16. århundrede? Det er en del af de herhen hørende spørgsmål og problemer, jeg har underkastet en drøftelse i mine «Studier over ældre dansk versbygning», i hvis tredje afsnit jeg da også har søgt at gøre rede for hovedgangen i det 16. århundredes versbygning, udviklingen af krønikerimet og knittelversene gennem forskellige reformforsøg til Arrebo, ɔ: udviklingen fra arsistællende rimvers med fri rytme og skiftende stavelsetal til det syllabiske princip med fast stavelsetal og endelig skridtet fuldt ud, til versbygning med fast stavelsetal og fast stigende eller faldende rytme. At de danske reformbestræbelser skyldes fremmede forbilleder, i første linie tyske og hollandske ændringsforsøg på grundlag af fransk og italiensk metrik, er utvivlsomt. Den afgørende gennemførelse af de nye principer i Danmark skyldes Arrebo; de trænger igennem omkring 1630; digterne tumler med de nye former århundredet igennem, og side om side med praksis går grammatikernes og metrikernes velmente, mere eller mindre vellykkede teorier, lige fra Peder Jensen Roskildes til Severin Povelsøns, Syvs og Gerners. Både teori og praksis holdt sig væsentlig uændret det 18. århundrede igennem; først Ewalds geni og især den romantiske skoles opposition mod al «klassicisme» gød nyt liv i de stivnede former uden dog at bryde med deres grundprincip; men ganske vist gik samtidig den nye tids store digtere bag om reglerne, søgte tilbage til oldtidens og middelalderens rytmer eller skabte med geniets ret frie former for versbygning.

Arrebos digtning står altså som indledning til nyere dansk versbygnings historie, og han er i den henseende virkelig den danske digtekunsts fader. Jeg vil da undersøge versene i hans Hexaemeron, idet jeg følger den trykte udgave fra 1661 — 24 år efter digterens død —, den sjældne og smukke kvartbog, som foruden selve hoveddigtet rummer mange ikke uvigtige bidrag til vor litteraturs og vor versbygnings historie.

I salmeoversættelsen af 1623 søger Arrebo med flid at lempe kirkerytmerne efter det syllabiske princip; han vil have fast stavelsetal i hver linie og gør jævnlig vold på ordene for at opnå dette. I den anden udgave fra 1627 gør han, som Paludan i «Renaissancebevægelsen» har godtgjort, det næste skridt, forsøger på at binde rytmens gang, væsentlig til den stigende bevægelse. I mellemtiden er jo Opitz' grundlæggende «Poeteri» udkommet, og det er måske dennes undersøgelser, der har bragt Arrebo til bevidst erkendelse af det nye princip. Sikkert er det, at han i sit hovedværk har nået denne erkendelse til fuldkommenhed og med absolut dygtighed har gennemført principet som den første i Danmark (Arrebo † 1637, B. Wichmans aleksandrinere i «Sindsens rolighed» 1646, teoretikernes første udtalelser i sagen omkring århundredets midte).

Lad os dernæst se nærmere på disse renaissancerytmer i Arrebos former. Her har vi da først «det Danske Hexametrum eller Sexmælende Riim», som sønnen kalder det i fortalen, «hvilket Heroiske Riim M. Joh. Corvinus i sin Rhytmologia Danica meget berømmer / rictig beskrifver / viidtløftige Exempel af dette Hexaemero indfører / oc af Inventore det Aroensianum benæfner».

Arrebos heksameter er virkelig et seksfodet vers med faldende rytme og kvindelig udgang; men dermed hører også ligheden op med det, vi ellers efter græsk-latinsk mønster forstår ved heksameter. Thi det seksmælende spalter rytmen ved fast indsnit i tredje versfod, hvilket indsnit ydermere ligesom versslutningen fremhæves ved rim. Det bliver altså sekstakts rimpar, med ekstra rim i halvversene. Heksametrets frihed og letbevægelighed er opgivet til fordel for et fast skema, der træder så meget skarpere frem, som der også er gennemført fast stavelsetal:

Dagen os matter ud / veed os med Trældom at spæge /
Natten er Dokter good / de trette Lemmer at læge.
Natten vor Omhu stoor / (naar Hofved stickis i Puden)
Sticker i Graf oc Jord / vi Sorgen sofve foruden.

Altså: x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x

Foruden denne type, som er den hyppigste, forekommer også jævnlig:

> Ej Teltmageren kand sit Pauluun kruse saa artig /
> Perlestickerens Haand tapet ej Sticker saa fartig.

x́ x | x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x

Endelig kan disse to typer forbindes til et rimpar:

> Gardener est du viis det gjr din Hafve tilkænde/
> Fuld med Vrter oc riis / oc Græs foruden all ende.

x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x
x́ x | x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x

eller i omvendt rækkefølge.

Fra indsnitsrimet og til versets slutning er skemaet ufravigeligt:

x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x ɔ:

2 + 2 + 3 + 2 stavelser i faldende rytme.

Foran indrimet derimod enten:

x́ x x | x́ x eller x́ x | x́ x x ɔ:

3 + 2 eller 2 + 3 stavelser, ligeledes i faldende rytme. Digteren vogter nøje på disse rækker, hvad vi ser af hans hyppige nødhjælp at udelade trykløs vokal, hvad han regelmæssig ellers kun gør ved vokalsammenstød.

> Vanden' hen ofvergaae taarn / spiir' oc fjeldene høje
> Landene dog ej maae den ringste Skade tilføje.

I sådanne vers forkaster han tydeligvis den ret nærliggende scansion:

x́ x x | x́ x x | x́ x | x́ x x / x́ x | x́ x x | x́ x

x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x x / x́ x | x́ x x | x́ x

Sml. også vers som

> Blankest' himmelske Huus forziert med Stiernerne mange,

eller for versets sidste halvdel

> Olden det viiser vel i Skofven' høje ja ranke.

I Severin Povelsøns Prosodia Danica, trykt 1671, s. 353 ff. klager forfatteren over «Riimmaalenes beblandelse». «Saaledis ere de Riim udi Orden førde / som udi Hexaëmero, om dend første dags Skabning handle / med sin Fortale. Thi der udi findis undertiden / Trochæus først i Riimet / oc saa en Dactylus næst effter / undertiden Dactylus først oc Trochæus næst efter / oc siden nesten aldtid en Dactylus, iblant Trochæos, i dend femte Region, oc undertiden end en Dactylus, i dend fierde Region.» Vor metriker under altså ikke digteren den ringe frihed i versets begyndelse, som han virkelig benytter sig af. Derimod har han næppe ret, når han anker over den «dactylus» i den fjerde region, som han enkelte steder har opdaget. Den skyldes sikkert kun den omstændighed, at digteren selv ikke har nået at give sit værk den sidste affiling og ikke selv har givet det i trykken. Versslutningen med 2 + 2 + 3 + 2 stavelser gennemføres i de allerfleste tilfælde så omhyggeligt, at vi ganske rolig kan rette teksten ind i overensstemmelse med dette skema. Et vers som:

Dennem hvo seer oc hør i Himmelen eller paa Jorde

er ikke ægte Aroensianum, men må i fjerde fod læses Himm'len, og de fleste vers, hvori Povelsøn a. s. finder den mistænkelige daktyl i fjerde region, vil en apostrofering, som digteren ellers så ofte benytter den, bringe regelmæssigheden til veje. Forholdet er tydeligvis dette, at det faste stavelsetal lige fra værkets begyndelse er Arrebos hovedomsorg. Derfor skal hans seksmælende rim have 14 stavelser, samme tal i hver linie, som han har vænnet sig til det i sin ungdomsdigtning og i salmeparafrasen, og det er vel også disse tilvante forhold, der gør, at han heller ikke godt kan undvære rimet. Det nye er, at han tillige nøje vogter på den regelmæssige afveksling mellem trykstærke og tryksvage stavelser.

Første stavelse i tredje fod danner altså mandligt rim med den tilsvarende i næste linie, medens der er kvindeligt rim i slutningen af rimparrene. Sædvanlig er det fulde rim og gennemgående gode; hyppigt tages dog i begge rimformer intet hensyn til vokalens kvantitet i rimstavelsen: er—seer, Herre—være, spiller—hviler etc. Vanskeligere er det at bedømme forholdet, hvor vokalkvaliteten i en af rimstavelserne afviger fra det nuværende sprogs; det kan være den tids eller digterens udtaleformer, eller det kan skyldes rimnød, når vi møder rimsammenstillinger som: styt—blødt, klog—nok, meer—hver, Gud—Mood,

det—Sted, tømmis—gemmis osv. Begge rimsteder foretrækkes frie ɔ: selvstændige ord som rimord; rim som kundgiør—udfør, sig—underlig, beregnis—tilegnis er i ubetinget mindretal sammenlignet med typerne stærk—værk, Skare—klare. Helt igennem gøres der kun i ringe grad vold på ordenes naturlige trykforhold, trods anvendelsen af de mange navne og fremmedord, som den nye kunstsmag medførte. Overhovedet bygger Arrebo væsentlig sin rytme på ordfoden og prosasprogets trykfordeling, uden den skiften mellem skansionsrytme og logisk rytme, vi er så vante til i nyere digtning, og også dette bidrager til at gøre hans vers stive og ensformige.

Hvorledes har nu Arrebo i selve hovedsagen, kvantitetsprincipet, affundet sig med de klassiske forbilleder og teorier, der jo melder sig med uvilkaarlig magt, blot man nævner ordet heksameter? Et blik på de første de bedste af hans vers overbeviser os om, at han næppe har ofret stavelsernes kvantitet en tanke, men ganske rolig har formet sin rytme stavelsetællende og i tilslutning til prosasprogets trykfordelinger. Nej, vil vi have de seksmælende efter kvantiteten, må vi f. eks. gå til Liberti Aliqvoni Interludia et Diatribæ fra 1641, hvis femte afsnit er en ad poeticam Danicam deductio med et lige så mærkeligt indhold som den brave Bertel Knudsens øvrige afhandlinger i hans mærkelige bog.

Våre det her mig let / vers at påfinde med art / oc
I vort Mål en gang nogen ny Smuched ophente,

siger den meget selvbevidste, men fædrelandskærlige og lokalpatriotiske digter s. 39 i sit «heksameter»-lovkvad til Malmø, da skal det være til denne bys pris,

Oc derfor vil jeg til dig det første Poema
Føre / der i vort Mål er i Verden ŝanket oc udsendt /
Oc dig / for nogen / den Rôs allene bevilge.

Hos denne senhumanist er der ikke gnist af digterisk evne, men derimod et nøje kendskab til latinsk metrik, hvis kvantitetsregler slavisk gennemføres i modersmålet. Teoretikerne kom naturligvis ikke fri af de klassiske bånd i århundredets løb, men sådanne direkte efterlignings-misfostre slog sig selv ihjel, og efterhånden nøjedes man med den sammenblanding af begreberne, der ofte fulgte med de latinske teoriers udtryk, når disse anvendtes på en fremmed folkestammes helt forskelligartede sprogstof. Ca. 1600 var Jens Bielke klar over, at ratio quantitatis syllabarum næppe

kunde anvendes i dansk poesi; Opitz med den første schlesiske skole og den uafhængige Zinkgref-gruppe, der dog i praksis bøjer sig for den nye teori, opfatter denne som væsentlig hvilende på accent, ikke på kvantitet. Men i århundredets sidste halvdel kører man mere og mere rundt med begreberne accent og kvantitet, og ca. 1700 er de nye tanker tilpas uklare og tilslørede, således som det fyldigt er påvist i Paludans lærerige udvikling i fornævnte bog. Den teoretiske uklarhed blev imidlertid ikke farlig, først og fremmest fordi al virkelig poesi — heldigvis — fra de ældste tider af har givet de grå teorier en god dag; dernæst også, fordi uklarheden mere beroede på ordet end sagen. Når f. eks. Severin Povelsøn siger, at vi skal «acte oc skattere Staffvelsernes quantiteter / eller Ordmaal / af voris Pronunciation / eller aff dend Maade som vi Ordene i Talen med udsiger», er regelen i virkeligheden god nok; han regner jo med stavelsens, ikke med vokalens kvantitet, og nyere lydlære vil give ham ret i, at den stavelse, der har energisk tryk, får længere udsigetid end samme lydmængde i tryksvag stilling. Rigtigt er det derimod i verslæren ligesom i grammatikken, at senrenaissancens usalige forelskelse i de klassiske former har hindret og hemmet indsigten i vort sprogs væsen helt op til nutiden.

Al den fremmede indflydelse fordeltes over den langsomme reformudvikling på en baggrund af hjemlige rytmedispositioner. Selve Arrebos alt andet end letbevægelige seksmælende rim godtgør, at den nyere hjemlige kunstdigtning begynder med stavelsetælling og fast rytme i tilslutning til «voris Pronunciation» gennem regelbunden veksling mellem trykstærkere og tryksvagere elementer. Virkelige digtere — og til sådanne må Arrebo regnes — gransker ikke over «savnet af egentlige spondæer i vort sprog»: trykstærk + tryksvag stavelse fylder spondæens plads i det latinske skema, ganske som trykstærk + to tryksvagere stavelser fylder Daktylens.

De dobbeltrimede heksametre fandt efterlignere endnu før værket forelå trykt (Renaissancebevægelsen s. 163). Men der findes også sådanne i de i mange henseender interessante ærevers foran i bogen. Præsten Jakob Clausen indfører fire «Danske Skalder/ som herligen skaldrede/ hver paa sin merckelige tiid», Hjarne, Regner, Saxe, Arbo, den sidste med sin Sexmælende Drotqvæt — Clausen har nøje studeret versetillæget i Worms Runir. Det er 6 rimpar efter skemaet

x́ x | x́ x x | x́ x | x́ x | x́ x x | x́ x ɔ:

den ene Arreboske type og ligesom hos forbilledet med mandligt rim i tredje fod. Et helt rimfyrværkeri er Peder Nielssøn Mehrns ærevers, 7 rimpar som

Hvo med den Act oc synderlig Pract hår Ordene bundet/
Som Arebo i Rimet at snoe der Seyer hår vundet/
Ret med en Art oc flydende Fart hand Rimene føyer/
Oc tager ind strax Læserens Sind/ oc liflig fornøyer

efter typen

x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x ,

altså afvekslende treleds og toleds takter i faldende rytme; trykstavelserne i de to toleds takter i samme vers har mandligt rim, sidste takt bindes ved kvindeligt rim med følgende linie til et rimpar. Det føles let under oplæsningen af sådanne vers, at de spalter sig i mindre rytmiske afsnit, kortlinier med 3 + 2 stavelsers takter i faldende rytme eller endog med rytmeveksel, idet man på grund af rimet afdeler og skanderer

Hvo med den Act
oc synderlig Pract
hår Ordene bundet osv.

Arrebo selv opgav jo allerede efter «første Dag» sine heksametre, og heksametret tages i Danmark først op igen i friere former langt ned i det 18. århundrede. I det dobbelte anhang til den første dag digter han «Under Alexandriniske Riim/ oc Iambiske maade/ dog med idel foeminin-endelser; hvilket slags siden beholdis indtil den sivende Dags Verk». Arrebo har altså også skabt den danske versform, der blev næsten enerådende i dansk poesi, bortset fra lyrikken, lige til Ewalds og Wessels dage, og der er i ældre tid næppe skrevet bedre aleksandrinere på dansk end netop Arrebos

Naar Dagen bøjer sig/ den Sool gaar under Liide/
Da flyer Fuglen op/ oc viiger til en siide.
Da søger Ormen Huus/ i Jorden sig forsticker/
Oc alle tamme Diur/ til hvjle sig beskicker.
Til Roo-sted Folket gaar/ blaa-bulsteret de vende/
Oc Kuren blæser Fred/ ad Gader Folk ej rende (udg. s. 42).

Skemaet er ufravigeligt

x x́ | x x́ | x x́ || x x́ | x x́ | x x́ | x ,

altså 13 stavelser i stigende rytme, skarpt indsnit efter trykstavelsen i tredje takt, versene parvis forenede med kvindelige rim. Vor digter har tydeligvis under sit slid med de seksmælende fattet forkærlighed for de forholdsvis bekvemme kvindelige rim, og hans ønske om at holde fast stavelsetal fornægter sig heller ikke her; derfor veksler han ikke med rimpar med mandligt rim, hvilket absolut blev den herskende type i Aleksandrinerens glanstid. Denne normaltype foreligger allerede i udgaven i ærevers af Hans Ravn og Hans Claussøn Rosing:

I Ordene er fynd/ et Riim det andet byder/
Oc Stilen falder høy/ hver Linne liflig lyder/
Oc Orden kommer smuck/ heel god indfald i alt/
Det Moses kort har sagt/ er her vitløftig talt.

Som man ser, to rimpar med rimstillingen aabb er her sammenføjet til en slags strofe, 13 + 13 + 12 + 12 stavelser; hertil hører også sønnens «korte beslutning» s. 275 ff. At man virkelig har følt de to rimbundne verspar som en sammenhørende strofe helt op mod Holbergs tid, fremgår alene af bøgernes typografiske udstyr; kortlinierne rykkes ind, og der spatieres foran de følgende langlinier. Dette får igen indflydelse på versets indre struktur, idet tankegruppering og periodebygning gøres afhængige heraf, og vi får således en firelinet dansk aleksandrinerstrofe, der fortjener en særlig undersøgelse.

En variation af denne aleksandrinerstrofe findes i Henrick Wallensbecks ærevers: to arreboske aleksandriner-rimpar spaltes ved to halvvers (x x́ | x x́ | x x́) med mandligt rim; strofens rimstilling bliver altså aabccb, og der er 8 strofer af denne type. — Men der findes endnu en række verstyper repræsenterede i udgaven, først da i Arrebos egne summarier foran de enkelte sange:

s. 1. x x́ | x x́ | x x́ | x x́
x x́ | x x́ | x x́ | x x́

ɔ: rimpar af firfodede jamber med mandligt rim.

ibid. x́ x x | x́ x | x́ x x | x́
x́ x x | x́ x | x́ x x | x́
x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x
x́ x x | x́ x | x́ x x | x́ x

ɔ: strofe med faldende rytme, «daktylisk-trokæisk», rimstilling aabb, mandligt og kvindeligt rim.

S. 41 fire rimpar af firfodede jamber med mandligt rim.

S. 82 seks firfodede trokæer med rimstilling aabccb, b mandligt rim.

S. 128 fire rimpar efter typen

x́ x x | x́ x | x́ x x | x́

x́ x | x́ x x | x́ x x | x́ og lutter mandlige rim.

S. 175 to strofer firfodede trokæer med rimstilling abba, a kvindeligt rim.

S. 220 to strofer med firfodede jamber af typerne

x x́ | x x́ | x x́ | x x́ | x og x x́ | x x́ | x x́ | x x́ ,

rimstilling aabb, a kvindeligt rim.

Dernæst bør nævnes Schønnings ærevers: 9 strofer af trefodede jamber med rimstilling ababcdcd, a og c kvindelige rim; Bordings ofte citerede firfodede jamber med rimstilling abab af typerne

x x́ | x x́ | x x́ | x x́

x x́ | x x́ | x x́ | x ;

flere vers af Hans Ravn foruden det allerede anførte:

1) et summarie genere Andreano, skiftende rytme og rimstilling abab, a mandligt rim,

2) nogle strofer med faldende rytme, hvis skema i udgaven angives således

— ◡ — ◡ | — ◡ — || — ◡ — ◡ | — ◡ ,

rimstilling aabb, ved b mandligt rim, mangler sidste stavelse,

3) nogle særlig slette rimpar, hvis skema angives således

— ◡ — || — ◡ — ◡ —

Interessantest blandt æreversene er vel de, der skyldes den foran nævnte Jakob Clausen, der indfører Nordens fire hovedskjalde:

1) Hiarne skald med sit Løbe-riim ɔ: en strofe aabb i stigende rytme efter typen

x x́ | x x x́ || x x́ | x x x́ | x

x x́ | x x x́ || x x́ | x x x́

2) Regner Lothbrog med sit Biarkemaal ɔ: en studie efter Ole Worms opstilling af Krákumál med stavrim, assonans og

enderim, så vidt jeg ser det ældste danske forsøg på at digte i «oldnordisk» stil. Morsom er i udgaven den typografiske fremhævelse af de metriske finesser; også her efterligner han Worm.

3) Saxe Lange med sin Klingedict, en dansk sonet, der sammen med Wichmans, Terkelsens og Syvs hører til de ældste af arten; der er altså 14 linier med rimstilling abbaabba ccdeed, b, c, e er kvindelige rim. Hvert vers indeholder 15 stavelser i udpræget faldende rytme efter de to skemaer

x́ x | x́ x | x́ x | x́ x || x́ x | x́ x | x́ x | x́

x́ x | x́ x | x́ x | x́ || x́ x | x́ x | x́ x | x́ x ,

som man ser en ikke uinteressant krydsningsrytme: efter fjerde fod et skarpt indsnit, efter trykløs stavelse i vers med mandlig udgang, efter trykstavelsen, hvor versslutningen er kvindelig, første halvvers i a og d svarer rytmisk til sidste halvvers i b, c, e, disses sidste del til begyndelsen af de førstnævnte.

4) Anders Arbo med sin Sexmælende Drotqvæt, se foran.

Når ikke blot æreversenes forfattere, men også efterslægten de to følgende menneskealdre med sjælden enstemmighed sætter Arrebo i spidsen for den nyere poetiske udvikling i Danmark, skyldes dette næppe i første linie hans metriske fortjenester, mere vel virkelig betagelse over hans digterevne — som hos Thomas Bang, der under sin approbatio underskriver sig «posthumae famae Arinsulanae et antiqvae nostratis lingvae studiosus» —, mest det, at han også indførte hele senrenaissancens kunststil med dens vidtløftige og ufolkelige tilbehør. Dette har sin store litterær- og kulturhistoriske interesse; men Arrebos blivende betydning afhænger alene af hans stilling i dansk versbygnings udviklingshistorie.

Alle overgangsformer kan studeres hos ham, der tillige betegner det nyes sejr. Han går fra arsistællende rimpar over til reformvers efter det syllabiske princip, gennemfører i sin manddomsdigtning fast rytme på grundlag af det levende sprogs trykforhold, indfører den nye teoris hovedversemål efter fremmede forbilleder, opstiller og gennemfører grupper og strofeformer, som bliver almindelige gennem to århundreder. Ser vi bort fra ungdomsdigtningen og salmeoversættelsen — der bør behandles under

salmedigtningens rytmik og versbygning — har altså Arrebo, som jeg foran har påvist, behersket og anvendt følgende versemål:

1. Aleksandrinerverset, som han benytter med selvstændighed og former efter sin egen smag.
2. Det rimede heksameter, som dog kun får begrænset betydning for efterslægten.
3. De firfodede jamber, hovedtypen i eftertidens lettere vers- og visedigtning, således både hos Terkelsen og Bording,
   a. Rimpar med mandligt rim.
   b. Firlinet strofe med mandligt og kvindeligt rim.
4. De firfodede trokæer
   a. I firlinet strofe abba, a kvindeligt rim.
   b. I sekslinet strofe aabccb, b mandligt rim.
5. Vers med skiftende daktyler og trokæer i forskellig strofegruppering.

Almindelig kendte og yndede blev de nye rytmeformer gennem sangdigtningen fra århundredets midte, især Astreæ Sjungekor, og gennem Bordings viser og vers. Bording er jo allerede i udgaven repræsenteret med sine firfodede jamber i krydsrim. Men principielt findes der intet nyt i denne versbygning, hist og her måske mere ydre færdighed trods ringere virkelig digterevne. Arrebo er og bliver banebryder og hovedmand.

Danmarks ældste kongegrav.

Af

Axel Olrik.

Med et tillæg af **Hans Kjær.**

Ingen af Ludwig Wimmers undersøgelser vil vel i den grad stå som målestok for hvad hans forskning har ævnet, som hans undersøgelser over kongerne Gnupas og Sigtrygs mindesmærker ved Hedeby, de saakaldte Vedelspangstene. For vide krese vil det være kendt, at de har kastet skarpt lys over det aller dunkleste tidsrum af dansk historie og fastslået karakteren af det til Slesvig knyttede, fra Sverig udgåede og af Svenskere støttede moddynasti mod den egenlige danske kongeæt. For de særlige forskere gælder beundringen den sikkerhed, hvormed tolkningens vanskeligheder er overvundne, den finhed, hvormed de enkelte iagttagelser over skriftejendommeligheder er henførte til en almen årsag (den svenske indblanding), og tillige den sindrighed, hvormed de yngre — for ret værdiløse ansete — overleveringer bringes i lave ud fra monumentets sikre synspunkt. Kort sagt en forskning, der vælger sit stade på den fasteste grund, men ikke vrager det andet stof, men sætter hver del på sin plads.

Et sådant arbejde ægger til efterligning. Uden at jeg skulde tro det muligt med ett at bringe lignende klarhed over en hel dunkel periode; men således, at vi knytter undersøgelsen til et synligt minde, og stående ved det fæster blikket ved det fælles, varige og gyldige i de höjst ulige overleveringer.

Sakse fortæller, allerforrest i sin 9de bog, at kong Godfred blev efterfulgt af sin sön Olaf, der «indviklede landet i borgerkrig» og efter sin død blev jordet i en höj ved Lejre, der endnu på Sakses tid bar hans navn[1].

[1] Olavus Gotrici filius patre mortuo regnat. Hic paternæ vindictæ studio civilibus patriam bellis implicare sustinuit. publicam pietatem privato affectui subjiciendo. Cujus extincti corpus collis Olavi titulo celeber prope Lethram congestus excepit (s. 439).

Det er altså sikkert, at der på Sakses tid har været en ‚Olafs höj' nærved Lejre, og at der til den var knyttet et sagn om at han havde været konge, var sön og efterfølger af den berömte Friserovervinder Godfred, og at hans tid særlig var mærkelig ved borgerkrig. Vi står ikke her foran noget udformet plastisk sagn, men kun for et vagt «sagnminde», der knyttet til en eller anden synlig genstand aller snarest har ævne til at bevare erindringen om det virkelig skete. Indeholder måske også dette minde et pålideligt eller kun svagt forskudt billede af de virkelige begivenheder i 9de årh.s begyndelse?

I én henseende stemmer Sakses sagn med den virkelige historie. Der var nær efter Godfreds død en höjst blodig borgerkrig. I året 812 døde Godfreds brorsön Heming efter kun to års regering, hvorunder fredslutningen med Karl den store fandt sted. En frygtelig kamp om riget udbrød mellem Sigfred, Godfreds frænde, og «Anulo», frænde af Godfreds forgænger Harald († 804); begge kongerne faldt i slaget og 10940 mand, men Anulos hær sejrede og udråbte den faldnes brødre Harald og Regnfred til konger. Senere blev de dog fordrevne af de hjemvendende Godfredsönner; Regnfred faldt, Harald førte en tid lang kongenavn, men en højst usikker tilværelse, indtil han slog sig til ro i udlandet som kejserens kristne lensmand[1].

Denne «Anulo» må — som Schück har påvist — være identisk med Sakses Olaf. Begge er de danske konger og hovedpersoner i borgerkrigen efter Godfreds død. Det navn, som frankiske kilder gengiver Anulo, vil i sædvanlig oldnordisk lyde Áli, og er kortform til Áleifr (senere Óláfr); begge betegnelser lader sig bruge om samme person. Godfreds efterfølger var han ganske vist ikke; men Hemings få og dådløse år er ganske naturlig svundne bort for de senere tiders erindring. Og havde man först opfattet ham som efterfølger, måtte man — efter de folkelige kongerækkers stadige skik — tælle ham som forgængerens «sön». Det mægtige slag, hvor de 11000 krigere og begge konger faldt,

---

[1] 812. Nec multo post Hemmingus Danorum rex defunctus nunciatur. Cui cum Sigifridus, nepos Godofridi regis, et Anulo, nepos Herioldi quondam regis, succedere voluissent, neque inter eos, uter regnare deberet, convenire potuisset, comparatis copiis et commisso proelio, ambo moriuntur. Pars tamen Anulonis adepta victoriam, fratres eius Herioldum et Reginfridum reges sibi constituit; quam necessario pars victa secuta, eosdem sibi regnare non abnuit: in eo proelio 10940 cecidisse narrantur (Einhardi annales; Pertz, Mon. Germ. Scr. I 199).

giver ganske vist kun svag genlyd i Sakses sagn; men det svarer netop til, at det 9de årh.s begivenheder næsten helt er død bort for den hjemlige tradition, og at vor middelalders historieskrivere langsomt må hente dem tilbage fra udlandets skrevne kilder[1].

Sakses beretning svarer altså til de virkelige begivenheder i 812, så godt som man på nogen måde kunde vente det af et århundreder gammelt sagnminde. Vi bör derfor se med en vis tillid på hans særlige efterretning, at Olaf er begravet i Olafshöjen ved Lejre; ti netop i en sådan stedlig efterretning må sagnmindet have sin styrke. —

Endvidere genfindes mindet om disse begivenheder i sagnstof, der ved förste öjekast står dem ganske fjærnt. I den ældre (ɔ: heroisk-poetiske) del af den danske kongerække møder en kong Olaf, til hvem der dog ikke knyttes nogen sagnpoetisk situation, men kun lignende vage sagnminder som dem vi för omtalte. Det mest kendelige er det at han tilhører en större broderflok. Ifølge Sakse (s. 289) var brødrene fire: Frode, Fridleif, Ingjald og Olaf; ifølge Skjoldungasaga syv: Herleif, Hunleif, Åleif, Oddleif, Geirleif, Gunnleif. Navnerækkens positive indhold kan der öjensynlig ikke lægges megen vægt på; Sakses er dannet ud fra den hos samtidige danske enerådende navnearv, Skjoldungasagas ud fra den for Islændingene velkendte navnevariation; begge afviger de ganske fra den i urnordisk tid rådende navnegivning, — og kun det hvorom de er enige, Olafs plads i den store broderflok, har da betydning for vor undersøgelse. Men selve denne broderflok er et höjst karakteristisk træk; heltedigtningen undgår netop en sådan opmarsjering af nærstående personer; derfor er det efter al rimelighed et historisk stof, som sagnverdenen ikke har nået at indsmælte i sig.

Olafs plads er i hele den danske overlevering lige efter kong Ingjald, ɔ: efter den såkaldte «yngre Skjoldungrække». En fast indleddning på slægten har man savnet; dette gir sig udslag ved at overleveringen famler i, om den skal betragte ham som sön eller dattersön; lige så uvis er den med, hvorledes den skal føre slægtlinjen ned fra ham til Harald Hildetand.

---

[1] Schück, De senaste undersökningarna rörande ynglingasagan (Sv. Hist. Tidskr. 1895) s. 71 ff.; allerede i Ynglingatal optræder Olaf (Ó. Geirstaðaalfr) som sön af den af sin egen svend dræbte kong Gudrød (ɔ: kong Godfred † 812), uden at vi endnu har fuld klarhed over, hvorledes dette dobbeltgængeri går for sig.

Den islandske overlevering sætter Áleifr eller Óláfr lítilláti som forgænger for Dan mikilláti, i Skjoldungasaga som en sjællandsk småkonge, bukkende under for Dan, der samler det danske storrige. Han er altså anbragt lige foran den yngre Skjoldungrække; om tilnavnet lítilláti har været grunden til at indføre ham her, eller omvendt navnet lítilláti blot er skabt ved modsætningen til Dan mikilláti, må vi lade stå hen. Som hans far optræder snart en Vermundr hinn vitri, snart en Leifr hinn frœkni, som dog kun synes skabt for at kunne føre hans æt tilbage til Friðleifr og Frið-Fróði.

Den uenighed der hersker mellem kilderne, ikke blot mellem dansk og islandsk, men mellem hver af disse indbyrdes, vidner imod denne overleverings oprindelighed. Hertil kommer, at hele denne «yngre Skjoldungrække» slet ikke i virkeligheden har siddet på Danmarks trone; det er poetiske skikkelser fra forskelligt sted, som en sagndannelse i sen vikingetid eller endnu senere har stillet tilhobe. Dan, som han nærmest er knyttet til, er blot opnævner for Daneriget; Ingjald har fra förste færd været Hadbardernes konge; Vermund har været Anglernes, og Óláfr lítilláti er knn indsat på den plads ved at fortrænge hans sön, den berömte Offa eller Uffe. Heraf fremgår med bestemthed, at Olaf også må være hentet et eller andet sted fra og indsat i en række, der er ham ganske fremmed.

Løsningen er sikkert den, at kongerækkernes Olaf med de mange brødre er den «Anulo» (Áli) eller Olaf der faldt 812 i det store borgerkrigsslag. Også han optrådte jo med et følge af brødre der efter hans fald blev partiets førere, Regnfred og Harald kom efter hinanden til at bære kongenavn; en fjærde broder opholdt sig længe i den frankiske kejsers land[1]. Måske det ingen tilfældighed er, at tallet er fire, ligesom i Sakses overlevering; dette ganske upoetiske tal turde da være levning fra stoffets historiske udspring (medens de syv Leif-sönner i islandsk svarer til sagnets sædvanlige betegnelse for «mange»). Hans rette plads i tiden er derimod glemt; broderflokken var jo modkonger til det parti der i længden blev det sejrende, og da man altid havde tilböjelighed til at huske kongefølgen som en simpel slægtlinje, gled de ud af deres historiske forbindelse og blev stukne ind et eller andet sted hvor der var et tomt rum at fylde.

For fuldstændigheds skyld skal det endnu tilföjes, at Svend

[1] Schück a. st.

Aggesön tillægger denne Olaf et sejrrigt tog «syv dagsrejser hinsides Donau». Også denne tanke synes fremmed for vor oldtids poetiske verden og den forhistoriske tids virkelige forhold. Måske tör vi deri se et omdannet minde fra de store vikingetog under Godfred, hvori Anulo og hans brødre må have spillet en fremtrædende rolle, siden de så snart efter hans død står som ledere af så uhyre en stridsmagt.

Som man ser, er det kun navnet, disse sagn har fælles med Lejrehöjens Olaf; indholdet svarer til den historiske «Anulo» fra 812, og udgår altså fra de virkelige begivenheder ad andre veje end Lejretraditionen. Hans forekomst har interesse, fordi den til overflod beviser at Olaf og «Anulo» er samme person, og det yderligere godtgöres, at Danmarks begivenheder i 9de årh. har efterladt stærkere indtryk end det straks kunde synes. Kun den ganske vist höjst vildsomme indre sammenhæng mellem disse optrin glippede for de senere tiders erindring.

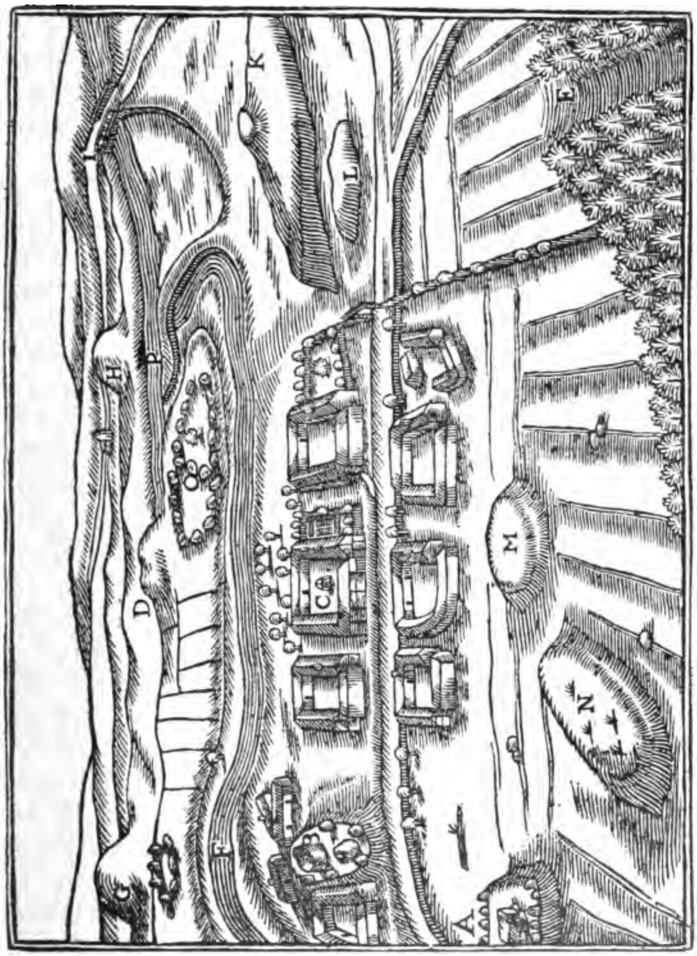
Vi kan altså skelne mellem en Lejre-tradition, der forholdsvis klart har bevaret den historiske sammenhæng, og en mere almen kongetradition, som «kyndige mænd» har anvendt deres snille på at bringe i lave på den for dem klogeste måde. Af disse to traditioner vil historikeren med störst håb om udbytte vende sig til den fra Lejre, fra Olafshöjen. —

Det næste spörgsmål bliver dette: hvor lå Olafshöjen? og kan den endnu eftervises? Sakses efterretning indskrænker sig til at den lå «ved Lejre» (prope Lethram); og dermed er lidet sagt. Den næste kilde er Stephanius' prospekt af Lejreegnen fra o. 1640. Efter dette skal «Olufshøy» ikke have ligget umiddelbart ved Lejre, men øst for Kornerup å i nærheden af landevejen til Roskilde. Selve navnets danske form røber det som hentet fra folkemunde; og i det hele har Stephanius jo haft ægte folkeoverlevering om hvad de enkelte stedligheder benævntes (se min Danm. helted. I 195).

Prøver vi på at tegne Stephanius' prospekt ind i det virkelige landskab, opdager vi, at Olufshöj må ligge endnu et godt stykke fjærnere fra Lejre end det kan synes efter tegningen. Der kan ikke være ment andet end den til dels endnu store höj på gården Mikkelslysts jord (matr. nr. 16 af Svogerslev). Vi får derved til overflod slået fast, at benævnelsen «Olufshöj» virkelig stammer fra folkemunde. Ti ud fra Sakses tekst vilde ingen falde på at henlægge en höj «nærved Lejre» til dette sted; det er nærmere midt imellem Roskilde og Lejre.

I en beretning fra 1840 hedder det: «Höjen kalder bønderne S. Olufs höj». Om identiteten af stedet synes der altså ikke at være tvivl.

Det höjst vigtige spörgsmål, der nu rejser sig, er dette: er denne höjs henførelse til koug Olaf rigtig eller beror den på en

Arcis et Oppidi Lethræ Topographia. (Efter: Stephanius, Notæ uberiores in Saxonem, Soræ 1645, s. 75.) H: Olufshøy, Regis Olai Sepulchrum.

misforståelse? Spörgsmålet må løses ved at grave ind i höjen og se hvad den indeholder.

En sådan udgravning er allerede gjort, desværre for o. 70 år siden og under forhold der gjorde at fundberetningerne ikke blev så fuldstændige som ønskeligt.

Museumsassistent Hans Kjær har vist mig den venlighed at

meddele mig adskillige for bestemmelsen höjst betydningsfulde iagttagelser, som vil findes i hans nedenfor aftrykte redegörelse. Jeg skal støttet på den meddele sagens hovedtræk.

Olufshöjen har för bortgravningen i 1840 været et meget anseligt mindesmærke. Den er 75 fod i tværmål, dens höjde (nu 15 fod) opgaves da til 10—12 alen; og den var omsat med en kres af sten, så store at hver af dem udgjorde læs for en vogn; udenfor dem skal have ligget en tæt kres af mindre sten. Höjens masse var indtil da væsenlig urørt, men en fordybning i dens top må tages som vidne om at der engang har været gravbrydere.

Ved gårdmandens gennemgravning i 1840 viste det sig, at den på sin bund havde et stort stenkammer, altså en begravelse fra yngre stenalder eller den ældre broncealder. Noget höjere og mere i nord fandtes en begravelse fra yngre broncealder med niptang, kniv, nål og dobbeltknap af bronce (disse ting indsendtes til museet). Den usædvanlige dybde, hvori denne broncealdersgrav fandtes (beretningen opgiver 10 alen), tyder på at höjen i en senere tid har modtaget en större påfyldning af jord, for at indrette nye begravelser og give den et anseligere ydre. Iøvrigt oplyses det, at der — uvist hvor i höjen — er fundet menneskeben, og at man allerede 1839 ved at grave ned i höjens midte indtil kammerets dæksten traf på tre brudstykker af en spore, det ene med sølvbelægning.

Noget nærmere om formen af denne spore og dermed en nöjere tidsbestemmelse for den grav, hvortil den antagelig har hørt, kan ikke mere oplyses. Allerede i 1839 var det små stumper, og nu eksisterer der næppe mere noget af dem. Men den blotte viden om deres tilstedeværelse er en væsenlig kendsgerning.

Den gamle oldtidsgrav synes da i jærnalderen at være bleven udvidet til sit senere store omfang. En sådan storhöj og det krigersk-pragtfulde ridetöj som gravgods peger mod vikingetiden som tilblivelsestid. Olufshöj har rummet levningerne af en anselig kriger fra vikingetiden. Oldsagernes vidnesbyrd stemmer altså med det på grundlag af traditionen vundne resultat, at höjen gemmer den i slaget 812 faldne kong ‚Anulo'.

At man ikke har fundet andet gravgods, har rimeligvis sin grund i at der — her som så ofte — har været gravrøvere i den berömte kongegrav.

Mere må man undre sig over, at man til en Danekonges

grav har nyttet en ældre höj og ikke skabt et mindesmærke fra ny. Men nöjere set svarer det ganske godt til de forhåndenværende forhold, dengang efter Anulos fald Harald og Regnfred lod sig udråbe til konger. Det hedder at også modpartiet, skönt nødtvunget, tog dem til konger; men to år senere blev de ved Godfredsönnernes genkomst fordrevne. Under disse forhold har der ikke været lang tid til at rejse kong Anulo hans gravminde; de havde mandskabet behov for at fuldende sejren og sikre sig riget.

Således viser det sig, at mindesmærket og traditionen mødes og stemmer sammen. Et hidtil dunkelt afsnit af Danmarks historie står adskillig klarere, nu da det kan henlægges til en bestemt skueplads. Folket har delt sig i to mægtige partier, med Haraldsætten og Godfredætten som midtpunkter. Áli og hans brødre drager mod Sigfred og hans brødre. Slaget står på sletten mellem Lejre og Roskilde. Her udkæmpes den vældige strid, hvor begge konger og de 11000 (!) krigere falder. På selve slagmarken udråbes Regnfred og Harald til konger; deres förste gerning har da været at jorde deres broder i det anselige, men forholdsvis hurtig opbygte mindesmærke, inden de hastede videre for at bryde resten af fjendens modstand.

Når rigets skæbne afgöres her i et uhyre slag, er grunden næppe anden end at her var rigets midtpunkt: det sagnberömte Lejre og endnu mere det opblomstrende Roskilde. Sikkert er den ene af hærene kommen sejlende ind ad Isefjorden, den anden har formodenlig haft landet i sin magt forud. Vi mærker egnens betydning i et tidsrum, hvor Lejres gamle glans var falden[1], og Roskilde endnu ikke nævnes i kilderne; först det 10de årh. giver jo staden en rang som hovedstad. —

Den hele sammenhæng ligger nu klar for os. Men det er dog værd at standse endnu en gang og om muligt göre prøve på regnestykket. Hvis det er rigtigt, at Olaf faldt i 812 i slag nærved Lejre og blev jordet i Olafshöjen, da må også hans modkonge Sigfred, falden i samme slag, være bleven jordet der i egnen. Navnet Sigifridus i krøniken forudsætter et oldn. Sigfrøðr, senere Sigurðr, i middelalderlig dansk form Sivard. Fandtes der blandt de ved Lejre jordede konger også en Sivard?

Vi går til Lejrekrøniken, den ældste og den særlig stedkendte kilde. Som konger bosatte på Lejre giver den os förat Dan, så

[1] Danm. helted. I 188—200.

hans sön Ro, dennes sön Haldan, dennes sön Sivard den hvide og endelig Rolf Krake. Af disse kendes Sivard den hvide slet ikke i nogen anden kilde, og navnet viser på det bestemteste, at han ikke hører hjemme i Halvdanslægten. Det er en fejl person, der her er sluppen ind i den heroiske verden. Elementerne i hans navn viser bestemt hen til den danske kongeslægt i 8de og 9de årh.; og her bæres navnet ‚Sigfridus‘ netop af to, den förste døde o. 798, den anden faldt i borgerkrigsslaget 812. En af disse er da fejlagtig sluppen ind i den ældre kongerække.

Grunden kan let ses. For Lejrekrønikens overlevering spiller gravhöjene ved Lejre en særlig stor rolle som støttepunkt for mindet[1]. Man har sikkert sluttet, at Sivard den hvide hørte til de gamle Lejrekonger, da hans grav fandtes i samme egn som de andres.

Stedet for Sivard den hvides gravhöj kan nu ikke eftervises. Vi har kun enkelte vink om, hvor den skal søges. Fjærnere fra Lejre end «Olufshöj» kan den ikke søges; det er allerede med tvivlsom ret denne kan betegnes som liggende «prope Lethram». Tværtimod synes krønikens traditioner at knytte sig til höje, der lå ganske nær ved landsbyen; den bruger to gange udtrykket «i Lejre» (Læthræ), og den tredje, Danshöjen, der lå «apud Lethram», véd vi fra god overlevering lå lige syd for byen. I så fald har Sivardshöjen og Olafshöjen været skilte ved en lille halv mils vej, hvad der kunde passe til at de er blevne opkastede af hver sin af de to fjendtlige hære.

Således gemmer Lejre, i ydre henseende ganske uafhængig af hinanden, mindet om en Sivard og en Olaf. Fuldstændigere kan vi næppe ønske os erindringen bevaret om det blodige slag, hvor ‚Sigifrid‘ og ‚Anulo‘ begge faldt kæmpende mod hinanden om Danmarks krone. For ‚Anulo‘ har Sakse i forening med den senere tradition bevaret os selve mindet om hans gravhöj; og oldfundene har på mærkelig måde bekræftet det.

Det være arkæologernes sag at prøve, om de kan føre undersøgelsen videre, om de i de ringe levninger af Olafs statelige

---

[1] [Ro] patrem vero suum Dan colle apud Lethram tumulavit Sialandiæ . . : obiit pater eorum Ro et sepultus est tumulo quodam Lethræ . . . Rexit itaque terras Haldanus et genuit filium nomine Siwardum, cognomine Album, qui patrem suum Haldanum Læthræ tumulavit mortuum (SRD I 224—5). Krøniken får ingen lejlighed til at omtale Sivard den hvides grav, da heller ikke hans død nævnes; fortællingen går over til Helge og Rolf.

gravmæle kan finde yderligere spor af hans gravgods, om de med spaden i hånd kan åbne os Sigfreds endnu ukendte gravhöj eller eftervise andre spor af kampen, — eller om de måske kun kan frede om levningerne af denne ældste kendte kongegrav, minde om en af de blodigste kampe om Daneriget.

TILLÆG.

Om Olufshöjen i Svogerslev.

Af

Hans Kjær.

Om St. Olufs höj i Svogerslev foreligger af betydning for undersøgelsen om kong Olafs gravlægning følgende arkæologiske oplysninger:

Et brev fra rådmand Fritz, Roskilde, 14. juni 1840. I Nationalmuseets arkiv.

«På gårdmand Niels Pedersens lod af Svogerslev ligger en temmelig stor höj straks ved begyndelsen af alléen til Ledreborg, på nordre side, som stedse har været anset for en gravhöj, i særdeleshed på grund af en hulhed, den havde oven i, der syntes at tyde på, at begravelsen var falden noget sammen og jorden derefter sunken ned.

I forrige år forsøgte bonden at åbne höjen fra oven af og stødte da på en flad dæksten, men som derved kom ud af sit leje og sank ned iblandt de øvrige, og videre forsøg blev da opgivet. I år vilde han benytte jord til fyld og har da gravet höjen helt igennem fra nordre side af og finder nu först en hel del brosten, omtr. af 1 L℔'s vægt, 10 alen dybt nede i höjen, iblandt hvilke medfølgende småsager forefandtes. Omtrent midt i höjen stødte han atter, efter sin formening, på hin dæksten, indenfor hvilken der syntes at være et rum; men da åbningen til hvælvingen ikke fra den side kunde ske, uden at det måtte styrte sammen, fik jeg ham til at standse for det förste og skjule revnerne ved at opsætte en del sten derfor; men det vilde vist have interesse at opsøge indgangen til hvælvingen, som der antages at være.

Höjen kalde bønderne St. Olufs höj. Den ligger omtr. ½ mil østen for Lejre, henimod ¼ mil østen for de i biskop Münters beskrivelse over Lejre omtalte 2de höje ‚Grydehöj' og ‚Hyldehöj'. Den er ganske rund, 11 à 12 alen höj. Ved foden 30 alen fra syd til nord og lige så bred fra øst til vest. Rundt om har den været forsynet med store sten, hvoraf hver udgjorde et læs for et par heste, hvilke vare oprejste på kanten som for at holde jordvolden. Disse ere borttagne for fem år siden.

Er der en begravelse inde i höjen, da synes hensigten ved alle brostenene at have været at dække den, förend jordfylden kom på, ti stenene

findes. så vidt det kan spores, opdyngede i en vis orden rundt om i höjens midte, et par alen fra jordfladen, 10 alen inde i höjen og omtrent 10 alen indenfor höjens yderste kant.»

Oldnordisk Museums (= Nationalmuseets) Inventarprotokol Nr. 6907. 1842.

«Forærede af gårdmand Niels Pedersen, Svogerslev:

Tre fragmenter af en spore. På enden af det ene stykke ses levninger af en sølvklædning, fundne i en gravhöj for tre år siden i midten af höjen. Andre oldsager af bronce, som fandtes i samme höj, vare forhen afleverede til rådmand Fritz, som indsendte dem til oldskriftselskabet. Höjen var forhen understøttet af svære kampestene, som nu ere borttagne. Udenfor samme lå en brolagt kres af mindre stene. Nogle der fundne menneskeben ere bortkomne.»

De genstande, som fandtes «10 alen dybt nede i höjen» blandt «brostenene», var niptang og ragekniv, en smykkenål, dobbeltknap og nogle brudstykker, alt af bronze[1]. Det er genstande, som er særtegnende for gravfund fra den yngre bronzealder, og når den grav, hvori de har ligget, siges dannet af mindre, runde sten, svarer dette ligeledes meget vel til hvad der vides om gravformerne i denne periode. Mærkelig er den store dybde, 10 alen under overfladen, hvori det siges, at de er fundne. Det var forholdsvis sjældent, at man i den yngre bronzealder overhovedet föjede nogen synderlig stor jordmængde til den ældre höj, hvori man foretog en gravlægning. Sædvanlig gravede man kun höjst 1—2 alen ned, anlagde graven og jævnede hullet til. Af de efterfølgende iøvrigt lidet klare ord i beretningen ses det da også, at der i dybere plan i midten af höjen har været en anden grav, sat af mange sten. Om arten af denne grav, antagelig höjens centralgrav, kan der af beretningen intet sluttes; den kan ligeså vel tilhøre stenalderen som den tidlige bronzealder. Beretningens ord lader formode, at denne grav vel er bleven overfladisk forstyrret ved gravningen i 1840, men iøvrigt blev ladt i det væsentlige urört. Den store dybde, hvori gravningen foregik, synes at have hindret, at stenene bragtes op, og den påtænkte undersøgelse er ikke bleven fuldendt, den gang i alt fald.

Påfaldende er, som alt sagt, den store dybde, hvori bronzealdersgraven fremkom. Dette kunde tyde på, at gravhöjen er bleven bygget betydeligt höjere i en tid, der ligger senere end den yngre bronzealder. Det må da sandsynligvis være sket i jærnalderen, og herved fremkommer en mulighed for, at overleveringen om «kong Olafs höj» dog kan være bygget på en virkelighed.

Gravskikkene i jærnalderen er, som bekendt, meget skiftende. Höje byggedes i dette tidsafsnits tidligere perioder vel forholdsvis sjældent; reglen var, at gravene, når de skulde dække et ubrændt lig, samledes på særlige pladser, nedsænkede mere eller mindre under jordoverfladen. Grave, der kun skulde gemme brændte ben, anlagdes som regel på de samme eller lignende pladser eller overfladisk i ældre tiders gravhöje. Der kendes dog jærnaldersgrave dækkede af anselige höje, således de bekendte fund i baghöjene ved Himlingöje, fra den romerske periode. Det

[1] Nationalmuseet, inv. nr. 5520—23.

kan ikke benægtes, at höjen ved Lejre mulig kunde være delvis opbygget i en ældre del af jærnalderen. Snarere kunde det dog være sket just i oldtidens slutningstid, vikingetiden. Fra denne periode hidrörer jo de mægtigste af alle danske gravhöje, Gorms og Thyras höje i Jellinge, og ligeledes er det gentagne gange iagttaget, at grave ere anlagte i de ældre perioders höje. Således synes det, at sagnet om, at St. Olufs höj skulde gemme en konge fra overgangstiden mellem sagntid og historisk tid, i nogen grad kan vinde støtte af de desværre så sparsomme, arkæologiske oplysninger.

Heller ikke er der vistnok synderligt håb om, at en ny undersøgelse af höjen kunde føre til resultatet. Allerede 1840 havde den «en hulhed oveni»; denne hulhed er uden al tvivl ikke fremkommen ved, at en begravelse i höjens indre styrtede sammen; virkningen heraf kunde næppe spores på overfladen af en höj af så store dimensioner. Der er næppe nogen tvivl om, at hulheden stammer fra et måske århundredgammelt udgravningsforsøg, hvorom siden al erindring er gået tabt. Herved er den mulige vikingetidsgrav bleven totalt forstyrret, og det eneste minde derom blev de 3 stumper af en [jærn]spore, der i 1842 indleveredes til Oldnordisk Museum. Da de for 70 år siden indleveredes, var det kun stumper; med ældre tiders mindre sikre evne til bevaring af jærngenstande er det ikke underligt, at de allerede ca. 1860 synes at have været fuldstændig opløste. En af dem havde rest af sølvbeklædning, sagtens af den papirtynde art, der ret jævnlig kan iagttages på dele af vikingetidens gravudstyr. Det er i hvert fald muligt, måske sandsynligt, at denne spore virkelig var fra vikingetiden, og i så fald var den måske en tilfældig rest af det gravudstyr, som den ældgamle «undersøgelse» af St. Olufs höj havde bragt for dagen.

Efter at ovenstående var nedskrevet, gav et besøg i Roskilde, efterår 1908, lejlighed til at bese «St. Olufs höj». Den fremtræder endnu meget anseeligt, men tværs igennem den går en bred og dyb, gammel kløft, der fra først af har nået til ca. 1 m. over højens bund. I den ene af de herved opståede 2 kammere er for kortere tid siden anlagt en større vandbeholder. Ved jordarbejdet hertil skete intet fund.

Strøbemærkninger til Eddakvadene.

Af

Björn Magnússon Ólsen.

Hymiskviða 11$^{7-10}$:[1]

Der kan ikke være tvivl om, at «*hroþrs*» *andskoti* og *vinr* «*verliða*» er to betegnelser for den samme person, nemlig guden Tor. Parallelismen mellem dem er öjensynlig tilsigtet, og de bör derfor, så vidt muligt, forklares på samme måde. Alle er enige i, at *vinr* «*verliða*» er en viðkenning, hvor bestemmelsesordet «*verliða*» betegner den person eller de personer, hvis ven Tor er. På samme måde må «*hroþrs*» *andskoti* være en viðkenning, og «*hroþrs*» opfattes som bestemmelsesord, der betegner et væsen, hvis fjende Tor kan siges at være.

Det kan derfor ikke være tvivlsomt, at tolkningen «famosus hostis» af ordene «*hroþrs*» *andskoti* er utilstedelig. Den stammer fra Svb. Egilsson (Lex. poet.), som dog alternativt foreslår at opfatte «*hroþrs*» som jættebenævnelse. Dette sidste er den eneste naturlige opfattelse; «*hroþrs*» må stå i samme forhold til *andskoti* som *Baldrs* til samme ord i Vsp. 33^{4} og Vegtamskv. 11^{8}. Jfr. *sinn andskota* Hym. 13^{8} om Tor i forhold til jætten Hymer, og *gýgjar grœtir* Hym. 14^{3}, *brjótr berg-Dana* Hym. 17^{7}, *þurs ráðbani* Hym. 19^{2}.[2]

Der må altså skrives *Hróðrs*, der bör opfattes som egennavn for en jætte. Men hvilken jætte?

---

[1] Når ikke andet udtrykkelig bemærkes, gælder alle henvisninger Bugges udgave.

[2] I Årb. f. n. oldk. og hist. 1888 s. 22 n. u. t. har jeg foreslået at skrive *hnitbróðir* i st. f. hdskr.'s «*hnitbroþor*» i Hym. 23^{8} og at opfatte *ulfs hnitbróðir* som kending for Tor. Hvis dette er rigtigt, kan også denne kending sidestilles med de ovenfor anførte. Og på den anden side, hvis den nedenfor givne tolkning af *Hróðr* holder stik, støtter den i höj grad min opfattelse af stedet i Hym. 23.

Det står for mig som fuldstændig sikkert, at *Hróðr* kun er et andet navn for Fenrisulven. I Lokas. 39[8] kaldes denne for *Hróðrsvitnir*, i Grm. 39[5] for *Hróðvitnir* (jfr. SnE. I 58[9] og 591[8]). *Vitnir* betyder jo ‚ulv‘. *Hróðr* forholder sig altså til *Hróðrsvitnir* som *Fenrir* til *Fenrisulfr*. Af disse to sidste benævnelser er *Fenrir* öjensynlig den ældste, idet kun den forekommer i Eddakvadene (Vsp. 40[4], Vafþr. 46[6], Lokas. 38[6])[1], medens *Fenrisulfr* mest bruges i prosa. På samme måde er *Hróðr* vistnok ældre og mere oprindeligt end *Hróðrsvitnir*.

Men er det ikke besynderligt, at ulven har så smukt et navn, som egentlig betyder ‚ære‘, ‚berömmelse‘? I den henseende kan mindes om, hvad vi ved fra Alvíssmál, at de gamle morede sig med at lave navne på forskellige personer og genstande ud fra de forskellige mytiske væseners standpunkt. Vi kan deraf måske slutte, at navnet *Hróðr* på Fenrisulven er lavet ud fra jætternes standpunkt. For disse måtte han selvfølgelig stå som slægtens fornemste pryd og ære.

Men når Tor altså i den første kending kaldes for Fenrisulvens fjende, venter man i den anden dermed parallele kending at finde ham betegnet som Odins ven.

I almindelighed opfatter man «*verliða*» som gen. plur. af *verliðar*, egentlig ‚mændenes følgesvende‘, df. ‚mennesker‘ i almindelighed. Denne tolkning støttes ved *ásliðar*, Skírnism. 34[4], der synes at betyde ‚Æsernes følgesvende‘, df. ‚Æserne‘ i almindelighed. Men i følge sin grundbetydning kan *liði* lige så godt betyde ‚hjælper‘ (jfr. *veita lið* = ‚hjælpe‘) som ‚følgesvend‘, og ‚mændenes hjælper‘ vilde netop være en særdeles passende betegnelse for Odin, der kaldes for *skatna vinr* (Hkr. Yngl. (FJ.) k. 8) og *Veratýr* (Grm. 3[3], SnE. I 86). Jfr. også *Gauta spjalli*, ‚Gøternes ven‘ i Sonatorrek v. 21, der står i samme forhold til *Gautatýr* (Hákonarmál v. 1) som *Verliði* til *Veratýr*. Ligeledes kan henvises til Hávam. 156[1–3], hvor Odin siger: *Þat kann ek et ellifta, ef ek skal til orrostu leiða langvini.*

Jeg foreslår altså at skrive *vinr Verliða*. Med denne Torskending kan sammenlignes kendingen *angrþjófr Óðins* i Þórsdrápa 15.

---

[1] Dog forekommer *fenrisulfr* som appellativ i betydningen ‚(skrækkelig) ulv overhovedet‘ i HHund. I 40[2], et vidnesbyrd om dette digts sene oprindelse.

Vǫlundarkviða 31[2]:

Cod. reg. har «*vilia ec læſ*». Verslinjen kan ikke uden tvang indpasses i den syntaktiske sammenhæng og er sikkert forvansket, hvilket også turde være almindelig anerkendt. Der er foreslået mange rettelser, men alle, så vidt jeg kan se, mere eller mindre mislykkede. De fleste er tilböjelige til at udelade *ek*, hvorved man får en god mening, men derved bliver verslinjen for kort. Jeg formoder, at

vilja emk lauss

er den oprindelige tekst.

Vǫlundarkviða 37:

Første halvvers har været en hård nød at knække for fortolkerne. Dette ligger navnlig i det i denne forbindelse uforståelige «*níta*», som trodser enhver forklaring. Man har formodet, at det var ensbetydende med got. *ga-naitjan*, *ἀτιμᾶν*, og med oht. *neizzan, kaneizzan,* ‚skade', ‚krænke'. Men formen passer ikke. Derfor har Bugge foreslået at rette det til *neita.* Men det er dog åbenbart altfor dristigt ved rettelse at indsætte et ord, hvis eksistens i denne betydning ellers ikke kan påvises i de nordiske sprog.

Jeg formoder, at «*níta*» i cod. reg. er en fejl for *nióta,* d. v. s. *njóta.* På samme måde finder vi i cod. reg. til SnE. *hlið* for det rigtige *hljóð* i Eyvinds vers SnE. FJ. s. 79[2]. Udgiverne af den fotolitografiske udg. af cod. reg. af den ældre Edda fremhæver også i fortalen s. LXIV, at skriveren ofte ved uagtsomhed udelader enkelte bogstaver.

I Brot 8^{3-4} finder vi: *Vel skuluð njóta / vápna ok landa* (jfr. v. 10^{5-6}), og i Hávam. 107^{1-2}: *Vel keypts litar / hefk vel notit.* Men når man kunde sige *njóta ehs vel* om handlingens gode frugter for den handlende person, må man nødvendigvis også have kunnet sige *njóta ehs illa* om sammes dårlige eller uheldbringende frugter. Vel kan jeg ikke for öjeblikket påvise noget eksempel på denne sprogbrug undtagen netop det her behandlede sted. Men når det i Njála k. 24^{55} hedder: «*njót þú, sem þú hefir aflat,* så er meningen åbenbart den samme som om der stod: *njót þú illa.*

Ser vi nu på halvverset i dets helhed falder parallelismen mellem komparativerne *meirr* i 2. og *verr* i 4. versl. straks i

öjnene. Den tyder på, at de to sætninger, hvortil disse komparativer hører, står parallelt med hinanden, med andre ord, at sætningen *né ek þik vilja, Vǫlundr, verr of njóta* er en relativsætning, parallel med relativsætningen *es mik meirr tregi* og forbunden med denne ved konjunktionen *né*. Som sædvanlig, når der til et substantiv slutter sig to eller flere sideordnede ved en konjunktion forbundne relativsætninger, stilles relativet kun i spidsen for den første sætning og gentages ikke ved de efterfølgende, selv ikke i de tilfælde, hvor relativet i følge den syntaktiske forbindelse skulde have en anden kasusfunktion i de efterfølgende sætninger end i den første[1]. I den første sætning må det her opfattes som nominativ (subjekt til *tregi*), i den sidste må det underforstås i genitivisk funktion (styret af *njóta*).

Efter *vilja* følger akkusativ med infinitiv som f. eks. i Sig. sk. 44^{3-4}: *Seggi vilk alla í sal ganga,* jfr. s. st. 51^{5-8} og Nygård, Norr. syntaks § 217 d.

Tanken i første halvvers bliver altså: ‚Aldrig har du sagt noget, som volder mig större sorg, eller (*né*) som jeg vilde ønske måtte have værre følger for dig'.

I 8. versl. bör man vistnok for at få bogstavrim optage Rasks gamle rettelse *ofan* for *neðan*. Konjunktionen *né* kan næppe være rimord.

Brot 13.

I de foregående vers (4—12) fortælles om, hvorledes Gjukungerne Gunnar og Högne forråder deres svoger Sigurd og med deres broder Guthorms hjælp fælder ham et steds «syd for Rinen». På vejen hjem fra drabsstedet møder de en ravn, der sidder på et træ. Ravnen forudsiger dem, at de vil blive dræbte af Atle på grund af deres troløshed mod Sigurd. Ved hjemkomsten modtages de af Gudrun og Brynhild. Den sidste hoverer over Sigurds drab, den første irettesætter sine brødre og udtaler en forbandelse over Gunnar. Derpå holdes drikkelag til sent ud på

---

[1] Dette ganske almindelige syntaktiske fænomen findes mærkelig nok, så vidt jeg kan se, ikke omtalt i de syntaktiske lærebøger. Som eksempler kan anføres: a) Relativet må underforstås i samme kasus i den efterfølgende sætning som i den første: Hávam. 18: *sá einn veit, es viða ratar ok hefr fjǫlð of farit*; 62: *svá es maðr, es með mǫrgum kømr ok á formælendr fá.* Jfr. Hávam. 5^{4-6}, 80^{4-5}, 134^{8-12}, Grm. 25^{2-3}, 26^{2-3}. b) Kasusfunktionen veksler fra den ene sætning til den anden: Lokas. 20^{4-6}: *sveinn inn hviti, es þér sigli gaf ok þú lagðir lær yfir.*

aftenen. Så hedder det: «Alle sov ind, da de kom i sæng; Gunnar alene vågede længere end alle de andre», og der fortsættes (v. 13):

Fót nam at hrœra,
fjǫlð nam at spjalla;
hitt herglǫtuðr
hyggja téði,
hvat þeir í «bæþvi»
báðir sǫgðu
hrafn ey ok ǫrn,
er heim riðu.

Alle Eddaudgaver skriver her i 1. og 2. verslinje *nam at* i to ord, betragter *at* som infinitivmærke. Meningen bliver da: ‚Han (ɔ: Gunnar) rørte sit ben og talte meget‘.

Således opfattet synes stedet at være fuldstændig meningsløst. At Gunnar «rører benet» kan måske til nød forklares som et udslag af den uro, der griber ham, når han i sin ensomhed i sængen tænker over sin dåds følger og det uheldige varsel. Men hvorfor rører han kun det ene ben (*fót*)? Hvorfor så ikke bægge ben? Flertallet *fœtr* vilde passe lige så godt i metrisk henseende[1]. Og hvorfor «taler Gunnar meget»? Han har jo ingen at snakke med! Alle de andre sover (*sofnuðu allir, er í sæing kvómu, einn vakði Gunnarr ǫllum lengr* v. 12^{5-8}). Det lyder ligefrem sindssvagt. De nordiske helte plejer jo ikke at «göre mange ord». Kan man tænke sig, at digteren i et anfald af humor har villet fremstille helten som beruset efter drikkelaget? Det vilde være en plathed, hvortil der ikke findes noget sidestykke i Eddakvadene, tilmed i et så alvorligt digt. De nærmest efterfølgende verslinjer — hvor Gunnars stille tanker i anledning af det uheldige varsel fremhæves — taler ikke for, at digteren har villet fremstille ham som abnorm, og står overhovedet i en skærende modstrid til de to første verslinjer, når de tolkes på den anførte måde.

Der bör åbenbart skrives:

Fót namat hrœra,
fjǫlð namat spjalla.

Det synes at være indlysende, at *at* er, ikke infinitivmærket, men det nægtende suffiks. Dette skrives undertiden i cod. reg. som

[1] Nogle vil skrive: *Fǫt nam at hrœra*, ‚han satte sengklæderne i bevægelse‘, en underlig tanke, som næppe kan tilskrives forfatteren!

et ord for sig, adskilt fra verbet, f. eks. *«ó at»* Atlam. 49[7], Hamð. 17[8]; *«leto at»* Atlam. 31[4]. Det foreslåede *namat* kan altså ikke betragtes som nogen rettelse. Efter *nam* følger undertiden simpel infinitiv uden *at* (*nama Hǫgna mær of hug mæla* HHund. II 17[1—2]).

Sætningen *Fót namat hrœra* kan oversættes: ,Han rørte ikke et lem'. Grunden til, at enkelttallet (*fót*) bruges, er nu indlysende. Til sammenligning kan anføres den nyisl. talemåde: *hræra hvorki legg nje lið.*

Fjǫlð namat spjalla, ordret oversat ,meget talte han ikke', må opfattes som litotes i stedet for: ,han mælede ikke et ord'[1].

Nu kommer også *hitt* i 3. versl. først til sin ret. Det plejer at antyde et modsætningsforhold. Her står det på overgangen fra den negative til den positive sætning (jfr. Skírnismál 24)[2] og betegner modsætningen mellem legemets (og taleorganernes) hvile og tankens ængstelige uro.

Den logiske sammenhæng kan altså udtrykkes således:

Gunnar ligger vågen i sin sæng, medens alle andre sover. Han ligger ganske stille og mæler ikke et ord. Derimod (jfr. *hitt*) er hans tanke ivrig beskæftiget med de ord, som ravnen og örnen havde sagt, da han og hans følge red hjem fra drabet.

I følge Bugge skulde *«bæþvi»* være en lydret form for *bǫrvi* af *bǫrr*, ,træ'. Dette turde dog være tvivlsomt. Andre vil rette det til *bǫrvi* eller *baðmi*. Måske kan dog læsemåden («ibæþvi» R = *í beðvi*) beholdes. I Hamðism. forekommer verbet *bǫðvask* i betydningen ,blive begærlig efter kamp'[3]. Det synes at forudsætte et af substantivet *bǫð*, fem., dannet adjektiv **bǫðr*, ac. **bǫðvan* (som *ǫlr*, *hneggr*), ,begærlig efter kamp', hvoraf *beðvi*, fem., vilde være et regelmæssig dannet substantiv (som *hneggvi* af *hneggr*) i bet. ,begærlighed efter kamp'. Det falder ikke unaturligt at tillægge ravnen og örnen denne egenskab, idet nemlig deres hunger har udsigt til at stilles, når krigerne falder i kampen.

I øvrigt er det påfaldende, at varslet her tillægges både en

---

[1] På samme måde bruges *fátt* undertiden, hvor der menes ,intet', f. eks. Hávam. 104[3]: *fátt gatk þegjandi þar*; HHv. 12[5]: *fátt hykk yðr séask*; Am. 86[3]: *fátt es fullilla farit við gram slíkan*; Hkr. FJ. III v. 114 (jfr. tolkningen IV s. 222): *fátt es til nema* («der er ingen anden udvej end») *játta* &c.

[2] I Hávam. 22, 24 og 26 står det på overgangen fra den positive til den negative sætning.

[1] Jfr. det isl. tidsskrift Skírnir 1906 s. 75.

ravn og en örn, i v. 5 derimod ravnen alene. Er der måske efter v. 5 udfaldet et vers, hvori örnen førte ordet på samme måde som ravnen i v. 5? Eller har *meiði* i v. 5[3] fortrængt en örnebenævnelse i dativ? Ordene *at meiði* synes at være forvanskede. Beholder man *meiði*, må *at* sikkert — som Bugge har foreslået — rettes til *af*. Men det kunde jo være, at *meiði* var forvansket og *at* oprindeligt. Skriver man f. eks.: *hrafn at erni hátt kallaði,* kan det sammenlignes med HHund. I 5[5]: *hrafn kvað at hrafni*. *Meiði* kunde da være trængt ind ved en reminiscens fra Helgekvadet, hvor det følgende vers (5[6]) lyder: *sat á háum meiði*.

Goðrúnarhvǫt 11:

De to første verslinjer lyder i cod. reg. således: *Svara ſara ſakaþ ec ne kuNo*».

Jeg skal ikke opholde mig ved de mange mislykkede forsøg, der er gjorte på at tolke denne åbenbart forvanskede tekst, men kun tillade mig i al korthed at fremsætte min opfattelse.

For det første turde det være klart, at ordene «*Svara ſara*» hører sammen og bör opfattes som gen. plur. = *Svárra sára.*

«*ſakaþ*» opfatter jeg ikke som *sákat*, men som en (noget forvansket) akkusativform af *sakaðr*, som egentl. er et ptc. af *saka*, men bruges i de gamle norske love som adjektiv i betydningen «skyldig i en eller anden brøde, hvorfor man står til ansvar» (Fritzner[2] under *sakaðr*, jfr. Glossaret til NgL.). Egentlig betyder ordet vistnok ‚den som «*er í sǫkum við ehn.*»‘, ‚den der har forbrudt sig mod en og mod hvem man derfor har gyldig grund til at føre klage‘, og denne betydning træder klart frem i forbindelsen *sakaðr ok siffaðr,* hvor man ikke ganske nöjagtig oversætter ordet ved «som står i fjendtligt forhold til en» (Fritzner[2]), «som er genstand for fjendskab, fjendtlighed» (NgL., Glossar).

Hvis disse formodninger er rigtige, kan det efter «*sakaþ*» følgende «*ec*» kun henføres til «*kuNo*», som altså må være 1. person og rettes til *kunna*, hvis man ikke foretrækker at rette det til *kunnum* med udeladelse af «*ec*».

Det synes at være klart, at der her foreligger den bekendte konstruktion af *kunna* med ac. rei og gen. personae: *kunna ehn ehs,* der betyder ‚give en skyld for noget‘, ‚vredes på en for noget‘ (Fritzner[2] under *kunna* 6). Med nægtelsen *né* betyder talemåden omtrent det samme som ‚tilgive‘.

De to behandlede verslinjer slutter sig åbenbart med hensyn til indholdet nær til det nærmest foregående halvvers (v. 10^{5-8}), hvor Gudrun klager over tabet af Sigurd «som mine brødre dræbte». Heraf fremgår, at «de svare sår» må være de sår, hendes brødre tilföjede Sigurd, og at de personer ‚som har forbrudt sig mod hende' er hendes brødre. Følgelig må der bagved det overleverede «*ſakaþ*» skjule sig en oprindelig flertalsform i akkusativ, altså *sakaða*.

I 3. versl., som er for kort, forekommer Finnur Jónssons forslag, at tilföje *þeir* efter *þóttusk*, mig at være indlysende.

Verset i sin helhed kommer altså til at lyde således:

Svárrá sára
sakaða né kunnum.
Meirr þóttusk þeir
mér of stríða,
es mik ǫðlingar
Atla gáfu.

Således fortolket giver verset en godt sammenhængende tanke:

‚Jeg tilgav dem, der havde forbrudt sig imod mig, de svare sår. Yderligere var det deres mening at berede mig kummer, da ædlingerne giftede mig med Atle'.

Indholdet synes at være fuldstændigt, men rigtignok består verset kun af 6 linjer.

Atlamál 17^{7-8}:

Ordene *þeygi svá lítil* er matte og stødende i denne forbindelse. Jeg formoder, at de to verslinjer oprindelig har lydt:

þar vas ok þrǫmmun,
þeygi vá lítil.

Dertil svarer i Völs.: *ok stóð þar af mikil ógn*, hvor det sidste ord synes at være en prosaisk gengivelse af det poetiske ord *vá*. Jfr. Atlam. 80^{7}: *vakðir vá mikla.*

Atlamál 34^{3-6}:

Efter at Högnes og Gunnars hustruer, Kostbera og Glaumvör, forgæves har søgt at overtale deres mænd til at opgive den skæbnesvangre rejse, tiltaler Kostbera dem således ved afrejsen:

Siglið ér sælir
ok sigr (of?) árnið!
Fari sem fyrir mælik!
«fęst» eigi því níta.

Af den sidste verslinje giver Svb. Egilsson i Lex. poet. under *níta* følgende oversættelse: «utinam eam rem nihil impediret (votis meis nihil obstaret)» og hertil har de nyere tolkere sluttet sig, deriblandt Gering, som oversætter (Wb. 247^{42}): «das wenigste (d. h. nichts) möge das verhindern».

Mod denne forklaring kan dog göres vægtige indvendinger. For det første bruges *eigi*, præs. conj. af *eiga*, så vidt jeg ved, ellers aldrig for at indlede en ønskesætning (= t. *möge*). Gering (Wb. 181^{15}) anfører kun dette ene sted som bevis for denne betydning. Derimod er *skyli* sædvanligt i denne funktion[1], og da det metrisk passer lige så godt som *eigi*, vilde digteren sikkert have brugt det, hvis det havde været hans hensigt at fremsætte en ønskesætning. For det andet er det tvivlsomt, om *níta* kan bruges i betydningen ‚hindre'; hvis subjektet var en person, vilde dette måske kunne forsvares, idet betydningsovergangen fra ‚nægte' til ‚modsætte sig' og derfra til ‚hindre' da ikke vilde være unaturlig; men her antages det upersonlige begreb *fæst*, ‚intet', for at være subjekt til *eigi níta*. Endelig vilde sætningen, således fortolket, kun være en mat gentagelse af den i nærmest foregående verslinje udtrykte tanke.

Alt taler for, at *eigi* i denne sammenhæng bör opfattes som nægtelse. Da infinitiven *níta* ikke kan svæve i luften, følger heraf igen, at *«fęst»* må være en verbalform, hvoraf infinitiven styres og hvortil nægtelsen må henføres.

Refleksivendelsen skrives i cod. reg. oftest *-z*, undertiden *-sc* eller *-zc* og en enkelt gang — i overensstemmelse med den nyere udtale — *-st* (Hávam. 41^5: *erost*, Bugges udg. fortalen s. XIV —XV). Jeg formoder, at *«fęst»* er en refleksivform = *fæsk*.

Ser vi nu tilbage på halvverset i dets helhed, indeholder de to første verslinjer ønsket om en lykkelig og sejrrig rejse. Dertil slutter sig så verslinjen *fari sem fyrir mælik*, hvor de to sidste ord ikke betyder ‚forudsige', men ‚fremsige et ønske eller en bön med hensyn til noget tilkommende (et forehavende, en rejse el.

---

[1] Jfr. HHund. II 31^{1-2}: *þik skyli allir eiðar bita*; Goðrkv. II 9^{5-6}: *þitt skyli hjarta hrafnar slita* o. fl. af de hos Gering, Wb. 942^{23-42} anførte steder. Nygård, Eddasprogets syntaks s. 61 n. u. t.

lign.)' i den tro eller med det håb, at man derved kan indvirke på skæbnens gang og at ønsket vil «gå i opfyldelse», hvilket udtrykkes ved *ganga eptir*[1]. Til *fari* må underforstås subjektet *þat*, hvorved menes det i *siglið* liggende almindelige begreb: rejsen, forehavendet (jfr. Nygård Norr. syntaks § 13). Til det samme almindelige begreb sigter *því* i sidste versl. De to sidste sætninger betyder i ordret oversættelse: ,Gid det (ɔ: rejsen) må gå som jeg ønsker! Det kan ikke opnås (d. v. s. er uopnåeligt, umuligt) at modsætte sig det (ɔ: rejsen — her må underforstås fra sammenhængen: med nogen virkning)'. Den første sætning udtrykker ængstelse — den talende er bange for, at de udtalte ønsker ikke vil *ganga eptir* — den sidste resignation og sorg, idet tanken er: Det nytter alligevel ikke at modsætte sig rejsen. Hertil knyttes så Högnes replik i v. 35^{3-4}: *Huggizk ið, horskar, hvégi es þat gervisk.*

Dette er ikke nogen ny tolkning. Den ligger til grund for Finn Magnusens oversættelse: «Gå det som jeg ønsker! Den færd ej hindres kan».

Atlamál 62^9:

Hdskr. har «*orcostǫ*». At ordet er et hunkönsord, fremgår af *allri*. Sædvanlig skriver man «*erkostu*», der opfattes som dativ af *erkosta*, fem., og forklares som ensbetydende med *erkostr*, masc., i Hym. 1^8. Dette sidste ord, som i det nyere sprog altid optræder i den uomlydte form *úrkostur*, betyder, ordret oversat, ,udvalg', ,valg imellem flere ting'; herfra udgår to afledede betydninger, nemlig dels ,(den mellem flere muligheder valgte) udvej', dels ,rigeligt udvalg', ,rigeligt forråd'; i nyislandsk er betydningen ,udvej' den sædvanlige, den anden betydning, ,rigeligt forråd', har ordet i Hym. 1^8. I overensstemmelse hermed oversætter man hunkönsordet «*erkosta*» på vort sted ved «reichlicher vorrath» (Gering, Wb.)

Men denne betydning passer ikke rigtig i sammenhængen. Den fattige træl kan næppe være i besiddelse af «rigeligt forråd». Det er vistnok i følelsen heraf, at Svb. Egilsson oversætter ordet ved «larga *cibariorum* copia», samt at Gering til sin oversættelse

[1] Jfr. *mæla fyrir skipi* Bisk. I s. 774, om den ved skibets afrejse fremsagte bön om en lykkelig rejse, og nogle af de hos Fritzner[2] II s. 766 a anførte steder (særlig Krók. 13^4) samt talemåden *mæla vel fyrir ehm.* (s. st.). Om *ganga eptir* se Fritzner[2] I s. 549 a nederst.

föjer parentesen «an speise» og forklarer den nærmere ved «reichliche nahrung». Dette lægger man til fra sammenhængen; det kan ikke — selv om man går ind på, at ordet ellers er rigtig forklaret — udledes af dets grundbegreb.

Men der er en anden mulighed. Hunkönsordet «*orcosta*» kan være et substantiv, dannet af verbet *orka* på samme måde som f. eks. *þjónosta* (*-usta, -asta*) af *þjóna*, *kunnosta* (*-usta, -asta*) af *kunna*.

I Norges gamle love bruges ordet *orka*, fem., for at betegne 1) ‚det arbejde, der af trælle udføres i deres fritid til fordel for dem selv‘ (*skal orku gefa hanom sem þrælum sinum* Gul. 71), 2) ‚det af trællen ved et sådant arbejde indvundne gods, som han selv har rådighed over‘ (*ef þræll á orku, þá hafi hann þat til barnfúlgu* Gul. 57)[1]. På vort sted venter man netop at finde et ord af sidstnævnte betydning. Trællen klager over at måtte dø fra det ved eget arbejde indvundne gods, som vel ikke var betydeligt, men som han dog med rette kunde kalde sit eget.

Og virkelig forekommer ordet *orkosta* i denne betydning i det mindste på ét sted i de gamle islandske love. Hvis en træl eller gældstræl arbejder, efter at helligaften er begyndt, — hedder det i Grág. Sthb. s. 33[16] — skal de betale en bøde på 4 øre, *ef þeir eigu sér «orkosto»*. Dette *orkosto* har V. Finsen opfattet som ac. plur. af *órkostr* (ɔ: *ór-kostr*)[2], men ordet *orka* i de norske love viser, at denne afledning ikke kan være rigtig, og vort sted i Atlamál taler for, at der også i Sthb. foreligger et hunkönsord. På den anden side må det indrömmes, at ordet *orkosta* på grund af sin sjældenhed, som står i forbindelse med trælleinstitutionens forfald[3], blev misforstået og forblandet med ordet *órkostr* (*ørkostr*) af de mænd, fra hvis hånd vore lovhåndskrifter, Konungsbók og Staðarhólsbók, stammer, og dette har givet anledning til, at V. Finsen opstiller *órkostr* som den rigtige form. Således finder vi i Konungsbók I s. 202[18] følgende sætning: *Þar at eins skulu þrælar bœta, er þeir hafa «orkost» til, er bœta skulu*, og i Staðarhólsbók s. 396[24]: *Ef þrælar manna ljóstaz, þá skal sá, er lýstr annan, gjalda 6 aura drottninum, en 3 aura þrælinum, ef hann á «or kost» til, en*

---

[1] Jfr. Glossaret til NgL. og Fritzner[2] under *orka*.
[2] V. Finsens register til Grág under d. o.
[3] Jfr. Grundr. der germ. Philol.[2] II 2, 426.

ekki elligar[1]. Der kan vel ikke være tvivl om, at det bekendte ord *órkostr* (*ǫrkostr*), masc., hvis betydning, ‚udvej', ‚midler' til nød kunde passe, på bægge de anførte steder har fortrængt det forældede hunkönsord *orkosta*, ‚peculium', som er sikret ved stederne i Atlam. og Staðarbb. s. 33[16].

[1] På det tilsvarende sted i Konungsbók (I s. 191[14]) har denne «*kost*» i st. f. «*or kost*».

Lavrids Kocks danske grammatik.

Ved

Carl S. Petersen.

Forfatteren til «Danmark, dejligst Vang og Vænge», præsten Lavrids Olufsen Kock (1634—91) har som bekendt efterladt sig en fremstilling af vort modersmåls grammatik, som hidtil har henligget uudgivet i håndskrift (Ny kgl. Saml. 203^{f}, 8vo) på Det kgl. Bibliotek, hvortil det 1873 erhvervedes på auktionen efter N. F. S. Grundtvig. Det er et lille oktavhæfte (15½ × 9 cm.) i nyere indbinding, bestående af 22 blade, hvoraf det første og de fire sidste — en enkelt notits på bl. 19^{r} fraregnet — er ubeskrevne. Grammatiken, der er en renskrift, som mellem bl. 16 og 17 har en lakune på êt, højst to blade, er helt igennem skrevet med en og samme hånd (bl. 9^{v}—10^{r} er skriften temmelig afbleget, da blækket har været for stærkt opspædet med vand), og denne hånd er uden tvivl ikke den samme som den, der nederst på titelbladet (bl. 2^{r}) har skrevet: «Dn̄i Laurentii Koccii»[1], eller den, der bl. 19^{r} har noteret: «Deest in hoc volumine H. T. Gerneri Epitome Philologiæ Danicæ. Khavn. 1690. 8»[2]. Derimod har den ikke ringe lighed med den hånd, der har skrevet stykket i Gl. kgl. Saml. 1076, 2° om Lavrids Kocks slægt (trykt i Ny kirkehist. Saml. III 455—58), og som af dr. Rørdam med grund antages for at være Kocks egen. Er det virkelig samme hånd (altså Kocks), der foreligger i grammatiken og slægtsoptegnelserne, da kan der for den, der sammenholder dem, næppe være nogen tvivl om, at grammatiken på grund af de mindre karakterfuldt udviklede skrifttræk må være skrevet i forfatterens yngre år (rimeligvis, da han var omtrent ved de tredive), og dette stemmer

[1] Da der efter «Koccii» står nogle streger, der kan tydes som et «m», skal der muligvis læses: «. . . Koccii manu».

[2] Skriftet har altså antageligt i sin tid været bestanddel af et samlingsbind. — Ingen af de to hænder er iøvrigt synderlig meget yngre end år 1700.

ganske med, hvad man ad anden vej kan slutte om dens tilblivelsestid.

Det er sikkert, at grammatiken er skrevet før 1685, det år, da Peder Syv nævner den i fortalen til sin «Danske Sprogkunst», og det er ligeså givet, at den er forfattet efter 1656, hvilket årstal nævnes i fortalen. Af denne fremgår det endvidere, at den er blevet til «procul a Dania», men en sådan udenlandsrejse, hvorom man iøvrigt ingen nærmere underretning har, må være foretaget før 1666, da Kock kom i embede herhjemme som rektor i Ringsted. Mellem 1656 og 1666 falder da grammatikens tilblivelsestid. At den som beregnet på udlændinge har været bestemt til udgivelse, fremgår tydeligt nok af fortalen, og når den ikke desmindre ikke er blevet trykt, tør man måske formode, at grunden har været den, at Erik Pontoppidan 1668 udgav sin udførlige grammatik, der — skrevet på latin — jo også henvendte sig til udlandet.

Lavrids Kocks grammatik, der er et af de første, omend næppe det allerførste, forsøg på at fremstille modersmålets sproglære — Pontoppidans arbejde forelå jo i alt væsentligt færdigt fra forfatterens hånd allerede 1648, selvom det først udkom 1668 —, har været korteligt omtalt af litteraturhistorikerne (Winkel Horn, Peder Syv p. 103; Paludan, Renaissancebevægelsen p. 399; Ax. Olrik, Udsigt over phil.-hist. Samfunds Virksomhed II 156), men den har ikke været gjort til genstand for nogen indgående behandling. En sådan, der ikke alene måtte stille skriftet i forhold til samtidens grammatiske arbejder i hjem- og udland, men også undersøge dets værd i sig selv som kilde til kundskab om dansk sprog i det 17de århundrede, har tiden og stedet ikke tilladt mig at foretage. Jeg har derfor indskrænket mig til, hvad der vel også først og fremmest burde gøres, at meddele det ikke altid lige let læselige lille skrift så nøjagtigt, det har været mig muligt, og det har derved været min bestræbelse at lade den klarhed i stoffets ordning, som på så mange steder fordelagtigt fremhæver Lavrids Kocks arbejde i sammenligning med samtidens andre sprogskrifter (f. ex. Peder Syvs), fremtræde så tydeligt, det har ladet sig kunne gøre.

Mine indskud er satte i [ ]; forkortelser (i den latinske text) er opløste, og tegnsætningen er væsentligst min.

[Bl. 2r] Introductio ad Lingvam Danicam,
puta Selandicam, in usum exterorum
Danica amantium methodô facili
conscripta.
Hor.:
Qvicqvid præcipies, esto brevis, ut cito dicta
Percipiant animi dociles teneantque fideles.

[Bl. 3r] Advenæ Salutem.

Inter varias Lingvæ Danicæ Dialectos Selandica tantum eminere creditur, quantum lenta solent inter viburna Cupressi. In cavssa est, qvòd à multis retro annis fixam qvasi sedem Hafniæ Serenissimi ac Potentissimi Danorum Monarchæ habuerint. Hinc imperium in cætera. Hic Musarum domicilium omnisque eruditionis fons qvidam qvasi et Scaturigo. Hic justitiæ ara.

Non igitur mirum, si Lingvam Selandicam et Regiam imitari studeant, qvotqvot tersè ac purè loqvi vel scribere Danicè gestiunt. Qvanqvam artem annituntur plurimi, non tamen, ut loqvitur Poëta, cuivis contingit adire Corinthum. Pavci namque Dialectum hanc adeò exactè percipiunt, ut judicatu sit difficile (si qvis eos loqventes avdiat vel eorum scripta legat) ad qvod Idioma illorum sermo accedat[1]. Vix enim fieri potest, qvin aliqvid è propriâ sive maternâ Lingvâ retineant, etiam illis invitis ac Selandicâ Lingvâ loqvi annitentibus. Sunt tamen aliqvi maximô ingenii acumine præditi, qvi, qvasi vernaculæ Lingvæ obliti, tersô ac purô sermone utuntur. Resenium, certè seniorem Cimbrum, Jersinumque Selandum, ambos florentes[2] scriptis, [Bl. 3v] Danos ambos vix discreveris dixerisve, uter Selandicam Lingvam magis expresserit. Contrà, si qvis Epithalamium à Celeberrimo et citra controversiam in omni scientiarum genere Doctissimo Doctore Iohanne Lavrenbergio Germano, cum ipsos triginta annos inter Danos vixerat, Danice[3] conscriptum Soræ Anno 1656[4] cum scriptis clarissimi Bordingii Danicis contulerit, tum primum, qvid distent æra lupinis, animadvertet. Certis igitur ut includatur regulis Lingva hæc nobilis, qvàm sit necessarium extraneis maximè gregatim huc con-

[1] Rettet af forf. selv for: accedit.
[2] Hs. vistnok: florentis.
[3] Hs. vistnok: Danice, ikke: Danico.
[4] Tabt, se Paludans udg. af Laurembergs skæmtedigte p. XLII.

fluentibus, nemo non videt. Indigenis qvidem Lingvæ vernaculæ Præcepta conscribere idem esset, ac si *εἰς Ἀθήνας γλαῦκα*: Exteris interim discendi cupidis nè invideant Dani. Qvibus etiam si cum has Præ[ce]ptiunculas congessi, procul à Patria degens, prodesse potuerim, tum demum me in vivis frustra non fuisse solidè gavdebo. Vale.

[Bl. 4r] Manuductio ad Lingvam Danicam, puta Selandicam, inter purè loqventes hodie usitatam.

CAP. I.

De literis et nonnullis eò spectantibus.

Nomen	Figura major	Figura minor	Sonus	Valor in numeris	Gemin.
A	A	a	ut in *father* anglis.		
Be	B	b			
Ce	C	c	ut { K ante a, o, ö, u. / S ante e, i, y.	100	
De	D	d		500	
E	E	e			
EF	F	f			
Ge	G	g	ut in *gargon* [!] Gallico; rusticis interdum sonat ut w: Slagelſe, dag.		
Haa	H	h	ut *haute* Gall. et in fine molliter.		
I	I	i	ut *i* Gall. vel ut in *Shire* Ang.	1	
Jod	J	j	consona ut in Angl. *yœr* [!].		
Kaa	K	k			
El	L	l		50	
Em	M	m		1000	
En	N	n			
O	O	o			
Ø	Ø	ö	ut oͤ Ger. vel ut in *peu* Gall.		
P	P	p			
Qvu	Q	q	ut Anglis *Koo*.		
ER	R	r			
Es	S	ſ, s final.			ſſ, ß
Te	T	t			
U	U	u	ut in *uterly* [!] Anglis vel *food*.		
[Bl. 4v] Vav	V	v	non ut Germ. f sed ut *vous* Gall.	5	

Ex	𝔛	𝔵		10
Y	𝔜	𝔶	ut *u* Gall.
Zeta	𝔷	𝔷	

Vocales sunt septem: a, e, i, o, ö, u, y

Ex qvibus fiunt **Diphthongi:**

aa, Maal	ee, been	ia, ſiade	oe, boed	uu, Muus
æ, Fædre	ei, ſeil	ie, ſiende	oi, hoi	ye, dyer
ai, bai	eu, heul	ii, ſiine	oo, ſore [?]	yy, dyyr
au, taul	ey, deyle	io, ſior	ou, bouf [?]	
ay, ſayen		iö, giöde	öy, höy	
		iu, ſiug	oi, hoi [?]	
			ou, houl	

In Diphthongis aa sonat apertius qvam o et ae ut Gallorum et Anglorum *ai*, alias pronunciatis vivâ Selandi voce optimè addiscitur.

Vocales et Diphthongi variè inter se commutantur:

a { æ Age, ægt, ækker; dage, dæk [t?]; falde, fælde; Lap, Læp etc.
e Malcke, melck.
i gaſue, gifft.
o farer, foer.
ö barn, börn; datter, döttre; tage, töge.
u Kand, Kunde.
y Graſue, gryfft; tage, tyk; Salte, ſylte. }

aa in æ Slaar, ſlæt.

æ { a Kræve, krav; dræbe, drab; Kælve, kalv.
aa ſkære, ſkaar; hærde, haard; græde, graad.
i Næſe, nikke.
o Sælde, ſold.
ö bære, bör; Skære, ſkör.
u Slæbe, ſluffe; Klæde, klude.
y bære, byrd. }

au in y Taus, Tys.

[Bl. 5r] e { a Henger, Hank; telle, tal; Eeg, Agerne; brende, brand.
i leve, liv.
o Gierde, giorder.
ö Greve, Grövt til ſviin; ſnere, ſnöre.
u Gielden, Giulden.
y ſlenge, ſlynge; brende, brynde; Jette, Jytte. }

ee in y See, ſyn.

i	a	Sige, ſagn; ligge, lagn; glide, glat.
	aa	Vende, Vaander.
	æ	ligne, lænck per metathesin; Gribe, græb.
	e	Stige, Steg; Ligge, lege; Prikke, prege; binde, bendel.
	o	Trimle, tromle.
	ö	drive, drövtrug, dröv i möllen.
	u	finde, funden; drikke, drukken; blind, blunde; trind, trunde.
ie in	y	Gielde, gyldig; Stieler, Styld — nisi forte sint Gælde, Stæle.
io in	y	Hiorden, Hyrden.
iu in	a	Siunger, ſang; ſiunker, ſanck.
o	a	Golder, galdre.
	e	vox, vexe.
	ii	Komme, Kiim paa Malt et Horizon.
	ö	Groe, gröde; foed, föder; Koe, Köer; tom, tömme[1]; Ploug, plöje; fole, föl; dom, dömme.
	u	Gloer, Glug.
	y	Trolder, Trylde; Oſt, yſte; Op, yppe.
ö	aa	döde, daad.
	e	Giöre, gierning, gierd.
	i	hög, higer.
	o	löbe, lob; beſöve, beſove; blöde, blod; bög, bog; Söge, ſogn.
	u	ſöbe, ſuppe; fölger, fuldte; Dölger, duldte.
	y	Stöde, ſtyd.
[Bl. 5v] u	a	Hugge, Hakke.
	e	Knuge, Kneg.
	i	Klump, Klimp.
	o	Lukke, Log; Skiule, Skiold.
	ö	Dru, dröv, drövelße; Frue, Fröcken.
	y	Ung, yngre; Unde, ynde; Ud, yde; Guld, gylden; Huld, Hylde.
y	a	Synger, Sang.
	aa	Drypper, draabe; Syde, Saad; Flyde, Flaad.
	æ	Skygge, Skæg.
	e	Spy, Spe; Spyd, Sped.
	i	Sprytter, Sprit Termes [! Tarmes?].
	o	Fyger, fog; Fryſer, Froſt.
	öe	Syder, Siöd fuligo [??]; flyde[2], flöed Fluvius.
	ö	Ryger, Rög; Lyver, lögn; dryber, dröb.
	u	flyve, flux; Byde, bud; Ryſter, Ruſt.

[1] Hs.: tomme.
[2] Hs.: flylde.

[Bl. 6r]

Consonantes:

Hæ inter se permutantur geminanturque non raro in Flexione:

	Mutæ	
Tenues	**Mediæ**	**Aspiratæ**
P in vel à	B, W	F
Kimper	Cimber	
Svippe	Svöbe	
Suppe	Söbe	
	Drive	Drift
	Love*	Lof
	Slæbe	Sluffe
	Stubbe	Stuffe
	à Bygge est Veg	
C, K	G**	J
Cimber, Kimper		
Macht	Meget	
ækker	Ager	
Knæk	Knager	
Rikker		Reje
	Ligge	Leje
	Plog	plöje
	vegt	veje
	bugt	böje
	Gytte	Jytte
T	D	H
Flittig	Fliid	
Raget N	Raged C	
Tiit	Tied	
Splitte	Spliid	
Skyttel	Skyde	
Jette	Jyde a	Jephte***

* Lyve[1] ** [g in f:] Tage Tyf [g in v:] Slag Slavel *** ph in T, unde audax sap[i]et genus Hor.[2]

---

[1] Hvad der her og i det følgende er sat som noter uden notestreg og betegnet ved * † o. s. v., står i hs. snart skrevet over, snart ved siden, snart på tvers af vedkommende textsted.

[2] Jephte = Japhet, af hvilket ord Jette og Jyde afledes, se Kocks bemærkning i slægtsoptegnelserne (l. l. p. 456).

Semivocales:

liqvidæ:
- K
- m
- n
  - L: Orgalist, Nogle
  - r: nogre, andre
- r in n: Øjen pro Øjer, Øren pro Ører, Øxen pro Oxer

duplices ß x z

[Bl. 6v] Danorum Lingva hodierna ab Hebræis, Græcis, Latinis, Gallis, Anglis, Germanis levi tantum literarum radicalium in cognatam sæpe nullâ permutatione factâ derivatur, nisi forte præter Hebræam cæteræ Nationes à Danis qvondam victæ mixturam qvandam Lingvæ Danicæ retineant.

Ab Hebræis sunt Amme, Beck, boed domus, Blæ, Bul, böye, Drek, Dum, Dyyd, Eed, Ertz, Flekke, fler, Gave, Gaaren, Gærde, Halse, Hæder, Hærge, Hoers, Horn, Hove, Hukke, Kaade, Kaager, Kappe, Kiæk, Klippe tondere, Klöve, Knirke, Kobel, Krog, Likke, Lun, Maal, Mitten, Moske, Om si, Øe, Øjen, Pære, Pande, Plade, Raade, Række, Ruske, Skade, Skæbne, Skue, Sif, Sifer, Sokke, Spund, Suppe, Svæbe, Tarf, Vaser etc.

A Græcis: Arg, Bever, Blie Batista, bremse fremere, Broder, Bröd, Dyyr, Fader, fuul Ignavus, hippocras, Krafft, *Crypta*, Kyße, *Litani*, Maane, Med, Øxe, Tyke etc.

De cæteris Lingvis nemo ferè dubitat. Observatâ literarum permutatione Orthographia facilè patescit.

CAP. II.

De Accentu.

Oxytona sunt desinentia in i, necnon à peregrinis orta pleraque, ut: Ganterí, Lapperí, Giekkerí, *Mascopí, Persón, Informatión, Disciplín, Caution, protestatión, Capriól, Spaniór, qvaliteet* [Bl. 7r], *Prophéet, Italiénsk, frandsósk, Phantást, Perféct, Accórd, Excellént.*

Paroxytona sunt dissyllaba vernacula etc. Purpur, sic et trisyllaba et polysyllaba verba peregrina: Nyre, Hoved, hierne,

fórord, lóvmaal, glemsom, Tyrkisk, Ungerſk, *chargére, logére,* hovérer, *arrivére, addressére, mantinére,* ut et *exémpel, Apóstel.*

Proparoxytona sunt trisyllaba et Polysyllaba: Bánvittig, Brángvillig, ú-ſkyldig, Sévane, Sprángedantz.

Circumflectitur dictio è duabus syllabis contracta, ut: hâr pro haver.

CAP. III.

De prima vocum specie, Articulo.

Substantivis præfiguntur Articuli Een vel Eet, Plur. Mange, Coll. Mangen et nonnullis solum Nogen, Noget, Collect. Megen, Meget.

Qvibus addi potest en in fine, iis ut plurimum præfigi debet Een vel solum Nogen: Solen, en Sol, Plur. Mange Soele; Karlen, en Karl, P. Mange Karle; Bröden, en vel nogen bröd, collect. Megen (non Mange) bröd; Vellingen, en vel nogen Velling, coll. Megen (non Mange) Velling. Sic Melch, Edicke etc. Præponi etiam potest Dend, P. De.

Qvibus addi potest et in fine, iis præfigi debet Eet vel solum Noget, ut: bordet, Eet bord, P. Mange Bord; fadet, et fad, P. Mange fad; Sölvet, noget (non et) ſölf, Coll. Meget Sölf; Guldet, noget (non et) Guld, Coll. Meget Guld; Noget (non eet) tiörne, coll. Meget (non mange) tiörne. Sic ſmör, ſaad, Salpeter, Kaaber, blye, Tin etc. Præponi etiam potest Det, Dette.

[Bl. 7ᵛ]

CAP. IV.

De Nomine.

Casus.

Interdum nec Substantivum nec Adjectivum casuum discrimine cognoscitur, ut: Kong Salomons Tempel, Een from Mands tale. Alias:

Casus omnes præter Genitivum sunt similes in suo qvisque numero.

Qvodvis substantivum format Genitivum Possessoris in utroque numero adjecto s, qvod i vel e nonnunqvam præcedit Euphoniæ cavssa: Led, Gen. Ledz; Muus, Gen. Muusis, P. Muuses.

Declinatio.

1.ª Est qvorum in utroque numero similis est Terminatio.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Eet led	Mange led
Gen.	Eet ledz	Mange ledz

Sic faar, haar, Laar, Maar, Been, feil, Skoe, Slag, Skru, hug, Lam, Hul, tave, folch. Sic Muus, Ruus, luus, Kruus quæ habent is in Gen. propter Euphoniam. Sic Höns etc. Mand, P. Mænd; Gaas, P. Giæs; barn, P. börn etc.

2.ª Est formantium Pluralem in e repetita consonante ultima singularis, si Euphonia jubeat.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Een Dreng	Mange Drenge
Gen.	Een Drengs	Mange Drenges

Sic Mund, Negl, Speil, Skriin, Naal, blad, Senge [!], Huul [! Heul?], Band, Gaard, Halm, torn, Bind, Sol, Erm, Kam, Rock, Teen, Hvalp. Sed Hat, Pen, Knap, Knop, etc. ultimam consonam Nominat. singularis repetunt in Plurali propter Euphoniam. Een, Plur. Eene.

3.ª Est formantium Pluralem in er.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Een Svane	Mange Svaner
Gen.	Een Svanes	Mange Svaners

Sic Sön, bön, fane, trane, Kane, bane, Harm, Provst, Ramme, Skramme, Bindue, Binde, [Bl. 8r] Kone, Spende, Hoved, Koppe, Skee, Kande, Houid, Hue, at vocalem vel Diphthongum mutant Mas. Fæm. Stad P. Stæder, Tand P. Tænder, Rand P. Rænder, Aand P. Aender, Haand P. Hænder, Taa P. Tæer, Koe P. Köer, Soe P. Söer, foed P. fööder, Bog P. Böger, bonde P. bönder.

Eet Øje	R	Øjen	Øjer	ad differentiam.
Eet Øre		Øren pro	Ører	
Een Oxe		Øxen	Oxer	

4.ª Est mutantium singularis el in le, en in ne, er in re.

	Sing.	Plur.
N. D. A. V. A.	Een Böjel	Mange böjle
Gen.	Een Böjlis	Mange böjles

Sic Engel, Dievel, Slagen, breven, treven, greben, finger, at vocalem vel diphthongum mutant fader P. fædre, Moder P. Mödre, Daatter P. Döttre etc. Mangen P. Mange, Nogen P. Nogle, Anden P. Andre.

5.[a] Est communis et paragogica substantivorum desinentium in *en* vel *et* nullo articulo præfixo, quæ terminat Plur. in *ne*.

	Sing.		Plur.
N. D. A. A.	Lebet,	Gen. Lebets	Lebene, Lebenes
2.	Drengen, —	Drengens	Drengene, Drengenes
3.	Svanen, —	Svanens	Svanerne, Svanernes
4.	Böjlen, —	Böjlens	böjlene, böjlenes
	Øjet		Øjene et Øjnene

Aclita sunt **1.** Acters, Lœ, Luu, Lye, Pirck, Skrœ, Drœ, Stye, Die etc.

2. In compositis ultima tantum variatur Herremand, Herremandz, Skovmerke, Skovmerkis, bodzmand.

[Bl. 8v] Heteroclita fadder

Pl. { fadbere 2 Decl. / fadbre 4 Decl. } 5 Decl. { fadderet / fadderen } fadbrene / fadberne 4 Decl. } 5 Decl.

Abundantia huc referantur

Apostel / G. Apostels Plur. 4 Decl. { Apostle / Apostles } { Apostlene / Apostlerne } 5 Dec. { Apostler / Apostlers } 3

Fingerne, fingrene, P. Øxen, Øxene etc. Havet, Havets, Haffens, Hierte, Hiertis, Hiertens, Barnet, Barnens, Barnsens, Barsens rusticis, Aaret, Aarsens etc.

Defectiva.

Singularia tantum. **1.** Nomina propria Danmark, Siœland, Kiöbenhafn, Peder. **2.** Metalla, mineralia Jern, bly, Salt, Liim etc. **3.** Frumenta Rug, Biug, Hvœde. **4.** Legumina Hirs, Riis, Hör; excipe Vikke, Ert cum compositis, Böne. **5.** Herbæ Safren, Balsom, Aniis, Dild; excipe Nœlder, Lillier, Skrepper, Pœoner, Lavendler etc. **6.** Aromata Virach, Myrrhe etc. **7.** Liqvida, mensurabilia, ponderabilia Dug, Melch, Malt, Gröd, smör, Engelbrich, Mœlske, fœt, Giörn, flöjel, Øl, Mad, Edder, forgifft etc.; excipe Regn, Vand. **8.** Virtutum, Vitiorum, morborum (præter Pokker, Meflinger, Sprinkler), ætatum nomina.

Pluralia tantum. Numeralia To, Tree, fire etc. et Somme, Saaer af gryn.

[Bl. 9r]

Genus.

Desinentia in *en* paragogico sunt vel: Masculina, Fæminina, Communia.

Masculina (qvibus respondet Hand). **1.** Mares significantia, ut Mand, Hiort, Hest, Gelding, Hane, Capuun, Tiur, Stuud, Oxe,

Durik, Andrik, Hund, Orne, Galt; Sygg, Bæder, Gæde, buk, Skræder, Skomager, Biörn. **2.** Nomina Mensium Glugmaanet, Qvædam stellarum, ut: Karlsvogn, Mariroк, Hunden, Haren. **3.** Lapidum Demant, Amethyst, Rubiin etc. **4.** Barm, brand, bug, bye, dam, foed, Gren, Hat, Handske, Hes, Hierne, Himmel, Ild, Kaas, Karm, Kiep, Klap, Knub, Kroe, Laas, Maane, Mund, Nyre, Ovn, Piil, Ryg, Skoe, Skov, Söe, Spand, Steen, Torn, Ved etc.

F œ m i n i n a (qvibus respondet Hun). **1.** Fœminas significantia, ut Qvinde, Hind, Hoppe, Höne, Koe, Qvie, due, And, Tispe, Soe, Gylt, Giæd, Sömmerske, Tvætterske, Biörninde. **2.** Qvædam nomina stellarum Siustiernen, dagmar, Svalen, Slyngen, Kronen. **3.** Nomina urbium Kiöbenhafn, London, Pariis. **4.** Arborum Abild, Aske, birck, bög, buxbum, Eeg, Elle, Esp, fyr, Gran, Haßel, Kork, Piil, Rön etc. **5.** Virtutum, Vitiorum, Morborum Kyskhed, Hoverje, Hikke, Ætatum Alderdom. **6.** bane, bog, broe, Daab, dör, dyne, fil, flaske, Gade, Gallie, Gryde, Haand, hage, Hette, Hue, Kande, Kappe, Kippe, Kirke, Klöfft, Krampe, lenke, Morne, Mark, Meße, Nælde, Pande, Pop alica, Prædiken, Potte, Pude, Strippe, Trippe, Vippe etc.

[Bl. 9ʳ] C o m m u n i a (qvibus respondet Hand, Hun vel Dend) Hare, Odder, Los, filfraas, Brok, Ørn, Hög, qvæ usus docebit.

N e v t r a (qvibus respondet Det) desinentia ut plurimum in et paragogico. **1.** Nomina literarum Det A, b, c, Metallorum Guld, Sölf, Jern. **2.** Materia cæsa Det Eeg, Piil, törne etc. **3.** Verba loco Nominum posita At læse det er nyttelig. **4.** Inflexibilia Mit nej, dit ja, det tredie vil[1]. **5.** Aadzel, Aar, Ar, Ark philyra, Ax, Baal, Bad, Badz, Barn, Bask, Bast, Beed, bed, been, belte, ber, bid, bied, bind, blad, bloed, bly, blus, boed, boel, bommersi, brende, bröed, bryst, buur, bytte, *Cancelli*, *Capitel*, choer, *Compas*, *Eventur*, Dekke, Deld, Dild, drab, drek, dyyr, Eeg ovum, element, erme, es, faar, *factori*, fad, fæ, fengsel, fakkel, fald, fang, fid, fied, fingerbölle, fnat, fogderj, folk, forræderj, fortræd, föl, fröe, fug, Gab, Gallerie, garn, gavn, giekkerie, Gilde, Glar, glas, gruus, gryyn, haar, has diu, Hav, held, Hierte, Hiörne, Hivl, *Hospital*, Hold, Höe, Hvelg, Hul, Huus, Intet, Kaar, Kald, Kalente, Kar, Kavente, Kid, Kier, kiöd, kiön, klæde cum compositis, knæ, knebelbart, knek, knep, knippe, knug, knur, koppe Smør, krat, krav, kruus, kul, kys, Laan, laar, læn, lak cera Hi-

---

[1] Der står vil, men det må være skrivefejl for vee, sml. Joh. Aabenbar. 11, 14: Det andet Ve er borte / See / det tredie Vee kommer snarlige (Chr. III's Bib.). Citatet også i Pontoppidans gramm. p. 124.

spanica, lam, lees, liig, liin, log, lyys, Maal, meen, mel, merke, metal, mirakel, moed, moede, movd, moerskab, mög, mörke, mus, myteri, Nav, navn, nemme, nes, nip, noer, nöed, nögle, ny, nytte, Ord, Øeg, Øli [!Øle?], Øre, [Bl. 10r] Pak, pap, papiir, par, paneel, pas, pergemeent, pund, Qvas, qvæg, quek, qvel, Raad, rald, ram, rav, reb, riim, riis, riist, roer, rom locus, rör, Saar, Sachristi, Sæde, skaar, Skab, Skafft, skald, skarn, skiel, skielmeri, skin, Skind, skiöd, skiöde, skiul, skrald, skrid, skriin, skrog, skru, skud, skuur, skyr, Smek, smör, smykke, Snid, sned, snert, Sold cribrum, Söm, Spad, Spær, Spectakel, Spek, Spid, Spield, spil, Spog, Spring, Sprog, Spuund, Spyt, Spyyd, Staal, Stænge, Stemme, stench, Sting, Stöed, Stræde, Stund interstitium, Styd, Stykke, Sund, Svelg, Sviin, Taal, Tabernakel, Tafft, Takkel, Tal, Telt, Teppe, Tekke, Tin, Trav, Træ cum compositis, Trel, Trin, Trip, Trug, Vænge, Val, Ved, Verk, Væer, Vox, Vrat. Horum multa ex regulis generalibus cognoscuntur.

Omnis (cui respondet Dend, Det) ut: fadder.

Masculina et Nevtra Asen, Giörn, gröd, Hvæde, kiefte, menniske, rug, Slaan, Staab, Sted, Stoel, Stade etc.

Fœminina et Nevtra. **1.** Nomina Regionum Danmark: hun, det er fæd, fædt. **2.** Nonnulla urbium nomina Kiöbenhafn er stor, er stort. **3.** Brek, *Confect*, Gimmer, Grytzen, Hengel, Kameel, lecte, möl Job. 27. 18, Rekke, ri, Siun, Skiold, Skraal, Spænde, Spiir, Vraal.

Adjectiva.

Comparia omnis generis Bidsk, faa, glat, halt, læt, mæt, nidsk, ræt, tæt, træt.

[Bl. 10r] M. / Fæm. / Nevtr. } Ingen, enten uter, Hverken Nevter { Mand / Qvinde / Sprog

omnibus tamen nevtris non competit, qvo loco utimur Intet (pro Inget).

Adjectivum est vel Incomparabile Ald, Comparabile hvid, hvit — Dend, det hvide.

Comp. Regularis.

	Pos.	Compar.	Superl.	Nevt.
Masc. Fœm.	Hvid	M. F. N. Hvidere	M. F. N. Hvidest	Hvit
	Lærd	Lærdere	Lærdist	Lærdt
	Nem	Nemmere	Nemmest	Nembt
	Eenlig	Eenligere	Eenligst	Eenligt
	Een	Eenere	Eeniste	Eet

NB. Een omnes gradus præcedit et seqvitur ut een goed een, Een bedre. een, Een stor een, En större een. Sic een eeniste een.

Irregularis.

	Goed	Bedre	Best	Got*
	Gammel	Ældre	Ældst	Gammelt
	Ond	Værre	Værst	Ont
	Smaa	Smærre	smærst	Smaat
	faa	færre	færst	föye**
	Mangen	Fleere	fleest	Mangt
	Megen	Meere	Meest	Meget
	Stor	Större	Störst	Stort
	Liden / Bitte	Mindre	Mindst	Lidet / Lit
	Lang	Længre	Længst	langt
	Ung	yngre	yngst	Ungt
	Ny	Nymere / Nyere	Nyest	Nyt
	Nær	Nærmer / Nærere	Nærmest / Nest	Nært
	Fiern	fiermer	fiermest	fiernt
	—	—	Hörst [! först?][2]	
	—	—	Inderst	
	—	—	Nederst	
	—	—	Øfuerst	
[Bl. 11r]	—	—	Sidst	
	—	—	Underst	
	—	—	yderst	

Aller intendit significationem superlativi Aller-ældst pronunciaturque ut Alder.

Comparantur interdum Adjectiva per Meere, Mest, Mindre, Mindst:

Pos.	Compar.	Superl.
Skelmsk	Meere skelmsk	Meest skielmsk

Sic føed[3], Huusen, Dreeven, Slagen, Vaalen.

* Göster[1] est voce superlativa inusitatum ** quibusdam usurpatur licet alias sit omnis generis

---

[1] Således må vistnok læses; først har forf. villet skrive Göd . . ., men har rettet.

[2] Forf. mener sikkert: først; linjen: Fiern, fiermer, fiermest var opr. fejlskrevet: Hiern, hiermer, hiermest, men er blevet rettet.

[3] Således må der vistnok læses; forf. har først skrevet føb, men har rettet.

Species.

	Primitiva	Derivat.
Patronym.	Axel	Axelßön
	Las	Lassen
	Dan	Danske etc.
Gentil.	Seland	Selandsfar
	Möen	Möenboe
	Skaane	Skonning etc.
Posses.	Förste	förstelig etc.
Demin.	Adel	Aedeling
	Ung	yngling etc.
	Denom	
Subst.	Dom	Dommer
	God	Godhed
	Ben	Benstab
	Tyv	Tyveri
	Höi	Höide
	Mand	Manddom
	fæ	fæmon
	Berge	Bergemaal
	Hove	Hovmod
	Tractere	Tractement
Adject.	Sorg	{ Sorgfuld, Sorglös
[Bl. 11^{v}]	Raad	Raadsom
	Huus	Huuslig
	Act	Actbar
	Barn	Barnactig
	Dyd	Dyderig
	Bröst	Bröstfeldig
	Fred	fredferdig
	Bröst	Bröstholden
	Alder	Alderstigen
	Knark	knarkuren
	Frem	fremleden
	Jord	Jordiske

	Primitiva	Derivat.
	Numeralia	
Cardin.	Een	Elleve
	To	Tolf etc.
Ordinalia	förste	Anden etc.
Distribut.	Es, Tylt, Tiv etc.	
Multipl.	Eenfectig, dobbelt	
Proport.	Tofold, Mangefold	
Ponderal.	Helfuen, treding etc.	
Temporal.	Aarlig, fioring	
	Verbalia	
Substant.	Læser	{ læsen, læsning
	Skrifuer	Skrifft
	Slaaer	Slæt
	Bilder	Bildelße
	Bækker	{ Baag, Barte
	farer	færsel
	ager	{ ækt, ækker
	Flyder	{ flaad, floed
	Henger	det hengende
Adject.	Affalder	Affeldig
	Aflegger	Aflegs
	Bryder	Bructig
	Flyer	{ fluctig, flygged
	Græder	grædelig [?]
	Mooder	Mood
	Springer	Springs
	Styrer	Styrig
		etc.

Figura.

Simplex Stor

Composita cum

Nominibus	Laarkrig	Particip.	ævigvarende
	Guldſmid		Dyrkiöbende etc.
	Strandfiſk	Adverb.	Welbyrdig
	Boedzmand		Indtreeſk
	Gedſooren		Rön- ond etc.
	Höjbyrdig etc.	Præpos.	Behierted
Pronom.	Selfeyer		Misforſtand
	Selfviis		Sambrectig
	Selfgoed etc.		Bædermæle
Verb.	flædförer		Banvittig
	Mareridis		Utak
	Togſætter etc.		Undſkylding

De composita U-forbragelig, U-omgiengelig etc., Jern-kakkel-ovn.

[Bl. 12r] CAP. V.

De Pronomine.

NB. Dend, Denne in libris impressis pronunciatur ut Dend, Dendne.

Omnis generis utriusque numeri caret genitivo, ut et Sig.

Huad Mand
Huad kone } componitur cum for et Somhelſt.
Hvad Sprog

Significatio.

Demonstrativa Jeg, Du, c. Hand iste, c. denne Hic, c. Dend ille, c. Hin ille Mand, F. Hun, N. Dette, N. det, N. Hit. Componuntur cum Self declinaturque prior dictio.

Relat. Hand, Hand ſelf, Hvilken ſom heldſt, hver, Huoſomheldſt, Huert, Huadſomheldſt, Denne, Denne-ſamme, Denne ſelf ſamme, Dend, Dendſamme, Dend ſelf ſamme, Der, Nogen, Samme.

Reciproca Sig { Sin / Sit } { Som / Somt }

Interrog. c. Hvilken? Hvem? Hvo? Hvad? Hvadfor? Hvilkelunde? Hvilket?

Possessiva { Min Din Sin Vor Jær / Mit Dit Sit Vort Jært } Eders

Declinatio.

	Sing.					Plur.		
N.	Jeg	D. A. A.	Mig	N.	Vi	G.	Voris	D. A. A. os
N. V.	Du		Dig	N. V.	I		Eders	Eder
							Jærris	Jær
								Jært

N. D. A. A.	Denne	Gen.	Dennis	N. D. A. A.	Diße	Gen.	Disses
	Dette		Dettis				

N. Hand	G. Hans	D. A. A. { Hannem / Ham	N. De	G. Deris	D. A. A. { Dennem / Dem
Hun	Hendes	Hende			
Dend	Dendz	Dend			
Det	Dets	Det			

[Bl. 12v] Utriusque numeri N. D. A. A. Hvem, Hvo, Gen. hvis contractè pro inusitato Hvois.

CAP. VI.

De Verbo.

Activum Jeg elsker. Passivum Jeg elskis. Nevtrum Jeg hopper, bliver, maa, falder, pleyer etc. Substantivum Er, Vorder. Deponens Jeg Avindis, fattis, Kiœdis, Mandis, Trivis.

Nota **1.** Qvædam non mutatâ terminatione jam activè jam nevtraliter significare: Jeg feiler, Mangler, Sprekker, Knæker, Varer, plejer; sunt qvippe Homonyma etc. **2.** Qvædam contra utraque terminatione idem significare:

Jeg { hamlis brydis fölgis kiœmpis kappis löbis
{ hamler bryder fölger kiœmper kapper löber
{ Skiendis Spraaer Svœder Skiender Vœdder
{ Skiender Spraaes Svœdis Skiendis Vœddis.

Forma Temporum

in Regularibus ita habet:

Activæ vocis* Imperativus est radix

Sing. 2 { Elsk / Elsker } lad { ham / dem } Elske

à 2ª plur. hujus fit

* In Passivâ voce est Elskis in singulari, Elskes in plurali in omnibus hinc formatis.

Præsens Indic.

Jeg, Du, Hand, Mand Elſker. Sic conjunct.

à 3ª plur. Imperat. fit

[Bl. 13r] Infinitivus

præposito At: At Elſke.

per Infinitivum circumscribitur

Excusso At
- Futurum
  - Indic. præposito Skal avt Vil
  - Imper. postposito Skal
- Conjunctivus
  - Præs. cum Maa, Monne, kand, tör
  - Impf. cum Maatte, Monne, ſkulde, kunde, turde, vilde

Servato At Gerundium præposito faar vel fik.

Ab Infinitivo addito De fit

Imperfectum

Jeg elſkede, Elſkde vel Elſkte.

Ab Imperfecto regul. act. vel pass. est

Præsens Participium[1]

ultimæ syllabæ præposito n: Elſkende, Elſkendis, Pass. Elſkendis[2].

Participium præterit.

Sing. Elſkt Plur. Elſkte

hinc

Præsens Passivum cum Blifuer

Imperfect. Pass. cum blef

Perfect.
- act. cum hafver et in nevtris interdum cum Er
- Pass. cum haver været vel Er

Plusqvamperfect.
- act. cum hafde
- Pass. hafde været

Infinitivus
- Act. At have
- Pass. at have været

Futurum
- act. faar
- Pass. { faar været / blifuer } conjunctiv præpos. Naar

Imperativus Pass. cum blif.

---

[1] Hs.: Participii.

[2] Hs.: Elſkedins med n skrevet over -dis.

[Bl. 13v]

Paradigmata.

Activum et Substantivum.

Indicativus.

Præsens

Sing.	Jeg	Elſker	Er	Plur.	Vi	Elſke	Ere
	Du		Eſt		J		
	hand		det Er		De		

Imperfectum

Sing.	Jeg	Elſkede	Vaar	Plur.	Vi	Elſkte	Vaare
	du	vel	Vaarſt		J		
	hand	Elſkte	Vaar		De		

Perfectum

Sing.	Jeg	haver Elſkt	Været	Plur.	Vi	haſue Elſkt
	du				J	
	hand		Vaaret		De	

Sic Plusqvamperfectum præposito haſde

Futurum

Sing.	Jeg	vil	Elſke Være	Plur.	Vi	ville	Elſke Være
	Du	avt			J	avt	
	hand	ſkal			de	ſkulle	

Communiter vil aut ſkal.

Imperativus.

Præsens

Sing.	2. pers. Elſk Vær		Plur.	Elſker Værer
	3. pers. lad {ham / hende}	Elſke etc. Være		lad dem elſke etc. Være

Futurum

Sing.	Elſke ſkal	Du, Hand
Plur.		J, de

[Bl. 14r]

Conjunctivus.

Præsens

Effterdi	Sing.	Jeg	Maa		vel Effterdi Jeg elſker ut Indic.
		Du	Monne	Elſke etc.	
		hand	kand	Være	
	Plur.	Vi	tör		
		J			
		de			

Imperfectum

Effterdj	Sing.	Jeg du hand	Maatte Monne kunde ſkulde torde	Elſke Være	etc. vel Effterdj Jeg	Elſkede vel Elſkde Vaar
	Plur.	Vi J de				

Perfectum

Effterdj Jeg hafuer Elſkt etc. { Være
Vaaret

Plusqvamperfectum

Effterdj Jeg hafde Elſkt etc. { Været
Vaaret

Futurum

Naar ieg faar Elſkt etc. { Været
Vaaret

Infinitivus.

Præsens At Elſke, Være
Plusqvamperfectum At haue Elſket, Været

Participium,

qvo carent Bör, Kand, maa, ſkal, tör, vil,

Præsens formatur ab Imperativo Præsenti regul. addito endis, ende vel ab Imperfecto act. et pass. posito n ante de vel dis

Elſkendis	Værendis
Elſkende	Værende

Passivum.

Indicativus.

Præsens.

Sing.	Jeg du hand	Elſkis, bliver elſkt	Plur.	Vi J de	elſkis, blifuer Elſkte

Sic Futurum præposito Skal

[Bl. 14ʳ] Imperfectum

Sing.	Jeg du hand	Elſkedis, Elſktis vel blef Elſkt	Plur.	Vi i de	Elſkedes, Elſktes vel Bleve Elſkte

[Bl. 13v]

Paradigmata.

Activum et Subst·

Participii

Indic·

Jeg hafde været { Elsked / Elskt } etc.

Sing. { Jeg / Du / hand } Elsk·

Imperativus.

[Præsens]

Sing. { Jep / 1. Elskis / 2. blif Elskt / 3. lad ham Elskis }

Plur. { Elskes- J / Bliver J Elskte / lad dem Elskes }

Futurum

Sing. { 2. Elskis skal du / 3. Elskis skal hand }

Plur. { Elskes skal J / Elskes skal de }

Conjunctivus.

Præsens

Sing. Efftterdj { Jeg / du / hand } { Maa / Monne / Kand / tör } Elskis etc. vel Efftterdj Jeg Elskis ut Indicativus

Imperfectum

Sing. Efftterdj Jeg { Maatte / Monne / Kunde / Skulde / Torde } Elskis etc. [vel] { Efftterdj Jeg { Elskedis / Elsktis } vel der Jeg blef Elskt }

Perfectum

Sing. Efftterdj Jeg er vel hauer været { Elsked / Elskt } etc.

Plusqvamperfectum

Sing. Efftterdj Jeg vaar vel hafde været { Elsked / Elskt } etc.

[Bl. 15r] Futurum

Sing. Naar { Jeg / Du / hand } { Bliver Elskt / har været Elskt } etc. Plur. { Vi / J / de } { Blive Elskte / faar været Elskte }

Infinitivus.

Præsens At elskis
Plusqvamperfectum At være vel have været Elsked vel Elskt

Participium.

Præterit. Som er { elsked / elskt } Plur. { elskede / elskte }

Futur. Som skal elskis.

Irregularia.

Classis I: A in Imperfecto.

Qvorum Imperfectum est A, formant Præteritum

vel à Præsenti

Beder	Bad	har Bedet
Ligger	Laa	Ligget
Giver	Gaf	givet
Siunger	Sang	Siunget
Stinker	Stank	Stinket
Siunker	Sank	Siunket
falder	falt	faldet
Bryster	Brast	Brystet
Ager	Aag	Aget
Æder	Aad	Ædet
Seer	Saa	Seet
Knæker	Knak	knæket

vel ab Imperfecto

Bær	Bar	Baaret
Stæler	Staal / Stal	Staalet
Er	Vaar	Vaaret
Skærer	Skar / Skaar	Skaaret
Legger	Lagde	Lagt
Siger	Sagde	Sagt
Tiier	Tagde	Taget*
Bringer	Brakte	Brakt
Vænner	Vande	Vant

[Bl. 15v] *vel à Præsenti et Imperfecto simul*

* g pronunciatur ut v

Qvæder	Qvad	Qvædet Qvadt
Gider	Gad	gidt gadt
Sidder	Sad	Siddet Sadt
Rækker	Rakte	Rækt Rakt *
Træder	Traadde	Trædt Traadt
Tæller	Talte	Tælt Talt

Nec à Præsenti nec Imperf.

Drikker	drak	Drukket
Stikker	Stak	Stukket
Stinker	Stank	Stunket
Binder	bandt	bundet **
Vidner	Vant	Vudnet
Slipper	Slap	Sluppet
falder	falt	fuldet
Hielper	Hialp	Hiulpet
Rinder	Randt	Rundet
Tvinger	Tvang	Tvunget
Springer	Sprank	Sprunget
Sprekker	Sprak	Sprukket
Bryster	Brast	Brustet
Gælder	Galt	Guldet
Er	Vaar	Været

Classis II: Ae in Imperfecto.

Græder	Græd	Grædt

Classis III[: E in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est E, formant Præteritum *vel à Præsenti*

[Bl. 16r]	Bider	Beed	Bidt ***
	Hviiner	Hveen	Hviinet ****
	Tiier	Teeg	Tiiet †

* sic Træker, Tække, Stræber, Vækker ** Sic finder, Spinder, Svinder, Tvinder, Vinder *** Sic Lider, Skider **** Sic triner † Sic stiger

vel ab Imperfecto

Rider	Reed		Reedet *
Driver	Drev		Drevet **
Trives	Treves	er	Trevids

Classis IV: J [in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est J, formant Præteritum

vel à Præsenti

Gaar	Gik ***	Gaaet ****
faar	fik ***	faaet

vel ab Imperfecto

Veed	Viste	Vist

Classis V: O [in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est O, formant Præteritum

vel à Præsenti

farer	foer		faret †
Lader	Loed		Ladet
Staar	Stoed		Staaet ††
Drager	Drog		Draget †††
Slaaer	Slog		Slaget
Gnaver	Gnov		Gnavet ††††
Leer	Loe		Leet
Sover	Sof		Sovet
Kommer	kom	er	kommet
Væver	Vof	har	Vævet *†

vel ab Imperfecto

Sværer	Soer	har	Soeret
Sælger	Soeldte		Soldt
Skiærter	Skortede		Skorted
Tör / Taar	Torde		Tordt **†
Tykkis	Tötte		Töedt

* [Sic] Vrier, Glider ** Sic bliver, River, Skriver *** vi { Ginge / finge } antiq: nisi forte dialecto Fionica vel Sveca. **** Imperat. Gak † [Sic] Maler †† Imperat. Stat vel staa ††† Sic tager, Jager †††† Sic Graver *† Sic Vejer **† Sic Giör

[Bl. 16v] **Classis VI [: Ø in Imperfecto].**

Qvorum Imperfectum est Ø, formant Præteritum

vel à Præsenti

Skryder	Skröd	Skrydt*
Raner	Rönte	Ranet
Sluger	Slög	Sluget**

vel ab Imperfecto

Siude	Söed	Söedet
Klyver	Klöv	Klövet
Kryber	Kröb	Kröbet***
Kiuser	Kiös	Kiöset****
Byder	Böd	bödet
fortryder	fortröd	fortrödt
Lyver	löj	löyet*****

Nec à Præsenti nec ab Imperfecto

Bryder	Bröd	Brudt†
fryser	frös	frußet††
Byder	Böd	Budet

Classis VII [: U in Imperfecto].

Qvorum Imperfectum est U, formant præteritum

ab Imperfecto

Kand	Kunde	Kund
Skal	Skulde	Skuld
Dyller	Dulde	Duld
Bör	Burde	burd
fölger	fuldte	fuldt†††

Defectiva.

1. Impersonalia { Activa Det liusner. Mand siger / Passiva Det nattis

2. Seqventia certas tantum agnoscunt Personas et tempora. Præsens Jeg Mon, J hvad vi monne giöre. Imperat. carent Jeg gider, kand, tör, vil. Imperat. 2. et 3. personæ Naade: O Gud Naade mig, Naade ham Jesus.

* Sic bryder, Nyder, flyder ** Sic löber, Klöver *** Sic Dryber **** Sic fryser ***** Sic flyer † Sic Skyder, fortryder †† Sic stryger ††† [Sic] spörger

Concessivæ: Endog, dog, Aldligevel, Omendskiönt, Skiönt, ·seet.

\dversativæ: Men, Mens, Endog, icke dismindre, ellers.

·nditionales: Dersom, uden saa er, uden da, Men om, fremt, Dend stund, Med mindre, hvis, hvis ei.

lusivæ: Derfor, fordi, Huorudofuer, Da, Derfor.

·uativæ: End, dereffter, dernest, derfor uden, Eendelig, ·m, Meere, först, Siden, Sidst, fremdeelis, Men, Al-.til med, Herforuden, Omsider, her hos, vel — men.

Cavsales: Thj, fordj, Naar, Naar som helbst, Effterdj, At, At ei, Paa det, Effter som.

Explanativæ: Nemlig, Som er, Forstaa, undtagen.

[Bl. 18v]

CAP. X.

De Interjectione.

Admirantis: Ji, Noe, Hym, Hillimænd.

Approbantis: A A, Brav, Abrav, obrav, aha, velan.

Comminantis: Næ, Holt, Vie, Hvis, Se, Eje.

Dolentis: A ha ha, Ei, Væ, av, oho.

Metuentis: Ah, Ah.

Indignantis: Vi, ovi, Vok, Ei! Eje.

Gavdentis: Ha, Ha Ha, Ti hi hi, Coratzig, Hei, Hopas.

Irridentis: Hii, Titit, Ho Ho, Pipip, Ha Ha, Err, Trudz, Hitz.

Lacrimantis: Hu Hu, Hy Hy Hy, Hei, oho, ovak, Jodut.

Blandientis: Jia, Eja.

Exclamantis: Ô, oh, Ach Ho Ho.

Vocantis diversimodè: Hör, Tirr, Tprue, flöe, Vos, Vos, Kippe, Kutze, Tyt Tyt, Grys, Pille Pille, Titte, dull, Till, fell, Nyg, Krigs [?], Pus.

Fastidientis: Fi, Evi, Pyt, Tvi, Avei, Vort, U, fyy.

Silentii: Hys, Tys, St., Tie, Hör, Hvist!

Cæterum.

Idem hoc tute melius qvantò invenisses,

Thraso!

[Bl. 17v] **Excludendi:** Alleeniste, Just, Kun, ikkun.

Separandi et Distribuendi: Seerdelis, mangefold, Tofold, eenfoldigt, eenfectigt, enkende, Dobbelt, Dör fra Dör, Mand fra Mand, Huus fra Huus, stykkeviis, sneesetal, Tyndemaal.

Congregandi: Tillige, Tilhobe, Tilsammen, sanked, samptlig, flokketal, Hobetal, Lyngviis, Samviis.

Eventus: forgievis, Slumpviis, omsonst, u-forvarendis.

Adverbia qvædam comparantur:

Gierne	Hælder	Hældst*
Vel	bedre	best
Ilde	Værre	Værst
Meget	Meere	Meest
Nylig	Nyligere	Nyligst / Nys
Silde	Sildere	Sildest / Sidst
Inde	—	Inderst
Under	—	Underst
Nede	—	Nederst etc.

CAP. VIII.

De Præpositione.

Præpositiones separabiles:

Aa, antiq. Ad, Af, An, Bag, bi, blant, bort, Effter, fiern, for, fore, forbi, formedelst, foruden, fra, fran, frem, fremfor, Gien, Hart, hos, Hos, J, Jblant, Jefne, Jgien, Jgiennem, Jmellem, Jmoed, Jnd, Jnden i, langs med, Mellem, Mod, Nær, Ned, Neden, Nedenfor, Nedentil, Neder, Oven, Ovenfor, Oventil, Over, Om, Omkring, Omtrent, Op, [Bl. 18r] Paa, Sammen, Sönder, Til, Tilbage, tilforn, Tilsammen, Tvertfor, Tvertimod, ud, udaf, uden, udenfor, udenved, under.

Præpositiones Inseparabiles:

Be, Mis, Sam, U, Van, Vel, Veder, und.

Nota: cum amittunt casus, fiunt Adverbia.

CAP. IX.

De Conjunctione.

Copulativæ: Og, Ogsaa, Baade og, saa og.

Disjunctivæ: Enten, Eller, Helder, hverken.

* qvasi ab Hæld

Concessivæ: Endog, dog, Albligevel, Omendskiönt, Skiönt, U-anseet.

Adversativæ: Men, Mens, Endog, icke dISminbre, ellers.

Conditionales: Dersom, uden saa er, uden da, Men om, Om, saa fremt, Dend stund, Med mindre, hvis, hvis ei.

Conclusivæ: Derfor, fordi, Huorudofuer, Da, Derfor.

Continuativæ: End, dereffter, dernest, derfor uden, Eendelig, Ellers, da Item, Meere, förſt, Siden, Sidst, fremdeelis, Men, Al-deelis, dertil med, Herforuden, Omsider, her hos, vel — men.

Cavsales: Thj, fordj, Naar, Naar som heldst, Efftterdj, At, At ei, Paa det, Effter som.

Explanativæ: Nemlig, Som er, Forstaa, undtagen.

[Bl. 18v] CAP. X.

De Interjectione.

Admirantis: Ji, Noe, Hym, Hillimænd.

Approbantis: A A, Brav, Abrav, obrav, aha, velan.

Comminantis: Næ, Holt, Vie, Hvis, Se, Eje.

Dolentis: A ha ha, Ei, Væ, av, oho.

Metuentis: Ah, Ah.

Indignantis: Vi, ovi, Vok, Ei! Eje.

Gavdentis: Ha, Ha Ha, Ti hi hi, Coratzig, Hei, Hopas.

Irridentis: Hii, Titit, Ho Ho, Pipip, Ha Ha, Err, Trudz, Hitz.

Lacrimantis: Hu Hu, Hy Hy Hy, Hei, oho, ovak, Jodut.

Blandientis: Jja, Eja.

Exclamantis: Ô, oh, Ach Ho Ho.

Vocantis diversimodè: Hör, Tirr, Tprue, flöe, Vos, Vos, Kippe, Kutze, Tyt Tyt, Grys, Pille Pille, Titte, dull, Till, fell, Nyg, Krigs [?], Pus.

Fastidientis: Fi, Evi, Pyt, Tvi, Avei, Vort, U, fyy.

Silentii: Hys, Tys, St., Tie, Hör, Hvist!

Cæterum.

Idem hoc tute melius qvantò invenisses,

Thraso!

Bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse.

Af

V. A. Secher.

I samlinger til jysk historie og topografi[1] har afd. overlærer Kinch meddelt «Bandlysning over en uopdaget Tyv» efter Ribe bys tingbog for 1582 med opfordring til andre om at fremdrage flere eksempler på denne skik. I sit værk «Ribe Bys Historie og Beskrivelse»[2] har Kinch efterkommet sin egen opfordring og omtalt nogle ny eksempler på skikken fra følgende årgange af tingbogen, ligesom han har anført Kristian IV's forbud mod dens udøvelse i frdg. 1629 27. marts 1. 21, optaget i reces 1643 1. 2. 21, men han har overset, at han også denne gang kunde have forøget sin eksempelsamling fra let tilgængelige kilder. Senere er forholdet under henvisning til et par i min «Samling af kongens rettertingsdomme» 1595—1604 og Rørdams «Danske Kirkelove» offentliggjorte eksempler blevet berørt i «Haandbog i den danske Kirkeret»[3]. Dr. H. F. Rørdam har derefter i kirkehistoriske samlinger[4] meddelt ét eksempel på «Bandlysning som Retsmiddel» og provst L. Koch har i en afhandling om «Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen» i samme tidsskrift[5] lige omtalt, at det på bispemødet 1540 vedtoges, at der kunde lyses band over ukendt misdæder, men nogen systematisk fremstilling af reglerne for en sådan bandsættelse, bilagt med tilstrækkelige eksempler, har heller ingen af de to sidstnævnte forfattere givet. Det er derfor en sådan som skal forsøges her.

* * *

Anvendelsen af kirkens band overfor den ubekendte gærningsmand til en borgerlig forbrydelse eller forseelse blev tilladt ved

---

[1] 1. række 2, 111.
[2] 2. Bd. 1536—1660 S. 565.
[3] af H. Matzen og Joh. Timm, Kbh. 1891 S. 13.
[4] 5. række 1, 760—63: «Bandlysning som Retsmiddel».
[5] 5. række 1, 387.

artiklerne 1540 10. avgust, vedtagne af rigets superintendenter på et møde i København. Det hedder i disse[1]:

Statim post commissum aliqvod crimen notorium et manifestum, etiamsi non sciatur, quisnam commiserit, liceat parochio ejus loci de jure et facto excommunicatum declarare . . . donec resipuerit.

Skönt denne bestemmelse er af ganske almindeligt indhold og tillader at bandsætte den ukendte gærningsmand til en hvilken somhelst forbrydelse, synes man dog i praksis at have fulgt en anden regel, ligesom man med hensyn til fremgangsmåden heller ikke har fulgt anvisningen i artiklerne fra 1540.

I. Forbrydelser og forseelser, for hvilke bandsættelse af ukendt gærningsmand blev benyttet.

Blandt de eksempler, som ere påtrufne, findes mærkelig nok ingen med bandsættelse for de grovere forbrydelser som mord, drab, lemlæstelse eller sårtilføjelse, voldtægt o. s. v., skönt det drejer sig om en tidsalder, i hvilken den slags forbrydelser hørte til dagligdags hændelser, ligesom det jævnlig måtte forekomme, at gærningsmanden til en sådan forbrydelse var ukendt. De påtrufne tilfælde samle sig derimod om følgende forbrydelser:

1. Flytning eller forvanskning af skelsten, agerrener eller skeltræer. Når disse forhold særlig give anledning til bandsættelse, tör grunden søges i bestemmelsen i 5. Mosebog 27, 1: «Forbandet være den, som flytter sin næstes markeskel»[2]. Eksemplerne ere:

Rigens marsk Peder Gyldenstjærne lod 1585 lyse til band for nogle flyttede skelsten i Karup enge i Hammerum herred, da det ikke var vitterligt, hvem der havde gjort gærningen. Da sagen blev beroende derved [idet præsten formentlig har nægtet at bandsætte], ansøgte han kongen, som havde tilskiftet ham engene, om at ville forordne, «at efter den christne kirkes skik og Guds egen lov for slig skelstens forrykkelse maa gaa band». Kongen tilskrev s. å. 13. avgust i overensstemmelse hermed provsten om at pålægge præsten at efterkomme P. Gyldenstjærnes begæring[3].

Jørgen Friis lod 1591 lyse til band for nogle agerrener[4], som holdtes for skel mellem Søgårds mark og Stjærneborgs mark og mellem denne

[1] Rørdam: Danske Kirkelove 1, 138, tidligere trykt af Pontoppidan i Annales ecclesiæ Danicæ 3, 248 f.

[2] Jfr. også Matzen og Timm: Den danske Kirkeret s. 13.

[3] Rørdam: Danske Kirkelove 2, 385. Missivet er også anført hos Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 s. 565.

[4] I Herredagsdombogen står to gange «Horre-Renne», hvilket ord ikke ses at være behandlet i Kalckars ordbog, hverken under H eller R, skönt ordbogen s. 99 meddeler citatet med «horrerenne». Formen er

og Hedgårds mark i Skodborg herred, både på dem, som havde opplöjet renerne, og på dem, som havde ladet dem opplöje[1].

I en kongens og rigens dom af 1599 citeres en bekendelse af en præst om, at han havde lyst til band for et «grimet træ»[2], som var hugget i Østerskov i Vrads herred[3].

Fire adelsmænd afgave 1587 en erklæring bl. a. om, at det for dem var blevet bevist, at der var «kommet band» for en skelsten i Obenholt i Dronninglund sogn i Vendsyssel[4], hvilken sten skulde være henlagt ved nattetid.

2. Dokumentfalsk. Herpå haves kun ét eksempel:

Beritte Matises af Rasted på Låland blev 1569 sagsøgt for kongens retterting i anledning af, at hun skulde være i besiddelse af et forfalsket skødebrev, i hvilket en mands navn var udslettet og et andet indsat i stedet. Beritte nægtede at have forfalsket skødet, som hun havde arvet efter sin afg. husbonde. Hun godtgjorde med et sognevidne af Rasted sognestævne 1569, at hun for sig og sine havde ladet sætte i band den, som havde forfalsket samme skødebrev[5].

3. Tyveri eller borttagen af genstande, som kunde formodes at være stjålne:

Mads Hansen i Holt lod 1582 i Vamdrup kirke gå band for en økse, som Jep Adsersen kastede i hans gård, da han og Jens Hansen kom i bårdag sammen i Mads Hansens gård, hvilken økse denne tog op og satte i væggen ved sin dör, hvorfra den er borttaget[6].

Om bandførsel indledet 1570 i anledning af et forsvundet vognhjul se nedenfor s. 199.

Kinch beretter[7] efter Ribe bys tingbøger fra årene 1613 og 1621 tilfælde, i hvilke bortkomne og stjålne sager blev efterlyste fra prækestolen, og han mener, at der i disse tilfælde har været benyttet bandførsel, uden at dog dette fremgår klart af de af ham anførte uddrag.

Sognepræsten i Jetsmark i Hvetboherred «liuste [1629] af predikestolen och nogle gange giorde bøn for nogen», som havde frastjålet Niels Friis til Lundergård et skøde og andre breve[8]. «Der Niels Friis ei kunde komme i forfaring, hvem saame tyf vere kunde, blef forskrefne tyf . . .

---

sikkert en fejllæsning for konceptets «Ager-Renne», jfr. Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme 4, 262 note 7.

[1] Rosenvinge a. st.

[2] ɔ: et skeltræ.

[3] Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604 s. 267.

[4] a. st. s. 301.

[5] Rosenvinge a. st. 3, 95.

[6] Sognevidne herom trykt i Saml. til jysk historie og topografi 1. række 2, 111.

[7] Ribe Bys Historie 1536—1660 s. 565.

[8] Et tingsvidne blev herom optaget på Hvetbo herreds ting 1633. Dokumentet herom blev for en del år siden fundet af mig i bindpladen til en bog. Det meddeles i Saml. til jysk historie 3. række 6 bd.

offentlich af predikstolen sat i kirkens band, med mindre hand samme bortstolen brefve førte til stede[1]».

Maren Kruses i Års havde to heste til græsning hos Jens Søvrensen i Viby og hestene blev stjålne. Flere Viby mænd vidnede nu 1636, «at det dennem fuld vitterligt er, at der udi dieris kierke skal verre lyst til band for to hester, som er bortstollen til Jens Søvrensens ibidem, som der gik udi gresning och Maren Kruses udi Aars er tilhørende[2]».

I Vester Egede kirke lader Kristoffer Degn 1659[3] «lyse til bands» over nogle djævels og uforskammede mennesker, som nu for kort tid siden udaf den lede satans indgivelse har bortstjålet fra ham såvel som fra andre bedrøvede folk en hel hob gods og gode klæder, at Gud allermægtigste samme tyve og uhørlige djævelskroppe vilde straffe, så de for hver mand kunde blive åbenbarede, at de kunde få deres tilbörlige verdsens skam og ulykke.

Til præsten i Vester Egede beklagede Kristen røgter sig 1659 over, at der var et ondt menneske, som havde malket bægge hans køer om morgenen[4], og s. å. beklagede Anders Jørgensen sig over, at ham er frataget en høstak i mosen, at hvo, som det haver gjort, vilde stille ham tilfreds derfor, «paa det at kirkens bøn skal ikke gaa derfor[5]».

I 1651 lod Lavrids Andersen i Vester Egede 1. søndag i fasten i kirken lyse efter en ham frakommen kårde; hvis nogen kan skaffe ham vidskab om den, vil han give ham en daler for umagen, «men blifver hun dult skal kirkens bøn gaa for den»[6].

4. Beskadigelse af fremmed ejendom. De påtrufne tilfælde angå udelukkende drab af husdyr eller beskadigelse af sådanne, men yderligere tilfælde ville vel efterhånden kunne fremdrages.

I Århus bekendte 1636 en tyv ved navn Esge Rasmussen bl. a., at han havde dræbt en ko for Maren Grerses i Tistrup og «den dag der gik band for samme kov, var hand udi kierken och blef bandsat for koen och sagde, at han icke paa 7 aars tid hafde verret til alters»[7].

I Vester Egede kirke lyses 1658 hellig trefoldigheds søndag «1. gang til bands» over et ondt menneske, som har slåt en gris i hjæl, at de mennesker, som har gjort disse gærninger, giver det til kende, for at ikke «den christne kirkis bøn skal gaa derfor»[8].

---

[1] Påtegning bag på beskrivelsen af tingsvidnet.

[2] Hübertz: «Aktstykker vedkom. Staden og Stiftet Aarhus» 2, 200.

[3] Fredr. Barfods uddrag af den senere brændte kirkebog for Vester Egede i Sælland, der indeholdt en liste over de begæringer om lysninger og bön fra prædikestolen, som indløb til præsten, i Kirkehistor. Saml. 3. række 6, 798.

[4] Barfod a. st. 798.

[5] Barfod a. st. 799.

[6] Barfod a. st. 798.

[7] Hübertz a. st. 2, 199.

[8] Barfod a. st. 798.

På Ribe byting truede 1621 en mand med at lade kirkens band gå over gærningsmanden til, at et af hans svin var blevet slåt fordærvet[1]. Det er vel ikke konstateret, at der i denne sag fandt bandsættelse sted, men efter eksemplet fra Vester Egede er der intet urimeligt i at antage det.

De anførte eksempler på utvivlsom eller sikkert utvivlsom anvendelse af bandsættelse over ukendt gærningsmand eller på forberedelse til en sådan bandsættelse angå altså kun fire forbrydelser: forvanskning af marke- eller skovskel, dokumentfalsk, tyveri og beskadigelse af fremmed ejendom (dyr) og i det hele netop små og ubetydelige sager. Anvendelsen er derfor forsåvidt i strid med artiklerne af 1540, der netop udtrykkelig foreskriver, at sådan bandsættelse ikke må benyttes i småsager: «Hic tamen admoneri debent parochi, ne propter rem leviculam utantur hoc ecclesiæ flagello». På den anden side kan det næppe bestrides, at anvendelsen af band i sager som de anførte overhovedet var i ubetinget strid med kirkeordinansen af 1539, der netop betoner, at sådanne sager høre under sværdet, det vil sige den verdslige øvrighed eller herskabet.

II. Fremgangsmåden ved bandsættelse af ukendt gærningsmand.

Bandsættelse i almindelighed var gejstlighedens middel til at hævde kirkens disciplin. Målet, som skulde opnås, var denne og intet videre. Initiativet til bandsættelsen toges derfor af gejstligheden selv som den kirkelige disciplins vogter. Anderledes var forholdet ved bandsættelse over ukendt gærningsmand til en forbrydelse. Det kirkelige synspunkt var vel det, at bandlysningen, eventuelt bandsættelsen, skulde påvirke gærningsmanden til syndserkendelse, til anger og omvendelse, således at han vedkendte sig gærningen og udsonede sig med de kirkelige myndigheder. Dette sidste kunde dog ikke ske uden at han genoprettede, hvad han havde forbrudt eller dog stillede skadelidte tilfreds, medens skadelidte, netop fordi han ikke kendte gærningsmanden, ikke kunde skaffe sig oprettelse ad rettens vej eller ved henvendelse til de verdslige myndigheder. Bandsættelse over ukendt gærningsmand til en forbrydelse blev derfor et tvangsmiddel i skadelidtes hænder, og ledelsen af bandsforfølgningen påhvilede derfor ham, ikke præsten; skadelidte måtte møde under forfølgningen som under en

[1] Kinch a. st.

rettergang og efterhånden begære de enkelte skridt af forfølgningen foretaget.

Medens det efter kanonisk ret var biskoppen, der dekreterede bandsættelse, var det efter den tyske såvel som den danske protestantiske kirkeret præsten (parochus), som havde denne beföjelse[1], se kirkeord. 1539 bl. L: «den dom, som predicanterne paa menhedens vegne . . . hafve ladet linde ofver dennom», nemlig de bandsatte jfr. norsk kirkeord. 1607 bl. X. Det er derfor også sognepræsten i gærningsstedets sogn («parochus ejus loci» hedder det i artikler 1540), til hvem bandsrekvirenten i sag mod ukendt gærningsmand skal henvende sig og påvise, at den pågældende gærning er vitterlig (notorium et manifestum). Hvis præsten ikke efterkommer begæringen, kan han gennem provsten få kongens pålæg om at efterkomme den[3]. I Ribe stift synes på den anden side biskoppen (superintendenten) at have villet gribe ind i præstens afgörelsesret. Iver Lunge til Tirsbæk udtog 1557 stævning i danske kancelli til kongens retterting mod biskop Hans Tavsen, fordi denne havde tilladt sognepræsten i Sønder Omme i Nörvang herred at bandsætte Iver Lunges tjænere[4], og 1591 har Jørgen Friis til Vadskærgård stævnet biskop Hans Lavesen til samme ting, fordi han först havde tilskrevet provsten i Skodborg herred om at befale en sognepræst at foretage en bandførsel, men senere havde givet kontraordre[5].

Artiklerne af 1540 tillader, at bandsættelsen af ukendt gærningsmand må finde sted straks (statim), men herved kan næppe være ment, at man helt kunde sætte sig ud over den almindelige for bandsættelse foreskrevne fremgangsmåde. Denne skulde efter kirkeordinansen nöje indrettes efter Matt. evang. 18, 15—17 således, at to underhånds påmindelser skulde gå forud for bandsættelsen. Hermed kombinerede man dog sikkert snart en yderligere lysning til bands fra prækestolen på to søndage, hvorefter bandsættelsen eller bandførselen fandt sted den 3. søndag. Man skelnede således bestemt mellem **bandlysning**, den forberedende handling, og **bandsættelsen**, den forfølgningen afsluttende handling.

---

[1] I Tyskland gik beföjelsen dog snart fra præsten over til konsistoriet.

[2] Kgl. missive 1585: sognepræsten i det sogn, som forskrevne enge er liggendis, hvor forskrevne stene ere optagne (Rørdam: Kirkelove 2, 385).

[3] se ovfr. s. 191.

[4] Kancelliets brevbøger 1556—60 s. 69.

[5] Rosenvinge: Udvalg 4, 261.

Ligeoverfor ukendt gærningsmand måtte selvfølgelig de to underhånds påmindelser falde bort. Man begyndte derfor med, at præsten foretog «lysning til bands» fra prækestolen på to søndage[1] og «bandførte»[2] gærningsmanden på den tredje, hvis denne ikke forinden havde mældt sig. I sognevidnet af 1582[3] hedder det derfor også: «Mats Hanssøn i Holt lod tvende gang liuse for band i Vamdrup kierke efter then øx . . . och . . . hand lod band gaa for forskrefne øx, som der pleier at gaa for andre saadanne gierninger».

I et kgl. missive 1585 13. avgust foreskrives dog i det da foreliggende tilfælde fra Hammerum herred følgende fremgangsmåde[4]:

Provsten skal forordne, at præsten i det sogn, hvor de enge ligge, i hvilke skelstenene ere optagne, «for samme gærning lyser til den hellige kirkes band tre søndage efter anden, og dersom midlertid ingen kommer, som samme gærning vil bekende og tilstå, at der da fjærde søndag gives og går band for den kristne menighed over hvilken, der . . . samme skelsten forrykket og skel forvildet haver».

Her foreskrives altså en tre gange gentaget lysning til bands, forinden bandsættelsen kan finde sted, og dette var vist også blevet reglen for Danmark i almindelige bandssager, se kgl. missive 1580 11. juni om bandsættelse af dem, som leve sammen med løse kvindfolk. Reglen om tre lysninger fastsloges endelig ved frdg. 1629 27. marts I § 12, reces 1643 1. 2. 12[5]. I Norge

---

[1] Rosenvinge: Udvalg («lysning for band») 3, 119: «. . . ladet liuse til band . . .»; 4, 262.

[2] a. st.: «. . . at hand icke tuorde bandføre for det hiul . . .»

[3] Se ovfr. s. 192.

[4] Se ovfr. s. 191.

[5] Efter den kanoniske ret fandtes ingen fast regel om, hvor mange påmindelser der skulde gives den pågældende, inden bandsættelse måtte ske, i det man formentlig har henholdt sig til Matth. evang. 18, 15—17. Et enkelt sted (c. 9 in VI° 5. 11) hedder det vel, at gyldig påmindelse (monitio canonica) skal foretages tre gange, men det tilföjes udtrykkelig: «medmindre nødvendigheden kræver det anderledes». Som regel kan derfor kun en to gange gentaget påmindelse kræves. Det er derfor uberettiget, når Holberg: Kong Valdemars lov, Kbh. 1886 s. 154, for at kunne aflede proceduren med rigens ret og dele med de tre påmindende kongebreve af den kanoniske rets bandsforfølgning og i møde gå den af mig (Om vitterlighed og vidnebevis 1, 220 ff.) givne forklaring af procedurens oprindelse påstår, at det var «en uomgængelig nødvendighed for, at denne straf (excommunication) kunde påføres nogen, at der forud for denne var gået en monitio canonica, en tre gange forgæves til den skyldige rettet

derimod vedtoges endnu 1596 på et møde i Sken mellem bispen og byens præster regler for bandsættelse, hvorefter der foruden de to underhånds advarsler efter Matth. 18 kun skulde lyses på prækestolen to søndage, medens bandsættelsen da kunde finde sted den tredje søndag[1]. Hvorvidt man nu under forfølgningen mod ukendt gærningsmand akcepterede reglen om tre lysninger, eller fremdeles nöjedes med to, har hidtil ikke kunnet konstateres. — Lovlig til ende bragte lysninger var imidlertid en ufravigelig betingelse for, at bandsættelse måtte finde sted. En præst i Hjörring afsattes 1582 bl. a., fordi han havde bandsat en mand uden «lovlig at have lyst for band»[2], og superintendenten på Gulland mag. Povl Andersen dömtes 1599 fra sit embede for «uadvaret» at have «sat»[3] rådmand Jørgen Volders, der da var på en rejse i Danmark, i band[4]. På Sokkelunds og Smørum Herreders kalente 1574 forligtes en sag mellem en præst og hans sognemand, der klagede over, at han ikke var så rettelig bandsat som det sig burde, i det man erkendte, at præsten «ikke ret procederede efter Kristi regel i Matth. 18»[5].

Når bandlysningen var foretaget de foreskrevne gange fra prækestolen, kom den følgende søndag turen til bandsættelsen. Det ser ud til, at denne i sag mod ukendt gærningsmænd udtrykkelig måtte begæres af bandsrekvirenten under henvisning til, at den skyldige ikke havde mældt sig.

Der var lyst til bands for nogle opplöjede agerrener, og «dend dag, bandsdag var, da hafver Jørgen Friisis fuldmectig verrit band begierindis, epter som tilforn var liust . . . och her Mads da icke hafver vild bandføre, men dog for andre tilbørlige sager bandført»[6].

Det ses af denne udtalelse, at bandsforfølgningen sluttedes på «bandsdagen» med bandsættelse eller bandførsel. Bandsdag

---

opfordring om at rette for sig». En «monitio canonica» bestod som nys nævnt ikke af tre påmindelser, men hver af de enkelte påmindelser, som skulde gå forud for en retsgyldig bandsættelse, skulde være en «monitio canonica» ɔ: en efter kanonisk ret gyldig påmindelse, hvilket er noget helt andet. Men hermed bortfalder betydningen af den parallel, som Holberg har villet påvise mellem proceduren med rigens ret og dele og bandsforfølgningen. Disse to forfølgninger har derfor aldeles intet med hinanden at göre.

[1] Biskop Jens Nielsens visitatsbøger 1574—97, Kria. 1885 s. 430.

[2] Kancelliets brevbøger 1580—83 s. 588.

[3] Skal vel være: pålagt sognepræsten at bandsætte, se ovfr. s. 195.

[4] Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604 s. 284.

[5] Ny kirkehistor. Saml. 4,368.

[6] Rosenvinge: Udvalg 4,262.

forklares af Rosenvinge[1], Molbech[2] og Kalckar[3] som enstydig med bandssøndag, og den sidste anfører endog under «bandsdag» bevissteder, der hører hjemme under «bandssøndag». Dette er dog aldeles urigtigt. I kirkeordinans 1539 havde man optaget en bestemmelse om, at præsten to gange om året: på palmesøndag og 4. søndag i advent skulde forkynde, «hvilke der skulde afholde sig fra alters sakramente», altså en fortegnelse over de bandsatte, hvorimod der ikke tales om, at selve bandsættelsen eller udelukkelsen fra alterets sakramente skulde foregå på disse to dage alene. Det hedder da også i Peder Plades traktat af 1553[4]: præsten skal to gange om året forkynde de ulydige i band og siden så tit behov göres. Herved sigtes til de to nævnte søndage. Det er nu disse, som kaldes «bandssøndage», fordi der regelmæssig på dem foretoges en fornyelse af de løbende bandsættelser, ikke fordi det, som Rosenvinge mener, «var sædvanligt» at anvende dem til bandsættelser. «Bandsdag» kunde derimod enhver søndag være, i det der herved forstodes den dag, på hvilken bandsforfølgningen efter foregående lysninger til band, sluttedes med bandsættelse eller bandførsel. Det vilde da også være aldeles upraktisk, hvis bandsættelsen overhovedet skulde have nogen betydning særlig ovenfor ukendt gærningsmænd, da at vente med at foretage den, til en af de to bandssøndage indtraf.

Når bandsforfølgningen mod ukendt gærningsmand var sluttet og bandsættelsen havde fundet sted, udstedtes derom et sognevidne. Et sådant om en bandsforfølgning i Vamdrup kirke 1582 er trykt i «Samlinger til jysk historie og topografi»[5]. Et andet sognevidne udgivet til Rasted sognestævne 1569 om bandsættelsen i Rasted kirke citeres i en kongens og rigens råds dom af s. å.[6].

III. Den moralske virkning af bandlysning over eller bandsættelse af ukendt gærningsmand.

For en moderne bevidsthed kan det synes uforståeligt, at en bandlysning fra prækestolen virkelig kunde udøve nogen virkning på den gærningsmand, som hidtil havde forstået at dølge den efter-

---

[1] a. st. note 8.
[2] Glossarium 1,61.
[3] Ordbog til det ældre danske sprog 1,98 og 100.
[4] Rørdam: Kirkelove 1,349.
[5] 1. række 2, 111—12, se ovf. s. 192.
[6] Rosenvinge: Udvalg 3, 95; se ovfr. s. 192.

lyste, af ham begåede forbrydelse. Den ofte forekommende bandsforfølgning så vel som de jævnlig til tinge fremsatte trusler om at ville benytte denne kirkelige retsforfølgning[1] mod den ukendte gærningsmand ligesom lejlighedsvise udtalelser om fremgangsmådens hyppighed: «efter den kristne kirkes skik»[2], «band . . . som der plejer at gå for andre sådanne gærninger»[3], viser dog, at bandlysningen ikke kan have været helt virkningsløs, og at de kirkelige myndigheders magt og indflydelse over befolkningens sindelag vedvarende til trods for reformationens indførelse må være vedblevet at være mindst lige så kraftig som i katolicismens dage. Der er imidlertid overleveret et virkeligt eksempel på bandlysningens magt over sindene, selv hos den ukendte gærningsmand.

Året 1570 havde Lars Jensen i Spörring i Vester-Lisbjærg herred leveret nogle forhjul til Jep Rasmussen, men atter tilegnet sig det ene, efter hans senere angivelse, fordi han ikke straks fik sin betaling. Da han nu bar dølg på, hvad han havde gjort, lod Jep Rasmussen lede og spörge efter hjulet og til sidst lyse til bands for det. Lars Jensen gik da efter præsten på kirkegården, råbte efter ham og bad ham bie, da han vilde tale med ham. Lars Jensen sagde nu, at præsten ikke behøvede at bandføre for det hjul, «han skulde selv vide, hvor det var»[4].

Om en kirkeretlig virkning, som af de kirkelige myndigheder kan gennemføres, over for den bandsatte ukendte gærningsmand vil der selvfølgelig ikke kunne være tale, så længe han bærer dølgsmål på den begåede forbrydelse. Först når han, drevet af den gennem slægtled nedarvede respekt for kirketugtens magtmidler og forestilling om disses virkning på tilværelsen efter døden, gik til bekendelse om sin forbrydelse overfor de kirkelige myndigheder, kunde der blive tale om fra disses side at göre de for den bandsatte fastsatte kirkelige følger virksomme, hvis han ikke omvendte sig. Dette vil straks blive klart, når man ser på disse. Medens følgen af bandsættelse efter kirkeord. 1539 kun var udelukkelse fra alterets sakramente og den danske protestantiske kirkerets band således oprindelig svarede til den kanoniske rets lille band, udvidedes følgen allerede ved synodalbestem-

[1] Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 s. 565.
[2] ovfr. s. 191.
[3] Saml. til jysk historie 1. række 2, 111 jfr. ovfr. s. 192.
[4] Rosenvinge: Udvalg 3, 119.

melserne af 1546 24. oktbr.[1] således, at man sammenblandede den kanoniske rets lille og store band: «de bandsatte skulde afholde sig fra alle de ting, fra hvilke man plejer at afholde bandsatte». De blev ikke alene udelukkede fra alterets sakramente, men også fra fadderfunktion ved dåben, fra overværelse af andres kommunion, hvad enten denne foregik i kirken eller hos syge, samt fra kirkelig vielse. Omtrent de samme bestemmelser optoges i frdg. 1629 27. marts I § 13 og 19 og derfra i reces 1643 1. 2. 13 og 19, hvorfra de overgik til DLov 2. 9. 12 og 19, se nedenfor s. 201.

IV. Forsøgene på at afskaffe og omdanne bandsættelsen af ukendt gærningsmand.

De ovenfor gennemgåede eksempler på bandlysning over eller bandsættelse af ukendt gærningsmand eller trusler om at ville i værk sætte en bandsforfølgning fra tiden för 1629 ere alle på ét nær, der er fra Låland, fra Nörre Jylland, medens der intet tilfælde findes fra Sælland. Dette sidste står sikkert i forbindelse med, at det allerede 1578 på Roskilde landemode blev vedtaget at ophæve den i bispemødeartiklerne fra 1540 givne tilladelse til sådan bandførsel. Landemodemodeakterne[2] fra nævnte år bestemmer nemlig:

«Når man ikke kender tyven eller forbryderen, må man ikke bandsætte ham, men ellers hårdelig og alvorlig straffe sådan gærning af prædikestolen og åbenbar give til kende, at han blev bandsat straks, da hans onde gærning blev gjort, og bede gud, at han må bekende og rette og bedre sig.»

Muligvis er en lignende bestemmelse vedtaget på Fyns landemode, da der fra Fyns Stift, hvorunder Låland og Falster den gang hørte, intet eksempel på bandførsel over ukendt gærningsmand er påtruffet siden det ovenfor omtalte[3] tilfælde fra Rasted af 1569. Fra Fyn selv omtaler biskop Jakob Madsen i sin visitatsbog en række tilfælde af bandsættelse efter almindelige regler, men nævner fra sin Embedstid 1587—1606 intet tilfælde af bandsættelse af ukendt gærningsmand.

Bestemmelsen i de sællandske landemodeakter af 1578 blev kilden til frdg. 1629 27. marts I § 21, senere overgåt i reces

[1] Rørdam: Kirkelove 1, 255.
[2] Roskilde synodalakter i Ny kirkehistor. Saml. 4, 373.
[3] S. 192.

1643 1. 2. 21 og herfra i Danske lovs 2. 9. 23, dog med en lille ændring i udtrykket, der ikke kan have haft nogen praktisk betydning. I frdg. 1629 hedder det nemlig: «Ikke heller må lyses til band for den, som ikke vides hvor», hvad i Reces 1643 er blevet til: «ikke vides hvem», medens DLov har: «ikke vides, hvem han er», men det er klart, at man i reglen må vide, hvem gærningsmanden er til den forbrydelse, for hvilken der bandsættes, når man kender hans opholdssted. I stedet for bandsættelse byder frdg. 1629, at «præsten skal af prædikestolen bede og formane gud den almægtigste, at så fremt samme menneske lever, den må blive kendt, åbenbaret og tilbörligen straffet....; derhos og at efterdi . . ., da skal han advares . . . at han holder sig fra vor herris Jesu Christi legems og blods sakramente, efterdi han er udi guds vrede, indtil han sig bedrer, bekender og omvender». Da nu den kirkeretlige virkning af bandsættelse samtidig fastsættes i det væsentlige (nægtelse af alterets sakramente, fadderværdighed, «hæderligt samkvem» med andre og kirkelig begravelse, se §§ 13 og 19 jfr. § 15) omtrent som tidligere, se ovenfor s. 199—200, blev den praktiske følge kun, at «den kristne kirkes bön» trådte i stedet for den egentlige bandsættelse af den ukendte gærningsmand, medens man i øvrigt benyttede samme fremgangsmåde som tidligere. Man vedblev at benytte de nedarvede udtryk: «lyse til bands» og «bandsætte» på samme måde som för, jfr. påtegningen på tingsvidnedokumentet af 1633 fra Hvetbo herred[1], i hvilken den handling, som i tingsvidnet kaldes «lyse af prædikestolene og nogle gange göre bön for», betegnes som at «sætte i kirkens band»; se endvidere i 1636: «der gik band for samme ko», han «blev bandsat for koen»[2]. Den samme sprogbrug benyttedes på Sælland, se tilfælde fra 1658: «lyses 1. gang til bands», hvor der dog sikkert kun er tale om «kirkens bön»[3]. Netop fordi sprogbrugen har været så vaklende og fremgangsmåden vist stadig den samme, har der ikke været grund til her at ordne de påtrufne tilfælde, i hvilke bandsættelse eller kirkens bön over ukendt gærningsmand kom til anvendelse, i to grupper: tilfælde för frdg. 1629 (bandsættelse efter foregående bandlysning) og tilfælde efter frdg. 1629 (kirkens bön uden lysning). Det er dog også muligt, at man nogle steder, uden hensyn til frdg.

[1] Se ovfr. s. 193.
[2] Ovenfor s. 193.
[3] Ovenfor s. 193.

1629 har fortsat med bandsættelse af ukendt gærningsmand på den fra gammel tid brugelige måde.

V. Oprindelsen til bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse.

Herom har H. Rørdam udtalt sig ved meddelelsen af det ovfr. s. 191 omtalte tilfælde på følgende måde: «Blandt de levninger fra romerkirken, som man endnu en rum tid efter reformationen gjorde anvendelse af, var kirkelig bandlysning i sager, som efter vor anskuelse havde lidet eller intet med kirken at göre, særlig i sådanne tilfælde, hvor forbrydelser vare begåede på en så skjult måde, at man ikke kunde komme forbrydelsen til livs ad rettens sædvanlige vej»[1]. Denne Udtalelse kan ikke forstås anderledes, end at man efter kanonisk ret end og med forkærlighed anvendte bandsættelse af ukendte gærningsmand. Intet kan imidlertid være urigtigere. Den kanoniske ret[2] skelnede mellem, om band udtrykkelig var foreskrevet som straf for den pågældende forbrydelse (excommunicatio juris), eller om det först dekreteredes af den jurisdictionshavende (biskoppen) efter dennes skön (excommunicatio hominis). Dette udtryktes også således, at man gjorde forskel mellem, om bandet indtrådte som umiddelbar følge af den med band belagte, notorisk begåede handling (excom. latæ sententiæ) eller om den först indtrådte i henhold til en afsagt kendelse (excom. ferendæ[3] sententiæ). Men en nødvendig forudsætning for, at bandsættelse overhovedet kunde finde sted var i alle tilfælde, at den pågældende sigtede var kendt. Bandsættelse af en person, hvis navn ikke vides, forekommer ikke i den kanoniske ret. Det var dernæst udtrykkelig foreskrevet i denne ligesom i artiklerne af 1540[4], at bandsættelse kun måtte finde sted, når der forelå en vitterlig, ikke ubetydelig årsag (manifesta non parva nec levis causa), og der findes vist intet eksempel på, at romerkirkens band til trods herfor er sat i gang, fordi et svin er blevet slået fordærvet[5] eller en gris

---

[1] Kirkehistor. Saml. 5. række 1,760—63.

[2] Se Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 3. udg. 2, 381 f. og den der anførte literatur.

[3] Hos Bang: Den norske kirkes historie under katolicismen. Kria. 1887 s. 286 er dette blevet til: gerendæ.

[4] Se ovfr. s. 194 og c. 38 X 5. 39.

[5] se ovfr. s. 194.

dræbt[1] eller et vognhjul[2] eller en økse[3] er blevet borte, tilfælde, der ubetinget intet har med kirken at göre.

Den kanoniske rets bands regler modificeredes stærkt i den tysk-protestantiske kirkeret, medens bandsættelse iøvrigt bevaredes som et led i præstens, ikke mere biskoppens, beföjelse til at øve kirketugt[4]. Der findes imidlertid i de hidtil i E. Sehlings store udgave af protestantiske kirkeordninger[5] meddelte tekster ingen bestemmelse, som kan give grundlag for en bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse, og på min henvendelse til professor Sehling herom har han velvilligst meddelt mig, at han aldrig har truffet på en sådan anvendelse af bandsættelse. Det må herefter formentlig anses for godt gjort, at den tysk-protestantiske kirkeret heller ikke er kilden til den pågældende bestemmelse i artiklerne af 1540 10. avgust.

Der er herefter formentlig kun den mulighed tilbage, at ansvaret for denne bestemmelse såvel som for bandsættelsens og kirkebønnens anvendelse i de mindste verdslige bagatelsager påhviler vor egen protestantiske gejstlighed[6], der også ellers udmærket har forstået at anvende den af kirkeordinansen af 1539 i dens hænder lagte bandsmagt, endogså i egne interessers tjæneste f. eks. på de sognemænd, som ikke have tiendet retfærdigt, eller som vel have gået til sakramentet, men ikke ofret til præsten på de tre store festdage[7]; på en bonde, hvis fæ er gået i præstens eng og hvis heste er gået i præstens rug[8]; på en bonde, som havde rettergang med præsten[9]. Præsterne have formentlig i slige, dem selv vedkommende, tilfælde søgt deres berettigelse til at benytte bandsættelse i kirkeordinansens bestemmelse om, at denne måtte anvendes på dem, som ligge i åbenbare

---

[1] se ovfr. s. 193.
[2] se ovfr. s. 199.
[3] se ovfr. s. 192.
[4] se ovfr. s. 195.
[5] Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrh. I. Sachsen u. Thüringen nebst angrenzenden Gebieten. 1—2. Leipz. 1902—4. kv.
[6] Jeg har ikke fundet eksempler på bandsættelse af ukendt gærningsmænd i norske kilder.
[7] Kancelliets brevbøger 1580—83, s. 588.
[8] Mester Jakob Madsens Visitatsbog. Odense 1853 s. 113. I det her nævnte tilfælde bandsættes ikke alene bonden, men også hans hustru, börn og alt, hvad han ejede.
[9] Stavanger domkapitels protokol 1571—1630 s. 71.

laster og således «fortörne kirken», i det de i denne sætning mere have lagt vægt på fortörnelsen end på lasterne.

Når Rørdam kun har villet indrömme misbrugen af bandsættelsen for «en rum tid» efter reformationen, må han enten tillægge begrebet «rum» en meget stor udstrækning eller også må indrömmelsen være urigtig. Bandsforfølgningen mod ukendt gærningsmand var endnu i brug over halvandet hundrede år efter reformationen for de latterligste verdslige bagateller, i det det, som ovenfor påvist, overfor almuen stillede sig ganske éns, om forfølgningen endte med egentlig «band» eller med «kirkens bön», og præsterne have formentlig også delt denne betragtning. I det mindste er de af Barfod (ovfr. s. 193) meddelte prøver på «kirkens bön» efter Vester Egedes kirkebog mere lig bandsættelser end bönner: «menighedens bön over det forbandede menneske, som forleden slog N. N.s so over næsen», eller «som har skåret rumpen af N. N.s hopper». Det blev da også, som Barfod meddeler, på landemode 1688 under embeds fortabelse forbudt på prækestolen at lyse efter nogen med forbandelse. Forbudets nødvendighed er også oplysende.

Der kan ikke være tvivl om, at romerkirken har mange slags misbrug af de kirkelige magtmidler på sin samvittighed, men i dette tilfælde falder misbruget på den danske protestantiske gejstlighed alene, og denne kan ikke undskyldes med, at den kun fulgte traditionerne fra romerkirken.

Sprogforandringer.

Af

P. K. Thorsen.

Det sete afhænger af øjnene, der se.

Den festlige anledning, som her har forenet os, kalder hos mig mange gamle minder frem. For mig kommer nemlig den omstændighed til, at dagen indtræffer kort efter mit studenterjubilæum. Da jeg efter sommerferien 1883 første gang saa professor Wimmer paa universitetets lærestol, var jeg ikke saa ung af aar, som nybagte studenter pleje at være; men jeg var sikkerlig ikke mindre optaget i mit sind af ungdommelig spænding og forventning, end mine yngre kammerater vare det. Jeg havde længe tragtet efter at blive student, jeg vilde kende paa nært hold sprogvidenskaben, som den dyrkedes ved universitetet — paa afstand havde jeg kendt den allerede i nogle aar — og nu var maalet endelig naaet. Jeg føler derfor nu en ærlig trang til at takke for de 25 aar, og denne tak gælder først og fremmest vor fælles lærer, til hvis auditorium jeg ved mit anlæg og min udvikling fra første færd naturlig var henvist.

Det omraade af sprogvidenskaben, der i særlig grad har sysselsat mine tanker, er spørgsmaalet om sprogets forandringer, om forandringernes tilblivelsesmaade og tilblivelsestid. Det har længe staaet mig klart 1) at man vil kunne naa frem til et tydeligere og bestemtere billede af sprogets virkelige tilstand i de svundne tider end det, man faar ved det blotte, umiddelbare syn af litteraturen, og 2) at sprogforandringer under normale forhold ikke kunne foregaa i spring.

Vi ville begynde med barnesproget. Barnets sprog spiller en rolle i sprogvidenskaben, idet det paa den ene side paaberaabes som vejleder til forstaaelse af sprogets oprindelse og paa den anden side anses for at være en medvirkende aarsag til sprogets forandring. Hvor bestikkende dette maaske ved første øjekast kan tage sig ud, saa stiller det os overfor uløselige gaader, saa snart teorierne tænkes omsatte i praxis. Mennesker — eller,

om man vil, menneskeagtige skabninger — skulde have betjent sig af et sprogligt meddelelsesmiddel, der i lighed med barnets var halvfærdigt, sammensat af faa og enkle elementer, men dog af en saadan beskaffenhed, at det kunde danne grundlag for et menneskesprog, og børnene af disse samme mennesker, der levede sammen med forældrene, skulde have manglet evne til ret at opfatte og tro at bevare det allerede indvundne, og det endskønt unge saa vel som gamle i samdrægtighed og med afgjort held og fremgang virkede hen mod samme maal, sprogets fuldendelse. At antage, at der først var en tid, da de opvoxende slægter i særlig grad havde evne til at bygge op og bevare, og at der derpaa fulgte en tid, da deres opgave blev at rive ned og sætte over styr, det vilde dog være ganske meningsløst. Det vilde for øvrigt ogsaa stride mod en af videnskabens grundsætninger: Menneskets sproglige virksomhed er alle tider og alle vegne den samme. At det begyndende sprog var enkelt og rudimentært i sin bygning i sammenligning med det senere, finder desuden ingen støtte hos den empiriske sprogforskning. Denne har tværtimod vist, at det overalt er de ældste sprogtrin, der ere mest luxuriøst udstyrede. Men, kan der jo indvendes, den empiriske sprogforskning ved intet om sprogets barndom, da der existerede sprog, længe før noget litterært mindesmærke blev til. Ja, dette er sandhed. Fantasien har en vid mark til fri raadighed.

Naar sprogets oprindelse er paa bane, maa dyret almindeligvis gøre tjeneste som vidne sammen med barnet. Urmenneskets ufærdige, lallende barnesprog skal være fremgaaet af de naturlyd, som ere fælles for dyr og mennesker. Som støtte for denne antagelse anføres, at sproget besidder ord, der oprindelig ere sikre lydefterligninger, som f. ex. lalle, kukke, mjave. Selv den livløse natur har ydet smaabidrag til sprogets ordforraad. Ingen kan dog undgaa at lægge mærke til, at saadanne ord ere yderst faa og indtage en ejendommelig stilling i sproget. De kunne være overordentlig gamle uden at have grebet synderligt ind i sprogets derivative bygning. De kunne optræde som oprindelig hjemmehørende ord i mange sprog og dog forekomme overalt i næsten uforandret skikkelse — saa vel i sprog, der indbyrdes ere beslægtede, som i sprog, mellem hvilke intet slægtskab er paaviseligt[1]. Hvor rigt paa yngel er ikke et ord som

[1] Det er ikke blot i Europa, at kattens klage opfattes som *mjav*, *mau* og lign. Paa gammelægyptisk og paa kinesisk kaldes katten selv

bære i sammenligning med et ord som pibe, der dog langt fra er typisk som onomatopojetikon[1].

Større vægt synes der maaske at maatte tillægges den omstændighed, at selve sproget som helhed bestaar af naturlyd. Ja, sproget bliver til af naturlyd, som en stol bliver til af træ, men ikke som et træ bliver til af et frø. Sine medfødte naturlyd beholder mennesket i fællesskab med dyret og i lighed med dyret. Ligheden kan selv hos individer i moden alder naa en uhyggelig størrelse. Katten kan jamre sig som et ulykkeligt menneske. Mennesket kan larme og støje som et dyr. Vi kunne gaa endnu et skridt videre. Sproget er, saa sandt det har en psykisk side bag den fysiske, til stede hos barnet lige fra fødselen. Barnet begynder at forstaa sproget, saa tidlig som det i det hele begynder at forstaa noget, og det begynder at tale sproget, før det egentlige gennembrud kommer. Vi have alle erfaret, at et barn kan blive ved at fortælle og spørge i stor utaalmodighed, fordi det mærker, at vor deltagelse og vore svar ikke ere, hvad de burde være. Vi forstaa ikke, hvad barnet siger; men vi høre, at det er sproget, der er der, med lige saa stor sikkerhed, som vi i taagede, regnfulde vintermorgener se, at dagslyset er der, selv om vi maa have lys og lamper tændte. Men den stadige, nødvendige forudsætning for, at sprogdannelse kan komme i gang, er, at barnet hører sproget. Her naaede vi det punkt, der gør al sammenligning mellem barnesprog, urmenneskesprog og dyresprog til en komplet meningsløshed. Barnets sprog er ikke medfødt som dyrets lydlige ytringsmiddel, og det er ikke opfundet, men tilegnet.

Det er især prof. Jespersen, der paa ny har draget disse spørgsmaal frem[2]. Jeg har altid kunnet glæde mig ved at være enig med ham, saa længe spørgsmaalet kun drejede sig om fakta; men enigheden plejer at være forbi, saa snart talen bliver om konsekvens og værdsættelse. Jespersen mener, at studiet af urmenneskesprog og dyresprog kan føre til positive resultater. Jeg mener, at det hele studium er haabløst og følgelig værdiløst. Jeg vilde ikke have spildt et ord paa den hele sag, hvis ikke barnesproget havde været indblandet i den. Men barnets sprog er

---

med navne, der ganske ligne vort *mjav*, tyskernes *miau, mau*, franskmændenes *miaou*, englændernes *mew*, hollænderne *miaauw* osv. Begyndelseslyden er overalt *m*, mærkeligt nok.

[1] Lydforskydning og diftongering paa højtysk «*pfeifen*», jf. lat. *pipare*.

[2] Forhandlinger paa det 4. nord. filologmøde i Kbhvn. 1892 s. 38. Tilskueren IX s. 839. 843; X s. 304.

ikke et fantasifoster; det er menneskets sprog, fremtidens sprog, paa en gang en realitet og en aktualitet. Gennem barnet overleveres sproget fra slægt til slægt. Barnesproget kan ikke lades ude af betragtning, naar sprogets historie skal forstaas.

Barnet gør forsøg paa at tale med, medens det endnu ligger i vuggen, og naar det fylder de fire aar, har det sit sprog færdigt. Undertiden sker det vel noget før, undertiden noget senere; men fire aar, tror jeg nok, maa regnes for gennemsnitsalderen. Barnet lærer ikke at se, høre eller faa tænder. Det ser lige godt, om det voxer op blandt blinde, det hører lige godt, om det voxer op blandt døve, det faar tænder, naar tiden kommer, lige godt, om det plejes og passes af tandløse. Men det lærer at gaa, naar det ser eller paa anden maade mærker, at andre gaa, og det lærer at tale, naar det hører andre tale. Barnet bliver sygt for tænder, det henter sig mange puf og stød, inden det lærer at gaa. Men det hemmes ikke i mindste maade i sit velvære eller i sin trivsel af de anstrengelser, det maa gøre sig, naar det lærer at tale. Den voxne ved ingenting om, hvordan eller hvornaar han lærte sproget. Han synes, at han altid har forstaaet det og altid har talt det, lige som han altid har set og hørt. Jeg husker dunkelt, at jeg stod i gangvogn; men jeg husker ikke, at der har været en tid i mit liv, da sproget var mig fremmed. Om jeg kan huske noget af det ufærdige sprog, jeg engang lige som alle andre har talt, ved jeg ikke. Om det var mig selv, eller om det var de andre, der sagde t a t, d a a s for k a t, g a a s, kan jeg ikke afgøre. Jeg har fra min tidligste barndom hørt forskelligt dansk blive talt, eftersom de tre af mine bedsteforældre vare tilflyttede; men det var først, efterhaanden som jeg voxte til, at jeg lagde mærke til, at ikke alle talte ens. Derimod husker jeg klart, at jeg har hørt et sprog, der lød i mine øren som pludder. Men det var ikke dansk. Det var blandt engelske matroser, som havde landlov fra krigsskibe, der under Krimkrigen laa til ankers ved Sejerø. De havde slaaet sig ned i vor nabokones stegers. Jeg ser dem endnu. De toge mig op paa skødet, stirrede mig ind i øjnene, holdt krus med brændevin hen for næsen af mig — og pludrede. Hvis det, som jeg har grund til at antage, var i marts 1854, saa har jeg den gang været $2^1/_2$ aar.

Vi kalde vort sprog modersmaalet, og navnet har for saa vidt sin berettigelse, som moderen jo gerne hører med til den lille kreds, af hvilken barnet lærer sit sprog. Men efter den

erfaring, jeg har gjort, spiller forældrenes sprog ikke nogen afgørende, ikke engang nogen fremtrædende rolle. Jeg tror, at barnet i almindelighed lærer mere af bedsteforældrene og af andre slægtninge, i det hele taget af stadige gæster og frem for alt af tjenestefolkene. Det lærer mest af dem, som mindst trættes af at tale med det og svare paa dets mange spørgsmaal. Naar forældre tale et sprog, der er forskelligt fra det, der tales paa stedet, hvor de bo, og ingen særlige omstændigheder træde til, men alt faar lov til at gaa sin rolige, uforstyrrede gang, saa antager barnet stedets sprog, ikke forældrenes. Ere forældrene tilflyttede norske eller svenske, antager barnet ligeledes stedets sprog. Tale forældrene derimod et fremmed sprog, der er uforstaaeligt for stedets befolkning, saa faar barnet to sprog, forældrenes og stedets. Kendskabet til det sprog, der tales udenfor hjemmet, kommer som af sig selv, uden at man mangen gang rigtig ved, hvordan det gaar til[1]. Børn af udlændinge kunne med største lethed og uden at gøre sig nogen tanke derved beherske baade to og flere sprog[2].

I Danmark spiller fremmed sprog og fremmed nationalitet ingen rolle. Det mærkes i alt fald ikke paa ungdommens sprog. Folkets mængde kender kun sit eget sprog. Indvandringen fra Sverrig og Tyskland er ganske vist stor; men indvandrernes tal er dog stadig ringe i forhold til den indfødte befolkning, de bo desuden spredt, og børnene blive rent danske. Der er altsaa under de nuværende tilstande kun meget faa, der vilde være i stand til at antage et fremmed sprog, selv om de skulde føle sig

[1] En dansktalende familie i Flensborg, der holdt dansktalende tjenestefolk i den bestemte hensigt, at børnene fra smaa af skulde vænnes til kun at tale dansk, overraskedes en dag ved at høre, at deres lille pige talte tysk til sin dukke. Hun havde, uden at nogen lagde mærke dertil, talt gennem det halvaabne vindue med børnene paa gaden.

[2] En familie i Københavns omegn havde en sommer besøg af deres datter, der er gift med en dansk mand og bor i London. For børnene, som vare med paa turen, var der intet usædvanligt i, at der blev talt dansk i bedsteforældrenes hus; i deres hjem i London blev der nemlig altid talt dansk. En dag opdager bedstefaderen pludselig til sin store forbavselse, at hans smaa gæster gøre forgæves forsøg paa at faa en samtale i gang paa engelsk med børnene i naboens have. Det var endnu ikke gaaet op for dem, at i Danmark taler man ogsaa dansk med fremmede, som man ikke kender. — Jeg maa her henvise til Eschrichts bekendte foredrag: «Hvorledes Børn lære Sprog», holdt 15. febr. 1856 i Industriforeningen, udg. i «Folkelige Foredrag» s. 197, optaget i Flors Haandbog i den danske Litteratur.

opfordrede dertil. Vi tale alle dansk, blandt andet af den vægtige grund, at vi ikke magte noget andet sprog.

Men tilstande som de, hvorunder vi nu leve, ere ikke evig uforanderlige. Et folk kan, selv om det bevarer sin politiske uafhængighed, komme i saa nær og inderlig berøring med fremmed sprog og nationalitet, at et sprog- og nationalitetsskifte ikke længer bliver nogen umulighed. Kendskabet til det fremmede sprog kan erhverves paa forskellig maade og ad forskellige veje. Indvandringen kan samle sig i grupper og danne smaa sprogsamfund, der paavirke de omkringboende, som nabofolk altid paavirke hinanden i grænseegne. Noget kendskab kan komme med hjemvendte udvandrere og rejsende. Skolens sprogundervisning kan særlig tage sigte paa den praktiske tilegnelse, saa eleverne øves i at høre det fremmede sprog blive talt og selv at tale det. At denne færdighed bedst opnaas, ved at læreren selv taler det fremmede sprog i timerne, derom kan der jo fornuftigvis ikke være to meninger. Vel kan en kompakt befolkning hverken gennem skolen eller overhovedet ved noget middel tvinges til at aflægge sit sprog; thi for hjemmets sprog raader ingen uden hjemmets beboere alene, og barnet har lært hjemmets sprog, naar det begynder sin skolegang. Men et sikkert skridt hen imod et sprogskifte er dog gjort. Nu behøve fremmede indvandrere, selv om de bo spredt, ikke længer at lægge sig efter landets sprog for at kunne omgaas den befolkning, som de have taget bolig iblandt. For de indfødte er det, som før var en umulighed, nu blevet muligt. Naar de magte et sprog ved siden af deres eget, kunne de, hvad dag det behager dem, føre det fremmede sprog ind i deres hjem, og saa er spillet gaaende. Mulighed kan blive virkelighed. Vi behøve ikke at vende blikket mod gamle tider eller fjærne lande, vi behøve hverken at tænke paa de romanske lande eller paa Irland for at finde virkeliggørelse. Vi kende den fra vor egen tid i vort eget sprogsamfund. For hundrede aar siden taltes vort danske sprog til Slien og Dannevirke. Skrift- og kirkesproget var i disse sydlige egne tysk og havde været tysk i umindelige tider. En stor del af den voxne befolkning, særlig blandt mandkønnet, besad et taaleligt kendskab til plattysk, der erhvervedes ved det stadige samkvem med nabobefolkningen. Disse tilstande havde bestaaet uforandrede gennem aarhundreder. Men da tvungen, regelmæssig skolegang indførtes overalt, gav befolkningen efter for de opfordringer, der af lærerne og skolens tilsynsmænd rettedes til den, at benytte det plattyske sprog i

hjemmet, naar der taltes med børnene. Det gik meget aabenlyst til. Der blev skrevet om det, der blev forhandlet om det omkring i landsbyerne. Bevægelsen var ikke rejst af uvillie imod Danmark. Formaalet var at give børnene et sprog, der stod skriftsproget nærmere, end stedets danske dialekt gjorde det.

Den nødvendige forudsætning for sprogskifte og i det hele taget for bevidst og forsætlig sprogomdannelse er tilstedeværelsen af et fremmed mønster. Hvor skulde den, som aldrig har hørt andre tale anderledes, end han taler selv, kunne finde paa at forandre sit sprog, og hvordan skulde han for øvrigt bære sig ad dermed? Der gives dog en særlig art af undtagelsestilfælde, som her maa omtales. Kæle- og øgenavne kan enhver finde paa af sig selv uden fremmed hjælp. Ironi, overdrivelse og skaansomhed kan man anvende efter behag. Billedlige og karakteriserende udtryk kan man vælge efter sin smag i steden for at bruge sprogets egentlige. Fra først af er det helt eller halvt spøg; men spøg kan gentages saa ofte, at den tilsidst bliver til ramme alvor. Man kan sige kønt, naar man mener grimt, saa længe, at ordets betydning virkelig slaar om i sin modsætning. Med slet er omslaget sket. Manden kalder sin kone moder[1], og konen kalder sin mand fader. Forældre kalde deres søn fader eller broder og deres datter moder[2] eller søster. Menigheds- og ordensmedlemmer kaldes brødre og søstre, og disse navne blive almindelige benævnelser for munke og nonner. Ting, der have en eller anden lighed med munke og nonner, tillægges selve disse navne. Kegler, dunke og flasker kaldes munke; boller og klumper kaldes munke og nonner; buttede, struttende kager kaldes munke, nonner[3] eller søstre[4]. Ad den vej have vi faaet vort søsterkage. En anden

[1] Paa littavisk er mote (gen. moters) hustru.

[2] Paa albanesisk betyder motre søster. Den almindelige forklaring er, at det oprindelig er den ældste søster, der er bleven kaldt moder, fordi hun ofte var sine yngre søskende i moders sted. Brugmann, Grundriss der vergleich. Gramm. der indogerm. Sprachen. 2. udg. (1887), s. 163. G. Meyer, Wörterbuch der alban. Sprache (1891). Falk og Torp, Etymol. ordbog (1901). Jeg antager, at motre oprindelig er brugt som kælenavn af moderen om og til datteren. Rimeligvis staar fænomenet i forbindelse med opkaldelsesskikken.

[3] Æbleskiven kaldes paa Møn fedtnonne, i Skaane jäsmunk.

[4] Dicke Süster, eine Art Kuchen oder Puffer, so in der Torten Pfannen gebacken werden. Strodtmann, Idiotikon osnabrugense. 1756. s. 237. Dikke Suster, ein dicker Kuchen, der in einer Tortenpfanne gebacken ist. Bremisch.-niedersächs. Wörterbuch. 1770, IV 1106. Puffer,

af vore julebakkelser, klejnen, har faaet sit navn paa en lignende maade. Ordet stammer fra tysk og er identisk med det ligeledes fra tysk optagne klenodie. Vi have saa længe brugt det skemtvis om kager, der ved deres vridninger og takker minde om metalsmykker, at vi ganske have glemt den egentlige betydning[1]. Vi vide, at prygl, tamp, praas m. m. er skældsord, naar de anvendes om mennesker og dyr. Det er ikke længer tilfældet med klode, kugle, bælg[2]. Vort purk kommer af lat. porcus, gris; norsk har bevaret den egentlige betydning. At tigge var i gamle dage ikke nogen nedværdigende bestilling. Konger og andre højtstaaende personer «tiggede» d. v. s. lode sig beære med gaver. Nu tigger stodderen. Man «kyste» konger og høvdinger d. v. s. kaarede dem. Man brugte ved den lejlighed tilraab og gebærder, der lignede dem, hvormed man skræmmede fjender. Nu ved ingen længer, hvad kyse oprindelig har betydet. Et ridende bud kaldes en stafet; det er egentlig en lille stigbøjle. Bastard er egentlig en kløvsadel, dernæst kløvsadlens bærer, mulæslet, og endelig dyr af blandet afstamning, udenfor ægteskab født menneske[3].

Det kunde af de her anførte exempler synes, at den menneskelige opfindsomhed tvertimod min ovenfor fremsatte paastand netop spiller en stor rolle i sprogomdannelsen, da den, som exemplerne vise, gør sort til hvidt og formaar at vende op og ned paa alting. Ja, den vilde være en kraft af første rang, hvis dens virksomhed ikke holdtes inden for snævre skranker. I virkeligheden berøres sprogets form og stof kun i saare ringe grad deraf.

Stolle, auch dikke Süster, ein im Ofen gebackner dicker Kuchen. Schütze, Holstein. Idiotikon (1806) IV s. 214 (jf. 235). Grimm, Wörterbuch: Schwester 9. Fra nedertysk er ordet (med tingen) kommet til Danmark. Moth har Syster, en slags kager, Systerkage, placentæ genus. Jeg ved ikke, hvem der først har sat den forklaring i omløb, at søsterkagen har sit navn efter byen Soest i Vestfalen. Kr. Nyrop, Sprogets vilde Skud s. 61.

[1] I romanske sprog træffes paralleller: fr. merveille, klejne (af lat. mirabilis, vidunderlig). Naar tilsvarende navne bruges f. ex. om kransekagen, er det dens «vidunderlige» udseende og ikke dens «vidunderlige» smag, der har givet anledning til navnet.

[2] I Jylland og Fyn kaldes plagen klod; paa Alrø kaldes ogsaa drengen klod. Efter al sandsynlighed har plag en lignende historie. I middelalderen kaldtes ogsaa børn for plage. Et buget, kvabset øg kaldes en kule. Paa bornholmsk er bælli, bæl et barn.

[3] Jf. mulat af mule. Den gængse forklaring af bastard er urigtig.

Men selv om man, tvungen af nødvendigheden, maa blive ved det sprog, man nu engang har, saa er det dog ikke dermed givet, at man mangler fremmed mønster, hvorefter man kan forandre sit sprog. Mønstret er til stede, overalt hvor vi have lejlighed til at se eller høre et sprog, der er os forstaaeligt, skønt det ikke i et og alt ligner det, vi selv tale. I Danmark som i mange andre lande have vi et skriftsprog og et talesprog, der er forgrenet i dialekter. Ikke alle sprogets skikkelser anses for lige gode, lige rigtige, lige kønne, lige praktiske, lige nationale. Nogle give skriftsproget forrangen, andre foretrække talesproget. Nogle bestræbe sig for at nærme talesproget til skriftsproget. For andre gælder det at nærme skriftsproget til talesproget. Nogle forandre deres sprog, fordi de ville tale som andre mennesker. Andre forandre deres sprog, fordi de ikke ville tale som andre mennesker. Somme steder ringeagtes almuedialekten og det illitterære sprog i det hele taget, og dets undergang imødeses med ligegyldighed, ja vel endog med tilfredshed. Andre steder anses det for en ærværdig oldtidslevning, en national helligdom, der fortjener at hæves til ære og værdighed paa skriftsprogets bekostning. At opnaa tilstande som dem, der ere raadende i Schweiz, hvor man lader skriftsprog være skriftsprog og lader talesprog være talesprog, er der mindst af alt udsigt til her i vore skandinaviske lande.

Mennesket kan altsaa have en sprogtilegnelse af forskellig art. Dets første sprogtilegnelse er ubevidst og dybt begrundet i dets hele væsen og natur. Dets senere sprogtilegnelse, der finder sted, naar særlige omstændigheder give anledning dertil, er mer eller mindre bevidst. Der er paa et væsentligt punkt en forskel. Primær sprogtilegnelse rammer altid det tilsigtede maal, hvorimod sekundær sprogtilegnelse næsten altid skyder fejl af maalet. Naar barnet har sit sprog færdigt, taler det som de mennesker, der have lært det at tale. Men naar den halvvoxne og den voxne har lært et nyt sprog, er det forskelligt fra de menneskers sprog, af hvilke han har lært det.

Den vidunderlige sprogevne, som barnet af naturen er begavet med, staar nemlig ikke i nogen som helst sammenhæng med dets øvrige medfødte evner og anlæg, ikke engang med den evne, der i skolen betegnes som begavelse i sproglig retning, og den svækkes, efterhaanden som instinktet ogsaa paa andre omraader viger for den vaagnende bevidsthed. Naar den tid kommer i barnets liv, da de øvrige evner udfolde sig i al deres forskellighed, er der ikke meget tilbage af sprogevnen. Omslaget indtræder vist omkring

ved den tid, da barnestemmen gaar over, snarere før end senere. Jeg har aldrig truffet nogen, der har kunnet aflægge barndomshjemmets dialekt saa grundigt, at der slet intet blev tilbage af den, naar begyndelsen først gjordes med skolegangen, og jeg har aldrig truffet nogen, der kunde tale en dialekt, han ikke var opfødt med. Jeg har aldrig hørt nogen tysker, svensker, nordmand eller islænder tale dansk som vi andre. Det hører vist ogsaa til sjældenheder, at en dansker lærer et fremmed sprog saa godt, at udlændinge anse ham for en landsmand, naar begyndelsen gøres paa bar bund efter den egentlige barnealder[1].

Sproget kan altsaa overleveres fra slægt til slægt baade paa normal og paa unormal maade. Den yngre slægt kan overtage den ældre slægts sprog og afgive det enten i uforandret eller i forandret skikkelse til den følgende slægt. Den yngre slægt kan af den ældre overtage et sprog, der ikke er dennes nedarvede, men et sekundært tilegnet sprog. Endnu en tredie overleveringsmaade kan jeg forestille mig, men jeg ved ingen adresse at give den. Den yngre slægt kan overtage den ældre slægts nedarvede sprog, ikke af denne selv, men af denationaliserede fremmede. Børnenes opdragelse kan af forældrene have været overladt f. ex. til trælle, der i deres barndom eller ungdom vare slæbte bort fra fødelandet.

Det er klart, at overleveringsmaaden kan og maa faa indflydelse paa sprogets historie. Vilde vi tænke os, at et nyt afsnit i udviklingen skulde indledes med det sprog, som danske og tyske tilegne sig ved rejser og ophold, disse i Danmark, hine i Tyskland, da vilde ingen noget øjeblik være i tvivl om, at dette dansk og tysk vilde blive kendelig forskelligt fra det dansk og tysk, vi hidindtil have kendt. Angelboen taler ikke tysk som holsteneren. Det er ikke børnenes skyld, men de voxnes. De Angelboer, som først begyndte at tale tysk til de smaa, havde

[1] Kort tid efter at jeg var bleven skolelærer paa Bornholm, kom jeg en dag paa en spadseretur forbi en pyt, hvor en lille dreng stod i vand til knæene. Han brølede og skreg: «aader, aader (vaad)!» «Du har lært din formlære, førend du har lært din lydlære, min lille ven,» tænkte jeg, idet jeg trak ham op paa tørt land. En pige vilde sagt: «aad». I de samme dage traf jeg en ældre mand, der var barnefødt paa Sejerø, men havde havt fast bopæl paa Bornholm siden sin konfirmation og talte bornholmsk paa sin vis. Han fortalte mig, at hans kone havde ligget sjøger (syg) hele ugen. Det kunde en indfødt bornholmer aldrig finde paa at sige.

tilegnet sig det tyske sprog sekundært og følgelig ikke lært det til fuldkommenhed.

At sprog forandres, naar sekundær tilegnelse griber forstyrrende ind i overleveringen, er selvfølgeligt og almindelig anerkendt. Derimod stiller sagen sig vanskeligere, naar talen er om sprog, der, efter alt hvad man ved, fra først til sidst ere overleverede normalt fra slægt til slægt; thi ogsaa mange af disse ere i tidens løb undergaaede store forandringer. Efter min mening er løsningen af dette spørgsmaal forbundet med de allerstørste vanskeligheder. Hvordan kan det dog være gaaet til, at det første skridt paa glidebanen er blevet gjort?

Der skelnes nu skarpt i sprogvidenskaben mellem de forskellige arter af forandringer og mellem de forskellige maader, paa hvilke forandringer foregaa eller kunne tænkes foregaaede. Man har klart indset, at der gives forandringer, som kunne tænkes foregaaede ved langsom, umærkelig glidning, og at der gives andre, som umuligt kunne være foregaaede paa den maade. Til den første slags høre regelmæssige lydforandringer. Til den sidste slags høre analogidannelser.

Derimod har man kun i ringe grad sin opmærksomhed henvendt paa sprogtilegnelsens maade, dens forskellighed og dens deraf flydende betydning for sprogoverleveringen og for sprogforandringen. Alting betragtes kun fra den formelle side. Man ser paa resultatet, men spørger ikke, om det er et produkt af primær eller sekundær sprogtilegnelse. Fremgang i erkendelsen ogsaa paa dette punkt spores dog. Man støder ofte paa den udtalelse, at fremmede ord og sjældne ord ere mere udsatte for forandring efter analogi end almindelig brugte hjemlige ord[1]. Ja, det er netop sagen. Det er den slags ord, der fra første færd tilegnes sekundært. Det er ikke pattebørn, der først have lært at bruge ord som garnison, drot. Det er voxne personer, der have lært garnison af fremmede og analogiseret det til garnisjon efter session, portion, permission, auktion, konfirmation o. lign. Ordet er altsaa blevet forkvaklet ved sekundær tilegnelse. Det

---

[1] «De uorganiske lydændringer, som finde deres forklaring i sykologiske forhold, kunne have forskællige årsager, som unöjagtig opfattelse (især ved fremmedord), glippende hukommelse (såvel ved fremmede som ved sjældnere indenlandske ord), misforståelser af forskællig art m. m.» V. Såby i Blandinger, udg. af Univers.-jubil. danske Samf. I s. 4.

er ligeledes voxne personer, der først have stiftet bekendtskab med drotten og troet, at -en var artiklen[1].

Grunden til, at man i saa ringe grad agter paa sprogtilegnelsens tid og maade, er vist egentlig den, at man ikke har blikket opladt for den grundforskel, der i virkeligheden er paa primær og sekundær sprogtilegnelse. Man ser ikke, at der i sproghistorien staar forandringer, der ere selvfølgelige, ved siden af forandringer, der ere ubegribelige. Tvertimod, man anser det som selvfølgeligt, at sproget i al almindelighed forandrer sig. Sproget er, bliver der sagt, lige som alt andet i verden underkastet foranderlighedens lov. Selve tiden kræver forandringer[2]. De nærmere aarsager maa søges ikke alene i ydre omstændigheder, men ogsaa i selve den menneskelige natur, altsaa hos mennesket selv, hos den, der taler sproget, saa vel som hos den, der hører sproget blive talt. Der høres fejl og huskes fejl, og selv om der er hørt og husket rigtigt, saa tages der alligevel fejl, naar det hørte skal efterlignes og gengives. Grunden dertil er den samme, som præger alt menneskeværk. Det er menneskets skrøbelighed, menneskets ufuldkommenhed[3]. En del forandringer skrives ligefrem paa magelighedens regning[4].

---

[1] Prof. Axel Kock (Om språkets förändring, s. 146) gør vel opmærksom paa tilegnelsestidens indflydelse paa forandringen, men vælger exempler, der i det mindste for størstepartens vedkommende maa siges at falde indenfor den primære sprogtilegnelse. Antydning af adskillelse mellem primær og sekundær tilegnelse sporer jeg ikke.

[2] «Foruden Tiden, som ikke tillader nogen jordisk Form at bestaae i sin oprindelige Tilstand, kan der . . . gives flere almindelige Aarsager.» N. M. Petersen, Sproghist. I s. 5. — «Stilstand kender vi ikke noget til i virkeligheden; dèr gælder Diderots ord: «tout change, tout passe».» O. Jespersen i Nord. Tidskr. for Filologi. Ny Række. VII 211.

[3] «At Sprogene overhovedet forandre sig, kan man let forklare sig: vi lære Sproget af Andre; men aldrig efterligne vi deres Tale saa fuldkomment, at der jo skulde blive nogen Forskjel imellem den og vores.» Bredsdorff, Aarsagerne til Sprogenes Forandringer (Vilh. Thomsens udgave) s. 5. — «Vi må altså se os om efter en ny forklaring, og den finder vi ganske simpelt i de menneskelige organers ufuldkommenhed, eller, om man vil, i vor mangel på ævne til at behandle dem.» Nyrop, Adjektivernes kønsbøjn. s. 11. Jeg maa i det hele henvise til prof. Nyrops udførlige og fortrinlige fremstilling 11 ff.

[4] «Næsten i alle Sprog mærker man en saadan . . . Afskye for Anstrængelse.» Bredsdorff i Blandinger fra Sorø. I (1831) 82. — «Ligesom de organiske lydændringer som oftest udspringe af tilbøjeligheden til at udtale ordene med så liden anstrængelse som muligt og medføre en lettelse for taleorganerne, således lettes ved analogidannelserne hukommelsens

Undertiden anføres det ufærdige barnesprog som kilden til forandringerne[1].

Saa ofte jeg møder den udtalelse, at menneskelig skrøbelighed og ufuldkommenhed ogsaa er aarsag til de forandringer, der foregaa i sproget under normal overlevering, maa jeg uvilkaarlig udbryde: Hvilke forfærdelige følger vilde dette ikke have havt for mennesket som talende væsen! Generation er fulgt paa generation gennem saa umaadelige tidsrum, at sproget for længe siden vilde have opløst sig i en uforstaaelig lallen, pludren og plapren. Det vilde endt med at antage netop den skikkelse, som det efter sommes mening har begyndt sin tilværelse med. Den ene vilde have lært sproget bedre end den anden, hvilket vilde være ensbetydende med, at den ene havde lært et sprog og den anden et andet. En lærling med gode forudsætninger vilde ofte befinde sig blandt tarvelig begavede lærere og omvendt.

Maaske vil nogen indvende, at voxne menneskers sprogevne dog i allerhøjeste grad er behæftet med skrøbelighed og ufuldkommenhed, uden at dette har til følge, at sekundært tilegnede sprog blive mere utydelige og mindre brugelige, end de vare, saalænge overleveringen var normal. Jeg vil dertil svare, at grunden til, at den voxne tilegner sig sproget unøjagtigt, er ikke den, at der er noget i vejen med hans sprogevne i og for sig. Sit primært tilegnede sprog taler han til fuldkommenhed. Grunden er den, at han ikke kom i lag med arbejdet paa den af naturen bestemte tid. Ingen vilde dog sige, at der er noget i vejen med et træs groevne, fordi det standser i væxten og forkrøbles, naar det flyttes, medens dets sidemand vedbliver at gro frodigt i den jordbund, hvori begge før vare rodfæstede.

Glidende forandring er dog tænkelig under normal overlevering. Foranderlighedens lov lader sig ikke bortforklare. Men forøvrigt kan man med lige saa stor ret paaberaabe sig inertiens lov. Der

---

uhyre arbejde med at tilegne sig og bevare formerne.» Såby anf. st. s. 4. — Prof. Nyrop nægter ikke, at mageligbedshensynet spiller en rolle for sprogforandringen, men mener dog, at mageligbedsprincipet ikke kan opstilles som afgørende moment. Begrundelsen i Adjekt. kønsbøjn. s. 8.

[1] «Ja, lingvisten försmår ej ens att lyssna till barnkammarens språk. Han vet, att man just från detta ofullkomliga tungomål kan få påtagliga och upplysande exempel på, huru språket förändras, huru uttalslättnader (ljudlagar) och analogibildningar göra sig gällande. Han vet, att liksom framtiden i andra afseenden utvecklas i barnkammaren, så utvecklas där äfven framtidens språk.» Axel Kock, Om språkets förändring. 3.

er dog mange ting, der bestaa uforandrede gennem lange tidsrum, og der er mange ting, der gentage sig uforandrede aar efter aar, aarhundrede efter aarhundrede. Der er ikke to mennesker, der ere ens, og mennesket vedbliver dog at være det samme. Der er ikke to mennesker, der tale ens — — Der er ikke to blade paa et træ, der ere ens, og egebladet i skoven er dog det samme som egebladet i tørvemosen. Opdages der en forskel, finder i alt fald ingen paa at give udviklingen skylden.

Jeg nærer intet haab om, at det nogensinde vil kunne fastslaas, at der er eller har været sprog, som gennem lange tidsrum have været i levende brug uden at undergaa indre forandringer. Men jeg ved, som alle andre, af den historiske sprogforsknings resultater, til hvis opnaaelse ogsaa den videnskabsmand, som vi hædre, har givet sit vægtige bidrag, 1) at der er sprog, som gennem lange tidsrum kun have undergaaet meget lidt forandring, og 2) at forandringen i sprog, hvor den har været stærk, er foregaaet med ulige fart i de forskellige tider. Forandringen har været periodisk. Sproget har til visse tider gennemgaaet kriser, mellem hvilke der har hersket nogenlunde ro. Det finske sprog har i det mindste et par tusinde aar ikke forandret sig meget[1]. Orkhonindskrifternes sprog lever den dag i dag i næsten uforandret skikkelse. I Danmark er forholdet derimod et andet. Runeskrifternes sprog er meget forskelligt fra det sprog, som vi nu tale.

Men ogsaa i vort fædreland, hvor nutidssproget er kommet langt bort fra oldtidssproget, har talesproget holdt sig i det mindste temmelig uforandret gennem et langt tidsrum. Forandringer, der sent eller aldrig opnaaede litterær autorisation, have ikke des mindre været i gang i talesproget langt tilbage i tiden. I vore ældste danske haandskrifter skrives dagh, maghæ, maghær, skogh, wægh, eghæn, eghæ, leghæ, høgh, sighæ, wighæ, torgh, morghæn, bylghæ, dag, mave, mager, skov, vej, egen, eje, leje, høj, sige, vie, torv, morgen, bølge. I alle nuværende dialekter i Danmark og i de gamle danske landskaber øst for Øresund er *gh* enten tabt eller blevet *w, j*. Men denne lydforandring forekommer undtagelsesvis i vore ældste danske haandskrifter, ja endnu længer tilbage i tiden i egennavne, der træffes i latinske skrifter og dokumenter. I 16. og 17. aarhundredes litteratur findes ganske vist endnu nu og da mage,

---

[1] Se Artiklen Sprog under Finland i Salmonsens Konversationsleksikon.

høg, veg, men ved siden deraf former som soge[1], aluorg, sove, alvor, altsaa *g* skrevet, hvor talesproget aldrig har havt nogen *g*-lyd. Man ser deraf, at *g* i mage, høg, veg kun er en litterær reminiscens fra en svunden tids sprog. Det ældste skriftsprogs *k* efter og mellem vokaler har i dele af Danmark delt skæbne med *gh*. Paa øerne er det tabt eller blevet *w* (*v*), *j*. Efter *e, æ, ø* er det paa øerne med Bornholm, samt i en del af Skaane ligesom i det almindelige danske talesprog blevet *j*. Af overgangen *k* > *w* (*v*) findes der kun yderst svage spor i litteraturen[2]. Derimod findes vel faa, men dog sikre eksempler paa overgangen *k* > *j*. Københavns bagersvendes skraa fra 1403 har leighe flere gange[3]. Ogsaa løy for det sædvanlige løgh, løg (oprind. løk) kendes fra middelalderen. Københavnerne og deres omboende landsmænd have allerede i middelalderen udtalt løgen (oprind. løkæn) og løgn (oprind. lyghæn) ens.

Hr. biblioteksassistent Jens Aarsbo har meddelt mig middelalderlige vers, der, skønt skrevne i almindelig skriftsprogsform, vise, ikke blot, hvordan talesproget var beskaffent, men ogsaa at det benyttedes til gudstjenstlig brug:

«Hans helly fem saar
han thedhe syn fadher»[4].
«Priss oc ære oc dyd
gantske megit»[5].

Bredsdorff har allerede 1831 fremdraget beviser for vort talesprogs ælde. Han sætter tiden til det 10.—11. aarhundrede[6]. Jeg maa slutte mig til Bredsdorff. Det vilde dog være et ganske mærkeligt træf, om en nyfremkommen forandring skulde have det held strax at faa litterært udtryk. Men skal vi saa langt tilbage med vort talesprog og med vore dialekter, saa befinde vi os midt i vikingetiden.

---

[1] «soo gick han først tijl sijne discipel och fandh them sogenes oc straffede them oc bad them wogne». Godfred af Ghemen, Bønner. 1509. Bl. c 3.

[2] «Da komme der græsshopper fluendis i store hoffue, oc tycke som store snee flawer». Græshopperne i Schlesien. 1542. Bl. 2.

[3] «Ær thet swo, at two brodhere leighe til sammen meth terninghe osv.» C. Nyrop, Danmarks lavsskraaer. II 5.

[4] Læs faar.

[5] Læs: Pris, ær aa døj ganske møj. Begge steder i Brandt og Helweg, Psalmedigtning. I. fort. XVII og s. 3. Se Gads danske Magasin. 1907.

[6] Blandinger fra Sorø. I s. 85.

